تۇرغۇن مجىت

سۆزۈك قانات

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مىللىي يېزىقچىلىق نەشر بۇيۇملىرى مەخسۇس مەبلىغىگە ئېرىشكەن تۈر

民族文字出版专项资金资助项目

ئۇيغۇر ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار

71 - 100

维吾尔原创文学作品精选

تۇرغۇن مىجىت

سۇزۇك قانات

(رومان)

图书在版编目(CIP)数据

清明的翅膀:维吾尔文/图尔贡·米吉提著. — 乌鲁木齐:新疆人民出版社，2015.9
ISBN 978-7-228-18773-7

Ⅰ. ①清… Ⅱ. ①图… Ⅲ. ①长篇小说 —中国 —当代 —维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. ① I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2015)第 235532 号

— 现实题材作品

责任编辑	阿不都克依木·沙依木
责任校对	赛娜瓦尔·依布拉音
特约校对	万力·在顿
封面设计	艾克拜尔·沙力
出版发行	新疆人民出版总社 新疆人民出版社
电　　话	0991-2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
邮　　编	830001
印　　刷	新疆金版印务有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230 毫米 1/32 开本
印　　张	12.625
版　　次	2016 年 3 月第 1 版
印　　次	2016 年 3 月第 1 次印刷
印　　数	1 — 3000 册
定　　价	36.00 元

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 978-7-228-18773-7

定价:36.00元

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

تۇرغۇن مەجىت 1972 - يىلى 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۇچتۇرپان ناھىيەسىنىڭ ئاقيار يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1990 - يىلى «شىنجاڭ ئۆسمۈرلىرى» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «ئوقۇغۇدەك مومامۇ» ناملىق شېئىرى بىلەن ئىجادىيەت سەپىگە قەدەم قويغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىكى ھەرقايسى گېزىت - ژۇرناللاردا نۇرغۇن شېئىر، ھېكايە، پۈۋېست ۋە بىر قىسىم نەسر، ئوبزور، ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. «ئېتىقاد» ناملىق ھېكايىسى 1995 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى ئۇيۇشتۇرغان «گېزىت ئەدەبىي بېتىدىكى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى باھالاش پائالىيىتى»دە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «قاباھەت ۋە جاسارەت» ناملىق ھېكايىسى 15 - نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن. 2014 - يىلى 1 - ئايدا شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى تەرىپىدىن «سېرىق ئاپتاپ» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى، 2014 - يىلى 12 - ئايدا شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن «ئاق كۆلەڭگە» ناملىق پوۋېست - ھېكايىلەر توپلىمى، 2015 - يىلى 9 - ئايدا قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن «يېشىل دولقۇن» ناملىق پوۋېست - ھېكايىلەر توپلىمى نەشر قىلىنغان.

ئۇ ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باپ 1
ئىككىنچى باپ 16
ئۈچىنچى باپ 62
تۆتىنچى باپ 92
بەشىنچى باپ 122
ئالتىنچى باپ 175
يەتتىنچى باپ 206
سەككىزىنچى باپ 249
توققۇزىنچى باپ 289
ئونىنچى باپ 321
ئون بىرىنچى باپ 359

بىرىنچى باب

1

ئۆمەر خېلىل سۇ يامراپ كەتكەن ئېرىقتىن كۇچەپ ئاتلىدى. ئايىغى پاتقاققا پاتتى. ھەممىلا يەردە سۇ شىرىلدايتتى. ئۇ پۇتىنى سىلكىپ پاتقاقنى چۇشۇرۇۋېتىپ، سىم ئۇستىدە ماڭغان دارۋازەك تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاپ ئاۋايلاپ قەدەم تاشلىدى. پاتقاق خۇددى بىزەڭ كۇچۇكتەك ئۇنىڭ تاپىنىغا يەنە يېپىشتى. بۇ ھالىدا مېڭىشمۇ قىيىن ئىدى. ئۇ كەشتىنى سېلىپ قولىغا ئېلىۋالىدى. يالاڭ ئاياغنىڭ سۇدىن قورقمايدىغانلىقى ئۇلار ئۇچۇن ئاددىي ساۋاتقا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئايىغى تەگكەن يەردىكى پاتقاقلار ئىككى يانغا سىيرىلىپ، قەدەم ئىزلىرىدا كىچىك ـ كىچىك كۆلچەكلەر ھاسىل بولۇشقا باشلىدى. ئەتراپ پۇتۇنلەي شال ئېتىزى ئىدى. تاختا بولغان شال مايسىلىرى دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامالدا يېنىك تەۋرىنەتتى. ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ يەنە ئېچىغان پاتقاقنىڭ كۆمۇر گازىغا ئوخشاپ كېتىدىغان قاڭسىق پۇرىقى دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى.

ھەر يىلى مۇشۇ پەسلىدە شال ئېتىزىغا بارىدىغان يوللارغا سۇ يامراپ، ماڭغىلى بولمىغۇدەك دەرىجىدە پاتقاقلىشىپ كېتەتتى. بۇنىڭ سەۋەبى، بىرسى كېلىپ شېلىغا سۇنى كۆپرەك قۇيۇش ئۇچۇن ئېرىقنى قىستايتتى ـ يۇ، سۇ ئۇلغىيىپ كەتكەندە كېلىپ تارتىۋېتىشنى ئۇنتۇپ قالاتتى. شۇنىڭ بىلەن كۆپكەن سۇ شالالىق ئېرىقىغا پاتماي يوللارغا تاشاتتى. ئۇلار پاتقاقتا ماڭالمىغاندا ئانچە ـ مۇنچە قاقشاپ قويساتتى، ئەمما يەنىلا بىپەرۋا قارايتتى. ئۇنى ئوڭشىغىلى بولمايدىغان ئىشلارەك كۆڭۇلشىمەيتتى.

ئۆمەر خېلىل ئېچىق بېشىغا كېلىپ كەتمەنىي يەرگە قويدى. كۆۋۈجەپ تۇرغان سۇ ئاخىر ئېچىقىنىڭ يان تەرىپىدىن يار ئېلىپ، ئوچاقتەك چوڭلۇقتا كامار ھاسىل قىلغانىدى. ئاشۇ كامارىدىن قېچىۋاتقان سۇنىڭ ھالىتى بىرده قەھرلىك ئەجدىھاغا، بىرده ئۇركۇپ قاچقان سۇ چاشقىنىغا ئوخشايتتى. ھازىر سۇنىڭ كەڭرى مەزگىلى بولغاچقا، دېھقانلار شاللىرىنى ھەپتىده بىر ـ ئىككى قېتىم ئاران يوقلايتتى. سەل ئېرىنچەكلىرى ھەپتىدىمۇ بىر كەلمەيتتى. ئۇلار ئاشقان ـ تاشقان سۇلار بىلەنمۇ شاللىقى توشۇپ قالىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۆمەر خېلىل پۇچقىقىنى تۇرۇپ سۇغا كىردى. ئېرىقنىڭ قاپتىلىدىكى پېتىر لاينى كەتمەنده پەم بىلەن يۇلۇپ ئېلىپ، ھېلىقى كامارغا تاشلىدى. بۇ ئوپچە ئېرىق بولسىمۇ، ھامان بىرسى ئېتىشكە توغرا كېلەتتى. كامار يوغىناپ كەتكەچكە تاشلانغان لاي ئۇدۇللا تۆۋەنگە ئېقىپ كەتتى. بۇنداق تاشلاۋەرسە ھېچ ئۇنۇمى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ئۆمەر خېلىل ئېرىقتىن چىقىپ، نېرىدىكى قاتار سۆگەتلەرنىڭ يېنىغا باردى ـ ده، بىر قۇچاق شاخ سۇندۇرۇپ قايتىپ كەلدى. ئۇ شاخلارنى ھېلىقى كامارغا تىقتاپ تىقتى، ئاندىن تېز ـ تېز لاي تاشلاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن قاچقان سۇ توسۇلۇپ، كامار ئاستا ـ ئاستا تىنىپ كەتتى. ئارقىدىن ئۇ ئېچىق ئېغىزدىنى نورمال ھالەتكە تەڭشەپ قويدى. بەڭباش سۇلار ئاخىر ئىزىغا چۈشتى. بىرده‌ملىك سۇ بىلەن ئېلىشىش جەريانىدا ئۇنىڭ ئۇستىبېشى چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ، باش ـ كۆزلىرى چاچراپ كەتكەن لاي بىلەن بۇلغانغانىدى. ئۇ بۇنىڭ ئۈچۈن خاپىلىقمۇ ھېس قىلمىدى، بىراۋدىنمۇ ئاغرىنمىدى. خۇددى شۇنداق قىلىشى لازىمدەك بىر خىل ئازادىلىككە، غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمۈلدى. يۇزلىرىدىكى سۇ تامچىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن تەرلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، يەڭگىلگىنە بىر ئۇھ تارتىۋەتتى.

ئۇ ئەمدىلا پاتقاقتىن چىقىپ تۇرۇشىغا، ئارقا تەرەپتىن

كىملەرنىڭدۇر ۋاراڭ - چۇرۇڭى ئاڭلاندى. ئۇ شالنىڭ سۈيىنى يوقلىغىلى كەلگەنلەر بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئۆز يولىغا مېڭىۋەردى.

— ئاتا ...

بىرسىنىڭ چاقىرغىنى ئاڭلاندى.

ئۇ بېشىنى بۇراپ نېرىدا بىر توپ بالىلار بىلەن كېلىۋاتقان چوڭ ئوغلى سۇلايمانىنى كۆردى. شالنىڭ سۈيىنى يوقلاپ كەلگەن ئوخشىمامدۇ، دەپ ئويلىدى ئۆمەر خېلىل كۆڭلىنىڭ بىر يېرلىرى تاتلىقلىشىپ. ئەمما، سۇلايمان شال سۈيى يوقلاپ كەلگەندەك قىلمايتتى. قولىدا ئاپتوموبىلنىڭ يەل ئۇرۇپ كۆپتۈرۈلگەن ئىچ كامېرى تۇراتتى. يەنە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرنەچچە قىزمۇ بارەدەك قىلاتتى.

— ھە، بۇ پاتقاقلىقتا نېمە قىلىپ يۈرىسەن، بالام؟

سۇلايمان جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا بالىلارنى ئاستىلىتىپ قويۇپ، ئېگىزرەك قىرلار بىلەن مېڭىپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىدى.

— سۇ ئېچىۋاتامسىز؟

— ھەئە، نېمە قىلىپ يۈرىسەن، بالام؟ ئۇلار كىم؟

سۇلايمان ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ نېرىدىكى بالىلارغا قاراپ قويدى.

— مېنىڭ دوستلىرىم.

— ئەجەب كۆرمەپتىكەنمەن.

— ئۇلار دېگەن بازارلىق.

— ئەمىسە ئۇلار بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— بىزنىڭ ئۆيگە مېھمانغا چاقىرغانىدىم، دەرياغا بېرىپ سۇغا چۆمۈلەيلى دەپ قالدى، شۇڭا باشلاپ مېڭىشىم.

— ياخشى بوپتۇ. بىراق ... دەريادا سۇ بەكلا ئۇلۇغ، بالام. ئۇلار ئېقىپ كەتمىسۇن يەنە. ئالمادىس ... سەن دېگەن ساھىبـ-

جانا، ئۇلارغا مەسئۇل بولۇشۇڭ كېرەك.

— ھە، دېمىسىڭىزمۇ بىلىمەن.

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ ئۇشتاق گېپىدىن بىزار بولغانىدەك تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ قويدى. ئاڭغىچە بالىلار پاتقاقتا كىرىپ قالغان بولسا كېرەك، قىزلارنىڭ چۇرقىراشلىرى ئاڭلاندى. ئۇلار بىر توپ غالجىر ئىتنىڭ ئارىسىدا قالغانىدەك ئىككى تەرىپىگە چۆچۈپ قارىشىپ، بىر ئورنىدا تۇرالماي قېلىۋاتاتتى.

— ھەي... ھەي ... تۇرۇپ تۇرۇڭلار، بۇ يەر ساپلا پاتقاق، مەن يول ئىزدەۋاتىمەن، — ئۇ بۇرىلىپ ئاتىسىغا قارىدى، — نېمە بۇ، بىر بەلەن يولنى سۇغا باستۇرۇپ ... مۇشۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرىغۇ زادى ...

ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى غۇدۇراش بىلەن تۇگەتتى. دوستلىرىنى پاتقاق يولغا باشلىغىنىدىن بەكلا خىجىل بولۇۋاتقانىدەك قىلاتتى.

— نېمە غۇدۇرايسەن؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل، — سەن بۇيەرنىڭ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇلارنى كونا خۇمدان يولى بىلەن باشلاپ بارساڭ بولمامدۇ؟

سۇلايمان بېشىنى قاشلىدى.

— بۇ يولنىڭ يېقىنلىقىنى ئويلاپ، باشقىسىنى ئويلىماپتىمەن.

— يەنىلا بالا ـ دە.

ئۆمەر خېلىل ئوغلىغا كايىغانىدەك قىلغان بىلەن ئىچىدە پەخىرلىنىش تۇيغۇسى يامراۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ دېھقانلىقىغا باقماي بازاردىكى ساپلا تىجارەتچى ۋە ھۆكۈمەت خىزمىتىنى قىلىدىغان بالىلار بىلەن ئارىلىشاتتى. يۇرۇش ـ تۇرۇشىغىمۇ بەك دىققەت قىلاتتى.

— قاراڭا، ئاتا ...

ئۆمەر خېلىلنىڭ تاتلىق خىيالى ئۇزۇلدى. ئوغلى ئۇنىڭ

ئۇستىبېشىدىكى لايلارنى قېقىشتۇرۇۋاتاتتى.

— نېمە بۇ، جاڭگال دۇمباقچىسىغىلا ئوخشاپ قاپسىز. ئېـ-تىگە مەيدىڭىزنىڭ تۈگمىسىنى!

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ ئاقىرىپ چارلاشقان مەيدە تۈكىدىن خىجىل بولغاندەك، ئالدىراپ چاپىنىنىڭ تۈگمىسىنى ئېتىشكە باشلىدى. يەنە پات ـ پات ئۆزىنى ساقلاۋاتقان دوستلىرىغا كۆز تاشلاپ قويياتتى. ھاۋا بەكلا ئىسسىق بولغاچقا، ئۆمەر خېلىل چاپانىنى يالىڭاچ ئېتىگىلا كىيىۋالغانىدى.

— ئىسسىپ كەتتىم، شۇڭا ...

— سىز دېگەن مويىسپىت ئادەم، ئاتا. دېققەت قىلىشىڭىز كېرەك.

— دوستلىرىڭىنىڭ ئالدىدا خىجىل بولۇۋاتامسەن؟

سۇلايمان ۋىللىدە قىزاردى.

— نەدىكىنى ... سىز دېگەن مېنىڭ ئاتام، پايتىمىڭىز بەش غۇلاچ سۆرىلىپ تۇرسىمۇ مەن ... مەن سىزدىن نومۇس ھېس قىلمايمەن. ھەرگىز ئۇنداق ئويلىماڭ، ئاتا.

ئۆمەر خېلىلنىڭ ئوغلىنى داۋاملىق تەڭلىكتە قويىۋەرگۈسى كەلمەي، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى:

— بولدى، دوستلىرىڭىنىڭ يېنىغا بار. ئۇلار سېنى ساقلاپ كەتتى.

— ماقۇل، ئاتا.

سۇلايمان ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. ئۇ ھەقىقەتەن دوستلىرىنىڭ ئالدىدا ئاتىسىنىڭ تۇرقىدىن سەل نومۇس ھېس قىلغانىدى. كېيىن قاتتىق پۇشايمان قىلدى. بۇ ۋەسۋەسىنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقىنى ئۇ ئۆزىمۇ سەزمەي قالغانىدى. ئاتىسى راستلا نومۇس قىلغۇدەك ئادەممۇ؟ ئۇستىبېشىنىڭ لاي ـ پاتقاق بولۇپ كەتكىنى ئۈچۈن ئۇنىڭدىن نومۇس قىلىش كېرەكمۇ؟ ئادەم قېرىغاندا سەل كالانپايلىشىپ، يۇرۇش ـ تۇرۇش، كىيىنىش تەرەپلىرىگە تازا

دىققەت قىلىپ كېتەلمەيدۇ. بىراق، ئۆمەر خېلىل بىر ئۆمۈر غۇ-رۇرىنى دەپسەندە قىلماي، نامرات بولسىمۇ مەرد ـ مەردانە، سە-ممىي، ئاق كۆڭۈل، ئۇمىدۋارلىق بىلەن ياشاپ كەلگەن ئادەم. سۇلايمانىنىڭ بۇگۈنكىدەك بىر ئەر بولۇپ يېتىلىشى ئۇچۇنمۇ ئا-تىسىنىڭ ياخشى ئىزنى، پەزلى كامالىتى جىق رول ئوينىغانىدى. ئۇ نېمە ئۈچۈن ھېلىقىدەك خىيالنى قىلىدۇ؟!

سۇلايمان بەكلا ئۆكۈندى. دەرھال ئارقىسىغا قايتىپ ئاتا-سىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىغۇسى، يۇم ـ يۇم ياش تۆككۈسى كەلدى، بىراق ئارقىسىغا قايتالمىدى. قايتىشقا يۈزى چىدىمىدى.

ـــ ئابدۇسالامنىڭ شاللىقى بىلەن مېڭىڭلار، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل پاتقاقتا تېيىلىپ ـ تېيىلىپ كېتىۋاتقان ئوغلىنىڭ ئار-قىسىدىن توۋلاپ، ـــ ئۇنىڭ قىرلىرى ئېگىز، سۇ يامراپ كە-تمەيدۇ.

ـــ ماقۇل، ـــ دېدى سۇلايمان، ئەمما ئارقىسىغا قاراشقا پې-تىنالمىدى.

سۇلايمان دوستلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئۇلارنى ئارقىسىغا ياندۇردى. نېرىقى سالادىكى ئابدۇسالامنىڭ شاللىقى بىلەن دەريا بويىغا باشلاپ ماڭدى. ئۆمەر خېلىل ژاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ كېتىۋاتقان بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن بىرھازا قاراپ تۇرۇپ كەتتى. نېرىدىكى سۆگەت يوپۇرماقلىرى توختىماي شاراقلايتتى. تاللار بىر ـ بىرىگە يۆگىشەتتى. دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئىزغىرىن شامال شال مايسىلىرى ئۈستىدە يېنىك دولقۇن ھاسىل قىلىپ غەرب تەرەپكە سىيرىلاتتى. ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغان يې-شىللىق ئادەمنىڭ تۇيغۇسىنىمۇ كۆكەرتىۋېتەتتى. تىنىقلاردىنمۇ يېشىل رەڭنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئۆمەر خېلىل ئەۋرىشىم تاللا-رىنىڭ ئۈچى يەرگە تېگىپ تۇرغان سۆگەتنىڭ ئاستىغا كېلىپ ئولتۇردى. بۇ يەر بۆلەكچە سالقىن ئىدى. ئۇ ئوغلى كەتكەن تە-

رەپكە يەنە بىر قېتىم قارىدى. بالىلار دۆڭدىن چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، قارىسى كۆرۈنمەيتتى. پەقەت ۋاراڭ ـ چۇرۇك ئاۋازى غۇ-ۋا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۇھ تارتىپ قويدى. ئوغلىنىڭ تۇرقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ئۆزىنى بىراقلا قېرىپ كەتكەندەك ھېس قىلىپ قالدى. ۋاقىت نېمىدېگەن تېز ئۆتمدۇ ـ ھە؟ سۈلايمانىڭ بالىلىق قىلىقلىرى تېخى تۇنۈگۈنكى ئىشلاردەكلا كۆز ئالدىدا تۇرۇپتۇ، بىراق ئۇ ھازىر بىر ئەر بولۇپ كەتتى، خۇدايىم بۇيرۇسا پات ئارىدا دادا بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

ئۆمەر خېلىل جاڭگالنىڭ يۇقىرىدىكى ئېگىز دۆڭلۇككە قاراپ ئولتۇرۇپ تۈيۈقسىز بىر ئىشنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، مەستىلىكى كەلگەندەك پىسكۈكىدە كۈلۈپ قويدى. ئاشۇ دۆڭنىڭ ئۈستىدىكى قىرغاقتا يېقىنلا يەردە باراقسان بىر باغ، ئاندىن تاملىرى ئاپتاپتا كۆيۈپ قىزىرىپ كەتكەن بىر ئۆي كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دۆڭنىڭ ئەگىمىسىدىكى قۇش تۇمشۇقىدا ھېلىھەم بىر بۇۋاي مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ، تۆۋەندىكى سوزۇلۇپ ئېقىۋاتقان دەريا قىرىغا، ئەتراپىدىكى چەكسىز كەتكەن يېشىل يايلاقلارغا نەزەر سېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۆمەر خېلىل كۆزىنى ئۇۋلىۋېتىپ قارىدى. ئۇ يەردە ھېچكىم يوق ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خىيالىي تۈيغۇسىدىن ھۇزۇر ۋە مۇڭغا پېتىپ، يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى. تۇرۇپلا يۈرىكىنىڭ بىر يېرىلىرى ئېچىشقاندەكمۇ بولدى. ئۇ ئۆي ئاللىقاچان ئولپاڭغا ئايلىنىپ كەتكەندى. بۇۋايمۇ تۇپراققا سىڭىپ، زېمىن بىلەن بىر تەن ـ بىر جان بولۇپ كەتكەندى. ھەتتا، مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئېسىدىنمۇ كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندى. ئايۇپ ئاخۇن ئىسىملىك بۇ بۇۋاي شۇ چاغلاردا تەكەندەك يالغۇز ياشايتتى. چىرايلى قارامتۇل، ئېگىز بوي، چىگىشلىشىپ كەتكەن قىسقا ساقاللىرى بوز رەڭ ئىدى. چوڭلار ئۇنى «يۇز ياشتىن ئاشتى» دېيىشەتتى. بىراق، تۇرقىغا قارىسا بۇ گەپلەرگە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ بۇۋاي شۇنچىلىك

تېتىك ۋە تىمەن ئىدى. غەلۋىردەك يوغان كەتمىننى بىلىنى ئەگمەي تۇرۇپ گۈس - گۈس چاپاتتى. ئۆينىڭ ئەتراپى بۇك - باراقسان ئورمان، باغلار بىلەن ئورىلىپ تۇراتتى. ئۇ تولا ۋا- قىتلاردا ئېگىز دۆڭنىڭ ئاۋۇ قۇش تۇمشۇقىدا ئولتۇرۇپ بۇ تە- رەپكە كۆز سالاتتى. ئۇ چاغلاردا تېخى جاڭگال بۇ دەرىجىدە بۇ- زۇلمىغان، دەريا قىنى كەڭ، ئەتراپى يېشىل يايلاق، يەنە جىغان، توغراقلار بىلەن تولغانىدى. ئىسمى - جىسمىغا لايىق جاڭگالغا ئوخشايتتى. قارىغاندا بوۋاي مۇشۇ جاڭگالغا مۇناسىۋەتلىك بالە- لىق ئەسلىمىلىرىگە چۆمۈپ كېتىۋاتقاندەك قىلاتتى.

2

بىر كۈنى بوۋاي ئۆكسۈلى ئۆچكەن هالدا ئۆمەر خىلىلنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئەپتىدىن بىر ئىشتىن قاتتىق خاپا بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئادەتتە ئۇ ئۆمەر خىلىل بىلەن ياخشى ئۆتەت- تى. ياز كۈنلىرى توغراق، يۇلغۇن تاللىرىدا توقۇلغان، ئېغىزىدا ئاغزىنىمىنىڭ سەللىسىدەك چىرايلىق ئۆرۈمىسى بار قۇشۇقلۇق سېۋەتتە ھەر خىل مېۋىلەرنى ئەكىلىپ ئۇلارنى يوقلاپ تۇراتتى.

سالام - سەھەتتىن كېيىن ئۆمەر خىلىل ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

— بولدى، — دېدى ئايۇپ ئاغزىنى يەنىلا چىرايىنى ئاچماي، — بۇ يەرگە كېلىشىم سەل تەنتەكلىك بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ، ئۆ- مەرئاغزىن.

ئۇنىڭ گېپىدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن ئۆمەر خىلىل قايتۇرۇپ سورىدى:

— ئەجەب چىرايلىرى باشقىچىلىغۇ، ئايۇپكا؟ بىرەرى سە- لىنى خاپا قىلغان ئوخشىمامدۇ؟

ئايۇپ ئاغزىن ئۇنىڭغا لاپپىدە بىر قاراپ قويۇپ، كۆتمەك

ساقلىنى تۇتاملىغانچە تۇرۇپ قالدى.

ــ ھە، گەپلىرى بولسا دېلىغۇل بولماي ئېيتسىلا.

ــ نېمە دېسەم بولا ... بۇغۇ سىلىگە دەپ يۇرگۈدەك گەپمۇ ئەمەس ئىدى ...

ــ ئايۇپ ئاكا، سىلى بىلەن بىز بىر تۇغقاندەك بولۇپ قالغان، گەپلىرى بولسا قورۇنماي ئېيتسىلا.

ــ شۇ... ماۋۇ سۇلايمان ...

ئۆمەر خېلىل سەل جىددىيلەشتى.

ــ ھە، سۇلايمانغا نېمە بوپتۇ، ئايۇپكا؟

ــ ئۇ ... تال بېدىشىنىڭ بۇلۇڭىدا بىرنەچچە ساپاق ئۇزۇمنى ساقلاۋاتقانىدىم. بۇگۈن ئەتىگەن قارىسام يوق. تۇنۇگۈن كەچ يول بويىدا تۇرسام، جاڭگالدىن قويى ھەيدەپ قايتقان سۇلايمان مېنى كۆرۈپ باشقىچىلا بولۇپ كەتكەندى. باشقا چاغلاردا مېنى كۆرسە كۇلۇپ گەپ سوراپلا تۇراتتى. مەن دەيمەن ... ئۇ بالىلارنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ تەنتەكلىك قىلىپ ...

ئۆمەر خېلىل چۈشەندى. بىرنەچچە ساپاق ئۇزۇمنىڭ كارايىتى چاغلىق، بىراق سۇلايمان مۇشۇنداق ئىشنى قىلغان بولسا ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدۇ. «چاقىنىڭ بېشى دانمخورەك، ئوغرىنىڭ بېشى سويما ــ خەمەك» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان. ئۆمەر خېلىل سۇلايماننى چاقىردى. مەكتەپتىن يېڭىلا قايتىپ كەلگەن سۇلايمان ئىچكىرى ئۆيدە تاماق يەۋاتاتتى. ئۇ ھويلىغا چىقىپلا ئايۇپ ئاخۇننى كۆردى ۋە بىر تاتىرىپ، بىر سارغىيىپ تىرىنقىنى سىنچىلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ تۇرقىنى كۆرگەن ئۆمەر خېلىلنىڭ گۇمانى تېخىمۇ كۈچەيدى.

ــ تۇنۇگۈن كەچ نېمە ئىش قىلدىڭ؟ ــ دېدى ئۆمەر خېلىل ئوغلىغا چەكچىيىپ قاراپ.

ــ ھېچ ... ھېچ ئىش قىلمىدىم، ئاتا.

ــ ماۋۇ ئايۇپكامنىڭ بېغىدىكى ئۇزۇمنى نېمىشقا ئوغرىلىدىڭ؟

دىڭ؟

سۇلايمان تاپىنىنى ھەرە چاققاندەك ئاچچىق تولغاندى.

ــ ئوغرىلىمىدىم، ئاتا. ئۇ چاغدا مەن «سەككىز توغراق»نىڭ ئۈستىدە مالغا قاراپ ئولتۇرغانىدىم.

ــ ئەمىسە كىم ئوغرىلىدى؟

ــ مەۋلان بىلەن سەمەت، ئىمىنلار ئوغرىلىدى ...

سۇلايمان قاتتىق ئۇۋۇلچىلىق ئىچىدە ئاغزى ــ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشكە باشلىدى. تۇنۇگۈن كەچكە يېقىن بىر توپ بالا جاڭگالدا قوي بېقىۋاتاتتى. يايلاق كەڭرى بولغاچقا، ئۇلار ماللىرى تويغۇچە خاتىرجەم ئويناپ يايرىۋالاتتى. بىر چاغدا مەۋلان ئويۇننى توختىتىپ، بالىلارنى ئەتراپىغا يىغدى.

ــ بالىلار، بىر ئىش قىلمايلىمۇ؟ ــ دېدى ئۇ ھەييارلىق بىلەن كۆزىنى قىسىپ قويۇپ.

ــ نېمە ئىش قىلىمىز؟ ــ بالىلار سوراشتى.

ــ قاراڭلار، ــ ئۇ قۇشتۇمشۇق دۆڭدە خۇددى غېرىب قۇشتەك، جاڭگالغا قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان بوۋاينى كۆرسەتتى، ــ ئايۇپكام ئۇ يەردە خېلى ئۇزاق ئولتۇرىدۇ. ئۇنىڭ باغلىرىدىكى ئۈزۈم ... ھەي... ــ ئۇ تاتلىق بىرنەرسە يېگەندەك لەۋلىرىنى تەمشىپ قويدى، ــ نەچچە ساپلا قاپتۇ. قارىغاندا بىزنىڭ رىزقىمىز بولسا كېرەك.

بالىلار تۇرالماي قالدى.

ــ راست، ئۇنىڭ ئۈزۈملىرى بەك تاتلىق جۇمۇ.

ــ بۈگۈن ئالمىساق قاچان ئالىمىز.

ــ ئەمىسە ماڭايلى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان سۇلايمان تىكەنگە دەسسىۋالغاندەك سىلكىنىپ كەتتى. ئايۇپ ئاخۇن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە پات ــ پات كېلىپ تۇراتتى. ئۇلار خۇددى ئۇرۇق ــ تۇغقاندەك يېقىن ئۆتەتتى. سۇلايمانمۇ ئۇنىڭغا بەك ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ تاتلىق مېۋىلىرى

ئۇچۇن ئەمەس، ئۇنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋەقەلەر بىلەن تولغان قىزىقارلىق ھېكايىلىرىگە ئامراق ئىدى. بوۋايمۇ كۆزىگە خۇددى خىسلەتلىك ئادەمدەك كۆرۈنەتتى. بالىلارغا ئەگىشىپ ئۇنىڭ ئۇ-زۇملىرىنى ئوغرىلاشقا سۈلايمانىنىڭ قانداقمۇ قولى بارسۇن.

— بار... مايلىمىكىن ... — دېدى ئۇ دائىم بالىلارنى بوزەك ئېتىپ ئۇيناشقا ئامراق مەۋلاندىن قورقۇمسىراپ تۇرۇپ.

— نېمىشقا؟ — دېدى مەۋلان ئۇنىڭغا ھومىيىپ.

— ناۋادا ... ئايۇپكام بىلىپ قالسا ... كېيىن ئۇنىڭ ئۆيى ئالدىدىن جاڭگالغا ئۆتەلمەيمىز.

بۇ نۇقتىنى ئويلىمىغان باشقا بالىلار شۇ ھامان جىمىپ قې-لىشتى.

— قۇرۇق گەپ، — دېدى مەۋلان چىچاڭشىپ، — مەن بە-لىمەن، ئۇ دۆڭدە خىيالغا پېتىپ بىر ئولتۇرۇپ كەتسە، نەچچە سائەت ئولتۇرىدۇ. باغدىكى ھەممە مېۋىلىرىنى قۇرۇتۇۋەتسەكمۇ سەزمەيدۇ. ناھايىتى بىرنەچچە ساپ ئۇزۇمغۇ، ئۇنىڭ يا بۇلارنى يېيىشىپ بېرىدىغان بالىسى بولمىسا.

— شۇنداقتىمۇ، ئوغرىلىق ياخشى ئىش ئەمەس.

— ۋاي ـ ۋۇي، ماۋۇ ئۇچتە ياخشى ئوقۇغۇچىنىڭ ئەخلاقـ-نى. قاراڭلار، ئۇ بىزنى ئوغرى دەۋاتىدۇ. بالىلار، بىز راستىلا ئوغرىمۇ؟

— ياق!

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

بالىلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ جىم تۇرۇپ قېلىشتى.

— مەي باغلاپ پىشىپ كەتكەن ئۇزۇم يېگۈڭلار يوقمۇ؟

بالىلار لەۋلىرىنى تەمشىشكە باشلىدى.

— ماڭا ئەگىشىمسىلەر؟

— ئەگىشىمىز!

— سۈلايمان، سەنچۇ؟

— مەن ... مەن ... بارمايمەن.

— ھۆي قورقۇنچاق. ئەمسە ساڭا دەپ قويساي، ناۋادا بىزگە خائىنلىق قىلىپ ئاشكارىلاپ قويىدىغان بولساڭ، مەندىن ياخشىلىق كۆرمەيسەن.

— ئۇ ماللارغا قاراپ تۇرسۇن، — دېدى بالىلاردىن بىرسى.

— بۇمۇ بولىدىغان ئىش ، — دېدى مەۋلان، — ئاڭلاپ تۇرۇڭلار، مەيلى باغقا بارسۇن ـ بارمىسۇن، ھەممىمىز بىر.

ئۇلار خۇددى ئاچ قوزىلاردەك دۆڭ تەرەپكە قاراپ ئېتىلىشىتى. سۇلايمان يەنىلا بىئاراملىق ئىچىدە قالدى. ئۇنىڭ بالىلارنى توسقۇسى بار بولسىمۇ، بىراق قانداق توسۇشنى بىلمىگەنىدى. راستىنى ئېيتقاندا ئۇ مەۋلاندىن قورقاتتى. مەۋلان ياش جەھەتتە بۇ بالىلاردىن چوڭ بولۇپلا قالماي، يەنە ئىنتايىن مۇتتەھەم، جەدلخور ئىدى. ئۇنىڭدىن سۇلايمانلا ئەمەس، ھەممە بالىلار دېگۈدەك قورقاتتى. مۇشۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋارقىراپ ئايۇپ ئاخۇننى ئاگاھلاندۇرغۇسى كېلەتتى، بىراق ۋارقىراشقا پېتىنالمايتتى. يەنە بىر جەھەتتىن ۋارقىرىغان بىلەن ئاۋازىنىڭ يەتمەيدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئۇ تىت ـ تىتلىق ئىچىدە قاراپ تۇراتتى. يۈگۈرۈشۈپ كېتىشمۇاتقان بالىلار بوۋاي ئولتۇرغان تۇمشۇقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تار بىر يارداڭلىق بىلەن يۇقىرىغا ياماشتى ۋە قويۇق چاتقاللىق ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. سۇلايمان ئۆزىدىن قىرىق ـ ئەللىك قەدەم نېرىدىكى بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ كاللەك بولۇپ كەتكەن يوغان توغراقنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى ـ دە، يامىشىپ ئۇستىگە چىقتى. بالىلار يەنىلا كۆرۈنمىدى. بوۋاي ھېلىقى تۇمشۇقتا ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز، چەكسىز خىيال ئىچىگە چۆكۈپ ئولتۇراتتى. «تۇرۇڭ، تېز تۇرۇڭ. بېغىڭىز خازان بولدى. بىر توپ ئۆچكىلەر بېغىڭىزغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. سىز ئۇخلاۋاتامسىز، مۇگدەۋاتامسىز؟ ئولتۇرۇشىڭىز نېمىدىن زادى؟ نېمىشقا ئارقىڭىزغا بولسىمۇ بىر قاراپ قويمايسىز؟ شۇنداق قىلسىڭىز باغدا

ئادەم بارلىقىنى بىلەتتىڭىز. ئەڭ ئاخىرقى نەچچە ساپاق ئۇزۇم-لىرىڭىز ساقلىنىپ قالاتتى. بۇنى مەندىن كۆرمەڭ، مەن ئامال-سىز. مەۋلان بىر مۇتتەھەم. ئۇنىڭدىن سىزمۇ قورقۇپ قالىسىز تېخى. بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ دادام بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ۋاقىتلىرىڭىزدا تۇرۇپلا بېغىڭىزدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئۇزۇملىرى-ڭىزنىڭ مەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن ئوغرىلانغانلىقىنى ئېيتقى-نىڭىزدا مېنىڭ قانچىلىك ئازابلىنىپ كېتىدىغانلىقىمنى بە-لەمسىز؟ بۇنى مەندىن كۆرمەڭ، مەندىن كۆرمەڭ، ئايۇپكا. ئۆزى-ڭىزدىن كۆرۈڭ. سىز نېمىشقا دائىم ئاشۇ قۇشتۇمشۇق دۆڭدە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرىسىز؟ باشقا ئىشىڭىز يوقمۇ؟ ئولتۇرغۇ-ڭىز كەلسە ئاۋۇ چىرايلىق بېغىڭىزدا ئولتۇرسىڭىز بولمامدۇ. مەھەللىمىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئولتۇراي دېسە سىزنىڭ-چىلىك بېغىمۇ يوق. بىراق، سىز ... ئەخمەق بوۋاي، ئەخمەق بو-ۋاي. سىز راستلا ئەخمەق بوۋاي. ئەمدى بولسىمۇ تۇرۇڭ. سىز ئورنىڭىزدىن تۇرسىڭىزلا ئۇلار قاچىدۇ. تۇرۇڭ ... تۇرۇڭ ... تۇ-رۇڭ دەيمەن ... »

سۇلايمان توغراق ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلە-ۋاتقاندا دۆڭنىڭ باغرىدا بالىلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇلار كۆڭ-لەكلىرىنىڭ ئالدى پېشىنى كۆتۈرۈشۈۋالغانىدى. قۇچاقلىرى تومپىيىپ تۇراتتى. سۇلايمان ئىشىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بىل-دى. بالىلار خۇشال ئىدى. كېتىۋېتىپ ئېتەكلىرىدىكى ئۇزۇم-لەرنى يېرىپ ئېلىپ ئاچ كۆزلۈك بىلەن يەۋاتاتتى. بالىلار كە-چىك زەيلىكلەردىن تايچاقلاردەك سەكرەپ ئۆتۈشۈپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە سۇلايمان تۇرغان توغراقنىڭ يېنىغا كېلىپ بولدى. ئۇلار غەلىبە خۇشاللىقىدا ئېغىزىنى يۇمالماي قالغانىدى.

ـــ ھەي، سەنمۇ يەپ قويامسەن؟

مەۋلان قولىدىكى قاشتاشتەك نۇرلىنىپ تۇرغان، مەي باغلاپ پىشىپ كەتكەن ئۇزۇملەرنى سۇلايمانغا كۆز ـ كۆز قىلىپ

پۇلاڭلاتتى.

— ياق ... يېمەيمەن.

— ئەخمەق، سەن راستلا ئەخمەق. يېمىسەڭ ئەمسە مۇشۇنداق قاراپ تۇر. بىراق، بىلىپ قالغىنكى، سەنمۇ بىز بىلەن ئوخشاشلا ئوغرى. چۈنكى، سەن بىز ئۇچۇن مالغا قاراپ تۇردۇڭ. بىزگە قولايلىق يارىتىپ بەردىڭ.

سۇلايمان ئۇندىمىدى. ئۇ نېمىمۇ دېيەلمىسۇن. بالىلار خۇشاللىق ئىچىدە شالاپشىتىپ ئۇزۇم يېيىش بىلەن بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئىچىدە ئۆزلىرىنى قالتىس چاغلىشىۋاتقانىدەك قىلاتتى. سۇلايمان بىلىپ ـ بىلمەي لەۋلىرىنى تەمشىتىپ قالماسلىق ئۈچۇن كالپۇكىنى چىڭ چىشلىۋالغانىدى. بالىلار ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمايتتى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە سۇلايمان بىر قورقۇنچاق ئىدى. ئۇ نەزىرىنى قۇشتۇمشۇق دۆڭگە ئاغدۇردى. بوۋاي تېخىچە شۇ يەردە ئولتۇراتتى. ئۇ راستلا ئۇخلاپ قالغانمىدۇ؟

كەچتە بالىلار مالليرىنى ھەيدەپ ئۆيگە قايتىشتى. ئايۇپ ئاكىنىڭ ئۆيى ئۇدۇلىغا كەلگەندە سۇلايمان يول بويىدا تۇرغان ئايۇپ ئاكىنى كۆرۈپ بىردىنلا ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. ئۇزۇملىرىنىڭ ئوغرىلىنىشىدا ئۆزىنىڭمۇ مەسئۇلىيىتى بارەڭ ھېس قىلىپ خىجىل بولدى. ئۇ، بوۋايغا ئىشلارنى قانداق چۈشەندۈرۈشىنى بىلمەيتتى. ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئوغرى گۇمانىغا قالمىغانلىقىنى تېخىمۇ ئويلىمىغانىدى.

— مېنى كەچۈر، بالام، — دېدى ئايۇپ ئاخۇن، — سەندىن ئارتۇق گۇمان قىپتىمەن، — ئاندىن ئۇ ئۆمەر خېلىلغا يۈزلەندى، — سىلىمۇ خاپا بولمىسىلا ئۆمەر ئاخۇن، تۆت تال ئۇزۇم ـ شالتاقىنى دەپ سىلىنى ئاۋارە قىلدىم. ئەسلىي بۇ يەرگە كېلىشىمىمۇ توغرا ئەمەس ئىدى. غۇلجىدىن يۈز كۆرۈشۈپ باقمىغان بىر تۇغقانلارنىڭ كېلىدىغانلىق خەۋىرى بولۇپ قېلىۋىدى، ئۇ ئۇزۇملىرىنى شۇلار ئۈچۇن ساقلىغان. شۇڭا، سەل خاپا بولۇپ قالدىم. باغ

دېگەنغۇ ئەسلىدىلا ئەل ئۇچۇن بىنا قىلىنىدىغان نەرسە. يەنە شۇ بالىلار ئۇچۇن. مەن بۇ قېتىم سەل ئاشۇرۇۋەتتىم.

— ياق، بىر ئادەمنىڭ ئەجىر مېۋىسىنى زىيانغا ئۇچراتقاز-لىق كەچۈرگۈسىز گۇناھ. ئۇنى سۈرۈشتۈرۈش ئەيىب ئەمەس.

— شۇنداقتىمۇ ...

— بولدى ئايۇپكا، سىلى رەنجىمىسىلە، مەن ھېلىقى با-لىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ قويايي.

بۇ ئۇقۇشماسلىق سۇلايمانىنىڭ گۇناھسىزلىقى بىلەن ئا-خىرلاشقان بولسىمۇ، ئۆمەر خېلىل شۇ چاغدىكى سۇلايمانىنىڭ قاتتىق ئۇۋالچىلىق تارتىپ ئۆرتەنگەن، خجىللىق ئىچىدە ئۆڭ-گەن ھالىتىنى ھازىرقىدەك كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇ. ۋاقىت نېمىدېگەن تېز ئۆتىدۇ ـ ھە؟ بىر قارىسا ھەممە نەرسە ئۆز پېتى تۇرغاندەك، بىر قارىسا نۇرغۇن نەرسىلەر ئۆزگىرىپ كەتكەندەك. ئۆمەر خېلىل ھېلىقى قۇشتۇمشۇق دۆڭگە قارىدى. يارداڭلىق غۇلاپ چۈشۈپ، قۇشتۇمشۇق ئۆزگىرىپ كەتكەن، نېرىدىكى باغ-نىڭ ئورنىدا قويۇق تېرەكلەر كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. كۆپ نەرسە يوقالغان بولسىمۇ، « ئايۇپ ئاخۇننىڭ تېرەكلىكى» دېگەن بىر نام ساقلىنىپ قالغانىدى. شەيئىلەر بىرنىڭ ئورنىنى بىرى تولدۇرۇپ، تەبىئەت يەنىلا گۈزەل، يەنىلا چەكسىز كۈچ ـ قۇد-رەتكە تولغان ھالدا ھاياتلىق داۋام قىلىۋاتاتتى.

ئۆمەر خېلىل ئورنىدىن تۇرۇپ كەتمىنىنى قولىغا ئالدى. ئەتراپتا نۇرغۇن ئاۋازنىڭ شاۋقۇنى بار ئىدى.

ئىككىنچى باب

1

سۇلايمان كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئاتىسى بىلەن بىرەم ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن پاراڭ قىلىشىپ ئولتۇردى. چوڭ ئىنىسى ئىسمايىل تاماقنى يەپلا تىراكتورنى ھەيدەپ سايغا شېغىلغا كەتكەندى. ئۇ بىكارچىلىققا ئۆچ بالا بولۇپ، قولى دېھقانچىلىق ئىشلىرىدىن سەللا بوشسا كىچىك تىراكتور بىلەن باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلىپ پۇل تاپاتتى. بۇنىڭدا گەرچە چوڭ تاپاۋەت بولۇپ كەتمىسىمۇ، بۇ ئائىلىنىڭ ئۇششاق ـ چۈششەك خىراجەتلىرىگە يارايتتى. كىچىك ئىنىسى قاسىم بولسا ئەتىگەن سەھەر چىقىپ كېتىپ ھازىرغىچە ئۆيگە قايتمىغان. ئۇ بىر بەكباش، ئويۇن قېپى بالا. مۇنداقچە ئېيتقاندا دىتسىز، بىر ئىشلارنى پەقەت ئەپلەشتۇرەلمەيدۇ. ئۇنىڭغا بىكارلىق پۇل، بىكارلىق ئاش ـ نان بولسا، ئويۇن ـ تاماشا ئۆكسۈپ قالمىسلا بولدى. كەلگۈسى، تۇرمۇش دېگەنلەرنى ئويلاش خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايدۇ. ئاخشىمى ئاتىسى يېنىدا ئولتۇرۇپ بىرمۇنچە نەسىھەت قىلسا بېشىنى سېلىپ ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان. ئەتىسى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىدۇ. بۇنداق تەربىيە كار قىلمىغان بالىدىن گاھىدا ئۆمەر خىياللىنىڭ رايى قايتىپ قالىدۇ، بىراق نېمە ئامال، ئۇنى قايتا ياساپ قۇراشتۇرۇۋالغىلى بولمىسا. بۇ زامانا چوڭ بولغان بالىلار مۇشۇنداق بىپەرۋا، بىرنەرسىنىڭ يا قەدرىگە يەتمەيدىغان، يا كىشىنىڭ ھالىغا يەتمەيدىغان كاج مىجەزنى پېتىلدۇرۇۋالىدىكەن. پەقەت خۇدادىن ئۇلار ئۆچۈن ئىساب، ھىدايەت تىلەشتىن باشقا چارە يوق. ئون بالىنىڭ ئون خىل

ئوتى، ئون خىل خوپى بولىدۇ دېگەن راست ئىكەن. ئۆمەر خېـ
لىلىنىڭ بۇ ئۇچ ئوغلى بەئەينى ئۇچ دۇنيا.

سۇلايمانىنىڭ ئايالى گۈلقىز تاماق قاچىلىرىنى يۇيۇپ يـ
غىشتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى ئارام ئېلىش
ئۈچۈن ھۇجرىسىغا ماڭدى. ھويلىنىڭ نېرىقى چېتىدىكى كـ
چىك، چاقىقانغىنا ئىككى ئېغىز ئۆي ئۇلارنىڭ ھۇجرىسى ئىدى.
ئۆي ئىچى ئاددىي سەرەمجانلاشتۇرۇلغان بولسىمۇ، بىر خىل ئىلـ
لىق، ئارامبەخش كۆرۈنەتتى. مەست قىلغۇچى مۇھەببەت پۈرىقى
لەيلەپ يۈرگەندەك تۇيۇلاتتى. تېخى پېتى بۇزۇلمىغان تويلۇق تا
ۋار يوتقان ـ كۆرپە، كەشتىلەنگەن ماموق ياستۇقلار بۇلۇڭدىكى
مىخلىما ساندۇق ئۈستىگە يىغىقلىق بولۇپ، بۇ ئۆيگە ئالاھىدە
زىننەت بېغىشلاپ تۇراتتى. رەڭگارەڭ گۈل نۇسخىلىرىدىن ئاللا
نېمىلەرنىڭ ئۇندۇرمىلىرى بىخلىنىۋاتقاندەك سەزگۈ پەيدا بولاتـ
تى. سۇلايمان ئۆيگە كىرىپلا كىگىز ئۈستىگە يانپاشلىدى. ئۇ
بىردىنلا روھلىنىپ، چىرايىدا ھاياجان ئەكس ئېتىشكە باشلىدى.
بىر قولىنى سوزۇپ، ئورۇن راسلاۋاتقان گۈلقىزنىڭ دۇمبىسىنى
سىيلاپ قويدى. گۈلقىز بۇرىلىپ ئۇنىڭغا قارىدى، چىراغ يورۇـ
قىدا يۈزلىرى قىزارغان شەپەقتەك جۇلالاندى.

ـــ ئېھە، ـــ دېدى ئۇ ئۇھ تارتىۋاتقاندەك چوڭقۇر نەپەس ئېـ
لىپ.

ـــ نېمە بولدى؟ بۇگۈن بەك چارچاپ كەتكەن ئوخشىمامـ
سىز؟

سۇلايمان ئۇنى ئاستا يېنىغا تارتىپ، ئەمدى كۆتۈرۈلۈشكە
باشلىغان قورسىقىنى سىلىغىلى تۇردى.

ـــ ياق، چارچىمىدىم.

ـــ بالىمىز مىدىرلاۋاتامدۇ؟

ـــ ئانچە ئەمەس.

ـــ چاتاق يوقتۇ ـ ھە؟

— چاتاق يوق.
— ئەمسە نېمىشقا چىقىڭ - چىقىڭ مىدىرلىمايدۇ؟
— مەنمۇ ئاپامدىن سورىغانىدىم، يەنە بىر - ئىككى ئايدىن كېيىن رەسمىي مىدىرلاشقا باشلايدۇ دەيدۇ.
— نېمانداق ئاستا.
— توققۇز ئاي، توققۇز كۈن دېگەن شۇ. بىز مىڭ ئالدىرىغان بىلەنمۇ بىكار.
سۈلايمان ئايالىنىڭ بەدىنىدىن تارقىلىۋاتقان پۈراقنى ھىدلىغاچ خىيالغا پاتتى.
— نېمە بولدىڭىز؟ خاپا بولۇۋاتامسىز؟
— ياق، — دېدى سۈلايمان ئۇنىڭغا تېخىمۇ چىڭ چاپلىشىپ، — دادا بولۇشنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتىمەن. يەنە ... دادا بولغاندىن كېيىنكى ئىشلارنى ئويلاۋاتىمەن.
گۈلىزمۇ ئانا بولغاندىن كېيىنكى ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەچ پىخىلداپ كۈلدى.
— ئۇ چاغدا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا بالىمىز ياتىدۇ، ھازىرقىدەك ... مېنى مۇنداق ...
— ياق، سىزنىڭ يېنىڭىزدا ياتسۇن. مەن بالامغا ھەرقانچە ئامراق بولسامۇ ئىككىمىزنىڭ ئارىمىزنى يىراقلاشتۇرۇۋېتىشىغا قوشۇلمايمەن.
— چەتتە ياتسا قارا بېسىپ قالىدۇ.
— ئۇنداق بولمايدۇ، چۈنكى پەرىشتە بار يەرگە شەيتان كىرەلمەيدۇ. بىلەمسىز، بالىمىز بىر پەرىشتە، كىچىك پەرىشتە.
— ھى... ھى... ئەجەب جىق ئىشلارنى ئويلاپ كېتىدىكەنسىز.
— سىزچۇ؟
— ئويلايمەن، لېكىن سىزدەك جىق ئەمەس.
ئۇلار تازا شېرىن پىچىرلىشىۋاتقاندا سىرتتا تۈيۇقسىز تاراق - تۇرۇق ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئاندىن كالا - قويلار بەس - بەستە مە-

رەشكە، مۆرەشكە باشلىدى. ئۆمەر خېلىل كالا ـ قويلارغا كېچىـ
لىك چۆپ بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. كېيىن ئۇنى بىرپەس قاتتىق
يۆتەل تۇتقاندىن كېيىن، ھويلا ئىچى تىنچىپ قالدى.

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى يەڭگىل نەپەس ئېلىشىپ، بىر ـ
بىرىگە چىڭ چاپلىشىپ ياتاتتى. تىنىقلىرى يۈزلىرىنى كۆيدۈر ـ
گۈدەك ھارارەتلىك ئىدى.

ـــ بىر... بىر گەپنى دېسەم...

ـــ دەڭ، ـــ دېدى سۇلايمان پىچىرلاپ.

ـــ ئۆي ئايرىپ چىقمىپ كەتسەك بولاتتى.

سۇلايماننىڭ بىرپەس تىنىقى توختاپ قالغاندەك بولدى. نە ـ
پەس ئېلىشىمۇ بىلىنمىدى.

ـــ سىز قانداقلارچە ...

ـــ پات ئارىدا بالىلىق بولىمىز. شۇڭا، بىزمۇ ئايرىم ئۆي
تۇتۇپ، كېيىنلىكىنىڭ غېمىنى قىلمىساق بولماس.

ـــ بۇنىڭغا بەكلا بالدۇرئەمەسمۇ؟ بىز توي قىلغىلى تېخى
ئەمدى بىر يىلدىن ئاشتى. يەنە نەچچە يىل دادامغا ياردەملەشمىـ
سەم بولمايدۇ.

ـــ ئىككى ئىنىڭىز بارغۇ؟

ـــ ئىسمايلەم تېخى ئۆيلەنمىدى. قاسىمنىڭ مەجەزىنى
سىزمۇ بىلىسىز، ئۇنىڭدىن ئۈمىد كۈتۈش مۇمكىن ئەمەس. ناۋادا
ئۆي ئايرىپ چىقمىپ كەتسەك، ئاپام ئۇچ ئەرنىڭ ئاش ـ تامىقىنى
ئېتىپ، كىر ـ قاتلىرىنى يۇيۇپ بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. كېسەلـ
چان بولۇپ قالدى.

ـــ مەن كېلىن بولماستا تۆت ئەرنىڭ ئېشىنى ئېتىپمۇ
ھېچنېمە بولماپتىكەن، ئەمدى ...

ـــ بولدى، بۇ گەپلەرنى دېيىشمەيلى، گۈلقىز، بىكار خاپىـ
لىشىپ قالىدىغاندەك تۇرىمىز، ـــ دېدى سۇلايمان، ئۇنىڭ تۇيغۇـ
لىرى نازۇكلىشىپ كەتكەن بولۇپ، تەلەپپۇزىدىن سەل ئاچچىقـ

نىڭ ھىدى كېلىپ تۇراتتى. ئەمما، گۈلقىز بوشاشمىدى. قارىغاندا ئۇ بۇ ئىش ئۈچۈن خېلى پۈختا تەييارلىق قىلغاندەك كۆرۈنەتتى.

— مەنمۇ سىزنىڭ غېمىڭىزنى يەپ بۇ گەپلەرنى دەۋاتىمەن. ئائىلەڭلارنى كەمبەغەل كۆرگىنىم ئەمەس، بۇنداق ئويلىغان بولسام سىز بىلەن توي قىلمىغان بولاتتىم. بىراق، سىزمۇ كۆرۈۋاتىسىز، جاھان ئۆزگەردى، ھەممە ئادەم باي بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ، باي بولۇش ئۈچۈن كاللا قاتۇرۇپ، يول ئىزدەيدۇ. بارى — يوق ئون نەچچە مو يەرگە تۆت ئەر بار بىر ئائىلە قاراپ تۇرسا نېمە بولماقچى؟

سۇلايمان ئۇھ تارتىپ قويدى.

— ياخشى پىلان بولسا ئون نەچچە مو يەردىنمۇ خېلى كىرىم قىلغىلى بولىدۇ.

— قانچىلىك؟ زادى قانچىلىك جىق كىرىم قىلالايسىز؟ كىرىم قىلدىمۇ دەيلى، بۇ ئۆينىڭ بىر يىللىق چىقىمىچۇ، بۇنى ئويلاپ باقتىڭىزمۇ؟

— ئەمىسە ئۆي ئايرىپ چىقساقلا باي بولۇپ كېتەمدۇق؟ بىزگە ئاسماندىن بايلىق ياغمىغان خەۋەر بارمىكەن؟

سۇلايمان ئاۋازىنىڭ يۇقىرى چىقىپ كەتكىنىنى سېزىپ جىمىپ قالدى. چوڭلار ئاڭلاپ قالسا ئىككىسىنى ئۇرۇشۇپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قېلىشى ئېنىق ئىدى. گۈلقىزمۇ جىمىدى. بايىقى ئوتلۇق تىنىقلار ئەمدى مۇزلاشقا باشلىغانىدى، كۆز شامىلىدەك ئۇرۇلۇۋاتقان سالقىن نەپەستىن ھەر ئىككىلىسى بىر — بىرىدىكى خاپىلىقنى ھېس قىلىپ تۇراتتى. خېلى ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن گۈلقىز ئېغىز ئاچتى:

— مېنى باشقىچە چۈشىنىپ قالماڭ، شۇ ... كەلگۈسىمىزنى ئويلاپ ...

— كەلگۈسى ... كەلگۈسىنى كىم ئالدىن بىلەلەيدۇ؟ نەچچە

يىل ئاۋۋال ئىككىمىزنىڭ توي قىلىپ قالىدىغىنىمىزنى سىز بىلەمتىڭىز؟

— بۇ ئىش ئوخشمايدۇ.

— نېمىسى ئوخشمايدۇ؟ كەلگۈسىگە پال سالغاندەك ...

— ئاچچىقلانماي پىلانىمنى ئاڭلىغان بولسىڭىز ...

— پىلان دەڭ؟ سىزنى بەك ساددا چاغلاپ قاپتىمەن جۇمۇ. يېنىمدا پىلان تۈزىدىغان بىر مۇشاۋىرىمنىڭ بارلىقىنى ئۇقۇپ بەك هاياجانلىنىۋاتىمەن.

— مېنى مەسخىرە قىلماڭ.

گۈلقىز بىردىنلا مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىدى. تېخىمۇ ئاچچىق گەپلەرنى قىلىشنى ئويلاۋاتقان سۈلايمان شۇنىڭ بىلەن تۇ-رۇپ قالدى. بىر هېسابتا ئۇنىڭ گەپلىرىنى پۈتۈنلەي ئورۇنسىز-مۇ دەپ كەتكىلى بولمايتتى. بىر ئايال كىشىنىڭ ئائىلىسىنىڭ غېمىنى يېيىشى، ئېرىگە يول كۆرسىتىشى ئەلۋەتتە ياخشى ئىش. شۇنداقلا، ئۇ ئايالنىڭ ساپاسىنىڭ يۇقىرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. سۈلايمانده‌ك تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتكۈزگەن ئاده‌مىنىڭ بۇلارنى چۈ-شەنگۈچىلىكى بار. مۇبادا ئىمتىهان مەزگىلىده قىزىتما بولۇپ يېتىپ قېلىپ، پەيتىنى ئۆتكۈزۈۋەتمىگەن بولسا، ئېهتىمال ئۇنىڭ هازىر ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، خىزمەتكە چىققىنىغىمۇ بىر — ئىككى يىل بولۇپ قالغان بولاتتى. شۇ چاغدا يەنە بىر يىل قايتا ئوقۇشقا مەسلىهەت بەرگۈده‌ك بىر ئاده‌م چىققان بولسىمۇ ئىشلار باشقىچە بولاتتى. سۈلايمان بۇلارنىڭ هەممىسىنى تەقدىردىن كۆردى، تەقدىرگە بويسۇندى.

گۈلقىز تېخىچە مىشىلداۋاتاتتى.

— خاپا بولماڭ، — دېدى سۈلايمان ئاۋازىنى يۇمشاق چىقى-رىشقا تىرىشىپ، — سىزنى ئەيىبلىمەكچى ئەمەسمەن، لېكىن ئۆي ئايرىپ چىقىش ئۇنداق ئاددىي ئىش ئەمەس. مەنده بىرەر هۇ-نەرمۇ يوق، قانداق جان باقىمىز؟ يەنە ئاتا — ئانام مېنى مىڭبىر

جاپادا بېقىپ قاتارغا قوشتى، بىر ئۆمۈر تاپقان - تەرگىنىنى سەرپ قىلىپ ئۆيلىدى. ئەمدى ئۆيلىنىۋېلىپلا ئۇلارنى تاشلاپ چىقىپ كەتسەم، ئۇلارنىڭ ئەجرىگە، مېھىر - مۇھەببىتىگە قانداق يۇز كېلەلەيمەن؟

ئېرىنىڭ سەل يۇمشىغىنىنى كۆرگەن گۈلقىز مىشىلداشتىن توختىدى.

— مەن سىزنى ئاتا - ئانىڭىزنىڭ ئەجرىگە جاۋاب قايتۇرماقچى، دېمىدىم. ئۆي ئايرىپ چىقساقمۇ يەنىلا ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولساق بولىۋېرىدۇغۇ؟

— لېكىن، مەن قوبۇل قىلالمايۋاتىمەن. يەنە كېلىپ بىز قىلىدىغان ئىش، ئولتۇرىدىغان ئۆي، بۇلارمۇ بىر مەسىلە.

— بۇنىڭدىن غەم قىلماڭ. بازار ئىچىدىن ئۆي ئىجارە ئالىمىز.

— نېمە؟ بازار ئىچىدىن ؟

— شۇنداق.

— قايسى پۇلغا؟

— خاتىرجەم بولۇڭ. قىلىدىغان ئىشتىنمۇ غەم يېمەڭ. ئاتامنىڭ قۇرۇلۇش ماتېرىيالى تىجارىتىگە يارەملىشىسىز.

سۇلايمان شۇنىڭدىلا بىر ئىشنى سەل چۈشەنگەندەك بولدى. گۈلقىزنىڭ ئەتراپلىق بىر پىلان تۈزگىنىگە ئىشەندى. تىجارەتچى ئائىلىسىدىن چىققان بۇ ئايال ھەقىقەتەن تىجارەتچىگە خاس ئاقكۆڭۈل بىلەن يېتىلگەنىدى. گەپ - سۆزلىرىمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى. شۇنداقتىمۇ، سۇلايمان بۇ ئىشلارنىڭ ئىچىدە يەنە نۇرغۇن ئىشلارنىڭ بارلىقىنى غۇۋا ھېس قىلدى - يۇ، نېرىسىغا ئۆتەلمىدى. راست، ئىنسان ھەقىقەتەن ئالدىن بىلگۈچى ئەمەس. ئۇ يەنە نېمىلەرنى دېيىش لازىملىقىنى ئويلىدى، لېكىن دەيدىغان گەپنى تاپالمىدى. ئايالى ھەممىنى ئويلاپ، ھەممىنى تەييار قىلىپ قويغان يەردە ئۇ نېمىلا دېسۇن بىكار ئىدى. سۇلايمان ئۇھسىنىدى.

ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى بۇ كىچىنىڭ شېرىن ۋەسۋەسىلىرى گادىرماچ خىياللار ئىلكىدە بەربات بولغانىدى. سۇسلاشقان ھېسسىياتى ئۇ-نىڭ ھەۋىسىنى بېسىپ تۇراتتى.

سۇلايمان يانغا ئۆرۈلدى.

— مەندىن خاپا بولۇۋاتامسىز؟

— ياق.

— ئەمسە نېمىشقا تەتۇر قاراپ يېتىۋالىسىز؟

— ئۇيقۇم كېلىپ ...

— ماڭا قاراپ ياتسىڭىز ئۇخلىيالمامدىكەنسىز؟

— ئىچىڭىزنى پۈشۈرۈۋەتمەي دەپ ... خاپا بولۇپ قالسىڭىز سىزگە قاراپ ياتاي.

— بولدى، — گۈلقىزمۇ تەتۇر قاراپ يېتىۋالدى، — ئۇخلا-ۋېرىڭ.

سۇلايمان ئايالىنىڭ رەنجىتىپ قويغىنىدىن ئەپسۇسلاندى. ئۇلار ھەر ئاخشىمى ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا تاتلىق پىچىرلىشىشلاربىلەن مۇھەببەت دېڭىزىغا چۆمۈلىشەتتى. ھاياتىنىڭ شېرىنلىكىنى چوڭ-قۇر ھېس قىلىشاتتى. كېچە كۈيلىرىدە ئەللەيلىنىپ، قانداق چاغدا ئۇيقۇغا كېتىشكىنىنى سېزىشمەيتتى. بۈگۈن ئۇلار توي قىلغاز-دىن بېرى تۇنجى قېتىم ئازارلىشىپ قالدى. بۇنى ئازارلاشتى دې-گىلىمۇ بولمايتتى، پەقەت ئازراق مايى تارتىشىپ قالدى شۇ. سۇلايمان شۇ تاپتا ئىككى ئېغىز ياغلىما گەپ بىلەن ئۇنىڭ كۆڭ-لىنى ئېلىپ قويغان بولسا، بۇ كەيپىياتمۇ بىردەمدە ئوڭشالغان بولاتتى، بىراق ئۇنىڭ مۇنداق قىلغۇسى كەلمىدى. ئۇنىڭ تىنچ-قىنا خىيال سۈرگۈسى كېلىۋاتاتتى. گاھىدا خىيالمۇ ئادەمگە ته-سەللى ۋە ئۈمىد بېغىشلايدۇ. سۇلايمان بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلى-سىگە موھتاج بولمىسىمۇ، ئاشۇ خىياللار ئىچىدىن بىرنەرسىنى ئىزدىگۈسى كېلەتتى.

گۈلقىز ئۇخلاۋاتقان ئادەمدەك تەكشى نەپەس ئېلىشقا باشلا-

دى. ئۇ راستلا ئۇخلاۋاتامدۇ ياكى سۈلايمانىنى سىناپ بېقىش ئۈ-
چۈن قەستەن شۇنداق قىلدىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. بەلكىم ئۇ
سۈلايمانىنىڭ ئۆزى تەرەپكە ئۆرۈلۈشىنى، باغرىغا بېسىپ تاتلىق -
تاتلىق پىچىرلىشىنى كۈتۈۋاتقاندۇ ياكى بولمىسا مۈشۈنداق تەتۈر
قاراپ يېتىشتا قايسىسىنىڭ ئۇزاقراق بەرداشلىق بېرەلەيدىغانلى-
قىنى تەھقىقلەۋاتقاندۇ.

سۈلايمان ئايالىنىڭ بەدىنىدىن كېلىۋاتقان هارارەتنى سېزىپ
ياتاتتى. پەقەت بىرلا ئۆرۈلسە شېرىن مۈھەببەت ئۇنى قۇچىقىغا
ئالاتتى. بىرلا ئۆرۈلسە قىزغىن سۆيۈش، ئاسمان بىلەن زېمىن
ئوتتۇرىسىدىكى تۈيغۇ دولقۇنى ئۇنى جەننەت قەرىگە تاشلايتتى.
ئۇنىڭ قەلبىدىكى كېچە نۇرغا ئايلىناتتى. بىراق، ئۇ ئۆرۈلۈشكە
ئېرىندى. بۇ ئۆرۈلۈش ئۇنىڭ ئۈچۈن تولىمۇ مۈشكۈل، نەچچە ئون
كىلومېتىر يولنى پىيادە بېسىشتىنمۇ قىيىن بىلىندى. راستىنى
ئېيتقاندا، ئۇنىڭ مەيلىنى بىر خىيال چىرمىۋالغاندى. هاردۇق
ئالماقچى بولغاندەك تىنچ هالەتتە خىيال سۈرگۈسى بار ئىدى.

سۈلايمان ئارقىسىدىلا ئۆزىگە دۈمبىسىنى چاپلاپ ياتقان
گۈلقىزنىڭ چىرايىنى ئەسلەشكە تىرىشتى. قويۇق قارا قاشلار
ئاستىدىكى بىر جۈپ بۇلاقتەك كۆز ئۇنىڭ يۈرىكىگە قادىلىپ
تۇراتتى. كۆپۈشۈپ تۇرغان قارا چاچلار ئارىسىدىكى يۈزى بۇلۇت
يېرىپ چىققان تولۇن ئايدەك ئۇنىڭ كۆزلىرىنى چاقنىتاتتى.
قاملاشقان زىلۋا بەدەن مەيىن شامالدەك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا يامىشا-
تى. گۈلقىزنىڭ بۇ سىيماسى بارا - بارا ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ،
نەچچە يىل ئاۋۇالقى بىر خاتىرە نۇرلىنىشقا باشلىدى.

2

يېزا بازىرى كۈندىن - كۈنگە ئاۋاتلىشىشقا باشلىغاندى. بۇ
يېزىنىڭ يەر كۆلىمى ئاز بولغاچقا، تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنى-

دىغانلار بىرقەدەر كۆپ ئىدى. ھەرقايسى كەنتلەردىن كېلىپ، با-
زاردا مۇقىم تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان دېھقانلارمۇ كۈندىن -
كۈنگە كۆپىيىۋاتاتتى. نەچچە يىل ئاۋۋال بازاردىكى بىر قەۋەت
دۇكانلار چېقىلىپ، ئۈنئاڭ ئورنىغا تۆت قەۋەتلىك بىنا سېلىن-
دى. بۇنىڭ بىلەن تىجارەتچىلەر ئۆچۈن تېخىمۇ كەڭ جاي ھا-
زىرلاندى. ھازىر قارىسىڭىز بازار پۈتۈنلەي دېگۈدەك بىنالار بىلەن
قاپلانغان، يېڭى كەلگەن ئادەم بۇ يەرنى ناھىيەدىن پەرقلەندۈرەل-
مەي قالىدۇ. بازار ئىچىدىكى رەڭگارەڭ دۇنيا كۆزلەرنى ئالا چەك-
مەن قىلىدۇ. بۇلتۇردىن باشلاپ بازارنىڭ چېتىدىكى بوش يەر-
لەرگە ئاھالىلەرگە ئولتۇراق داچا ئۆي قۇرۇلۇشى سېلىش باشلان-
دى. ئىشقىلىپ، بۇ بازاردا تەرەققىيات كۈندىن - كۈنگە يۈكسە-
لىپ بېرىۋاتاتتى.

سۇلايمان ۋاقتى چىقسىلا بازارغا بېرىۋالاتتى. ئۇنىڭ مۇشۇ
بازاردا ئولتۇرۇشلۇق بىرنەچچە ئاغىنىسى پات - پات تېلېفون
قىلىپ ئۇنى چاقىراتتى. ئۇلار ئاشپۇزۇللاردا بىللە تاماق يەپ،
قارتا ئويناپ دېگەندەك بىكار ۋاقىتلىرىنى ئۆتكۈزەتتى. ھەتتا
گاھىدا كىچىك ماشىنىسى بار ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇ يەر - بۇ
يەرگە ساياھەتكىمۇ بېرىپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ خىز-
مىتى بار ، بەزىلىرىنىڭ مۇقىم تىجارەت دۇكانلىرى بار. ئۆزلىرى
ئويناپ يۈرسىمۇ مائاشى توختاپ قالمايدۇ ياكى دۇكانلىرى تاپاۋە-
تىنى قىلىۋېرىدۇ. بىراق، سۇلايمان ئۇلارغا ئوخشىمايتتى. دادە-
سى بەرگەن ياكى باشقىلارغا ئىشلەپ تاپقان ئازغىنا پۇلى بىلەن
ئۇلارنى بىرەر قېتىم مېھمان قىلىشقا ئاران قادىر بولاتتى. كې-
يىن چىشىنى چىشلەپ بىر مەزگىلنى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر
بولاتتى. گەرچە ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ مېھمان قىلىشىغا مۇھتاج
بولمىسىمۇ، سۇلايمانمۇ بىر ئەركەك، باشقىلارنىڭ ئادەمگەرچە-
لىك قەرزىنى قايتۇرۇشى كېرەك. ئۇ شۇنداق ئويلايتتى، ئويلە-
غانسېرى ئۆزىنى ئۇلاردىن تۆۋەن كۆرىدىغان بىر تۈيغۇ ئۇنىڭغا

ئارام بەرمەيتتى. ھەتتا بەزىدە خىجىل بولۇپ، ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەن چاغلىرىمۇ بولغان. بىراق، ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ-غا ئامراق ئىدى. سەممىيلىكى، تۇز مىجەزى ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. قىسقىسى، ئۇلارنىڭ مىجەزى شۇنچىلىك چىقىشىپ كەتكەنىدى. سۇلايمان ئۆزىنى تارتسىمۇ ئاغىنىلىرى ھامان ئىزدەپ تۇراتتى. پۇل دېگەن پەقەت بىر ۋاستە. نۇرغۇن ئادەم ياخشى نەرسىلەرگە ئېرىشكەندە ئۇنىڭدىن يېقىن دوستلىرى بىلەن تەڭ بەھرىمەن بولغۇسى كېلىدۇ. سېنىڭ پۇلۇڭ ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ، يېقىن دوستۇڭ بولمىسا سەن يەنىلا نامرات. يالغۇزلۇق بەختسىزلىك، يالغۇزلۇق چۈشكۈنلۈك. يالغۇزلۇق تۇتام سۇغا ئوخشايدۇ. ئايىغى چىقمىغان سۇ ئاسان بۇزۇلىدۇ. يالغۇزلۇق ئىچىدە ئۆتكەن ھايات ئەڭ مەنىسىز ھاياتتۇر. سۇلايمان كېيىن ئاستا ـ ئاستا چۈشەندى. ھەقىقىي دوستلۇق قانداقتۇر پۇل ۋە مەنپەئەت ئۈچۈن قۇرۇلمايدىكەن. دوستلار ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىش، خاتىرجەملىك، خۇشاللىق ھەممىدىن مۇھىم ئىكەن. سەن دوستلۇقۇڭدىن مەنپەئەت ئەمەس، ھەقىقىي خۇشاللىق تاپالىساڭلا، كۆڭلۈڭ سۆيۈنسىلا، كىشىلىك ھاياتىنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلالىساڭلا چىن دوستقا ئېرىشكەن بولىدىكەنسەن. بەلكىم باشقىلارنىڭ دوستلۇق توغرىسىدىكى قاراشلىرى بۇنىڭدىنمۇ ئۆزگىچە، بۇنىڭدىنمۇ چوڭقۇر بولۇشى مۇمكىن. بىراق، سۇلايمان شۇنى ھېس قىلدى. ئۇ شۇ چۈشەنچىگە كەلگەندىن كېيىن بۇرۇنقىدەك ئۆزىنى تۆۋەن كۆرمەيدىغان بولدى. قولىدىن كېلىشىچە دوستلىرىغا ھەمدەمدە بولدى، قولىدىن كەلمىگەندە زارلانمىدى ياكى ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرمىدى. ئۇلارنىڭ دوستلۇقى خۇددى باھاردىكى دەرەخلەردەك ياشىرىپ تۇردى. دوستلىرى ئۇنى تىجارەت قىلىشقا دەۋەت قىلدى، لېكىن قولىدا دەسمايە يوق، قەرز ئېلىپ تىجارەت قىلىپ زىيان تارتىپ كەتسە بىر ئۆمۇر قەرز تۆلەش بىلەن ئۆتۈپ كېتىشتىن قورقىقان سۇلايمان

ئۇنداق قىلىشقا پېتىنالمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ئۆزىدە تىجا-رەتكە قارىتا دىت يوق دەپ ئويلايتتى. كېيىن دوستلىرى ئۇنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە يۇرۇپ تىجارەتكە ئاستا ـ ئاستا قىزىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس دەپ ئويلاپ، بەك زورلىمىدى. تىجارەتنىڭمۇ نۇرغۇن خەتىرى بارلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. رايى تارتمىغان ئىشنى قىلغان بىلەنمۇ بەربىر ئاقىۋىتى ياخشى بولمايتتى. سۇلايمانىڭ ئائىلىسىنىڭ قولى قىسقا ئىدى. ئاتىسى ئەزەلدىن ئىشچان، بىكار تۇرۇشنى خالىمايدىغان ئادەم. ئون نەچچە مو يەر ئاساسەن ئۇنىڭ ئەمگىكى بىلەن كۆكلەيدۇ. يەردىن يامان ئەمەس كىرىم قىلدى دېگەندىمۇ، ئۇنىڭ بىر يىللىق چىقىمى، ئائىلىنىڭ بىر يىللىق خىراجىتىنى ھېسابلاپ كەلگەندە قولىغا ھېچقانچە پۇل ئاشمايتتى. نۇرغۇنلار دېھقانلارنىڭ مو بېشى كىرىمىنىلا ھېسابلايدۇ، بىراق شۇ بىر مو يەرگە يىلدا قانچىلىك چىقىم، قانچىلىك ئەمگەك كۈچى كېتىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئۆمەر خېـ-لىلمۇ ھەر يىلى كەنتتىن كىرىمىنى سوراپ كەلگەندە خېلى چوڭ سانىنىڭ گېپىنى قىلغان بىلەن يانچۇقىدا پۇلنىڭ تاينى يوق ئىدى. سۇلايمان ئۆزلىرىنىڭ نېمىشقا بۇنداق نامراتلىقتىن قۇـ-تۇلالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ تېگىگە يېتەلمەيتتى. ھازىر بۇرۇنقـ-دەك ئات ـ كالا بىلەن دېھقانچىلىق قىلىدىغان ئىش تۈگىدى. ھەممە ئىشلار ماشىنا بىلەن ئىشلىنىدۇ. ئۇلار يەر ھەيدەش، ئۇـ-رۇق سېلىش دېگەندەك ئىشلارنى، يەنى تېرىش، يىغىشتىن تارتىپ باشقىلارغا پۇل بېرىپ قىلدۇراتتى. بۇنىڭدا پەقەت ماشىنا ئىگـ-لىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىشلىرىنى تۈگىتىپ بولغاندا ئاندىن سۇلايـ-مانىڭ ئائىلىسىدەك كىشىلەرنىڭ ئىشىنى قىلىپ بېرىشكە چو-لىسى تېگەتتى ـ دە، ئىشلار بىرنەچچە كۈن كېچىكىپ كېتەتتى. ئاخىر ئۆمەر خېلىلمۇ چىشىنى چىشلەپ بانكىدىن قەرز ئېلىش ئارقىلىق ئۇچ يىل ئاۋۇال بىر كىچىك تىراكتور سېتىۋالدى. ئەسلىدە سۇلايماندەك تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتكۈزگەن ئادەم بۇنداق

تۇرقى سۇ كالىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان كىچىك تىراكتورنى ھەيدەشكە تازا ماس كېلەتتى، بىراق ئىنىسى ئىسمايىل چاققان چىقىپ بۇ بۇقىنىڭ بېشىغا قوندى. ئۇ نەچچە كۈن ھەپىلىشىپ تىراكتورنى ئوبدانلا ھەيدەشنى ئۆگىنىۋالدى. ئالتە ئاي ئىچىدە بازارلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى باشقۇرۇش پونكىتىدىن پىراۋا ئېلىپ رەسمىي تىراكتور شوپۇرى بولۇپ قالدى. ئىسمايىل ئۇچۇن ئۇ يەنە بىر ئەرمەكمۇ ھېسابلىناتتى. خەقلەر تىراكتورىنى ئېتىزدىن كەلگەن پېتى لاي ـ لاتقا تاشلىۋېتەتتى. بىراق، ئىسمايىل ئىشتىن ھېرىپ ـ چارچاپ كەلگىنىگە قارىماي، تىراكتورىنى يۇيۇپ پاراقلىتىۋېتەتتى. ئىش ئۇستىدىمۇ بەك ئاسىرايتتى. شۇڭىمۇ ئۇلارنىڭ تىراكتورى ھەر ۋاقىت يېپيېڭى كۆرۈنەتتى. ئىنىسىنىڭ بۇ قىزغىنلىقى ئالدىدا سۇلايمانمۇ ئىلاجسىز ئونىڭغا يول قويدى.

تىراكتور ئالغاندىن كېيىن، ئادەم كۆچى بىلەن قىلىنىدىغان يەنە نۇرغۇن ئىشلار ئاسانلاشتى. شۇنىڭ بىلەن سۇلايمانىنىڭ بىكار ۋاقىتلىرى تېخىمۇ كۆپەيدى. كۈن ئارىلاپ دېگۈدەك بازاردىن كەلمەيدىغان بولدى. گاھىدا ئۇ بازاردىكى ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆيىلىرىدە قونۇپمۇ قالاتتى. بازارنىڭ شەرقىي كوچىسىدا ئۆيى بار ئەكرەم ئىسىملىك بىر يىگىت بولۇپ، ئۇ ئۆيى ئالدىدىكى دۇكاندا ناۋايلىق قىلاتتى. ئاتا ـ ئانىسىمۇ مۇلايىم، مېھرى ئىسسىق كىشىلەر ئىدى. سۇلايمان بۇ ئائىلىدە قىلچە قورۇنۇش، ياتسىراش ھېس قىلمايتتى. ئىككىيلەن ئۇنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرەتتى. گاھىدا ئەكرەمنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ياكى ئاكىسىغا ئوخشىتىپ قالاتتى. سۇلايمان بۇ ئائىلىگە كىرىپ ـ چىقىپ يۇرۇپ، قوشنا ئائىلىدىكى بىر قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. قىز يىگىرمە ياشلاردا بولۇپ، پورەكلەپ تۇرغان گۈلگە ئوخشايتتى. دۇنيادا گۈزەللىكتە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان باشقا بىر قىزنىڭ بارلىقىغا سۇلايمانىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ھەممە

نەرسە غۇۋالاشقان، پەقەت كوچا ياقىسىدىكى نەقىشلىك چوڭ دەرۋازا، ئۇنىڭدىن چىقىپ كېلىۋاتقان پەردەك بىر قىزلا ئېسىنى چۈلغايتتى. ھەتتا كېچىلىرى چۈشىدە ئۇ قىز بىلەن پاراڭلىشىپ ياكى يانداش مېڭىپ قالسا يۈرىكى يېرىلىپ كېتىشكە تاسلا قالاتتى. لېكىن، ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ، سۇلايمان ئۇ قىزغا يېقىنلىشىپ گەپ قىلىشقا زادىلا پۇرسەت تاپالمىدى. قىسقىسى، جۇرئەت قىلالمىدى. ئۇ تۇرۇپلا بۇنداق يۈرەكسىز بولۇپ قالغىنىغا ئۆكۈندى. مۇھەببەت ئادەمنى شۇنداق قورقۇنچاق قىلىپ قويامدىغاندۇ يا؟

ئۇ ئاخىر ئەكرەمگە كۆڭلىدىكىنى ئېيتتى.

— نېمە، مېنىڭ قوشنامنىڭ قىزىغا كۆزۈڭ چۈشتىما؟ ۋاي كاساپەت، ئاكىسى بىلەن دوست بولۇپ، سىڭلىسىنى كەلتۈرگەندەك بىر ئىش بوپتۇغۇ بۇ، — دېدى ئەكرەم چاقچاق قىلىپ.

— ئۇ سېنىڭ سىڭلىڭما؟ ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى، ئۆزۈڭلا ئەلچى بولۇپ ...

— چاقچاق قىلىپ قويدۇم ھوي، قارىغاندا رەسمىي ئاشىق بوپسەن. كۆزلىرىڭدىمۇ گۈلقىزنىڭ شولىسى ئەگىپلا يۈرىدۇ.

— ئۇنىڭ ئىسمى گۈلقىزما؟

— ھەئە.

— ھەقىقەتەن گۈلنىڭ ئۆزى ئىكەن.

ئەكرەم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— كۆيۈپ قېلىشنىڭ نېمىلىكىنى ئەمدى بىلدىم. ئۇنداق تەسۈرلەرنى كىتابتا ئوقۇپ، كىنودا كۆرگەن بىلەن چۈشەنمەپتىكەنمەن. ساڭا قاراپ ھەقىقىي ئاشىقنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلدىم، ھە، نېمە قىلاي دەيسەن؟

— بىلمىدىم، ئاداش.

— ئانچە ـ مۇنچە گەپ ئېلىپمۇ باقتىڭمۇ؟

— ئالدىغا بېرىشتىن خىجىل بولۇپ يۈرسەم، نەدىكى گەپ

ئېلىشنى دەيسەن.

— ھوي، قانداق ئاشىقسەن؟ بىر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قال - يۇ، گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالما. قەيىرىڭ ئوغۇل بالا سېنىڭ.

— شۇڭا سېنى مەسلىھەت بەرسە دەپ ...

— مەن يا مۇھەببەتلىشىپ باقمىسام، قانداق مەسلىھەت بې-رەتتىم.

— قوشنىڭ بولغاندىكىن ...

— قوشنام بولغاچقا كۆزۈڭ چۈشۈپتۇ ئەينا. ئۆزۈڭ بىر ئىش قىل.

— ئۇنداق قىلما، جېنىم ئاداش. بىر ياردەم قىل.

— مېنى زادى نېمە قىل دەيسەن؟

— گېپىمنى ئۇ قىزغا دەپ باقسالا.

— قويە، سەندەك تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇغان ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس بۇ. ھېچبولمىسا ئاۋۋالقى گەپنى ئۆزۈڭ باشلا. قال-غىنىغا مانا مەن.

ئەمەلىيەتتە ئەكرەمنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ئورنى بار ئىدى. بۇ سۇئالى - سالا قىلىدىغان بىرەر سودا بولمىسا، بىر قىزنى ياخشى كۆرۈپ قالغان ئوغۇل بالا ئۇنىڭغا كۆڭۈل ئىزھار قىلماي تۇرۇپ ئارىدا ئەلچى مېڭىپ يۈرسە قانداق بولىدۇ. سۇئالىمۇ بۇلارنى چۈشىنەتتى، پەقەت نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالغاندا دوستىغا مەسلىھەت سالغاندى. ئەكرەم قىزنىڭ ئائىلە ئەھۋالى توغرىسىدا سۇئالىمانغا سۆزلەپ بەردى. قىزنىڭ ئىسمى گۈلقىز بولۇپ، ئاتىسىنىڭ ئىسمى ئەھمەت ھېمىت، ئاپىسىنىڭ ئىسمى گۈلمەرەمخان. ئۇلار ئىككى قىز بولۇپ، گۈلقىز بالىلار-نىڭ ئىككىنچىسى، قىزلارنىڭمۇ ئىككىنچىسى ئىدى. بۇ ئائىلە-نىڭ تۆت - بەش موداك تېرىلغۇ يېرى بولغاچقا، ئۆيىنىڭ بازار ئىچىدە بولۇشتەك ئەۋزەل شارائىتتىن پايدىلىنىپ، بۇرۇنلا تە-جارەتكە كىرىشكەن. دەسلەپتە بەش خىل مېتال تىجارىتى قىل-

غان. كېيىن دېھقانلارنىڭ ئۆي يېڭىلاش قىزغىنلىقى ۋە ئەمىن ئۆي قۇرۇلۇشىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا ئەگىشىپ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنىڭ بازىرى چىقىپ كەتكەندە بىراقلا بۇ سودىغا كىرىشىپ، ھازىر بازار ئىچىدىكى خېلى باي ئائىلىلەردىن بولۇپ قالغانىدى.

— كۆزۈڭ بار ئىكەن، تازا بايىنىڭ قىزىنى تاللاپسەن، — دېدى ئەكرەم چاقچاق قىلىپ.

— مەن ئۇنىڭ بايلىقىنى ئويلىمىدىم.

سۈلايمان غۇرۇرى ئازار يېگەندەك ھېس قىلىپ سەل قىزاردى. ئۇ ھازىر بەكلا نازۇكلىشىپ كەتكەنىدى.

— بولدى قىزارما. چاقچاقنىمۇ كۆتۈرەلمەس بولۇپ كېتىپسەن. گۈلقىز ئەس - يادىڭنى پۈتۈنلەي قامال قىلىۋاپتۇ سېنىڭ.

— راست، ئاداش، گاھىدا ئۆزۈمگىمۇ ئاچچىقىم كېلىدۇ. نېمە بولغىنىمنى بىلمەيمەن.

— ئوڭشىلىپ كېتىسەن، سەۋر قىل.

سۈلايمان گۈلقىزنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندىن بېرى خۇشلارچە ياشايدىغان بولۇپ قالدى. ئۆيگە كەلسە ئىش خۇشياق مايىتتى. بازارغا بارغۇسى كېلەتتى. بازارغا بارسا، گۈلقىزغا گەپ قىلالمايۋاتقىچى پۇشۇپ تېخىمۇ ئازابلىناتتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا يەنە يېڭى بىر غەمنىڭ پەيدا بولغانىدى. ئۇ بولسىمۇ گۈلقىزنىڭ ئائىلىسى باي، ئۆيى بازاردا. ئۇ سۈلايماندەك بىر كەمبەغەل يىگىتنى ياقتۇرامدۇ؟ بازاردىن سەھراغا توي قىلىشقا رايى بارمۇ، يوق؟ بۇمۇ بىر توسۇق بولۇپ، سۈلايماننىڭ روھىنى تېخىمۇ ئازجىلىتىۋەتكەنىدى.

گۈلقىز ھەر كۈنى ئەتىگەندە ھويلا - ئارانىنى سۈپۈرۈپ بولۇپ دەرۋازا ئالدىغا چىقاتتى. ئاندىن ئىككى تەرەپتىن قوشنىلارنىڭ پاسىلىغا بارغۇچە سۈپۈرەتتى. سۈلايمان ئەكرەمنىڭ ئۆيىدە قونۇپ

قالغان كۈنلەردە ئەتىگىنى يول بويىدا تۇرۇپ ئۇنىڭ يەر سۈپۈ-رۈشىگە زوقلىنىپ قاراپ كېتەتتى. سۇلايمانىنىڭ نەزىرىدە قىز-نىڭ ھەممە ھەرىكىتى گۈزەللىك بىلەن تولغانىدى. ئۇ ھەتتا قىزنىڭ چىرايىدىكى ھەربىر ئۇششاق ئۆزگىرىشلەرگىچە سەپ-سېلىپ تۇراتتى. بىراق، قىزنىڭ ئۆزىگە قارىغانلىقىنى كۆرگەن ھامان دەرھال باشقا ياققا قارىۋالاتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ مۇھەببەت-كە دائىر كىتابلارنى ئوقۇيدىغان بولۇپ كەتكەنىدى. كىتابلاردىن ئۆزىگە تەسەللى تاپاتتى. ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ تەجرىبىلىرىدىن ئۆرنەك ئېلىشقا تىرىشاتتى. شۇ كۈنى ئەتىگىنىمۇ ئۇ ئوقۇۋاتقان كىتابىنى كۆتۈرگىنىچە يول بويىدا تۇرغانىدى. گۈلقىز ئادىتى بويىچە ھويلىنى سۈپۈرۈشنى تۈگىتىپ سىرتقا چىقتى، ئاۋۇال ئالدى تەرەپتىكى قوشنىلارنىڭ ئۆيى تەرەپنى سۈپۈردى، ئاندىن ئەكرەمنىڭ ئۆيى تەرەپكە ئۆتتى. سۇلايمان جىمجىت تۇرغانىدەك قىلغان بىلەن كۆڭلى چەكسىز ھاياجان ئىچىدە دولقۇنلايتتى. لەۋلىرى تىترەپ، سان - ساناقسىز سۆزلەر ئىككى لېۋى ئارا-سىدا شۆرلىنىاتتى. كۆزلىرىدىن تەشنالىق، ھودۇقۇش بىلەن قوشۇلغان مۇھەببەتنىڭ سۈزۈك شولىسى چاقنايتتى.

— ئوقۇۋاتقىنىڭىز قايسى كىتاب؟

تۇيۇقسىز سورالغان سوئالدىن سۇلايمان چۆچۈپ كەتتى. ئۇ قىزنىڭ ئۆزىگە گەپ قىلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. شۇڭا، دەسلەپتە ئۇ باشقىلارغا گەپ قىلىۋاتقان بولسا كېرەك دەپ ئەترا-پىغا قارىدى. كېيىن قىزنىڭ قولىدىكى كىتابقا قاراپ كۇلۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ سەل ئېسىگە كەلدى.

— ھە... ھە... مەن ... سىز بۇ كىتابنى سوراۋاتامسىز؟

سۇلايمان تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن كىتابنى سەل يۇ-قىرى كۆتۈردى.

— شۇنداق.

— بۇ « چالىقۇشى» دېگەن كىتاب.

ـــ هه.

قىز بىر تەرەپكە قىيسىيىپ قالغان باش ياغلىقىنى تۈزەش-تۈرۈپ قويۇپ يەرگە ئېگىشتى. تىلەپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان بۇداق پۈرسەتتىن خۇددىنى يوقاتقان سۇلايمان خۇددى تۈيۇقسىز يورۇلۇققا چىقىپ قالغان ئادەمدەك ئېسەنگىرىدى، ھاياجانلاندى، خۇشلۇقتىن بېشى ئاسمانغا تاقاشتى. ئۇ پۈتۈن جۈرئىتىنى يىغىپ قىزدىن سورىدى:

ـــ سىزمۇ كىتاب ئوقۇشقا قىزىقامسىز؟

قىز ئىشتىن توختاپ بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ ھەئە. مەكتەپتىكى چاغدا بەك ئوقۇيتتۇم.

ـــ ھازىر چۇ؟

قىز ئەپسۇسلانغاندەك چىرايىنى تۈردى، ئارقىدىن تاتلىققىنا كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ كەيپىيات ئۆزگىرىشىمۇ بەك ئالاھىدە ئىدى.

ـــ ھازىر ... ھازىر كۆپ ئوقۇيالمايمەن، ۋاقتىم چىقمايدۇ، ـــ ئۇ سەل تۈرۈپراق يەنە قوشۇپ قويدى، ـــ دادام قىزلار كىتاب ئوقۇسا زىيانلىق دەپ ...

قىزنىڭ كۆزىدىكى مۇڭ ۋە ئازابنى كۆرۈپ سۇلايماننىڭ يۈرىكى قاتتىق ئېچىشىپ كەتتى. ئەھەت ھېمىتنىڭ «بولغۇسى قېيىنئاتىسى» ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئېتىراز بىلدۈردى:

ـــ بۇ خاتا، قىزلار كىتاب ئوقۇسا نېمىشقا بولمايدىكەن؟ قىزلار قانچە بىلىملىك بولسا شۇنچە ياخشى. چۈنكى، ئۇ بىر ئائىلىنىڭ پەرزەنتىسى، بالىلارنىڭ تۇنجى ئوقۇتقۇچىسى. ئانىلارنى نادانلىقتا قالدۇرۇش كونا جەمئىيەتتىكى قالاق ئىدىيە.

سۇلايمان ئۆزىمۇ سەزمەيلا ھاياجان بىلەن سۆزلەپ كەتتى. قىلغانلىرى گەرچە قايسىبىر كىتابتا ئوقۇغان كىتابىي جۈملىلەر بولسىمۇ، ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى گەپلەر ئىدى. ئۇ قەستەن نەزەرىيەچىلىك قىلمىغانىدى. قىزمۇ ئۇنىڭ ھاياجانلىق سۆزلىرىنى

ئاڭلاپ يا ھەيرانلىققا، يا رەنجىشكە ئوخشىمايدىغان بىر خىل نە-زەر بىلەن ئۇنىڭغا قارىدى. قىزنىڭ قارىشىدىن سەل خىجىللىق ھېس قىلغان سۇلايمان ئالدىراپ ئىزاھ بەردى:

— كەچۈرۈڭ، دادىڭىزنى ئەسكى دېمەكچى ئەمەسمەن.

— ھېچقىسى يوق، مەنمۇ دەسلەپتە رەنجىگەن. بىراق، رەنجىگەننىڭ نېمە پايدىسى. بەربىر ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي بىكار-چى بولۇپ كەتتىم. بۇنىمۇ كىتابنى كۆپ ئوقۇپ كېتىپ، دەرسە-كە كۆڭۈل قويالمىغىنىمدىن بولدىمكىن دەپ قارايمەن.

— ئۇنداقمۇ ئەمەستۇ، گاھىدا تەقدىر قىسمەتكە پۈتۈلگەننى كۆرمەيمۇ ئامال يوق.

— سىزمۇ كىتابنى كۆپ ئوقۇپ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمىگەنما؟ — قىز كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى.

— ياق، باشقا بىر ئىش. لېكىن، كىتابنى كۆپ ئوقۇسا ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەيدىغان ئىش بولمايدۇ. كىتاب ياخشى نەرسە.

— ئۇغۇ شۇ.

— ئەمىسە نېمىشقا ئۆزىڭىزنى ئەيىبلەيسىز؟

قىز چوڭقۇر ئويغا پاتقان ھالدا يەرگە قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— بىرنەرسىگە ئېرىشەلمىگەندە، تۇرلۇك سەۋەبلەر ئارقىلىق كۆڭلىنى ئاۋۇندۇروش ئىنسانلاردىكى ئورتاق ئالاھىدىلىك. مەنمۇ بىر ئىنسان بولغاچقا شۇنداق قىلغان بولسام كېرەك.

— ۋاھ، قالتىس سۆزلىدىڭىز. مانا بۇمۇ كىتابنى كۆپ ئو-قۇغانلىقنىڭ پايدىسى دەڭە.

قىز ۋىلىققىدە كۈلدى.

— مېنى مەسخىرە قىلىۋاتامسىز؟

— ياق، بۇنىڭغا قانداقمۇ پېتىنالمايسىز.

— مەن بەك قورقۇنچلۇق ئادەمىكەنمەن؟

— ياق، ئەستاغپۇرۇللا ... سىزگە نېمە دېسەم بولار ...

— كەچۇرۈڭ، گەپ سوراپ كىتاب ئوقۇشىڭىزغا تەسىر يەتكۈزدۇم.

— ھېچقىسى يوق، مەنمۇ ...

قىز ئېڭىشىپ يەر سۈپۈرۈشكە كىرىشتى.

سۈلايمانىڭ يەنە نۇرغۇن گەپلىرى بار ئىدى، بىراق قانداق دېيىشىنى بىلەلمىدى. بۇگۈنكى بۇ ئويلىمىغان ئۇچرىشىش ئۇنىڭ قەلبىنى داۋالغۇتۇۋەتكەن، شۇنداقلا قىزنى ئاز — تولا چۈشىنىش پۈرسىتىگىمۇ ئىگە قىلغانىدى. مۇشۇ تاپتا ئۇنىڭ ھايا-جىنى ئىچىگە پاتماي قېلىۋاتاتتى. ھەممىلا نەرسە كۆزىگە يېقىملىق كۆرۈنەتتى. قىزنىڭ ئۇزاقراق يەر سۈپۈرۈشىنى، مۇمكىن بولسا يەنە بىردەم مۇڭدىشىشنى بەكلا ئارزۇ قىلاتتى. كېيىن دەيدىغان گەپلىرىنى ئىچىدە تەكرارلايتتى. ئەپسۇس، ئىش ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك بولماي قالدى. قىز ئىشىنى تۈگىتىپ ھويلىغا ماڭدى.

— خوش، — دېدى سۈلايمان قىزنىڭ ئارقىسىدىن.

قىز ئارقىسىغا بۇرىلىپ سۈلايمانغا قىيا باقتى — دە، كۈلۈپ تۇرۇپ، دېدى:

— خوش.

تولىمۇ قىسقا بولغان بۇ خوشلىشىش سۈلايماننى مەڭدىتىپ قويدى. قىز ھويلىغا كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا قېتىپ قالغاندەك تۇراتتى. قىزنىڭ يېڭىلا سۈپۈرگەن يەردە قېلىپ قالغان ئىزىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى، كۆزلىرىگە ئىسىر — چىسىر بىر نەرسىلەر كۆرۈنەتتى، لېكىن زادى نېمىنىڭ كۆرۈنۈۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. بىردىنلا كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەندەك تۇيۇلۇپ، مۇڭ ۋە بىر غۇۋالىق ئاستا — ئاستا ئۇنىڭ روھىنى ئىسكەنجىگە ئېلىشقا باشلىدى. قەلبىدىكى خۇشاللىق بىلەن قايغۇ ئارىلىشىپ كەتتى. شۇ ئەبجەش تۇيغۇلار ئارىسىدىن ئۇ يەنە بىر ئۇمىد شامىنىڭ پارلىشىنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلدى.

شۇ ئاخشىمى ئۇ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. كۆز ئالدىدا گۈلقىز - نىڭ گۈلدەك سىيماسى لەيلەپلا يۈرەتتى. قىلغان ھەربىر سۆزلە - رى مۇزىكىدەك قۇلاق تۇۋىدىن كەتمەيتتى. ئۇ قىزنىڭ سۆزلىرە - نى بىرمۇبىر تەكرارلاپ، يۈرىكىگە ئويۇۋالدى. كېيىنكى ئۇچرە - شىش توغرىسىدا ھەر خىل پىلانلارنى تۈزۈپ باقتى. بىر چاغدا كاللىسى پاللىدە ئېچىلىپ، ئەپچىل بىر چارىنى ئويلاپ چىقتى - دە، بۇ چارىدىن ئۆزىمۇ مەمنۇن بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ چىراغنى يورۇتۇپ، قولىغا قەغەز - قەلەم ئالـ دى. بىرھازا ئويلىنىشتىن كېيىن، خەت يېزىشقا باشلىدى:

«گۈلقىز

مۇشۇ تاپتا سىزگە دەيدىغان گەپلىرىمنىڭ كىچىچە ئۇخلىماي يازسامۇ تۈگىمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن. ئەسلىي بۇ گەپلەرنى كۆرۈشۈپ يۈزتۇرا دېسەممۇ بولاتتى، بىراق مەن بەك يۈرەكسىز، ئىلگىرى نەچچە قېتىم ئىنتىلگەن بولسامۇ دېيىشكە پېتىنالمىغان. يىغىپ ئېيتسام، كىتاب ھەقىقەتەن ياخشى نەرسە، ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى تۈنۈگۈن يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ھېس قىلدىم. ئۇ بىزنى ئۇچراشتۇردى، سۆزلىشىش پۇرسىتىگە ئىگە قىلدى. پىكرىمىزنىڭ بىر يەردىن چىقىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. مەنە مۇھەببىتىمگە قارىتا ئۈمىد نۇرى پەيدا بولدى.

خەتنى داۋاملىق يېزىۋېرەي دېسەم سىزنى زېرىكتۈرۈپ قويۇشتىن قورقتۇم. شۇڭا، نەق گەپنىلا قىلاي، سىزنى ياخشى كۆرىمەن. قوشۇلسىڭىز بىز توي قىلايلى.

جاۋابىڭىزنى كۈتۈپ، سىزگە ئاشىق بىقارار سۇلايمان ئۆمەردىن.»

سۇلايمان خەتنى يېزىپ بولۇپ بىر قۇر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، كۆڭلىدە رازىلىق ھېس قىلدى - دە، چىرايلىق قاتلاپ كىتابنىڭ ئىچىگە قىستۇردى. كىتابنى بېشىدا قويۇپ شېرىن

خىياللار ئىچىدە ئۇيقۇغا كەتتى.

ئەسلىدە ئۇ ئەتىسى ئورنىدىن تۇرۇپلا بازارغا بېرىپ، خەتنى گۈلقىزغا تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولغانىدى، بىراق بىر ئىشلارغا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئاتىسى ئۇنى توسۇپ قويدى.

— ئەتىگەندە يەنە نەگە؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل سۇلايمانىنىڭ سىرتقا چىقماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى بايقاپ.

— بازارغا بېرىپ ...

سۇلايمان دۇدۇقلاپ قالدى.

— تېخى ئاخشام كەلمىدىڭمۇ بالام، بازاردىن؟

— بۈگۈن ئازراق ئىشىم بار ئىدى.

ئۆمەر خېلىل ئوغلىغا قاتتىق كايىشنى ئويلىغان بولسىمۇ يەنىلا ئۆزىنى بېسىۋالدى. بالا چوڭ بولۇپ قالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا قاتتىق ـ قۇرۇق گەپلەر بىلەن ئەمەس، چوڭلارغا ئوخشاش ئىلمىي مۇئامىلە قىلىش زۆرۈر ئىدى. گەپ قىلماي دېسە، ئۇ بۇ يىل يىگىرمە بەش ياشقا كىردى، مەھەللىدىكى ئۇنىڭ بىلەن تەڭتۇش يىگىتلەر ئاللىقاچان ئۆيلىنىپ، ھەتتا بالىلىقمۇ بولۇپ قالدى. بىراق، سۇلايمان تېخىچە بويتاق. بۇنىڭ بىر سەۋەبىنى ئۆمەر خېلىلنىڭ قولى قىسقىلىقىدىن كۆرۈشكىمۇ بولىدۇ. ھازىر تويىنىڭ ھەشەمىتى كۆچىيىپ، تويلۇق كۇنسېرى ئېغىرلاپ، ئوغۇل ئۆيلەشمۇ چوڭ بىر غەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتقاندا، ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئوغلىنىڭ كۆزىگە قاراپ قېلىۋاتاتتى. بىراق، ئوغلى دېھقانچىلىق ئىشلىرىدىن بىكار بولسىلا بازارغا بېرىۋېلىپ، كىچىك بالىلاردەك ئويناپ يۈرىدۇ. بولسا ئۇمۇ دېھقانچىلىقتىن كىرىدىغان تۆت تەڭگە پۇلغا قاراپ تۇرماي، بىرەر ئىش ـ ئۇقەتنىڭ پېشىنى تۇتسا ياخشى ئىدى. لېكىن، ماۋۇ پۇلنى دەسمايە قىلىپ بىر ئىش باشلا، دەيدىغانغا ئۆمەر خېلىلنىڭمۇ ئامالى بولمىغاچقا، تىلى قىسقا بولۇپ قېلىۋاتاتتى. ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، ئۆمەر خېلىلدىمۇ تىجارەت ئىشلىرىغا قارىتا ھېچقانداق دىت

يوق ئىدى. شۇڭىمۇ ھازىرغىچە كۆرگەن كۈنىگە شۈكۈر قىلىپ ياشاۋاتىدۇ. ئوغۇللىرىمۇ ئۇنى تارتقان گەپ.

— بۈگۈن، — دېدى ئۆمەر خېلىل شۇ خىياللاردىن كېيىن، — توقايدىكى قوناقلارغا سۇ قويماقچى. ھەممىڭلار بارمىساڭلار بولماي‌دۇ. بىر تەرەپتىن سولياۋ يوپۇقلارنى يىغىپ، يەنە بىر تەرەپتىن قوناقنى ئوغۇتلاپ توپا يۆلەيدىغان گەپ.

سۇلايمان ئۇندىمىدى. ئۇ ھازىرغىچە ئاتىسىنىڭ بۈيرۇقىغا قارشى چىقىپ باقمىغانىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۆيدىكىلەر ئېتىزغا ئىشقا ماڭسا، سۇلايمانىنىڭ بازاردا ئويناپ يۈرۈشكە ھەققى يوق ـ دە. لېكىن، ئۇنىڭ قەلبىنىڭ قانچىلىك ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى بىر ئۆزى بىلەتتى. كېچىدىن بېرى قىلغان شېرىن ئارزۇلىرى كۆپۈككە ئايلانغاندەك ئۇنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئېچ ـ ئىچىدىن بوغۇلاتتى. قولىدىكى كىتاب مىڭ پاتمان ئېغىرلىشىپ كەتكەندەك يۈرىكىنى، ۋۇجۇدىنى باساتتى.

— ماقۇل، ئاتا، — دېدى ئۇ چىشىنى چىشلەپ.

— ئەمىسە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن، كىرىپ كىيىمىڭنى ئالماشتۇر.

سۇلايمان ئۆيگە كىرىپ كىيىمىنى ئالماشتۇرۇپ چىقتى. بىر ئائىلە كىشىلىرى كېچىك تىراكتورغا ئولتۇرۇپ ئېتىزغا مېڭىشتى. سۇلايمان ئۆزى تىراكتوردا بولسىمۇ خىيالى بازاردا، گۈلقىزنىڭ يېنىدا ئىدى. كۆز ئالدىدا گۈلقىزنىڭ سىيماسى ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇ ئەڭ مۇھىم ئىشنى قىلالمىغاچقا، بىردىنلا روھى چىقىپ كەتكەن ئادەمدەك بوشىشىپ كەتكەنىدى. خۇددى ئەتە ھەممە ئىش تۈگەيدىغاندەك، دۇنيا ئاخىرلىشىپ، ھاياتلىق ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى يوقىتىدىغاندەك بىر تۇيغۇ ئۇنى توختاۋسىز ئازابلايتتى، ئۇمىدسىزلىك تۇمانىغا پاتۇراتتى.

شۇ كۈنى سۇلايمان ئېتىزدا قانداق ئىشلىگىنىنى، قانداق ئىشلارنى قىلغىنىنى ئويلىيالمىدى. ئۇنىڭ روھى جىسمىدىن

ئايرىلغانىدى. پەقەت ئاخشىمى ھۇجرىسىغا كىرگەندە ھېلىقى خەت قىستۇرۇلغان كىتابنى قولىغا ئېلىپلا ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلدى. «ئاھ، گۈلقىز، گۈلقىز، بۇگۈن سىزنى كۆرەلىگەن، بۇ خەتنى تاپشۇرۇپ بېرەلىگەن بولسام ئەھۋالدا قانداق ئۆزگىرىش بولار ئىدى؟ خەتنى يىرتىپ ـ يىرتىپ تاشلىۋېتەرمىدىڭىز ياكى يۈرەك سۆزىڭىزنى ئېيتىپ جاۋاب يازارمىدىڭىز؟ ئەگەر جاۋاب يازسىڭىز قانچىلىك خۇش بولۇشۇمنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. ناۋادا جاۋاب بەرمىسىڭىز، خېتىمنى تاشلىۋەتسىڭىز مەن سىرالىق بولۇپ قالىمەن.»

خىيالغا غەرق بولۇپ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان سۇلايمان تاڭ سەھەرگە يېقىن ئۇخلاپ قالدى. چۈشىدە گۈلقىزنى ھويلا سۈپۈرۈۋاتقان ھالەتتە كۆردى. كىتابنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ بىرنەرسىلەرنى دېدى، بىراق گۈلقىز چىرايىنىمۇ ئاچماستىن كېتىپ قالدى. قاتتىق ئازابلانغان سۇلايمان نەپىسى بوغۇلۇپ تىنالماي قالدى. خۇددى جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك، ئېغىر بىر نەرسىنىڭ ئاستىدا ئېزىلىۋاتقاندەك قىينالدى. ئۇ چۆچۈپ كۆزىنى ئاچقاندا تاڭ ئېتىپ قالغانىدى. قۇياش يۈمران گۈل بەرگىدەك جۇلالىنىپ، ئۇپۇق مەڭزىگە سىرغىپ چىقىۋاتاتتى. سۇلايمان ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى. ئاتىسى تېخى مەسچىتتىن كىرمىگەنىدى. ئىسمايىل مالىلارنى ھەيدەپ توقايغا كەتكەنىدى. ھازىر مال بېقىش ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەنىدى. ئەسلىي قاسىم ئوغۇللىرىنىڭ كىچىكى بولغاندىكىن قويلارنى شۇ باقسا توغرا بولاتتى. بىراق، ئۇ مالنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقىمۇ يارىمايدۇ. قويلار ئۆيگە ساق كېلەمدۇ، يولدا ئايرىلىپ قالامدۇ كارى يوق. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئائىلە غېمى دېگەنلەر بىھۇدە. ئۇ شۇنداق بىر جانكى، گاھىدا تەبىئەتمۇ ئۇستىدىكى بۇ تىرىكتاپ بەندىدىن بىزار بولۇپ قاقشاپ كېتىشى مۇمكىن.

رومالىنى چېكىسىگە باستۇرۇپ چىگىۋالغان رابىخان ھويلا

سۈپۈرۈش بىلەن بەند ئىدى. ئاپىسىنىڭ تۇرقىدىن پەرىشتىنى كۆرگەندەك سۆيۈنگەن سۈلايمان ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ياخشى تۇرۇپسىزمۇ ئاپا؟

چېھرىدىن سەھەر قۇياشىدەك نۇر يېغىپ تۇرغان رابىخان سۈپۈرگىنى بىر قولىغا ئېلىپ، بىر قولى بىلەن ئوغلىنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى. ئاندىن ئۇنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى.

ــ ياخشى، بالام. هە، بىر يەرگە بارامسەن؟

سۈلايمان سەل ئوڭايسىزلاندى، شۇنداقتىمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ بازارغا.

ــ ناشتا قىلمامسەن؟

ــ بازارغا بېرىپلا قىلاي، ئاپا.

ــ بوپتۇ بېرىپ كەل. بالدۇرراق قايتارسەن.

ــ ماقۇل، ئاپا.

سۈلايمان سىرتقا ماڭدى. قولتۇقىدا «چالمقۇشى» بار ئىدى. ئۇ چىقىپ كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا بۇرىلىپ ئاپىسىغا قاريدى، شۇ هامان كۆز ئالدىدا گۈلقىزنىڭ هويلا سۈپۈرۈۋاتقان هالىتى نامايان بولدى. يۈرىكى ئىللىق بىر هارارەتتىن دولقۇنلاپ كەتتى. ئېھ...

ئۇ قەدەملىرىنى تېزلەتتى.

سۈلايمان بازارغا يېتىپ بارغاندا كۈن خېلى ئېگىزلەپ قالغانىدى. ئەكرەمۇ بىرىنچى تونۇر نېنىنى سېتىپ ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئىككىنچى تونۇر نانغا جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار ئاددىيلا سالاملاشتى.

ــ رەنجىمەيسەن، ئاداش، ــ دېدى تونۇرنىڭ هاۋاسىنى تەڭشەش بىلەن بولۇپ كەتكەن ئەكرەم، تونۇر ئىچىدىن چىقىۋاتقان يالقۇن ۋە هورنىڭ تەپتىدىن ئۇنىڭ يۈزلىرى قىزىرىپ، ئاۋازى بوغۇلۇپ كەتكەندى، ــ يامان ۋاقتىدا كېلىپ قالدىڭ. نا-

ۋايلار بۇنداق چاغدا دادىسى ئۆلۈپ قالسا ئېچىكىنى قېتىپ قويۇپ ئىشلەيدۇ.

ــ ھېچقىسى يوق، ئىشىڭنى قىلىۋەر.

بۇگۈن سۇلايمانىڭ بۇنچە ئالدىراش كېلىشى ھەرگىزمۇ ئەكرەمنى دەپ ئەمەس ئىدى. ئۇ بىر ئامال قىلىپ قولىدىكى كىتاب بىلەن خەتنى گۈلقىزغا بېرىۋالسىلا بولاتتى. تۇنۇگۈن ئۇنىڭ بىر كۈن سارىڭ بولۇشى مۇشۇ خەت ئۈچۈن ئەمەسمۇ. بىر ھېسابتا بۇ خەت ئۇنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ھالقا ھېسابلىناتتى. ھالقا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۇلانسىلا ئىشلار يۇرۇشۇپ كېتەتتى.

سۇلايمان بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ گۈلقىزنىڭ ئۆيى ئۇدۇلىغا كەلدى. ئىشىك ئالدى ئاللىقاچان پاكىز سۈپۈرۈلۈپ بولغانىدى. يېڭى سۈپۈرۈلگەن يەردە يەنە نۇرغۇن ئاياغ ئىزلىرىمۇ تۇراتتى. لېكىن، گۈلقىز كۆرۈنمەيتتى. سۇلايمان سەل ئۇمىدسىزلەندى، خۇددى ھەممە ئىش يوققا چىققاندەك ياكى گۈلقىز باشقا بىرسى بىلەن پۈتۈشۈپ بولغاندەك بىر شۇبھە ئۇنىڭ ئىچىنى تىلايتتى، يۈرىكىنى كۆيدۈرەتتى. گۈلقىزنىڭ سۈپۈرگىنى كۆتۈرگىنىچە كۆز ئالدىدا نامايان بولۇشىنى تىلىگەنسېرى، ئۇمىد نۇرى تېخىمۇ يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بارا ــ بارا مادارىدىن قېلىۋاتقان ئادەمدەك پۈت ــ قولى بوشىشىپ كېتىۋاتاتتى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

مۇزىكىدەك يېقىملىق، شۇنداقلا تولىمۇ تونۇش بىر ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلاپ كەتتى. قايمۇققان، چۆچۈگەن سۇلايمان خىيالىي تۇيغۇدەك بۇ ئاۋازدىن ئېسىنى تاپالماي مەڭدىگىنىچە ئارقىسىغا بۇرالدى. شۇ ھامان كۆز ئالدى ۋاللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدى. گۈلقىز ئۇنىڭ يېنىدىنلا ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى.

ــ ۋە... ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام...

سۇلايمان دۇدۇقلاپ شۇنىلا دېيەلىدى. سالامدىن كېيىن گۈل-

قىز يېقىملىق كۈلۈپ قويۇپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى. بىردەملىك هاياجاندىن لەۋلىرى قۇرۇپ كەتكەن سۈلايمان ئۆزىنى بىر دەريا-نىڭ سۈيىنى ئىچسىمۇ ئۇسسۇزلۇقى قانمايدىغاندەك هېس قىلىدى. قىز دەرۋازىغا ئىككى - ئۈچ قەدەملا قالغاندى. ئۇ ئۆيگە كىرىپلا كەتسە ئەمدى چىقمايتتى، سۈلايمان خەتنى بېرەلمەيتتى. سۈلايمان ئالدىراپ قالدى. پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ لەۋلىرىنى قىمىرلاتتى:

— تو ... توختاپ... تۇرۇڭ ...

قىز دەرۋازا بوسۇغىسىغا ئەمدىلا كۆتۈرگەن قەدەملىرىنى ئىختىيارسىز تارتىۋالدى. سۈلايمان ئۆزى ئۈچۈن كۈلكىلىك ۋە غەلىتە تۇيۇلغان ئاۋازىنىڭ قىزغا قانداق تەسىر بەرگىنىنى بىلەلمىدى. ئۇنى بىلىشكىمۇ هەپسىلى يوق ئىدى. قىزنىڭ توختىشىلا ئۇنىڭغا ئېچىلغان بەخت ئىشىكى، تەشنالىقىغا سۇنۇلغان شەربەت، ئەقىل - هوشىغا بېرىلگەن قۇۋۋەت ئىدى.

قىز نېمە گېپىڭىز بار، دېگەندەك سۈلايمانغا قىيا باققىنىچە دەرۋازا ئالدىدا كۈلۈپ تۇراتتى.

— سىزگە كىتاب ئالغاچ كەلگەنىدىم.

ئۇ شۇنى دەپلا قولتۇقىدىكى « چالمۇشى»نى ئېلىپ قىزغا ئۇزارتتى. بىراق، ئاشۇ قىسقىغىنا نەچچە سېكۇنتتا ئۇ يەنە «ناۋا-دا قىز كىتابنى قوبۇل قىلمىسا ...» دېگەن خىيال بىلەن ئۆزۈ-مۇ ئويلىمىغان بىر ئالاقزەدىلىك ئىچىدە ئىزتىراپ چېكىپ كەتتى.

— هە... — دېدى قىز يەڭگىلگىنە تامىقىنى قىرىپ قويۇپ، — قايسى كىتاب؟

— «چالمۇشى»، تۇركىيەلىك يازغۇچىنىڭ ئەسىرى. خۇددى سىزگە ئوخشاش ئوچۇق پىكىرلىك بىر قىزنىڭ كەچۈرمىشى.

— بىلىمەن، بۇرۇن بىر قېتىم ئوقۇغان.

سۈلايمان لاسسىدە بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بارلىق شېرىن

چۈشلىرى گۈمران بولۇش ئالدىدا تۇراتتى.

ــ ئەمىسە ...

ــ ئەكېلىك، يەنە بىر قېتىم ئوقۇۋېتەي. ۋەقەلىكىنى ئۆزىتۈپ قالغىلىمۇ تۇرۇپتىكەنمەن.

سۇلايمان ئاران «ئۇھ» دېدى. بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى. ئىچىدە بىقىسىپ تۇرغان ئاچچىق ھاياجان بىردىنلا تارقاپ، كۆڭلىدە تاتلىق بىر سېزىم بىخ سۈرۈشكە باشلىدى. ھەرنېمە بولسا ئۇنىڭ ئۈمىدى ئىشقا ئېشىش ئالدىدا تۇراتتى. چوڭلارنىڭ چۈش تەتۈرىگە ئايلىنىدۇ دېگىنى توغرا بولسا كېرەك، ئاخشام كۆرگەن چۈش ئوڭىدا زاھىر بولغانىدى. ئۇ كىتابنى قىزغا ئۆزارتتى. بارماقلىرى كۆيۈۋاتقاندەك يېلىنجاپ، بارماقلىرىدىن تىرىغان بىر تىترەك پۈتۈن ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىۋەتتى.

ــ رەھمەت، ــ دېدى قىز كىتابنى ئېلىۋېتىپ.

سۇلايمان «قىز ئۇ كىتابنى ئېلىپلا ۋاراقلاپ قالسا خەتنى كۆرۈپ قانداق قىلار؟ پۈرلەپ يۈزۈمگە ئاتارمۇ ياكى يەرگە تاشلىۋېتىپ كىرىپ كېتەرمۇ؟» دەپ يەنە ئەندىشىگە چۈشتى. بىراق، قىز ئۇنىڭ ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە كىتابنى ئېلىپ باغرىغا باسقىنىچە ئۆيگە كىرىپ كەتتى. قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەن سۇلايمان ئەكرەم بىلەن خوشلىشىنىمۇ ئۇنتۇپ مەھەللىگە قاراپ تىپ كەلدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ يەنىلا تەشۋىش ئىچىدە قالغانىدى.

كۈنلەر مىنۇت ـ سېكۇنت سانلىپ دېگۈدەك تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتاتتى. تەقەززالىق ئۈنى ساراڭ قىلىۋېتەي دەپ قالغانىدى. قولى ھېچ ئىشقا بارمايتتى. كۆزى ئوچۇق تۇرۇپمۇ ھېچنېمىنى كۆرمەيتتى. گېلىدىن ئاش ـ نان ئۆتمەيتتى. ئوغلىنىڭ قەلبىدىكىنى چۈشەنمىگەن ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى ئېزىلەڭگۈلۈك، گاراڭلىققا قاراپ بىراقلا كەيپى ئۇچتى. بالىلارنىڭ بۇ دەرىجىدە يارامسىزلىقىدىن قەلبى پۇچىلىنىپ، ئۆزىنى قويىدە

دىغان يەر تاپالماي قالدى. «ئاھ، خۇدا، مەن نېمە بولدۇم؟! ئاتىغا قىلسا بالدىن تارتىدۇ دەيدىكەن، لېكىن مەن ئاتام لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ بولغۇچە نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ بولاتتىم. قولىنى كۆتۈرۈپ بولغۇچە نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئويلىيالايتىم. ئاتامنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ باققان بالا ئەمەس ئىدىم. ئۇنىڭ ئۇچۇن بەئەينى ئاتقان ئوق ئىدىم. قەيەرگە چۈشۈشۈم ئاتامنىڭ ئىرادىسى ئىدى. ئاتام خۇش بولسىلا ھارمايتتىم، چارچىمايتتىم، ئاچمايتتىم، ئۇسسىمايتتىم. ئاتا رازىلىقى ئۇچۇن بارلىقىمدىن كېچىشكىمۇ تەييار ئىدىم. بىراق ... بىراق ... بۇ بالىلاردىن ئۇنداق ئىشلارنى كۈتۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار ماڭا بىرەر خاپىلىق تېپىپ بەرمەي، ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن ئۆزى چىقىپ ياشىسىلا كۇپايە ئىدى. ئۇلاردا شۇنچىلىك روھمۇ يوق ياكى مەن يارامسىزمۇ؟ شۇڭا بالىلار مۇشۇنداق لايغەزەل چوڭ بولۇپ قالدىمۇ؟ ...»

بىراق، ئۆمەر خىياللىرىنىڭ ئاخىرىنى چىقىرالماي گاراڭ بولۇپ كېتەتتى.

سۇلايمان شۇ تەقەززالىق ئىچىدە بىر ھەپتىنى ئاران ئۆتكۈزدى. گۇلقىز كىتابنى شۇنچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئوقۇپ بولالىشى مۇمكىن ئىدى ياكى ئوقۇپ بولالمىسىمۇ بىر قارارغا كېلىشىگە بۇ ۋاقىت كۇپايە قىلاتتى. سۇلايمان ئۇمىد ۋە ئۇمىدسىزلىك، تەشۋىش ۋە ھاياجان ئارىلىشىپ كەتكەن بىر تۇيغۇ ئىچىدە بازارغا يېتىپ كەلدى. بۇگۇن ئەكرەم ناۋايخانىنى ئاچمىغانىدى. بىر شاگىرتى بىلەن تونۇرنى رېمونت قىلىۋاتاتتى. ئۇ لاي يۇقى قولىنى سۇرتۇۋېتىپلا سۇلايمان بىلەن كۆرۈشتى.

— قارا سېنى، ھېلىقى كۇنى شۇنداق چۈشەندۇرسەممۇ مەدىن رەنجىپ، گەپ قىلمايلا كېتىپ قاپسەن. ئەتە كېلەر، ئۆگۈن كېلەر، دەپ ساقلىدىم، يوقاپلا كەتتىڭ. ھە يامانلىغاق، بۇگۈن قانداقلارچە ئايىغىڭ يېتىپ قالدى؟

سۇلايمان خجىللىق ئارىلاش ھىجايدى:

— ياق، سەندىن رەنجىمىدىم. ئۇ كۈنى باشقا ئىشىم چىقىپ قالغان.

ئەكرەم ئۈنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە راسا بىر قارىۋېتىپ بىقىنىغا نوقۇدى:

— ئىشىڭ قانداق بولدى؟

— قايسى ... ئىشىمنى دەيسەن؟

— قايسى ئىشىڭ بولاتتى، قوشنامنىڭ قىزىنى ئۈندەككە كەلتۈرەلمىدىڭمۇ؟

سۇلايمان قىزلاردەك ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى.

— ياق.

— تېخىچە ئېغىز ئاچمىدىڭما؟

سۇلايمان ئۇندىمىدى.

— ماڭا قارا، ئاداش، ماۋۇ دېگەن بازا يېرى، خەقنىڭ بىر نەرسىگە كۆزى چۈشسە ساقلاپ تۇرمايدۇ. مىسىلداپ يۇرۇپ باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويما يەنە.

سۇلايمان چۆچۈگەندەك ئۈنىڭغا قارىدى. كۆڭلى بىئارام بولۇشقا باشلىدى. قورسىقى ئاغرىۋاتقان ئادەمدەك ئىككى يېنىغا تولغىنىپ تەستە گەپىنى باشلىدى.

— ئازراق يولىنىغۇ قىلغان، بىراق ... بىراق ئاخىرى قاداق بولىدۇ، بىلمەيمەن.

— قانداق يولىنى قىلدىڭ، دېگىنە؟

— خەت يازغانىدىم.

ئەكرەم ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈۋەتتى.

— ۋاي ئەخمەق، قايسى زامان بۇ بىلەمسەن؟ خەت يېزىپ جاۋاب ساقلاشمۇ ئىشمۇ. كۆرگەن يەردە گاچچىدە ئالدىنى توسۇپلا دەيدىغان گەپنى دېمەمسەن.

— لېكىن، شۇ ...

ئەكرەم دوستىنىڭ ھالىغا قاراپ ئىچى ئاغرىدىمۇ ياكى ئۇ-نىڭ قىلغانلىرى قىزىقارلىق تۇيۇلدىمۇ، بىردىنلا ئىپادىسىنى ئۆزگەرتتى.

— بىر ھېسابتا بۇ ئىشىڭمۇ بوپتۇ. ھەقىقىي مۇھەببەت جەريانىنى باشتىن كەچۈرگۈدەكسەن. راست، خەتنى قانداق بەر-دىڭ؟ ئىشەنچىڭ بارمۇ؟

— كىتابنىڭ قېتىغا تىقىپ قويغان.

— بەكلا رومانتىك ئىكەنسەن جۇمۇ. بۇرۇن ئىشلەنگەن كە-نولاردەكلا.

دوستىنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشىدىن كۆڭلى سەل ئارامىغا چۈشكەن سۇلايمان ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئەتىگەندىن بېرى ئۇنى كۆردۈڭمۇ؟

— سەھەردىلا يوللارنى سۈپۈرۈۋاتىپ كىرىپ كەتكەن، ئۇ-نىڭدىن كېيىن دىققەت قىلماپتىمەن.

سۇلايمان گۈلقىزنىڭ ئۆيى تەرەپكە بويۇنداپ قارىدى. ھويلا ئىچى جىمجىت ئىدى. ئۇلارنىڭ دۇكىنى بازارنىڭ تۆت كوچا دوقمۇشىدا بولغاچقا، كۈندۈزلىرى ئۆيدە ئاساسەن ئادەم تۇرمايە-تتى. پەقەت گۈلقىزلا ئۆي ئىشلىرىنى قىلغاچ ئاتا - ئانىسىغا ئاش - تاماق توشۇپ ئاردا مېڭىپ يۈرەتتى.

— بولمىسا بىردەم ساقلاپ تۇر، ئۆيىدە بىرەر ئىش قىلىۋا-قان بولسا ھېلىغىچە چىقىپ قالار ياكى مەن ئىشىمنى تۈگەتسەم دوقمۇشقا بېرىپ تاماق يېگەچ ئۇنى كۆزىتىپ كېلەيلى. تەلىيىڭ بولسا ئۇچرىشىپ قالارسەن.

— ماقۇل.

سۇلايمان تونۇر يېنىدىكى چەللىنىڭ ئاستىغا كىلىپ ئول-تۇردى. ئەكرەم ئۆز ئىشىغا كىرىشتى. يازنىڭ سۇزۇك ئاپتىپى ئەتراپقا نۇر چاچاتتى. كوچىدىن ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئادەم ۋە ئاپتو-موبىلنىڭ شاۋقۇن ئاۋازى ھايات دولقۇنىدەك ئۇزۇلمەي جا-

راڭلايتتى. سۇلايمان بىردىنلا مەھەللىنىڭ جىمجىتلىقىنى سېزىپ قالدى. قۇشلارنىڭ ئاۋازى، مەيىن شامال، سۇزۇك سۇ. بۇلار ئادەمنىڭ روھىنى ئاۋۇندۇراتتى، دىللارغا ئازادىلىك بېغىشلايتتى. ئۇ ئۆزىمۇ سەزمەيلا مۇگدەپ قالدى. قانچىلىك كۆز يۇمدى نامەلۇم، قىزىل گىرىپ كۆڭلىكى لەپىلدەپ تۇرغان، تەڭگە گۈللۈك ياغلىقىنى پېشانىسىگە چۈشۈرۈپ چىگگەن بىر قىز ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى. كۆزلىرىدىن يۇرەكنى تېشىپ ئۆتكۈدەك بىر نۇر ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. دەل شۇ چاغدا بىرسى ئۇنى نوقۇغاندەك قىلدى. سۇلايمان چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى.

— قارا، — دېدى ئەكرەم شۇنىڭلاپ.

گۈلقىز تۆت كوچا تەرەپتىن بىر تاماق قاچىسىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. سۇلايمان مەڭدەپ قالغاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنى خۇددى چۈش كۆرگەندەك ھېس قىلدى. كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قىزغا قايتىدىن نەزەر تاشلىدى. كېلىۋاتقىنى راستلا گۈلقىز ئىدى

— بول، — دېدى ئەكرەم ئۇنىڭ شەرەتلەپ، — ئالدىغا بار، يۇرەكلىك بول. قىزلار بەك يۇرەكسىز ئوغۇللارنى ياقتۇرمايدۇ.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا شاگىرتىنى باشلاپ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى. سۇلايمان قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ يولغا چىقتى. ئاڭغىچە گۈلقىزمۇ ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

ئۇلار قىسقىلا سالاملاشتى. لېكىن، مۇشۇ قىسقا سالاملىشىش ئىچىدە ھەر ئىككىلىسىنىڭ يۇرەكلىرى شىددەت بىلەن سوقۇپ، ھاياجاندىن چىڭقالغان تۇيغۇلار يۈزلەرگە تېپىپ چىقىپ، ئىككى يۈزدە تاڭ شەپىقىنىڭ جۇلاسى ئەكس ئەتتى. گۈلقىز نېمىشقىدۇر ئۇنىڭدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ تۇراتتى. ئالدىنقى قېتىمقىدەك دادىل ئەمەس ئىدى.

ـــ كىتابنى ئوقۇپ بولالىدىڭىزمۇ؟

ـــ ھەئە.

قىز بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي كېتىۋېتىپ جاۋاب بەردى. ئوتتۇ-رىدىكى سىر ھەر ئىككىسىگە ئايان ئىدى.

سۇلايمان يول بويىدا خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان يېتىم قوزىدەك بىچارە، مۇڭغا پاتقان ھالدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلاۋاتاتتى، بىراق نېمىنى ئويلىغىنىنى ئېسىگە ئالالمايتتى. كاللىسى يەنىلا قۇرۇق ۋە گاراڭ ئىدى. بۇ خىل ھالەت گۈلقىز قايتا كۆرۈنگۈچە داۋاملاشتى. قىز «چالمۇ-شى»نى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتاتتى. سۇلايماننىڭ كۆزى ئۇنىڭ قولى-دىكى كىتابقا چۈشتى. ئاھ، ئىنسان نېمىدېگەن ئاجىز ـ ھە؟ نا-ۋادا سۇلايماندا توسالغۇسىز ئۆتكۈر بىر كۆز بولۇپ، كىتابنىڭ ئىچىدە بىرەر پارچە خەت بارلىقىنى، ئۇ خەتنىڭ قانداق خەت ئى-كەنلىكىنى كۆرەلىگەن بولسا قانچىلىك ياخشى بولاتتى. تاقەت-سىزلىك ئىنسانىنىڭ ئورتاق خاراكتېرى. ھەرقانداق ئىشنىڭ ۋا-قىت ـ سائىتى بارلىقىنى ئۇلار بىلىپ تۇرسىمۇ ھامان ئالدىرا-ىدۇ. ئالدىراش ـــ ئالدىراشلىق ئىچىدىكى ئاجىزلىق.

ـــ كىتابىڭىزغا رەھمەت.

قىز كىتابنى ئۇنىڭغا بەردى.

ـــ سىزگە ياققانلا بولسا.

قىز بېشىنى شۇنداقلا بىر كۆتۈردى، ئارقىدىن دەرھال يە-گە قارىۋالدى. سۇلايمان ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن مۇھەببەتنىڭ كۈچ-لۈك بىر ئۇچقۇنىنى كۆرگەندەك بولدى. قىز ئارقىسىغا بۇرىلىپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ھاياجاندىن نەپىسى بوغۇلغان سۇلايمان ئالدىراپ ئارقىسىغا ياندى.

ـــ قانداق؟ ـــ دېدى ھويلىدا ئۇنى ساقلاپ تۇرغان ئەكرەم، ـــ جاۋاب ئالدىڭمۇ؟

سۇلايمان كىتابنى سەل يۇقىرى كۆتۈرۈپ قويدى.

— بىلمەيمەن.

— ئەمسە كىتابنى ئاچە.

سۇلايمان كىتابنى ئېچىشقا پېتىنالمىدى. كىتابنى ئاچسىلا ئىشكى ئېچىلغان قەپەستىن ئۇچۇپ كەتكەن قۇشتەك، كىتابنىڭ مەخپىيەتلىكىنىڭ غايىب بولۇپ كېتىشىدىن قورقتى. كىتابنى چىڭ قامالالاپ تۇتقىنىچە قېتىپ تۇرۇپ كەتتى.

— بولدى... بولدى... — دېدى ئەكرەم، — مەن چىقىپ ئىشىمنى قىلىۋېرەي. ئۆزۈڭنى توختىتىپ، ئالدىرىماي ئېچىپ باق. ئىلاھىم، ئىشىڭ ئوڭۇشلۇق بولغاي.

سۇلايمان ئەكرەم چىقىپ كېتىپ خېلىغىچە ئېسىگە كېلەلمىدى. بىر كەمدە تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن كىتابنى ۋاراقلاشقا باشلىدى. ۋاراقلار شامالدەك ئۇچۇپ كىتابنىڭ يېرىمى تۇگىگەندە ئوتتۇرىدىن بىر پارچە خەت چىقتى. بۇ سۇلايمان يازغان خەت ئەمەس ئىدى. ئۇ خەتنى ئالدىراپ ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالام!

كىتابنى ئوقۇۋاتسام ئارىسىدىن بىر پارچە خەت چىقىپ قالدى. ھۆججەت ياكى باشقا بىر قەغەز بولسا كېرەك دەپ چېقىلمىدىم. بىراق، دىققەتسىزلىكىمدىن ئۇ قەغەز يەرگە چۈشۈپ كەتكەندى، ئېلىپ قايتا قىستۇرۇپ قويايى دەۋاتقاندا ئۇنىڭدىكى مېنىڭ ئىسمىمغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى — دە، خەتنى ئوقۇپ سالدىم. يۈزلىرىم قىزىرىپ كەتتى. سىز مېنى بەك تەڭلىكتە قويدىڭىز. لېكىن، سۆزلىرىڭىزدىن بىر خىل سەمىمىيلىكنى ھېس قىلدىم. نېمە دېسەم بولار؟! خېتىڭىزنى كۆرۈپلا جاۋاب بېرىشكە بالدۇرلۇق ۋە ئاجىزلىق قىلىمەن. ياخشى كۆرۈش بىردەملىك ھېسسىيات ئەمەس، تۇيۇ قىلىشمۇ چوڭ ئىش. شۇڭا، ماڭا يەنە ئازراق ئويلىنىش پۇرسىتى بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن.

تۆۋەنچىلىك بىلەن گۈلقىزدىن.»

سۇلايمان يېنىك نەپەس ئالدى. ئۇمىدنىڭ نۇرى غۇۋاراق بولسىمۇ يېلىنجاشقا باشلىغانىدى.

— قانداقراق؟ — دېدى تونۇر بېشىغا لاي چاپلاۋاتقان ئەكرەم دوستىنىڭ خۇشاللىقتىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن هالدا چەقىپ كېلىۋاتقان تۇرقىغا قاراپ، — خۇش خەۋەر بارمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە نېمىگە شۇنچە خۇش بولۇپ كەتتىڭ؟

— هەرهالدا ئۇمىد بار.

— جاۋاب خەت يېزىپتۇ ـ دە؟

— شۇنداق.

— تېخىمۇ تىرىشساڭ بولغۇدەك.

— ئەلۋەتتە، مەقسەتكە يەتمىگۈچە توختىمايمەن.

— يارايسەن، — ئەكرەم قوللىرىدىكى لاي يۇقىنى يۇيۇشقا باشلىدى، — ئىشىمىمۇ تۇگىدى، بىز دوقمۇشقا بېرىپ بۇ غەلىبەڭنى بىر تەبرىكلەيلى، ئاداش.

— بولدى ئاداش، ئاپام بالدۇرراق قايتىپ كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى. ئۆيگە باراي.

— ئۆيگىمۇ بارىسەن، لېكىن بۇگۈن سېنى مۇنداقلا يولغا سېلىپ قويمايمەن. تۇرۇپ تۇر، مەن كىيىم ئالماشتۇرۇپ چىقاي.

سۇلايمان ئىلاجسىز دوستىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى.

3

شۇنىڭدىن باشلاپ سۇلايمان پات ـ پات گۇلقىزغا كىتاب ئاپىرىپ بېرىدىغان بولدى. قىزنىڭ ئۇ كىتابنى ئوقۇغان، ئوقۇمىغانلىقى مۇهىم ئەمەس ئىدى. كىتاب ئۇلارنىڭ پەقەت خەت ـ ئالاقە قىلىشتىكى ۋاستىسى ئىدى. ئاخىر گۇلقىز ئۇنىڭ تەكـ

لمپىگە قوشۇلدى. ئەمدى سۇلايمان خۇشال بولۇش، مۇھەببەتنىڭ پەيزىگە چۆمۈلۈشى كېرەك ئىدى. بىراق، ئۇ تازا خۇش بولالمىدى. يېڭى بىر غەم ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىۋالغانىدى. بۇ غەم ئۇنىڭ ئائىلە شارائىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. بازار ئىچىدىكى باي بىر ئائىلىنىڭ قىزىنىڭ تويلۇقمۇ تۆۋەن بولمايتتى. گېزى كەلگەندە مۇھەببەت بىلەنلا ھەممە ئىشنى ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايتتى. يەنە تۇرلۇك قائىدە ـ يوسۇنلار ئۆز يولى بىلەن ئورۇنلىنىشى كېرەك ئىدى. سۇلايمان بۇ ئىشلارنى ئاتا ـ ئانىسىغا قانداق ئېيتىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ يۈرگەنده، ئويلىمىغان بىر ياخشى ئىش بولدى. رابىخان ئەسلىدىلا كېسەلچان مەزلۇم ئىدى. لېكىن، بىر ئائىلىنىڭ خىزمىتى ئۇنىڭ زىممىسىده بولغاچقا، ئاغرىسىمۇ چىشىنى چىشلەپ مىدىرلاپ يۈرەتتى. بىر كۈنى ئۆمەر خېلىل بىلەن ئىككىسى پاراڭلىشىپ قالدى.

ـــ سۇلايمانىنىڭ يېشىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. بېشىنى ئوڭشاپ قويساق بولاتتى، ـــ دېدى رابىخان، ـــ بىراق، قولىمىز قىسقا بولغاچقا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى سىلىگە گەپ قىلالمىدىم. مەنمۇ كۈندىن ـ كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىمەن.

ـــ مېنى جىم يۈرىدۇ دەمسىلە؟ كۆڭۈلدىكىدەك يەردىن لايىق چىقىپ قالسا دەپ تىكتىكلاپ يۈرگىنىمگىمۇ خېلى بولدى. پۈلۈنىڭ ئىشىغا كەلسەك، تىرىك جان بولغاندىن كېيىن بىر ئامالى بولۇپ قالار.

ـــ ئاۋۋال ئۆزىدىن بىر سوراپ باقسىلا جۇمۇ، ھازىرقى بالىلار ...

ـــ راست ... ـــ ئۆمەر خېلىل دوپپىسىنى قولىغا ئېلىپ بېشىنى قاشلىدى، ـــ بولمىسا ئۆزۈكلا بىر چېكىپ بېقىكلا.

ـــ قارىسام يېقىنىنكىياقى بازارغا بەكرەك قاتارايدىغان بولۇپ قالدى، مەجەزىمۇ باشقىچىلا.

ـــ ئۆزۈكلا بىلىپ بىر ئىش قىلىكلا.

ـــ ماقۇل، دادىسى.

ئەتىسىلا رابىخان ئوغلى بىلەن پاراڭلاشتى. كۆڭلىدىكىنى ئاتا ـ ئانىسىغا قانداق ئېيتىشىنى بىلەلمەي يۈرگەن سۈلايمانغا بۇ ئىش تولىمۇ ئوڭ كەلدى ـ دە، گۈلقىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئاپىسىغا ئەينەن سۆزلەپ بەردى. رابىخان ئاڭلاپ بەك خۇش بولدى، ئېرىگە ئېيتىۋىدى، ئۇمۇ قوشۇلدى. ئۆمەر خېلىل ئەھەت ھېمىتنى ياخشى بىلەتتى، ئىككىسى ئېپى كېلىپ قالسا بازاردا ئانچە ـ مۇنچە ھەمسۆھبەتمۇ بولۇپ قالاتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ئەھەت ھېمىت ئائىلىسى تېگى ياخشى ئائىلىلەردىن ئىدى. چوڭلارنىڭ «قىز ئالساڭ ئاۋۋال ئاتا ـ ئانىسىنى ئال» دەيدىغان ھېكمەتلىك سۆزى بار. بۇ ھەقىقەتەن قىممەتلى بار گەپ ئىدى. ئوغلىنىڭ مۇشۇنداق بىر ئائىلىنىڭ قىزىنى تاللىغىنىدىن ئۇ سۆيۈنۈپ قالغانىدى.

ئەمدىكى گەپ ئۇ ئائىلىگە ئەلچى بولۇپ بارىدىغان ئىش ئىدى. ئۆمەر خېلىل ئاۋۋال ئاكىسى سادىر خېلىلنى بۇ ئىشقا ماڭدۇرۇش قارارىغا كەلدى. سادىر خېلىلنى مەھەللىدىكىلەر «سادىر باخشى» دەپ ئاتىشاتتى. سادىر ئاخۇن كىچىكىدە غەلىتە مىجەزلىك بالا بولۇپ، دائىم يالغۇزلا يۈرەتتى. مەھەللىدىكى بالىلارغىمۇ قېتىلمايتتى. ئۇنىڭ بىردىنبىر قىزىقىدىغىنى، مەھەللە چېتىدىكى تۇرنىسا باخشى ئىسىملىك جاۋۇگەر خوتۇن بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممە خەق ئەيمىنىدىغان غەلىتە قىلىقلىرىدىن كېچىك سادىرلا كۆڭۈل خۇشلۇقى تاپالايتتى. بىكار بولسىلا شۇ خوتۇننىڭ جىن ئۇۋلاپ كەتكەن ئۆيىگە بېرىۋالاتتى. سادىر ئون سەككىز ياشقا كىرگەن يىلى تۇيۇقسىز ئۇنى جىن ئېلىپ قېچىپتۇ، دېگەن خەۋەر تارقالدى. بۇ دەل ئۇلارنىڭ ئاتىسى خېلىل مەپىز ئوۋدىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا كېسەل تېگىپ، سايدا قازا قىلغان يىلى ئىدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا سادىرمۇ ئون ـ ئون بەش كۈن غايىب بولۇپ كەتتى. كېيىن ئۇ جىن باخشىسى دېگەن نام بىلەن پەيدا بولدى.

نەرسە - كىرەكلىرى يوقالغان، ئېرى ياكى ئايالى ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن، ساقايماس كېسەلگە گىرىپتار بولغان، ئىشقىلىپ، بېشىغا كۈن چۈشكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قېشىغا ئاقىتى. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ نامى چىقىپ، مۇشۇ يېزا تەۋەسىدىكى داڭلىق باخشىغا ئايلىنىپ قالدى.

ئۇ چاغدا نادان كىشىلەر شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى، ئۆزلىرىگە ئوخشاشلا ئاددىي بىر ئىنسانلاردىن كەلگۈسى تەقدىرىنى سورايتتى. سىرلىق ئىشلارغا جاۋاب ئىزدەيتتى. كېسىلگە شىپالىق ئىزدەيتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىگە پۇل تۆلەيتتى. پۇل سادىرنىڭ يانچۇقىغا چۈشەتتى، تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان مۇجمەل جاۋاب ئۇلارنىڭ كاللىسىغا چۈشۈپ گاراڭ بولاتتى، ساراڭ بولاتتى. بىر مەزگىل باخشىلىق بىلەن شۇغۇللانغان سادىر كېيىن مەھەللە بويىچە كاتتا بايغا ئايلاندى. پۇلى بولغاندىكىن ئوڭ گەپ قىلسىمۇ، سول گەپ قىلسىمۇ گېپى يوللۇق بولۇۋەردى. قىسقىسى، ئۇ پۇل تاپتى، يۇز تاپتى.

بارا - بارا جاھان ئۆزگەردى، دەۋر تەرەققىي قىلدى، ئادەملەر ئاڭلىقلاشتى. كېسەللەر داخانىڭ قېشىغا ئەمەس، دوختۇرخانىغا، نەرسە يوقاتقۇچىلار باخشىنىڭ قېشىغا ئەمەس، ساقچىنىڭ قېشىغا باردىغان بولۇشتى. ئۆز تەقدىرىنى ئىنسانلاردىن ئەمەس، ئەقىل - پاراسىتىنىڭ قۇۋۋىتىدىن ئىزدەيدىغان بولۇشتى. باخشىلىق ئەمدى ئاقماس كەسىپكە ئايلاندى. بىراق، نېمىلا دېگەنبىلەن بىر زامان ئۆتكەنىدى. «نادانلىقنىڭ پۇلى، ئوچاقنىڭ كۈلى» دەپ، سادىر ئاخۇن ئاشۇ نادانلارنىڭ پۇلى بىلەن ئوبدانلا بېيىۋالغانىدى. بۇگۈنكىدەك ئىقتىساد راۋاجلانغان دەۋردە ئاشۇ پۇللار ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنىڭ تىجارەتتىكى دەسمايىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ چوڭ - چوڭ قوتانلىرىدا كاللار بوردىلاتتى، قويلار بوردىلاتتى. قۇياشتەك پارقىراپ تۇرغان كىچىك قىزىل ماشىنا دەرۋازا ئالدىدا ھەيۋەت بىلەن چاقنايتتى.

ئۆمەر خېلىل غۇرۇرلۇق ئادەم بولغاچقا، ئەزەلدىن ئىقتىساد سەۋەبىدىن ئاكىسىنىڭ ئالدىغا موھتاج بولۇپ بېرىپ باققان ئەمەس. ئاكىسى شۇنداق كاتتا باخشى بولسىمۇ، ئۇ ئەزەلدىن بۇ نامدىن پەخىرلىنىپ بېقىشنى ئىستىمىگەن. ئۇ باخشى، پىرى-خونلارنى يامان كۆرەتتى. شۇڭىمۇ ئاكىسى بىلەن مۇناسىۋىتى ئانچە قويۇق ئەمەس ئىدى. پەقەت ھېيىت ـ ئايەمدە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاش، ھېيىت پەتىسى قىلىش دېگەندەك ئىشلاردىلا جەم بولۇپ قالاتتى. سادىر ئاخۇنمۇ ئۆز كويىدىلا يۇرىدىغان ئادەم بولغاچقا، ئىنىسىغا، ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان مۇئامىلىسىگە ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيتتى. ھالا بۇگۈنگە كېلىپ، بالا ئۆيلەش ئىشىدا ئۇ ئاكىسىنى ئارىغا سېلىشنى لايىق تېپىپ قالدى. بۇ ھەرگىز ئىقتىسادىي جەھەتتە يار ـ يۆلەك بولۇشىنى كۆزلىگەنلىكىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ جەمەتىدىكى بىردىنبىر ئاتا يوللۇق ئادەم بولغانلىقى سەۋەبىدىن ئىدى.

يېشى يەتمىشتىن ئاشقان بولسىمۇ، يەنىلا تىمەن، تېتىك كۆرۈنىدىغان سادىر خېلىل كەچتە ئىنىسىنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان، يۈزلىرى كۆكچى قوغۇندەك تورلاشقان، لېكىن كۆزلىرى ئوتلۇق، ئازراق ھېيلىگەرلىكىنىڭ ئىپادىسىمۇ ئارىلاشقانىدى. بۇ بەلكىم ئۇزۇن يىللىق باخشىلىق قىلىش جەريانىدا باشقىلارنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن، ھەرقانداق ئادەمگە چوڭقۇر نەزىرى بىلەن قاراشقا ئادەتلىنىپ كەتكەنلىكىنىڭ ئالامىتىدىن بولسا كېرەك. چۈنكى، باخشىلىق دېگەن كىشىلەرنىڭ ئىپادىسىگە قاراپ سۆز ئويۇنى قىلىشتىن ئىبارەت بىر كەسىپ. ئۇنىڭغا ئازراقلا سىرلىق تۇس بېرىپ قويسىلا بولاتتى.

داستىخان ئۈستىدە ئۆمەر خېلىل ئەھۋالنى ئاكىسىغا بىر قۇر بايان قىلىپ بەردى.

ـــ ھە، بەلەن ئىش ئىكەن، ـــ دېدى ئۇ ھېيلىگەرلىك چىـ

قىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئويناتىپ، ــ ئەھەت ھېمىتنىڭ بويىغا يەتكەن قىزى بارمىكەن؟

ــ شۇنداق، ئاكا.

ــ ئەجەب ئۇخماپتىمەن.

ــ قاچانراق ژاقتىگىز يېتەر؟

ــ مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە بولسۇن. بۇگۈن يا ئەتە سىرتتىن بىرنەچچە قاسساپ مال كۆرگىلى كەلمەكچىدى. شۇ ئىشنى تۈگەتمۇالسالما مېڭىپ باقاي.

ــ ماقۇل، ئاكا، ئەمىسە سىزگە قاراپ تۇرىمىز.

سادىر خېلىل چىقىپ كەتتى. سۇلايمان ئىشنىڭ بۇنچىلىك ئاسان ھەل بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. مانا ئەمدى بىراقلا كۆڭلى تىنىدى. قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمگەن توي مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ژىسال شادلىقىدا مەست بولۇشقا باشلىدى.

بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. سادىر خېلىلدىن خەۋەر كەلمىدى. سۇلايمان تىت ـ تىت بولۇشقا باشلىدى. تاغىسىنى ئىزدەپ بېقىشنى ئويلىدى ـ يۇ، چوڭلارنىڭ ئالدىدا ئاتىكارچىلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ يېتىنالمىدى. ئۇلاردىن بىر خەۋەر بولمىغۇچە كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي، ئىشتىھاسىمۇ تۇتۇلۇپ كەتكەندى. شۇنچە ياشقا كىرىپمۇ مال ـ دۇنياغا تويماي، ئوقەتنىڭ ئارقىسىدىن قاتراپ يۈرگەن تاغىسىغا قاتتىق نەپرەتلەنگۈسى كېلەتتى.

ئۇ چىداپ تۇرالماي بازارغا باردى. ئۇنىڭ ئۇچۇن خەۋەرنى گۇلقىزدىن ئۇقۇش ئەڭ ياخشى چارە ئىدى. بۇگۈن ئەكرەم ناۋايخانىنى ئىككى شاگىرتىغا تاشلاپ قويۇپ نەلەرگىدۇر كېتىپ قالغانىدى. سۇلايمان ناۋايخانا ئالدىدا بىردەم ساقلىدى. گۇلقىز ئۆيىدە باردەك قىلمايتتى. ئۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ تۆت كوچا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ھەپتە ئارلىقى ئىكەنلىكىگە قارىماي كوچىدا ئادەم جىق ئىدى. بىنالارنىڭ ئالدىغا تارتىۋەتكەن ھەر خىل

رەڭلىك ئوچ بۇرجەك چاتما بايراقچىلار خوددى ئوسسۇل ئويناۋاتقاندەك، بەس - بەستە لەپىلدىشەتتى. بىرنەچچە ئون - سىن بۇيۇملىرى ساتىدىغان دوكاندا ناخشا ساداسى ياڭرايتتى. ئاشخانىلار - نىڭ لەمپىسى ئاستىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ تاماق يەۋاتقان كىشىلەر قىزىق پاراڭغا چۇشۇپ كەتكەنىدى. سۇلايمان ئەھەت ھېمتىنىڭ قۇرۇلۇش ماتېرىيالى ساتىدىغان دوكىنىغا يېقىنلاشتى. بىرنەچچە ئادەم دوكان ئالدىدىكى سەيناداكىچىك تىراكتورغا مال بېسىۋاتاتتى. ئەھەت ھېمىت بىلەن ئايالى گۇلمەرەمخان خېرىدار - غا مال تاللاش، ھېساب قىلىش بىلەن ئالدىراش ئىدى.

شۇ ئالۋۇن ئىچىدە سۇلايمان گۇلقىزنىڭ قارىسىنى غىل - پاللا كۆرۈپ قالدى. گۇلقىزمۇ ئۇنى كۆرگەنىدى. چەتكىرەك چىقىپ سۇلايمانغا كۆز ئىشارىسى قىلدى - دە، نېرىدىكى تاللا بازىرىغا قاراپ ماڭدى. ھاياجاندىن پۇت - قولى تىترەپ كېتىۋاتقان سۇلايمان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاللا بازىرىغا كىردى. رەت - رەت تىزىلغان مال جاھازلىرى ئارىسىدىكى تار يولدا خېرىدارلار ئاندا - ساندا مېڭىپ يۈرەتتى. سۇلايمان گۇلقىزنىڭ ئالدىغا باردى. گۇلقىزنىڭ چىرايىدا قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ شەپىسى غۇۋا سايە تاشلاپ تۇرغاندەك قىلاتتى. ئۇلار قىسقىلا سالاملاشتى.

— سىلەرنىڭ مەھەللىدىكى سادىر باخشى دېگەن ئادەم ...

سۇلايماننىڭ يۈرىكى ئەنسىز سوقۇپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۆزىنى خۇشال تۇتۇشقا تىرىشىپ، ئالدىراپ گەپ قىستۇردى:

— ھەئە، ئۇ ئاتامنىڭ ئاكىسى. ئۇنى ئۆيۈڭلارغا ئەلچىلىككە قويغانىدۇق.

— نېمە؟

گۇلقىز كۆزلىرىنى چوڭ ئېچىپ، ھەيرانلىق، گۇمان ۋە تەڭرىقاش ئىچىدە سۇلايمانغا تىكىلدى.

— ئۇ ئادەم ...

— ئاتا - ئانىڭىز قوشۇلدىمۇ؟

— ياق ... لېكىن ئۇ ئادەم ...

سۇلايمانىنىڭ يۈزلىرى تۇنجۇقۇپ قالغان ئادەمدەك كۆپۈشۈپ قىزىرىپ كەتتى.

— نېمىشقا؟ ئاتا ـ ئانىڭىز بىزنى ياراتمىدىما؟

— ئۇنداق ئەمەس، ئۇ باخشىم مېنى ئۆزىنىڭ ئوغلىغا سو-راپ كەپتۇ.

سۇلايمانىنىڭ قايناپ تۇرغان قانلىرى غۇژۇزىدە مېڭىسىگە ئۇرلىدى. كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. غەزەپتىن تىتىرەپ تۇرغان لەۋلىرىنى ئەلەم بىلەن چىشلىدى. تۇرۇپلا يەنە «ئۇلاردا ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۆزىگە تە-سەللى بەردى.

— ئۇ ... ئۇ ... مېنىڭ تاغام، ئەسلىي مەن ئۇچۇن ئەلچى بولۇپ بارغانىدى. سىلەر خاتا چۈشىنىپ قالغان ئوخشايسىلەر.

— ياق، ئۇ ئوچۇق دېدى. ئوغلىنىڭ ئىسمى هوشۇر ئىكەن. بىز قوشۇلساقلا، كاتتا توي قىلىپ يۈرت ـ مەھەللىنى هەيران قالدۇرغۇدەك ...

سۇلايمانىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. راست، سادىر خېلىلىنىڭ سۇلايماندىن چوڭ هوشۇر ئىسىملىك ئوغلى بار. چوڭ ئوغلى تۆت قېتىم توي قىلغان بولۇپ، هازىر تۆتىنچى ئايالى بە-لەن دەۋا ئۇستىدە ئىدى. ئۇلار هوشۇرغا لايىق ئىزدەپ كۆپ قا-تىرىغان، لېكىن كىشىلەر ناۋادا كېلىشمەلمەي قالسا سادىر باخشى قەستلەپ قويىدۇ دەپ قورقۇپ، قىز بېرىشتىن يالتىيىۋالغانـ-دى. باخشىلىقنىڭ زامانى كەتكەن بولسىمۇ، يۈرتتىكىلەر ئۇنىڭ جادۇگەرلىكىدىن هازىرمۇ ئېهتىيات قىلاتتى. شۇڭا، هوشۇر ئوتتۇزغا كىرىپمۇ بويتاق ئۆتۈۋاتاتتى.

سۇلايماندىكى هاياجان ئەمدى غەزەپكە ئۆزگەردى. چىشلىرى كىرىشىپ، پەيلىرى تارتىشتى، مۇشتۇملىرى تۇگۇلدى.

— سىلەر نېمە دەپ جاۋاب بەردىڭلار؟

— دادام ئويلىنىپ باقايلى، دېدى.

— سىز چۇ؟

سۇلايمانىڭ ئاۋازى يىغلامسىرىغاندەك چىقىپ كەتتى. گۇلـ
قىز بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا قارىدى، كۆزلىرىدە كۆچلۈك بىر ئۇچقۇن يالتىرىدى.

— مەن ... مەن سىزگە ۋەدە بەرگەن، ھېلىمۇ شۇ. دادامغا كۆڭلۈمدىكىنى دېيەلمىسەممۇ، ئاچامغا ھەممىنى ئېيتتىم، ئۇ مېنى قوللايمەن، دېدى. ئاپامغا چۈشەندۈرىدىغان بولدى.

سۇلايمانىڭ ۋۇجۇدى شۇرىدە ئېرىدى. كۆزلىرى نەملەشـ
تى.

— رەھمەت سىزگە.

گۈلقىزنىڭ چىرايىدا ئازراق تەبەسسۇم پەيدا بولدى.

— ماڭا ئىشىنىڭ، دادىڭىز يەنە ئەلچى قويمەن دەپ يۈرـ
مەي، ئۆزى كەلسۇن.

— ماقۇل.

سۇلايمان گۈلقىز بىلەن خوشلىشىپ مەھەللىگە قايتىپ كەلدى. ئاتىسى بىلەن ئاپىسىغا ھەممە ئەھۋالنى ئېيتتى.

— توۋا، — دېدى ئۆمەر خېلىل ياقىسىنى تۈتۈپ، — بىر تۇغقانىڭ ئەر تالاشقىنىنى كۆرۈڭ، دېگەن گەپنى ئاڭلىغان، لېـ
كىن مۇنداق ئىشنى كۆرمەپتىكەنمەن. ئادەمدە ئىنساب، ھايا بولـ
مىسا تۇغقاندارچىلىق دېگەنمۇ بىكار گەپ ئىكەن. بىز نېمىگە ئوخشاپ قالدۇق ـ ھە؟!

— قانداق قىلىمىز؟ — دېدى رابىخان، — ئاكامغا يول قوـ
يامدۇق؟

ئۆمەر خېلىل بېشىنى چايقىدى.

— بۇ يول قويمىغان ئىش ئەمەس، ئۇلارنى بىز ئاۋۋال تالـ
لىغان، ئاكام ئامانەتكە خىيانەت قىلدى. خىيانەتكارغا پۇرسەت بەرمەيمەن.

— ئەمسە ...
— ئۆزۈم باراي. باشتىلا شۇنداق قىلسام بوپتىكەن.
— بۇگۈنلا بارسىلا.
— شۇنداق قىلاي.

ئىككى قېرىنداش ئارىسىدا قىز تالىشىش كۈرىشى باشلاندى. ئىككى ئائىلە ئوتتۇرىسىدا ئاسانلىقچە تۈگەتكىلى بولمايدىغان ئا-رازلىق پەيدا بولدى. شۇ كۈنى ئۆمەر خېلىل ئەھمەت ھېمىت بىلەن كۆرۈشۈپ قايتىشىغا، سادىر خېلىل ئۆزى ئابرۇيلۇق دەپ قارىغان ئادەملەردىن بىرنەچچىنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ بوسۇغىسىنى يەنە ئات-لىدى. ئەھمەت ھېمىت ئۆزىنى توختىتالماي ئىككى تايىن جاۋاب بەردى. ئۇ ئۆمەر خېلىلغىمۇ شۇنداق جاۋاب بەرگەنىدى. ئۇچ كۈن-دىن كېيىن ئۆمەر خېلىل ئىككىنچى قېتىم كەلدى. ئۇلار بىر-سىنىڭ ئارقىسىدىن بىرسى كېلىشەردى. گەپ ئۆزۈلمىدى. ئەھمەت ھېمىت ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بەكلا تەڭلىكتە قالغانىدى. يا ئاكىسىغا، يا ئۇكىسىغا ماقۇل دېيىشىنى بىلمەيت-تى. يەنە كېلىپ بىر تۇغقانىنىڭ بىر قىزغا تەڭلا ئەلچى بولۇشى كۆرۈلۈپ باقمىغان ئەھۋال ئىدى. ئاخىر ئۇ تاللاش ھوقۇقىنى قىزغا بەردى. ئاياللار تەرەپ قوتان ـ قوتان چارۋىسى بار، كېچىك ماشىنىسى بار، نامى چىققان باخشى باينى تاللىماي، ئۇتتۇر ئوقەت ياشاۋاتقان ئۆمەر خېلىل ئائىلىسىنى تاللىدى. ئۇلار گۈلقىزنىڭ سۈلايمانىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلىشكەنىدى. گۈلقىزنىڭ سۈلايمانىنى تاللايدىغانلىقىغا بولسا گەپ كەتمەيتتى.

ئۆمەر خېلىل بۇ قېتىمقى تالىشىشتا غەلىبە قىلغانىدى. ئۇ شۇ خۇشاللىقىدا ئۆيدە بارىنى چىقىرىپ، يەتمىگىنىگە يېقىن ـ يورۇقلاردىن سوراپ دېگەندەك تووىنىڭ جىددىي تەييارلىقىغا كىر-ىشىپ كەتتى. ئەھمەت ھېمىت ئائىلىسىمۇ تويلۇقنى زىيادە يۇ-قىرى قويۇپ كەتمىدى. ئورمىدىن كېيىن توي بولدى. بۇ توي دېھقانلار خامان ئېلىپ تۇنجى ھوسۇلغا ئېغىز تەگكەن، ئۆرۈك،

توغاچ، چىلگە قوغۇنلار پىشقان مەئىشەتلىك ياز ئېيىغا توغرىلاپ، غاچقا، تولىمۇ مولچىلىق ئىچىدە ئۆتتى.

سادىر خېلىلا بوش تۇرمىدى. سەندىن مەن قالغۇچە، دېگەندەك، بازار ئىچىدىكى بىرەيلەن بىلەن ناھايىتى تېز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇچ تۇمەن تويلۇق ھەققى بېرىش شەرتى بىلەن پۈتۈشۈپ، ئۆمەر خېلىللاردىن بىر ھەپتە كېيىنلا ئوغلىنىڭ تويىنى قىلدى. بۇ ئىش خۇددى بىر لەتىپىگىلا ئوخشايتتى.

4

سۇلايمان ئايالىنىڭ يېقىملىق نەپەس ئاۋازىغا قۇلاق سالدى. گۈلقىز راستلا شۇ رەنجىگىنىچە ئۈيقۇغا كەتكەندەك قىلاتتى. تۈرۈپ - تۇرۇپ جۆيلۈپ گۈڭۈرلاپ قويياتتى. گۈڭۈرلىشى بەئەينى كىچىك بالىلارنىڭكىدەك ئوماق ۋە تاتلىق ئىدى. سۇلايمان ئۆزىگە چەكسىز غۇرۇر ۋە مېھىر - مۇھەببەت ئاتا قىلغان بۇ سۆيۈملۈك رەپىقىسىگە بىردىنلا ئىچ - ئىچىدىن كۆيدى. بايا قىلغان قوپال-لىقلىرىنى ئويلاپ ئۆكۈندى. ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ گۈلقىزنىڭ دۇمبىسىدىن قۇچاقلىدى. چاچلىرىنى ھىدلىدى.

— گۈلقىز ... گۈلقىز ... مېنىڭ گۈلۈم ... پەرىشتەم ...

گۈلقىز ئىڭرىدى. چۈشىدە بىرسىنىڭ ئۆزىنى چاقىرغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئەتراپىغا ئەلەڭ - سەلەڭ قارىدى. ھەممە يەر تۇمان ئىدى. كۆڭلىدە بىر تەشۋىش كۆچىيۋاتاتتى. قايىاقتا قاراپ مېڭىشىنى بىلمەيتتى. چۈش قورغىنى ئۈنى مەھكەم ئورىۋالغان، لېكىن زادىلا چۈش كۆرەلمەيۋاتاتتى. چۈشتىنمۇ چىقالمايۋاتاتتى.

— گۈلقىز... گۈلقىز ... گۈلۈم ...

قۇلاق تۈۋىدىلا چاقىرىلغان بۇ ئاۋاز تولىمۇ يىراقتىن كېلىۋاتقاندەك ئاڭلىناتتى. ئۇ ماڭاي دەپ تىرىشاتتى، بىراق ئايىغىنىڭ جېنى يوق. پۈتلىرى ئارغامچىدەك ئۈزۈرۈپ سۆرىلىپ يۈ-

رەتتى. ئاخىر ئۇ ئۆزىنى ئاسماندا لەيلەۋاتقاندەك سەزدى. بىر قول ئۇنى تارتىۋاتاتتى. بويۇنلىرىغا ئوتتەك بىر تىنىق ئۇرۇلاتتى. ئۇ قورقۇپ كەتتى ۋە تەستە كۆزىنى ئاچتى. يەنىلا قاراڭغۇلۇق. بىراق، ئوتلۇق بىر قۇچاق ئۇنى باغرىغا بېسىۋاتاتتى.

ـــ گۈلقىز.

ئۇ ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كەلدى. ئۆزىنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى يادىغا ئالدى.

ـــ ھە.

ـــ مېنى كەچۈرۈڭ.

ـــ سىز... سىز تېخىچە ئۇخلىمىدىڭىزما؟

ـــ ياق.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ مۇھەببەت مۇساپىمىزنى ئويلاپ چىقتىم، مەن بەك بەختلىك ئىكەنمەن.

ـــ ئەمىسە گېپىمنى ئاڭلاڭ.

ـــ ماقۇل، بۇياققا ئۆرۈلۈڭ.

گۈلقىز سۈلايمان تەرەپكە ئۆرۈلدى. كېچە ئوتلۇق بىر ھايا-جان ئىچىدە كۆزلىرىنى چىملىداتتى.

ئۇچىنچى باب

1

ئۆمەر خېلىل يالغۇز يەرگىلا قاراپ تۇرسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. بىراق، نېمە ئىش قىلىدۇ؟ بۇنىڭغا ئۇنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ھەممىلا ئادەم پۇل تېپىشنىڭ كويىدا بولۇپ كەتكەن بۇ كۇنلەردە، بىر موچەن پايدا چىقىدىغان يەرگە بىر توپ ئادەم خۇددى شىرنىگە ئولاشقان چۈندەك يوپۇرۇلىشاتتى. قارىسا ھەممە ئىشنىڭ ئىگىسى بارەك، بىر ئىشنى ئويلاپ بولغۇچە قالىسكىز ھەممە يەردە ئومۇملىشىپ كەتكەن. ئادەملەر كۇندىن - كۇنگە ئەقىللىكلىشىپ، كۇندىن - كۇنگە قۇۋ ۋە تەۋەككۇلچى بولۇپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇ ئىلگىرى قورساق ئاچ قالمىسا، ئۇستى يالىڭاچ قالمىسلا بولدى، دېگەن بىر خىل قانائەت تۇيغۇسى ئىچىدىلا ياشاپ كەلگەنىدى. بىراق، تەرەققىيات ئۇنىڭ رايىغا باقمىدى. دەۋر نۇرغۇن نەرسىنىڭ ئېھتىياجىنى تۇغدۇردى. بىر ئۇلۇغ ئېقىن سەن خالىمىساڭمۇ سېنى ئۆزى بىلەن قوشۇپ ئېقىتىپ ماڭاتتى. ئۇنىڭغا قوشۇلغانكەنسەن، تىركىشىشىڭ، ھەربىرىڭ قىلىشىڭ كېرەك. بولمىسا ھالاك بولىسەن. قۇياش ھەر كۇنى يېڭى بىر كۇننى ئاپىرىدە قىلىدۇ، يېڭى بىر ھايات ساڭا قۇچاق ئاچىدۇ. شۇنىڭغا قوشۇلۇپلا يېڭى بىر كىرىزىس، يېڭى بىر مەنزىل سېنى كۇتۇۋالىدۇ. بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ كېلىۋاتقان يېڭىلىق، تېڭىرقاشلار سېنى ھالسىرىتىدۇ. تىتىلدايسەن، ئەمما ئۇنىڭغا يۇزلەنمەي ئامالىڭ يوق.

مەسچىتتىن يانغان جامائەت ئۇچ - تۆتتىن بولۇشۇپ پاراڭ

بىلەن كېلىۋاتاتتى. ئۆمەر خېلىل قاتارلىق بىرنەچچەيلەن ئۇرۇم-چىگە داۋالانغىلى كەتكەن قوشنىسى مۆمىن ئاخۇننى ئارىغا ئې-لىپ، ئۇنىڭدىن قىزغىن ئەھۋال سوراشقا چۈشكەنىدى. مۆمىن ئا-خۇن ئۇزۇن كېسەل تارتقىنىغا قارىماي مەھەللىگە كېلىپلا ئەتە-گەندە مەسچىتكە چىقىپ جامائەت بىلەن كۆرۈشكەنىدى. ئەل - جامائەتتىن ئايرىلماي ئۆتكەن بۇ ئادەمگە ئورۇمچىگە كەتكەن بىر ئايدىن بۇيان مەھەللە، قولۇم - قوشنىلارنىڭ سېغىنچى بەك بە-لىنگەنىدى. ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگە كەتسەڭمۇ، بىللە ياشىغان يۇرت، جامائەتنى ئۇنتۇيالمايسەن. يۇرت مېھرىنىڭ ئورنىنى ھېچقانداق نەرسە باسالمايدۇ. مۆمىن ئاخۇن مۇساپىرلىق ۋە ھايات بىلەن ما-ماتلىق ئارىلىقىدىكى تىركىشىشلەرنىڭ ئازابىنى تارتىپ دوختۇر-خانىدا ياتقان شۇ كۈنلەردە، يۇرت - جامائەتنىڭ قەدرىنى، مېھىر - مۇھەببىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتكەنىدى. «تاشمۇ چۈش-كەن يېرىدە ئەزىز» دەپ، ئادەمنىڭ قەدرىمۇ ئۆز يۇرتىدا، ئۆز جاما-ئىتى ئارىسىدا بولاتتى. مەھەللىدە بىركۈن كۆرۈنمىسەڭ جامائەت دېرىكىڭنى قىلىدۇ، غېمىڭنى يەيدۇ، ھالىڭنى سورايدۇ، قولىدىن كېلىشىچە دەردىڭگە دەرمان بولىدۇ. ئەتراپىڭدىكى شەيئىلا ئۆز مەۋجۇتلۇقۇڭنى ھېس قىلدۇرىدۇ. بولمىسا بۇ چەكسىز ئالەمدە سەن بىر چېكىت ياكى ئاللىنېمىلەرنىڭ سايىسىدا كۆرۈنمەي قا-لىسەن. مۆمىن ئاخۇن خۇددى بىر تال خىشى قومۇرۇلۇپ كەتكەن تامغا خىش قىستۇرغاندەك، جامائەت تېمىغا قايتا تىزىلدى.

— ھەرنېمە بولسا ساقىيىپ قاپتىلا.

— خۇدايىم سالامەت كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىپتۇ.

— سىلىنى كۈندە ياد ئېتىپ تۇردۇق، تېزرەك ساقىيىشلە-رى ئۈچۈن دۇئا قىلدۇق.

— سىلى بولمىغاچقا، خۇددى مەسچىتنىڭ بىر تېمى يوق-تەكلا بىلىنىدى.

...

مۆمىن ئاخۇن جامائەتنىڭ كۆڭۈل سۆزلىرىگە جاۋاب بې-رىشكە ئۇلگۇرەلمەي قېلىۋاتاتتى. جامائەتنىڭ مېھرىبانلىقىدىن سۆيۈنۈپ، ئىچىدە ئالەمچە شادلىق قاينايتتى. ئاتمىشقا بارمايلا تولا كېسەل تارتىپ مۈكچەيگەن قامىتى، كېسەل ئازابىدا سارغايغان چېھرىسى باھار ئاپتىپىدەكى مايسىدەك ياشارماقتا ئىدى.

— تېخى تۇنۇگۈن قارىسام ئىشكىلىرى تاقاق ئىدى، — دې-دى ئۆمەر خېلىل داۋالىنىشنىڭ ئۇنۇمى كۆرۈلۈپ، چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ قالغان قوشنىسىغا قاراپ، — كېچە كەلگەن ئوخشى-مامىلا؟

— شۇنداق، كەچرەك كېلىپ قالدىم، — دېدى مۆمىن ئاخۇن، — ئوبۇلقاسىماخۇنلار ئاپتوبۇس سېتىۋالغىلى بېرىپتىكەن. يوقلاپ ئۆتۈپ كېتەيلى دەپ كىرىشى مېنىڭ دوختۇرخانىدىن چىقىش ۋاقتىمغا توغرىلىشىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئاپتوبۇسىدىلا قايتىپ كەلدىم.

— قايسى ئوبۇلقاسىماخۇننى دەيلا؟

— ماۋۇ مەھەللىمىزدىن بازارغا كۆچۈپ كەتكەن ئوبۇلقاسى-ماخۇن بولمامدۇ.

— بىزنىڭ مەھەللىدىكى بازاردا گازىر سېتىپ يۈرگەن ئو-بۇلقاسىماخۇنما؟

— ھەئە شۇ.

— شۇ ئوبۇلقاسىماخۇن ئاپتوبۇس سېتىۋاپتۇما؟

— ئاپتوبۇس سېتىۋاپتۇ.

— نەچچە پۇلغا ئاپتۇ؟

— ئۈچ يۈزمىڭنىڭ تۆپىسىدىرەك بىر گەپنى قىلدىغۇ.

— ياللا، ئەسكى چاپانىنىڭ ئىچىدە ئادەم بار دېگەن گەپ راست ئىكەن. موچەنلەپ گازىر سېتىپ يۈرسە ...

— شۇ ئەمەسمۇ. زادى تىجارەت دېگەن ياماق نەرسە. بازارغا كىرىپ بىر ئايلىنىپ چىققان توخۇمۇ بەك كاكىلايدىغان بولۇپ

كېتىدۇ، دەيدۇ ئەمەسمۇ شۇڭا.

مۇمىن ئاخۇنۇمنىڭ كېسىلى توغرىسىدىكى گەپلەر نەلەردە قېلىپ، تېما بىراقلا ئۆبۈلقاسماخۇنۇمنىڭ ئاپتوبۇس سېتىۋېلىشىغا يۆتكىلىپ كەتكەنىدى. بىرەر يېڭىلىقنى ئاڭلىسىلا ھەيران قالىدىغان بۇ كىشىلەر ئۇچۇن، ئوبۇلقاسماخۇنۇمنىڭ ئاپتوبۇس سېتىۋېلىشى بەكلا تاسادىپىي، چوڭ ئىش بولۇپ تۇيۇلۇپ كەتكەندى. بولۇپمۇ بىر ئىش قىلىشنىڭلا كويىدا يۈرگەن ئۆمەر خېلىل ئۇچۇن بۇ خەۋەر خۇددى ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك، ئۇنىڭ ۋەسۋەسىلىرىنى كۈچەيتىۋەتتى. مانا گازىر سېتىپمۇ پۇل تاپقىلى بولىدىكەن. ئوبۇلقاسماخۇنۇمنىڭ بالىلىرى كوچىنىڭ ئىككى يېرىدە ئولتۇرۇپ گازىر ساتاتتى. بالىلار يازدا كۆيۈپ، قىشتا توڭلاپ بەئەينى ئالدىدىكى شاراقلاپ تۇرغان گازىرلىرىغا ئوخشاشلا قورۇلۇپ پىشىپ كەتكەنىدى. ئۇچ يۈز ئاتمىش كۇنىڭ ھەممىسىدە ئۇلارنى كوچىدا كۆرگىلى بولاتتى. ئۇلار قاچان مەھەللىدىن چىقىپ كەتكەن بولغىيدى؟ بۇنىڭدىن ئاز كەم ئون يىل بولىدىغۇ دەيمەن. توغرا، ئون يىل بوپتۇ. ئۇلار ئون يىل گازىر سېتىپ ئاپتوبۇس سېتىۋالغۇدەك پۇل تېپىپتۇ. ئون يىل دېگەن ئۇزۇن دېسە ئۇزۇن ئەمەس، قىسقا دېسە قىسقا ئەمەس بىر ۋاقىت. بەلكىم نەتىجە قازانغانلار ئۇچۇن ئۇزۇن ۋاقىت ھېسابلىنىشىمۇ مۇمكىن. ئۆمەر خېلىلنىڭ تۇرمۇشى ئون يىل ئاۋۋالمۇ ھازىرقىدىن جىق پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. ناھايىتى شۇ ئون يىل ئىچىدە ئۇ يېنىدا بار ئازراق پۇلغا بانكىدىن قەرز ئېلىپ قوشۇپ بىر كىچىك تىراكتور سېتىۋالدى. ئوغلىنى ئۆيلىدى. يىغىپ كەلسە ئوتتۇز مىڭ يۈەن ئەتراپىدا پۇل خەجلىگەندۇ. بۇنى ئوبۇلقاسماخۇنۇمنىڭ ئاپتوبۇس سېتىۋېلىشىغا سېلىشتۇرغاندا ئوننىڭ بىر ھەسسىسىگىمۇ توغرا كەلمەيتتى.

خىيال بىلەن بولۇپ كەتكەن ئۆمەر خېلىل ئۆيىگە قايرىلىدىغان دوقمۇشقا كەلگىنىمۇ سەزمەي قالغانىدى. قوشنىلار

خوشلىشۇاتاتتى.

— ئۆيگە باشلاي، — دېدى مۆمىن ئاخۇن، — ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئالىرى بەرىكىتىدە مۇشۇنچىلىك بوپتىمەن، بىر پىيالىدىن چاي قۇيۇۋالاي.

— بۇگۈنچە رەھمەت، — دېيىشتى قوشنىلار، — ئاخشام كېلىپلا، بىر ئۇھ دېسىلە. خۇدايىم سالامەت قىلسا، كۈندە كۆرۈشۈپ تۇرغاندىن كېيىن چاينىمۇ ئالدىرىماي ئىچىشۇالارمىز.

— ئەمىسە ھەرقايسىلىرىغا كۆپ رەھمەت.

— نېمىگە رەھمەت دەيلا، بىز سىلىگە ھېچنېمە قىلىپ بەرمىسەك يا.

— ياد ئېتىشكەنلىكلىرىنىڭ ئۆزىمۇ چوڭ نېمەت.

— ھېچقىسى يوق. بۇ دېگەن ئادەمىيلىكىنىڭ ئاددىي بىر قائىدىسى.

— بۇمۇ بىلگەنلەر ئۈچۈن ئۇلۇغدۇر، قوشنىلىرىم.

— خوش ئەمىسە.

— خوش.

ئۆمەر خېلىل ئۆيگە كېلىپمۇ كۆڭلى تىنمىدى. ئۇنىڭ بېشىغا بىر سەۋدا كىرىۋالغانىدى. يەر تېرىش ئۇلۇغ ئىش، نۇرغۇن جانلارنىڭ رىزقى يەردىن كېلىدۇ، دەيدۇ. بىراق، يەر تېرىش ئاددىي جاپاكەش قىلىپلا قالماي، قانائەتچان قىلىپ قويىدىكەن. بىر يىل ئىشلەيدىكەنسەن، بىر قېتىملا ھوسۇل ئالىدىكەنسەن. تاپقىنىڭنى يەنە شۇ يەر يەپ تۈگەيدىكەن. راھىتىڭدىن غېمىڭ كۆپ بولىدىكەن. ئېتىز ئىشىدىن بوشىغان ۋاقتىڭ نەچچە جانلىق چارپايلىرىڭنىڭ نەپسى ـ بالالىرىنى ئادا قىلىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىدىكەن. قىلىدىغىنىڭ تۇپراق بىلەن ھەپلىشىش بولغاچقا، ھېلى كىيىمىڭنىڭ دۇمبىسىدىن توپا ئۆرلەپ تۇرىدىكەن. خەقە كىر چىراي كۆرۈنىدىكەنسەن. تۇرقۇڭدىن مىسكىنلىك تۆكۈلۈپ تۇرىدىكەن. يېشىڭدىن بۇرۇن قېرىپ كېتىدىكەنسەن ...

ئۇ ئويلاپ ـ ئويلاپ ئۆز كەسپىدىن ۋايساۋاتقانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى. ياق، ئابا ـ ئەجداددىن تارتىپ كۆكلەپ كېلىۋاتقان بۇ تۇپراقتىن، بۇ دېھقانچىلىقتىن ئۇنىڭ ئاغرىنىش ھوقۇقى يوق. زېمىننىڭ ئۇلۇغلۇقى شەكسىز. ئۇ ئىنسانغا ھەممىنى بەردى. ئادەم ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى يارىتال ـ مىسا بۇنى كىمدىن كۆرگۈلۈك؟! ھېچكىم ئۇنى دېھقانچىلىقتىن باشقا ئىشنى قىلسا بولمايدۇ دېمىدىغۇ. كىشىلەر مۇشۇ زېمىنغا دەسسەپ تۇرۇپ ھەر خىل يوللار بىلەن بېيىشقا ھەرىكەت قىلىۋا ـ تىدۇ. مانا ئوبۇلقاسىماخۇنغا ئوخشاش ئاددىي ئىشلار بىلەن كۆپ پۇل تاپقانلارمۇ تۇرۇپتۇغۇ؟! زادى قانداق قىلىش كېرەك؟ قايسى يولنى تاللاش كېرەك؟

ئۇ نۇرغۇن ئىشلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ باقتى. ھەممە ـ سىنىڭ بېشىدا مىڭ ـ مىڭ ئادەم. پۇل تاپىدىغانلا يەر قىستا ـ قىستاڭچىلىق. ئۇنىڭغا ھېچ ئىش ئاشىدىغاندەك ئەمەس. جاھاندا ئەمدى ئويغانغانلارغا ئىش قالمىدىمۇ ياكى ئۆمەر خېلىلىنىڭ ئەق ـ لى يەتمىدىمۇ، ئۇ بىلەلمىدى. ئەمما، ھېلىقى ۋەسۋەسە ھېچ بې ـ سىلاي دېمەيتتى.

ئۇ خىيال باسقان، چىرايىدىن غەمكىنلىك تۆكۈلۈپ تۇرغان شۇ قىياپىتى بىلەن ھويلىغا كىرىپ كەلدى. كېلىنى يېڭىلا ئە ـ شىك ئالدىنى سۈپۈرۈپ بولۇپ ناشتىغا تۇتۇش قىلىۋاتاتتى. را ـ بىخان پېشايۋان ئاستىدا بېشىدىكى لېچىكىنىمۇ ئالمايلا قولىدا تەسۋى، دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئىسمايىل بۇلۇڭدىكى چەللە ئاستىغا توختىتىپ قويغان كىچىك تىراكتورنىڭ بىر يەرلىرى بىلەن ھەپىلىشىۋاتاتتى. دەرۋازا ئېچىلىشى بىلەنلا قوتاندىكى قوي ـ ئۆچكىلەر بەس ـ بەستە مەرەشكە باشلىدى.

ـــ ھوي ئىسمايىلەم بالام، ماۋۇ قويلارنى بېقىپ كەلسەڭ بولمامدۇ. نېمە قىلىۋاتسەن، جىم تۇرغان تىراكتورنىڭ بىقىنـ ـغا كىرىۋېلىپ، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل، ئۇ ئۆزى ئاچ قالسىمۇ

رازی ئىدىكى، چارۋا مال ئاچ قالسا چىدىمايتتى.

قوللىرى ماي يۇقى بولۇپ كەتكەن ئىسمايىل بېشىنى كۆتۈرۈپ دادىسىغا قارىدى:

— روزىكامغا جاتقالدىن قۇم ئاچىقىپ بەرمەكچى بولغان، دادا. لېكىن، نېمە بولدى ماڭا تىراكتور ئوت ئالمايۋاتىدۇ. بۇگۈن قويلارنى قاسىم بېقىپ تۇرسۇن.

— قېنى ئۇ لامزەللە؟

— ئۇخلاۋاتىدۇ.

— مۇشۇ كەمگىچىمۇ ئۇخلىغان بارمۇ. سۇلايمانچۇ؟

— ئاكام شاللىققا كەتتى.

ئۆمەر خېلىل ئۆيگە قاراپ ماڭدى. تەسۈى سىيرىپ ئولتۇرغان رابىخان ئاستا غۇدۇڭشىدى:

— يۇمشاقراق گەپ قىلسىلا، بالا تېخى كىچىك، ئاستا — ئاستا ئادەم بولۇپ قالار. ئاران بىر ئۆيگە كەلگەندە تىللاپ يەنە تەزدۇرۇۋەتمەيلى.

ئۆمەر خېلىل ئۇندىمىدى. ئىچىدە ئايالىنىڭ گەپلىرىگە نارازى بولۇۋاتاتتى. ئون سەككىزگە كىرگەن ئوغۇل بالىمۇ كىچىك بولامدۇ. ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭدەك ۋاقتىدا بىر ئۆينىڭ ھۆددىسىدىن چىقاتتى. ھازىر تۇرمۇش ياخشىلاندى، لېكىن بالىلار بەكلا خام چوڭ بولۇپ قېلىۋاتاتتى. گاھىدا ئۇلارنىڭ بىر ئۆينى ئۈي قىلىشىغا ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ.

ئۆمەر خېلىل ئۆيگە كىردى. قاسىم يوتقانىنى تېپىۋېتىپ بەخىرامان ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىخانلىرى خېلى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، بۇرتۇپ چىققان بىلەك مۇسكۇللىرىغا ئاللىقانداق شەكىللەرنى چەكتۈرۈۋالغاندى. قاملاشقان ئۇستىخانلىرىغا نەزەر سالغان ئادەم زوقلانماي قالمايتتى. شۇغىنىسى ئۇنىڭ كالا لىسى بەكلا ئاددىي ئىدى. ئۆزىدەك بىر يىگىتنىڭ نېمىلەرنى قىلىشى لازىملىقىنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. شۇڭىمۇ ئۆينىڭ ھېچقاندا

داق ئىشى بىلەن كارى يوق. بىر چىقىپ كەتسە نە ـ نەلەردە يۈر-گەن. ئاددىي ھاشاراتلار جېنىدا كەچ كىرسە ئۇۋلىرىغا قايتىپ كېلىدۇ. لېكىن، قاسىم ئۆيىنىمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى. پەقەت باش-قىلار بىزار بولۇپ ئۇنى تاشلاپ كەتكەندە ئاچ قالسىلا ئۆي يادىغا يېتىدۇ. چۈنكى، ئۇ ئۆيىدە تەييار يېمەكلىك بارلىقىنى بىلىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا ئۇنى بەك دۆت دەپمۇ كەتكىلى بولمىغۇدەك.

ئۆمەر خېلىلدا تۇنجى قېتىم بۇ ئائىلىگە بىر توپ يارد-ماسلار يىغىلىپ قالغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى. ئۆزىمۇ شۇ-نىڭ ئىچىدە ئىدى. مۇشۇنداق قارىغايدەك ئۇچ ئوغۇل بار يەردە بىرسى بولسىمۇ تىجارەتنىڭ ئېپىگە كىرىۋالسا، ئىشلار باشقىچە يۈرۈشۈپ كەتمەسمىدى. پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك قاپلىغان ئۆمەر خېلىل ئايالىنىڭ ئەسكەرتىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، تاپسىدا تۇ-رۇپلا لايەك ئۇخلاۋاتقان قاسىمنىڭ پۈتىنى تارتىپ ۋارقىرىدى:

ـــ تۇرە ھوي خام كاللا، تاڭ ئاتقىلى نە كەم. ئىت ـ مۇشۇك جېنىدا ئۇيقۇسىنى ئاچتى ھازىر.

قاسىم ئالدىرىماي كۆزىنى ئاچتى.

ـــ نېمە بولدى؟ ئادەمنى ئۇخلىغىلى قويماي ...

ـــ كۈن چۈش بولاي دېدى، يەنە ئۇخلاۋېرەمسەن؟

ـــ ئۇخلىماي ئەمىسە، يا قىلىدىغان ئىش بولمىسا.

ـــ تۇۋا، ماۋۇ بالىنىڭ گېپىنى. ھەي، قىلىدىغان ئىش چاچتىن تولا تۇرسا ئىش يوق دەيسىنا؟

ـــ بولسا ئىككى ئاكام قىلمامدىكەن.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ گەپلىرىدىن جىلە بولۇپ ئايلىنىپ قالاي دېدى. ئەمدى يەنە گەپ قىلىۋېرىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. ئۇنىڭغا گەپ قىلىش تاشقا گەپ قىلغان بىلەن باراۋەر ئىدى.

ـــ بولدى تۇر، قويلارنى بېقىپ كەل، ـــ دېدى ئۇ تېرىكىش-تىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ.

ـــ ئىسمايىل ئاكام باقاتتىغۇ؟

— ئۇنىڭ ئىشى بار ئىكەن. بۇگۈن سەن بېقىپ تۇر.
— ياۋاللا، مەن بولمىسام بۇ ئۆيۈ نېمە بولۇپ كېتەر...
ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۈلگۈسى كەلدى. قاسىمنىڭ ئۆزىنى بۇ ئۆينىڭ مۇھىم تۈۋرۈكى دەپ ئويلايدىكەن. ئەگەر ئۇنىڭ ئاشۇ «مۇھىم» ئورنى رولىنى جارى قىلدۇرغان بولسا كاشكى. ئۆمەر خېلىل تۇرۇپلا يەنە ئويلاپ قالدى «باشقۇرغۇچى نابابمۇ يا؟!»
ئۇنىڭ كاللىسى تۇگىمەس خىياللارنىڭ دەستىدىن قازانداق قاينىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ بۇنىڭ شىپاسىنى تېپىشقا ئاجىز كېلىۋاتاتتى، بەكلا ئاجىز كېلىۋاتاتتى.

2

گۈلقىز ئۆي ئايرىش تەكلىپىنى تەكرارلاۋەرگەندىن كېيىن، سۇلايمانمۇ ماقۇل تېپىپ قالدى. ئايالىنىڭ جىق گەپلىرى ئورۇنلۇق ئىدى. دېمىسىمۇ ئۇچ ئوغۇل بار بىر ئائىلىدە ھەممە ئادەم يەرگىلا قاراپ تۇرسا ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۈكىشىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆي ئايرىپ ئاتىسىدىن يەر بۆلۈۋېلىش خىيالىدىمۇ يوق. شۇنداق بولغانىكەن، گۈلقىزنىڭ تەكلىپىمۇ مۇۋاپىق بولۇپ، قېينىئاتىسىغا يارەملىشىپ يۈرۈپ تىجارەتنىڭ ئېپىنى ئېلىۋېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. بىراق، بۇنى ئاتىسىغا قانداق چۈشەندۈرۈشنىڭ ئۆزى بىر مەسىلە ئىدى.
بىر كۈنى ئاتا ـ بالا ئىككىسى شاللىق ئېرىقنىڭ لېيىنى تارتىۋېتىپ پاراڭلىشىپ قالدى. ئۆمەر خېلىل گەپنى يەنە شۇ تىجارەت يولى توغرىسىدا باشلىغانىدى. ئاردىدا ئۇ ئالاھىدە بىر ھاياجان بىلەن ئوبۇلقاسىم ئاخۇنۇمنىڭ ئەھۋالىنى مىسال ئېلىپ ئۆتتى.
— بىر گەپ بار ئىدى، — دېدى سۇلايمان قىزىرىپ ـ تاتە-

ـرىپ تۇرۇپ، ـــ سىزگە دېيەلمەيلا كەلدىم، ئاتا.

ـــ نېمە گەپ ئىدى؟ ـــ قىزىقسىپ سورىدى ئۆمەر خېلىل.

ـــ قېيىنئاتام تىجارىتىگە يېتىشەلمەيۋېتىپتۇ. ئۇ مېنى يارىدەملەشسىكەن، دەيدىكەن.

ئۆمەر خېلىل قايماقتەك پىشىپ كەتكەن بىر كەتمەن لاينى قىرغاققا تاشلىدى. ئۇ ھاسىراپ كەتكەنىدى. كەتمەننى قويۇپ، پاتقاق چاچراپ ئۇستىبېشى كۆرگۈسىز بولۇپ كەتكەن ئوغلىغا قارىدى. دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئىزغىرىن شامال سۇلايمانىڭ چاچلىرىنى يەلپۇپ تۇراتتى.

ـــ سېنىڭ رايىڭچۇ؟

ئۆمەر خېلىل ئوغلىغا سىناق نەزىرىدە تىكىلدى.

ـــ مەنچە ... يېرىمىزمۇ جىق ئەمەس، شۇڭا قېيىنئاتامغا يارىدەملەشسەم ئانچە ـ مۇنچە تىجارەتنىڭ ئېپىنى بىلىپ قالار ـ مەنمىكىن دەيمەن. كېيىنچە بىزمۇ ...

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپلا چېچىلىپ سۆزلەپ كېتىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ تۇرغانىدى. بىراق، ئۆمەر خېلىل ئاچچىقلانماستىن، ئەكسىچە خۇش تەبەسسۇم بىلەن ئوغلىغا قاراپ تۇراتتى.

ـــ توغرا ئويلاپسەن، بالام، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل، ـــ يېـ ـقىنىدىن بېرى كاللامنىڭ ئارامى يوق، نۇرغۇن نەرسىلەرنى خىيال قىلدىم، بىراق ھېچ ئىشنىڭ ئېپىگە دىققەت يەتمىدى. ماۋۇ گېـ ـپىڭنى ئاڭلاپ سەل يول تاپقاندەك بولدۇم. راست، تىجارەت دېـ ـگەننىمۇ ئاز ـ تولا تەجرىبە بولسا ئاسانراق يۈرۈشتۇرگىلى بو ـ لىدۇ ئەمەسمۇ. قېيىنئاتاڭ شۇنداق دېگەن بولسا مەيلى، يارەمـ ـلەشكىن.

سۇلايمان ئىشلارنىڭ بۇنداق ئاسان ھەل بولۇشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئايالىغا ھە دەپ قويۇپ، ۋاقىتنى قەستەن ئارقىغا سۈرۈشلىرى ئەمدى بىھۇدە ئەنسىرەشلا بولۇپ چىققانىدى. ئۇنىڭ

تەلەپلىرى دائىم دېگۈدەك ئاتىسىنىڭ بىر ئىشقا قارار چىقىرالماي دېلىغۇل بولۇپ يۈرگەن مەزگىلىگە توغرا كېلىپ قالاتتى ـ دە، ئاسانلا قوبۇل قىلىناتتى. ھەتتا توي ئىشمۇ شۇنداق بولغان. پەقەت كېيىن سادىر باخشىنىڭ ئارىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنۇش سەۋەبىدىن ئازراق ئاۋارىچىلىك بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەممە ئىشلار شۇنداق ئوڭۇشلۇق بولغانىدى.

ــ ئەمىسە ئەتىلا خەۋىرىنى بېرىۋېتەي، ــ دېدى سۇلايمان.

ــ شۇنداق قىل بالام، قۇدام ساقلاپ كەتمىسۇن.

سۇلايمان ئەتىسى گۈلقىز بىلەن بازارغا بېرىپ، قېيىنئاتىسىغا ئەھۋالنى ئېيتتى.

ــ بەك ياخشى بوپتۇ، ــ دېدى ئەھەت ھېمىت، ــ قۇدام شۇنچىلىك توغرا چۈشەنگەن بولسا. بەزىلەر ئوغلۇمنى قېيىنئاتىسى تارتىپ كەتتى دەپ خاتا قاراپ، بىرمۇنچە كۆڭۈل ئاغرىقى بولىدىغان ئىشمۇ بار.

ــ ئاتامنىڭمۇ ئۆزلىرىدەك تىجارەت يولىنى تۇتقۇسى بار، بىراق بۇ تىجارەت دېگەن قىلىمەن دەپلا قىلىپ كەتكىلى بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىكەن. شۇڭا، دېلىغۇل بولۇپ يۈرىدۇ.

ــ قۇدامنىڭ ئۇنداق خىيالى بولسا تېخى ياخشى، ماڭا بىر مەزگىل قاراشسىڭىز، سەل كۆزىڭىز پىشقاندا سىلەرگىمۇ دۇكان بېرىنى ئېچىپ بېرەرمەن.

ــ رەھمەت، دادا.

ــ رەھمەت دېمەڭ. سىزمۇ مېنىڭ ئۆز بالامغا ئوخشاش.

گۈلقىز ئايىغى چاققانلىق قىلىپ شۇ كۈنىلا بازار ئىچىدىن بىر ئۆينى ئىجارىگە ئالدى. ئەمدى مەھەللىگە قايتىپ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ئەكەلسىلا بولاتتى. ئەمما، ئۇلار مەھەللىگە بارغاندا كۈتمىگەندە سۇلايمان ئاپىسىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. بۇ كۈنى ئۆمەر خېلىلمۇ ئۆيدە يوق ئىدى.

ــ نېمە؟ ئۆزۈڭلار بىلىپلا ئۆي ئايرىماقچىما؟

ـــ ياق، ئاپا، قېينىئاتام مېنى تىجارەتكە يارەملەشسۇن دېگەن، شۇڭا بازارغا كۆچۈپ بارماقچى بولۇۋاتىمىز.

ـــ ئىچ كۆيۈ ئوغۇل بولاي دەپسەن ـ دە؟

رابىخانىڭ ئىلگىرىكى خۇشخۇيلۇقى يوقالغان بولۇپ، چىرايى تۇتۇلغان، كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ بالىلارنىڭ ئۆي ئايرىشىنى قوبۇل قىلالماي قالغانىدى. كۆز ئالدىدا يۇرگەن ئوغلىنىڭ ئۆيلىنىپلا بىر ئايال بىلەن غايىب بولۇشى بىر ئانا ئۈچۈن ھەقىقەتەن ئېغىر كېلىدىغان ئىش ئىدى. گەرچە گۈلقىز «بۇ ئۆي ئايرىش ئەمەس، پەقەت ۋاقىتىنچە ئۇلاردىن ئايرىلىپ تۇرۇشىمىز» دەپ سۆلايمانىڭ كۆڭلىنى ياسىغان بولسىمۇ، ماھىيەت جەھەتتىن بۇ يەنىلا ئۆي ئايرىش ئىدى. ئانا ئوغلىنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرۇشىنىلا ئىستەيتتى. ئۇ ئوغلىنى كۇندە كۆرۈپ تۇرسا شۇنىڭغا رازى ئىدى. بىراق، قۇش بالىسى ئۇچۇرما بولغاندا ھامان يىراققا پەرۋاز قىلغۇسى كېلىدۇ. ئانا ئۇۋىدىن ئايرىلىپ، ئۆز ئالدىغا ئۇۋا ياسايدۇ. بۇ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى. ئادەمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش. بىرلا ئوخشمايدىغان يېرى قۇشلار ئۇچۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئاتا ـ ئانىسى بىلەن قايتا ئۇچرىشىش پۇرسىتى ئاساسەن بولمايدۇ. بىراق، ئادەملەر بىر ئۆمۇر ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ، خىزمەتىدە بولىدۇ. پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىدۇ. ئادەملەر ۋۇجۇدىدىكى مېھىر ـ مۇھەببەتكە تايىنىپ، ئەجداد بىلەن ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقنى تۇتاشتۇرىدۇ. مانا بۇ ئادەملەردىكى ئۇلۇغلۇق. رابىخانىڭ ھېسسىيات جەھەتتىن بۇ ئايرىلىشنى دەمالىلىققا قوبۇل قىلالماسلىقى تەبىئىي ئەھۋال، لېكىن بۇ ھامان يۈز بېرىدىغان مۇقەررەرلىك.

ـــ ئاپا، ـــ دېدى سۆلايمان ئۇنىڭ مۇرىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ـــ بىز سىلەرنى تاشلاپ كەتمەكچى ئەمەس، تۇرمۇش يولى

ئىزدىمەكچى. قاراڭ، بارى - يوق ئون نەچچە مو يەر. تۆت ئەر مۇشۇ ئازغىنا يەرگە قاراپ تۇرىمىزمۇ؟ خەق نېمىلەرنى قىلىۋاتىدۇ، بىز نېمىلەرنى قىلىۋاتىمىز؟ ئاتامۇ قوشۇلغان، ئاپا.

ئانىنىڭ چىرايى ئېچىلمىدى.

— ئاتاڭلار نېمىنى بىلەتتى. گۈلقىزنىڭ بويىدا بار، ئۇنى ئۆزۈم خەۋەر ئالمىسام بولمايدۇ.

بايانتىن بېرى ئىچىدە قېيىنئانىسىدىن رەنجىپ تۇرغان گۈلقىز بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىردىنلا هاياجانلىنىپ كەتتى. ئانىنىڭ كۆڭلى ياخشى ئىدى. ئۇ پەقەت ئوغلىغا قىيمايۋاتاتتى. ئۇ مېھىر - مۇھەببەت ئىدى، ئۇ پاك سۆيگۈ ئىدى. بىراق، تۇرمۇش رەھىمسىز، ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدىسى بار. گاھىدا ئۇ ئادەملەرگە بويسۇنىدۇ. كۆپىنچە هاللاردا ئادەملەر ئۇنىڭغا بويسۇنىدۇ.

— ئانا، بىز سىلىنى تاشلاپ كەتمەيمىز. ئۆيمۇ ئايرىمايمىز. مەن پەقەت بازاردا تۇرۇپ سۇلايمانىڭ ئاش - تامىقىنى ئېتىپ بېرىمەن. سىلى ئۇنىڭ ئاچ قېلىشىنى خالمايلىغۇ؟

ئانا گەپ تاپالماي تۇرۇپ قالدى. كېلىنىنىڭ سۆزلىرى ئورۇنلۇقتەك قىلاتتى. بىراق، ئانىنىڭ قەلبىدە ئىلگىرى كۆرۈلمىگەن بىر هەسرەت داۋالغۇيتتى. ئۇ بۇنى يېڭىشكە ئاجىز كېلىۋاتاتتى. كۆزلىرىگە ئىللىق هارارەت يامرايتتى، كۆڭلى بۇزۇلاتتى.

— بوپتۇ، — دېدى ئانا قېيىدىغاندەك تەلەپپۇزدا، — كېتىڭلار، بالا دېگەن هامان بالا ئىكەن. ئۆز غېمىنىلا يەيدىكەن. سىلەرمۇ ئاتا - ئانا بولۇش ئالدىدا تۇرىسىلەر، كېيىن چۈشىنىپ قالارسىلەر.

— ئانا، — گۈلقىز كېلىپ ئۇنى باغرىغا باستى، — كۆڭۈلىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، بولمىسا مەن يانالمىدا قالاي.

— ياق، بېرىپ سۇلايمانغا هەمراه بولۇڭ. مېنىڭ سىلەرنى ئايرىۋېتىش خىيالىم يوق. پەقەت شۇ ...

— چۈشىنىمەن، ئانا. كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا. بىز يا يېـ

راققا كەتمىسەك. بازار دېگەن بىر سائەتلىك يولغۇ. نەچچە كۈندە بىر كېلىپ سىلىنى يوقلاپ تۇرىمىز.

ئانا يەنىلا مىشىلداپ تۇراتتى. كۆڭۈل دېگەن بىر قاچا سۇغا ئوخشايدۇ. قاچا مىدىرلىسا ئۇ داۋالغۇيدۇ. ئۇ داۋالغۇپ تۇرغاچ- قىلا ئادەمدە تۇيغۇ بولىدۇ. تۇيغۇ بولغاچقىلا نۇرغۇن ئىشلار ھېسسىياتنىڭ بەھرىدە مەنىگە ئېرىشىدۇ، تۇرمۇشنىڭ قىزىقى ۋە جەلپكارلىقى بولىدۇ. ئادەم ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا بۇ قا- نۇنىيەتكە ئۇيغۇنلىشىدۇ.

— مېڭىلار، بالىلىرىم، — دېدى ئانا، ئۇ مۇرەككەپ ھېس- سىياتنىڭ ئىسكەنجىسىدىن تېخى تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا بالىلىرىنىڭ قارارىغا بويسۇنۇشنى خالاپ قالغا- نىدى، — ئىشىكلار ئوڭغا تارتىلاي.

— رەھمەت، ئاپا.

سۇلايمان ئاپىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى. ئۇمۇ ئاغزىدا چې- رايلىق گەپلەرنى قىلىپ تۇرغان بىلەن، خۇددى يىراق بىر يەرگە كېتىپ قالىدىغاندەك ئازابلىنىۋاتاتتى. ئاپىسىغا قىيە- ماپتتى. ئۇزۇن مەزگىل بىر خىل تۇرمۇشقا كۆنۈپ قالغانىدا، ئۇنى ئۆزگەرتىش ھەرگىز ئاسانغا توختىمايتتى. چۈنكى، ئادەم ھېسسىياتنىڭ قۇلى. ھېسسىيات ھامان ئادەمنىڭ روھىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ ـ دە.

سۇلايمان نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ تەييار قىل- دى. ئەمدى ئىسمايىل سىرتتىن كىرسىلا، بۇلارنى كىچىك تې- راكتورغا بېسىپ بازارغا قاراپ ماڭاتتى. يېڭى تۇرمۇشنىڭ ۋەس- ۋەسىسى ئۇنى ھامان ھاياجانغا سالاتتى. بۇ ئۆيگە تارتىشىپمۇ تۇ- راتتى. چۈنكى، بۇ ئۇنىڭ تۇنجى پەرۋازى ئىدى. خۇددى قۇش با- لىسى يۇمران قاناتلىرىنى پالاقلىتىپ، ئۇۋۇسىدىن قورقۇش ۋە يېڭى شەيئىگە بولغان چەكسىز قىزىقىش ئىچىدە ئۇچۇپ چىقە- ۋاتقىنىغا ئوخشايتتى.

3

سۇلايمان ئاخىر بازارغا باردى. بۇ قېتىمقىسى ئۇنىڭ ئىلگىرى ئاغىنىلىرى بىلەن ئويۇن - تاماشا قىلغىلى بارغىنىغا ئوخشىمايتتى. سۇلايمان ئۇ چاغدا بازاردىكى قاينام - تاشقىنلىق بىلەن ئاللىقانداق يېڭىلىقلارغىلا قىزىقاتتى. توققۇزى تەل دېگىلى بولمىسىمۇ، ھەر ھالدا لازىملىق نەرسىلەرنى تاپقىلى بولىدىغان بۇ بازار پەقەت پۇل خەجلەشتىكى ھۇزۇرنىڭ مەنبەسى ئىدى. گەرچە بۇ قېتىم ئۇ قېيىنئاتىسىغا ياردەملىشىۋاتقان بولسىمۇ، مۇشۇ بازاردا تىجارەت قىلىۋاتقاندەك بىر خىل تۇيغۇ ئىچىدە يا-شاۋاتاتتى. دەسلەپتە ئۇ ئايالىنىڭ گېپىنى ئۆي ئايرىش، بازارغا بېرىپ تۇرۇش دەپلا چۈشەنگەنىدى. بىراق، ئاتىسى بىلەن پا-راڭلاشقاندىن كېيىن، كاللىسىدا يېڭى بىر پىلان پەيدا بولدى. ئا-تىسى ئۇنىڭ بىرەر يول تېپىپ تىجارەتكە كىرىشىپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا، ئوغلىنىڭ قېيىنئاتىسىنىڭ تىجارەت ئىش-لىرىغا يارەمدە بولۇشىغا تېزلا قوشۇلغانىدى. ئەگەر ئۇ قېيىنئا-تىسىنىڭ يارەمدە راستلا بىرەر ئوقەتنىڭ بېشىنى تۇتالىسا ھەقىقەتەن ئاتىسىنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئىش بولاتتى. شۇڭا، ئۇ ئۆزىنى قېيىنئاتىسىنىڭ تىجارىتىگە مۇناداقلا قارىشىپ بېرىۋا-قان ئەمەس، مۇشۇ كەسىپنى ئۆزى قىلىۋاتقاندەك ھېسسىياتتا ئىشقا كىرىشتى.

ئەھەت ھېمىتنىڭ دۇكىنى غەرب تەرەپتىكى كوچىنىڭ بو-يىغا جايلاشقانىدى. مالنىڭ تۇرى كۆپ بولغاچقا، دۇكانغا پاتماي ئىشىك ئالدىدىكى سەينىغا بېسىلغان بولۇپ، سەينانىڭ ئۈستى كۆپۈشمە قاڭالتىر بىلەن يېپىلغانىدى. ئالدى تەرەپىمۇ يەنە شۇ قاڭالتىردىن قاتلىما تام قىلىنىپ كەچتە تاقايتتى، ئەتىگىنى قاتلاپ يىغىپ قويىاتتى. سۇلايمان ئىشقا چۈشكەن تۇنجى كۈنى پە-

قەت ماللارنىڭ باھاسىنى بىلىش، خېرىدارلارنىڭ ھارۋا، تىراك-تورلىرىغا مال بېسىپ بېرىش دېگەندەك ئىشلارنى قىلدى. ئۇ تو-لىمۇ قىزغىن ئىدى. مەيلى سۈنئىي تاختاي، مەيلى فارفۇر خىش، ئىشىك ـ دېرىزە، ئاق سېمونت خالتىسى، قاچىلىق سۇ-يۇق يېپلىم بولسۇن ھەممىسى ئېغىر نەرسىلەر ئىدى. بولۇپمۇ تاختايلارنى باسقاندا سەللا دىققەت قىلمىسا بارماقلىرىنى بېسىۋې-لىپ، قان ئۇيۇپ قالاتتى. سۇلايمانىڭ بۇنداق نەرسىلەرنى يۆتە-كەشتە تەجرىبىسى بولمىغاچقا، شۇ كۈنى ئىككى قېتىم بارمىقە-نى باستۇرۇۋالدى ـ دە، بارمىقىدا خۇددى يېڭى پەيدا بولغان خال-دەك ئىككى تال جىگەر رەڭ قاپارتما كۆپۈپ چىقتى. قاپارتما ئې-چىشىپ ئاغرىيتتى. سۇلايمان قېينىئاتىسىنىڭ ئۆزىنى ھۇرۇن ئىكەن، دەپ قېلىشىنى خالىماي، بارماقلىرىنىڭ ئاغرىشىغا چې-داپ توختىماي ئىشلىدى. ئەھەت ھېمىت جۇغى كىچىك ئادەم ئىدى. شالاڭ ساقال قويۇۋالغان، يۈزلىرى دائىم دېگۈدەك تاتې-راڭغۇ كۆرۈنەتتى. بۇ كەسپىنى قىلىۋاتقىنىغا ئۇزۇن بولغاچقې-مۇ، ھەرقانداق نەرسىنى كۆتۈرسە كۆچمەيلا يەردىن ئۈزۈپ ئالاتې-تى. بىراق، سۇلايمان ئۇنداق قىلالمايتتى. كۆتۈرگەن نەرسىسې-نىڭ ھېلى بۇ بۇرجىكىنى تۈتسا، ھېلى ئۇ بۇرجىكىنى تۈتۈپ با-قاتتى. زادىلا ئەپلىك جايىنى تاپالمايتتى. شۇڭا ئۆزىنى گويا قې-يىنىئاتىسىدىنمۇ كۆچسىزدەك ھېس قىلىپ قالاتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ كۆچنىڭ ئەمەس، پەم ـ پاراسەت، تەجرىبە ـ ساۋاقنىڭ كارا-مىتى ئىدى.

سۇلايمان ئىلگىرى، تىجارەت دېگەن ئالدىغا كەلگەن پۇلنى ئالدىغان ئوڭاي ئىش، دەپ ئويلىغانىدى، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قې-يىنىئاتىسىنىڭ دۇكىنىغا كېلىپ قالغاندىمۇ ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئانچە زەن قويۇپ كەتمىگەنىدى. بىراق، بۈگۈن ئۇ تىجارەتىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق جاپاسى بارلىقىنى ھېس قىلدى. خېرىدارغا سې-لىق مۇئامىلە قىلىش، يۈمشاق گەپلەر بىلەن باھا تالىشىش، مال-

نىڭ سۈپىتى ۋە باشقا ئىشلار توغرىسىدا توختىماي سۆزلەشكە توغرا كېلەتتى. مال سېتىۋېلىش ئۈچۈنمۇ يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش دىت، باھا تالىشىش قاتارلىق تاكتىكىلار بولمىسا بولمايتتى. بازارنى توغرا مۆلچەرلەشمۇ مۇھىم ئىدى. ئەھەت ھېمىت ھەپتىدە كەم بولغاندا ئىككى قېتىم شەھەردىن مال ئەكېلەتتى. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى دىمۇ يېڭى نۇسخا، يېڭى ياسالمىلار ئىشلەپچىقىرىلىپ تۇراتتى. گاھى مالالار تېزلا مودىدىن قېلىپ، باھاسى تۆۋەنلەپ كېتەتتى ياكى بېسىلىپ قالاتتى. شۇڭا، تىجارەتچى بۇنداق ئىشلارغا بەك سەزگۈر مۇئامىلە قىلمىسا بولمايتتى.

ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر ئاي ئۆتۈپ كەتتى. ئادەم ئالدىراش بولغاندا ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى بىلمەي قالىدىكەن ياكى كۈنلەر قىسقىراپ كەتكەندەكلا تۇيۇلىدىكەن. بازارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى خۇددى يېنىڭدىن تېز پويىز ئۆتۈۋاتقاندەك ئادەمنىڭ ۋاقىت ئېڭىنى جىددىيلەشتۈرۈپ، بىر خىل ئالدىراڭغۇ قىلىپ قويىدىكەن. كۈندە يۈز بېرىۋاتقان يېڭى ـ يېڭى ئىشلار، يېڭى خەۋەرلەر كاللاڭنى ئېچىپ، ئالەم كىچىكلەپ كەتكەندەك ياكى سەن ئەقىللىك بولۇپ قالغاندەك بىلىنىدىكەن. ئۆز كەسپىڭگە مايىللىقىڭ ئاشقانسېرى، تەدبىرلىك، سەزگۈر بولۇپ كېتىدىكەنسەن. مانا سۇلايمان دۇكان ئالدىدىن ئۆتكەن ھەربىر ئادەمگە ھوشيارلىق بىلەن زەن سېلىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ قەدىمى قايسى تەرەپكە قاراپ ماڭماقچى؟ ئۇ ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك خېرىدارمۇ ياكى مەقسەتسىز ھالدا ئۇنى ـ بۇنى كۆرۈپ يۈرگەنمۇ؟ بۇلارنى توغرا مۆلچەرلەش مۇھىم ئىدى. بازاردا بۇنداق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ساتىدىغان دۇكاندىن يەنە بىرنەچچىسى بار. ھەممە ئادەمنىڭ خېرىدارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغۇسى كېلىدۇ. سودا دېگەن ئۇتۇق، سودا دېگەن پايدا. قانچە كۆپ سودا قىلساڭ شۇنچە كۆپ پايدا ئالىسەن. سودا قىلىش ئۇچۇن ئەلۋەتتە خېرى-

دار كېرەك. خېرىدارنى قانداق جەلپ قىلىش سېنىڭ ئىقتىدا-
رىڭغا باغلىق. خېرىدارنىڭ ئاز بىر قىسمى كونا چۆپقەت بولسا-
مۇ، كۆپىنچىسى يېڭى يا ئۇنداق، يا مۇنداق مالنى سېتىۋالماقچى
بولۇپ، ئۆزىنى توختىتالمايۋاتقانلار بولىدۇ. سەن دەل ۋاقتىدا
ئۇلارنى بايقاپ، دۇكانغا چاقىرىسەن ـ دە، ئۇ ئالماقچى بولغان
مالنىڭ بىرنەچچە خىلىنى ئالدىغا قويۇپ، بىرىنى ئەڭ ياخشىسى
قىلىپ كۆرسىتىسەن. باشقىلاردىن تۆۋەنرەك باها قويىسەن. تۇنۇ-
جى كۆرگەن مال ھەرقانداق ئادەمنىڭ كۆزىگە ئىتتىك سىغىدۇ.
يەنىلا ئۆزىنى توختىتالماي باشقا دۇكانغا بارغاندىمۇ، كېيىن
كۆرگەن مال باها ۋە سۈپەت جەھەتتە دەسلەپكى دۇكاننىڭ مېلى-
دەك بىلىنمەيدۇ. ئۇ خېرىدار ئاخىر سېنىڭ ئالدىڭغا يەنە كېلى-
دۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ سېنىڭ چۆپقىتىڭگە ئايلىنىدۇ. يۈز
پىرسەنت شۇنداق بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمىسىمۇ،
ئاساسەن مۇشۇ خىل ئۇسۇل بويىچە بولىدۇ. سۈلايمان بۇ تاكتى-
كىلارنى تېزلا بىلىپ كەتتى. مالىلارنىڭ بېسىلىپ قېلىشى، سو-
دىدا زىيان كۆرۈلۈش، مال كىرگۈزۈش جەھەتتىكى ئاۋارىچىلىك
دېگەندەك ئىشلارنىڭ غېمىنى يەيدىغان قېيىنئاتىسى بولغاچقا،
ئۇ خاتىرجەم ھالدا زېھنىنى سېتىش ئىشلىرىغىلا قارىتىپ، تېز
ئىلگىرىلىگەنىدى.

ئەھەت ھېمىت بىر توپ خېرىدارنى ئۆزىتىپ، ئەمدى ئۇھ
دېگەن كۈيۈئوغلىغا مەسىلىكى كېلىپ قاراپ كەتتى. ئۇ بايا
سۈلايمانىنىڭ خېرىدارلار بىلەن سودىدا شۇنچە ئىنچىكە ھېساب
قىلىشقىنىغىمۇ زەن سالغانىدى.

ـــ قانداقراق؟ ـــ دېدى ئەھەت ھېمىت بىر چەتتىكى تو-
قۇلما ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇۋېتىپ. ئۇنىڭ چىرايىدىن كۈ-
يۈئوغلىغا بولغان رازىمەنلىك تۈيغۇسى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

سۈلايمان ئۇنىڭ قايسى ئىشنى كۆزدە تۇتۇۋاتقانلىقىنى بە-
لەلمىگەچكە، دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— سودىنىڭ ئېپىنى خېلى بىلىپ قالدىڭىز — ھە؟

— شۇنداق، دادا.

سۇلايمان قېيىنئاتىسىنىڭ ئالدىدا تىك تۇراتتى.

— ھە، ئولتۇرۇڭ ... ئولتۇرۇڭ. بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئەھەت ھېمىت يېنىدىكى پاكار ئورۇندۇقنى ئالدىغا تارتىپ، — ئۆزىڭىزنى ئازادە تۇتۇڭ، بالام.

— بولدى، ئۆرە تۇرىۋېرەي. بىرەر خېرىدار كېلىپ قالسا ...

— شۇنداقتىمۇ بىردەم ئولتۇرۇڭ.

سۇلايمان قېيىنئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. كو-چىدا ئادەملەر توختىماي ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. ۋاراڭ — چۇرۇڭ بې-سىلمايتتى. لېكىن، قۇلاقلار بۇ شاۋقۇنغا كۆنۈپ كەتكەچكە زې-رىكىشلىك بىلىنمەيتتى. ئەكسىچە بىرپەس جىمجىتلىق بولۇپ قالسا ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلاتتى. ئۇ خۇددى مۇزنىكا ئاڭلاۋاتقا-دەك كوچىدىكى ئاۋازنى تىڭشىغاچ، قېيىنئاتىسىنىڭ گەپ قە-لىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

— يېقىنىنگىياقى قۇدام بۇ تەرەپلەرگە ئۆتمەس بولۇپ كە-تىغۇ؟

سۇلايمان ئىتتىك ئۇنىڭغا قارىدى.

— ھە، شۇنداق. بەلكىم ئېتىز ئىشلىرىدىن بوشىنالماي ...

شۇ گەپلەردىن كېيىن سۇلايمانىنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بو-لۇپ قالدى. ئۇ سودا ئىشلىرىغا قىزىقىپ كېتىپ، ئاتا — ئانا-سىنى يوقلاشنىمۇ ئۇنتۇپ قالغاندى. ئىككى — ئۈچ كۈندە بىر ئۆيگە كېلىپ تۇرىمەن دېگەن ۋەدىسى بولسىمۇ، بىر ئايدىن بېرى بارمىغانلىقىنى ئېسىگە ئالغىنىدا، ئۆزىگە يۈز كېلەلمەيدىغانداەك ھېس قىلدى. پەقەت ئارىدا ئىسمايىل تىراكتورغا سايمان ئالغىلى كېلىپ ئۇنى يوقلاپ ئۆتتى. ئۇ ئىنىسىدىن ئاتىسىنىڭ ياخشى تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدى. شۇڭا، مەھەللىگە بېرىشقا ئالدىرىمىدى. ئاتىسى ئادەتتە بازارغا كۆپ كېلىپ كەتمەيتتى. بىرنەرسە ساتما-

غاندىن كېيىن بازاردا بىكار دەسسەپ يۈرگەننىڭ نېمە پايدىسى، دەپ قارايتتى. ھازىر ھەممە مەھەللىلەردە دېگۈدەك دۇكانلار بول- غاچقا، بىرنەرسە سېتىۋېلىش ئۈچۈن ئالايىتەن بازارغا بېرىش- نىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ غۇرۇرلۇق، بىر ئىشلارغا تولىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغان، لېكىن باش- قىلارغا زەردىلىك كىشىدەك تۇيغۇ بېرىدىغان مىجەزىنى ئويلىدى. ئۇ بىر ئىشلارغا ئاسان چېچىلمايتتى. كۆپىنچە ھاللاردا ئىنچىگە تىنىپ ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. كۆپ ئويلايتتى، ئاز گەپ قىلاتتى. سۇلايمان بىلەن خۇددى ئاغا ـ ئىنىلەردەك ئولتۇرۇپ مۇڭدىشات- تى. شۇڭىمۇ ئاردىكى نۇرغۇن مەسىلىلەر ئاسانلا ھەل بولۇپ كېتەتتى.

ئەھەت ھېمىت سۇلايمانىنىڭ شۇكلەپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى.

ـــ دىككىدە بېرىپ، ئۇلارنى بىر يوقلاپ كېلىڭ بولمىسا.

سۇلايمان ئۇندىمىدى. ئۇ شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىتنى ئاتىسىغا قانداق چۈشەندۈرۈشنىڭ غېمىنى يەۋاتاتتى.

بۇگۈن باشقا كۈنلەردىكىگە قارىغاندا سودا بوشراق بولغاچقا، ئۇلار دۇكانىنى بالدۇرلا تاقىدى. ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى كەچلىك تاماقنى چوڭ ئۆيدە يېدى. ھازىر گۈلقىزنىڭ قورسىقى ئوبدانلا يوغىناپ قالغان بولۇپ، ھەركەت قىلىشىمۇ ئەپسىز ئىدى. شۇ- ڭا، كۆپىنچە ھاللاردا تاماقنى گۈلمەرەمخان ئېتىپ، ئۇلارنى چا- قىرىۋالاتتى. گەرچە بۇ قارىماققا ياخشى ئىشتەك بىلىنسىمۇ، لېكىن سۇلايمانغا چوڭ ئۆيدە قانچە كۆپ تاماق يېگەنسېرى قې- يىنئاتىسىغا بېقىنىپ قېلىۋاتقاندەك، ئۇنىڭ سايىسىدا جان بې- قىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كېتەتتى. ئوڭايسىزلىق ھېس قىلاتتى.

ـــ بۇنىڭدىن كېيىن تاماقنى ئۆزىمىز بىر ئىش قىلايلى، ـــ دېدى سۇلايمان، ئىجارە ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن.

ـــ نېمىشقا ؟

— ئادەم خىجىل بولىدىكەن.
— خىجىل بولىدىغان نېمىسى بار؟ ئۇمۇ بىزنىڭ ئۆيىمىز - غۇ؟
— ياق، ئۇ سىزنىڭ ئۆيىڭىز. مەن دېگەن كۈيۈئوغۇل. ھە دېگەندە ئۇ ئۆيگە كىرىۋالسام قاملاشمايدۇ. ھېلىمۇ قېينىئاتامنىڭ ئالدىدا ئىشلەۋاتقىنىمىمۇ يېتەر.
گۈلقىز ئېرىگە ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ قالدى.
— سىزگە نېمە بولدى؟ بىرەر گەپ - سۆز ئاڭلىدىڭىزمۇ يا؟
— گەپ - سۆز ئاڭلىمىدىم. پەقەت شۇنداق ئويغا كېلىپ قالدىم.
— ئارتۇقچە ئويلاپ كېتىپسىز. دادام، ئاپامىلار باشقىچە ئويلىدا بولمىغان يەردە، سىز نېمە ئۆزىڭىزگە ئېلىپ يۈرىسىز؟
— نېمىلا بولسۇن، ئازراق ئارىلىق ساقلىغىنىمىز ياخشى.
گۈلقىز ئۇنىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلدى.
— بۇ يەرگە كەلگىنىڭىزگە پۇشايمان قىلمۇاتامسىز، سۇلايمان؟
— پۇشايمان قىلمىدىم.
— ئەمىسە نېمىشقا تۇرۇپلا بۇنداق گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىز؟
— يامان گەپ قىلمىغاندىمەن؟
— ياق، يامان گەپ قىلمىدىڭىز.
— ئەمىسە شۇ بويىچە قىلايلى.
گۈلقىز ھېشىنى چايقىدى.
— ئۇنداق تەتۈرلۈك قىلماڭ. يېنىڭىزدا بەك بولسا بىر ھەپتە تۇرارمەن.
— نېمە؟ ئۇنىڭدىن كېيىن نەگە بارىسىز؟

ـــ توۋا، ئەجەب بىلمەيدىغاندەكلا گەپ قىلىسىزغۇ؟ تۇغۇتۇم يېقىنلىشىپ قالدى. ئەمدى ئاپامنىڭ يېنىدا تۇرمىسام بولمايدۇ. بۇ دېگەن قائىدە.

ـــ ئۇنداق بولسا مەيلى.

ـــ شۇڭا، تاماقنى يەنىلا چوڭ ئۆيدە يەپ تۇرۇشىڭىز كېرەك.

ـــ بىر ئامال قىلارمەن.

ـــ بەك جاھىل ئىكەنسىز.

ـــ سىزمۇ مېنىڭ قارارىمغا ھۆرمەت قىلىڭ.

ئارىنى بىرپەس جىمجىتلىق باستى. ئىككىسىنىڭ ئېغىر ـ ئېغىر تىنىقلىرى ئۆيۈ ئىچىدە خۇددى ئوت پۈۋلەۋاتقاندەك ئاڭلىنىاتتى. بىرى قورساقتىكى ھامىلە كۆكرەك قەپىسىنى قىسىپ ھاسىرىسا، يەنە بىرى ئاللىقانداق بىئارامىلىق ئىسكەنجىسىدە ئېغىر نەپەس ئالاتتى. ئىزتىراپ ئىچىدە ئۆزىگە چۆكەتتى. ئۇلار يەنە بىرنەرسىنى ساقلاۋاتقاندەك سىرتقا جىمجىت قۇلاق سالاتتى. چىراغ يورۇقى تام ـ تورۇسلاردا ئەلەڭگىيىتتى.

سۇلايمانىنىڭ كەيپىياتى ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلدى. ئىللىق بىر تۇيغۇ چىراغ نۇرىدەك ئۆيۈ ئىچى ۋە ئۇلارنىڭ روھىنى يورۇتۇشقا باشلىدى. نەپەسلەر سىلىقلاشتى. كۆزلەردە ئوت يالقۇنىدەك قىزىللىق پەيدا بولدى. كۆڭۈل كۆڭۈل رايىغا ئەگەشتى. باھارنىڭ مەيىن شامىلى دېرىزىلەرنى چەكتى، ئېرىقتىكى سۇلارنىڭ شىلدىرلىشى ۋۇجۇدلارنى كۈيگە باشلىدى ...

سۇلايمان گۈلقىزنىڭ يېنىغا قىستالدى.

ـــ خاپا بولۇپ قالدىڭىزما؟

ـــ ياق، ھامىلدار ئايال خاپا بولسا بولمايدىكەن.

ـــ راستلا خاپا بولمىدىڭىزما؟

ـــ خاپا بولمىدىم، ئەمما گەپلىرىڭىز كۆڭلۈمگە تەگدى.

ـــ مەن ئىككىلىمىزنى ئويلاپ شۇنداق دېدىم.

— ئۇ دېگەن دادام، ئاپاملارنى يات كۆرگىنىڭىز.
— يات كۆرسەم بۇ يەرگە كەلمەيتتىم.
— تاماققۇ شۇ، يات ئادەمگە تاماق بېرىدۇغۇ.
— ئۇ ئوخشىمايدۇ. مەن پەقەت سەل ئەركسىرەك بولسام دەيمەن.
— ھازىر ئەركىن بولالمىدىڭىزما؟
— يۈزۈم قىزىرىپلا تۇرىدۇ.
— بىزنى ئەڭ يېقىنلىرىم دەپ ئويلىسىڭىزلا، ئۆزىڭىزنى ئەركىن ھېس قىلىسىز. مېنى قانداق كۆرسىڭىز، دادام، ئاپاملار - نىمۇ شۇنداق كۆرۈشىڭىز كېرەك.
— بولدى، گۈلقىز. بۇلارنى دېيىشمەيلى.
— ئەمىسە نېمە دېيىشمىز؟
— بالىمىز قانداقراق؟ قورسىقىڭىزغا تېپىۋاتامدۇ؟
گۈلقىز بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسلەپ تۇرغان قورسىقىغا قارىدى. ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بىلەن يېنىش - يېنىشلاپ سىلىدى. ئاندىن سۇلايمانىڭ ئوتتەك قىزىپ كەتكەن قولىدىن تۇتۇپ قورسىقىغا باستى.
— سەزدىڭىزمۇ؟
— ھەئە، بىقىنىڭىزدا تۇگۈلۈپ تۇرۇپتۇ. ماۋۇ بېشىغۇ دەيمەن. راست، بېشى ئىكەن. توختىماي مىدىرلاۋاتىدۇ.
— گەپ قىلىپ بېقىڭا.
— نېمە دەيمەن؟
— نېمە دېسىڭىز مەيلى ياكى چاقىرىپ باقامسىز.
— ئوغلۇم دەپ چاقىرامدىم، قىزىم دەپمۇ؟
گۈلقىز كۈلۈۋەتتى. دوختۇرخانىدا نەچچە قېتىم تەكشۈرتكەن بولسىمۇ، ئوغۇل - قىزلىقىغا بىرنەرسە دېيەلمىگەنىدى. پەقەت بىر قىسىم كادىڭ ئاياللار «ئۇچلۇق قورساق كۆتۈرۈپتۇ، ئوغۇل تۇغقۇدەك» دېسە، يەنە بىر قىسىملىرى: «يۈزىگە سۈس داغ چۈ-

شۇپتۇ، قىز تۇغۇپ قالارمىكىن» دېيىشىپ، ئۇنى قايمۇقتۇرۇۋەتكەنىدى. بىراق، نېمىلا تۇغسۇن، تىنچ ـ ئامانلىق بولسىلا گۇلقىز شۇنىڭغا رازى ئىدى. تۇغۇتمۇ بىر جەڭ، بېشىدا مىڭ بالانىڭ سايىسى ئەگىپ يۈرىدۇ. قانداق بولۇشىغا ھېچكىم كېپىللىك قىلالمايدۇ. شۇڭا، ھازىر كۆڭلىنى خۇش تۇتۇپ، ئۆزىگە تەسەللى، مەدەت بېرىش، ئۇمىدۋار بولۇش ئەڭ مۇھىم ئىدى.

— «بالام» دەپلا چاقىرىپ بېقىڭ بولمىسا.

— بالام... ئوماق قوزام... تولا تېپچەكلەپ ئاپاڭنىڭ قورسىقىنى ئاغرىتمۇەتمىگىن ـ ھەا!

گۇلقىز ئۇنىڭ گەپلىرىگە ئۇلاپلا ئەركىلەپ ۋارقىراپ قويىدى.

— ۋاييەي ...

— نېمە بولدى؟

— ئۇ ... ئۇسۇۋاتىدۇغۇ؟

— قارىغاندا گەپ ئاڭلىمايدىغان بالا بولامدۇ نېمە؟!

— ياق، سۆزىگىزگە ئىنكاس قايتۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

— شۇنداقمۇ؟

سۇلايمان ئالقىنى بىلەن گۇلقىزنىڭ قورسىقىدىكى بالىنىڭ بېشى دەپ قارالغان قاتتىق يەرگە بوشقىنا ئۇرۇپ قويدى.

— ئۇرماڭ، ھېلى يىغلاپ كېتىدۇ.

— ئاپىسىنى خاپا قىلسا تاياق يەيدۇ شۇ.

— ئۇرماڭ، قورسىقىمنى ئاغرىتمۇەتسىمۇ مەيلى.

— ھازىرلا باشقۇرۇشۇمغا دەخلى قىلمۇاتىسىز، بۇنداق قىلسىگىز بولمايدۇ.

— ئۇرماي ئىلمىي باشقۇرسىگىز توسمايمەن.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ساددا تەسەۋۋۇرلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ كۇلۇشۇپ كەتتى. شۇ چاغدا ھامىلە غىرتىدە قورساقنىڭ يەنە بىر بۇلۇڭغا يۇرۇپ كەتتى.

ـــ ئەمدى ئۇخلايلى، ـــ دېدى گۈلقىز سەل بىرقىسما بو-
لۇپ.

ـــ بىر يېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟

ـــ ياق، لېكىن نەچچە كۈن بولدى، بېشىم قېيىپلا تۇرىدۇ.

ـــ ئەمىسە ئەتە ناھىيەگە بېرىپ تەكشۈرتۈپ كېلەيلى.

ـــ بايا، ئەتە مەھەللىگە بېرىپ كېلەي دېگەندەك قىلغانىدىڭىزغۇ؟

سۇلايمان ئۇ ئىشنى يادىغا ئېلىپ جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى كۆرمىگىنىگە بىر ئايدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنى بۇنداق ئۇزۇن تاشلىۋېتىشكە ۋىجدانى چىدىمايتتى. بىراق، ۋاقىت ئۇنىڭ ئېسىنى ئوغرىلاپ كەتكەنىدى.

ـــ بولمىسا ئاۋۋال مەھەللىگە بېرىپ كېلىڭ. دوختۇرغا ئاندىن كېيىن بارارمىز.

ـــ مەھەللىگە ئىككىلىمىز بارايلى، ئۇلار سىزنىمۇ بەك سېغىنىدى بولغاي. چۈنكى، سىز ئائىلىمىزنىڭ چوڭ كېلىنى. ئاپام قىز تۇغمىغاچقا، سىزنى خۇددى ئۆز قىزىدەكلا كۆرەتتى.

گۈلقىزمۇ ئويلاپ قالدى. بازارغا كۆچۈپ كېلىدىغان چاغدا قېينىنىسى ئۇنى باغرىغا بېسىپ، سىزنى ئۆزۈم كۈتەتتىم دەپ گۈلقىزنى تولىمۇ قىيمىغان بىر ھالەتتە ئۇزىتىپ قويغانىدى. ئۇ ھەرقاچان شۇنداق مېھرىبان ئىدى. قېينىنىڭانا بىلەن كېلىن كېلىشەلمەيدىغان ئىشلار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. بىراق، گۈلقىز بۇ ئائىلىدىكى مۇناسىۋەتتىن ئۆزىمۇ ھەيران ئىدى. ئۇلار يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىغا ياكى دائىم مۇڭدىشىپ تۇرىدىغان ئامراق دوستلارغا ئوخشايتتى. رابىخان چېچىلغاق خوتۇنلاردىن ئەمەس ئىدى. كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى گۈلقىزغا ئۇدۇللا دەۋېرەتتى. ھەدىسلا كېلىنى ئۇستىدىن ئوغلىغا داتلايدىغان ئىش ئۇنىڭدا مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. گۈلقىزمۇ قېينىنىسىغا ياقمايدىغان ئىشلارنى قىلىشتىن مۇمكىن قەدەر ساقلىناتتى. ئۇنى ئايايتتى،

قەدىرلەيتتى. كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. پەقەت بازارغا كۆ-
چىدىغان چاغدا ئۆز گېپىنى يورغىلىتىپ ئۇنىڭ دىلىنى رەنجە-
تىپ قويدى. تېگىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، گۈلقىزنىڭ مۇنداق قە-
لىشىمۇ يەنىلا مۇشۇ ئائىلىنىڭ يۈكىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن
ئىدى. شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن يول ئېچىشنىمۇ
مەقسەت قىلغانىدى. ھازىر ئۇ قېينىئانىسىنىڭ ياخشى تەرەپلە-
رىنى تېخىمۇ كۆپ ھېس قىلىدى. ئۇنى شۇنداق كۆرگۈسى كە-
لىدى. ئۆزى بىر قاپاق سۈنىڭ ئىچىدە تۇرۇپتۇ، مۇشۇ پۈرسەتتە
مەھەللىگە بېرىپ قېينىئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭ دۇئاسىنى
ئېلىۋالسا، تۇغۇتى ئۈچۈن بىر ئاسانلىق بولۇپ قېلىشىمۇ مۇم-
كىن. ئاتا ـ ئانىنىڭ دۇئاسىغا سەل قارىغىلى بولمايدۇ.

مۇشۇلارنى ئويلىغان گۈلقىز ئېرىگە پىچىرلىغاندەك سۆزلە-
يدى:

ـــ بىللە بارايلى.

ـــ ياخشى، ئەمىسە ئۇخلاڭ. مەن بېشىڭىزنى تۇتۇپ قويای.
كېچە تۇمانى دېرىزىدىن ئۇلارغا قارىشىپ تۇراتتى.

ئەتىسى ئۇلار ئەھەت ھېمىتقا دەپ قويۇپ، سەھەردىلا مەھەل-
لىگە قاراپ يولغا چىقتى. ھازىر مەھەللە ئارىلاپ ماڭىدىغان كە-
چىك ماشىنىلار كۆپ ئىدى. يوللار ياخشى بولغانىنىڭ ئۈستىگە،
قاتناشمۇ قولايلىق ئىدى. سۈلايمان ئۆزىنىڭ نەدىكى يوقىلاڭ
سەۋەبلەر تۈپەيلى بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىتقىچە ئاتا ـ ئانىسىنى
يوقلىمىغانلىقىنىڭ خاتالىقىنى يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ھېس
قىلدى. «ئانىنىڭ غېمى بالىدا، بالىنىڭ غېمى تالادا» دېگەن شۇ ـ
دە. ھەتتا، ئۇلار سۈلايمانىنى سىناش ئۈچۈنمۇ نەچچە ھەپتە ئىچە-
دە بازارغا بارمىغان بولۇشى مۇمكىن. مۇشۇ ئون كىلومېتىر ئا-
رىلىق ئۇنىڭغا بولغان سىناق ئارىلىقى ئىكەن. مۇشۇ ئون كىلو-
مېتىر ئارىلىق ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان مېھرىبانلىقى، ۋا-
پادارلىقىنى توسۇۋاپتۇ. ئۇ مۇشۇ ئاددىي توسۇقتىن ئۆتەلمەپتۇ.

سۇلايمانىڭ قەلبى چەكسىز خىيال دېڭىزى ئىچىدە داۋال-غۇيتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىكى تېرەكلەر سايە تاشلاپ تۇرغان مەھەللە يوللىرى بەئەينى قەلبلەرنى قەلبلەرگە تۇتاشتۇرغان مې-ھىر - مۇھەببەت يولىغا ئوخشايتتى. خۇش تەبەسسۇم بىلەن قۇ-چاق ئېچىپ تۇرغان يېقىن كىشىلىرىگە ئوخشايتتى. بۇ يوللار ئۇنى مەنزىلىگە ئاپىراتتى. شۇنداقلا ئۆرتىنىش تۇيغۇسىنىڭ بال-دۇررەك ئارام تېپىشىغا يارىدەم بېرەتتى. ئۇ تۇرۇپلا يولىنىڭ شۇ قەدەر مۇھىم ۋە سىر - ھېكمەتلەرگە تولغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ يولدا مېڭىپ كەلدى. ئىشەك ئال-دىدىكى چوڭ يولدىن تارتىپ، ئېتىز ئارىسىدىكى چىغىر يوللار ئۇنىڭ ئاياغ ئىزى بىلەن تولغان. لېكىن، ئۇ يوللارنىڭ ھېكمە-تىنى تا ھازىرغىچە ئەستايىدىل ئويلاپ باقمىغانىدى. يول پەقەت مېڭىش ئۈچۈن ياسالغان دەپلا بىلەتتى. ئەمما، يول يولدا ماڭ-غانلارنىڭ مەقسەت - مۇددىئالىرى بىلەن بىرىكىپ، ئۆزگىچە بىر دۇنيا ھاسىل قىلىدىكەن. يوللار يولغا، روھلار روھقا چېتە-لىپ كېتىدىكەن. كۆڭۈللەر ھامان بىر نۇرلۇق پەللىگە ئىنتە-لىدىكەن. پۇشايمان بىلەن قايتقانلارمۇ، غەلىبە قۇچۇپ كېلىۋاتقانلارمۇ ئوخشاشلا مۇشۇ يولدا ماڭىدىكەن ...

— نېمە ئويلاۋاتىسىز؟

سۇلايمان ماشىنا دېرىزىسىدىن كىرىۋاتقان مەيىن شامالدەك سىلىق بىر ئاۋازنى ئاڭلىدى. ئايالىنىڭ ئىسسىق تىنىقى يۈزلە-رىگە ئۇرۇلدى. ئۇ بۇرىلىپ ئايالىغا قارىدى. گۈلقىز ئۇنىڭ ھا-ياجاندا پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرىگە ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى. گەپ سوراشقا تەمشىلىۋېتىپ توختاپ قالدى.

— ھېچ ئىش يوق، — دېدى سۇلايمان كۈلۈپ، — بېشىڭىز يەنە قېيىۋاتامدۇ؟

— ياق، ھازىر شۇنداق ياخشى تۇرۇۋاتىمەن. مەھەللە ھاۋاسى پايدا قىلىپ قالدىمىكىنتاق.

— راست، مەھەللە ھاۋاسى بەك ساپ.

گۈلقىز ماشىنا دېرىزىسىگە بويۇنداپ يىراقلارغا نەزەر سالغاچ، سورىدى:

— دادام - ئاپامىلار بىزدىن رەنجىپ قالغانمىدۇ؟

سۈلايمان ئۇھ تارتىپ قويدى.

— ئۇلارنىڭ كۆڭلى بەك ياخشى، بىراق ھازىر بىرنەرسە دېيەلمەيمەن.

— دادام بەرگەن پۇللارنىڭ ھەممىسىنى ئۇلارغا بېرىڭ.

سۈلايمان گۈلقىزغا تەئەججۈپ بىلەن تىكىلدى.

— كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن، بىراق سىزنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىشقا پۇل بولمىسا بولمايدۇ - دە.

— ئۇ چاغدا بىر ئامال قىلارمىز. دادامۇ قاراپ تۇرمايدۇ.

— مەن قاراپ تۇرسام بولماس؟

گۈلقىز بىردىنلا دومسىيىشقا باشلىدى. كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ قالدى.

— دائىم گېپىمىز بىر يەردىن چىقمايدۇ. ئۆزىڭىزنىڭكىنىلا راست دەپ تۇرۇۋالمىسىز. سىز ... سىز ئۆزگىرىپ كەتتىڭىز.

سۈلايمان ئىككى يېنىغا قاراپ قويۇپ، پەس ئاۋازدا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— ئۇنداق ئەمەس، مەن بىر ئەر تۇرۇپ ھەممە ئېغىرچىلىقىنى قېينىئاتامغا ئارتىپ تۇرۇۋالسام نومۇس ئەمەسمۇ. مەن سىزنىمۇ تىلى ئۇزۇنراق بولسىكەن دەپ ئويلايمەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە گەپ چىقمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ئاچچىزىڭىز مىجەزى سەل غەلىتە، بۇنى سىزمۇ بىلىسىز.

گۈلقىز جىمىپ قالدى.

ماشىنا ئۇلارنىڭ مەھەللىسىگە كىرىپ توختىدى. ئايالىنى يېتىلەپ ماشىنىدىن چۈشكەن سۈلايمان خودىدى ئۇزۇن سەپەردىن كەلگەن ئادەمدەك ئەتراپىغا تەكشى نەزەر سېلىپ چىقتى. مەھەللە

يەنىلا شۇ پېتى ئىدى. بىراق، سۇلايمانغا دەرەخلەر ئېگىزلەپ، سۇلار سۈزۈلۈپ، ئاسمان نۇرلىنىپ كەتكەندەك تۇيغۇ بەردى.

ئۇلار ئەمدىلا دەرۋازا ئالدىغا كېلىشىگە ھويلا ئىچىدىن تراكتورنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئارقىدىن ئىسمايىل تىراكتورنى ھەيدەگەن پېتى چىقىپ كەلدى ـ دە، ئاكىسى بىلەن يەڭگىسىنى كۆرۈپ دەرھال توختاپ يەرگە چۈشتى، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالاملاشتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاكا، ئاچا. سالامەت كەلدىڭلەمۇ؟

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۆزۈڭمۇ ياخشى تۇردۇڭمۇ؟ ئاتام، ئاپاملار قانداقراق؟

ـــ ئۇلارمۇ ياخشى، ئاكا. يۇر، ئۆيگە كىرەيلى، ـــ ئۇ ئاكىسىنىڭ قولىدىكى نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئالدى ۋە كېتىۋېتىپ ۋارقىرىدى:

ـــ ئاتا، ئاپا، ئاكام بىلەن گۈلقىز ئاچام كەلدى!

ئۇلار ھويلىغا كىرىشتى. ئۆمەر خېلىل ئېتىزغا مېڭىش ئۈچۈن كەتمىنىنى بىسلاۋاتاتتى. رابىخان ئۇلار يېڭىلا تۇرغان داستىخان ئۈستىدىكى نەرسە ـ كېرەكلەرنى يىغىشتۇرۇۋاتاتتى. ھەر ئىككىلىسى قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاتا، ئاپا. سالامەت تۇردۇڭلارمۇ؟

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خۇداغا شۈكۈر، بالام. سالامەت كەپسەن.

گۈلقىز قېينىئانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام ـ سەھەت قىلىشقاچ، يۈزىنى يۈزىگە يېقىپ كۆرۈشتى.

ـــ سالامەت تۇرلىمۇ، ئاپا؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر. ۋاي جېنىم بالام، مانا بىر ئاي ئىچىدىلا قورسىقىڭىز بەكلا يوغىناپ كېتىپتۇ. بالىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ياخشى مىدىرلاۋاتامدۇ؟

ـــ ياخشى، ئاپا. مانا ھازىرمۇ جىم تۇرماي ...

گۈلقىز شۇنداق دەپلا بىقىنىنى تۇتۇپ ئىككى مۇك بولۇپ قالدى. ئاغرىق دەستىدىن چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— ۋاي ئاللا ... نېمە ئىش بولدى، قىزىم؟

گۈلقىزنىڭ ئىڭرىغىنىنى ئاڭلاپ ھەممەيلەن پاتىپاراق بو - لۇشۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاي - كۈنى يېقىنلاپ قالغانىدى. مۇنداق ئاياللارنى ھەرقاچان تولغاق تۇتۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. قا - چان، قەيەردە تۇتۇشىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇڭا سەللا ئۆزگە - رىش بولسا ئادەمنى مۇشۇنداق تەشۋىشكە سېلىۋېتەتتى.

— بىقىنمىغا تۇيۇقسىز سانجىق تۇرۇپ ...

سۈلايمان كېلىپ ئۇنى يۆلىدى. رابىخان كېلىنىنىڭ باش - كۆزلىرىنى سىلاپ، يۇرۇشكە باشلىدى. ئۆمەر خېلىل پاتقاق كې - چىۋالغان ئادەمدەك بىر ئورنىدا تۇرالماي پىرقىراپ كېتىۋاتاتتى. بىردەمدىن كېيىن گۈلقىزنىڭ ئىڭرىشى توختىدى.

— بالام، قانداقراق؟

— سەل ياخشى، ئاپا. ئەمدى قويۇۋەتتى.

گۈلقىز ئوڭۇشلىپ قەددىنى رۇسلىدى. تاتىرىپ كەتكەن چىرايىمۇ ئەسلىگە كەلدى.

— ئۇششاق تولغاق باشلىنىپتۇ، بالام، — دېدى رابىخان، — بەكرەك دىققەت قىلىڭ.

— ماقۇل، ئاپا.

بۇ ئاجايىپ ئۆزگىچە كۆرۈشۈش بولدى. گۈلقىزنىڭ كىچىك تولغىقى ئۇلارنىڭ مېھىر بۇلىقىنى ئۇرغۇتۇپ، كۆڭۈللەرنى بىر - بىرىگە مەھكەم باغلىۋەتتى. بىردەملىك ھودۇقۇش ئىچىدىكى كۆ - يۈنۈش ئۇلارنىڭ ساپ قەلبىنى تاڭ نۇرىدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى. ئۇلار خۇددى بىر دەستە گۈلدەك خۇش پۇراق چېچىپ تۇرغان خۇشاللىق تۇيغۇسىغا ئېرىشكەنىدى.

تۆتىنچى باب

1

ئىسمايىل ئاتىسىدەك تەمبەل بولمىسىمۇ، چاققانغىنا ئۇسـتىخىنى بىلەن قارام كۆچى، بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقمىغۇچە بولدى قىلمايدىغان جاھىل مىجەزى بالىلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ئوخشىمايتتى. ئۆزى كىچىك، يۈرىكى چوڭ ئىدى. ئۇلار تىراكتور سېتىۋېلىشتىن بۇرۇن ئائىلىدە دېھقانچىلىققا ئىشلىتىدىغان مۇڭگۈزلۈك بىر ئۇيى بار ئىدى. ئۇنىڭ شاشلىقىدىن ئالدىراپ ھارۋا ياكى قوشقا قاتقىلى بولمايتتى. قېتىپلىۋالسا ئىگىسىگە بويسۇنۇپ ئىشقا كىرىشەتتى ـ دە، ماڭسا ـ ماڭسا ھارمايتتى. ئون بەش ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىسمايىل بۇ شاش كالىنىڭ مۇڭگۈزىنى خۇددى ۋېلىسىپىت ياكى موتوسىكلىتىنىڭ رولىنى تۇتقاندەك مەھكەم تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ بوينىغا مىنەتتى. كالا دەسـلەپتە بوينىنى تولغايتتى، ئالدى ـ كەينىگە چاپچىيتتى. ئۇستىدىكى بۇ رودۇپايدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندە ئاخىر جىمىپ ياۋاشلايتتى. ئۆمەر خېلىل دەسلەپتە بىرەر خەتەر چىقىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ ئىسمايىلنى كالىغا مىنگىلى قويمىدى. بىراق، ئۇنىڭ جاھىل ئوغلى بۇنىڭغا بويسۇنمايى، ئاتىسى كۆرمەستە يەنە مىنىۋالاتتى. شۇنداق قىلىپ بۇ شاش كالا ئاخىر كۆندى. قوش، ھارۋىلارغىمۇ قاتقىلى قويىدىغان بولدى. كېيىن دېھقانلار تېرىقچىلىقتا ماشىنىلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. كالىنىڭ ئورنىنى تىراكتور ئىگىلىدى. بىرنەچچە يىل بۇ سەپكە قېتىلماي، ئۆز رايى بويىچە دېھقانچىلىق قىلىپ كەلگەن ئۆمەر خېلىمۇ ئاخىر ھېلىقى چۆچەك مۇڭگۈز كالا ۋە بىرنەچچە تۇياق قوي-

لىرىنى سېتىپ تىراكتور ئالدى. باشقىلارنىڭ تىراكتورىنى بىر - ئىككى قېتىم ھەيدەپ، ئانچە - مۇنچە كۆزى پىشقان ئىسمايىل يەنە بىرىنچى بولۇپ ئۇنىڭ ئۇستىگە مىندى. ئۆمەر خېلىل ئەسلىي بۇ ئىشقا سۇلايمانىنى ئويلاشقانىدى. سۇلايمان قانداقلا بولمىسۇن تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتكۈزگەن. بۇ ئائىلىگە نىسبەتەنمۇ بىلىملىك ھېسابلىناتتى. بىراق، ئىسمايىلنىڭ ئوتتەك قىزغىنلىقى ئالدىدا ئۇمۇ بىرنەرسە دېيەلمەي قالدى. سۇلايمان بۇ تىراكتورنىڭ قۇلاقنى پاك قىلىۋەتكۈدەك تاتاتلايدىغان ئاۋازىدىن بىزار ئىدى. شۇڭا، ئىنىسىدىن تالاشمىدى. بىر ھېسابتا ئۇمۇ دائىم ماي داغلىرىدىن قۇتۇلالمايدىغان، توپا - چاك ئىچىدىلا يۈرىدىغان بۇنداق «شوپۇرلۇق»تىن قۇتۇلغىنىغا خۇش ئىدى.

ئىسمايىل تىراكتورنى قولىغا ئالغان كۈنىدىن باشلاپ ئۇنىڭغا كىرىشىپلا كەتتى. ھەر كۈنى ئىشتىن كېلىپ ئېرىنمەي تازىلاپ سۈرتتى. شۇڭا، تىراكتور قاچاتلا قارىسا يېڭى كۆرۈنەتتى. شۇ يىلى يىل ئاخىرىدا ئۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى پوندىكىتىدا ئوقۇپ پىراۋا ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ رەسمىي تىراكتور شوپۇرى بولۇپ قالدى. تىراكتور ئالغاندىن كېيىن ئائىلىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرى بىراقلا ئاسانلىشىپ كەتتى. ھەتتا نەچچە مو يەرنى بىر - ئىككى سائەت ئىچىدە ئىسمايىل ئۆزى يالغۇز تېرىپ بولاتتى. ئاتىسى بىلەن ئاكىسىغا ئىش قالمايتتى. بىراق، ئۆمەر خېلىل تۇجۇپىلەپ دېھقانچىلىق قىلىدىغان ئادەم بولغاچقا، ئىشلارنى ئۆزى بىر قوللۇق قايتىدىن پىششىقلاپ چىقمىغۇچە ئارام تاپمايتتى. ئىسمايىل يەنە بۇنىڭغىلا قاراپ تۇرمايتتى. ئۆز ئىشىدىن بىكار بولغان چاغلاردا باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلىپ پۇل تاپاتتى. ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ ھەممە ئىشنى ئۆز جايىدا قىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئارتۇق ئارىلىشىۋالمىدى. پەقەت بارلىق ئاتىلارغا ئوخشاش ئوغلىغا بىخەتەرلىك توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرۇشنى ئۇنتۇمىدى. كېيىن ئۆيگىمۇ

ئانچە ـ مۇنچە پۇل كىرگىلى تۇردى. تىراكتور ئۆز خىراجىتىنى ئۆزى قامدىغاندىن سىرت، كىرىم قىلىشقا باشلىغانىدى. ئۆمەر خىلىلىنىڭ تىراكتور سېتىۋېلىشتىن بۇرۇنقى بىرتالاي تەشۋىش‌لىرى يوققا چىقىپلا قالماي، قوشۇمچە كىرىم قىلىش ئارزۇسىمۇ يېرىم ـ يارتا ئەمەلگە ئېشىپ قالغانىدى.

كۈز كىردى. دەل ـ دەرەخلەر ئالتۇن رەڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ سۇكۈتكە پاتتى. مول هوسۇلدىن كېيىنكى هاياجان تەبىئەت مۇڭلىرىغا قېتىلىپ ئەزگۈ تۇيغۇلارنى بەخش ئەتتى. ئا‌ـدەم، تەبىئەت ۋە چوڭ ـ كىچىك جانلىقلار ئۆز غېمىغا چۆككەن بولۇپ، كېلىش ئالدىدىكى قىش پەسلىگە جابدۇنماقتا ئىدى. ئېـ‌تىز ـ دالانى تىراكتورنىڭ قۇلاقنى يارغۇدەك تاتاتىلىغان ئاۋازى بىر ئالغانىدى. ئىسمايىل نەچچە كۈن ئاۋۇاللا ئۆزلىرىنىڭ كـۈز‌ـگى بۇغدايلىرىنى تېرىپ بولۇپ، ئارقىدا قالغان بىرنەچچە دېھـ‌قانىنىڭ يېرىنى ئاغدۇرۇۋاتاتتى. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەر ئادەمدىن باشلاپ هەممە جانلىقلار ئۈچۈن ئاخىرقى پۇرسەت ئىدى. يەنە قىرىق نەچچە كۈنلەردىن كېيىن قىش شۇڭغانلىرى بېسىپ كېلەتتى. دالانى ئاپپاق قار قاپلايتتى. بىر قىسىم جانلىقلار ئۇ‌ـچەككە كىرەتتى. دېھقانلارمۇ يېڭى يىلنىڭ باهار شامىلىغچە سەۋر قاچىسىدا ئۆزلىرىنى بەزلەپ ياتاتتى. شۇڭا، بىر تال دان، بىر موچەن پۇل بولسىمۇ ئارتۇق تېپىش مۇهىم ئىدى. كۈن يانغا قايرىلغان بولسىمۇ، ئەتىگەنده قىلغان چىغ ناشتىلىق بىلەن تېـ‌خىچە ئاچ قورساق ئىشلەۋاتقان ئىسمايىلنىڭ كۆزلىرى نۇرسىز‌ـلىنىپ، بېشى قېيىپ، ئۇچەيلىرى تارتىشىپ كەتتى. پۇت ـ قو‌ـلى ماغدۇرسىزلاندى. مۇشۇ يەر تۇگىسىلا ئۇ ئىشنى يىغىپ ئۆيـ‌گە قايتاتتى. هازىر تىراكتورنىڭ مېيىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قال‌ـغانىدى. يەر ئىگىسى ئىمىن تۇردى قىر باغرىدىكى ئاپتاپقا قاق‌ـلىنىپ مۇگدەپ ئولتۇراتتى. «كاساپەت، شۇنداق مۇگدەپ ئولتۇر‌ـغۇچە، دىككىدە ئۆيگە بېرىپ بىر ـ ئىككى نان، بىرەر تاۋۇز

بولسىمۇ ئەكەلسىچۇ. ئۇنىڭمۇ قورسىقى ئاچقاندۇ ھەر قاچان» دەپ ئويلىدى ئىسمايىل. ھازىر كۆزلۈك مېۋىلەر ھەممە يەردە مولچىلىق ئىدى. مەھەللىگە كىرسىلا باغ - باغلاردا مېۋىلەر تولۇپ تۇراتتى. راستىنى ئېيتقاندا، ھازىر ئادەملەر چىڭىپ كەتتى. باشقىلارغا بىر - ئىككى تاۋاق يەل - يېمىشنى بىكارغا بەرگۈچە، بازارغا ئاپىرىپ نەچچە كويچەنگە سېتىشنى ئەۋزەل كۆرىدۇ. بۇمۇ ئىقتىسادقا يۇزلىنىشنىڭ نامايانىسى. شۇنداقلا ئادەملەردىكى بىر - بىرىدىن يىراقلىشىش، شەخسىيەتچىلىك، بېخىللىق ئىپادىلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىشى. بۇرۇنقىدەك بىر - بىرىنىڭ بېغىغا كىرىپ، مېۋىلەردىن خالىغانچە يەپ چىقىپ كېتىدىغان ئىشلار ھازىر قالمىدى. ئەجەبلىنەرلىكى، ئۇ چاغلاردا باغ ھازىرقىدىن ئاز ئىدى. نەچچە كۈن ئاۋۇال مەكتەپتىن يانغان ئىككى بالا بىر - سىنىڭ يول بويىدىكى تاۋۇزلۇقىدىن بىر تاۋۇزنى ئۇزۇپ يەپ قويغانغا، تاۋۇز ئىگىسى كۆرۈپ قېلىپ ھېلىقى بالىلارنى كەنتكىچە سۈرۈپ بارغان ھەم كەنت كادىرلىرىنىڭ ئارىغا چۈشۈشىلەن بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئەللىك يۈەن تۆلەتكەن. بۇنداق ئىشلار ھەر يىلى دېگۈدەك بولۇپ تۇراتتى.

شۇ ئىشلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئىسمايىل تىراكتورنىڭ رولىنى بۇراپ، ئېغىر ياغاچ سۆرەمنىڭ ئاستىدا يۇزى تاختايدەك سىلىقلانغان يەرگە رازىمەنلىك تۇيغۇسى بىلەن قاراپ قويدى. ئىش ئاخىرلاشقانىدى. ئۇ قىر باغرىدا تېخىچە مۈگدەپ ئولتۇرغان ئىمىن تۇردىنى چاقىردى:

— ھوي ئىمىنكا، يېرىڭىزنى سۆرىتىپ بولدۇم. خۇددى ئەينەكتەك سىلىق چىقىپ كەتتى مانا.

ئىمىن تۇردى ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن قىر باغرىدىن تۆردى. كۆزلىرىنى قايتا - قايتا ئۇۋۇلىۋەتكەندىن كېيىن، يېڭىلا سۆزىمەدىن چىققان يەرگە تەكشى قاراپ قويدى.

— بوپتۇمۇ، ئاكا؟ — دېدى ئىسمايىل قىلغان ئىشىدىن پە-

خىرلىنىپ .

ئىمىن تۇردى گەپ - سۆز قىلماي ئىسمايىلنىڭ ئالدىغا كەلدى. چالا ئۇيقۇدا ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىشىپ ساڭگىلاپ كەتكەنىدى.

— مېنى ئۇخلاپ قالدى دەپ، يەرنى تېپىنز ئاغدۇرۇپ قويمىغانسەن - ھە؟

ئۇنىڭدىن بىر - ئىككى ئېغىز ماختاش سۆزلىرىنى تەمە قىلىپ تۇرغان ئىسمايىلنىڭ كۆڭلى خۇددى مۇچ يەۋالغاندەك ئاچچىقلىنا بولۇپ قالدى.

— توۋا دەڭە، ئىمىنكا. مەنمۇ دېھقان، يەرنى قانداق ئاغدۇرۇشنى بىلمەيمەنما؟

— ئىتتىكرەك بىكار بولاي دەپ شۇنداق قىلغان بولساڭمۇ بىرنېمە دەپ بولمايدۇ.

ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان ئىسمايىلنىڭ غۇۋزۇدە ئاچچىقى كەلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاچ قورساق ئاران تۇرغان ئادەمگە بۇ ئوغىدەك گەپ تېخىمۇ ھار كەلگەنىدى.

— ئاھاي، نېمانداق مۇزغا داراڭگا ئاتقاندەك گەپ قىلىسىز، ئىمىنكا؟ ئىشەنمىسىڭىز يەرنى كولاپ بېقىڭ. مەن يا سىرتتىن كەلگەن ئادەم بولمىسام قاراپ تۇرۇپ ھېيلىگەرلىك قىلىدىغانغا، — ئۇ تىراكتورنىڭ ئوتىنى ئۆچۈرۈپ، سەكرەپ يەرگە چۈشتى - دە، پۇتىنىڭ ئۇچى بىلەن يېڭىلا سۆرىتىلگەن يەرنى تىلغاشقا باشلىدى، — مانا قاراڭ، چوڭقۇر ئاغدۇرۇپتىمەنمۇ؟ بولمىسا سىزمۇ كولاپ بېقىڭ.

ئىمىن تۇردى قىرغاقلىرىدىن تەر ئۆرلەپ كەتكەن كەتمەن شەپكىسىنى سەل كۆتۈرۈپ قويۇپ ھىجايدى.

— بولدى، بولدى. چوڭقۇر ئاغدۇرغاندەك قىلىسەن.

— ئەمىسە رازى بولدىڭىزمۇ؟

— رازى بولدۇم، بىراق ھازىر پۇل يوق. قوناق ساتقاندا بې-

رىمەن.

ئىسمايىل بۇنداق ئىشلارغا كۆنۈك ئىدى. دېھقان دېگەن يەر-دىن ئېلىپ يەرگە خەجلەيدىغان خەق. گەدىنىگە ئۆتسە بەرمەي ئا-مالى يوق. بۇگۈن بەرمىسە ئەتە، ئەتە بەرمىسە ئۆگۈن. بۇ يىل بەرمىسە كېلەر يىلى ھامان بېرىدۇ. ھېچبولمىسا ساتالمىغان قو-ناق، شاللىرىنى بەرسىمۇ ھېسساب.

— ئەمىسە، — دېدى ئىسمايىل ئۇنىڭ كېيىن يەنە تەتۈرلۈك قىلىپ تۇرۇۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، — پۇلىنى دېيىشىپ قويايلى.

— دېيىشمىسەكمۇ يىللىقى ئوخشاشقۇ؟

— ياق، بۇ يىل ماي باھاسى بەكلا ئۆسۈپ كەتتى. شۇڭا، تىراكتورى بارلارنىڭ ھەممىسى ئىش ھەققىنى ئۆستۈرۈۋاتىدۇ.

— نېمە دەيدىغانسەن، ئەجەب ئاشلىقنىڭ باھاسى ئۆسمەي، تىراكتورنىڭ ئىش ھەققى ئۆسۈپ كېتىدىكەنە؟

— بۇنى مەن نەدىن بىلەي. ئاشلىقنى يا مەن سېتىۋالمىسام.

— شۇنداقتىمۇ، ئىنساب بىلەن ئىش قىلمامسەن مۇنداق.

— ماۋۇ تىراكتور ماي قۇيمىسا قۇرۇق ئىنسابقا ماڭمايدى-كەن، ئاكا.

— دېگىنە، نەچچە پۇل ئالىسەن زادى؟

— بەش مو يېرىگىزنى ئاغدۇرۇپ، سۆرەتكىنىمگە بىر يۈز ئەللىك يۈەن بېرىسىز.

— ماڭمۇاي ماڭقا. تېخى تۇنۈگۈن تىراكتور ئېلىپلا بۇگۈن ئەجەب نوچى بولۇپ كېتىپسىنا؟ سەن نەچچە پۇل دېسەڭ شۇنى بېرىدىغان تېرەكنىڭ غازىگى ئەمەس بۇ.

— ئۇنداق ... پۇلغا چىقىنىمغان ئادەم، يەرنى تىراكتورغا ھەيدىتىمەن دېمەي تىرنا سالىسىز بولمامدۇ؟ — دېدى ئىسما-يىلمۇ بوش كەلمەي.

— جېنىڭغا تۇشلۇق سۆزلە، ماڭقا. بىر قويىمەن ئاغزىڭغا

بىكار.

— ئاپام كىچىكىمدە ماڭقامنى ئېرتىپ چوڭ قىلغان، ھازىر ماڭقام يوق. پۇل بەرمەك تەس كېلىۋاتامدۇ؟

ئىمىن تۇردى ئىسمايىلنىڭ ئالدىغا دېۋىلەپ كېلىپ، بۇرۇنغا نوقۇدى:

— گېپىڭ ئەجەب يوغانغۇ؟ قورسىقىڭدا، بىز ئۈچ ئوغۇل دەپ يوغانلىق قىلىۋاتامسەن؟ سەندەك ئۈچ ماڭقىنى بىر سانايدىغان نوچىمەن جۇمۇ، بىلىپ قوي.

— نەچچە سانىساڭ سانىمامسەن، نوچى بولساڭ ئاۋۋال ئىشلىگەن پۇلۇمنى بەر، — دېدى ئۇنىڭ ئۆكىتەملىكىگە ئاچچىقى كەلگەن ئىسمايىلمۇ سەنلەپ.

— ئەجەب سەنلەيسەنغۇ؟ بىقىنىڭ قىچىشىۋاتامدۇ، ماڭقا؟

— سەن سەنلىسەڭ مەن قاراپ تۇرامدىم ئەمىسە.

— تويە ... ماڭقا ...

ئىمىن تۇردى شۇنداق دەپلا يوغان مۇشتۇمى بىلەن ئىسمايىلنىڭ تۇمشۇقىغا بىرنى قويدى.

ئىسمايىل باياتىن بېرى ئىتتىكرەك تۇگىتىپ، ئۆگەگە قايتىشقا ئالدىرىغان ئىدى. مانا ئەمدى ئىمىن تۇردىنىڭ ئۆكتەملىكى بىلەن ئۆزى خالىمىغان بىر جېدەلگە باغلىنىپ قالدى. بولۇپمۇ «بىر ئاچقاندىن سورىماڭ، بىر ھارغاندىن» دەپ، قورساق ئېچىپ ماجالى قالمىغان بىر ئادەمگە بۇ مۇشت تولىمۇ ئېغىر كەلدى. چىدىغۇسىز خورلۇق ھېس قىلدۇردى. ئۇ بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان قانىنى سۈرتۈۋېتىپ ئىمىن تۇردىغا ھومايدى.

— نېمىدەپ ئۇرىسەن، ۋۇي جوھۇت؟

— نوچىلىق قىلساڭ تايىقىڭنى يەيسەن مۇشۇنداق.

— مېنىڭ قولۇمۇ ئاپامنىڭ ئىچىدە قالمىغان جۇمۇ.

— قالمىغان بولسا قانداق قىلاتتىڭ؟

— مانا... مۇنداق ...

ئىسمايىل ئۆزىدىن خېلىلا ئېگىز كەلگەن ئىمىن تۇردىنىڭ كانىيىنى كاپپىدە بوغدى. ئۇلار تۆتۈشۈپ كەتتى. يۈمشاق ئېتىز-دا بىرسى قوناق شېخىدەك ئىرغاڭشيتتى. بىرسى چار خۇرجۇن-دەك ئۇنىڭ ياقىسىدا پۇلاڭلايتتى. ئاخىر ئىمىن تۇردى نەپەس ئالالماي خىرقىراپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كىندىكىگە كېلىدىغان بۇ «ماڭقا»نىڭ بىلەكلىرىنىڭ مۇنچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغانىدى. تاماكىنى تولا چېكىپ، نەپەس يوللىرى بۇزۇلغان ئىمىن تۇردى يەنە بىرپەس مۇشۇنداق تۇرسا جېنى چىقىپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ژۇجۇدىنى ژەھمە باستى. ئىسمايىلنىڭ قولى خۇددى ئامبۇردەك بارغانچە چىڭىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ يېلىنماقچى بولدى، ئەمما چىڭ بوغۇلغان كانىيىدىن گەپ ئەمەس، بىر نەپەسنىڭ چىقىشىمۇ تەس ئىدى. ئىشلار خۇددى «پوققا چالما ئاتسا، ئۆزىگە چاچرايدۇ» دېگەندەك بولغانىدى.

بىركەمدە نېرىقى سالادا تۇرۇپ ئۇلارنىڭ تۇيۇقسىز ژارقىرىشىپ، ئارقىدىن چۈجە خورازلاردەك مۇشتلىشىپ كەتكىنىنى كۆرگەن بىر توپ كىشىلەر يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئىككىسىنى مىڭ تەستە ئاجرىتىۋالدى. ئىسمايىلنىڭ تىرناقلىرى ئىمىن تۇردىنىڭ غاز بويىندەك ئۇزۇن كانىيىغا چوڭقۇر پاتقانىدى. ئۇنىڭ ئۆپكىسى يېرىلىپ كېتىدىغاندەك ئېچىشىپ ئاغرىيتتى. نەپىسى يېتىشمەي، كۆزلىرى چانىقىدىن پۇلتىيىپ چىقىپ قالغانىدى. ئىسمايىلنىڭ قولى بوشىشى بىلەن تەڭ ئۇ خۇددى بوش تاغاردەك پۇرلاشقىنىچە يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.

— نېمانداق ئاتاڭدەك ئادەمنىڭ كانىيىغا ئېسىلىسەن؟ — دېدى كەلگەنلەردىن بىرسى ئىسمايىلنى ئەيىبلەپ.

— يېرىنى بىر بەلەن ئاغدۇرۇپ بەرسەم، پۇل بېرىشنىڭ ئورنىغا مېنى ئۇرۇۋاتسا تېخى. ئېسىلمامدىم ئەمىسە؟ — دېدى جىلە بولغان ئىسمايىلمۇ هېلىقى كىشىگە يۈز ـ خاتىر قىلمايلا.

— بۇگۈن بەرمىسە ئەتە بەرمەمدۇ. ياكى بولمىسا، ئاتاڭ ئۆزى

بىرنېمە دېيىشەتتى.

— ئەمسە بۇرنۇمنى يېرىپ، چىشلىرىمنى تۆكۈۋەتسىمۇ جىم تۇرسام بوپتىكەن ھە؟

— نېمە؟ ئۇ ئاۋۋال سېنى ئۇرغانمىدى؟

— ھەئە، ئىشىنىڭ ئاق ـ قارىسىنى بىلىپرەك گەپ قىلمامسىز ئادەمگە.

— ھوي ئىمىناخۇن، بۇ ...

گەپ ئۇزۇلۇپ قالدى. ئۇلار بايىلا يەردە ئۆلۈكتەك ياتقان ئادەمنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بايقاپ بولغۇچە، ئۇ قەيەردىندۇر تېپىپ كەلگەن بىر كەتمەننى ئېگىز كۆتۈرۈپ، پاراڭلىشىپ تۇرغانلارنىڭ سەل نېرىدىكى ئوتى ئۆچۈرۈلگەن تىراكتورنىڭ چوڭ چاقىغا زەرب بىلەن چاپتى.

— ھاي ...ھاي ... ئىمىناخۇن ... ئۇنداق ...

توسقانلار ئۇلگۈرەلمىدى. ماۋۇلارنىڭ پارىڭى بىلەن بولۇپ كەتكەن ئىسمايىل ئەمدىلا ئېسىنى تېپىپ يۈگۈرۈپ بارغۇچە، ئىمىن تۇردى چاقماقتەك تېزلىكتە كەتمەن بىلەن چوڭ چاقنى يەنە بىرنەچچىنى چېپىشقا ئۇلگۈردى. چاق يېرىلدى. تىراكتور بىر تەرەپكە قىڭغىيىپ قالدى.

— ۋۇي ئىت مىجەز سارايڭ، نېمىدەپ تىراكتورۇمنى چاناي-سەن. ئەكىلە كەتمەننى.

«ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك، ئۆزدىن كىچىك ئىسمايىلغا كۈچى يەتمىگەن ئىمىن تۇردى ئاچچىقىنى تىراكتوردىن ئالغانىدى. ئامراق تىراكتورنىڭ پۈتى سۇنۇپ كەتكەن ئادەمدەك قىڭغىيىپ تۇرغىنىغا ئىچى ئېچىشقان ئىسمايىل، بارغان پېتى ئۇنىڭ قولىدىكى كەتمەنگە ئېسىلدى.

— سېنىمۇ چانايمەن ھېلى، نوچى بولسايڭ كېلە، مايڭا.

ئىمىن تۇردى بايىلا يۇز بەرگەن مەغلۇبىيىتىنى ئۇنتۇپ، ئىسمايىل بىلەن يەنە تىركەشتى. ئۇ كەلگەنلەرنىڭ دەسلىپىدىلا

ئىسمايىلنى ئەيىبلەپ كەتكىنىدىن ئىلھام ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز-زىگە يان بېسىشىغا ئىشىنىپ قالدىمۇ، بىلگىلى بولمايىتتى.

ئىسمايىل بىرلا كۆچەپ ئۇنىڭ قولىدىكى كەتمەننى تارتىۋالدى. بىسى پارقىراپ تۇرغان كەتمەن ئىمىن تۇردىنىڭ بېشىدا جەۋلان قىلدى. مۇبادا ياشراق بىرەيلەن ئېتىلىپ كېلىپ كەتمەننى تۇتۇۋالمىغان بولسا، ئىمىن تۇردىنىڭ بېشىنىڭ نەچچە پارچە بولۇپ كېتىدىغىنىنى بىر خۇدانىڭ ئۆزى بىلەتتى.

ــ قويۇۋېتىڭ، ــ دەپ ۋارقىرىدى ئىسمايىل ئۇ كىشىگە بوي بەرمەي، ــ تىراكتورغا ئۆتكەن كەتمەن بۇ ساراڭغىمۇ ئۆز-تەمدىكىن، بىر كۆرەي.

ــ ئۇنداق قىلما، ئۇكام. كىچىك بولغاندىكىن ئېغىرراق بول.

ــ ھە، كىچىك بولغان گۇناھمىكەن؟ بۇگۈن زادى چانايمەن بۇ شادا پاچاق ساراڭنى.

ئىسمايىل شۇنداق تىركىشىۋاتقاندا، باشقىلارنىڭ ئوتتۇرا-سىغا كىرىۋالغان ئىمىن تۇردى ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك خىرقىراشقا باشلىدى:

ــ نوچى بولساڭ كېلە، بۇرنۇڭنى ئىزىۋېتىمەن، ماڭا يانغىنىڭغا تويىسەن بۇگۈن!

ئىسمايىل كەتمەننى تاشلاپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى. ئاڭغىچە باشقىلار ھاي ــ ھاي بىلەن ئىسمايىلنى توسۇۋالدى. ئىمىن تۇردى بىر توپ مۇھاپىزەتچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان كاتتىباشتەك توپ ئىچىدىن ئۇزۇن بوينىنى سوزۇپ، ھە دەپ ئېغىزىنى بۇزۇپ بىرنېمىلەرنى دەۋاتاتتى. ئۇ قورقۇپ تۇرسىمۇ ئېغىزىمنى يۇماي دېگەننى ئويلىمايىتتى.

شۇ ئاردىدا خۇددى بىرسى خەۋەر قىلغاندەك بۇ يەرگە ئۆمىلەپ خېلىل كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى باشقىلارنىڭ قولىدا ياۋا توشقاندەك توختىماي يۇلقۇنۇۋاتقان ئوغلىنىڭ ئېغىز ــ بۇرنىدا-

كى قانغا، ئاندىن بىر چەتتە چاقى يېرىلىپ قىڭغىيىپ قالغان تىراكتورغا چۈشتى. نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئازراق پەرەز قىلىپ ئۇلگۈردى. ئۇنى كۆرۈپ ئىسمايىلنى تۇتۇۋالغانلارنىڭ قولى بوشىدى، ئىسمايىلمۇ پەسكويغا چۈشتى.

ــ قانداق بولۇپ ... ــ دېدى ئۆمەر خېلىل بىردە ئوغلىغا، بىردە توپ ئىچىدە ئاق سەگىدەك چوقچىيىپ تۇرغان ئىمىن تۇردىغا كۆز سالغاچ، ــ يەرنى ياخشى ھەيدىيەلمىدىڭمۇ، بالام؟ ئىمىناخۇنىڭ چېشىغا تەگكەن ئوخشىمامسەن؟

ــ ياق، ئاتا، ــ دېدى ھە دېسىلا ئۇۋالچىلىققا قېلىۋاتقىنىغا چىدىمىغان ئىسمايىل بوغۇلۇپ، ــ ئىشنى ئۇ رازى بولغۇدەك قىلدىم. پۇلنى قوناق سېتىپ بېرىمەن، دېدى. ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل دېدىم. شۇ ... ئىش ھەققىنى جىق دەۋەتتىڭ دەپ مەن بىلەن ئۇرۇشۇپ ...

ــ بوپتۇ، ھېچ گەپ يوق. ئۆيگە قايت، بالام.

ــ لېكىن، ئاتا ... ئۇ تىراكتورنى چانىۋەتتى. ھەيدىگىلى بولمايدۇ.

ئۆمەر خېلىلنىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ سەل چۆچۈگەن ئىمىن تۇردى ئۇنىڭمۇ بالىسىنى باسقانلىقىنى كۆرۈپ بىردىنلا ئەدەشكە باشلىدى.

ــ ھە، چانايمەنغۇ. تېخى ماۋۇلار تۇتۇۋالمىغان بولسا سېنىمۇ چانايتتىم، ماڭقا. ئاتاڭ كەلسىمۇ قورقمايمەن.

ئۆمەر خېلىلنىڭ يۈزى ۋاللىدە قىزاردى. ئۇ ئاچچىقى كەلسىلا مۇشۇنداق قىزىرىپ كېتەتتى.

ــ خاپا بولماڭلا، ئىمىناخۇن، ــ دېدى ئۇ ئىمىن تۇردىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ــ بالا كىچىكلىك قىپتۇ.

ئەمدى ئۆزىنى بىخەتەر ھېس قىلغان ئىمىن تۇردى توپ ئىچىدىن چىقتى.

ــ مەن بۇ مەھەللىدە ھېچكىمگە بوزەك بولۇپ باقمىغان،

مۇشۇ ماڭقا جېنىدا كانىيىمگە ئېسىلىپ يۈرىدا.

— ئەمدى ئۆزۈڭلىگە هاي بېرىڭلا، — دېدى ئۆمەر خېلىل. ئۇنىڭ ئېغىر تەلەپپۇزىدىن ئاران - ئاران تۇرۇۋاتقانلىقىنى هېس قىلغىلى بولاتتى. بىراق، يا قارىشىپ تۇرغانلار، يا ئىمىن تۇردى بۇنىڭغا ئەهمىيەت بەرمىدى. ئۇلار ئىشىنىڭ قانداق ئاخىرلىشىدىغىنىمۇ پەرەز قىلىشمىغانىدى.

— بۇ ماڭقىلىرىنى ئوبدانراق ئەدەپلەپ قويسىلا، هەرقانچە ئۇچ ئوغۇللىرى بولسىمۇ ...

بەخىرامان سۆزلەۋاتقان ئىمىن تۇردى، كۆچلۈك بىر قولنىڭ كانىيىغا قانداق يېپىشقىنىنى تۇيمايلا قالدى. ئۇ ئېسىنى تاپقاندا بايىقىدەكلا نەپسىنىڭ بوغۇلۇۋاتقانلىقىنى، كۆزلىرىنىڭ پۈلتىيىپ كەتكىنىنى سەزدى. بۇ قول بايىقىدىنمۇ كۆچلۈك ۋە قاتتىق ئىدى.

— هۇ سېرىق بەزگەك، هاي دەپ تۇرسام نېمانچە ئەڭشەيسەن؟ بالامنى ئۇرۇپسەن، تىراكتورنى كاردىن چىقىرىپسەن. يەنە قانداق قىلساڭ بولاتتى؟ ئۇچ ئوغلۇم بار دەپ قاچان ساڭا زورلۇق قىلغان يېرىم بار؟ مۇشۇنداق كۆكەرمىلىك قىلىپ تۇرۇۋالسام، مەهەللىدىكى هەممە ئادەم مەندىن قورقىدۇ دەپ ئويلامسەن؟ خەقنىڭ ئەسكى بىلەن تەڭ بولمايلى دەپ يول قويغىنى سەندىن قورققىنىمكەن؟

تۇيۇقسىز ئۆزگىرىشتىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ كەتكەن كىشىلەر بىرپەستىن كېيىن ئېسىگە كەلدى، ئۇلار ئالدىراپ ئۆمەر خېلىلنىڭ ئىمىن تۇردىنىڭ كانىيىغا كىرىشىپ كەتكەن قولىنى بوشىتىشقا ئۇرۇندى. ئەمما، ئۆمەر خېلىلنىڭ غەزىپى چېكىگە يەتكەنىدى. گەپ كار قىلمايتتى. ئۇ ئىمىن تۇردىنى سۆرىگەن پېتى تىراكتورنىڭ يېنىغا ئاپاردى.

— ماۋۇ تىراكتورغا ئېگىچە - يەڭگىلىرىڭنىڭ هەققى قېتىلىپ قالغانمىدى؟ نېمىشقا چانايسەن؟

ئىمىن تۇردىنىڭ گەپ قىلغۇدەك ھالى يوق ئىدى. چىرايى كۆكىرىپ، تۇمۇردەك قاردىداشقا باشلىغانىدى. خۇدانىڭ ھاۋاسى نىمۇ قېنىپ بىر شوراشقا قۇربى يەتمەيتتى. غەزىپى تاشقان ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ بېشىنى تىراكتورنىڭ يېرىلغان چاقىغا شالاق شۇلۇق قىلىپ بىرنەچچىنى ئۇستۇرۇۋەتتى. شۇ ھامان قولى قاناغا بويالدى. ئۇنىڭ نەرىنىڭ يېرىلغانلىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى. پەقەت ئۆمەر خېلىلنىڭ قولىدىن بوشاپ، يۇمشاق يەرگە ئوخدىچە چۈشكەندىلا قىپقىزىل قاننىڭ ئۇنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىدىن بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. قاراپ تۇرغانلارنىڭ چىرايى تاتاردى. ئەمدى ئاجرىتىشنىڭمۇ ھاجىتى قالمىغانىدى. ئىمىن تۇردىنىڭ يەرگە يىقىلىشى بىلەن جېدەلمۇ ئاخىرلاشقانىدى. بىر ھېسابتا ئاخىرقى جېدەلنى ئىمىن تۇردى ئۆزى تىلەپ تاپقانىدى.

ئەزەلدىن ھەرقانداق ئىشتا ئۆزىنى تۇتۇۋالىدىغان ئۆمەر خېلىل، بۈگۈن مىجەزىگە ماس كەلمىگەن بىر ئاچچىققا يول قويغانىدى. ئاچچىقى يېنىپ، ئەسەبلىرى بوشاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قەلبىنى پۈشايمان تۇمانلىرى قاپلىدى. ئۇ ئېغىز ـ بۇرنى قانغا بۇيىلىپ، يەردە بىچارىلەرچە ئىڭراپ ياتقان ئىمىن تۇردىغا بىر دىنلا ئىچ ئاغرىتىش نەزىرىدە قاراپ قويدى. ئاچچىق نېمىنى دېگۈزمەيدۇ، نېمىنى قىلدۇرمايدۇ. ئاچچىقنىڭ خۇشاللىقنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلسىمۇ، ئۇنى يېڭىش ھەممىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. نۇرغۇن ياخشى ئىشلار ئاچچىقنىڭ كاساپىتى بىلەن ۋەيران بولاتتى. ۋەيران بولغان نەرسىدىنمۇ كېيىنكى پۈشايمان ۋە ئۆكۈنۈش ئادەمنى بەك ئازابلايتتى.

ئېتىز يولىدىن موتوسىكلىتىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. تۈيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ كۈتۈلمىگەن جېدەلدىن تۇيغۇلىرى قېتىپ قالغان كىشىلەر بىئاراملىق ئىچىدە بۇرىلىپ قاراشتى. كېلىۋاتقىنى كەنت ساقچىسى ئىدى. ئۇلار شۇنداق بولۇشىنى ساقلاۋاتقاندەك، ئۇنىڭ يېقىن كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. كەنت ساقچىسى

موتوسكلىتنى يول ياقىسىدا توختىتىپ قويۇپ، يۇمشاق يەردىكى توپىغا كېچىپ ماڭغىنىچە ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— نېمە ئىش بولدى؟ — دېدى ئۇ كەسپىي ئادىتى بويىچە.

— بۇلار جېدەللىشىپ قالدى.

كەنت ساقچىسى ئېغىز ـ بۇرنى قانغا بويالغان ئىككى تۇر ـ دى، ئىسمايىللارغا قارىدى. چاقى يېرىلغان تىراكتورنىمۇ كۆر ـ دى. شۇ ئارىدا ساقچىنىڭ كەلگەنلىكىدىن روھلانغان ئىككى تۇر ـ دى ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ يىغلامسىراشقا باشلىدى:

— قارىڭ، ئۇكام، ماۋۇ ئاتا ـ بالا ئوغرىلار مېنى ئۇرۇپ ... — ئۇ قاچانلاردا قولىغا ئېلىۋالغان قان ئارىلاش چىشىنى كۆرسەتتى، — ئىككى تال چىشىمنى سۇندۇرۇۋەتتى. ماڭا ئىگە بولۇڭ، ئۇلارنى قولغا ئېلىڭ. قانۇندا بىرتال چىشقا ئىككى يىل جازا كېلىدىغۇ؟!

ساقچى يىگىت ئۆزىگە قانۇندىن دەرس سۆزلەۋاتقان مۇنۇ كىشىنىڭ ئەپتىگە قاراپ ئىچىدە كۈلگۈسى كەلدى. لېكىن، ئۇ ـ نىڭدا نەق مەيداندا كىشىلەرگە ئۇنداق ـ مۇنداق دەپ جازا ھۆكۈم قىلىدىغان ھوقۇق يوق ئىدى. ئادەتتىكى جېدەل ـ ماجىرا بول ـ سىمغۇ ئىككى تەرەپنى مۇرەسسەلەشتۈرۈپ بىر ئىش قىلىپ كەتكىلى بولاتتى، بىراق بۇ خىلى مۇرەككەپ ئىشتەك تۇراتتى.

ئۇ ساقچىخانىغا تېلېفون قىلدى.

2

قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىدى. بازارلىق ساقچىخانىنىڭ نۆ ـ ۋەتچىلىك ئۆيىگە ياندىش تۆمۈر پەنجىرىلىك تار سولاقخانىسىدا ئۆمەر خېلىل، ئىمىن تۇردى، ئىسمايىللار پۈشۈلدىشىپ ئولتۇ ـ راتتى. ئۇلارنىڭ قەلبىمۇ كېچە بىلەن تەڭ قاراڭغۇلىشىپ بار ـ ماقتا ئىدى. كەنت ساقچىسى تېلېفون قىلىپ بىرەر سائەتتىن

كېيىن، ئالا بالداق ساقچى ماشىنىسى ئۇشقىرتىپ سىگنال بەر-گىنىچە يېتىپ كەلدى. ئىككى ساقچى ماشىنىدىن چۈشۈپ، كەنت ساقچىسىدىن بىرەر قۇر ئەھۋال ئىگىلىدى ـ دە، ئۇچەيلەننى ماشىنىغا سېلىپ ئېلىپ ماڭدى. ئۇلار ساقچىخانىغا كەلگەندە كۇن ئولتۇرۇشقا باشلىغانىدى.

ـــ ھازىرچە سولاپ قويۇڭلار، ـــ دېدى ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ساقچىخانا باشلىقى، ـــ ئەتە بىر تەرەپ قىلىمىز!

شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى مۇشۇ سولاقخانىغا سولاپ قويۇشتى. بۇ ئۆيگە چىراغ يورۇتۇلمىغان بولۇپ، پەقەت يانداكى نۆۋەتچىلىك ئۆيىدىن چىققان توك چىراغنىڭ يورۇقى بىر بۇلۇڭنى سۇس يورۇتۇپ تۇراتتى. نۆۋەتچى ساقچى پات ـ پات ئۇلارغا قاراپ قويىاتتى. ئۇ ھەر قېتىم بۇ تەرەپكە قارىغان ھامان ئىمىن تۇردى تۆمۇر شادىغا يۇزىنى يېقىپ تۇرۇپ بوغۇق ئاۋاز بىلەن ۋارقىرايتتى:

ـــ مېنى ... مېنى قويۇۋېتىڭلار. مەن تاياق يېگۈچى تۇرسام، نېمىدەپ مېنىمۇ سولاپ قويىسىلەر.

نۆۋەتچى ساقچى گەپ ـ سۆز قىلماي ئارقىسىغا يانىتتى. ئاخىر ئىمىن تۇردىنىڭ داد ـ پەريادلىرىدىن بىزار بولغان ساقچى بۇ تەرەپكە قارىماس بولدى. ئۇلار قاراڭغۇ ئۆي ئىچىدە ئېغىر ـ ئېغىر نەپەس ئالاتتى، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قوياتتى. ئىمكانسىز بىر چەكلىمە ئىچىدە روھى كۆيەتتى. ئىچى سىقىلاتتى.

نۆۋەتچىلىك ئۆيىدە قويۇلۇۋاتقان تېلېۋىزورنىڭ ئاۋازى پەسلەپ، ئاللىكىملەرنىڭ گۇدۇڭ ـ گۇدۇڭلىرى ئاڭلاندى، ئارقىدىن نۆۋەتچى ساقچى كېلىپ ئۇلار تۇرغان ئۆينىڭ چىرىغىنى يانىدۇردى.

ـــ ئۆمەر خېلىل!

ساقچىنىڭ چاقىرغىنىنى ئاڭلىغان ئۆمەر خېلىل ئۇ مېنى

قويۇۋېتىدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ بىردىنلا روھلىنىپ كەتتى ـ دە، تۆمۈر شادىغا ئېسىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن ... مەن ...

— ئوغلىڭىز تاماق ئەكەپتۇ.

ساقچىنىڭ قولىدا بىر قاچا بار ئىدى. شۇ ھامان ئۆمەر خېـ لىلىنىڭ بۇرنىغا تاماقنىڭ مەززىلىك ھىدى ئۇرۇلدى. ساقچى ئىشىكنى ئېچىپ قاچىنى ئۇنىڭغا سۇنۇپ بېرىۋېتىپ سوراپ قويدى:

— ئوغلىڭىزغا دەيدىغان گېپىڭىز بارمۇ؟

ئۆمەر خېلىل نېمە دېيىشىنى بىلەلمىدى. بىراق، تۇرۇپلا قايسى ئوغلىنىڭ يوقلاپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ باققۇسى كەلدى.

— قايسى ئوغلۇم ئىكەن، سوجاڭ؟

ساقچى مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ بېشىنى چايقىدى. ئۇ ئۆمەر خېلىلنىڭ بىھۇدە سوئالىغا كۈلۈۋاتامدۇ ياكى دېھقانلارنىڭ ھەر ـ قانداق ساقچىنى «سوجاڭ» دەپ چاقىرىدىغان ئادىتىگە كۈلۈۋاتامـ دۇ، بىلىپ بولمايتتى.

— سوراپ باقماپتىمەن، — دېدى ساقچى، — ئاۋۋال تاماق يەڭلار، ھازىرچە كىمنىڭ كېلىشى مۇھىم ئەمەسقۇ دەيمەن.

ئۇ ئىشىكنى تاقاپ چىقىپ كەتتى. بايات ـ بېرى غەم، تەشـ ۋىش ئىچىدە قورساقنىڭ ئېچىشىنى ئۇنتۇپ كەتكەن ئىسمايىل تاماقنى كۆرۈپلا تۇرالماي قالدى. ئۇ ئەتىگەنلىك ناشىتىدىن كېـ يىن ھازىرغىچە ھېچنېمە يېمىگەنىدى. ئۆمەر خېلىل تۇنىكە قا ـ چىنىڭ ئېغىزىنى ئاچتى. تېخى ئىسسىق كەتمىگەن پولۇ ۋە ئۇستىدە چوڭ بىر پارچە گۆش بار ئىدى. قاچىنىڭ بېغىغا لىق چاي قاچىلانغان بىر تال چاي قۇتىسى ئېسىپ قويۇلغانىدى.

ئۆمەر خېلىل بۇلۇڭدا پۇشۇلداپ ئولتۇرغان ئىمىن تۇردىغا قارىدى. ئۇنى تاماققا تەكلىپ قىلىش ياكى قىلماسلىق توغرىسـ دا بىردەم دېلىغۇل بولۇپ تۇرۇپ قالدى. بىر ئادەمنى قارىتىپ

قويۇپ تاماق يەپ ئولتۇرۇش ئادەمگەرچىلىككىمۇ توغرا كەل-مەيتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بايىقى جېدەل - ماجىرالار ئۇنىڭغا بىر دەملىك بىمەنە ئويۇندەكلا تۇيۇلاتتى. كۆڭلىدە ئۇنىڭ بىلەن يارىشىپ قېلىش ئىستىكىمۇ تۇغۇلۇۋاتاتتى. شۇڭا، ئاۋۋال ئېغىز ئېچىپ كۆڭلىنى بىلدۇرگۈسى كېلىپ قالدى.

— كېلىڭلا، تاماق يەيلى، — دېدى ئۇ ئاۋازىنى ئىمكان بار سىلىق چىقىرىشقا تىرىشىپ.

ئىمىن تۇردى بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا قاردى. كۆزلىرى-دىن ئۆچمەنلىك، ئەنسىزلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

— قورسىقىم توق، — دېدى ئۇ سوغۇقلا.

— بىز بىر مەھەللىلىكقۇ؟ بۇ خاپىلىقمۇ تۇگەپ، يەنە سالام - سەھەت قىلىشىپ ئۆتىدىغان گەپ. ئاداۋەت تۇتۇش ياخشى ئىش ئەمەس. كېلىڭلا ...

— مەن چىشىمنى سۇندۇرۇۋەتكەن ئادەم بىلەن بىر قاچىدا تاماق يېمەيمەن.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭغا گەپ قىلغانلىقى پايدىسى يوقلۇقىغا كۆزى يېتىپ جىمىپ قالدى. شۇ ئاردىدا ئىسمايىل ئاتىسىنى ئال-دىرىتىشقا باشلىدى:

— بولدى، ئاتا. ئۆزىمىز يەۋېرەيلىچۇ، قورسىقىم بەك ئې-چىپ كەتتى.

ئۆمەر خېلىل چوڭقۇر بىر تىنىۋېتىپ تاماق يېيىشكە تۇ-تۇندى. لېكىن، كۆڭۈل خاتىرجەم بولمىغاندىكىن ئىشتىها بوغۇ-لۇپ، تاماقمۇ تاماق بولمايدىكەن. ياش ئەللىكتىن ئاشقاندا باش-قىلار بىلەن ئۇرۇشۇش، يەنە ساقچىخانىدا سولاقتا يېتىش ئۇنىڭ-غا هار كەلمەكتە ئىدى. «ئاچچىق شەيتانىنىڭ پەيلى» دەيدۇ بو-ۋىلار. ئاشۇ بىر دەملىك ئاچچىق مانا مۇشۇنداق بىرمۇنچە كۆڭۈل-سىزلىكنى تېپىپ بەردى. شۇغىنىسى گاھىدا سېنىڭ ئۇرۇشقۇڭ بولمىسىمۇ باشقىلار مەجبۇرلاپ قويىدىكەن، ناۋادا ھەممە ئادەم

ئۆمەر خېلىلدەك ئويلىغان بولسا قاناداق ياخشى بولاتتى ـ ھەـ؟! يامان بولماق بىردەملىك، لېكىن رەنجىگەن، ئازار يېگەن كۆڭۈل ـ نى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بەسىي مۇشكۈل ئىش.

ـــ ئاتا، سىزمۇ يەڭ.

خىيالغا پېتىپ ئولتۇرۇپ كەتكەن ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ چاقىرىشى بىلەن سەل ئېسىگە كەلدى.

ـــ قورسىقىم ئاچمىدى، بالام، سەن يەۋەرگىن.

ئاتىسىنىڭ غەمكىن تۇرقىغا قاراپ ئىسمايىلنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى.

ـــ سىزگە خاپىلىق تېپىپ بەردىم، مېنى كەچۈرۈڭ، ئاتا، ـــ ئىسمايىل سۆزلەۋېتىپ بۇلۇڭدا تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان ئىمىن تۇر ـ دىغا قاراپ قويدى، ـــ ئىشىنىڭ بۇ دەرىجىگە بېرىشىنى ئويلىماپ ـ تىمەن. يا ماڭۇ ئادەمىمۇ بىر كىشى ئارقىسىدىن ئىتتەرگەنىدەك توختاپ قالاي دېمىدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئىمىن تۇردى ئورنىدىن سەل قىمىرلاپ قويدى، ئاندىن چۈشكۈرگەندەك شەپە چىقىرىپ دىمە ـ قىنى قېقىۋېتىپ، باشقا بىرنېمە دېمىدى.

ـــ بولىدىغان ئىش بولدى، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل خورسە ـ نىپ قويۇپ، ـــ باشقا كەلگەننى كۆرمەي چارە يوق.

ئاتىسىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقانلىقىنى پەھ ـ لىگەن ئىسمايىلنىڭ كۆڭلى بىرقىسمىلا بولۇپ قالدى. كۈندۈزى ساقچى ماشىنىسىنىڭ ئۈشقىرتىپ سىگنال بەرگىنىچە ئېتىزغا بېرىشى، ئۇلارنى مەھەللە ـ جامائەتنىڭ كۆزىچىلا ماشىنىغا سې ـ لىپ ئېلىپ مېڭىشى بەك سۈرلۈك بولغانىدى. جىنايەتچى بولۇش نېمىدېگەن قورقۇچلۇق ـ ھەـ؟! ئىسمايىل كىنولاردا پۈت ـ قولىغا كويزا ـ كىشەن سېلىنىپ، ساقچىلارنىڭ نازارىتىدە كېتىۋاتقان جىنايەتچىلەرنى كۆپ كۆرگەنىدى. بىراق، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆ ـ زىنىڭ گەرچە ئۈنداق كويزا ـ كىشەن سېلىنمىسىمۇ، ئالا بالداق

ساقچى ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ، سولاقخانىغا ئەكىلىنىدىغىنىنى ئويلاپمۇ باقمىغاندى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى تەشۋىش قاپلىدى. بىر ئۆيگە قامىلىش ئادەتتىكى ئىشتەك بىلىنسىمۇ، لېكىن ئىنسان ئۇچۇن ئەڭ قىممەتلىك بولغان ئەركىنلىكتىن ئايرىلىش بەك ئازابلىق ئىدى. ئاشۇ بىر دەملىك جېدەل سەۋەبلىك مۇشۇ كۇنگە قالغىنىنى ئويلىغىنىدا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتەندى. تىنچلىق، خاتىرجەملىك نېمىدېگەن ياخشى. مۇشۇ ئىش يۇز بەرمىگەن بولسا، ئۇ ھازىر ئۆيىدە خاتىرجەم ئولتۇرغان بولاتتى. ئاتىسىمۇ قاراڭغۇ ئۆيگە قامىلىپ خورلۇق تارتمايتتى. بولۇپمۇ بۇ ئىشقا ئاتىسىنىمۇ سۆرەپ كىرگىنىنى ئويلىغىنىدا ئۇ ئۆزىگە بەكلا ئاچچىقى كەلدى. «مۇشۇ گاڭگۇن ئوغرى بىلەن تەڭ تۇرمىسام نېمە بولار ئىدى. بەرگىنىڭنى بەر دەپلا كېتىۋەرگەن بولسام، مۇشۇ ئىشمۇ يوق. ناھايىتى شۇ كەتسە يىگىرمە ئوتتۇز يۇەننەڭ ئىشى. ئەمدىچۇ؟ خەقتىن تاياق يېدى، تىراكتور بۇزۇلدى، ساقچىخانىغا سولاندى. ئەتە يەنە قانداق كۆڭۈلسىز ئىشلارنىڭ بولىدىغانلىقى نامەلۇم. ئىمىن تۇردى تېخى بىر چىشقا ئىككى يىل جازا كېلىدۇ، دېگەندەك بىر گەپنى قىلىپ يۇرىدۇ. شۇنداق بولۇپ قالسا ئۇنىڭ قۇرت يەپ تەييار بولغان ئىككى تال سېسىق چىشى ئۇچۇن تۆت يىل تۇرمىدە ياتىدىغان گەپ ئىكەن. ئاتىسىنى تۆت يىل كېسىۋەتسە قانداق بولىدۇ. راستلا شۇنداق بولسا بۇ ئىسمايىلنىڭمۇ تۇگەشكىنى ئەمەسمۇ.»

ئىسمايىلنىڭمۇ ئىشتىھايى بۇغۇلدى. يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران بېسىپ تۇردى. ئىشلارنىڭ يامان تەرىپى ئۇنى تەشۋىشكە سېلىپ تۇرسىمۇ، ئاتىسىدىن ئازراق بولسىمۇ تەسەللىگە ئېرىشىشنى ئويلاپ شۇنداق سوراپ قويدى:

— ئاتا، ئەتە ئۇلار بىزنى قويۇۋېتەرمۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى ئۆمەر خېلىل، ئۇ ئوغلىدىكى ۋەھىمىنى ھېس قىلغاندى، — ناۋادا ... ناۋادا جازالايمىز دەپ

قالسا سەن چىقىپ كەت. بۇ دەردنى مەنلا تارتاي.

ئىسمايىلنىڭ يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ قالدى. ئاران تۇرغان كۆز ياشلىرى تارىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— ياق... ئاتا ...

— شۇنداق قىل، سەن تېخى كىچىك. تۇرمىدە ياتساڭ بولمايدۇ.

— سىزنى بۇ يەردە قويۇپ چىقىپ كەتكىنىمدىن، ئۆلگىنىم ياخشى، ئاتا. سىز چىقىپ كېتىڭ، مەن قالاي.

— ياق، گېپىمنى ئاڭلا. مەن دېگەندەك بولسۇن.

— ھېچبولمىسا... سىز بىلەن قالىمەن.

ئۇلار خېلى ئۇزاق تالاشتى، بىراق بىرلىككە كېلەلمىدى. ئوغلىنى قايىل قىلىشقا كۆزى يەتمىگەن ئۆمەر خېلىل چوڭقۇر خورسىنىپ قويۇپ جىمىپ قالدى.

— ئەتە بىر گەپ بولسۇن، — دېدى ئۇ ئاخىر ئىسمايىلنى بەزلەپ، — ئىشلار ئۇنداق يامان تەرەپكىمۇ كەتمەس.

— ئاتا ...

— بۇ ئاشنى يەۋەتكىن، بالام، قورساق ئاچ بولسا كۆزۈڭگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ.

ئۇ ئېغىزىدا شۇنداق دېگەن بىلەن، بۇ كېچە كۆزگە ئۇيقۇ كېلىش يوق گەپ ئىدى.

شۇ ئارىدا نۆۋەتچى ساقچى كېلىپ چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتتى. ئۇلار قارانغۇلۇق ئىچىدە قالدى.

3

ئۇلار تاڭ سەھەرنى خامۇشلۇق، ئازاب ئىچىدە كۈتۈۋالدى. بولۇپمۇ ئۆمەر خېلىل مەسچىتتىن كىرىپلا كالا ـ قويلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋېتىپ، ئېتىزغا ماڭاتتى. سەھرانىڭ ساپ

ھاۋاسى دېھقانغا ناشتا، دېھقاننىڭ روھى ئېتىز ـ دالادا كۆكلەي-
دۇ. ئۇلارنىڭ سالمى تەبىئەتكە، تەبىئەتنىڭ سالمى ئۇلارغا. بۇ
ئىشلار ئۆمەر خېلىلغا ئادەت بولۇپ كەتكەندى. ئەمما، بۇگۈن ئۇ
كالا ـ قويلىرىغا قارىيالمىدى، ئېتىزغا بارالمىدى. تۆمۈر پەنجە-
رە ئىچىدە ئولتۇرۇپ، سىرتتا ئاڭلىنىۋاتقان سەھەرنىڭ شاۋقۇن
ئاۋازىغا ئۆكۈنۈش ئىچىدە قۇلاق سالدى. بىر كېچىلىك قامىلىش
ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈر يەتكۈدەك ئازاب ھېس قىلدۇرغانىدى. ئۇ يەنە
ھېچكىمدىن رەنجىشكە ھەققى يوقلۇقىنىمۇ تونۇپ يەتتى. ھەتتا
ماۋۇ تېخىچە ئاخشام ئولتۇرغان پېتى مىدىرلىمىغان ئىمىن تۇر-
دىدىنمۇ شۇنداق ئىدى. چاۋاك ئەلىۋەتتە بىر قولدىن چىقمايدۇ،
شامال چىقمىسا، دەرەخ لىڭشىمايدۇ. بىراق، چوقۇم بىر تەرەپ
ئۆزىنى تۇتالايدىغان بولۇشى كېرەك. تار كۆۋرۈكتە ئىككى تېكە
يول تالاشسا چوقۇم ئىككىلىسى سۇغا غەرق بولىدۇ. ھايات بۇنداق
تالىشىشتا ئەمەس، ئەپۇچانلىق، يول قويۇش، كەڭ قورساقلىق
بىلەن ئۆز مەنىسىنى تاپىدۇ. تەرەققىي قىلىپ گۈللىنىدۇ. ئۆمەر
خېلىلىنىڭ ئاتىسى ئۇ ئەقلىنى بىلگەندىن باشلاپ مەھەللە مەس-
چىتىنىڭ مەزىنى ئىدى. تاڭ سەھەردە كىشىلەرنى غەپلەت ئۇيقۇ-
دىن ئويغىتىپ، گۈزەل بىر تاڭنى كۈتۈۋېلىشقا چاقىراتتى. ھەر-
قانداق ئادەمگە ئىللىق مۇئامىلە قىلاتتى. چىرايىدىن تەبەسسۇم
ئۆچمەيتتى. كىشىلەرنى ياخشىلىققا دەۋەت قىلاتتى. ئەڭ جاھىل
كىشىنىمۇ ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن قايىل قىلىپ، ئۇرۇش-
جېدەلدىن رايىنى قايتۇراتتى. يۇقىرىدىكى سۆزلەرمۇ ئۆمەر خې-
لىل ئۇچۇن ئاتا مىراس نەسىھەت ئىدى. ئۇ كۆپ ھاللاردا بۇ نە-
سىھەتكە ئەمەل قىلاتتى. شۇڭا، ھازىرغىچە بىرەر ئادەم بىلەن
قاتتىقراق سەن ـ پەن دېيىشىپ قالغىنىنى ئەسكە ئالالمايتتى.
باشقىلار بىلەن ئۇرۇش ـ جېدەل قىلىش ھەرگىز قالتىسلىق ئە-
مەس. بىراق، تۇنۇگۇن ئۇ ئازدى. ماۋۇ ئىمىن تۇردى دېگەن ئا-
دەمنىڭ ئەسلىدىلا بىغەرەز، ئىش ئۇقمايدىغان كىشى ئىكەنلىكى-

نى بىلىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى ئۇنىڭ بىلەن تەڭلەشتۇردى. ئاقىۋەت يانقان جايى مۇشۇ بولدى. يامانلىقنى يامانلىق بىلەن تۈزىگىلى بولمايدۇ. ياخشى ئادەم يامان ئادەمنىڭ كاساپىتىگە كەتسە ئۆۋال ئەمەسمۇ. بۇ خۇددى تىكەننى كۆرۈپ تۇرۇپ دەسسىگەندەكلا بىر ئىش ئىدى.

ھويلىدا ئىشقا كەلگەن ساقچىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى كۆپەيدى. يوقلىما قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ماشىنا، موتوسىكلىتلار گۈركىرىدى. ئاخىر بىر ساقچى كېلىپ ئۇلار تۇرغان ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچتى.

— سىرتقا چىقىڭلار!

ئۆمەر خېلىل ئورنىدىن تۇردى. كېچىچە كۆز يۇممىغان ئىسمايىل سەھەرگە يېقىن مۈگدەپ قالغانىدى. ئۆمەر خېلىل ئوغلىنى يېنىك تۇرتتى. ئىسمايىل ئىتتىك كۆزىنى ئېچىپ، ئەتراپقا ئالاق ـ جالاق بولۇپ قارىدى. ئۆزىنىڭ نەدە تۇرغانلىقىنى بايقىغاندىن كېيىن، لاسسىدە بولۇپ قالدى.

— تۇر، ئوغلۇم، — دېدى ئۆمەر خېلىل، — سىرتقا چىقايلى.

ئىسمايىل ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتىسىغا يانداشتى. ئىمىن تۇردى مىدىرلىماي ئولتۇراتتى. ساقچى ئۇنىڭغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھوي، تۇرۇڭ ئورنىڭىزدىن، ئۇخلاۋەرمەي.

ئىمىن تۇردى ئۇخلىمىغاندى. بىر كېچىلىك قامىلىش ئۇنىمۇ ئوبدانلا ئازابلىغان، روھى زەربە يېگەنىدى. مەنمەنچىلىك، باشقىلارنىڭ ئالدىدا كۆچىنىڭ بارچە ئۆزىنى قالتىس قەھرىلىك كۆرسىتىشنىڭ پەقەت ئۆز ساياسىغا كىيىم كىيدۈرگەندەكلا بىر ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىپمۇ يەتكەنىدى. نەدىمۇ ساياسىگە كىيىم كىيدۈزگىلى بولسۇن؟ ئۇ ئۆزىنى ئالداشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۆز خىيالىڭ ئۆزۈڭگە. ئادەمدە ئەركىنلىك بولمىسا ھەممىسى بىكار. ئۆزىنى ئۆزى مەھكۇملۇققا گىرىپتار قىلغان ئادەم ئەڭ

هاماقەت. كاللىسىدىكى نۇرغۇن زىددىيەتلىك خىياللار ئۇنى ئەنە شۇنداق گاراڭشىتىپ، بىردىنلا ئاڭقاۋ، ئېسىنى يوقاتقان بىر ئا- دەمگە ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى. كۆزلىرى قىشتىكى دېرىزىدەك سو- غۇق، نۇرسىز، ئىپادىسىز ئىدى. ساقچىغا خۇددى غەلىتە مەخ- لۇقتا قارىغاندەك قارايتتى. ئۇ سەل دەلدەڭشىپرەك توختاپ قال- دى. ئاندىن قەپەستىكى قۇشتەك ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى. ساقچى ئۇنىڭ غەلىتە قىلىقلىرىغا ئەجەبسىنىپ، ئارقىسىدىن قارىغىنا- چە تۇرۇپ قالدى.

هويلىغا چىقىپ قاياققا مېڭىشىنى بىلەلمەي تۇرغان ئۆمەر خېلىل ئاتا ـ بالىنى يەنە بىر ساقچى چاقىردى.

ـــ ئاۋۇال هاجەتخانىغا بېرىپ كېلىڭلار، كېچىدىن بېرى قىستاپمۇ قالغاندۇ. هاجەتخانا ئاۋۇ تەرەپتە ... ـــ ئۇ گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغۇچە، ئىمىن تۇردى مەڭدەپ قالغان ئادەمدەك لاقا ـ لۇقا دەسسەپ هويلىغا چىقىپ كەلدى، ساقچى ئۇنىڭغا قا- راپ ۋارقىرىدى:

ـــ هە، سىزمۇ شۇنداق قىلىڭ. هازىر هەممىڭلاردىن گەپ سورايمىز.

ئۇلار ئىشلىرىنى تۈگىتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ ئىمىن تۇردى ئىشخانىغا چاقىرتىلدى. ئىشخانىدا تۇنۇگۈن ئۇلارنى مەھەللىدىن ئەكەلگەن ئىككى ساقچى بار ئىدى.

ـــ ئىسىم ـ فامىلىڭىز نېمە؟

سوراق شۇنداق باشلاندى. ئىمىن تۇردى دەسلەپتە بىردەم مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى، ئاندىن قورقۇنچ ئىچىدە ساقچىلارغا سەپ- سالدى. خۇددى سوت ئۇستىدە تۇرغان جىنايەتچىدەك پۈتۈن ۋۇ- جۇدىنى ۋەهىمە قاپلىدى.

ـــ بىر كېچە... مەن... مەن... ئۆيگە كېتەي. ئۇلارنىڭ پۇ- لىنى بېرىمەن... ئۇنداق... ئۇنداق قىلماڭلار ... مېنىڭ ... تۇر-

مىدە ياتقۇم يوق. ئەمدى قەتئىي ئۇرۇشمايمەن.

ئۇنىڭ تاقا ـ توقا گەپلىرى ساقچىلارنىمۇ دەمالىلىققا مەجبۇر قويدى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويۇپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

ـــ خاتا چۈشىنىپ قالماڭ، بىز سىزنى تۇرمىگە سولايمىز دېمىدۇق. پەقەت ئىشىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلىپ باقماقچى. شۇنىڭغا قاراپ سىلەرنى بىر تەرەپ قىلمىز. چىرايلىق كېلىشىپ قالمىز دېسەڭلار، كېلىشتۇرۇپ قويىمىز. ھازىر سورىغان سوئاللىرىمىزغا جاۋاب بېرىڭ.

ئىمىن تۇردى ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئويلىنىۋاتقاندەك بىر پەس بېشىنى سىلىپ تۇرۇپ كەتتى. كېيىن ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆزلىرىنى چىمچىقلاتقىنىچە غۇدۇرىغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ مەن... مەن... مەن ياخشى ئادەم.

ـــ ئاۋۋال ئىسمىڭ ـ فامىلىڭىزنى دەڭ؟

ـــ ئىمىن تۇردى.

ـــ نەچچە ياش؟

ـــ ئەللىك ئىككى ياش.

ـــ تۇرۇشلۇق جايىڭىز؟

ـــ توقسۇن كەنتى، بۇلابېشى مەھەللە.

ـــ ئۆمەر خېلىل ئائىلىسى بىلەن نېمە سەۋەبتىن ئۇرۇشۇپ قالدىڭلا؟

ـــ مەن ... ئۇ... يەر ئاغدۇرۇپ ...

ـــ داۋامىنى دەڭ.

ـــ شۇ ... ئۇرۇشتۇق. مەن ئۇردۇم، ئۇمۇ ئۇردى ... تىراكتورنى چانىۋەتتىم ... ئىككى تال چىشىم سۇنۇپ ... كەتتى.

ئىمىن تۇردىنىڭ كېيىنكى گەپلىرى تازا چاك باسمىغان بولسىمۇ، ساقچىلار ھەرھالدا ئىشىنىڭ جەريانىدىن ئاز ـ تولا خەۋەر

ۋەر تاپتى. ئارقىدىن ئىسمايىل، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆمەر خېلىل چاقىرتىلدى. ئىش ئاساسەن ئايدىڭلاشتى.

— مۇرەسسە قىلىپ قويساق قوشۇلامسىلەر؟ — دېدى ساقچىلار ئاخىرىدا ئىمىن تۇردىدىن سوراپ.

— مۇرەسسە؟

— ھەئە، نېمىلا دېگەنبىلەن ئىككىڭلار بىر مەھەللىدىن ئىكەنسىلەر. كېيىنكى ئىشلارنى ئويلىغاندا، ئۆزئارا كېلىشىپ قالساڭلار ياخشى.

ئىمىن تۇردىنىڭ كاللىسىدا بۇلار بىلەن ياخشى ئۆتۈش، ئاداۋەت تۇتماسلىق ... دېگەندەك نەرسىلەر يوق ئىدى. پەقەت بۇ يەردىن تېزرەك چىقىپ كەتكۈسى بار ئىدى، قاراڭغۇ ئۆيدە چەكسىز غېرىبلىق، تەنھالىق ئىچىدە ئازابلىنىپ يەنە بىر ئاخشام ياتقۇسى يوق ئىدى. چىشلىرىنىڭ دەردىنمۇ ئۇنتۇغاندى. بىر كۈن بولسىمۇ ئۆز رايى بويىچە تىنچ، خاتىرجەم ياشىغۇسى بار ئىدى.

— سىلەر ... نېمە دېسەڭلار شۇ، — دېدى ئۇ ئاغزىغا يىغىلىپ قالغان تۈكۈرۈكىنى قاتتىق ئاغرىپ تۇرۇۋاتقان گېلىدىن تەستە ئۆتكۈزۈپ.

دەۋاگەر ۋاز كەچكەن بولغاچقا، ساقچىلار بىردەم مۇزاكىرە قىلىشقاندىن كېيىن، تېزلا قارار چىقاردى. قارارىدا: ئىمىن تۇردى ئۆمەر خېلىلغا يەر ئاغدۇرۇش ھەقىقىنى بېرىش، تىراكتورنىڭ چانىۋەتكەن چاقىنى تۆلەش. ئۆمەر خېلىل ئىمىن تۇردىنىڭ ئىككى تال چىشىنىڭ ئورنىغا سۈنئىي چىش سالدۇرۇپ قويۇش، مۇۋاپىق داۋالىنىش خىراجىتى بېرىش. ئىسمايىلنى ئون بەش كۈن توختىتىپ قويۇش، ئوتتۇرىغا قويۇلغاندى. يەنە مۇبادا تەرەپلەر قايىل بولمىسا ناھىيەلىك ج خ ئىدارىسىگە نارازىلىق پىكىر بەرسە بولىدۇ، دېيىلگەنىدى.

— قانداق، — دېدى ساقچى ئۇلارغا تەكشى قاراپ چىقىپ، —

مۇشۇنداق بىر تەرەپ قىلساق قايىل بولامسىلەر؟

— قا... قايىل، — دېدى ئىمىن تۇردى ئالدىراپ ئىسپادە بىلدۇرۇپ، — مەن ... كېتەي، كەتسەم بولامدۇ، سوجاڭ؟

— ئاۋۋال بۇ قەغەزلەرگە ئىمزا قويۇۋېتىڭ.

— مەن خەت يازالمايمەن.

— نېمە؟ مەكتەپتە ئوقۇمىغانما؟

— ئوقۇغان.

— ئەمىسە نېمىشقا خەت يازالمايسىز؟

— شۇ... يېڭى يېزىقچە ...

— ھە، يازالايدىكەنسىزغۇ. يېڭى يېزىق بولسىمۇ مەيلى، ئىسمىڭىزنى يازسىڭىزلا بولدى.

ئىمىن تۇردى ئىنگلىزچىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل يېزىق بىلەن ئىسمىنى يازدى.

— ئەمدى سىلەرمۇ... — دېدى ساقچى ئۆمەر خېلىل بىلەن ئىسمايىلغا يۈزلىنىپ.

ئۆمەر خېلىل بۇ بىر تەرەپ قىلىشنىڭ توغرا ياكى خاتا بولغانلىقىنى بىلەلمىدى. ئۇنى ھەيران قالدۇرغان ۋە بىئارام قىلغان ئىش ئىمىن تۇردىنىڭ بىر كېچىدىلا باشقىچە بولۇپ قالغانلىقى ئىدى. ئۇنىڭ تۇنۇگۈنكى ئۆكتەملىكىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ئەسلىدە دەسلىپىدىلا مۇشۇنداق رايىش بولغان بولسا، مۇشۇ ئاقىلانە ۋەتلەرمۇ كېلىپ چىقمىغان بولاتتى. قاراڭغۇ ئۆيگىمۇ قايتىپ يۇرمەيتتى. ئادەم دېگەنگە بىرنېمە دەپ بولمايدىكەن. ئاچچىقى كەلگەندە ئىت، مۇشۇك. ئاچچىقى يانغاندا قوي ـ قوزا. ئەگەر ئادەم ئۆزى ئەھىيا قىلغان گۈزەللىكنى ئاشۇنداق بىرەدىملىك ھايات جان، بىرەدىملىك شەيتانىڭ ئازغۇن ۋەسۋەسىسى سەۋەبلىك ۋەيران قىلىۋەتمىگەندە، تۇرمۇش تېخىمۇ مەنىلىك ئۆتكەن بولماسمىدى؟!

ئۆمەر خېلىل ئۇھسىنىپ قويدى. گەرچە تۇرمە ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئوغلىنىڭ ئون بەش كۈن توختىتىپ

قويۇلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، يەنە ئازابلىنىشقا باشلىدى. بىر كېچىلىك قامىلىش ئادەمنى شۇنداق ئازابلىغان يەردە، ئون بەش كۈن تۇرسا نېمە بولۇپ كېتەر؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر كۈزلۈك يىغىمنىڭ ئەڭ ئالدىراش مەزگىلى. ئىسمايىل بولمىسا ئۆينىڭ ئىشىمۇ تەس. ئەڭ مۇھىمى ئۇ ئوغلىنىڭ ئازاب تارتىشىنى خالىمىدى.

— مۇنداق ... مۇنداق قىلساق بولارمۇ، سوجاڭ؟ ئوغلۇم قايتىپ كەتسۇن، ئۇنىڭ ئورنىدا قاراڭغۇ ئۆيدە مەن ياتاي.

ساقچىلار تەئەججۇپ بىلەن ئۇنىڭغا قاراشتى. ئاندىن يەڭگىل باشلىرىنى چايقىدى.

— قارار كىمنىڭ ئۈستىدىن چىقىرىلسا، جازانى شۇ تارتىشى كېرەك. لېكىن، خاتىرجەم بولۇڭ، ئۇنى قاراڭغۇ ئۆيگە سولاپ قويمايمىز. ناھىيەدە مەخسۇس تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى بار. ئۆيلىرى ئازادە، يورۇق. ئۇچ ۋاخ ئاش ـ تامىقى تولۇق. ئوغلىڭىزنىڭ ئىپادىسى ياخشى بولسا، بىر ـ ئىككى كۈن بۇرۇنراق قايتىپ چىقىشىمۇ مۇمكىن. بىر يېرى ... — ساقچى گېپىنى توختىتىپ، ئىسمايىلنىڭ چىرايىغا سەپسالدى، ئىسمايىل ئاتىسىنىڭ ئۆزىنىڭ ئورنىدا جازالانماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئېغىزىنى ئۆمىلەپ، نارازىلىق بىلدۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتاتتى، — قويۇپ بېرىلىدىغان چاغدا تاماق پۇلىنى تۆلەيسىلەر.

— بۇ ...

— نارازى بولسىڭىز، بايا دېگەندەك ئىدارىگە نارازىلىق پىكىرى بەرسىڭىز بولىدۇ.

— مەن ... ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس، پەقەت ئوغلۇم ...

— ئاتا، — دېدى ئىسمايىل ئۇنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ، — سىز قايتىپ كېتىڭ. جازانى ئۆزۈم تارتىمەن. ناھايىتى ئون بەش كۈن ئىكەنغۇ.

ئۆمەر خىياللىنىڭ كۆزىگە غىلىدە ياش كەلدى. خۇددى ئوغ-

لمدن ئۇزاق ۋاقىت ئايرىلماقچى بولغاندەك، يۈرەكلىرى ئېچىشىپ ئاغرىپ كەتتى.

— بالام ... بۇ ئىشنى مەن بۇزدۇم، ئۆزۈمنى تۇتالمايۋاتىمەن... — ئۆمەر خېلىل ئۆيگە كېتىشكە ئالدىراپ تۇرغان ئىمىن تۇردىغا قاراپ قويدى. ئىمىن تۇردى بۇلارنىڭ ئىشنى ئاقساتقىنىغا نارازى بولۇۋاتقان بولسا كېرەك، بىزارلىق ئىچىدە قاپىقىنى تۆرۈپ، چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇۋالغانىدى.

— بولدى ئاتا، تالاشماڭ. مەن قېلىۋېرەي. سوجاڭلارمۇ دېدى، بۇ ئىشقا سالا قىلىشقا بولمايدىكەن.

ئۆمەر خېلىل ئوغلىغا بىردەم تىكىلىپ تۇردى. لەۋلىرى توختىماي تىترەيتتى. ئۇ ئاخىر شۇڭغاندىكى دەرەخ شېخىدەك تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن قەغەزگە ئىمزا قويدى. ئىش ئاخىرلاشتى.

— بىرنەچچەيلەن سىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ، — دېدى ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلغان ساقچىلارنىڭ بىرسى ئۆمەر خېلىلغا يېقىن كېلىپ، — ئوغلىڭىزمۇ قورساققا بىرنەرسە يېگەچ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈۋالسۇن. ئۇنىڭدىن كېيىن ناھىيەگە ماڭمىز.

ئۇلار ساقچىخانا ھويلىسىغا چىقىشتى. ئىمىن تۇردى خۇددى قەپەستىن قۇتۇلغان قۇشتەك ئالدى ـ كەينىگە قارىماي سىرتقا ماڭدى. قەدەملىرى شۇنچىلىك تېز ئىدى. ھويلىدا سۇلايمان، ئەھەت ھېمىت، گۈلقىز، يەنە سۇلايمانىنىڭ بازاردىكى بىرنەچچە دوستلىرىمۇ بار ئىدى. ئۆمەر خېلىل ئۇلارنى كۆرۈپ خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى. ساقال ئاقارتقان بىر ئادەم باشقىلار بىلەن ئۇرۇشۇپ ساقچىخانىدا سولىنىپ ياتسا نە ئات، نە نومۇس. يەنە كېلىپ تۇرمىدىن چىققان بىر جىنايەتچىدەك ئەلپازدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقسا ـ ھە. ئېھ، يۈز. سەن قانداق چىدارسەن؟ ئوت بولۇپ كۆيۈپ كېتەرسەنمۇ، سۇ بولۇپ ئېقىپ كېتەرسەنمۇ؟!

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قۇدام، سالامەت تۇردىلىمۇ؟ ئىشلار قانداق بولدى؟

بىرىنچى بولۇپ ئەھمەت ھېمىت ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆ-رۈشتى. ئارقىدىن قالغانلار بىر - بىرلەپ كېلىپ كۆرۈشتى. ئۆمەر خېلىلىنىڭ قوللىرى قىزىتمىسى ئۆرلەپ قالغان ئادەمدەك بەكلا قىزىق ئىدى.

— ئاتا، قانداق بولدى؟ — دېدى سۇلايمان ئالدىراپ.

ئۆمەر خېلىل ئەھۋالنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتتى.

— چوڭ ئىش يوق ئىكەن، — دېدى ئەھمەت ھېمىت، — ئون بەش كۈنلۈك توختىتىپ قويۇش دېگەن ئادەتتىكى بىر جازا، — ئۇ دىككىدە بېرىپ ھېلىقى ساقچىلار بىلەن بىر - ئىككى ئېغىز گۇدۇڭلاپ كەلدى، — قېنى يۈرۈڭلار، سىرتقا چىقىپ پاراڭلى-شايلى.

ئۇلار ساقچىخانا قورۇسىدىن چىقىپ، يول بويىدىكى دەرەخ سايىسىدا ئولتۇرۇشتى. ئۆمەر خېلىل بىلەن ئىسمايىل ئۇلار ئە-كەلگەن تاماقنا ئېغىز تېگىشتى.

— ئۇكام، خاتىرجەم بول، — دېدى سۇلايمان ئىسمايىلغا تەسەللى بېرىپ، — بىرنەچچە كۈن ئىچىدە يولۇڭنى مېڭىپ ئا-چىقىۋالىمەن.

— ئەنسىرىمە، ئاكا، ناھايىتى نەچچە كۈنلۈك ئىشقۇ.

ئۇلار تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئىسمايىل ئۇلاردىن ئايرىلىشقا قىيماي كۆزىگە ياش ئالدى.

— بالام، خۇدايىمغا ئامانەت، — دېدى ئۆمەر خېلىل يىغلامسىراپ، — ئۆزۇڭگە دىققەت قىل، ساقچىلارنىڭ گېپىنى ئاڭلا، باشقىلار بىلەن ئۇرۇش - جېدەل قىلما.

— ماقۇل، ئاتا. خاتىرجەم بولۇڭ.

ئۇلار ئايرىلىشتى. ساقچىخانا ئىچىگە قاراپ ماڭغان ئىسما-

يىل پات - پات توختاپ ئۇلارغا تەلمۈرەتتى، كۆزلىرىدە ياش ئە-گىيىتتى. يۈرىكى ئېچىشىپ ئاغرىيىتتى. ساقچىخانا ئالدىدىكى كوچىدىن خۇشال - خۇرام كەيپىيات بىلەن، ئازادە پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقان ئادەملەرگە ھەۋەس بىلەن قارايتتى. باشقىلاردىن ئۆ-زىنىڭ بىر يەرلىرى كەمدەك ھېس قىلاتتى.

بەشنچى باب

1

ئىسمايىل تۇتۇپ تۇرۇش ئۈرنىغا كەتكەندىن كېيىن، سۇلايمان ئاتىسىنىڭ ئېتىز ئىشلىرىغا يارەملىشىش ئۈچۈن مەھەللىگە قايتتى. دەريا بويىدىكى شاللار پىشىپ كەتكەنىدى. ئالتۇندەك سارغىيىشقان شال باشاقلىرى، خۇددى بىر توپ ئەدەپلىك بالىدەك بېشىنى تۆۋەن ئېگىشىپ تۇراتتى. سەل نېرىدا ئاقىرىپ كۆرۈنگەن دەريا سۇيى تىنىمسىز شاۋقۇنلايتتى. قۇياشنىڭ سۇزۇك نۇرى كەڭ دالادا يالتىرايتتى.

بۇرۇن شاللارنى ئورغاق بىلەن ئورۇپ، ئاندىن خامانda تۇلۇق تاش ئارقىلىق يانجىپ دېنى ئايرىۋېلىناتتى. بىراق، ھازىر بۇ ئۇسۇلمۇ ئۆزگەردى. ئېتىزدا تۇرغۇزۇپلا كومبايىن ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. ئىش ئازايدى، جاپا ئازايدى. سۇلايمان ئىنىسى قاسىم بىلەن كومبايىنغا نۆۋەت ساقلاپ تۇراتتى. ئىككى كومبا-يىن نېرىقى سالادا شال ئورۇۋاتاتتى. ئىلگىرى بۇ يەرلەر كەڭرى جاڭگاللىق ئىدى، غەرب تەرەپتىكى ئېگىز دۆڭلۇكتىن چۈشۈ-شىگە تاكى دەريا بويىغا بارغۇچە ياپيېشىل يايلاق بولۇپ، ئېقىن بويلىرىدا جىغانلار باراقسان كۆكلەپ كېتەتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە چوڭ ـ چوڭ بۇلاقلار بار ئىدى. سۇلايمان بالىلىق چاغلىرىدا بۇ يەردە قوي ـ كالا باقاتتى. جاڭگاللىق رېۋايەتلەردىكى گۈزەل ما-كانغا ئوخشايتتى. كېيىن يايلاق بۇزۇلۇپ يەر ئېچىلدى. بۇلاقلار قۇرىدى. دەريا قىنى تارايدى. لېكىن، ئىش كىشىلەر ئارزۇ قىل-ىغاندەك بولمىدى. ئېچىلغان يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئۆزلەشمە-دى. ئۇلار ھەر يىلى بۇ يەرلەرگە شال تېرىيدۇ. بىراق، پەقەت

غەرب تەرەپتىكى دۆڭنىڭ ئاستىدىن باشلاپ بىرنەچچە سالانىڭ شاللىرى ياخشى بولىدۇ، قالغانلىرى 6 ـ ئاي كىرگەندىن كېيىن قۇرۇشقا باشلايدۇ. يەر ئاپپاق شور ئۆرلەپ تۇرغان پاتقاقلىققا ئايلىنىدۇ. دېھقانلار خېلى تىرىشىپ باقتى، ئەپسۇس بۇ ئادەت ئۆزگەرمىدى. جاڭگال ئۆزىچە ئۇلارنى يەكلەۋاتقاندەك ياكى ئاشۇ يوقالغان تەبىئىيلىكىگە نارازى بولۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ھېلىمۇ ئۇ يەر ـ بۇ يەردە جاھىللىق بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان نەچچە تۇپ جىغانلار كۆزگە چېلىقاتتى.

تۇيۇقسىز نېرىقى بىر سالادا ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ چىقىپ كەتتى. كومبايىننىڭ ئاسانراق كېلىشى ئۈچۈن، يوللارنىڭ بۇزۇلغان يەرلىرىنى ئوڭشاۋاتقان سۇلايمان بېشىنى كۆتۈرۈپ جېدەل بولۇۋاتقان تەرەپكە قارىدى. قاسىم كەتمەننى تاشلاپ شۇ ياقتا ئالدىراپ ماڭغانىدى.

— نەگە بارىسەن؟

قاسىم توختاپ قالدى.

— ئاۋۇلار ئۇرۇشۇۋاتقانمىكەن ...

— ئۇلار ئۇرۇشسا ساڭا نېمە بار؟ قايتىپ ئىشىڭنى قىل. ھېلى كومبايىن كەلسە ئالدىراپ قالمىز.

قاسىم ئاستا ئارقىسىغا ياندى. ئىچىدە ئاكىسىغا نارازىلىق بىلدۈرسىمۇ، چىش يېرىپ بىرنەرسە دېيەلمەيتتى. ئىسمايىلغا قارىغاندا ئۇ سۇلايماندىن سەل ھېيىقاتتى. سۇلايمانىنىڭ قولى ئىتتىك ئىدى. ئىسمايىلدەك ئاچچىقى كەلسە سۆزلەپ ـ سۆزلەپ توختاپ قالمايتتى. ھەرە چاقماندەك ئاچچىق شاپىلاقتىن نەچچىنى يېگەن قاسىم مۇللام مۇشۇك بولۇپ كېتەتتى. ئۇ ئون سەككىز ياشقا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن كىچىك بالىلاردەك ئويۇن قېپى، بەڭباشلىقنى تاشلىمىغانىدى. ئۇن ـ تىنسىز ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، نەچچە كۈنگىچە قارىسىنى كۆرسەتمەيتتى. نەلەردە يۈرگىنىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى. ئۇ مەكتەپتىنمۇ ئو-

قۇتقۇچىلارنى بۇرنى ـ قۇلىقىغچە تويدۇرۇپ قۇتۇلغاندى. ئۆيـ
دىن مەكتەپكە بارمەن دەپ چىقىپ كېتەتتى. بىراق، مەكتەپكە بارماي بېشى قايغان، پۈتى تايغان يەرلەردە ئويناپ، كەچ كىرگەندە پەيدا بولاتتى. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ مەكتەپكە بېرىپ قالسا، ئوقۇتـ قۇچىسىنىڭ «نېمىشقا مەكتەپكە كەلمەيسەن؟» دېگەن سوئالىغا كۆزىنى يۇمۇپلا، «ئۆيدە ئىش چىقىپ قالغاندى، ئاتام كەلگىلى قويمىدى» دەپ يالغان سۆزلەيتتى. كېيىن مۇشۇ توغرۇلۇق ئۆمەر خېلىل بىلەن ئۇنىڭ مۇئەللىمى ئوتتۇرىسىدا ئۇقۇشماسلىق بو ـ لۇپ، بىرمۇنچە ئازارلىشىشمۇ كېلىپ چىققاندى. ئۇنىڭ قويۇ ـ ۋالغان چېچى، كىيىۋالغان كىيىملىرىمۇ شۇنچىلىك غەلىتە ئـ ـدى. بۇلارنى كۆزىگە سىغدۇرالمىغان ئۆمەر خېلىل نەچچە قېتىم ئۇ غەلىتە كىيىملەرنى تاشلىۋەتكەن، ئۇخلاپ قالغاندا چېچىنى قايچىلاپ بۇزۇۋەتكەن بولسىمۇ، قاسىمنىڭ بۇ مىجەزى تۇزەلمـ ـدى. ئۇ هامان ئۆزى بىلگەن يولدا ماڭاتتى.

ـــ ئاكا، ـــ دېدى بىر چاغدا قاسىم سۇلايمانغا يەر تېگىدىن قاراپ، ـــ دىككىدە ئۆيگە بېرىپ كېلەيمىكىن.

ـــ ئۆيگە نېمىگە بارىسەن ؟

ـــ قورسىقىم ئېچىپ كەتتى.

ـــ تىراكتوردا نان بىلەن ئۇزۇم بار، شۇنى يەپ تۇرغىن.

ـــ بىراق ...

ـــ هە، يەنە نېمە غىڭ ـ غىڭ؟

ـــ ئۇزۇم يېسەم ئاشقازىنىم ئاغرىيدۇ.

ـــ ماڭە ۋاي، باھانەڭمۇ تولا ئىكەن. ئىش خۇشياقمىدى، دېگىنە تايىنلىق.

هېيلىگەرلىكىنىڭ ئاقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن قاسىم بوشىشىپ تۇرۇپ قالدى. كۆزىنىڭ سۇس ئاپتىپىمۇ ئۇنىڭ ئېغىزمىنىنى كۆيدۇرۇپ، ۋۇجۇدىنى لايدەك ئېزىۋەتكەنىدى.

شۇ ئاردا نېرىدىكىلەرنىڭ ۋارقىڭ ـ چۇرۇڭى بەكرەك كۈچـ

يېپ كەتتى. ئۇلار يەرنىڭ پاسىلىنى ئايرىيالماي جېدەلىلىشىپ قالغانىدى. ئەمدى ياقىلىشىپ مۇشتلىشىشقا باشلىدى. ئىككى ئادەم ئۇرۇشۇۋاتسا قاراپ تۇرۇشمۇ ياخشى ئەمەس، سۇلايمان ئۇلارنى ئايرىپ قويۇش ئۈچۈن ماڭدى.

— سەن نەگە بارىسەن ئەمدى؟

قاسىمنۇ ئاكىسىغا ئۆكتە قويتى. ئەمەلىيەتتە، ئىككىسىنىڭ ئۇ يەرگە بېرىشىدىكى مۇددىئاسى ئوخشىمايتتى. قاسىم تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن باراتتى. سۇلايمان ئاربىغا چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ جېدىلىنى بېسىقتۇرۇشقا باراتتى.

— ئۇلارنى ئايرىپ قويايلى، — دېدى سۇلايمان ئىچىدە ئىنسانىڭ دوەنلىكىگە كۈلگۈسى كېلىپ.

— مەنمۇ بارىمەن.

— ساڭا نېمە بار؟ ئولتۇرۇپ تۇر.

سۇلايمان چوڭ ـ چوڭ چامداپ مېڭىپ كەتتى.

جېدەللەشكەنلەرنىڭ بىرسى يەرلىك دېھقان، يەنە بىرسى سىرتتىن كېلىپ يەر سېتىۋالغان ئىجارىكەش ئىدى. ئىجارە ئالغۇچى ئەتىيازدا شال تېرىشتىن ئىلگىرى يەرلىرىنى توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى بىلەن سالالاشتۇرغاندا، قوشنا يەر ئىگىسى دېھقانىنىڭ بىرنەچچە جاڭ يېرى ئۇنىڭ سالاسى ئىچىگە كىرىپ قالغان. ئىجارىكەش كۈزدە ئىككى جاڭ يەرنىڭ شېلىنى ئورۇۋېلىشقا دېھقانغا ۋەدە بەرگەن. مانا ئەمدى شال پىشقاندا ئۇ ۋەدە ئەملگە ئاشمىغان.

سۇلايمان كېلىپ، ئىككىسىنىڭ بىر ـ بىرىنىڭ ياقىسىغا كىرىپ كەتكەن قوللىرىنى مىڭ تەستە ئاجراتتى.

— سەن قېتىۋالغان يېرىمنى ھازىرلا ئايرىيمەن، — دەيتتى ئاغزىدىن قان ئېقىۋاتقان دېھقان.

— سېنىڭ يېرىڭنى كىم قېتىۋاپتۇ؟ — دەيتتى ئىجارىكەش ئۆرەڭدەپ، — مەن بۇ يەرنى سېتىۋالغاندا، يەر خېتىگە ئاۋۇ جەـ

غان پاسىل، دەپ يېزىلغان.

— نەدىكىنى، سەن دېگەن جىغان ئۆزۈڭ يەر تۈرتكەندە قو-مۇرۇلۇپ كەتمىدىمۇ؟ بۇ دېگەن مېنىڭ يېرىمدىكى جىغان.

— ياق، زادى مۇشۇ جىغان پاسىل.

— ئەمىسە يېرىڭگە جاڭ سالمىز.

— مېنىڭ يېرىمگە جاڭ سالمىغان سەن نېمىدىڭ.

ئۇلار يەنە بىر - بىرىگە ئېتىلىشتى.

— بولدى قىلىڭلار، — دېدى سۇلايمان، — ھەر ئىككىڭلار ئىشنى باشتا پۇختا قىلماپسىلەر، ئەمدى بۇنداق ئۇرۇشقانىڭ پايدىسى يوق.

— ئۇنىڭ گېپىدە تۇرمايدىغانلىقىنى نەدىن بىلەي. ھەممىمىز ئۆلسەك ئىككى مېتىر يەردە ياتمىدىغان ئادەملەر. پاسىل دې-گەن مۇقەددەس نەرسە، ئۇنىڭغا خىيانەت قىلىپ يۇرمەس دەپتى-مەن، — دېدى دېھقان دەرد تۆكۈپ.

— كىم پاسىلغا خىيانەت قىپتۇ؟ مەن ئۆزۈمگە تەۋە يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىۋاتىمەن.

— مېنىڭ يېرىمنى قېتىۋېلىپما؟

— مەن ھېچكىمنىڭ يېرىنى قېتىۋالمىدىم.

ئۇلارنىڭ كېلىشەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سۇلايمان ئىلاجسىز سالا قىلىشقا باشلىدى:

— بۇنداق ئۇرۇشماي، چىرايلىق دېيىشىڭلار ياكى بولمىسا كەنتكە بېرىڭلار.

— مەن يەرنى كەنتتىن ئالمىغان، — دېدى ئىجارىكەش تە-تۇرلۇك قىلىپ.

— يەرنى سىز تېرىسىڭىزمۇ، باشقۇرۇشنى كەنت باشقۇرىدۇ. مۇشۇنىمۇ بىلمەمسىز؟

ئىجارىكەش كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، سۇلاي-مانغا ئالايدى.

ـــ ئۇكاموي، سېنى بىر ئادەم ئىت پوقى ئىسرىق سېلىپ چىللاپ كەلمىگەندىن كېيىن، ئىشىكنى قىلمامسەن بىزگە ئا-ربلاشماي. يا سەن بىر يەرنىڭ باشلىقمىدىڭ؟

بىھۇدە ئازار يېگەن سۇلايماننىڭ ئىچى ئاچچىقلىنا بولۇپ قالدى. «ئاربچىغا ئالتە تاياق» دېگەن شۇ ـ دە. ئادەم ئادەمنىڭ قا-ياشى. ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئادەم ئالىدۇ. يالغۇزلۇق گۆردىكى ئۆ-لۈككە يارىشىدۇ. بىر ئادەمنىڭ ئىككى ئېغىز لەۋزىنى ئالمىغان كىشىگە نېمە دېگۈلۈك؟! ئۆزىنى سۆيمىگەن ئادەم باشقىلارنى سۆيمەيدۇ. باشقىلارنى سۆيمىگەن ئادەم مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدۇ. مەنپەئەت ئالدىدا خۇدىنى يوقاتقان كىشى ھەرقانداق رەزىللىكتىن يانمايدۇ. بۇ خەتەرلىك ئىش.

دىلى قاتتىق ئازار يېگەن سۇلايمان ئارقىسىغا ياندى.

ـــ ئەمىسە بىلگىنىڭلارچە تالىشىڭلار، بىراق جاھانىنىڭ ئە-گىسى بار.

سۇلايمان ئۆزلىرىنىڭ شاللىقىغا يېنىپ كەلدى. قاسىم ھېچ يەردە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ نېرىغا كەتكىنىدىن پايدىلە-نىپ تىكۈەتكەنىدى. «خەپ، كىسپۈرۈش» دېدى سۇلايمان ئىچە-دە ئىنىسىنى تىللاپ. ئەتراپتا قاسىم ئىشلەتكەن كەتمەنمۇ كۆ-رۈنمەيتتى. سۇلايمان ئۇنى ئىچى پۈشۈپ سۇ چاشقىنى كولىغىلى كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى. بۇ ئەتراپتا زەي سۇ ئاقىدىغان ئېقىنلار كۆپ ئىدى. يار كۈنلىرى بۇ ئېقىنلاردا ياشايدىغان سۇ چاشقانلىرى شۇنداق كۆپەيىپ كېتەتتى. شال باش چىقارغاندىن باشلاپ ئۇلار شاللىق ئىچىدە يول ـ يول ئېرىقچىلارنى پەيدا قە-لىپ، شال باشاقلىرىنى ئېقىندىكى ئۇۋىسىغا قىشلىق ئوزۇقلۇق ئۇچۇن توشۇيتتى. نۇرغۇن شالغا زىيان سالاتتى. ھەتتا قىر ـ تىرگەنلەرنى كولاپ، يەر ئاستى يولدەك ئۆتەمتۆشۈك قىلىۋە-تەتتى. كۆز كىرگەندە بەزى چوڭلار ۋە بالىلار ئۇنىڭ ئۇۋىسىنى كولاپ تۇتۇشقا باشلايتتى. ئۇنىڭ تېرىسى قىممەتلىك بولغاچقا،

يۇز يۈەندىن ئارتۇقراق ساتقىلى بولاتتى. بەزىلەر مۇشۇنىڭدىنلا نەچچە مىڭ يۈەن كىرىم قىلىۋالاتتى. ئۇنى تۇتۇش يالغۇز پۇل ئۇچۇنلا بولماستىن، قىزىقارلىق ئوۋچىلىق ھېسابلىناتتى. شۇڭا بۇ مەھەللىدە ئۇششاق ـ چوڭ دېمەي ئۇنىڭغا قىزىقمىغانلار كۆپ ئىدى.

سۇلايمان ئىنىسىنى ھېلىغچە كېلىپ قالار دەپ ساقلىدى. بىراق، ئۇ شۇ يوقالغانچە پەيدا بولمىدى. كومبايىن كېلىپلا قالـ سا سۇلايمان يالغۇزچىلىق تارتىپ قالاتتى. ئۇ تازا تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغاندا ئۆمەر خېلىل كېلىپ قالدى. ئەسلىدە سۇلايمان ئاتىسىنى بىرمۇنچە گەپلەر بىلەن قايىل قىلىپ، ئۆيدە قويۇپ كەلگەنىدى. بىراق، ھەممە ئىشقا ئۆزى چېپىلمىسا كۆڭلى تىنـ مايدىغان بۇ ئادەم، يەنىلا بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن جاڭگالغا چۈشـ كەنىدى.

ـــ قاسىم قېنى، بالام؟ ـــ دېدى ئۇ ئېتىزلىقنىڭ باش ـ ئا ـ يىغىغا بىر قارىۋېتىپ.

ـــ بايا بار ئىدى، بىردەمدە كۆزدىن يوقالدى بۇ ئالىقاپ.

ـــ توۋا خۇدايىم، ئەجەب بىر بالا بولدى ـ دە، بۇ. ئادەم سۆـ يۇنگۇدەك بىر ئىشى بولسا كاشكى.

ـــ ئۇنىڭدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمىغۇدەك، ئاتا. كاللىسى قۇيقۇرۇق بىر ئادەم بوپتۇ ئۇ.

ـــ ھەي ... خۇدايىم ئىنساب بېرەر، بالام. بىر كۈنى كاللـ سىغا ئەقىلمۇ كىرىپ قالار.

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ ئۇنى تىللاپ تۇرغان بىلەن، ئەمەلىيەتـ تە يەنىلا چىدىمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەممە ئادەمگە ئۆز بالىسى ياخشى. بالا ـــ ئاتا ـ ئانا ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر ئەزاسىغا ئوخشايدۇ. شۇ بىر ئەزانى قان ـ يىرىڭلىق جاراھەت بېسىپ كەتسىمۇ، ئۇنى داۋالاپ ساقايتىشقا تىرىشىدۇكى، ھەرگىز كېسىپ تاشلاشنى خالىمايدۇ. ئون بالىنىڭ ئوتى ئون خىل، يامانىنىڭ ئو ـ

تى يامان، دېگەن شۇ.

ــ مەن كومباياننىڭ يېنىغا يەنە بىر بېرىپ كېلەي، ــ دېدى سۇلايمان، ــ باشقىلار نۆۋەت ئارىلاپ كەتمىسۇن.

ــ بارغىن، بالام، هە، باشقىلار بىلەن نۆۋەت تالىشىپ ئا-رازلىشىپ يۈرمىگىن يەنە.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ.

ئۆمەر خېلىل ئىمىن تۇردى بىلەن بولغان ماجىرادىن كېيىن تېخىمۇ ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى. باشقىلار بىلەن ئا-رازلىشىپ قېلىشتىن بەكلا هەزەر ئەيلەيتتى. هەر قېتىم ئاشۇ قاراڭغۇ ئۆيدىكى روهىي ئازابنى ئويلىسا ۋۇجۇدىغا تىترەك ئو-لىشاتتى. ئىسمايىلنىڭ تۇتۇپ تۇرۇلۇش ۋاقتى تېخى توشمىغاچ-قا، بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ غېمىنى يەيتتى. غەم قىلغانسېرى خىيا-لى چېچىلاتتى. ئاتا بولماق نېمىدېگەن تەس. بىر ئۆمۈر بالا غې-مىدىلا پۇچىلىنىپ، بالا غېمىدىلا كۆيۈپ تۈگەيدىغان ئىش ئە-كەن. ئاتا سەپەرچىگە ئوخشايدۇ. سەپەرچى تىك چوققىلاردىن هال-قىپ، بىر بەلگە كەلگەندە ئوغلىنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ پەسكە چۈشۈرىدۇ. بالا پەسكە چۈشۈپ بولۇپ، پەستە يەنە نۇرغۇن بەللەر-نىڭ بارلىقىنى بايقايدۇ، ئۇمۇ بالىسىنىڭ بېلىنى باغلاپ پەسكە چۈشۈرىدۇ. ئۇ بالا يەنە بالىسىنى چۈشۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، هەربىر بەلدە بىر ئاتا بالا غېمىدە كۆيىدۇ. بالىلار بىر ــ بىرلەپ پەسكە سىيرىلىدۇ.

كۇن چۈشتىن قايرىلغاندا ئۇلارنىڭ شالىغا نۆۋەت تەگدى. كومباياننىڭ قۇلاقنى يارغۇدەك گۈركىرىگەن ئاۋازى بىلەن تەڭ شال ئۆنچىلىرى خۇددى ئالۋاستىنىڭ قورسىقىغا كىرىپ كېتىد-ۋاتقان جانۋارلاردەك كومباياننىڭ ئۆچلۇق چىشلىرى ئارىسىغا يەم بولاتتى. ئاندىن ئۇستىدىكى كانايچىدىن ساپسېرىق شال داد-لىرى خۇددى ئالتۇن تەڭگىلەردەك شاراقلاپ چوڭ سۇكەنگە تۆكۈ-لەتتى. شال هازىر بۇ مەھەللىنىڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي زىرائە-

تى ئىدى. ئانا دەريانىڭ ھەممىتى، بەرىكىتى بىلەن شال ئېتىز-لىرى گۈھەر تۆكۈلىدىغان مۇنبەرگە ئايلانغانىدى. تىنىمسىز ئېقىپ تۇرىدىغان ئەزىم دەريا بۇ زېمىننىڭ ھاياتلىق تومۇرى ئىدى.

2

قاسىمغا بۈگۈن پەقەتلا ئىش خۇشياقمىدى. جاڭگال ئۇنىڭ ئۈچۈن شۇنچىلىك زېرىكىشلىك ئىدى. شال ئېتىزلىرىدىن كېلىۋاتقان ئېچىنغان پاتقاقنىڭ پۈرىقى كۆڭلىنى ئاينىتاتتى (ئەمەلىيەتتە، قۇرۇشقا باشلىغان پاتقاق ئۇ دەرىجىدە كۈچلۈك پۈرىمايتتى، پەقەت قاسىملا شۇنداق ئويلايتتى). ئېتىلىغان دەريانىڭ تىنىمسىز شاۋقۇنلىرى خۇددى بېشىغا غازاڭ تۆكۈلۈۋاتقاندەك ئۇنىڭ ئىچىنى پۈشۈراتتى. تەلىيىگە نېرىقى سالادىكى ئىككىيلەن ئۇرۇشۇپ كەتتى. زېرىكىپ ئاران تۇرغان قاسىم تاماشا كۆرىدىغان ئىش چىقتى دەپ ئويلاپ، كەتمىنىنى تاشلىغان پېتى شۇ يافقا قاراپ ماڭدى.

— نەگە بارىسەن؟ — دېدى ئاكىسى زەردە بىلەن.

ئاكىسىنىڭ گەپلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىپ كەتتى. «ئاتامۇ مېنى بۇنچىلىك قاتتىق باشقۇرۇپ كەتمەيدىغان تۇرسا، — دەپ غۇدۇڭشىدى قاسىم ئىچىدە، — سەن نېمىدىڭ ۋارقىرايدىغانغا». لېكىن، ئاكىسىنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە، ئۇنىنى تېشىغا چىقىرالمىدى. ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويسا قانداق ئاقۇۋەتكە قالىدىغانلىقىنى قاسىم ئوبدان بىلەتتى.

ئۇ چىشىنى چىشلەپ ئاكىسى بىلەن يول تۇزلەشكە باشلىدى. بىراق، ھېلىقىلارنىڭ جېدىلى بېسىقمىدى. ئەكسىچە بارغانسېرى ئەزۇەيلىشىپ ئاخىر مۇشتلىشىپ كەتتى. سۇلايمان ئۇلارنى ئاجرىتىپ قويۇش ئۈچۈن شۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

— ئەمدى سەن نەگە بارىسەن؟ — دېدى قاسىم ئاكىسى بە-

لەن گەپ تالىشىش پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ.

ــ ئۇلارنى ئاجرىتىپ قويماي.

ــ مەنمۇ بارىمەن.

ــ ساڭا نېمە بار؟ ئوينايدىغان ئىش بولمىسا يا، تۇرۇپ تۇر، ھازىر كېلىمەن.

قاسىم يەنىلا ئاكىسى بىلەن تەڭ بولالمىدى. ئاكا دېگەن ھامان ئاكا ــ دە. ئۇ گەپ قىلسا، سەن ئاڭلىشىڭ كېرەك، بولمىسا ئۇ «ئاكىلىق بۇرچى»نى ئادا قىلىپ قويىدۇ. زىيان تارتمىغان ئادەم يەنىلا سەن.

قاسىم ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ جايىدا تۇرۇپ قالدى. ئاندىن غەزەپ بىلەن قولىدىكى كەتمەننى يىراقىقا قارىتىپ ئاتتى. ئېتىلغان كەتمەن شاللىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشتى. ئۇ مۇشۇ تاپتا بۇ كەتمەننىڭ شۇ كۈنى كەچكە يېقىن كومىيىنىڭ چىشىغا تۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىككى تال چىشىنىڭ سۇنۇشى، كومىيىن بۇزۇلۇپ، بىر ئوبدان كېتىۋاتقان ئىشنىڭ ئاقساپ، ئۇلارنىڭ شالىنىڭ ئەتىگە ئېشىپ قېلىشىنى ئويلىمىغانىدى. ئاتىسى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىرھازا تىللاپ كەتكەنىدى.

قاسىم كەتمەننى چۆرۈۋەتكەندىن كېيىن، قىردا زوڭزىيىپ ئولتۇردى. پۈتىدىكى تەنھەرىكەتچىلەر ئايىغىغا پاتقاق چاپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئايىغىغا چىدىماي يىغلىۋەتكۈدەك بولدى. ئۇ بۇ ئايىغىنى بايلار كىچىك ماشىنىسىنى ياخشى كۆرگەندەك، كېمىچىلەر كېمىسىنى ياخشى كۆرگەندەك، چەۋەندار ئېتىنى ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرەتتى. يولدا ماڭسا ھەممە ئادەم بۇ ئايىغىغا ھەۋەس قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، پەخىرلىنىپ كېتەتتى. ئۇ بىر تال تەمەچنى ئېلىپ ئايىغىدىكى لاينى ئادالاشقا باشلىدى. ئايىغى تازىلاندى، بىراق ئۇنىڭ كۆڭلى ئارام تاپمىدى. جاڭگال ئۇنىڭ ئۈچۈن قورغان، ئاكىسى ئۇنى كۆزىتىۋاتقان قاراۋۇلدەك تۇيۇلۇپ، يۈرىكىنى ئېزەتتى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ كاللىسى يورۇپ كەتكەن.

دەك بولدى. توغرا، هازىر قاراۋۇلمۇ يوق. ئۇ يەنە بىر نەچچە مـ ـ نۇت ئەركىن. ئەمىسە يەنە نېمىنى ساقلايدۇ؟ قېچىش كېرەك! قاچە، قاسىم، هازىر قاچمىساڭ قاچان قاچىسەن. ئاكاڭ كېلىپلا قالسا بۇ جاڭگالدا جېنىڭنىڭ قىينالغىنى قىينالغان. يەنە تېخى ئۇنىڭ تىل ـ دەشنەملىرى ...

قاسىم ئورنىدىن تۇرۇپ ئاكىسى كەتكەن تەرەپكە قارىدى. ئاكىسى هە دەپ هېلىقى جېدەلخورلارغا بىرنەرسىلەرنى دەۋاتاتتى. بۇ تەرەپكە قارايدىغانغا هازىرچە چولىسى تەگمەيدىغاندەك قىلاتتى. قاسىم ئېگىز تىرگەننىڭ قاپتىلى بىلەن دۆڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ئۇ دۆڭنىڭ يېنىغا بېرىۋالسلا بىرەر يارداڭلىنىڭ ئىچى بىلەن تۆپىگە چىقىۋالاتتى ـ دە، كۆڭلى خالىغان يەرلەرگە بېرىپ ئويناپ يايرايتتى.

ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كەلدى. ساق ـ سالامەت تۆپىگە چىقىۋالدى. مەھەللىنىڭ چېتى بىلەن مېڭىپ، ئۆزىگە ئوخشاش بىر ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىنى كۆزلەپ يول ئالدى.

بۇ ئاخىرقى كۈز ئايلىرى بولغاچقا، هەممە ئادەم دېگۈدەك سىرتتا چۈمۈلىدەك مىدىرلىشىپ يۈرەتتى. بىرلىرى هارۋا ياكى تىراكتور بىلەن قوناق شېخى توشۇيتتى. بىرلىرى شال پاخىلى توشۇيتتى، كۈزلۈك يېسىسۇپىلەك، غولپىياز دېگەندەكلەرنى توشۇيتتى. يەنە بىرلىرى باشقا ئىشلىرىنى تۈگىتىپ يول بويلىرىدىكى ئورمانلىقتىن غازاڭ سۈپۈرۈۋاتاتتى. قاسىم بۇلارنىڭ هېچقايسىسىغا قىزىقمىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە هەممىسى ئادەم بىزار قىلىدىغان ئىشلار هېسابلىناتتى. ئۇ هارۋا، تىراكتورلارنىڭ ئاغدىغان چىققان توپا ـ چاڭلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، يولنىڭ چېتى بىلەن ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كاللىسى قايناپتى، كۆڭلى چېچىلاتتى، ئۆكۈنۈش بىلەن نارازىلىق ئارىلىشىپ كەتكەن بىر تۈيغۇ يۈرىكىنى تاتىلايتتى. مۇشۇنداق چەت سەھرادا، يەنە كېلىپ بىر نامرات دېهقان ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ قالغىنىغا

ئاللىكىملەردىن ئاغرىناتتى.

ئۇ ئاخىر كۆزلىگەن نىشانىغا كەلدى. ئالدىدا كەڭرى ھويلا، باغباراڭلىرى بار، ئۈچ ئېغىزلا خىش تاملىق بۇ ئۆي ـــ ئۇنىڭ دوستى ھەسەننىڭ ئۆيى ئىدى. ھەسەننىڭ ئاتىسى ئۇ كىچىك چېغىدىلا ئۆلۈپ كەتكەن، ھازىر ئاپىسى تۇنىساخان بىللە ياشايتتى. تۇل ئانا، يالغۇز ئوغۇل بىر ـ بىرىگە ھەمدەم بولۇشۇپ تۇرمۇش كەچۈرەتتى. تۇنىساخان ئاتا كەسپى ـــ تاماكىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئىلگىرى ئۇنىڭ بازىرى بەك ياخشى ئىدى. ھەر بازار كۈنلۈكى كىشىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا توپ ـ توپ بولۇشۇپ تۇرۇپ، قوللىرىدىكى تۆت چاسا گېزىت قەغىزىگە تاماكا ئورىدىشاتتى. ئاندىن ھەر خىل تۇنىكە قۇتا، كەشتىلىك تاماكا خالتىسى دېگەندەكلەرگە تاماكا قاچىلايتتى. تۇنىساخاننىڭ ئالدىدا پۇل دېگەن دۇڭلىنىپ كېتەتتى. لېكىن، زامان تەرەققىي قىلغانسېرى تاماكا چېكىدىغانلار ئازلاپ كەتتى، بەزىلىرى قاپلىق تاماكىغا ئۆگىنىۋالدى. ئۇ تايىنى يوق بىرنەچچە خېرىدار بىلەنلا قالدى. ئۇنىڭ يېشىمۇ ئەللىكتىن ئاشقانىدى. ياش چوڭايغاندا خەق ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغان بۇ كەسىپتىن كۆڭلى قالدىمۇ ياكى بازىرى ئۆلگەن كەسىپنى قىلغۇچە دەپ ئويلىدىمۇ، ئىككى ئەۋلاد داۋاملاشقان تاماكىچىلىقنى تاشلىغانىدى. ھازىر ئۇ ھەپتىدە ئىككى كۈن بولىدىغان يەكشەنبە بازار بىلەن سەيشەنبە بازارىدا ئەر ـ ئاياللارنىڭ پايپىقىنى ساتاتتى. پايپاق ئاددىي مال، ئۇششاق سودا بولغان بىلەن پايدىسى ياخشى ئىدى. ھازىر يېزىلاردىمۇ مەيلى كىچىك، مەيلى چوڭ كىشىلەر بولسۇن پايپاقسىز يۈرمەيتتى. يەنە كېلىپ بۇ پايپاقلارنىڭ پۈختىراقى بىرەر ئاي، ناچارراقى ھەپتە ـ ئون كۈن ئاران پايلايدىغان بولغاچقا، ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يىرتىلىپ تۇراتتى، كىشىلەرمۇ ئېرىنمەي سېتىۋالاتتى.

ئۇلار دېھقان بولغان بىلەن يېرى يوق دېھقانلاردىن ئىدى. كەنتتىن تەقسىملەنگەن يەرنى جاپادىن قورقۇپ باشقىلارغا بېرىپ

ۋەتكەنىدى. ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى مۇشۇ ئىككى مو بېغىلا ئۇلارنىڭ ئېكىنزارلىقى ئىدى. بىراق، تۇرمۇشى بىر قىسىم يەر تېرىغان دېھقانلاردىن ياخشى ئىدى.

قاسىم مانا مۇشۇ ئائىلىنىڭ دائىملىق «مېھمىنى» ئىدى. تۇنىساخان ئوغلىغا ھەمراھ بولىدىغان بۇ بالىغا ئامراق ئىدى. نەچچە كۈن تۇرۇپ كەتسىمۇ بىزار بولمايتتى. قاسىمنىڭمۇ بۇ-داق بىكارلىق يەيدىغان نەرسىلەر ئۆكسۈمەيدىغان ئائىلىدىن كەـ-كۈسى كەلمەيتتى. پۇرسەت تاپسىلا ئۆيىدىن قېچىپ بۇ يەرگە كېلىۋالاتتى.

ئەپسۇس، بۇگۈن بۇ ئۆينىڭ دەرۋازىسى تاقاق ئىدى. نۇرغۇن يولنى شۇنداق قىزغىنلىق بىلەن بېسىپ كەلگەن قاسىم، دەرۋازا ئالدىغا كېلىپلا لاسسىدە بولۇپ تۇرۇپ قالدى. بۇگۈن بازار كۈنى ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ زادى نەگە كەتكەنلىكىنى بىر خۇدانىڭ ئۆزى بىلىدۇ. ئىلگىرى تولا ھاللاردا بۇ ئۆيىدىن ئادەم كەم بولـ-مايتتى. تۇنىساخاننىڭ تۇغقىنى كۆپ بولمىغاچقا، سىرتقىمۇ ئانچە چىقمايتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە قوپماي DVD كۆرەتتى.

قاسىم دەرۋازا ئالدىدا بىرپەس ساقلاپ تۇردى. ئۇنىڭ ئالايـ-تەن كەلگەن بۇ ئۆيدىن مۇنداقلا كەتكۈسى يوق ئىدى. قايتىپ بارسىمۇ ئاكىسىدىن تاياق يەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. شۇڭا، ئۇ قورقۇپ، قايتىشقا پېتىنالمايتتى. ئۇنىڭ تۇرۇپلا باغقا كىرىپ باققۇسى كەلدى ـ دە، تام ئايلىنىپ ئۆتۈپ، چىتلاقتىن ئاتلاپ باغقا كىردى. ئەتىگەندە ئىشىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپلا ئىشتىهايى تۇـ-تۇلۇپ، تاماق يېگۈسى كەلمىگەچكە، مانا ئەمدى قورسىقى ئېچىپ بولالماي قالغانىدى. باغدا مېۋىلەر ئاللىقاچان تۈگىگەنىدى. باغ ئىچى غازاڭلار بىلەن تولغان بولۇپ، شاخلاردا ئاخىرقى بىرنەچچە يوپۇرماق جاھىللىق بىلەن شىلدىرلاپ تۇراتتى. بىرەر تال قاق بولۇپ قالغان ئالما ياكى ئۆرۈك دېگەنلەرنىڭ خەشىكىمۇ يوق ئـ-دى. ئۇمىدسىزلىككە پاتقان قاسىم باغنىڭ شورىسىدىن ھويلىغا

ئۆتتى. بۇلۇڭدىكى ئاشخانىمۇ قۇرۇق ئىدى. قازاندا ئاش يوقى تۇرماق، ئاشنىڭ يۇندىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇ ھويلىدىكى كارىۋاتتا سۇنايلىنىپ ياتتى. بىراق، قورساقنىڭ ئېچىشىدا كۆزلىرىگە ھەسەن - ھۈسەن كۆرۈنۈپ، باشلىرى پىرقىراشقا باشلىدى. شۇ چاغدىلا ئۇ ئۆيىنى سېغىندى. ئاپىسى دائىم تاماق ئېلىپ قويىدىغان تاختىبېشىنى سېغىندى. مەززىلىك بىر قاچا تاماق، ھېچ بولمىسا بىر پارچە نان كۆزىگە ئوت كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ ھەر قېتىم ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ ئاچ قالغاندا مۇشۇنداق ئويلايتتى. لېكىن، ئائىلىگە ھەقىقىي مېھىر - مۇھەببەت باغلىيالمايتتى. قورسىقى تويسىلا ھەممىنى ئۇنتۇيتتى.

ئۇنىڭ خىيالىغا تۇرۇپلا يەنە يېزا بازىرى كەلدى. بازاردا ھەممە نەرسە بار ئىدى. شۇغىنىسى ھازىر يانچۇقى قۇرۇق. ئەتىگەندە بۇنداق ئىشتىن قېچىش نىيىتى بولمىغاچقا، ئاپىسىدىن پۇلمۇ ئېلىۋالمىغانىدى. ئاپىسى بەك مېھرىبان، ئاتىسىنىڭ ئالدىدا ئانچە - مۇنچە كايىپ قويغاندەك قىلغان بىلەن ئاتىسىغا كۆرسەتمەي پۇل بېرىپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ، قاسىمنىڭ كالىلىسىدىكى پۇتۇنلەي باشقىچە تۇرمۇش بولغاچقا، ئاپىسىنىڭ يىغلاپ - يېلىنىپ قىلغان تەربىيە، نەسىھەتلىرى ئەسلا قۇلىقىدا تۇرمايتتى. ھە، دەپ قويۇپلا ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلاتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاپىسىنىڭ سىيماسىمۇ غۇۋالىشىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ تۇنىساخانىنىڭ ئۆي ئىچىنى خىيال قىلىشقا باشلىدى. سىرتقى ئىشىكتىن كىرىشىگە دالان ئۆي. بۇ ئۆيدە بىر ئىشكاپ، توڭلاتقۇ، تېلېۋىزور، ئادەتتىكى يوتقان - كۆرپە دېگەندەك نەرسىلەر بار. تاختاي سۇپا ئۈستىگە تەڭلىمات كىگىز سېلىنغان. بۇ كۈندىلىك پائالىيەت ئۆيى، شۇنداقلا ئادەتتىكى كىرىپ - چىققانلارنى كۈتىدىغان، ھەسەن يېتىپ - قوپىدىغان ئۆي. يان ئىشىكتىن كىرسە ئارا ئۆي. ئىچى سەل كىچىك، لېكىن تام - تورۇسلىرى ياخشى بېزەلگەن، كۆتۈرمە پول ئۈستىگە يۇڭ گىلەم سېلىنغان،

دېرىزىسىگە گۈللۈك پەردە تارتىلغان، خۇش پۇراق تارقىلىپ تۇ-
رىدۇ. بۇ تۇنىساخانىنىڭ خاس ئۆيى، شۇنداقلا يېتىپ - قوپىدىغان
ھۇجرىسى. ئىچكىرىدىكىسى چوڭ مېھمانخانا. تام - تورۇسلىرى
ئالاھىدە بېزەلگەن، كۆتۈرمە پول ئۈستىگە يۇڭ گىلەم سېلىن-
غان، گىلەم ئۈستىگە تام ياقىلىتىپ يېكەنداز - كۆرپىلەر سې-
لىنغان. دېرىزىلىرىگە ئالىي دەرىجىلىك پەردىلەر تارتىلغان. ئۇ-
زۇن ئىشكاپ ئۈستىگە تاۋار، دۇخاۋا يوتقان - كۆرپىلەر تىزىل-
غان. بۇ ئۆيدىنمۇ ئادەمنى مەست قىلىدىغان خۇش پۇراقلار تار-
قىلىپ تۇرىدۇ. پەقەت ئالاھىدە مېھمان كەلگەندىلا بۇ ئۆيگە باش-
لىنىدۇ. تۇنىساخان ئادەتتە بالىلارنىڭ بۇ ئۆيگە قالايمىقان كى-
رىشىگە يول قويمايتتى. قاسىم بىر - ئىككى قېتىم تۇنىساخا-
نىڭ مېھمانلىرىغا نەرسە - كېرەك ئەكىرىشىپ بەرگەچ كۆرۈ-
ۋالغانىدى.

قاسىمنىڭ ھازىر بۇ ئۆيلەرنى شۇنداق كۆرگۈسى كەلدى.
بىراق، ئىشىك تاقاق ئىدى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ شەيتانلىرى يەنە قۇتـ
راشقا باشلىدى. ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىك ئالدىدا ئۇيان - بۇيان
ماڭغاچ، مۇشۇكتەك ئۆيگە كىرىدىغان يوچۇق ئىزدىدى. دېرىزە
چىڭ تاقاق ئىدى. ئىشىكنىڭ ھالقىسىدىمۇ يوغان قۇلۇپ بار ئى-
دى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆزى ئىشىك بېشىدىكى كۆزنەككە چۈشتى.
ھاۋا ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن قويۇلغان بۇ ئىككى تال كۆزنەك سەل
كىچىكرەك ئىدى. تۆمۈر شادىمۇ بېكىتىلمىگەن. پەقەت چۈن،
پاشىلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن سىم تور بېكىتىپ قويغانىدى.
قاسىم ئۆزىنىڭ بۇ كۆزنەكتىن بىمالال پېتىپ كېتىدىغانلىقىغا
ئىشەنچ ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئۈچىسىدىكى بوغىماق چاپىنـ
نى سېلىۋېتىپ، ئىشىككە ياماشتى. سىم تورنى سۆكۈپ ئېلىۋې-
تىپ كۆزنەكتىن شۇڭغۇدى. ئۇنىڭ باشقا ئىشقا ئېپى بولمىغان
بىلەن بۇنداق شۇڭغۇش، قىستىلىش دېگەنلەرگە خېلى تەجرىبە-
لىك ئىدى. ئۇ ئاخىر دالان ئۆيگە چۈشتى. دەسلەپتە خۇددى تۇ-

نىساخان تۇيۇقسز ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىدىغاندەك تۇيۇلۇپ، يۈرەك-لىرى ئەنسىز سوقۇپ كەتتى. بارا - بارا ئۆزىنىڭ بۇ ئۆيدە يالغۇز ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ تۇرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن، يۈرىكىنى توق تۇتۇپ، ئۆي ئىچىگە سەپسېلىشقا باشلىدى. ئۆي ئىچى بايا قاسىم ئويلىغان بىلەن ئوخشاش ئىدى. پەقەت تۇنىساخانىنىڭ بىرنەچچە قۇر ئىچ كىيىمى كىگىز ئۈستىگە قالايمىقان تاشلاقلىق تۇراتتى. بەلكىم بىر يەرگە بېرىشتا ئالدىراپ مۇشۇنداقلا تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى. بولمىسا تۇنىساخان تولىمۇ زىل ئايال ئىدى، ئۆينى چىنىدەك تۇتاتتى.

قاسىم ھەممە ئۆيلەرنى بىر قۇر ئايلىنىپ چىقتى. ھەتتا تۇنىساخانىنىڭ ھۇجرا ئۆيىدىكى گىلەمدە بىردەم سۇنايلىنىپ يېتىپمۇ ۋالدى. ئۇنىڭمۇ ھۇجرا ئۆيى مۇشۇنداق بولغان بولسا - ھە؟ ھېچ بولمىسا قۇش ئۇۋۇسىنى سېغىنغاندەك ئاشۇ خۇش پۇراق، چىرايلىق ھۇجرىسىنى دەپ بولسىمۇ ئۆيگە ئالدىرىغان، ھەدىسلا سىرتقا قاچمىغان بولاتتى. بىراق، ئۇ زەي پۇراپ تۇرغان، سۇپا ئۈستىگە كونا كىگىز سېلىنغان تار ئۆيدە ئاكىسى ئىسمايىل بىلەن ئۇخلايدۇ. ئازراقمۇ كۆڭۈللۈك ئەمەس. تېخى كۇن چىقار - چىقمايلا ئاتىسى ۋارقىراپ ئويغىتىۋېتىدۇ.

قاسىم ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ئايلاندى. ھەربىر ئۆيگە قايتا - قايتا كىردى. ئاخىرىدا دالان ئۆيىدىكى ئىشكاپ ئىچىدىن ئازراق پەرەنىك ۋە بىر قۇتا مۇرابباني تاپتى. ۋاھ، باينىڭ ئۇيى دېگەن باشقىچە. يەي دېسەڭ تاتلىق - تۇرۇم، مۇراببا، ھەسەل ھەممىسى تەييار. ئادەمنىڭ بۇنداق ئۆيدىن بىر ئۆمۇر چىقماي ياشغۇسى كېلىدۇ. ئۇ مۇراببا بىلەن پىرەنىكلەرنى يەپ راسا تويدى. ئەمدى چىقىپ كەتمىسە بولمايتتى. ناۋادا تۇنىساخانىنىڭ ئاچچىقىدىن قورقمىغان بولسا، خۇش پۇراق تاراپ تۇرغان ئاۋۇ ھۇجرىدا قېنىپ بىر ئاخشام ئۇخلىۋالماسمىدى. ئۇ ئەپسۇسلانغان ھالدا بايا كىرگەن كۆزنەكنىڭ ئالدىغا كەلدى. لېكىن، يەنىلا بىر يەرلىرى ئۆي ئىچىگە تارتىشىپ

تۇراتتى. مۇنداقلا چىقىپ كېتىشكە قىيمايۋاتاتتى.

ئۇنىڭ كاللىسىغا يەنە بىر خىيال كەلدى. مېھمانخانىدىكى ئىشكاپ ئۈستىگە يىغىلغان ئورۇن ـ كۆرپىلەرگە ياندىپ بىر سېرىق چامادان قويۇلغانىدى. تۇنىساخان دائىم ھەسەنگە ئاشۇ چامادانىدىن پۇل ئېلىپ بېرەتتى. قاسىم ئىشىنىڭ نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا مېھمانخانىغا كىرىپ چامادانىنى تارتىپ ئالدى. چامادان قۇلۇپلاقلىق ئىدى. ئۇ دالان ئۆيىدىن قىڭغىراقنى ئېلىپ كىرىپ چامادانىنىڭ قۇلۇپىنى بۇزدى. چامادانىدا بىرنەچچە قۇر كىيىم، ئاياللار بۇيۇمى، بانكا كارتىسى ۋە يەنە ئاللىقانداق كىنىشكا، خاتىرە دېگەندەك نەرسىلەر بار ئىدى. ئۇ بىر ـ بىرلەپ ئاختۇرۇۋېتىپ، ئەڭ ئاستىدىن كىچىكى بەش مولۇق، چوڭى ئەللىك يۈەنلىك بىر كاللەك پۇل چىقتى. سۇلايمان پۇللارنى پۈرلەپلا ئالدىراپ يانچۇقىغا سالدى. چامادانىنى يېپىپ جايىغا قويۇپ قايتىپ چىقتى.

ئۇنىڭ كىرىشىدىن چىقىشى تەسرەك توختىدى. چۈنكى، كىرىشتە ئاچ قورساق ئىدى. بايا ئىچىدە بىرمۇنچە نەرسە ـ كېرەك يېدى. قورسىقى تومپايدى. يانچۇقىغا بىر كاللەك پۇلنى تىقتى. شۇڭا، كۆزنەككە پاتماي خېلى قىينالدى. بېلىگە كەلگەندە قىسىلىپ قالدى. يا ئالدىغا، يا كەينىگە سىلجىيالمىدى. بايا ھېچنېمىنى ئويلىمىغان قاسىم ئەمدى قورقۇشقا باشلىدى. مۇشۇنداق چاغدا تۇنىساخان كېلىپ قالسا ئۇنىڭ تۇگەشكىنى شۇ ئىدى. ئۇ قاپقانغا چۈشكەن چاشقانەدەك توختىماي تېپىرلىغىلى تۇردى. ھاسىراپ دېمى سىقىلدى. باش ـ كۆزىدىن يامغۇردەك تەر قۇيۇلدى. ئۇ شۇنداق تىركىشىۋېتىپ بىر چاغدا خۇددى بىرسى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە ئىتتىرىۋەتكەندەك، كۆزنەكتىن ئاجراپ يەرگە بېشىچىلاپلا چۈشۈپ كەتتى. بېشى قاتتىق يەرگە تېگىشى بىلەن تەڭ، كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ، ئۆزىنى گويا تېگى يوق ھاڭغا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك، كۆكتە لەيلەۋاتقاندەك ھېس قىلدى ـ دە، بىر مەزگىلگىچە خۇددىنى بىلمەي يېتىپ كەتتى.

ئۇ كۆزىنى ئاچقاندا كۈن ئولتۇراي دەپ قالغانىدى. تەلىيىگە تۇنىساخان مۇشۇ كەمگىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. ئۇ بولغان ئىشلارنى بىر قۇر ئەسلەپ چىقتى. بېشى ھېلىمۇ زىڭىلداپ ئاغرىپ تۇراتتى. ئاشقازان كېسىلى بار ئادەمدەك كۆڭلى ئاينىپ، قۇسقۇسى كېلەتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، مەست ئادەمدەك دەلدەڭشىپ كەتتى. ئەمما، ۋۇجۇدىنى كۈچلۈك تەشۈش قاپلاپ تۇرغاچقا، قايتا ئولتۇرۇۋېلىشقا پېتىنالمىدى. ئۇ دەرۋازىنىڭ تېگىگە قىستۇرىدىغان تاختايىنى بوشتىپ، شۇ ئارىلىقتىن ئۆمىلەپ چىقىپ كەتتى.

3

تۇنىساخان ئوغلى ھەسەننى ئېلىپ شەھەرگە كەتكەنىدى. كۈز پەسلى ھەممە ئادەمنىڭ قولىغا پۇل كىرىدىغان بىر پەسىل بولغاچقا، بازارمۇ باشقا چاغلاردىكىگە قارىغاندا ياخشى بولاتتى. شۇڭا، ھەرقانداق تىجارەت ئەھلى كۈز بازىرىنى بوش قويمايتتى. پارچە ساتقانلارنىڭ بازىرى ياخشى بولغان يەردە، ئەلۋەتتە، توپ ساتىدىغانلارنىڭمۇ ياخشى بولىدىغان گەپ. بازار ياخشى بولغاندا توپ تارقىتىدىغانلار ئادەتتە توپ تارقىتىۋاتقان مالنى بىر - ئىككى يۈەن قىممەت ساتىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بازارغا ئىشەنچى بار. «قۇشقاچنى قار ياغقاندا تۇتۇش»نى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ئىلگىرى كۆپىنچە ھاللاردا مالنى ناھىيەدىكى توپ تارقىتىش بازىرىدىن ئەكېلىدىغان تۇنىساخان بۇ قېتىم شەھەرگە بارغانىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا مالنى قانچە چوڭ شەھەردىن ئالسا، شۇنچە ئەرزان ئالغىلى بولىدۇ، دەيدىغان قاراش بار ئىدى. ئۇ مال كۆرۈپ، مالنىڭ ئەرزىنىنى تاللاپ بولغۇچە كۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. بۇ كەمدە ئاپتوبۇسنىڭمۇ قالمىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

— ئەتە ماڭايلى ھە، ھەسەنجان بالام، — دېدى تۇنىساخان.

ـــ مەيلى، ئاپا، ـــ دېدى ھەسەن.

ئەمەلىيەتتە، ھەسەننىڭ قاچان مېڭىش بىلەن پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئۇنىڭچە بولسا شەھەردە قانغۇچە ئويناپ، ھەممە يەرنى كۆ-رۈپ ئاندىن قايتسا خۇش بولاتتى. تۇنىساخاننىڭ ئوغلىدىن بۇ-داق سوراپ قويۇشىمۇ پەقەت ئىككىسىنىڭ كۆز قارىشىنىڭ بىر يەردىن چىققانىدەك ھېسسىياتقا كېلىشى ئۈچۈنلا ئىدى. بولمىسا ئىشلارنىڭ تۇنىساخاننىڭ قارارى بويىچە ماڭىدىغانلىقى ھەر ئىككىلىسىگە ئايان ئىدى.

ئۇلار ياتاق ئېچىپ، مالىلىرىنى بېسىقتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، شەھەرنىڭ كەچلىك بازىرىدا قانغۇچە ئايلاندى. ھەسەنمۇ يېزا با-زىرىدا يېيىشكە نېسىپ بولمايدىغان ئېسىل نازۇنېمەتلەرنى يەپ، راسا ھۇزۇرلاندى.

ئۇلار ئىككى تاغارغا قاچىلانغان مېلىنى ئېلىپ، ئەتىسى كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا ئاران ئۆيگە قايتىپ كەلدى. تۇنىسا-خان دەرۋازا قۇلۇپىغا ئاچقۇچ سېلىۋېتىپ، ئاستىدىكى بوسۇغا تاختاينىڭ قايرىۋېتىلگەنلىكىنى كۆردى. كۆڭلىدە، لالما ئىتلار تاتلاپ قايرىۋەتكەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ ئارتۇقچە شۇبھە-لەنمىدى. ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچقاندا سەل گۇمان پەيدا بولدى. چۈنكى ئىشىك بېشىدىكى كۆزنەكنىڭ سىم توري قومۇرۇۋېتىل-گەنىدى. كۆڭلى بىر غەشلىكىنى سەزگەن تۇنىساخان ئالدىراپ ئىچكىرى كىرىپ، ھەممە ئۆيلەرگە قاراپ چىقتى. ئۆي ئىچى ئاد-چە قالايمىقان ئەمەس ئىدى. لېكىن، ئىشكاپ ئۈستىدىكى ئورۇن ـ كۆرپىلەرگە ياندىپ قويۇپ قويغان سىرىق چامادان ئورنىدىن قوزغالغانىدەك تۇراتتى.

تۇنىساخان ئالدىراپ چامادانىنى تارتىپ ئالدى ـ دە، دېڭىزدە چۆچۈپ كەتتى. چامادانىنىڭ قۇلۇپى بۇزۇلغان، دېمەك ئۆيگە ئوغ-رى كىرىپتۇ. ئۇزىنى خېلى ئىش كۆرگەن، تەمكىن ھېسابلايدى-غان تۇنىساخان مۇشۇ دەقىقىدە بىرپەس نېمە قىلارىنى بىلەلمەي

تېڭىرقاپ تۇرۇپ كەتتى. خېلىدىن كېيىن ئارقىسىدا ئاپىسىنىڭ نېمىگە ھايا‌جانلىنىپ، نېمىگە شۇنچە داڭ قېتىپ قالغانلىقىنى چۈشىنەلمەي ھاڭۋېقىپ تۇرغان ھەسەنگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ماڭ ... تېز ... دوقمۇشقا ... ئامىنەمنىڭ دۇكىنىدىن ساقچىغا تېلېفون بەر ... بىزنىڭ ئۆيگە ئوغرى كىرىپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەسەنمۇ چۆچۈدى. بىراق، ساقچىغا قانداق تېلېفون قىلىدۇ، ئۇ بۇنى بىلمەيتتى. ئۇ پەقەت كىنولاردىلا كىشىلەرنىڭ بىرەر ئىش يۈز بەرگەندە ساقچىغا تېلېفون بەرگىنىنى كۆرگەن، بىراق بۇ مەھەللىدە ياكى باشقا يەردىكى رېئاللىقتا بىرەرىنىڭ ساقچىغا تېلېفون قىلغىنىنى كۆرمىگەنىدى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا خۇددى ئاپىسى بىلەن قىزىقارلىق بىر ئويۇن ئوينىماقچى بولۇۋاتقاندەكلا تۇيۇلدى.

— قا ... قانداق تېلېفون قىلىمەن، ئاپا؟ مەن بىلمىسەم.

— بېشىڭنى يە، خام كاللا.

تۇنىساخان ئوغلىنى تۇنجى قېتىم كەمسىتىش نەزىرى بىلەن سىلكىۋەتتى. ئۇلار شۇنچە يىللاردىن بېرى بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ ياشاپ كەلگەچكە، بىرى، ئۇمىدىنىڭ پەرزەنت مۇھەببىتى ئىكەنلىكىنى، يەنە بىرى، مەدەتنىڭ ئانا مېھرى ئىكەنلىكىنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈشۈپ قويغانىدى. گەرچە بۇ توغرىسىدىكى قارىشىنى جەمئىيەتنىڭ مەلۇماتلىق كىشىلەردەك دەبدەبىلىك بايان قىلالمىسىمۇ، ئۆزلىرىچە شۇنداق بىر تۇيغۇ، شۇنداق بىر چۈشەنچىگە ئىگە ئىدى. بىر - بىرىنى ئايىشاتتى. ھۆرمىتىنى قىلىشاتتى.

تۇنىساخان گەپنى ئېغىزىدىن چىقىرىپ بولۇپلا پۇشايمان قىلىپ قالدى. ئوغرىنىڭ ئاچچىقىدا ئوغلىنى تىللاش ھاماقەتلىك ئەمەسمۇ؟ ئوغلىدا نېمە گۇناھ؟! بۇ يا قوشنىسىنى چاقىرغانىدەك ئادەتتىكى ئىش بولمىسا. ئەمەلىيەتتە، ساقچىغا قانداق تېلېفون بېرىشنى ئۇ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ بىردەملىك ھودۇقۇشتا ئۆزىدە

نى يوقىتىپ قويغىنىغا ئۆكۈنۈپ، يەر تېگىدىن ئوغلىغا قارىدى. دىلى ئازار يېگەن ھەسەنئاك ئاغزى ئۇمچىيىپ، چىرايىنى ئېغىر مەيۇسلۇك قاپلىغانىدى. كۆزلىرى ئاپىسىغا ھەيرانلىق ئىلكىدە تىكىلىپ تۇراتتى. ئەزەلدىن ئۆزىگە بۇنداق قاتتىق گەپ قىلمىپ باقمىغان ئاپىسىنىڭ تۇرۇپلا شۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كېتىشى ئۇ-نى راستلا ھەيران قالدۇرغانىدى. ئۇ ئاپىسىنى ئۆزىگە ئوخشىماي قالغاندەك ھېس قىلدى. ئەڭ خۇشخۇي ئادەمنىڭمۇ خۇددى قۇ-ياشنىڭ يۈزىنى بۇلۇت توسقاندەك تەرسالىشىدىغان چاغلىرى بو-لىدىغانلىقىنى ئۇ تېخى چۈشەنمەيتتى.

قەلبى زىددىيەت بىلەن تولغان ھەسەن، ساقچىغا قانداق تې-لىفون بېرىشنى بىلمىسىمۇ، ئىتائەتمەنلىك بىلەن سىرتقا قاراپ ماڭدى.

ـــ بولدى، بالام. سەن ئۆيدە تۇرۇپ تۇر، ـــ دېدى تۇنىساخان ئاۋازىنى يۇمشاق چىقىرىشقا تىرىشىپ، ـــ ساقچىغا مەن تېلېفون بېرەي. قالايمىقان ماڭما، ئوغرىنىڭ ئىزى ئۆچۈپ كەتمىسۇن.

تۇنىساخان ئوغلىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ سىرتقا ماڭدى. ئۇ ھەسەنئاك ھېلىمۇ ئۆزىگە ھەيرانلىق ئىلكىدە تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراشقا پېتىنالماي، يەرگە قارىغىنىچە ئۆتۈپ كېتە-ۋېتىپ «ئۇ ئون يەتتىگە قەدەم قويدى... بىر يېگىت بولۇش ئا-دىدا تۇرىدۇ...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. تۇنىساخاننىڭ تەربىيەسىدە شەھەرلىك بالىلارەك مودا چاچ قويۇپ، پادىچىلار ئىشتىنى، بوغماق چاپان كىيىپ يۈرىدىغان، چىرايى ئاقېشىماق كەلگەن ھەسەن بۇ يىل باشقىچە بوي تارتىپ، ئاۋازىمۇ ئۆزگىرە-شكە باشلىغانىدى. بىراق، ئۇ تازا چېچەن ئەمەس ئىدى.

تۇنىساخان مەھەللە دوقمۇشىدىكى دۇكانغا بارىدى. ئامىنەم بىرنەچچە ئايال بىلەن قۇرۇق پاراڭ سوقۇپ ئولتۇراتتى. تۇنىسا-خاننى كۆرۈپ تۇزۇك سالاملىشا ـ سالاملاشمايلا سۆزلەپ كەتتى:

ـــ ۋاييەي تۇنىساخاچا، ھازىر تېخى سىلىنىڭ گەپلىرىنى

قىلىشىپ ئولتۇرغان، شەھەردىن قاچان كەلدىلە؟ ئۇ يەردە ماللار-نىڭ باھاسى قانداقراق بولۇۋاتىتۇ؟ بەك چېچەن ئايال جۇمۇ سىلى، شۇنچە ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي شەھەرگە بېرىپ مال ئە-كەلدىلە ...

ئامىنەم سۆزلەۋاتىپ تۇنىساخاننىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن چە-رايىغا قاراپلا تۇرۇپ قالدى.

— تېلېفونىڭىز ساقمۇ؟ — تۇنىساخان تولىمۇ ھارغىن بىر تەلەپپۇزدا سورىدى.

— بىر يەرگە جىددىي تېلېفون قىلامتىلە؟

— ساقچىغا...

— ساقچى؟ ۋاي خۇدايىم، نېمە ئىش بولدى؟

— ئۆيۈمگە ئوغرى كىرىپتۇ.

— ھە؟... قاچان؟

— بىلمىدىم، شەھەردىن مال ئەكەلسەم ... شۇنداق تۇرىدۇ.

— نېمىلەرنى ئاپتۇ؟

ئامىنەمنىڭ خۇددى ساقچىلاردەك گەپ سوراپ كېتىشلىرى-دىن بىزار بولغان تۇنىساخان قولىنى يېنىك سىلكىپ قويۇپ، ياندۇرۇپ سورىدى:

— ساقچىنىڭ نومۇرىنى بىلەمدىلا؟

ئامىنەم دۇكانىنىڭ تېمىغا چاپلاقلىق قەغەزنى كۆرسەتتى.

— مانا، مەسئۇل ساقچى ئۆزى چاپلىغان. بۇ يەردە ...ئالاقە-لىشىش نومۇرى بار ئىكەن.

تۇنىساخان دۇكاندىكى ئاممىۋى تېلېفوننىڭ يېنىغا بېرىپ، ئامىنەم ئۇدۇللۇق دەپ بەرگەن نومۇرنى بېسىشقا باشلىدى. تېلې-فون ئۇلاندى. تۇنىساخان ئەھۋالنى قىسقىچىلا مەلۇم قىلدى. ساقچى تەپسىلىي ئادرېسىنى سورىغاندىن كېيىن، نەق مەيدا-نى ياخشى ساقلاشنى، بولۇپمۇ ئىزلارغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشنى جېكىلەپ، تېلېفونىنى قويۇۋەتتى.

تۇنىساخان تېلېفون ھەققىنى بېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۆيگە قايتىپ كىردى. ھەسەن بايىقى ئورنىدا قىمىر قىلماي تۇراتتى.

— قانداق بولدى ... ئاپا؟

ئۇنىڭ ئاۋازىدىن بىر خىل تەشۋىش ئالامەتلىرى بىلىنىپ تۇراتتى.

— تېلېفون بەردىم.

تۇنىساخان قىسقىلا جاۋاب بەردى. ئاندىن پەردىنى قايرىپ ئۆي ئىچىگە بەكرەك يورۇق چۈشۈرگەندىن كېيىن، گىلەم ئۈستى ۋە ئوچۇق يەرلەرگە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. لېكىن، بىرەر ئىز، غەيرىي بەلگە دېگەندەكلەرنى چېلىقتۇرالمىدى. ئۇ سىرتقا چىقتى. مېڭىش ئالدىدا ھويلىنى پاكىز سۈپۈرۈۋەتكەچكە، ئىزلارنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولاتتى. دېگەندەك ھويلا ئىچىنى بىر ئالغان غەيرىي ئىزلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مانا مەن دەپ نامايان بولۇشقا باشلىدى. غەيرىي ئىز باغدىن ھويلىغا ئۆتكەن بولۇپ، كېيىن دەرۋازا ئاستىدىن سىرتقا چىقىپ كەتكەنىدى. تۇنىساخان ئىلگىرى كۆرگەن تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، مۇھىم نۇقتىلاردىكى ئىزلارنىڭ ئۈستىگە لېگەن، جاۋۇر دېگەندەك نەرسىلەرنى كۆمتۇ-رۇپ قويىدى. دەرۋازا ئالدىدىكى ئىزلارغا كەلگەندە لېگەن، جا-ۋۇرلار تۇگەپ قېلىپ، بىرنەچچە قەغەز يەشكىنى كۆمتۇردى. ھويلا ئىچى بىردەمدە غەلىتە تۈسكە كىردى. ھەسەننىڭ كۆزىگە ئاپىسى گويا سېھىرگەردەك كۆرۈنۈپ كەتتى. سېھىرگەرلەر نۇ-مۇر كۆرسەتكەندە ئاشۇنداق قاچىلارنى كۆمتۇرەتتى. ئاستىدا ئال-لىقانداق نەرسىلەر يوشۇرۇنغان بولاتتى. كېيىن ئۇ نەرسىلەر ئالمىشىپ قالاتتى. ھەسەننىڭ كۆلكىسى قىستاپ كەتتى.

— ئاپا، سېھىرگەرلىك قىلىۋاتامسىز؟ — دېدى ھەسەن بىر چاغدا ئاپىسى ئۈدۈللۇق «ياپقۇچ» يېپىۋاتقان ئىزلارغا سىنچىلاپ قاراپ كېتىپ.

— نېمە دەيدىغانسەن، — دېدى تۇنىساخان ۋە قولىدىكى

ئىشنى توختىتىپ ئوغلىنىڭ ساددىلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا تىكىلدى، — ئىزلارنى دالدا قىلىۋاتىمەن.

— نېمىشقا؟

— ساقچى شۇنداق دېگەن. ئىزنى ياخشى ساقلاپ قالساق، شۇ ئىزغا قاراپ تۇرۇپ ئوغرىنى تاپقىلى بولىدۇ.

— مەن بۇ ئىزلارنى تونۇغاندەك قىلىمەن.

— نېمە؟ — تۇنىساخان ئوغلىغا ئەجەبلىنىش نەزىرى بىلەن تىكىلدى، — سەن... سەن ئۇ ئوغرىنى تونۇيمەن دېمەكچىمۇ؟

— شۇنداقراق.

شۇ ھامان ھەسەنىڭ چىرايىدا بايىقى مەيۇسلۇك ئالامىتى يوقاپ، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ ئەكس ئەتتى. كۆزلىرىمۇ نۇرلاندى.

— ئەمىسە ...

— بۇ قاسىمنىڭ ئىزى.

— قاسىم؟ توۋا، ئۇ مۇشۇنداق ئىشلارنىمۇ قىلارمۇ؟

— بىلمەيمەن. لېكىن، بۇ چوقۇم شۇنىڭ ئىزى. ئۇ ئايىغىنى كۆز - كۆز قىلىشقا ئامراق ئىدى. ماڭا تولا ئىزلىرىنى باھالىتىپ... شۇڭا كۆزۈمگە سىغمىپ قاپتىكەن.

تۇنىساخان ئۇندىمىدى. دېمىسىمۇ بۇ ئۆينى پىششىق بىلىدىغان بىرسىنىڭ قىلغان ئىشى ئىدى. قاسىم دائىم دېگۈدەك ئۇلارنىڭ ئۆيىگە كېلىدۇ. ھەسەن بەكلا ياۋاش بالا بولۇپ قالدى (ئەقلىي قابىلىيىتى تۆۋەنرەك دېيىشكە تۇنىساخانىنىڭ تىلى بارمايتتى). تولۇقسىزنى پۈتكۈزگەن بولسىمۇ، مەكتەپتىن تۇزۇك بىرنەرسە ئۆگىنەلمەي قايتىپ چىقتى. ئۇ بالىلارغا كۆپ قېتىلمايتتى. بىرەر يىلنىڭ ئالدىدا قاسىم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلار ئايرىلماس دوستلارغا ئايلاندى. نېمىشقىكىن، ئادەم خۇشياقمايدىغان ھەسەن قاسىم بىلەن ئۇچرىشىپ قالسىلا ئۆزىنى ئىنتايىن خۇشال ۋە كۆڭۈللۈك سېزەتتى، ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. قاسىمۇ ھەسەنىڭ دې-

گەن يېرىدىن چىقاتتى. تۇنىساخانمۇ ئوغلىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ھەمراھ تاپقىنىغا خۇش بولغاچقا، قاسىم نەچچە كۈنگىچە ئۆيىگە قايتماي ئۇلارنىڭ يېنىدا تۇرسىمۇ قوغلىمايتتى. بىر ھېسابتا ئۇ قاسىمنى ئۆز بالىسىدەك كۆرىدۇ، دېسىمۇ بولاتتى. ئەجەبا، ئاشۇ قاسىم ئۇنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىققا كىرگەنمىدۇ؟ بۇ ئېنىقلا ئاش بەرگەن قازاننى چاقىلىققۇ؟! تۇنىساخان بۇ ئىشلارغا يا كۈلۈشىنى، يا خاپا بولۇشىنى بىلەلمەي قالدى.

4

ساقچىلار تۇنىساخان تېلېفون قىلغان كۈنىنىڭ ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن ئاران كەلدى. ئۇلار بەك ئالدىراشمۇ ياكى ئوغرىلىق دېلولىرىغا ئانچە ئېتىبار قىلمامدۇ، بىلگىلى بولمايتتى. ساقچىلار كېلىپلا ئاۋۋال قۇلۇپى بۇزۇلغان چامادانىنى، ئاندىن ئوغرىنىڭ ئاياغ ئىزىنى سۈرەتكە تارتتى. ئەھۋالنىڭ جەريانىنى بىر قۇر ئوقۇشقاندىن كېيىن، ئاخىرىدا شۇنداق سورىدى:

— چامادانىڭىزدا قانچە پۇل بار ئىدى؟

— ئۇچ... ئۈچ مىڭ يۈەن.

— باشقا نەرسىلىرىڭىز ساقمىكەن؟

— ساق... ساقتەك تۇرىدۇ.

— ئېنىق جاۋاب بېرىڭ. مۇشۇ دېگىنىڭىز ئاساس قىلىنىدۇ.

— ساق ئىكەن.

— بىرەرىدىن گۇمانىڭلار بارمۇ؟

تۇنىساخان ئوغلىنىڭ خۇشخۇيلۇق ئەكس ئېتىپ تۇرغان چىرايىغا بىر قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى.

— ئوغلۇم... ئۇنىڭ دېيىشىچە... بۇ ئىز ئۇنىڭ دوستىنىڭكىگە ئوخشايدىكەن.

— دوستىنىڭ ئىسمى نېمە؟ قەيەردە ئولتۇرىدۇ؟
— ئىسمى قاسىم، قوشنا كەنتتىن.
— ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىسمىچۇ؟
— ئاتىسىنىڭ ئىسمى ئۆمەر خېلىل، ئاپىسىنىڭ ئىسمى رابىخان.
— ئوغلىڭىز ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقىلى قانچە ئۆزۈن بولغان؟
— بىرەر يىلچە بولدىغۇ دەيمەن.
ساقچى يېزىۋاتقان خاتىرىسىنى توختىتىپ، تۇنىساخانغا قارىدى:
— بولىدۇ، ھازىرچە مۇشۇنچىلىك پاراڭلىشايلى، بىز تەكشۈرۈپ، ئەھۋال ئېنىقلانغاندا سىزگە خەۋەر قىلىمىز.
— ماقۇل.
ساقچىلار ھەسەن تەمىنلىگەن يىپ ئۇچىغا ئاساسەن، ئۆمەر خېلىلنىڭ ئائىلىسىگە قاسىمنى ئىزدەپ باردى. قاسىم يوق ئىدى. ئىسمايىل تۇتۇپ تۇرۇش ئورنىدىن بۇگۈن قايتىپ چىقىپ، كۆڭلى بىرئاز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن ئۆمەر خېلىل تۇيۇقسىز پەيدا بولغان ساقچىلارنى كۆرۈپ يەنە ساراسىمىگە چۈشتى. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ قاسمنى ئىزدەيدىغانلىقىنى ئاڭلىغىنىدا، چوقۇم بىر ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى كۆڭلى تۇيۇپ تېخىمۇ قورقتى. قاسمىنىڭ بەڭباشلىقىدا ئۇنى بىرەر ئىش چىقىرىپ قويمىدى دېگىلى بولمايتتى. ساقچىلار قاسىم توغرۇلۇق بەزى ئەھۋالنى سوراغاندىن كېيىن، ئۆيدىن ئۇنىڭ بىر پارچە سۈرىتىنى تاپتى.
ساقچىلار قايتىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئائىلىنىڭ ئارامى بۇزۇلدى. ئاللىقانداق بىر كۆڭۈلسىزلىك، ۋەھىمە ئۆلارنى تىنىمسىز ئازابلىغىلى تۇردى. ئۆمەر خېلىل تۇيۇقسىز چاچ ـ ساقالىلىرى تۆكۈلۈپ، يالىڭاچ بولۇپ قالغان ئادەمدەك قىپچىنىپ كەتتى. بۇ بىر نومۇس تۇيغۇسى ئىدى.
ساقچىلار قاسمنى ئىككى كۈندىن كېيىن، بازاردىكى بىر

تورخاندا قولغا چۈشۈردى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە مىڭ يۈەندىن كۆپ-رەك پۇل بار ئىدى. ئۇمۇ تېزلا قىلمىشىغا ئىقرار قىلدى ـ دە، ئوغرىلىق جىنايەت گۇمانى بىلەن قاماقخانىغا قامالدى.

بۇ خەۋەر ئۆمەر خېلىلىنىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە، بىرھازا ئېسىنى يوقاتقاندەك تۇرۇپ كەتتى. بۇ ئائىلىگە نېمە بولغاندۇ؟ نەچچە كۈن ئاۋۇال ئاتا ـ بالا ئىككىسى خەق بىلەن ئۇرۇشۇپ ساقچىخانىغا قامىلىپ ياتتى، ئىسمايىل ئون بەش كۈن تۈتۈپ تۇرۇلدى. ئەمدى قويۇپ ماۋۇ قاسىم باشقىلارنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىققا كىرىپ تۇرمىدە ياتتى. بۇ ساپلا جىنايەتچى چىقىدىغان ئائىلىدەك. ئەمدى ئۆمەر خېلىل قايسى يۈزى بىلەن خەققە ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ، مەھەللىدە يۈرت ـ جامائەتكە ئارلىشىپ ياشىيالىسۇن. چاچ ـ ساقال ئاقارغاندا بۇ ئاھانەتكە قانداق چىدىغۇلۇق.

سىرتتا سارغايغان ياپراقلار شىلدىرلاپ يەرگە چۈشۈۋاتاتتى. ئوت ـ چۆپلەر قۇرۇغان، قۇياش پارلاپ تۇرسىمۇ، لېكىن بىردىنلا يەر شارىدىن يىراقلىشىپ كەتكەندەك نۇرى ئاجىزلاپ قالغانىدى. تەبىئەتتە بىر خىل كۆڭۈلسىز كەيپىيات ھۆكۈم سۈرەتتى. بۇ يىل سوغۇق بالدۇر چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭدىن ئۆتە ئۆمەر خېلىلىنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋاتقان سوغۇق تېخىمۇ قەھىرلىك ئىدى. كۆزىگە ھەممە يەر قارلىق دالادەك ئاپپاق كۆرۈنەتتى. ھېچنېمىسى قالمىغان غېرىب ـ مۇساپىردەك، ئۆزىنى تولىمۇ ئاجىز، مۇڭ باسقان، تەنھا ھېس قىلاتتى. قېنىپ بىر ئۇخلىۋېلىشقا ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئادەمدەك ئاستا ـ ئاستا بوشىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى خىيال قىلاتتى، بىراق كاللىسىدا ھېچنېمە يوق ئىدى. يۈزلىرى چىدىلايتتى، كۆيەتتى، ئېچىشىپ ئاغرىيتتى. ھەتتا يۈزىنىڭ بىر ـ يوقلۇقىغىمۇ بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. جامائەت ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈۋاتقاندەك، مەنسىتمەيۋاتقاندەك، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكى ھەربىر ئادەمدىن ئېھتىيات قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. كۆز

ئالدىدا ۋەھىمىگە تولغان قاراڭغۇ ئۆي، سۈرلۈك كويزا ـ كـ ـشەن، يەنە ئاللىقانداق چىرايلار نامايان بولاتتى...

سۈلايمان ئاتىسىنىڭ ئازابلىق كۆزلىرىدىن سىرغۇاتقان ياش تامچىلىرىنى كۆرۈپ، يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. مۇشۇ تاپتا ئۇمۇ ئاتىسىغا ئوخشاشلا ئازابلانماقتا ئىدى. يەنە قاسىمدىن ئاغـ ـرىناتتى. يېنىدا بولۇپ قالسا تازا كېلىشتۈرۈپ نەچچە شاپىلاق سېلىپ، ئاتىسىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىشنى ئويلايتتى.

ـــ ئاتا، ـــ دېدى ئۇ پىچىرلىغاندەك پەس ئاۋازدا، ـــ بەك غەم يەپ كەتمەڭ. بۇ ئىشلارمۇ ئوڭۇشلىپ كېتىدۇ.

ئۆمەر خىلىل ئۇندىمىدى. خۇددى خىيال دېڭىزىدىن قايتىپ كېلەلمەيۋاتقاندەك جىمجىت تۇرىۋەردى.

ـــ مەن بازارغا بېرىپ باقاي، ـــ دېدى سۈلايمان يەنە، ـــ ئاغىنىلىرىم بىلەن مەسلىھەتلەشسەم، بىرەر يول چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئۆمەر خىلىل بېشىنى سەلگىنە كۆتۈرۈپ، تورلاشقان كۆزـ لىرىنى سۈلايمانغا تىكتى.

ـــ بىز... بىز... تۇغىشتۇقمۇ؟

ئاتىسىنىڭ مۇددىئاسىنى دەماللىققا چۈشەنمىگەن سۈلايمان سەل دۇدۇقلاپ قالدى.

ـــ ئاتا...

ـــ ئەمدى مەھەللىدە يۈزىمىز بولمايدۇ. بىز ئوغرى، بىر نەرسە يىتىسىلا خەق بىزدىن گۇمان قىلىدۇ.

سۈلايمان باياتىن بېرى «ئاتام قاسىمنىڭ غېمىنى يەپ مۇـ ـشۇنداق قىلىۋاتىدۇ» دەپلا ئويلىغانىدى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كالـ ـلىسى ئېچىلدى. ئەسلىدە ئاتىسىنىڭ كۆڭلىدىكى باشقا ئىش ئـ ـكەن. ئۇ ئەزەلدىن غۇرۇرىنى چوڭ بىلەتتى. پاكىز ياشايتتى. باشقىلارنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلـ ـ

مايتتى. ئەمدى ئۇ بىر ئۆمۈر تىرىشىپ تىكلىگەن ئاشۇ قەدىر مۇنارىنى غۇلاپ چۈشكەندەك ھېس قىلىپ قالغانىدى.

— قاسىم تېخى كىچىك، بالىلىقىدا خاتالىق ئۆتكۈزمەيدىغان كىم بار؟!

— چارۋىلار خەقنىڭ زىرائىتىنى يەپ قويسا، جاۋابىنى مال-چى بېرىدۇ. مەن ئۇنى ياخشى باشقۇرالمىدىم.

— ئۆزىڭىزنى ئەيىبلىمەڭ، ئۇ ئەسلىدىلا شۇنداق كاللىسى ئىشلىمەيدىغان ...

سۇلايمان دەرھال گەپىنى توختىتىۋالدى. ئاتىسىغا تەسەللى بېرىمەن دەپ يەنە ئۇنىڭ كۆڭلىگە تېگىدىغان سۆزنى قىلىپ سالغىنىدىن ھودۇقۇپ كەتكەنىدى. بالىنى تىللىغانلىق ئاتىنى تىللىغانلىق بىلەن باراۋەر ئەمەسمۇ. ئاتا ئۆزىنى بالا ئۈچۈن مەسئۇلىيەت ھېسابلايدىغان تۇرسا.

— بۇرۇن، — دېدى ئۆمەر خىجىل ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — مەھەللىدە بىرەر ئادەم گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قالسا، نومۇس قىلىپ كۆچۈپ كېتەتتى ياكى مەھەللىنىڭ ئەڭ چېتىگە چىقىپ بىر ئۆمۈر تەنھا ياشايتتى. بۇ كۈن ئەمدى بىزنىڭ بېشىمىزغا كەلدى.

— ئۇ دەرىجىدىمۇ بولۇپ كەتمەس، ئاتا؟ ناھايىتى شۇ ئۈچ مىڭ يۈەن ئىكەنغۇ؟ قاسىم نادانلىق قىلىپ... يەنە كېلىپ ئۇ قاسىمنىڭ ئادىشىنىڭ ئۆيى ئىكەن. چاقچاق قىلىپ ئېلىپ قويغاندۇ. بەك بولمىسا تۆلەپ بەرسەكلا ئىش تۈگەيدۇ. — دېدى ئاتىسىغا تەسەللى بېرىشكە باشقا گەپ تاپالمىغان سۇلايمان.

ئۆمەر خىجىل پۈرۈلۈپ كەتكەن كۆزلىرىنى لاپپىدە ئېچىپ سۇلايمانغا قارىدى. قاش - قاپاقلىرىنى قورۇق چىرماپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇ كۆزلەر يەنىلا شۇنداق نۇرلۇق ۋە سۈرلۈك ئىدى.

— سەن بۇلارنى كىچىك ئىش دەپ ئويلامسەن؟

— ئاتا ...

— « توشقاننى قومۇش ئۆلتۈرەر، ئادەمنى نومۇس» دېگەن گەپ بار، بالام.

— بىلدىم.

— قاسىم مەيلى تۈرمىدە ياتسۇن ياكى قويۇپ بېرىلسۇن بەربىر. بىز يامان ئاتاقلا قېلىپ بولدۇق. ئەمدى... ئۇنى يۇيۇش ئاسان ئەمەس.

— بىز تىرىشايلى.

— بازارغا بارامسەن؟

— بىلمىدىم، ئۆزىڭىز بىرنەرسە دەڭ.

— بارغىن. لېكىن، قۇدامغا بۇ ئىشنى ئېيتما. نومۇس ئۆز بىلەن بىللە. ھېلىمۇ ئالدىنقى قېتىم ساقچىخانىدا بەك ئىزا تارتتىم. بۇنداق بولمۇەرسە قۇدىلارنىڭ ئالدىدا يۈزىمىزمۇ قالمايدۇ. كېيىن قانداقمۇ بىر داستىخاندا ئولتۇرالايمىز.

— دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن. قاسىمنىڭ يولىنى ...

— ئۆزۈڭ بىل. ھازىر ئۇنىڭ گېپىنى قىلغۇم يوق، ئاڭلىغۇمۇ ھەم يوق. بېشىغا كەلگەننى كۆرەر.

شۇ ئارىدا تىراكتورغا لىققىدە شال پاخلى باسقان ئىسمايىل ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ تۇتۇپ تۇرۇش ئورنىدىن چىقىپلا خۇددى نەچچە كۈننىڭياقى قىلالمىغان ئىشلىرىنىڭ ئورنىنى تولدۇرماقچى بولغاندەك جىددىي ئىشلەپ كەتكەندى. ئىنىسىنىڭ ئۆزى يالغۇز بىر تىراكتور شال پاخلى ئەكەلگىنىنى كۆرگەن سۇلايمان تىراكتور بۇلۇڭدىكى قوتانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىشىغا ئىنىسىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— بايا جاڭگالغا بارىمەن دېسەڭچۇ، ئۆزۈڭ يالغۇز قانداق باستىڭ، ئۇكام؟

— روزىنى بىللە ئېلىۋالغان، — دېدى ئىسمايىل ھىجىيىپ.

روزى مەھەللىدە ئىسمايىل بىلەن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان يېقىن دوستلاردىن ئىدى. شۇڭا، سۈلايمانمۇ ئارتۇق بىرنەرسە دېيىلمىدى. ئۇ قولىغا تۆمۈر ئارىنى ئېلىپ، ئىنىسىنىڭ پاخالىلارنى چۈشۈرۈشىگە ياردەملەشتى. ئۆمەر خېلىل تراكتور ئۈستىدىكى پاخالىلارنى قوتانىنىڭ ئۆگزىسىگە تاشلاۋاتقان ئىككى ئوغلىغا سۆيۈنۈش ئىچىدە قاراپ تۇراتتى. بىردىنلا يۈرىكىنىڭ بىر يېرلىرى ئېچىشىپ ئاغرىغاندەك بولدى. قاسىم ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالغاندى. تېخى هازىرلا ئۇنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىشنى خالىمىغان ئاتا بىردەمدىلا ئۇ خىيالىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىگە بىرمۇنچە كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بەرگەن بۇ قۇلاق كەستىنى سېغىنىشقا باشلىغاندى. قاسىمنىڭ قاراڭغۇ تۇرمىدە يىغلاپ ئولتۇرغىنىنى ئويلىسا، چىدىيالماي قالاتتى. دۇنيا ئۇنىڭغا قاراپ شۇنداق پېچىرلاشقا باشلىدى: «ئېھ، بالا ئۇچۇن باغرى كاۋاپ ئاتا، ئۆز غېمى يەتمىگەندەك بالا غېمىدە ئۆرتەنگەن ئاتا، بالا ئۇچۇن ياشاپ، بالا ئۇچۇن ئۆلىدىغان ئاتا. هېلىمۇ سەن چىدايسەن بۇ ئوتقا، سەن زېمىنىنىڭ تۇڭرۇكى، ئەۋلادلارنىڭ كۆڭرۈكى. سەن خاسىيەتلىك چىنار. ياق، پەرىشتىنىڭ هاسىسى. سۈنمايسەن، ئۇپرىمايسەن. قەدەملەرگە يۆلەك، مەنزىلگە مەدەت!»

ئەمما، ئۆمەر خېلىل ئاتىلارغا ئېيتىلغان بۇ تەسىنلەرنى ئاڭلىيالمايتتى. ئېغىر يۈك دەستىدە مۈكچەيگەن تۆگىدەك مۈڭ ئىچىدە مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى.

5

مەھەللە دوقمۇشىدا بوتكا ئاچىدىغان نۇرمەمەتنىڭ ئوغلى خەۋەر ئېلىپ كىرگەندە، سۈلايمان بازارغا مېڭىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقانىدى.

— سىزنى بازارغا تېزرەك كەلسۇن دەيدۇ، — دېدى بالا ئۆيگە

گه كىرىپلا.

بۇ مەھەللىدىكى نۇرغۇن ئائىلىلەرگە تېخى تېلېفون ئورنىتىپ بولالمىغاچقا، پەقەت مۇشۇ نۇرمەمەتنىڭ بوتكىسىدىكى تېلېفون مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئالاقە ئىشلىرىدا قولايلىق يارىتىپ كېلىۋاتاتتى. ئارىلىقى يېقىنراقلىرىغا نۇرمەمەت خەۋەر يەتكۈزەتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ مۇقىم تېلېفونىنىڭ نومۇرى جىق يەرلەرگە تاراپ كەتكەن. كىشىلەر يىراقتىكى ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ـ بۇرادەرلىرىگە مۇشۇ نومۇرنى دەپ بېرەتتى.

سۇلايمان بالىدىن ئارتۇق گەپ سوراپمۇ ئولتۇرمىدى. چۈنكى، ئۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى پەرەز قىلىپ ئۇلگۈرگەنىدى. گۇلقىز ئېغىرلىشىپ قالغان بولۇپ، بۇگۈن ـ ئەتە دېگەندەكلا ئەھۋال ئىچىدە تۇرۇۋاتاتتى. ئۆمەر خېلىل بىلەن رابىخان بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قاراشتى. ھاسىلدار ئايالىنىڭ بويى ئاغرىپ قالغاندا كۆپ داۋراڭ قىلىشقا بولمايتتى. خەق قانچە كۆپ ئۇقسا ئايالىنىڭ تولغىقى شۇنچە تەسلىشىپ كېتىدۇ، دەپ قارىلاتتى. شۇڭا، ئىككىلەن كۆڭلىدىلا بىلىشىپ، چىش يېرىپ بىرنەرسە دېمىدى. قاسىمنىڭ ئىشلىرى بىلەن پىكرى چېچىلىپ تۇرغان سۇلايمان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ تېخىمۇ تېڭىرقاشقا باشلىدى. ئاللىقانداق بىر تەشۋىش ئۇنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە سېلىپ تۇراتتى.

ـــ بالام، ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال، ـــ دېدى رابىخان، شۇ تاپتا نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇۋاتقان سۇلايمانىنىڭ قوللىرى تىترەپ كېتىۋاتاتتى، ـــ خۇدايىم ئۆزى چىققەن تۇگۈچنى ئۆزى يېشىشكە قادىر.

ئۆمەر خېلىل رابىخاننى بىللە بېرىشقا ئۇندىمەكچى بولۇپ، راق توختاپ قالدى. گۇلقىزنىڭ راستلا بويى ئاغرىپ قالدىمۇ يا، كى ئاللىقاچان يەڭگىپ بولدىمۇ، بۇنىڭغا بىرنېمە دېگىلى بولمايتتى. ئۇلارمۇ مەخپىيەتلىكنى كۆزدە تۇتۇپ، خەۋەرنى تومتاقلا يەتكۈزگەنىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن قۇدىلاردىن ئاغرىنىشقا بولمايدۇ.

تۇغۇت دېگەن بىر جەڭ، سالامەت بىر تەرەپ بولغۇچە خەۋەرنى پىنھان تۇتقان ياخشى.

ــ شۇنداق قىل، بالام، ــ دېدى ئۆمەر خېلىل، ــ بىر ئىش بولسا بىزگە خەۋەر بەر.

ــ ماقۇل.

ھەمەيلەن بىر خىل جىددىيچىلىك ئىچىدە قالغانىدى. شۇنداقلا يەنە بىر خىل ھاياجان ۋە خۇشاللىقنىڭ سايىسى ئۇلارنى ئىزتىراپقا سالاتتى. سۇلايمان ئۆزىنىڭ ئاتا بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغىنىدا ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشاللىناتتى، سۆيۈنەتتى. شۇنداقلا يەنە نۇرغۇن مەسئۇلىيەتنىڭ ئۆز ئۈستىگە يۈكلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ چوڭقۇر خىيالغا پاتاتتى، قورقاتتى. ئۇ تېخى تۇنجى پەرزەنت كۆرۈش بوسۇغىسىدا تۇرغان بولسىمۇ، ئاتىسىنىڭ قىلغانلىرىدىن ئاتا بولۇشنىڭ ۋەزىنى، جاپاسىنى، دەردىنى ئاز ـ تولا ھېس قىلغانىدى. ئاتا بولۇش شەرەپلىك، مۇقەددەس ھەم ئادەمنى ھاردۇرۇپ ماغدۇرىدىن كەتكۈزۈۋېتىدىغان مۇشەققەتلىك بىر يول ئىدى. سۇلايماننىڭ بۇ يولدا مېڭىشقا چامى يېتەرمىكىن؟

سۇلايمان ئالدىراش يولغا چىقىپ بازارغا يېتىپ كەلدى. قېيىنئاتىسىنىڭ دەرۋازىسى تاقاق ئىدى. ئۇ يەنە دۇكانغا بارىدى. ئەھەت ھېمىتنىڭ قاپاقلىرى سېلىنغان، خىيالچان كۆرۈنەتتى. بىر ئىشنىڭ كويىدا تەشۋىشلىنىپ تۇرغاچقا، قويغان ـ تۇتقىنى جايىدا ئەمەس، ھە دېسە ئېزىپلا تۇراتتى.

ئۇلار قىسقىلا سالاملاشتى.

ــ بالام، دەرھال ناھىيەگە بېرىڭ، ــ دېدى ئەھەت ھېمىت، ئۇنىڭ لەۋلىرى ئۇمچىيىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى، ــ گۈلقىزنى تۇنۇگۈن بازارلىق دوختۇرخانىغا ئېلىپ كىرگەنىدۇق، بىچارە قىزىم، بىر ئاخشام تولغاق يەپ قىينالدى، بىراق بالا تۇغۇلمىدى. دوختۇرلار قورقۇپ، ناھىيەگە يۆتكەشلار، دېگەنىدى. ئاپىڭىز بىلەن تۇنىساگۈل ئۇنى ناھىيەگە ئەكەتتى. مەن بارسامۇ ئەپسىز

بولۇپ، يېقىن تۇرالمايدىكەنمەن. شۇڭا، دۇكانغا قارىغاچ خەۋەر كۈتۈۋاتىمەن. لېكىن، ھازىرغىچە جىم.

ـــ ماقۇل ئەمىسە، مەن ھازىرلا ماڭاي.

سۇلايمان تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن بىر كىچىك ماشىنىنى كىرا قىلىپ ناھىيەگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەمدى ئۇنىڭ بايىقى خۇشاللىقى، ھاياجىنى غايىب بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئېغىر غەم ـ ئەندىشە ئىگىلىگەنىدى. ئۇ گۇلقىزدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى. بازارلىق دوختۇرخانىمۇ قورققان يەردە، بۇ ئىش بىرئاز خەتەرلىكتەك تۇراتتى. ئەرلەر كۆپىنچە ھالدا پەرزەنتلىك بولۇش خۇشاللىقىنىلا ئويلاپ، تۇغۇتنىڭ خەتىرى توغرىسىدا باش قاتۇرمايدىكەنمىز. ئاياللار سالامەت يەتكىپ بىر تەرەپ بولغۇچە مىڭ ئۆلۈپ ـ مىڭ تىرىلىدىكەن. ئاھ، ئۇلارنىڭ تارتقان ئازابىنى دېمەيلا قويايلى. شۇنداق چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر ئايال بولۇپ قالغىنىدىن قانچىلىك زارلىنىپ، ئۆكۈنۈپ كېتىدىغانىدۇ؟ چوڭلار توغرا دەيدۇ، تۇغۇت بىر جەڭ. ھەتتا، تۇغۇتىدا ئۆلۈپ كەتكەن ئاياللارمۇ بارغۇ؟!

شۇلار خىيالىدىن كەچكەندە، سۇلايمانىنىڭ تەشۋىشى تېخىمۇ كۈچەيدى. يۈرەكلىرى ئەنسىز سوقۇشقا باشلىدى. قانلىرى سوۋۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بوشىشىپ، ئېغىرلىشىپ كەتتى. كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى.

ئۇ ناھىيەگە بارغاندا كۈن ئولتۇرۇشقا باشلىغانىدى. كۆڭلى جايىدا بولمىغان سۇلايمان، بىرنەرسە ئېلىشقىمۇ رايى تارتماي ئۇدۇللا دوختۇرخانىغا كىردى. ئىزدەپ ـ سوراپ يۈرۈپ تۇغۇت بۆلۈمى ئالدىغا كەلگەندە، قېيىنئاپىسى بىلەن تۇنىساگۈل ئىشىك تۈۋىدە ياش تۆكۈشۈپ ئولتۇراتتى. قىزىدىن ئەنسىرەپ ئۆزىنى تۇتالماي قالغان گۈلمەرەمخان سۇلايمانىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئېسىلىپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى. ئاران تۇرغان سۇلايماننىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، كۆزىدىن ئىسسىق ياشلار تۆكۈلدى.

— ئاپا، ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، — دېدى تۇنىساگۈل ئاپىسىنىڭ مۇرىسىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ، دېمىسىمۇ ھەممە ئادەم بۇنداق ئۆزىنى يوقىتىپ، يىغا ـ زارغا چۈشسە، دوختۇرخانا ئىچى نېمە بولۇپ كېتىدۇ.

— ئىككى كۈن بولغان تۇرسا، — دېدى گۈلمەرەمخان ئېسىدەپ تۇرۇپ، — قانداقمۇ ئەنسىرىمەي تۇرالايمەن.

سۈلايمان مۈشۈ تاپتا قېيىنئاپىسىغا قانداق تەسەللى بېرىشنىمۇ بىلمەيتتى. خىيالىغا ئېغىر ئازابتىن باشقا ھېچنېمە كەلمەيتتى. بىر تۇرۇپ بۇ ئازابنىڭ سەۋەبچىسى ئۆزىدەكمۇ ھېس قىلىپ قالاتتى ـ ده، تېخىمۇ ئۆكۈنۈشكە باشلايتتى.

— سىز دۇئا قىلىڭ، بالام، — دېدى تۇيۇقسىز گۈلمەرەمخان، ئۇ ئەر دېگەن ئايال كىشىنىڭ ھامىيسى بولغاچقا، دۇئاسىمۇ تېز ئىجابەت بولىدۇ، دەپ ئويلاپ قالغانىدى، — قىزىمنىڭ تۇغۇتىنىڭ ئاسان بولۇشى ئۈچۈن دۇئا قىلىڭ.

سۈلايمان كارىدور ياقىلىتىپ قويۇلغان ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇپ، چىن دىلىدىن دۇئا ئوقۇشقا باشلىدى. بىر ھېسابتا ئامالسىز قاراپ تۇرغاندىن بۇمۇ ياخشى ئىدى. ھېچ بولمىسا ئۆزۈگە تەسەللى تاپسەن، ئاللىقانداق بىر كۈچكە ئېرىشكەندەك ئۆمىدۋارلىق بىلەن سەۋر قىلسەن. بىرەر مۆجىزىنىڭ يۈز بېرىش خىيالى روھىڭنى ئاۋۇندۇرىدۇ. ئىنسانىنىڭ ئاجىزلىقىنى، شۇنداقلا قىيىن ئىشلارغا دۇچ كەلگەندە يەنە يارەمسىز قالمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىسەن. سانسىز ئادەملەر ئىچىدە ئارىلىشىپ كەتكەن بەخت بىلەن بەختسىزلىكنىڭ ساياسىنى كۆرگەندەك بولىسەن. بەخت ئۇچۇن ھاياجانلىنىسەن، ئۇنىڭغا ئىنتىلىسەن. بەختنى قۇچاقلىغۇڭ كېلىدۇ. ئەتە... يەنە ئەتە، تالاي ئەتىلەر ئۆچۇن باش قاتۇرسەن. ھايات ئۆمىدۋارلىق، ئىزتىراپ ئىچىدە داۋام قىلىدۇ.

دوختۇرلار پات ـ پات يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنى ئاچىقىپ،

ساقلاپ تۇرغان چوڭ دادىسى، چوڭ ئانىلىرى ياكى باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تاپشۇراتتى. ئۇلارنىڭ خۇشاللىقلىرى پەلەككە يېتەتتى. ھەي، شۇلارنىڭ بىرەرى بىز بولۇپ قالساقچۇ، دەپ ئۆكۈنەتتى سۇلايمان.

تۇغۇت بۆلۈمىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، بىر دوختۇرنىڭ بېشى كۆرۈندى.

ـــ گۇلقىز ئەھەتنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر بارمۇ؟

سۇلايمانىنىڭ يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ قالدى. گۇلمەرەمخان ئاغزىدىن بىرەر گەپنىڭ چىقىپ كېتىشىدىن قورقىۋاندەك، ئالدىقىنى بىلەن ئېغىزىنى تۇتۇۋېلىپ ئۆكسۈشكە باشلىدى.

ـــ مانا... بىز بار...

ـــ قىزنىڭ تۇغۇتى خەۋپ ئىچىدە، ئۇنى ئوپېراتسىيە قىلىشقا بولمايدۇ. ئەگەر قوشۇلمىساڭلار باشقا دوختۇرخانىغا ئاپىرىڭلار.

ئەسلىدە گۇلمەرەمخان باشقىلاردىن ئاڭلىۋالغان تۇغۇتلۇق ئايالنى ئوپېراتسىيە قىلسا يېرىم جان بولۇپ قالىدۇ، كېيىن قايتا ھامىلدار بولالمايدۇ، دېگەن گەپلىرىگە ئىشىنىپ، ئوپېراتسىيە قىلىپ تۇغدۇرۇشقا قوشۇلمىغانىدى. ئەمما، ئەمدى ئىش بۇ يەرگە يەتكەندە يەنە جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋېرىش گۇلقىزنىڭ ھاياتىغا خەۋپ ئەكېلىشى مۇمكىن ئىدى.

ـــ بولدى، ئوپېراتسىيە قىلدۇرايلى، ـــ دېدى سۇلايمان قېينىئاپىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرمايلا.

ـــ سىز ھامىلدارنىڭ نېمىسى؟

ـــ ئېرى.

ـــ بولىدۇ، بۇ جەدۋەلگە ئىمزا قويۇڭ.

دوختۇر بەزىبىر خەتەرلىك ئامىللار، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا سۇلايمانغا چۈشەنچە بەرگەندىن كېيىن، بىر جەدۋەلنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى. سۇلايمان تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن

جەدۋەلگە ئىمزا قويدى. گۇلمەرەمخان ئىشىنىڭ يامان يەرگە كېتىپ قالغىنىنى سەزگەچكە، قارشىلىقمۇ بىلدۈرمىدى. ئۇنىڭغا قىزىنىڭ سالامەتلىكىنى تىلەپ تۇرماقتىن باشقا چارە قالمىغاندى. ئاردىدىن ئالاھازەل بىرەر سائەتچە ئۆتۈپ، ئىشىك يەنە ئېچىلدى.

— گۇلقىز ئەھەتنىڭ ئائىلىسى ...

دوختۇرنىڭ گېپىنى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى مۇزلاپ، يۈرەكلىرى توختاپ قالغاندەك بولدى. پۈت ـ قوللىرى بوشىشىپ كەتتى. ئاستا ـ ئاستا چەكسىز زۇلمەت ئىچىگە چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. بېشى قېيىپ، قۇلاقلىرى غۇڭۇلداشقا باشلىدى.

— بالا تۇغۇلدى.

ئۇلار ئارتۇقچە جىددىيلىشىپ كېتىشكىنىنى ھېس قىلىشقاندا ئاللىقاچان كۆز ئالدى يورۇپ، ۋۇجۇدىنى چەكسىز بىر خۇشاللىق چىرماپ ئالغانىدى. ھاياجاندىن ئۆزلىرىنى يوقاتقاندەك بولۇپ، كۆز ياشلىرى تارىلاپ تۆكۈلەتتى. بۇ خۇش خەۋەرنى ۋار-قىراپ جاكارلىغۇسى كېلەتتى.

— رەھمەت، دوختۇر، سىلەرگە كۆپ رەھمەت ...

گۇلمەرەمخان ھاياجاندا پەقەت شۇ گەپنىلا دېيەلىدى.

— بالا ... ئوغۇلمۇ، قىزمۇ؟

خۇشاللىقتىن قىز ـ قىنىغا پاتماي قالغان سۇلايمان تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى. دادا بولغۇچىنىڭ ئەڭ قىزىقىدىغىنىمۇ مۇشۇ ئىدى.

— ئوغۇل.

سۇلايماننىڭ ۋۇجۇدى شۇرۇرىدە قىلىپ قالدى، چەكسىز پەخىرلىنىش تۇيغۇسى ئىچىدە چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى. كۆڭلىدە گۇلقىزغا بىرتالاي رەھمەتلەرنى ئېيتىپمۇ ئۇلگۈردى.

— بىردەم ساقلاڭلار، ئانا ـ بالا ئىككىسىنى تەكشۈرۈپ

بولغاندىن كېيىن، ئاچقىمىز.

ــ ماقۇل، دوختۇر.

دېگەندەك يېرىم سائەتچە ۋاقىت ئۆتۈپ ئىشىك يەنە ئېچىلدى ــ دە، بىر دوختۇر گۈلقىز ياتقان غالىتەكلىك كارىۋاتنى ئىتتىرىگەن، يەنە بىر دوختۇر زاكىغا يۆگەلگەن بوۋاقنى كۆتۈرگەن پېتى چىقىپ كەلدى. سۇلايمان ئىتتىك بېرىپ بوۋاقنى ئالدى. يۈزلىرى چالا قىزارغان پەمىدۇرغا ئوخشايدىغان، قاپاقلىرىدىكى ئىشىشى تېخى يانمىغان، كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنى يەنىلا بىرسىگە ئوخشاتقىلى بولاتتى. ئۇ سۇلايمانغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى.

گۈلمەرەمخان كۆزلىرىدە ياش، چېھرىدە هاياجانلىق تەبەسسۇمى چاقنىغان هالدا قىزىنىڭ ئالدىغا كەلدى. غالىتەكلىك كارىۋاتتا ماغدۇرسىز ياتقان گۈلقىزنىڭ تاتارغان چىرايىدا قان دەرىسى يوق ئىدى. تۇرقىدىن چەكسىز بىر هارغىنلىق تۆكۈلۈپ تۇراتتى. چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، ياغلىقىدىن قالايمىقان چىقىپ قالغانىدى.

ــ ئاھ، جېنىم قىزىم. بەك قىينالدىڭمىز.

گۈلمەرەمخان ئېڭىشىپ قىزىنى باغرىغا باستى. پېشانىسىگە چۈشكەن مېھرەۋە تەقەززالىق ئىلكىدە سۆيۈپ كەتتى. بوۋىقى بىلەن بولۇپ كەتكەن سۇلايمان ئەمدى ئېسىگە كەلگەندەك، بالىنى كۆتۈرگىنىچە گۈلقىزنىڭ ئالدىغا كەلدى. بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سىلىدى، چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى.

ــ رەهمەت سىزگە، بەك جاپا تارتتىڭىز.

گۈلقىز كۈلدى، ئەمما بەكلا چارچاپ، ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەچكە، كۈلكىسى سۇس ئىدى.

ــ بولدى ... بولدى، ئەمدى ئۇنى ئاۋارە قىلماي، دەرھال كارىۋاتقا يۆتكەڭلار. ياخشى ئارام ئالمىسا بولمايدۇ.

بايا تىندىن بېرى ئۆز هاياجىنىنى بىلەن بولۇپ كەتكەنلەر

دوختۇرنىڭ ئەسكەرتىشىنى ئاڭلاپ دەرھال ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىشتى. سۇلايمان بوۋاقنى قېينىئاپىسىغا بېرىپ، ئۆزى گۈلقىز ياتقان غالىتەكلىك كارىۋاتنى ئىتتىرىپ ماڭدى. ئۇلار ياتاققا كىرىپ گۈلقىزنى كېسەل كارىۋىتىغا يۆتكىگەندىن كېيىن، سۇلايمان ئۇنىڭغا تاماق ئەكىرىپ بېرىش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كەتتى. بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ كۆڭلى تىنىپ، ھەممە ئىش ئۆز جايىغا چۈشتى. تۇرمۇش كېمىسى دولقۇن يېرىپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى.

6

يىللار ھەر يىللاردىكىدەك ئۆزىنىڭ سوغۇق قىش پەسلى بىلەن تەبىئەتنى ئوراپ قويغانىدى. يالىڭاچ دەرەخلەر سۇكۇتكە چۆمگەن، كەڭ دالا ئۇيقۇغا كەتكەن بوۋايدەك جۇۋۇسىغا چىڭ يۆگىنىپ ياتاتتى. پەقەت ئادەملەرلا مەشىرىدە گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتقان ئىسسىق ئۆيلىرىدە ئاللىقانداق خىياللارغا بەند بولۇپ ياكى تۇرمۇشنىڭ ئۇششاق ـ چۇششەك ئىشلىرى بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈپ ياشاۋاتاتتى. دۇنيادا شۇنداق بىر تەتۇر قانۇنىيەت بارىكى، ئادەملەر قىشتا ئىسسىقنى، يازدا سوغۇقنى ئارزۇ قىلىدۇ. بۇ بىر ھېكمەت، شۇنداقلا ئادەملەردىكى قانائەتسىز ئارزۇنىڭ سىمۋولى بولۇشىمۇ مۇمكىن. نېمىلا دەيلى، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ نۇرغۇن سىر ـ ئالامەتلەر بىلەن تولغىنى راست. شۇڭا، ئادەملەر توختاۋسىز تەپەككۇر قىلىشقا موھتاج. تەپەككۇر بولماسا، دۇنيانىڭ قىزىقى، تۇرمۇشنىڭ مەنىسى بولمايدۇ.

قىش كىرگەندىن بۇيان ئۆمەر خىلىلنىڭ تازا مەجەزى يوق بولۇپ قالدى. گەرچە ئورۇن تۇتۇپ قىمىرلىماي ياتقۇدەك بولمىسىمۇ، ھېلى ئۇ يېرى، ھېلى بۇ يېرى ئاغرىپ تۇراتتى. بۇنى كېسەل دېگەندىن كۆرە، قېرىلىقنىڭ ئالامىتى دېگەنمۇ تۇزۇكتەك

قىلاتتى. خۇددى ماشىنا زاپچاسلىرى كونىرىغاندەك، ئادەم قېرىغاندا ئۇ — بۇ ئەزالىرىدىن چاتاقمۇ تولا چىقىدىغان گەپ ئىكەن. شۇنداق بولغانسېرى جان تېخىمۇ تاتلىق، ھايات تېخىمۇ شېرىن ۋە قىممەتلىك بىلىنىدىكەن. بىر كۈن ئۆتسە بىر كۈن غەنىمەت. ھاياتنى يا پۇل تۆلەپ سېتىۋالغىلى، يا تىلەپ ئاشۇرۇۋالغىلى بولمايدىكەن. نېمىنىدۇر كۈتۈۋاتقان ئادەمدەك تەشۋىش، ئىزتىراپ، يەنە تاتلىق بىر ئۇمىد بىلەن ياشاشقا تۇغرا كېلىدىكەن.

ئۆمەر خېلىل تاش كۆمۈرنىڭ چوغلىرى يېلىنجاپ تۇرغان چويۇن مەشنىڭ يېنىدا خىيال سۈرۈپ ياتاتتى. ئۆي ئىچى بەكلا ئىسسىق بولۇپ، مەش ئۇستىدىكى چۆگۈننىڭ شىكىلدىغان ئاۋازى، چەكسىز باياۋاندا ئۇزۇن سەپەرگە كېتىۋاتقان ھارۋىكەشنىڭ غىڭشىپ ئېيتقان ناخشىلىرىدەك ئۆي ئىچىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئىسمايىل ئەتىگەندىلا قويلارنى ھەيدەپ چىقىپ كەتكەن پېتى ئىدى. ھازىر ئېتىز ـ دالالار بىكار بولغاچقا، مال بېقىشنىڭ ياخشى پەيتى ئىدى. بۇنىڭدا بىرى، كۈزدە چەللىنىڭ ئۇستىگە بېسىۋالغان ئوت ـ چۆپلەر ئىقتىساد بولاتتى. يەنە بىرى، ئىسمايىلدەك بىكارچىلىقتا ئىچى پۈشۈپ تۇرغان بالىلار مالىلىرىنى قويۇۋېتىپ، بىر يەرگە گۇلخان ياقاتتى ـ دە، شۇ ئوتىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشەتتى. سەھرا تۇرمۇشىدا بۇمۇ بىر كۆڭۈللۈك ۋە مەنىلىك ئىش ھېسابلىناتتى. چۈنكى، ئۇلار ئۆيلىنىپ تۇرمۇش قۇرسىلا، بىر ئۆينىڭ دەردى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ، بۇنداق بىكار پاراڭ سوقۇپ ئولتۇرۇشقا ۋاقتى چىقمايتتى.

ئۇنىڭ خىيالى گادىرماچ، ئازابلىق ئىدى. ئون بالىنىڭ ئوتى ئون خىل بولىدۇ دەپ، گەرچە ھازىر ئىككى ئوغلى يېنىدا بولسىمۇ، يەنىلا قاسىم ئۈچۈن غەم يەيتتى، ئۇنى سېغىناتتى. ئۇنىڭ ئىككى يىللىق تۇرمە ھاياتىدا تارتىدىغان ئېغىر كۈنلىرىنى ئويلىسا يۈرىكى ئېچىشاتتى، ئىچىنىڭ بىر يەرلىرى كۆيەتتى. ئادەت

تىكى چاغلاردا ئادەم خاتىرجەملىكنىڭ، ئەركىنلىكنىڭ قەدرىگە يەتمەيدىكەن. بىرەر پېشكەللىككە گىرىپتار بولۇپ ئۇلاردىن مەھرۇم قالغاندا ئازابلىنىدىكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىھۇدە ئارزۇ ـ ھەۋەسلەرنىڭ كاساپىتى. ئادەمنىڭ ئارزۇسى مەڭگۈ قانا ـ ئەت تاپمايدۇ. بەك قانائەتسىز ياشاشمۇ خەتەرلىك بولىدىكەن. قا ـ نائەتسىز ئادەم ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايدىغان، ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان، نەپسى بالا كېلىدىكەن. بۇنداق ئادەم ئۆزىدىن ئېشىپ ئەتراپىدىكىلەرنىمۇ بالا ـ قازاغا گىرىپتار قىلىدىكەن. مۇشۇ تاپتا قاسىم نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن؟ قىلمىشىغا پۇشايـ مان يېگەنمىدۇ؟ ئىللىق ئائىلىسىنى سېغىنغانمىدۇ؟ ئاتىسىنىڭ مېھرىنى، ئاپىسىنىڭ مۇھەببەتلىك باغرىنى سېغىنغانمىدۇ؟ ئەتـ تىگىنەي، ئۇنىڭ نادانلىقىدا ...

ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى. ئىمكانـ سىز جۇدالىق ھەسرىتى باغرىنى ئەزدى. ئاھ، بۇ دەردلەرنى قا ـ چانغىچە تارتارمەن؟ ئاتا بولۇش دېگەن ئازاب تارتىش دېگەنلىكمـ دۇ؟ بالىلىقىمىزدا تېزرەك چوڭ بولۇشقا، ئائىلە قۇرۇپ بالىچا ـ قىلىق بولۇشقا ئالدىراپ كېتىدىكەنمىز. خۇددى چوڭ بولسا كاتـ تا مۇكاپات باردەك. ئەگەر مۇنداق ئازابلارنىڭ بولىدىغانلىقىنى بىلسە، كىمنىڭمۇ چوڭ بولغۇسى كەلسۇن؟! ياشاش نېمىدېگەن تەس!

بۇلارنى ئويلاۋېتىپ، ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۆز ئالدىدا رەھمەتـ لىك ئاتىسىنىڭ ئوبرازى نامايان بولۇشقا باشلىدى. ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەندە ئۇ تېخى 14 ـ 15 ياشلاردا بار ئىدى. خېلىل مەپىز ئوڭچىلىققا ھېرىسمەن ئادەم ئىدى. ھايۋاناتلارنىڭ بوغازلىق مەزگىلىدىن باشقا چاغلاردا ئاساسەن سايدا بولاتتى. جۇغى كـ ـچىك، ئۆزى چاققان بۇ كىشى دائىم ئېڭىشىپ ئوڭ ماراپ يۇر ـ گەچكىمۇ، سەل دۇمچىيىپ قالغانىدى. ماڭسا دوك ئادەمدەك كۆ ـ رۈنەتتى. سارغۇچ كۆزلىرى بۆرىنىڭ كۆزلىرىدەك ئوتلۇق ۋە

سۈرلۈك ئىدى. دائىم قان تۆكۈپ يۈرگىنى بىلەن تولىمۇ مېھرى-بان، كۆڭلى يۇمشاق ئادەم ئىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدە-شىشقا ئامراق بولۇپ، تونۇش - بىلىشلىرىمۇ كۆپ ئىدى.

ئۆمەر خېلىل ئاتىسىنى ئويلىسىلا ھېچكىمگە ئېيتالمايدىغان بىر ۋىجدان ئازابىدا قىينىلىدۇ. چەكسىز پۇشايمان قەلبىنى ئۆرتەيدۇ. ئۆزىدىن نەپرەتلەنگۈسى كېلىدۇ. بىر خىل گۇناھكار-لىق تۇيغۇسى زادىلا ئارام بەرمەيدۇ. ئەجەبا، قاسىمنىڭ يارامسىز ئادەم بولۇپ قېلىشى دەل ئۇنىڭ سەۋەنلىكى تۈپەيلىدىن بولغاند-مىدۇ؟

زېمىن مەئىشەتكە تولغان كۈز ئايلىرىنىڭ بىرىدە، خېلىل مەپىز ئوغلى ئۆمەرنى ئەگەشتۈرۈپ سايىغا ئوۋغا چىقتى. چوڭ ئوغلى سادىرنىڭ مىجەزى غەلىتە، يەنە كېلىپ بۇنداق ئىشلار بە-لەن خۇشى بولمىغاچقا، ئۇ دائىم دېگۈدەك ئۆمەرنى ئۆزىگە ھەم-راھ قىلىۋالاتتى، چۆل - جەزىرىدە كىچىك بولسىمۇ بىرەر ئا-دەمنىڭ ھەمراھ بولغىنى ياخشى ئىدى. ساي تولىمۇ سىرلىق، شۇنداقلا پايانسىز جاي ئىدى. شۇڭا، پەقەت سايلا ئادەمگە زېمى-نىڭ چەكسىزلىكىنى، بۇيۇكلۇكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ئاسمانىڭ ھەقىقىي رەڭگىنىمۇ شۇ يەردە كۆرگىلى بولىدۇ. تاغلارنىڭ ھەي-ۋىتىدىن روھلار لەرزىگە كېلىدۇ. سان - ساناقسىز تاشلار خىيا-لىڭىزنى ئالەمنىڭ يىراق ئۆتمۈشىگە ئېلىپ كېتىدۇ. شۇڭىمۇ ئۆمەر سايىغا چىقسىلا ھاياجانلىنىپ كېتەتتى. قىن - قىنىغا پاد-ماي قالاتتى. ئوۋچىلىق باشلانغاندا ئاتىسى ئۇنىڭغا ئىش ئۆگە-تىپ ئولتۇرمىسىمۇ، نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ياخشى بىلەتتى - ده، شۇ بويىچە يول تۇتاتتى. بۇمۇ ئاتىسى بىلەن كۆپ قېتىملىق ئوۋدا بىللە بولغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى.

شۇ قېتىم ئۇلار تازا سەمرىگەن كېيىكتىن بىرنى ئوۋلىدى. ئوۋچىلىقتىكى مەقسەت — جان - جانىۋارلارنى قىرىش بولما-غاچقا، ئۇلار شۇ بىر كېيىككە قانائەت قىلدى. ئۇنى سويۇپ،

گۆشىنى پارچىلاپ بولغاندىن كېيىن، قائىدە بويىچە بىر پارچە گۆشنى قاغىنىڭ ياغىچىغا ئىلىپ تاغنىڭ يېرىقىغا قىستۇرۇپ قويدى. بۇ ئوۋ قىلالمىغان ياكى يول ئۇستىدە ئوزۇقى قالمىغانلارنىڭ رىزقى ئىدى. ئۇلار قالغان نەرسىلەرنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى. مەھەللە بىلەن بۇ تاغنىڭ ئارلىقى پىيادە ئادەم ئۇچۇن ئۇچ كۇنلۇك يول ئىدى. چارۋىچىلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرى تولا مېڭىپ هاسىل بولغان ساي يولى پەقەت ئاقىرىپ كەتكەن تاش ـ شېغىللىرى ئارقىلىقلا باشقا يەرلەردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى.

ئۆمەر ئاتىسىنىڭ هە دېگەندىلا هالسىراپ، پۇر ـ پۇر تەر ـ لەپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىدى. دەسلەپتە كۆتۇرۇۋالغان يۇكنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ ئۆشنىسىدە مىلتىق، گۆشنىڭ يېرىمى، يەنە ئۆيدىن ئېلىۋالغان ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرى بار ئىدى. ئۆمەر پات ـ پات ئاتىسىغا قاراپ قويۇاتتى. ئۇن ـ تىنسىز ماڭغان بىلەن قانچىلىك قىينىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆمەر بىلىپ بولالمايتتى. باشقا چاغلاردا ئاتىسى ئۆيگە قايتسا قايسىبىر كۇيگە غىڭشىپ ماڭاتتى. ئايىغى يورغا ئاتتەك تېز ئىدى. بىراق، بۇگۇن ئۇنىڭ قەدەملىرى تولىمۇ ئېغىر، پۇتلىرىنى ئاران ـ ئاران يۆتكەيتتى.

ئۇلار تولىمۇ تەستە بىر كۇنلۇك يولنى باستى. ئەتراپىنى قاراڭغۇلۇق قاپلاشقا باشلىغاندا خېلىل مەپىز بولالماي قالدى.

ـــ بولدى، بالام، مەن بەك هېرىپ كەتتىم. بۇگۇن مۇشۇ يەردە ئارام ئالايلى، ـــ دېدى ئۇ هاسىراپ تۇرۇپ.

ئۇلار ئۆشنىسىدىكى نەرسىلەرنى يەرگە قويدى. خېلىل مەپىز ئوت يېقىشقىمۇ قۇربى يەتمەي، تۇرغان جايىدىلا بىر تاشقا قىڭغايدى. ئۆمەر ئېقىن ئىچىدىن قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن بىر قۇچاق ئوتۇننى تىرىپ كېلىپ ئوت ياقتى. كۆز ئايلىرى ساينىڭ هاۋاسى خېلى سوغۇق ئىدى.

— ئاتا، ئوتقا يېقىنراق كېلىڭ، — دېدى ئۆمەر گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا قولىنى قاقلاپ ئولتۇرۇپ.

خېلىل مەپىز ئېغىر - ئېغىر نەپەس ئېلىۋاتاتتى. ئۇ ئىڭجىقلاپ تۇرۇپ تەستە ئۆرۈلۈپ، يەنە بىر يېنىنى بېسىپ ياتتى.

— بولدى، بالام، ھازىرمۇ قىزىپ كېتىۋاتىمەن. سۇدىن بىر يۇتۇم ئىچۈرۈپ قويغىنا.

ئۆمەر تۇنىكە سۇدانىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئاتىسىنىڭ بېشىنى يۆلىدى - دە، ئاغزىغا سۇ قۇيۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ باشلىرىدىن، ھەتتا پۈتۈن بەدىنىدىن يالقۇننىڭ تەپتى كېلەتتى.

— ئاتا، راست بەك قىزىپ كېتىپسىز. ئاغرىپ قالدىڭىزمۇ يا؟

— ئەتىگەن يېگەن كاۋاپ قوقىمىغا تەگكەن بولسا كېرەك. بىردەم ئۇخلىۋالسام ئوڭشىلىپ كېتىمەن. مەندىن ئەنسىرىمە، بالام. قورسىقىڭنى تويدۇرۇپ ئۇخلىغىن. خۇدايىم بۈيرۇسا ئەتە ئەتىگەن يولغا چىقىمىز.

ئۆمەر ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، ئوتقا يېقىنراق بىر يەرنىڭ تاشلىرىنى پاكىز تېرىۋېتىپ شور توپىنى يۇمشاتقاندىن كېيىن، ئاتىسىنى شۇ يەرگە ياتقۇزدى. ئاتىسىنىڭ بەدىنى يەنىلا شۇنداق ئوت - كاۋاپ بولۇپ قىزىپ تۇراتتى. ئۇخلاشقا ياتقان ئۆمەر خېلىغىچە ئاتىسىنىڭ تىۋىشىغا قۇلاق سېلىپ تۇردى. خېلىل مەپىز تۇرۇپ - تۇرۇپ جۆيلۈيتتى. تېز - تېز نەپەس ئېلىپ ھاسىرايتى. ئۆمەر ئاتىسىغا بىرەر ئىش بولۇپ قېلىشىدىن قورقتى. تۇرۇپلا يەنە ئۇنىڭ ئاجايىپ چىداملىق، بىر ئىشقا ئېپى تولا، كادىڭ ئادەملىكىنى ئويلاپ سەل خاتىرجەممۇ بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن سەپەر ھارغىنلىقى ئۇنى تېزلا ئۇيقۇغا غەرق قىلدى.

ئۇنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلغاندا ئەتراپىنى قىپقىزىل تۇمان قاپلىغان بولۇپ، كېچە ياكى تاڭ ئاتقانلىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى. ئۇ سىيپاشتۇرۇپ يۇرۇپ ئاتىسىنى ئاران تاپتى. ئاتىسىنىڭ قىزىتمىسى سەل يانغاندى. نەپەسلىرى سولغۇن بولسىمۇ، رەت

تىملىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۆمەرنىڭ كۆڭلى ئەمىن تاپتى.

— ئاتا! — دېدى ئۇ ئاستا چاقىرىپ، — قانداقراق تۇرد-سىز؟

— سۇ ...

خېلىل مەپىز بوش ئىڭرىدى. ئۇنىڭ كۆزى ئېچىلمايتتى. گەز باغلاپ يېرىلغان كالپۇكلىرىدا قان ئۇيۇپ قالغانىدى. كۆز-نىڭ ھاۋاسى قۇرغاق، يەنە كېلىپ سايدا يۇرگەن ئادەم ئۇنىڭ شورلۇق شامالىدا ئاسانلا مۇشۇنداق بولۇپ قالاتتى.

— مانا سۇ، ئاتا.

خېلىل مەپىز ئۇزاق ۋاقىت چاڭقاپ كەتكەن ئادەمدەك غۇر-تۇلدىتىپ سۇ ئىچىشكە باشلىدى. ئاققان سۇلار جاۋغىيىدىن، ساقالىرىنىڭ ئۇچىدىن تامچىلايتتى. سۇنى ئىچىپ بولۇپ، ئۇ سەل ئېسىگە كەلگەندەك بولدى. كۆزىنى قىيا ئېچىپ ئوغلىغا قارىدى.

— ھازىر ... نە كەم بولدى، بالام؟

— بىلمىدىم، ئاتا. ھەممە يەر مۇشۇنداق تۇمان. ھېچنېمىنى پەرقلەندۇرگىلى بولمايدىكەن.

— بوران چىقمۇاتقان ئوخشايدۇ.

— ئەمدى يولنى قانداق تاپىمىز، ئاتا؟

— ساقلايلى، تۇمان سەل شالاڭلىسا ئاندىن يولغا چىقارمىز، بالام.

خېلىل مەپىزدەك كادالىڭ ئوڭچىمۇ بۇ تۇماندا يول تېپىپ ما-ڭالمىشىغا ئىشەنچ قىلالمىغانىدى. ئۇلار ساقلىدى. بىر كۇن ساق-لىدىمۇ، ئىككى كۇن ساقلىدىمۇ نامەلۇم. تۇمان تېخىچە تارقىما-غانىدى. ھەر يىلى كۇز، ئەتىياز پەسلى ھاۋا رايىدا مۇشۇنداق چاڭ — توزان بولىدىغان ئىش بار بولسىمۇ، لېكىن بۇ دەرىجىدە ئېغىر ئەمەس ئىدى. بۇ قېتىم ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن بىر ئاپەت يۇز بەرگەنىدى. خېلى ئىش كۆرگەن خېلىل مەپىزمۇ بۇ تۇمانغا بىر-

نەرسە دېيەلمىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىغان سۈيىمۇ تۇگەشكە باشلىغانىدى. كېيىن تۇمان سەل - پەل سۇسلاشقا باشلىدى، دەسلەپتە يېقىن ئەتراپتىكى قورام تاشلار كۆزگە چېلىقتى. بارا - بارا نېرىدىكى بوز - ئېدىرلار غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئەمدى يولغا چىقمىسا بولمايتتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ سۈيى تۈگىگەن، چۆل - جەزىرىدە سۇ دېمەك ھاياتلىق دېمەك، سۇ بولمىسا ھاياتتىن ئۈمىد كۈتكىلىمۇ بولمايدۇ.

— ئاتا، ئاتا، ئەمدى ماڭايلى، — دېدى ئۆمەر خۇش بولۇپ.

خېلىل مەپىزدىن ئۈن چىقمىدى. يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ قالغان ئۆمەر يۈگۈرۈپ بېرىپ ئاتىسىنى يۆلىدى. تۇمان تارقاپ بولغۇچىلىك ئارىلىقتا ئۇ ئاغزىغا تۇزۇك بىرنەرسە سالمىغانىدى. ئاتىسىنىڭ سۇس نەپەس ئېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئۆمەرنىڭ كۆڭلى ئاران جايىغا چۈشتى.

— ئاتا، ئاتا!

خېلىل مەپىز بىلىنەر - بىلىنمەس قىمىرلاپ قويدى.

— مەن ... ماڭالمىغۇدەكمەن، بالام، — دېدى ئۇ شۇنىڭغاندەك پەس ئاۋازدا، — پۈت - قولۇمدا ماغدۇر دەيدىغان نەرسە يوق. سەن... سەن... ماڭغاچ تۇرغىن.

ئۆمەر ئاتىسىغا قاراپ بىرپەس تۇرۇپ كەتتى. خېلىل مەپىز كىچىك بالىلاردەك ئويۇنچى ئادەم ئىدى. نۇرغۇن قېتىم ئۇۋىغا ماڭغان ۋە ئۇۋدىن قايتقان چاغلاردا ئوغلىنى گەپكە تۇتۇپ قويۇپ، غىپىدە غايىب بولۇپ كېتەتتى. تۇيۇقسىز ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالغان ئۆمەر قورقۇپ يىغلاشقا باشلايتتى. راسا يىغلىغىلى تۇرغاندا ئۇ لوڭكىدە بىرەر يوغان قورام تاش ياكى بوزنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كېلەتتى. بۇنداق ئىش كۆپ تەكرارلانغانسېرى ئۆمەرمۇ بۇ چاقچاققا كۆنۈپ قالدى. قورقۇپ يىغلىمايدىغان بولدى. ئۇ ھازىرمۇ شۇلارنى ئويلاۋاتاتتى. خۇددى ئاتىسى ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىۋاتقاندەك، ئۇنى يولغا سېلىپ قويۇپ بىردەمدىن

كېيىن، قايسىبىر ئېقىنىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ، تۇيۇقسىز ئۇ-نىڭ ئالدىدا پەيدا بولىدىغاندەك بىلىندى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ سەل ئەنسىرىگەندەك بولدى.

— مەن سىزنى يۆلەي، ئاتا. بىللە ماڭايلى. يالغۇز تاشلاپ مېڭىشقا قىيمايدىكەنمەن.

— ياق ... بالام، مەن راستلا... ماڭالمايمەن. مەندىن ئەنسە-رىمە. مەن بۇ سايلاردا كۆپ ماڭغان، سەللا ياخشى بولسام ئارقاڭ-دىن يېتىشىۋالىمەن.

— ئەمىسە... مەنمۇ ساقلاي.

— ياق... ياق... تۇرىۋەرسەك گۆش كاردىن چىقىدۇ. سەن ئۇنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە قايت. ئارقاڭدىن يېتەلمەي قالسام، تۇغ-قانلارغا دەپ بىرەر ھارۋا تېپىپ ئالدىمغا چىقارسەن.

— ئىچىدىغان سۇمۇ يوق، قانداق قىلىسىز؟

— ئەنسىرىمە ... چارۋىچىلار ئۆتۈپ قالار ياكى ئوۋچىلار... بەك بولمىسا ... ئېغىزىمغا تاش سېلىۋالىمەن.

ئۇنىڭ ئاتىسىنى تاشلاپ زادىلا ماڭغۇسى يوق ئىدى. سايدىمۇ تۇرغۇسى كەلمەيتتى. ئۆيدىن ئايرىلغىنىغا نەچچە كۈن بولغاچقا، ئۆي كۆزىگە ئوت كۆرۈنۈپ، مۇمكىن بولسا بىرلا ئۇچقان پېتى ئىشىك ئالدىغا چۈشۈشنى ئويلايتتى.

— ماڭ، بالام. ماڭغىن...

ئاتىسى ئۇنى ئالدىرىتىشقا باشلىدى. بىر ھېسابتا ماڭالمى-غان ئادەمگە قاراپ تۇرغاندىن، ئۆيگە بېرىپ ھارۋا ئەكەلسە تېخى-مۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟! ئۇ چاغدا ئاتىسىمۇ جاپا تارتماي ھارۋا بىلەن ئۆيگە قايتالايدۇ.

ئۆزىگە خۇش بولغۇدەك سەۋەب تاپقان ئۆمەر مېڭىش قارارىغا كەلدى.

— ئەمىسە ... مەن ھارۋا ئەكېلەي، ئاتا.

— ماقۇل ... بالام، ماقۇل. يولىنى... تاپالامسەن؟

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئاتا. كۆزۈمنى تېڭىپ قويسىمۇ تاپالايمەن.

خېلىل مەپىز بېشىنى كۆتۈرمەي ياتاتتى. كېيىملىرىگە، چاچ ـ ساقاللىرىغا نەپىز بىر قەۋەت چاڭ ـ توزان قونغانىدى. ئۆمەر ئۇنى قېقىپ چۈشۈرۈۋەتتى. ساقاللىرىنى سىلاۋاتقاندا ئاتىسىنىڭ سۈس تىنىقلىرى ئۇنىڭ قولىغا ئۇرۇلدى.

— تېخى ... ماڭمىدىڭمۇ، بالام؟

— مانا ھازىر، ئاتا.

ئۆمەر مىلتىقنى ئاتىسىنىڭ بېشىغا ئەكېلىپ قويدى. بەلكىم ئۇخلاپ قالسا قارا باسمىسۇن دېگەندۇ ياكى ئۇۋچىنىڭ قورالنى ئۆزىدىن نېرى قىلمايدىغان كەسپىي ئادىتىنى ئەسكە ئالغاندۇ. ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ خالتىدىكى گۆشنى ئۆشنىسىگە ئارتتى. گۆش خېلى ئېغىر ئىدى. بىراق، يېشى كىچىك بولسىمۇ ساي يولىدا ئېغىر نەرسىنى تولا كۆتۈرۈپ، پىيادە مېڭىپ پىشىپ كەتكەن ئۆمەر ئۇچۇن بۇ ئانچە ئېغىر بىلىنمەپ كەتمەيتتى. ئۇ ئاشقان نان، تالقانلارنى ئاتىسىغا قالدۇرۇپ يولغا چىقىشقا تەرەددۇت قىلدى. ئۇ قەدەم ئېلىشقا تەمشىلىۋېتىپ بىردىنلا كۆڭلى بۇزۇلۇپ، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

— ئا ... ئاتا ... مەن ماڭدىم ...

ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلدى. يەنە نېمىلەرنى دېيىشنى ئويلاۋاتاتتىكىن، ئوقچۇپ كەلگەن ياش دولقۇنى ئۇنىڭ قايتا گەپ قىلىشىغا پۇرسەت بەرمىدى. يۈزىنى بۇراپ، بايا قىياس قىلىۋالغان مەھەللە تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئاتىسىنىڭ نېمە دەپ جاۋاب بەرگىنىنىمۇ ئاڭلىيالماي قالدى.

كۆزى ئارقىسىدا قالغان ئۆمەر شۇ ماڭغىنىچە بىر يېرىم كۇن يول يۈردى. ئەمدى يىراقتىن مەھەللىنىڭ تېرەكلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى. ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان، كالا ـ قويلارنىڭ مەرەشكەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئۇ خۇددى ئاتىسى ئارقىدا

سىدىن يېتىشىپ كېلىۋاتقاندەك ساي تەرەپكە ئۇزاق قارىدى. گىرىمسەن ئىچىدە قىمىرلاپ تۇرغان ئېگىز - پەس ئېدىرلاردىن باشقا ھېچنېمە كۆزىگە چېلىقمىدى. ئۇنىڭ خىيالىدا ئاتام ئار-قامدىن كېلىۋاتىدۇ، دېگەنلا ئوي بار ئىدى.

جانانىخان ئوۋدىن ئوغلىنىڭ يالغۇز قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئەنسىرەپ قالدى.

— ئاتاڭ قېنى، بالام؟ — دېدى ئۇ ئالدىراپ سوراپ.

ئۇزۇن يول يۈرۈپ، پۇتلىرى ئۇزۇلۈپ كېتىدىغاندەك قاتتىق ئاغرىۋاتقان ئۆمەر ئۆشنىسىدىكى نەرسىلەرنى يەرگە قويدى. ئۇ-نىڭ ھېرىپ ھالى قالمىغانىدى. لەۋلىرى گەز باغلاپ يېرىل-غان، يېرىقلاردا قان ئۈيۈپ قالغانىدى. ئۇستىبېشى گۆردىن ئېچە-ۋالغان ئۆلۈككىلا ئوخشايتتى. ئۇ پىچىرلىغاندەك تولىمۇ بوش ئاۋازدا سۆزلىدى:

— ئاتام ... ئۇ ... ئاتام ... سايدا قالدى...

— نېمە؟ ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولمىغاندۇ؟

— سەل ... مىجەزى يوق. ماڭالماي ...

— ۋاي خۇدايىم ... سادىر بالام، سەن نەدە؟

سادىر ھېچ يەردە كۆرۈنمەيتتى. مۇشۇ كۈنلەردە ئۇ كىچىك جىن باخشىسى ئاتىلىپ، ھە دېسە سىرتتىن كىرمەي باخشىلىق قىلىپ يۈرەتتى. جانانىخان سىرتقا قاراپ يۈگۈردى. بىركەمدە ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن بىر - ئىككىنى چاقىرىپ كىردى. ئۇلار ئۆمەردىن ئىشلارنىڭ تەپسىلاتىنى سورىدى. ئەھۋالنى بىلىپ ئەنسىرەشكە باشلىدى. بىردەمدە نەلەردىندۇر بىر ئات ھارۋىسىنى تېپىپ تەييار قىلىشتى. بىراق، ئۆمەرنىڭ ھالىغا قاراپ يەنە تۇ-رۇپ كەتتى. ئۇ لايدەك ئېزىلىپ ياتاتتى. شۇغىنىسى ئۇلار ساينى تازا پىششىق بىلمىگەچكە، يەنىلا ئۆمەرگە تايانماي بولمايتتى.

— قوپ، بالام، — دېدى جانانىخان، — ئۇلارنى باشلا، ئا-تاڭنى تېپىپ كېلەيلى.

بىر ئادەم بېشىدا قىلىچ تەڭلىسىمۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا مادا-
رى يەتمىگۈدەك بولۇپ كەتكەن ئۆمەر ئاتىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ
چاچراپ تۇرۇپ كەتتى - دە، تاغلىرىغا ئەگىشىپ ھازىر كەلگەن
يولى بىلەن سايغا قاراپ ماڭدى.

ئۆمەر ھەقىقەتەن ساي يولىغا پىشىپ قالغانىدى. ئۇ تاغلا-
رىنى باشلاپ، ئاتىسى يېتىپ قالغان يەرنى ئاخىر تېپىپ باردى.
خېلىل مەپىز ئۆز ئورنىدا مىدىرلىمايلا ياتقانىدى. مىلتىق، نان،
تالقانلارمۇ شۇ پېتى تۇراتتى. بۇ يەردىن بىرەر ئادەمنىڭ ئۆتكەن
بەلگىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇلار خېلىل مەپىزنىڭ ئالدىغا كېلىپ
پەسكە ئېڭىشتى - يۇ، بىر شۇملۇق، بىر پاجىئەدىن
يۇرەكلىرى ئېزىلدى. كۆز ياشلىرى تارامىلاپ تۆكۈلۈشكە باشلا-
دى. ئۇ ئىككى ئالقىنىنى جۇپلەپ بېشىغا قويۇپ ياتقان بولۇپ،
ساقلى خۇددى ئورۇپ قويغان بىر تۇتام بېدىدەك ئالدىدىكى تاش
ئۈستىگە تۆكۈلۈپ قالغانىدى. يۈز - كۆزلىرىنى توپا - چاڭ
باسقان، جۇغى تېخىمۇ كىچىكلەپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

— ۋاي ئاكا، بىز كېچىكىپ قاپتىمىز. بۇ چۆل - جەزىرىدە
يالغۇز قانچىلىك قىينالغانسىز، جان تەلەپپۇز قىلغاندا كىم ئې-
غىزىڭىزغا سۇ تېمىتقاندۇ، جېنىم ئاكا ...

يىغا - زار باشلاندى. چەكسىز كەتكەن سايلىق بۇرۇنقىدەكلا
ئېغىر سۈكۈتكە چۆمگەن، ئۇ خۇددى ئۆز باغرىدا بىر بىچارە جاد-
نىڭ مىڭبىر ئازاب بىلەن ئاخىرەتكە سەپەر قىلغىنىدىن بىخە-
ۋەردەك ياكى ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغاندەك يەنىلا شۇنداق چەكسىز
سۈكۈت ئىچىدە يېيىلىپ ياتاتتى. ئۆمەر تاغلىرىنىڭ تۈيۈقسىز
كۆتۈرۈلگەن يىغا - زارىدىن كۆڭلى سەل تەشۈشلەندى، بىراق
ھەقىقىي ئازابنى ھېس قىلالمىدى. ئۇ ئاتام ئۇخلاۋاتىدۇ، ھازىرلا
ئويغىنىدۇ، دەپلا ئويلايتتى. تاغلىرى خېلىل مەپىزنىڭ قېتىپ
كەتكەن مىيىتىنى كۆتۈرۈپ ھارۋىغا ئالدى.

— ئاتام... ئاتامغا نېمە بوپتۇ؟

ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى. راستىنى ئېيتىش ياكى يوشۇ-رۇش توغرىسىدا دېلىغۇل بولۇشتى. 14 ـ 15 ياشلىق بالىنى بەك كىچىك دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. ھازىر دېمىسىمۇ كېيىن بەرد-بىر ئۇقىدىغان گەپ. ئۆلۈم ھەرقانداق ئادەم بىئامال، لېكىن شەرتسىز قوبۇل قىلىدىغان قازا. قازاغا رىزا بولماي ئامال يوق.

ـــ ئاتاڭ... ئاتاڭ... تۇگەپ كەتتى، بالام.

ئۆمەرنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى. تۇگەپ كەت-تى دېگىنى، ئۆلۈپ كەتتى دېگەن گەپقۇ؟! مەن ماڭغاندا ئاتام تېخى گەپ قىلىپ تۇرغانىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈپ قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ ياق... ياق... ئاتام ھايات، ئۇ ئۇخلاپ قالدى. مەن ئۇنى ئويغىتاي. ئاھ، ئاتا، جېنىم ئاتا، مېنى تاشلاپ كەتمەڭ!

ئەمدى ئاتىسىنىڭ ئىككىنچى گەپ قىلمايدىغانلىقىنى، بۇ دۇنيادا مەۋجۇت بولمايدىغانلىقىنى ئۇنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇرسە-مۇ، بۇ رېئاللىقنى قوبۇل قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىۋاتاتتى.

ـــ بولدى، بالام، بىز ماڭايلى. ئاۋۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ ھار-ۋىغا سال.

ئۆمەر يىغلاپ يۇرۇپ نەرسە ـ كېرەكلەرنى ھارۋىغا سالدى. ئۇلار يولغا چىقتى. ياغاچ ھارۋا خۇددى ھازا ئېچىۋاتقاندەك ئەز-سىز غىچىرلايتتى. ئات تۇيىاقلىرى ۋە ھارۋا چاقى ئاستىدىكى تاشلار شاراقلاپ، ئاۋازى يىراقلارغىچە تارقىلاتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. باشقىلار تاپا ـ تەنە قىلمىغان بولسىمۇ، بىراق شۇ كۈندىن باشلاپ ئاچچىق بىر خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدىن ئورۇن ئالدى. «مەن نېمىشقا ئاتامنى تاشلاپ كېتىمەن؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ئەلەم بىلەن، ـــ گۆش بۇزۇلۇپ قالسا قالمامدۇ. شۇ چاغدا گۆشنى تاشلىۋېتىپ، ئاتامنى ھاپاش قىلىپ ئەكەتكەن بولسام، ئۇ ھايات قېلىشى مۇمكىن ئى-دى. مەن ۋاپاسىز، مەن ئادەم ئەمەس. ئاھ، جېنىم ئاتا. مەندەك يارامسىز ئوغۇلنى بېقىپ چوڭ قىلغىنىڭىزغا قانچىلىك ئۆكۈنۈپ

كەتكەنسىز؟!»

يىللار ئۆتۈپ، بۇ ئىشلارنى بىلمىدىغان چوڭلار ئاساسەن تۇ-گەپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۆمەر خىلىل زادىلا ئۆزىنى كەچۈرۈ-ۋېتەلمىدى. بىر قارا داغ ۋە بىر ئاچچىق ھەسرەتنى بىر ئۆمۈر ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ياشىدى. بۇ كەچمىشنى بالىلىرى ئالدىدا سۆزلەشكە تېخىمۇ پېتىنالمىدى. بولمىسا ئوغۇللىرى ئۆزلىرى-نىڭ مۇشۇنداق بىر ۋاپاسىز ئاتىنىڭ پەرزەنتلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ياشىغىنىدىن ئۆلگىنى تۈزۈك ئىدى.

بايا چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن مەشنىڭ ئوتى سەل پەسلىگە-نىدى. چۆگۈن يەنىلا شىڭىلداپ قاينىۋاتاتتى. ئىچكى دەردىمۇ يامان ئىكەن، ئادەم خۇددى مۇشۇ چۆگۈندەك قاينىپ ـ قاينىپ سۈيى تۈگىگەندە تۈۋى تېشىلىپ كاردىن چىقىدىغان گەپ ئىكەن. شۇ-ڭا، بىر كۈن بولسىمۇ خاتىرجەم ۋە خۇشال ياشاشنى ئىزدەيدە-كەنمىز. ئەمما، ھاياتنىڭ تۈرلۈك ـ تۈمەن دوقاللىرى كۈتمىگەن پىشكەللىكلەر بىلەن بىزنى قىينايدىكەن. بۇ ھاياتنىڭ سىنىقىمۇ ياكى ئىنسانلار خۇدىنى بىلەلمەي ھەددىدىن ئېشىپ كەتمىسۇن دەپ ئاگاھلاندۇرغىنىمۇ؟! ئۇلارنى ئويلاپ يېتىشكە بۇ ئەقىل ئا-جىزلىق قىلىدۇ.

ئۆمەر خىلىل يەنە بىر تەرەپكە ئۆرۈلۈپ ياتتى. ئۇنىڭ مۇشۇ تاپتا تازا پىكرى ئوچۇق بىرەر ئادەم بىلەن قانغۇدەك مۇڭداشقۇ-سى بار ئىدى. لېكىن، كىممۇ ئۇنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقار، قەلبىنى چۈشىنەر، مۇڭغا مۇڭ بولار؟ ئۇ يەنە ئۆزىنى تولىمۇ يالغۇز ھېس قىلىپ، كۆڭلى يېرىم بولدى. ئېھ، قىش كۈنى نې-مىدېگەن زېرىكىشلىك. ناۋادا ھازىر ياز كۈنى بولغان بولسا ئۇ كەتمىنىنى كۆتۈرۈپ ئېتىزلىقنى بىر ئايلىنىپ كەلسە ياكى شالىنىڭ سۈيىنى يوقلىغاچ دەريا بويىغا بېرىپ بىردەم ئولتۇرۇپ كەلسە خېلى يېنىكلەپ، كۆڭلىمۇ ئېچىلىپ قالاتتى. ئادەم قېرى-غانسېرى مۇشۇنداق خىيالپەرەس، يېقىن ـ يۇڭۇقلارنى بەكرەك

سېغىنىدىغان بولۇپ قالامدۇ نېمە؟ ئۇ تۇنجى قېتىم بىر ئۆمۈر غېمىنى يەپ، جاپاسىنى تارتىپ، گۈللىنىشى ئۈچۈن تالاي تەر - لىرىنى ئاقتۇرغان ئائىلىسىدىن زېرىككەندەك بولدى. ھەممىسى كۆڭۈل ئۈچۈن، كۆڭۈل خاتىرجەم، خۇشال بولالمىسا ئەڭ كاتتا سارايمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن تاغ ئۆڭكۈرىدىن پەرقسىز. كۆڭۈل ئۇ - چۈنلا نۇرغۇن نەرسىلەردىن كېچىپ، نۇرغۇن نەرسىلەرگە ئىنتى - لىدىغان ئىش ئىكەن. پات يېقىندا ئۆلۈم شەربىتىنى تېتىپ قالسا ھەممىسى تۈگەيدىغان گەپ. ئۇنى كىشىلەر ئاستا - ئاستا ئۇنتۇشقا باشلايدۇ. بالىلىرىمۇ بىرەر مۇشكۈلاتقا دۇچ كەلسە ئۇ - نىڭ يوقلۇقى بىلىنەر، بىراق باشقا چاغلاردا ئۇلارمۇ بالىلىرى ۋە ئائىلىسىنىڭ غېمىدە سەدپارە. بۇ شۇنداق جاھان، ھېچكىمدىن ئاغرىنىشقا ھەققىمىز يوق.

ئۆمەر خېلىل ئويلىغانسېرى خىيالىنىڭ ئايىغى چىقمايتتى. چەكسىز سايلىقتا كېتىۋاتقاندەك ھارغىنلىق، يول ئازابى روھىنى قىينايتتى. ئۇ يەنىلا رېئاللىققا يۈزلىنىشىنىڭ ياخشىلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى. كۆز ئالدىدا قۇياش پارلاپ تۇرغان گۈزەل زېمىن، ئاچچىق بىلەن تاتلىق ئارىلىشىپ كەتكەن تۇرمۇش. بۇ تۇرمۇش - تىن ھېچكىم زېرىكىپ باقمىدى. ئازاب ۋە كۈلپەتلەر ئىسكەن - جىسىدە قېينالسىمۇ يەنىلا ياشاشقا ئىنتىلىدۇ. ئۈمىد نۇرى قەلبلەرنى ياشناتقان. مەنۇنلۇق قاپلىغان چىرايلار يەنىلا گۈل - دەك چىرايلىق. بىر دەملىك ھاياجان كۈچلۈك ئوت يالقۇنىدەك تالاي غەم - قايغۇنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ.

ئاخىرقى خىياللار ئۇنىڭغا ئىلھامبەخش ئەتتى. مەنزىلىگە يەتكەن يولۇچىدەك بىر خىل يەڭگىل تۇيغۇ ئىچىدە نەپەس ئالدى. دېرىزىدىكى تەشتەك گۈللىرى ئەينەكتىن چۈشۈپ تۇرغان يېقىم - لىق ئاپتاپتا خۇش جىلۋە قىلاتتى. يېشىللىق ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى. ئۆزىنى ھاياتنىڭ شىلدىرلاپ تۇرغان بىر تال يوپۇرمە - قىدەك ياكى ئۇنىڭ تەملىك نېسىۋىسىدەك ھېس قىلدى.

ئالتىنچى باب

1

ئابدۇناسىر مۇئەللىم پېنسىيەگە چىققان تۇنجى ھەپتىسى ئۆزىنى خۇددى يولدىن ئادىشىپ قالغان يولۇچىدەك بىسەرەمجان سەزدى. بالىلارنىڭ قىرىق نەچچە يىل قۇلاق تۇتۇپدىن نېرى بولمىغان ۋاڭ ـ چۈشلىرى بىردىنلا يوقالغان، كاللىسى سۈيى تۈگىگەن قاپاقتەكلا بوشاپ قالغاندى. ئۆزىنى خېلى بىرھازا ئورمانلىقتا يۈرۈپ، قۇشلارنىڭ بەس ـ بەستە سايرىغان ئاۋازىغا كۆنۈپ قالغان ئادەم تۇيۇقسىز ئورمانىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇققا چىقىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. ھېرىپ قېلىپ سەپتىن چۈشۈپ قالغان ئەسكەردەك خۇدۇكسىرەيتتى، ھېلىدىن ـ ھېلىغا مەكتەپ تەرەپكە ئىنتىلىپ قارايتتى. ئەجەبا، ئۇ پېنسىيەگە چىقىشتىن ئىبارەت بۇ نىشاننى كۆزلىگىلى نەچچە يىللار بولمىدىمۇ؟ مانا ئەمدى بۇ نىشانغا يەتكەندە نېمىشقا بىئارام بولىدۇ؟

ئادەم دېگەن بەكمۇ غەلىتە نەرسە، بىر كونا گەپتە دېيىلگەندەك «قورغانىنىڭ ئىچىدىكىلەرنىڭ سىرتقا چىققۇسى كېلىدۇ، سىرتتىكىلەرنىڭ ئىچىگە كىرگۈسى كېلىدۇ». ئىلگىرى ئۇ خىزمەتتىكى ۋاقىت زىچلىقىدىن تالاي ـ تالاي قېتىملاپ زارلىغان، تېزرەك پېنسىيەگە چىقىشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلغاندى. مانا ئەمدى پېنسىيەگىمۇ چىقتى. ۋاقىت ئۇنىڭ ئىلكىدە. قىلالىمىغان نۇرغۇن ئىشلىرىنى قىلالايدۇ. ئۇ خۇشال بولۇشى، ئەركىن تايچاقتەك قىيغىتىپ، چەكسىز ۋاقىت مەنبەسىدىن ھۇزۇرلىنىشى كېرەك.

ئەپسۇس، ئۇ ئۇنداق قىلالمىدى. قىرىق نەچچە يىللىق تۇر-

مۇش ئادەتتىدىن تۇيۇقسىز ئايرىلغاندا كۆڭلىمدە قالدى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ، ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئىبارەت بۇ كەسىپنى تولىمۇ قىزغىن سۆيىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ يەتتى. مۇنبەر ئالدىدا تۇرغان، بالىلار بىلەن قىزغىن پاراڭلىشىۋاتقان كۆڭۈللۈك چاغلىرىنى سېغىنىش ئىچىدە قايتا ئەسلىدى. كۈندە نەچچە ۋاخ چېلىنىدىغان مەكتەپ قوڭغۇرىقىنىڭ ئەكس ساداسى ھېلىمۇ كاللىسىدا جاراڭلاپ تۇراتتى. تۇيۇقسىز شامال كېلىپ يول بويىدىكى دەرەخ يوپۇرماقلىرى شاراقلاپ كەتسىمۇ، بالىلىرى ئەتراپىغا ئولىشىپ تۇرغاندەك ئىتتىك ئەتراپىغا قاراپ قالاتتى. ئۇنىڭ قەلەم بىلەن بور تۇتقان قوللىرى توختىماي قېچىشاتتى. دائىم كۆتۈرۈڭگۈدىغان سومكىسىمۇ يېنىدا بولمىغاچقا، بىر نەرسىسى چۈشۈپ قالغان ئادەمدەك، پات ـ پات بىقىنىنى سىلاپ قويىاتتى.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۆزىنى ئىككىنچى ئەۋلاد ئوقۇتقۇچىلار سېپىدىن دەپ ھېسابلايتتى. ئۇ ئون سەككىز ياشتىن سەل ئاشقاندىلا ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتكۈزۈپ ئوقۇتقۇچىلار سېپىگە قوشۇلغانىدى. خىزمەتكە چىققىچ ئىككى ـ ئۈچ يىل بولغاندا يۇنۇسقارىي بىلەن سائادەتخان ئوغلىنى ئۆيلەپ قويۇشۇنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشتى. ئابدۇناسىرنىڭ خىيالىچە بولسا يەنە نەچچە يىل مۇشۇنداق ياشىغۇسى بار ئىدى. يېشى كىچىك خىزمەتكە چىققانىنىڭ ئۈستىگە، كۈنلىرى ئۆسمۈر بالىلارنىڭ ئارىسىدا ئۆتكەچكە، ئۆزىنى كىچىك بالىدەكلا ھېس قىلىپ قالاتتى. ئاتا ـ ئانىسى خوتۇنىنىڭ گېپىنى قىلسا قىز بالىدەك تىرنىقىغا سىنچىلاپ تۇرۇۋالاتتى. ئۇلار ئاخىر تۇغقانلار ئارىسىدىن بىر قىزنى ئۇنىڭغا خوتۇنلۇققا تاللىدى. گەرچە ئۆزى ئوقۇتقۇچى بولسىمۇ، ئەزەلدىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقمايى كەلگەن ئابدۇناسىر بۇ قېتىمىمۇ يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپلا ئىپادە بىلدۈرۈش بىلەن كۇپايىلەندى. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ ئەمەس، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىرادىسى بە-

لەن توي بولدى. ئۇنىڭمۇ ئەركىن مۇھەببەتكە ھەۋىسى بار ئىدى، ئۆزى ياخشى كۆرگەن بىر قىز بىلەن توي قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. بىراق، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قارارى ئالدىدا ئۇ بۇ ئارزۇلىرىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭغا شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوق ئىدى. چۈنكى، ئاتا ـ ئانا ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇھەببەتتىنمۇ ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس ئىدى.

ئارىدىن نەچچە يىل ئۆتۈپ، ئۇ بىلمەيلا دېگۈدەك ئىككى بالىغا دادا بولۇپ قالدى. ئايشىخان بىر تەرەپتىن ئىككى بالىنى بېقىپ، بىر تەرەپتىن كوپىراتسىيەدە نومۇرغا ئىشلەيتتى. تېخى ئايرىم ئائىلە قۇرمىغاچقا، تەقسىمات چوڭ ئائىلىگە تېگەتتى. ئابدۇناسىرنىڭ ھەر ئايدا ئالىدىغان ئون نەچچە يۈەن مائاشى ئەر ـ خوتۇن ۋە ئىككى بالىنىڭ خىراجىتىگە يېتەتتى. گاھىدا چوڭلار دىنمۇ خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى. ئابدۇناسىرنىڭ يەنە ئىككى ئىنىسى بىلەن ئىككى سىڭلىسى تېزلا چوڭ بولۇپ يېتىلىشكە باشلىدى. كوپىراتسىيەدىن تېگىدىغان ئازغىنا يىللىق دارامەت ۋە ئەپەندى ئوغلىنىڭ مائاشى بىلەن يامان ئەمەس ئۆتۈۋاتقان بۇ ئائىلە بالارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن چوڭ بولۇشى بىلەن يەنە قىينىچىلىق ئىچىدە قالدى. يىللىق دارامەت تەگمىگەننىڭ ئۈستىگە ئۈماچ پۇلى گەدەنگە ئېشىپ قالاتتى. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئائىلە ئاخىر دەرەخ ئاينىغاندەك ئايىنىپ، نەچچە ئائىلىگە كۆپەيدى. ۋەزىيەتمۇ يىلدىن ـ يىلغا ياخشىلىنىپ، تۇرمۇش ھاللاندى. ئابدۇناسىرنىڭ مائاشىمۇ پات ـ پات ئۆسۈپ تۇراتتى. لېكىن، يۇنۇس قارىي بىلەن سائادەتخان ئاللىقاچان كەلمەسكە كەتكەنىدى. ئابدۇناسىر ئەمدى بىر پۇلغا چىقىنىپ، ئۇلارنى باقاي، راھەت كۆرسىتەي دېگەندە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يوقلۇقىدىن بەك ئۆكۈندى. ئۆمۈرلۈك بىر ئەلەم يۈرىكىدە قالدى. بۇ جاھان ئەزەلدىن شۇنداق، ئىنسانىنىڭ تەڭدىن تولا ئارزۇسى نېسى قالمىدۇ. شۇكۇر قىلىڭىزمۇ، ئۆكۈنسىڭىزمۇ بەربىر. شۇڭا، خۇشال بولغۇدەك يەردە

خۇشال بولۇش، غەمنى ئاز قىلىپ، كۆڭۈلنى ئازادە تۇتۇش زۆ- رۇر. سۆيۈنىدىغىنىڭىز قانداقتۇر بىرەر ئىشتا تەلىيىڭىزنىڭ ئوڭ كەلگىنى ئەمەس، باشقىلارغا قانچىلىك ياخشىلىق، مەنپەئەت يەتكۈزگىنىڭىز بىلەن ئۆلچىنىشى كېرەك.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم بىر ئوغۇل، ئۈچ قىز بولۇپ تۆت پەر- زەنت كۆرگەنىدى. ئۇ خىزمەتداش ئاغىنىلىرىگە قاراپ گاھىدا ئۆزىنىڭ دېھقان ئايالىغا ئۆيلىنىپ قالغانلىقىدىن پۇشايمان قىلغان چاغلىرىمۇ بولغانىدى. چۈنكى، شەنبە - يەكشەنبە كۈنلىرى دوستلىرى ئويۇن - تاماشا بىلەن ئارام كۈننىڭ پەيزىنى سۈرسە، ئۇ كاستۇم - بورۇلكىسىنى سېلىپ تاشلاپ ئېتىز ئىشلىرى بە- لەن بولاتتى. شۇڭىمۇ ئالىقانلىرى باشقا ئوقۇتقۇچىلارنىڭكىدەك ئاق ۋە يۇمشاق ئەمەس ئىدى. ئۆزىنى يېرىم دېھقان ھېسابلايتتى. ئەمما، ئۇ ۋاپادار پەرزەنتلىرى، ئىناق ئائىلىسى، كۆيۈمچان ئايا- لىغا قارىسا، بۇ خىيالىنى ئۇنتۇپ قالاتتى. چوڭ ئوغلى غەيرەت بىلەن ئوتتۇرانچى قىزى گۈلشەن ئوقۇشتا ئۈزۈپ چىقىپ، ئالىي مەكتەپكە بارغانىدى. بالىلارمۇ خۇددى چوڭلارنىڭ ئىزىنى باس- قاندەك ئىككىسى خىزمەتچى، ئىككىسى دېھقان بولۇپ ئايرىلىدى. بۇمۇ تەڭدە تەڭ بولغانىدى.

بارا - بارا ئۇ مەكتەپكە بارسا ئوقۇتقۇچى، ئۆيگە كەلسە دېھ- قان بولۇپ ياشايدىغان تۇرمۇشقىمۇ كۆنۈپ قالىدى. بۇ جاھان ئا- دەمنى نېمىگە كۆندۈرمەيدۇ دەيسىز؟! بالىلىرىمۇ ئاتا - ئانىسىغا ئوخشاشلا قۇلىقى يۇمشاق، ئىشچان ئادەم بولغانىدى. بۇمۇ بالا ئا- تا - ئانىسىغا قانداق مۇئامىلە قىلسا، بالىلىرىدىنمۇ شۇنداق مۇ- ئامىلىگە ئۈچرايدۇ دېگەن قاراشنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىغان- دى. ئۇ بىر زامان باغۋەنچىلىككە قىزىقىپ، ئۆينىڭ ئارقىسىدە- كى ئىككى مو يەرگە باغ بىنا قىلدى ۋە كۆچەتلىرىگە ھەر يەر - ھەر يەردىن ئېسىل سورتلۇق مېۋىلەرنىڭ بەلگىسىدىن ئەكېلىپ ئۇلاپ، سەرخىل مېۋىلەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. مەھەللە بويىچە

ئۇنىڭ بېغىغا يېتىدىغان باغ يوق ئىدى. كېيىن ئەتراپقا تارقىلىپ، بۇ مەھەللىنىڭ باغلىرىمۇ باشقا كەنتلەرگە قارىغاندا ئالدىنقى قاتاردىكى باغلاردىن بولۇپ قالدى.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم پېنسىيەگە چىققىنىدا ئۆزىنىڭ بۇنداق روھىي كەيپىياتقا گىرىپتار بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئەڭ يامىنى، دائىم ئالدىراش يۈرگەن ئادەمگە بىكار چىلىق ياراشمايتتى. ئۇنىڭ ئىچى پۇشۇپ تۇرالمىغانسىرى، مەكتەپتە ئۆتكەن كۈنلىرى ئېسىنى چۈلغىۋېلىپ، ھېلىدىن - ھېلىغا مەكتەپكە قايتىۋالغۇسى كېلەتتى. «پېنسىيەگە چىقمىسام بوپتىكەن، — دەپ ئويلايتتى ھەسرەت بىلەن، — ئاخىرقى تىنىقلىرىمغىچە بالىلار بىلەن بىللە بولۇپ، يېقىلسامۇ مۇنبەر ئالدىدا يېقىلسام، كۆڭلۈم خاتىرجەم كېتىپ قالارىكەنمەن.»

ئۇ ئەمدى دېھقان بولاي دېسىمۇ يەر يوق ئىدى. ئۆيدە ئەر - خوتۇن ئىككىسى يالغۇز قالغاچقا، ئارتۇق نەرسىنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ، قولىدىكى يەرنى مۇشۇ مەھەللىگە ياتلىق بولغان كىچىك قىزى خانزادەمگە بېرىۋەتكەنىدى. ئەتىياز پەسلى بولغاچقا، ئارقىدىكى باغلاردا ئۆرۈك - ئالمىلارنىڭ چېچەكلىرى ئېچىلىشقا باشلىغانىدى. ئۇ قىلغۇدەك ئىش تېپىش ئۈچۈن باغقا كىرىپ باقتى، بىراق مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ پەرۋىشى ۋاقتى - ۋاقتىدا قىلىنىپ تۇرغاچقا، ھازىرچە ئۇنىڭغا چېكىسى تەرلىگۈدەك بىر ئىشمۇ قالمىغانىدى. ئۇ كەيپى ئۈچقان ھالدا باغقا كىرەتتى، ئۆيگە چىقاتتى. بىر ئورنىدا زادىلا تۇرغۇسى كەلمەيتتى. ھويلىغا تىزىپ قويغان تەشتەكتىكى گۈللەرنىمۇ ئايشىخان پەرۋىشلەپ، ئۇنىڭغا ئىش ئاشمىغانىدى. گەرچە پېنسىيەگە چىقىش خىيالىدا يۈرگەندىمۇ كۆڭلىدە قېرىلىققا تەن بەرمىگەن بۇ پېشقەدەم مۇئەللىم مانا ئەمدى ئۆزىنى راستلا قېرىغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئادەم قېرىغاندىلا بىر ئىشقا يارىمايدۇ. بىكار ئاش يەپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىنى ساقلاپ، ئاخىرقى كۈنلىرى بىلەن تىركىشىپ

دۇ. بىراق، ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ بۇ خىل تۇيغۇ ئىچىدە يا-شاشقا پەقەتلا رايى تارتمايتتى. ئۇنىڭ روھلۇق، ئۇمىدۋار ياشى-غۇسى بار ئىدى. ھەربىر قىلغان ئىشىنىڭ نەتىجىسىگە تەقەززا بولغان ئىزتىراپلىق مىنۇتلار ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ ياخشى چاغلار ئىدى. پېنسىيەگە چىقىش ھەممە ئىشىنىڭ ئاخىرلاشقانلى-قى، ھەممە ئىشىنىڭ نەتىجىسى چىقىپ بولغانلىقىنى بىلدۇرەمدۇ؟ بۇنداق بولغاندا ھاياتنىڭ قىزىقى قالمايتتى، خۇددى ياشاشنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمىغاندەك. ئۇ ئەڭ ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە ھا-ياتنى سۆيۈپ ياشاشنى ئارزۇ قىلاتتى. ھاياتنىڭمۇ ئۆزىنى سۆيۈ-شىنى، ئۇنىڭ بىر كىشىلىك ئورنىنىڭ خۇددى تامنىڭ خىشى-دەكلا مۇھىم ئىكەنلىكى، بىرتال خىشى كەم بولۇپ قالسا كامار پەيدا بولغاندەك بىلىنىپ قېلىشىنى ئىستەيتتى. «ئېھ، ھايات، مېنى تاشلىۋەتمىگىن، مېنى تاشلىۋەتمىگىن!» دەپ ئىدا قىلاتتى ئىچىدە.

مۇئەللىم بىئارام‌لىق ئىچىدە ئايلىنىشقا باشلىدى. ئاتا ـ ئا-نىسىنىڭ سىيماسى، ھىدى سىڭگەن بۇ مەھەللىدىن ئۆزىنىڭ با-لىلىق خاتىرىلىرىنى ئاختۇردى. ئەمما، نەچچە قېتىملىق رەتكە سېلىش جەريانىدا مەھەللىنىڭ شەكلى تامامەن ئۆزگىرىپ كەتكە-نىدى. ئۇ ئۆزىگە تونۇش بىرەر تېرەكنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. ھەتتا ئۆزى ئولتۇرۇۋاتقان ئۆيمۇ شۇنداق ئىدى. ئۇنىڭدا دادىسىنىڭ قولى تەگكەن، ئىزى قالغان ھېچنېمىنى تاپقىلى بولمايتتى. ئۇ بىر ئۆمۈر مائارىپ بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، يەنە بىر قىسىم مۇھىم ئىشلارغا سەل قارىغىنىنى ھېس قىلىپ قالدى. ئادەمگە بىر كۈنلىرى ئۆزىنى بەزلىگۈدەك يادنامە بولمىسىمۇ قاملاشمايدى-كەن. ئۇ تارىخ، ئەدەبىيات دەرسلىرىدە سۆزلىگەن بىر قىسىم داڭلىقلاردىمۇ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا مۇشۇنداق تۇيغۇ بولغانىكەن. مۇئەللىم بۇلارنى شۇ چاغدا نېمىشقا ئويلاپ باقمىغاندۇ؟ ياشلىق ھەۋەسلەرنىڭ تولىلىقىدا ئۇنى ئويلاشقا ۋاقىت چىقىرالمىغانى-

دۇ؟ ئاسارئەتىقە، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى يېغىشنىڭ قىممەتى دەل مۇشۇ يەردە ئەمەسمىدى؟!

مۇئەللىمنىڭ ئەمدى ئويلىغۇسى كەلمىدى. بۇنداق ئويلاۋەرسە پۇشايمان، بىئارامليقتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشكىلى بولمايتتى. ئۇ دىققىتىنى چېچىش ئۈچۈن دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى چاشقانقۇلاق بولغان سۇۋادان تېرەكلەرگە قارىدى. ئۇنىڭدا يېڭى بىر ھايات، يېڭى بىر ئۈمىد بىخ سۈرۈۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئېرىق بويىدا يېڭىدىن كۆكلەپ چىقىۋاتقان يۇمران كۆك ئوتلار ئۆزىنىڭ سۇزۇك يېشىل رەڭگى بىلەن تەبىئەتكىلا ئەمەس، ئادەملەرنىڭ قەلبىگىمۇ گۈزەل تۇيغۇلارنى ئاتا قىلاتتى.

باھار باشلانمىلىرىدىن كۆڭلى سەلگىنە كۆتۈرۈلۈپ قالغان مۇئەللىم بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قوشنىسىنىڭ ئىشىك ئالدىغا بېرىپ قالدى. ئېتىزدىن يېڭىلا قايتىپ كەلگەن ئۆمەر خەلىل چاپىنىنى شاخلىرى دەرۋازىنىڭ ئۈستىنى ئوراپ تۇرغان چوڭ ئۈجمىنىڭ پۈتىقىغا ئىلىپ قويۇپ، ئىشىك ئالدىدىكى ئېرىقنىڭ شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۈيىدە يۇز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇۋاتاتتى. مۇئەللىمنىڭ كۆڭلى ۋىللىدە يورۇپ قالدى. ئۇ بايا يادنامە ئىزدىگەن ئەمەسمىدى، مانا يادنامە دېگەن. گەرچە چاچ ـ ساقاللىرى ئاقارغان بولسىمۇ، تېگىدىن نۇرغۇن ئەسلىمىلەرگە شاھىت بولغان بۇ چىراي ـــ دەل ئۇنىڭ بالىلىقتىن تارتىپ بىر ـ بىرىگە مېھرى سىڭىپ كەتكەن چىراي ئىدى. يىللارنىڭ نۇرغۇن بوران ـ چاپقۇنىنى بېشىدىن بىللە ئۆتكۈزگەن بۇ قوشنىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن تىرىك يادنامە، كۆڭۈل قۇۋۋىتى ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ـــ دېدى مۇئەللىم ئاۋۋال سالام قىلىپ، ئۇنىڭ ئاۋازىدا بىر خىل ھاياجان ئۇرغۇپ تۇراتتى.

ئېڭىشىپ ئولتۇرۇپ ھە دەپ يۇزىنى يۇيۇش بىلەن بولۇپ كەتكەن ئۆمەر خىلىل چۆچۈگەندەك ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ مۇئەللىمگە قارىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ۋۇي مۇئەللىم، كەلسىلە، كەلسىلە، — ئۆمەر خىلىل قوللىرىنى ئېرىتمۇپتىشكىمۇ ئولگۈرمەي، ھۆل قولى بىلەنلا مۇئەللىم بىلەن كۆرۈشتى، — سالامەت تۇرۇۋاتاملا؟ نەچچە كۈننىڭياقى كۆرۈنمىۋىدىلە، ئاغرىپ - تارتىپ قالغانمىدۇ دەپ ئويلىۋىدىم. خۇدايىم ئەزىز بويلىرىنى سالامەت قىلسۇن!

— رەھمەت، قوشنام، ئۆزلىرىمۇ ياخشى تۇرۇپتىلا؟

— خۇداغا شۈكۈر. توۋا دەيمەن مۇئەللىم، شەھەردە نەچچە يىل بىر بىنادا ياشىسىمۇ قوشنىسىنى تونۇمايدىكەن دەپ ئاڭلايتتۇق، بۈ ئىش ئەمدى سەھراغا كېلىپ قالدىمۇتاڭ، يېقىن قوشنا تۇرۇپ نەچچە كۈنگىچە بىر - بىرىمىزگە ھالىڭ قانداق دەپ بولالمايمىز.

مۇئەللىم كۈلدى، ئارقىدىن خىجىللىق ئىچىدە يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرى ئېچىشتى. ئۇ ئۆزىنى مەن دېگەن مۇئەللىم دەپ چوڭ تۇتقانلىقتىن ئەمەس، نېمىشقىكىن قوشنىلىرىغا تازا دې-گەندەك يېقىنچىلىق قىلىپ بولالمايتتى. ئەتىگەندە مەكتەپكە ئالدىرايدىغان گەپ، ئىشتىن كەلسە ئۆيدىكى ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ ئۆتۈپ كېتەتتى ياكى ئەتىگەندىن كەچكىچە بالىلار بىلەن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئارىسىدىلا ئۆتكەچكە، ئۆيگە كەلسە بىردەم بولسىمۇ جىمجىتلىقنى خالاپ قالىدىغان بولغىيدى.

— ۋاقىتىنىڭ بەرىكىتى قالمىغان بولسا كېرەك، — دېدى مۇئەللىم ھازىرقى كىشىلەرگە مودا بولۇۋاتقان بىر گەپنى تەكرارلاپ، — ھەممىمىز ئالدىراشلىقتىن قۇتۇلالمايمىزغۇ شۇ.

— ھە، بۈگۈن، مەكتەپكە ماڭماپلىمغۇ، مۇئەللىم؟

— پېنسىيەگە چىقتىم.

— مۇبارەك بولسۇن، ياخشى ئارام ئېلىۋالغۇدەكلا.

— نېمىسىنى دەيلا، — دېدى مۇئەللىم بىردىنلا مەيۇسلەنگەندەك بولۇپ، — بۇ بىكارچىلىققا كۆنەلمەيۋاتىمەن.

— قىزىق جاھان - دە، بۇ — دېدى ئۆمەر خېلىل كۈلۈپ، — بىز دېھقان خەققە پېنسىيە دەيدىغان نەرسە يوق، ئېچىكىمىز چۈشۈپ قالغۇچە ئىشلەيمىز، ئىشلىمىسەك قورساق ئاچ قالىدۇ، سىلى بىكار ياتسىلىمۇ پۇل كېلىدۇ، بىراق بىكارچىلىققا كۆنەل-مەي قاپتىلا.

— قانداق قىلىمىز ئەمدى. ئىنسان دېگەن مۇشۇنداق قانا-ئەتسىز يارىلىپ قاپتىكەن.

— ھە، جۇرسىلە ئۆيگە كىرەيلى. بالىلار تاماق قىپتىكەن.

مۇئەللىم ئادىتى بويىچە سائىتىگە قارىدى. تېخى چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولمىغاندى. يەنىلا شۇ ئۆگىنىپ قالغان خۇي، خىزمەت قىلىدىغانلار ھەممە ئىشنى مۇشۇنداق ۋاقىتقا قاراپ ئىشلەيدۇ. ھەتتا قورساقمۇ ۋاقىتقا قاراپ ئاچىدىغان گەپ. گەر-چە ئۇ سەھرادا ياشىسىمۇ، بۇ ئىشلار ئۇزۇن يىللىق ئادىتىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئەمما، دېھقانلار ئۇنداق ئەمەس، قاچان ئىش-تىن بىكار بولسا، شۇ چاغ ئۇلارنىڭ تاماق ۋاقتى. ئەتىگەنلىك ناشتا دېگەنمۇ گاھىدا چۈشلۈك تاماق بىلەن قوشۇلۇپ كېتىدۇ. بىراق، مۇئەللىمگە بۇگۈن بۇ قائىدىنى بۇزۇشقا توغرا كەلدى. «ئەتىگەن قوپۇپ قوشناڭغا باق» دېگەن گەپ بار. ئۇ ئەمدى ئالدى-راش ئەمەس، بۇرۇنقىدەك ۋاقتى - قەرەلدە تاماق يەپ، ۋاقتى - قەرەلدە ئىشقا يۈگۈرمىسىمۇ بولىدۇ. ئۇنى ھېچكىم يوقلىما قىلمايدۇ. ئۆزىنىڭ ئەركى ئۆزىنىڭ قولىدا. شۇڭا، ئەسلىدىكى ئادىتىگە ئېسىلىۋالماي، قوشنىسىغا بېقىش كېرەك. بۇنىڭدىن كېيىن ئەتىسى - ئاخشاملىرىدا مۇشۇ قوشنىسى بىلەن ھال - مۇڭ بولۇپ كۇن ئۆتكۈزىدىغان گەپ.

ئۇلار خوش - خوش بىلەن ھويلىغا كىردى. مەنزىرە ئۇچۇن تىكىپ قويغان بىرنەچچە تۇپ ئۆرۈك غۇنچىدە چېچەكلەپ كەت-كەن بولۇپ، چېچەكلەرنىڭ خۇش ھىدى ھويلا ئىچىنى بىر ئالغا-نىدى. ئۆمەر خېلىل ئۆيگە باشلىماقچى بولۇۋىدى، مۇئەللىم ئۇ-

نىمىدى.

— بولدى، بولدى، مۇشۇ ھويلىدىلا ئولتۇرايلى.

— ئەتىيازنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى ئارام تاپتۇرماسمىكىن، مۇئەللىم. ئۆيگىلا كىرىپ كېتەيلىچۇ.

— قارىسىلا بۇ ھاۋانىڭ ياخشىلىقىغا، يەنە چېچەكلەرنىڭ خۇش ھىدى ئادەمنى مەست قىلىدۇ. بۇنداق مەنزىرە كۆندە يوق، قوشنام.

ئۆمەر خىلىل كۈلۈپ كەتتى.

— ھەي، مۇئەللىم دېگەن يەنىلا مۇئەللىم ـ دە. بىر يەرلىرى بالىلارغىلا ئوخشايدۇ. راست، مۇئەللىم، بالىلارغا ئارىلىشىپ يا ـ شىغان ئادەم پات قېرىمايدۇ دەيدۇ ـ ھە؟ ئىككىمىزنىڭ يېشى قانچىلىك پەرقلىنەر؟

— بىلمىدىم، ئۆزلىرى قاچان تۇغۇلۇپتىلىكىن؟ — دېدى مۇئەللىم. مويسىپىتلەر بىر يەرگە كەلسىلا ياش سۈرۈشتۇرىدىغان ئادەت بۇلارغىمۇ ئورتاق ئىدى.

— ئاتام رەھمەتلىك مېنى قوي يىللىق دەيدىغان، شۇ مۇچەل بويىچە ھېسابلىسام يەتمىشكە يېقىنلاپ قالدىم.

— مەن يەتمىشتىن ئېشىپ كەتتىم، قوشنام. قارىغاندا سە ـ لى مەندىن كىچىك ئوخشايلا.

— توۋا، ھېچكىم سىلىنى مەندىن چوڭ دېمەيدۇ، قارىسا خۇددى مېنىڭ ئۆكامدەكلا تۇرىلا.

— ياقەي، ناھايىتى شۇ چاچ ـ ساقالىلىرىغا سەل بالدۇر ئاق كىرىپ قالدى. بولمىسا شۇنداق تەمەن، روھلۇق كۆرۈنىلا. گۈس ـ گۈس چاپقان كەتمەنلىرىگە قاراپ ھېچكىم سىلىنى قېرى دېمەيدۇ.

— شۇنچىلىك دېگەنلىرىگە رەھمەت، مۇئەللىم. لېكىن، دې ـ گەنىسىلەن بىز دېھقان خەق ئىچىمىزدىن قېرىپ كېتىمىز. يۇ ـ رەكتە غەم جىق.

مۇئەللىم قاسىمنىڭ تۇرمىگە كىرىپ كەتكەن ئىشلاردىن

خەۋىرى بولغاچقا، كۆڭلىدە بۇ خۇش چىراي قوشنىسىغا ھېسسىداشلىق نەزىرى بىلەن قاراپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

ـــ غېمى يوق كىم بار دەيلا، قوشنام. سەۋر قىلساق ھەممىسى ئۆتۈپ كېتىدۇ.

ـــ تەس ئىكەن، مۇئەللىم، تەس ئىكەن ...

ـــ سىلى بىز نېمە كۈنلەرنى كۆرمىدۇق؟ ھەممىسى ئۆتۈپ كەتتىغۇ ئەنە. ھازىر ئىشلار ياخشى بولۇپ كەتتى.

ـــ ئۇغۇ شۇ، بىز سىلىدەك ئوقۇمىغان، بەزى ئىشلارنى ئالدىراپ چۈشىنىپ كېتەلمەيمىز. شۇڭا، بىر ئىش بولسىلا تەمتىرەپ يولىمىزنى تاپالماي قالىدىغان ئىش ئىكەن، مۇئەللىم.

رابىخاننىڭ ئۆيىدىن چىقىشى بىلەن ئۇلارنىڭ گېپى ئۈزۈلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۇئەللىم، سالامەت تۇردىلىمۇ؟

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، رابىخان، ئۆزلىرىمۇ سالامەت تۇرۇپلا؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر. ۋۇي دادىسى، مۇئەللىمنى ئۆيگە باشلىماي، نېمە بۇ يەردە گەپكە تۇتۇپ تۇرىلا.

ـــ شۇ ... مۇئەللىم سىرتتا ئولتۇرايلى دەپ ...

ـــ مېھمانىنى ئۆيگە باشلىمىسا سەت تۇرمامدۇ دەيمەن.

ـــ مەن مېھمان ئەمەس، رابىخان. بىز كۈندە كۆرۈشۈپ تۇرىدىغان قوشنىلاردىن تۇرساق، مېنى مېھمان دېگەنلىرى نېمىسى؟

ـــ قوشنا دېگەن بىلەن، ھېيت ـ ئايەملەردە بىر كۆرۈشۈپ قالىمىز سىلى بىلەن، باشقا چاغلاردا ئالدىراشلا يۈرىيلا. ھەپتە ـ ئايلاپ قارىلىرىنى كۆرەلمەيمىز.

ـــ ئەمدى ... ئەمدى پېنسىيەگە چىقتىم. بىكار ۋاقتىم جىق.

ـــ ھە، ياخشى بوپتۇغۇ. قوشنا ـ قولۇملار بىلەنمۇ كەڭ ـ كۈشادە پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغان بوپتىلا ـ دە.

— شۇنداق، شۇنداق.

— مۇئەللىم سىرتتا ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرسە، ئەمىسە دەرھال سۇپىغا كىگىزدىن بىر پارچە سالسىلا، دادىسى. مەن كۆر-پە ئاچىقاي.

— بولدى، رابىخان. كۆرپە سېلىپ ئاۋارە بولمىسىلا...

ئەمما، رابىخان ئۇنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە ئار-قىسىغا يېنىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى ۋە ھايالىشمايلا بىر پارچە كۆرپىنى كۆتۈرۈپ چىقتى.

ھويلا ئىچىدە سۆزۈك ئاپتاپ پارقىرايتتى. توزۇغان چېچەك-لەر كۆكتىن چۈشكەن باھار چاچقۇسىدەك يېنىك شامالدا ئۇچۇپ يۈرەتتى.

2

تويدىن كېيىنكى مۇھەببەتلىك، شېرىن كۈنلەردە سۆلايمان بىر ئىشنى ئانچە ئويلاپ كەتمىگەنىدى. مانا ئەمدى ئۆزىنىڭ بىر ئائىلىگە ئىگە بولغىنىنى ھېس قىلىپ، چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. ھازىر ئوغلى تازا گۈڭۈرلاپ ئادەمنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى. ۋىلىقلاپ كۈلۈشلىرىدىن ئۆي ئىچى نۇرغا تولغاندەك بىلىنەتتى. ئەر — خوتۇن ئىككىسى ئوغلىنى ئەركىلىتىپ، سەبىيلەر تىلىدا بىرنەرسىلەرنى دەپ كەتسە، بوۋاق كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ جىممىدە قاراپ تۇراتتى. بۇ خۇددى ئۇنىڭ ئاتا — ئانىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلاۋاتقىنىغا ئوخشاپ قالاتتى. شۇنداق چاغدا ئىككىسى تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ، قىن — قىنىغا پاتماي كېتەتتى. مۇھەببەتنىڭ بۇ تۇنجى مېۋىسىنى بىردەم بىرسى كۆ-تۈرسە، بىردەم بىرسى كۆتۈرۈپ زادىلا يەردە قويغۇسى كەلمەيت-تى. سۆيگەنسېرى سۆيگۈسى كېلەتتى. كۆيگەنسېرى كۆيگۈسى كېلەتتى. مېھرىگە زادىلا باغرى قانمايتتى. ئىلگىرى سەللا بىكار

بولسا بازاردىكى ئاغىنىلىرى بىلەن پاراڭلىشىشقا ئامراق سۇلايـ
مان ئەمدىكى ۋاقتىنى ئاساسەن ئوغلىنىڭ قىلىقىغا مەستانە بو ـ
لۇپ، ئۇنى ئويىنىتىش، ئەركىلىتىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان بولدى.

شۇنداق چاغلاردا سۇلايمان تۇرۇپلا ئاتا ـ ئانىسىنى ئويلاپ قالاتتى. بەلكىم ئۇلارمۇ سۇلايمانىنى شۇنداق سۆيگەن ۋە كۆيگەن بولغىيدى. كۆز نۇرىدەك ئاسرىغان، يېنىدىن بىر دەممۇ نېرى قىلماي، پەرزەنت ئىشقىدا سەدىپارە بولۇپ ياشىغان بولغىيدى. ئۇلار بازارغا كەلمەكچى بولغان ھېلىقى كۇنى رابىخان ئۆزىنى تۇتالماي يىغلاپ كەتكەنىدى. سۇلايمانىڭ بازارغا بىرىشىغا قارـ شى تۇرغاندا ئۇ ئاپىسىدىن رەنجىگەنىدى. تېخى ئۆكتە قوپۇپ تا ـ كاللىشىشقىمۇ تاس قالغان بولۇپ، پەقەت ئۇنىڭ مونچاقتەك تۆـ كۈلۈۋاتقان كۆز يېشىغا قاراپلا ئۆزىنى بەسۋالغانىدى. مانا ئەمدى ئاپىسىنىڭ ئاشۇ چاغدىكى قىياپىتىنى ئويلىسا يۇرىكى ئېچىشىپ كېتەتتى. بالىدىن ئايرىلىشىنىڭ نەقەدەر ئازابلىق بىر جەريان ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتەتتى. قاسىم بىرمۇنچە خاپـ لىقلارنى تېپىپ بەرگەندىمۇ، ئاتىسىنىڭ نېمىشقا يەنىلا ئۇنىڭ غېمىنى يېگەنلىكىنى چۈشىنىشكە باشلايتتى.

ئۇ يەنە بىر ئائىلە ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنى ئويلايتتى. قاز ـ داق قىلغاندا ئائىلىنى گۈللەندۈرگىلى، پەرزەنتلىرىنى خاتىرجەم قاتارغا قوشقىلى بولمىغانلىقىنى ئويلايتتى. ئويلىغانسېرى ئىشلار كېڭىيىپ، ئۇنىڭ غېمى كۆچىيەتتى، ئۇستىدىكى مەسئۇـ لىيەتنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلاتتى. ھازىر قىلىۋاتقان ئىشلار بىلەن تۇرمۇش غېمىنى ئويلىغىنىدەك ھەل قىلغىلى بولمايدىغاـ لىقى ئۇنىڭغا ئايدىڭ ئىدى. بىراق، باشقا بىرەر يول تېپىشقا تې ـ خى ئۇنىڭدا يېتەرلىك پىلان يوق ئىدى. دەسلەپتە قېينىئاتامنىڭ يېنىدا بىر مەزگىل تۇرۇپلا، ئىشنىڭ يولىنى بىلىۋالسام ئۆز ئالدىمغا ئىگىلىك تىكلەيمەن دەپ ئويلىغان، ئومىدىمۇ چوڭ ئى ـ دى. شۇغىنىسى خىيال بىلەن رېئاللىقنىڭ ئارىلىقى بەك چوڭ

ئىدى. بۇ مۇساپىنى بېسىشقا گاھىدا نەچچە كۈن، گاھىدا نەچچە ئاي، يەنە گاھىدا نەچچە يىل كېتىشى مۇمكىن. ھەتتا بىر ئۆمۈر شۇ خىيال پېتى كېتىپ قېلىشى ئېھتىمالىمۇ بار. يەنە كېلىپ قېيىنئاتىسى بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىشلىگۈچى بىلەن ئىشلەتكۈچى شەكلى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. سۇلايمان ئۇنىڭغا يارەملىشىۋاتقان بولغاچقا، مۇقىم ئايلىق ئىش ھەققى بېكىتىلمىگەن، پەقەت ئېسىگە كېلىپ قالسا ئاز ـ تولا تۇرمۇش پۇلى بېرىش بىلەنلا كۇپايىلىنەتتى. گۇلقىزمۇ دەسلەپتە سۇلايمانغا بەرگەن ۋەدىسىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىنى ئويلىسا، سۇلايمانىنىڭ ئالدىدا يۈزى سۆرۈن بولۇپ قالاتتى. ئادەم دېگەن قانائەتسىز كېلىدۇ. بىرنى ئىككى بولسا، دەيدۇ، ئىككى بولغاندا، ئۈچ بولسا، دەيدۇ. مەڭگۇ ئارزۇسى قانائەت تاپمايدۇ. ئەھەت ھېمتمۇ شۇنداق ئادەم. گەرچە كۆڭلى ياخشى، مېھرىبان كۆرۈنسىمۇ، مال ـ دۇنيا ئىشلىرىغا كەلگەندە ئوخشاشلا نەپسى قانائەت تاپمايتتى. چىقىمنىڭ ئازراق بولۇشىنى، پايدىسىنىڭ كۈنسېرى كۆپىيىپ مېڭىشىنى ئارزۇ قىلاتتى ۋە ئىلاج بار شۇنداق بېجىرىشكە تىرىشاتتى. سۇلايمانىنىڭ ئەھۋالىغا كەلگەندە، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئوغلى قاتارىدا كۆرەلمىسىمۇ، بىر قىزنى چوڭ قىلىپ بەرگەنىكەن، ئۇ ئەھەت ھېمىتقا قەرز. بىر ـ ئىككى يىل ئىشلەپ بەرگەنگە ھېچ ئىش بولمايدۇ، دەپ ئويلايتتى. ئۆزىچە بۇ قارىشىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشىنەتتى. يەنە تېخى سۇلايمانغا تىجارەت يولىنى ئۆگىتىپ قويغىنىمۇ چوڭ ئىش ھېسابلىناتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بېخىللىقىنى ئەسلا ھېس قىلمايتتى.

ھازىر سۇلايمان ئىشلارنى ئاساسەن ئۆزىلا قىلاتتى. ئەھەت ھېمىت پەقەت پات ـ پات مال تولۇقلاپ قويسىلا، بازاردىكى بىر نەچچە ئاغىنىسى بىلەن بىر ئۆيگە يىغىلىپ داڭلىق چايلاردىن دەملەپ قويۇپ قارتا ئويناپتتى ياكى جاھانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بولۇۋاتقان ئىشلار توغرىسىدىكى قۇرۇق پاراڭلار بىلەن كۈن

ئۆتكۈزەتتى. بۇنداق ئىش مۇشۇ بازاردىكى تىجارەتچى بايلارنىڭ «تۇرمۇشنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ، ھاياتنى قەدىرلەش» يولى ئىدى. بۇ ئىشلىرىدىن ئۆزىچە پەخىرلىنىشەتتى. بۇ سورۇنغا قېتىلالمىغانلىرى قالتىس ئادەملەر ھېسابلىناتتى.

سۈلايمانىڭ قېيىنئاتىسىغا بىرنەرسە دېيەلمەسلىكى، دەل ئەھەت ھېمىتنىڭ پۈرسىتى ئىدى. ئۇ بۇ پۈرسەتتىن تولىمۇ جايىدا پايدىلىنىۋاتاتتى.

سۈلايمان ئەمدى ئىشلارنى قايتىدىن ئويلانمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. بىر ئائىلىنىڭ ئىگىسى بولغاندىمۇ يەنىلا بۇرۇنقىدەك كۈننىڭ ئۆتۈشىگە، سۈنىڭ ئېقىشىغا ياشىسا بولمايتتى.

— بىز مەھەللىگە قايتىپ كېتەيلى، — دېدى ئۇ ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى ئوغلىنى ئوينىتىپ ئولتۇرغان بىر كەچلىكى، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى سىزنى ئايدىم. بۇنداق كېتىۋەرسەك بولمايدۇ. ئەمدى ئائىلىنىڭ، بالىمىزنىڭ غېمىنى قىلمىساق بولمايدىغان چاغ كەلدى.

گۈلقىز بىرپەس جىمىپ كەتتى. ئۇ نېمىمۇ دېيەلىسۇن. دەسلەپتە ئاتامنىڭ سودىسى ياخشى بولغاندىن كېيىن، بىزنىمۇ چوقۇم يۆلەيدۇ، شۇ باھانىدە پۇللۇق بولۇپ قالىمىز دەپ ئويلىغان، بىراق ئىشلار ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك بولمىدى. ئاتا ـ ئانىسىغا ئۇنداق ـ مۇنداق تەلەپ قويۇشقا ئۇ ئاجىزلىق قىلاتتى.

— مەيلى، — دېدى ئۇ ئىلاجسىز، — بىراق مەھەللىگە بارساق نېمە ئىش قىلارمىز؟

— نېمە قىلاتتۇق، يەر تېرىيمىز شۇ. بىز دېگەن دېھقان تۇرساق.

راستىنى ئېيتقاندا، گۈلقىزنىڭ مەھەللىگە قايتقۇسى يوق ئىدى. كىچىكىدىن بازاردا چوڭ بولغاچقا، مەھەللە مۇھىتىغا تازا كۆنەلمەيتتى. پەقەت سۈلايمانىڭ كۆڭلىنى ئاياپ چاندۇرماي يۈ ـ

رەتتى. ھېلىمۇ ئاتىسىغا دەپ سۇلايمانىنى ئۇنىڭ تىجارىتىگە يار-دەملەشتۇرۇش باھانىسىدە بازارغا باشلاپ كەلدى. بىراق، ئاتىسى ئۇنى بىكارلىق ئادەم كۆرۈپ، تۇزۇك ئىش ھەققى بەرمىدى. ئەمدى ئۇ ئېرىنىڭ ئالدىدا نېمىمۇ دېيەلمىسۇن.

— قايتساق قايتايلى، — دېدى ئۇ ئاخىر بىر قارارغا كېلىپ. يەنە تالاشسا ئېرىنىڭ ئالدىدا تىلى قىسقا بولۇپ قېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

— دادامغا سىز دەپ باقامسىز ... ياكى ...

— مەن قانداق دەيمەن، بىرەر باھانە تاپايلى بولمىسا.

— بۇمۇ بولغۇدەك. نېمە باھانە كۆرسەتسەك بولار؟

گۈلقىز بىردەم ئويلاندى.

— ئاتام يالغۇزچىلىق تارتىپ قالدى، دېسىڭىز بولارمىكىن. ھازىر يازنىڭ ئالدىراش مەزگىلى. قاسىمجانمۇ ئۆيدە يوق.

سۇلايمان ئىككىلىنىپ قالدى. بۇ تەرەپكە مېڭىشىدا ئاتىسى قاسىمنىڭ ئىشىنى قۇدىسىغا ئېيتماسلىقنى تاپىلىغاندى. ھازىر باھانە كۆرسىتىمەن دەپ ئۇ ئىشلارنى ئاشكارىلاپ قويسا، ئاتىسىنىڭ ئىززىتىگە تېگەرمۇ؟

— قاسىمنىڭ ئىشىنى ...

— ئاتامنىڭ خەۋىرى بار.

— نېمە؟ سىز... سىز دادامغا ئېيتتىڭىزما؟

— مەن نېمىشقا ئېيتىمەن، سىز جېكىلىگەن تۇرسىڭىز.

— ئەمىسە ...

— بۇ كۈنلەردە سىر ساقلىماق بەك تەس، سۇلايمان. تۇنۇساخانىنىڭ ئاغزىدىن تارقالمامدۇ. ئاتام ئاڭلىغىلىمۇ خېلى بوپتىكەن، سىزنىڭ يېنىڭىزدا ئېغىزغا ئالمىدى شۇ.

سۇلايمان ئۆزىنىڭ بىرەر نومۇسلۇق ئىشى ئاشكارىلىنىپ كەتكەندەك، يۈزلىرى قىزاردى. لېكىن، ئۆتكەن ئىشقا ئامال يوق، قۇياشنى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولمايدۇ. يامانلىق دېگەن سېسىق

پۇراققا ئوخشايدىغان نەرسە. توپ ئىچىدە بىر ئادەم يەل قويۇۋەتـ
سە، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇ سىبىق پۇراقنىڭ دەردـ
نى تارتىدىغان گەپ.

— مەن ئېيتاي.

— مېنى ئارىلىشۋالدى دەپ قالماڭ، بولسا يەنە بىرنەچچە كۈننى ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئاندىن ئېيتسىڭىز قانداق بولار؟

— نېمىشقا؟

— ئاتام ئەتىدىن باشلاپ ۋاقتى ئۇزىرىپ كەتكەن نېسى پۇللارنى يىغقىلى بارىمەن دەۋاتقان. بىز كەتسەك دۇكانغا قارايدـ
غانغا ئادەم يوق. ئاپامنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزىڭىز بىلىسىز.

— شۇنداق قىلسامۇ قىلاي.

سۇلايماننىڭ بازاردىن بۇنداق كۆڭلى سوۋۇپ كېتىشىگە، يالغۇز قېيىنئاتىسىنىڭ بىكارغا ئىشلىتىشىلا سەۋەبچى بولۇپ قالمىغانىدى. تىجارەتتىكى ساختىلىق، يالغانچىلىقلارمۇ ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرۇۋەتكەنىدى. تىجارەتچىلەر مالىرىغا خالىغان باھاـ
نى قويۇپ سېتىشنى بىلەلمەي، ھە دېسىلا ئون يۆنگە كەلگەن مالنى ئون بەش يۆنگە كەلگەن، دەپ يالغان سۆزلەيتتى. تىجارەتـ
چى ئۇنداق دەۋاتقان يەردە خېرىدار نېمە دېيەلىسۇن. ئۇلار ئامالـ
سىز تىجارەتچىنىڭ گېپىگە ئىشىنىشكە مەجبۇر بولاتتى. يەنە كېلىپ سودا قىلىدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى دېھقان بولغاچقا، مالـ
نىڭ راست ـ يالغىنىنى كۆپ پەرقلەندۇرەلمەيدۇ، سەل ئىنسابـ
نى يوقاتقان تىجارەتچى بولسا قاراپ تۇرۇپ ئۇلارنى قويىدىغان گەپ. قېيىنئاتىسىمۇ تولا ھاللاردا سۆپىتى تۆۋەن مالىلارنى يالـ
غاندىن ماختاپ، يۇقىرى سۆپەتلىك قىلىپ ساتاتتى. تىجارەتتىكى بىرىنچى ئۆگىنىدىغان ئىش يالغانچىلىق بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالدى سۇلايمان. بولمىسا ئۇلار نېمىشقا قىلچە قىزارمايـ
تۇرۇپ يالغان سۆزلەيدۇ؟ ھەتتا شۇ يالغانلىرىغا خېرىدارنى ئىـ
شەندۇرۇش ئۈچۈن تولا سۆزلەپ، ئېغىزىنىڭ بىر قات تېرىسىنىڭ

سويۇلۇپ كېتىشىدىنمۇ قورقمايدۇ. ئاچچىق تەرلىرىنى تۆكۈپ، هالال ياشاپ، راست سۆزلەپ ئۆتكەن ئادەم ئۇچۇن بۇنداق ئىشلار-نى قىلىش ياكى ئۇنىڭغا شاهىت بولۇش قاراپ تۇرۇپ ۋىجدانىنى ئازابلاشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. سىرتتىن قارىسا قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن بازارغا ئەنە شۇنداق نۇرغۇن ساختىلىقلار يوشۇرۇنغانىدى. ئەمما، بۇنىڭلىق بىلەن بازارنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ - دە، بازارنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىغا گەپ كەتمەيدۇ، شۇنداقلا ئۇ يەنە كىشىلەرنىڭ نۇرغۇن ئىشلىرىنى هەل قىلىدۇ، مۇناسىۋەتلەرنى كۇچەيتىدۇ. دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي تۇۋرۇكىنى يۆلەپ تۇرغان نەرسىمۇ يەنىلا بازار.

سۇلايمان بازارغا كەلگەن بىر يىلدىن بۇيان جىق نەرسىلەر-دىن خەۋەر تاپتى. ئىلگىرى پەقەت بازاردىن ئۇنى - بۇنى سېتىۋېلىش، ئاغىنىلىرى بىلەن كۆڭۈل ئېچىش ئۇچۇن كەلگەن بولسا، ئەمدى بازارنىڭ كىشىلەر تۇرمۇشىدىكى ئەڭ مۇهىم رولغىچە چۇشىنىپ قالغانىدى. بازارمۇ كۆزنىگە باشقىچە كۆرۇنەتتى. هەتتا بازارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئۇنىڭ ئېڭىدا پۈتۈنلەي باشقىچە قۇراشتۇرۇپ چىقىلغانىدى. ئۇ يەنە ئۆكۈنۇش ئىچىدە شۇنىمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتكەنىدىكى، دۇنيا گۈزەل، تۇرمۇش گۈزەل، هاياتمۇ گۈزەل، پەقەت بىر قىسىم ناچار ئادەملەرلا داستىخاندا چۆرگۈلەپ يۇرگەن چۇننەك بىزارلىق پەيدا قىلىدۇ. كىشىلەر-نىڭ رايىنى قايتۇرىدۇ.

سۇلايمان ئەنە شۇنداق زىددىيەتلىك خىيال قاينىمىدا ئىز-تىراپ چەكمەكتە ئىدى. ئەمەلىيەتتە، هەرقانداق ساهەگە تۇنجى كىرگەن ئادەمدە بۇنداق توقۇنۇشلارنىڭ بولۇشى تەبىئىي ئىدى. چۇنكى، يېڭى تۇرمۇشتا نۇرغۇن يېڭى مەسىلىلەر مەۋجۇت بو-لۇپ، سىز كۆنگەن تۇرمۇش ئېڭى بويىچە نەزەر سالسىڭىز، كۆ-زىڭىزگە يات كۆرۇنىدۇ، كاللىڭىزدىن ئۆتمەيدۇ. گاهىدا هەتتا خاتا تۇيغۇلارغا باشلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا، دۇنيامۇ ئىنسانىڭ

خاراكتېرىگە ماسلاشقاندەك، قۇياش كۈندە يېڭىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقاتتى، پەسىللەر ئالمىشاتتى، تۈرمۇش رەڭدار، جەلپكار ئىدى، بوۋاقلار چوڭ بولاتتى، چوڭلار قېرىيەتتى، قېرىلار نۇرغۇن تەجرىبە - ساۋاقلارنى مىراس قالدۇرۇپ تۇپراققا قېتىلىپ كېتەتتى. ئالمىشىشلار مەڭگۈ داۋاملىشاتتى.

سۇلايمانغا دۇنيا بىردىنلا كېڭىيىپ كەتكەندەك بىلىندى. بىر - بىردىن مۇرەككەپ سوئاللار كاللىسىنى گاراڭ قىلىۋەتتى. ئۇ پەقەت مۇشۇ چاغدىلا كۆپرەك ئوقۇمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلدى. مەكتەپتە ۋە مەكتەپتىن قايتقاندا ئوقۇغان نەچچە پارچە مۇھەببەت رومانى ئۇنىڭ بۇ مەسىلىلەرنى چۈشىنىشىگە ياردەم قىلالمايتتى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ مەھەللىگە قايتىپ، بىر مەزگىل ئۆزىنى تېڭىشاپ ياشاشنى ئارزۇ قىلىپ قالغاندى. ئاتىسى چالا ساۋات بولغان بىلەن جىق ئىش كۆرگەن، ئەتراپلىق مۇلاھىزە قىلىدىغان ئادەم ئىدى. سۇلايمان ئاتىسىغا بەك ئىشىنەتتى. ئىككىسىنىڭ گەپىمۇ دائىم دېگۈدەك بىر يەردىن چىقىپ قالاتتى. ئەمدى ئۇنىڭدا مەھەللىدە بىر يول تېپىلىدىغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى. بىراق، نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزىمۇ ئېنىق ھېس قىلالمايتتى. كۆڭلى مەھەللىنى تارتىپلا تۇراتتى.

ھەپتىدىن كېيىن سۇلايمان خوتۇن - بالىسىنى ئېلىپ مەھەللىگە قايتتى.

3

ئابدۇناسىر مۇئەللىم تازا ئىچى پۇشۇپ يۇرگەن كۈنلەردە، ئوغلى ئۇنىڭغا ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە سایاھەتكە بېرىش تەكلىپىنى بېرىپ قالدى. غەيرەتنىڭ بىر ئاغىنىسى سایاھەت شىركىتى قۇرغان بولۇپ، تۇركىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر قىسىم دۆ-

لەتلەرگە ساياھەت ئۈيۈشتۇراتتى. بۇ قېتىم ئۇ شياڭگاڭ، گـۇاڭ-جۇۇ، شاڭخەي، شېنجېن قاتارلىق تەرەققىي قىلغان ئالاھىدە را-يونلارغا ئون نەچچە كۈنلۈك ساياھەت ئۈيۈشتۇرغانىدى.

مۇئەللىم ئويلىنىپ قالدى. ئۇ خىزمەتكە چىقىقان قىرىق نەچچە يىلدىن بېرى ھەم ئوقۇتقۇچى، ھەم دېھقان بولۇپ، مەكتەپ ۋە ئۆينىڭ ئارىلىقىدا تىنىمسىز قاتراپ يۈرۈپتۇ. سەللا بىكار بولسا ئائىلىنىڭ تۈگمەس ئىشلىرى بىلەن بەند بوپتۇ. شۇ ئۈچۈن-رىدە ئۇرۇمچىگە بارغان ۋاقتى ئون قېتىمغا يەتمەيدۇ. قەشقەرگە ئۇچ، خوتەنگە بىر، غۇلجىغا ئىككى قېتىم بېرىپتۇ. ئىچى پۈشسا ئۆيدىن چىققان پېتى نەچچە دۆلەتنى ئايلىنىپ كېلىدىغان چەت ئەللىكلەرگە سېلىشتۇرغاندا بۇ ھېچنېمە ئەمەس ئىدى. ئۆمرىدە چەت ئەلنى ئەمەس، ئۆز يۇرتىنىمۇ تۈزۈك ئايلىنىپ باقمىغان ئا-دەمنى نېمە دېگۈلۈك. ھازىر جاھان تەرەققىي قىلىپ كەتتى. بىر ئۆمۈر ئېشەك ھارۋىسىدا تىرىكچىلىك قىلىپ ئۆتكەن دېھقان جې-نىدا باي بولۇپ، كىچىك ماشىنا سېتىۋالىدىغان، ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇ يەر - بۇ يەرگە بېرىپ - كېلىشلەر ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئاددىيسى، مۇشۇ مەھەللىلىك ئوبۇلقاسىم ئاخۇنمۇ نەچچە يۈز مىڭ يۈەن خەجلەپ بىر ئاپتوبۇس سېتىۋې-لىپ، ناھىيە بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدا قاتناپ پۇل تېپىۋاتىما-دۇ. قىرىق نەچچە يىل مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئادەم تەربىيەلەپ يۈرگەن بىر كىشى جاھانىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ دەپ بىر مەھەللىدىن چىقالماي ياشىسا قىزىق - دە.

ئۇ ئاۋۇال ئايالىغا مەسلىھەت سالماقچى بولدى. بىر ئۆمۈر ياخشى - يامان كۈنلەردە ئۆزىگە ھەمراھ بولغان بۇ قەدىناسىنى يالغۇز تاشلاپ جاھان كۆرۈشكە ئۇنىڭ رايى يول قويمايتتى.

— غەيرەتجان ئىچكىرىگە ساياھەتكە بېرىپ كېلىڭلار، دەي-دۇ، قانداق قىلساق بولار، خوتۇن؟

ئايشىخان بىر خىل قىزىقىش ئىچىدە مۇئەللىمگە قارىدى.

— راستما؟

— يالغان بولسا سىلىگە دەپ يۈرەمدىم، قىزىق خوتۇن — دە، بۇ.

— ئىچكىرىنىڭ ھېچ يېرىنى بىلمىسەك، نەدە تېنەپ يۈردۇ-مىز؟

— بۇنىڭدىن غەم قىلماڭلا، ساياھەت ئۆمىكى بىلەن بارىدۇ-غان گەپ ئىكەن.

— بۇغۇ ياخشى ئىش ئىكەن، لېكىن... لېكىن قانچە پۇل كېتەر، مۇئەللىم؟

— بىر ئادەمگە ئون ئىككى مىڭ يۈەن تاپشۇرىدىكەنمىز.

— دېمەك، ئىككىمىزگە يىگىرمە تۆت مىڭ يۈەن دېگەن گەپمۇ؟ ۋاي — ۋۇي، نېمىدېگەن جىق. بىراقلا يىگىرمە تۆت مىڭ يۈەن خەجلىۋەتسەك ...

مۇئەللىم كۈلۈپ كەتتى.

— ياڭاللا، خەق مۇئەللىملەر ھېسابقا چىڭ دەيدىغان، ئەمما، سىلى مۇئەللىمدىنمۇ چىڭ جۇمۇ.

ئايشىخانمۇ كۈلدى. ئۇنىڭ ئاھۇ كۆزلىرىگە سايە تاشلاپ تۇرغان قىياقتەك كىرپىكلىرى شالاڭلىغان، قىشلىق ئالمىدەك سۇزۇك ۋە قىزىل يۈزىدە قورۇقلار ئىز تارتىپ ماڭغانىدى. ئۇ ئەمدى راھەتتىنمۇ ياكى تۇرمۇشتىكى ئەمىلىك سەۋەبىدىنمۇ، ئىشقىلىپ، ياش چوڭايغاندا سەمرىشكە باشلىغانىدى.

— چىڭ تۇرمىسا بىر ئۆيىنى ئۆي قىلغىلى بولامدۇ، مۇئەل-لىم؟!

— گاھىدا مۇشۇنداق خەجلىمەيمۇ بولمايدۇ، خوتۇن. بولمى-سا پۇلنى نېمىگە تاپىدۇ؟

— ئۇغۇ شۇ، ئەمدى دەيمەن ... ئالمادىس ئېغىرراق كېسەل — ئاغرىق تارتىپ قالساق...

— خاتىرجەم بولۇڭلا، غەيرەتجان ئون مىڭ يۈەن بېرىدىغان

بولدى.

ــ هه، غەيرەتجان ... خۇدايىم ئىنسابىنى بەرسۇن! ئوغلـ-مىزغا رەھمەت ئېيتايلى، دۇئا قىلايلى.

ــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمىز ــ دە. گۈلشەن قىزمۇ پۈل بەرمەكچى بولغان، بىراق مەن قوشۇلمىدىم. قىز ئۆزىمىزنىڭ بولغان بىلەن، كۈيۈئوغۇل دېگەن يات. ئەتىگىچە ئۇنداق ــ مۇنداق گەپ بولۇپ قالسا، بىكار شۇ قىزىمىزغا باش ئاغرىقى بولۇپ قالـ-مىسۇن دېدىمغۇ.

ــ توغرا ئويلاپتىلا.

ــ ئەمىسە تەييارلىق قىلىڭلا.

ئايشىخان بېشىنى قاشلىغاچ مۇئەللىمگە قاراپ جىلمايدى.

ــ هه، يەنە نېمىگە تارتىشىسىلە؟

ــ ماڭا قارىسىلا، مۇئەللىم، ــ دېدى ئايشىخان خىجىل بولغاندەك بىر قىياپەتتە، ــ ئىچكىرى دېگەن يىراق يەر، نەچچە كۈن يۈرىمىز، بۇمۇ نامەلۇم. ئىلگىرى مۇنداق يىراققا سەپەر قىـ-لىپ باقمىغانىدۇق. شۇڭا، ھازىر قانداق تەييارلىق قىلىشنىمۇ بىلمەيۋاتىمەن.

ــ شۇ ئىشمىدى؟ ــ مۇئەللىم ئايالىنىڭ ساددا، ئەمما سە-مىمىيلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلدى. ئالا بالداق يۈڭ ياغلىقىنى پېشانىسىگە چىڭدىدە تېڭىپ چىگگەن، ئۆشنىسىگە بىر بالىنى پىلتىڭلىتىپ ئارتىۋېلىپ، كوپېراتسىيەدە ئەمگەك قىلىۋاتقان بىر قىزنىڭ سىياسى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدىن غىل ــ پاللا ئۆتۈپ كەتتى، يۈرىكىدە ئىللىق بىر ھارارەت ئوقـ-چۇشقا باشلىدى.

ــ هه، خوتۇن، بەك جۇۋاپ كەتمەڭلا، ۋاقتى ئون بەش كۈن دېگەندەك قىلدى. پەقەت يەڭگىلرەك كىيىمدىن نەچچە قۇر ئېلىـ-ۋالساقلا بولدى. باشقا نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى يولدا بار.

ــ ماقۇل ئەمىسە، دېگەنلىرىچە قىلاي.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئايالى بىلەن ئىچكىرىگە سايادىكە با-
رىدىغان ئىشنى قولۇم - قوشنىلىرىغىمۇ ئېيتمىدى. بۇ داۋراڭ
قىلىپ يۈرگۈدەك ئىش ئەمەس دەپ ئويلايتتى مۇئەللىم. بىر ئۆ-
مۈر ئۆن - تىنىسىز ئىشلەپ كۆنۈپ كەتكەچكىمۇ، ئۇ بىر ئىش-
لىرىنى كۆز - كۆز قىلىشنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. شۇڭا
جەمجىتلا ناھىيەگە بېرىپ، غەيرەتجاننىڭ ياردىمى بىلەن ھېلىقى
سايادەت ئۆمىكىگە قېتىلىپ، ئىچكىرىگە قاراپ يولغا چىقتى.

4

ئەمەلىيەتتىمۇ ئۆمەر خېلىل دېھقانچىلىقتا ھەقمەتەن يال-
غۇزچىلىق تارتىپ قالغانىدى. ئېتىز ئىشى دېگەن ئادەم كۆپ
بولسا كۆپلۈك قىلمايدىغان، ئاز بولسا ئازلىق قىلمايدىغانىدەك
كۆرۈنگەن بىلەن، ئادەمى ئاز ئائىلىلەرنى بەكلا ھالسىرىتىپ قو-
ياتتى. دېھقانچىلىق دېگەن ۋاقتى - قەرەلمىدە، تۇجۇپىلەپ قىلى-
دىغان ئىش. ئىككى كەتمەن چاپىدىغان يەرگە بىر كەتمەن، ئىك-
كى قاپ ئوغۇت ئىشلىتىدىغان يەرگە بىر قاپ ئىشلىتىپ ئالداپ
قويسىڭىز، كۆز كىرگەندە ئوخشاشلا ئۇمۇ سىزنى ئالدايدۇ.
توشمىغان تاغارغا قاراپ ئۇھسىنىسىز. «دېھقانچىلىق ــ ئىشلە-
سە چىلىق - چىلىق، ئىشلىمىسە قۇرۇقچىلىق» دېگەن شۇ. يەنە
كېلىپ ھەممىسى جىسمانىي قۇۋۋەت بىلەن بولىدىغان ئىش. بە-
لى چىڭ بولمىسا كۇچ ئېلىشالمايدۇ. قېرىسىمۇ مۇسكۇلى تاش-
قان، قوللىرى خەشەكتەك قېتىپ كەتكەن شۇ ئادەملەرگە قارا-
سا، دېھقانچىلىقنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىش ئانچە
تەس ئەمەس. ھازىر دېھقانچىلىق ئىشلىرى ئاز - تولا ماشىنىلاش-
قان بولسىمۇ، ئاشۇ ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىنمۇ يەنە بىر ئادەم
ماڭمىسا بولمايتتى.

ئۆمەر خېلىل بۇ يىل ئۆزىگە رەسمىي قېرىلىق يەتكەنلىكى-

نى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ تەن بەرگۈسى كەلمىسمۇ، ھايات قانۇ-نىيىتى يەنىلا ئۆزىنىڭ يولىدا داۋام قىلاتتى. مەيلى ئوت - چۆپ، دەل - دەرەخ، ئادەملەردىن تارتىپ ئۇنىڭ رەھىمسىز تەقدىرىگە باش ئېگىشكە مەجبۇر ئىدى. ھېچ نەرسە ئۇنىڭ كونترولللۇقىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى.

ئۇنىڭغا ئىلگىرى گۈس - گۈس چاپقان كەتمىنى ئەمدى يو-غان كېلىپ قېلىۋاتاتتى. ئوبدانلا توت كەتمەن چاپسا ھاسىراپ ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالاتتى. سەللا يىراقتا قارىسا كۆزلىرى تورلىشىپ، نەرسىلەرنى ئېنىق كۆرەلمەيتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ھېچكىمدىن ئاغرىنغىلى بولمايدۇ. ھايات دېگەن شۇ. باشلىنىش-نىڭ ئاخىرلىشىشى بولىدۇ.

ئۇ مەجەزىنىڭ بىر يېرلىرى ئۆزىنىڭ ياشلىق چاغلىرىدا-كىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئوغلى ئىسمايىلغا سۆيۈنۈش ئىچىدە قاراپ تۇراتتى. ئىسمايىل ئىچ مەجەز، مۇلايىم بالا بولغانىدى. بىر ئىشقا كىرىشسە، باشقا ئاچىقمىغۇچە توختىمايتتى. قاسىم تۇرمىگە كىرىپ كەتكەن، سۇلايمان بازاردا قېيىنئاتىسىنىڭ تە-جارىتىگە يارەملىشىۋاتقان بولغاچقا، دېھقانچىلىق ئىشلىرى ئا-ساسەن دېگۈدەك ئۇنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەنىدى. ئۇ ئىمكان بار ئاتىسىنى ئايايتتى. گاھىدا ئۇنىڭ ئېتىزغا بېرىشىغا قوشۇلماي تۇرۇۋالاتتى. بىراق، ئۆمەر خېلىل بۇنىڭغا كۆنسۇنمۇ؟ دېھقان ئا-دەم ئېغىر كېسەل تارتىپ يېتىپ قالسا ياكى زىيادە قېرىلىق سەۋەبىدىن ئىش - ھەرىكەتتىن قالغان بولمىسلا ئىشلەش كې-رەك. تاكى تىنىقتىن قالغۇچە ئۇ خۇددى جەڭگاھتىكى ئەسكەر-دەك بۇ مۇقەددەس ئورۇندىن ئايرىلسا بولمايدۇ.

تىراكتورنىڭ بىر يېرلىرى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان ئىسمايىل ئاتىسىنىڭ ئۆزىگە كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇرغانلىقىنى سېزىپ قال-دى. ئاتىسىنىڭ بۇ ھالىتىنى ئۇنىڭ كۆزى ئەمەس، يۈرىكى كۆر-گەنىدى، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئاتىسىغا قاراپ ئاپپاق چىشلىرى-

نى كۆرسىتىپ ھەجايدى.

— بىرەر ئىش بارمىدى، ئاتا؟

ئوغلىغا قاراپ ئولتۇرۇپ، خىيالغا پېتىپ كەتكەن ئۆمەر خىلىل چۆچۈگەندەك بېشىنى چايقىدى.

— ھە ... ياق ... ياق ... ئىشىڭنى قىلىۋەر ، بالام.

— تۈگىدى.

— بىر يەرگە بارامسەن؟

— ئۇرايىمكامغا سايدىن شېغىل ئەكىلىپ بەرمەكچىدىم.

— ئەمىسە بېرىۋەر، بالام.

ھازىر دېھقانلار بەس - بەستە ئۆي يېڭىلاشقا چۈشۈپ كەتكەنىدى. مەھەللە ئىچىمۇ يېڭىچە بىر قىياپەتكە كىرىپ قالغانىدى. ئۆمەر خىلىلمۇ تاملىرى سويۇلۇپ كېتىۋاتقان بۇ كونا ئۆينى يېڭىلاشنى ئويلايتتى. ئەمما ، ئارمانغا تۈشلۈق دەرمان يوق، دېگەندەك، قولى قىسقىلىق سەۋەبىدىن ۋاقتىنچە تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ قوشنىلىرىنىڭ فارفۇر خىش چاپلانغان تاملىرى يالتىراپ تۇرغان يېڭى ئۆيلىرىگە ھەۋەس بىلەن قاراپ قالاتتى. ئىسمايىلمۇ چوڭ بولۇپ قالدى. ئۇنى ئۆيلەش كېرەك. بىراق، كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ كېتىۋاتقان توي ھەشەمىتىگە ئۇنىڭ قۇدرىتى يەتمەيتتى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ كاللىسىغا تراكتورنى سېتىۋېتىش خىيالى كېلىپ قالدى. مۇشۇنداق قىلغاندا ئىسمايىلنى ئۆيلەپ كېتىشكە ئامال بولۇپ قالاتتى.

— ماڭا قارا، بالام!

تراكتورنى ئوت ئالدۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان ئىسمايىل ئاتىسىنىڭ چاقىرغىنىنى ئاڭلاپ توختاپ قالدى.

— ھە، ئاتا. گېپىڭىز بارمىدى؟

ئۆمەر خىلىل تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتقان ئادەمدەك بىردەم ئىچىنى تىڭشاپ تۇرۇۋېتىپ كېيىن، ئېغىز ئاچتى:

— مۇشۇ... مۇشۇ تراكتورنى سېتىۋەتسەك قانداق دەيسەن،

بالام؟

ئىسمايىل گەپنى خاتا ئاڭلىۋالغانىدەك سەل جىددىيلەشتى. ئاتىسىغا بىرنەچچە قەدەم يېقىنلاپ، قايتىلاپ سورىدى:

— نېمە دېدىڭىز، ئاتا؟

— تىراكتورنى... سېتىۋەتسەك...

— نېمىشقا؟

ئىسمايىلنىڭ چىرايى قىزاردى، ئاغزى خۇددى يېغلاشقا تەمشىلىۋاتقان كىچىك بالىدەك ئۇمچەيدى. ئاتىسىنىڭ قانداقلار-چە بۇ خىيالغا كېلىپ قالغىنىنى چۈشىنەلمەي كۆزلىرى چەكچەيگەنىدى.

— سېنىڭ غېمىڭ، بالام.

— مېنىڭ؟ مېنىڭ قايسى غېمىم، ئاتا؟

— قارا، بالام. تەڭتۇشلىرىڭ ساپلا توي قىلىپ بولدى. لېكىن سەن تېخى ... تىراكتورنى سېتىپ سېنى ئۆيلىسەم دەپ ئويلاپ قالدىم.

— ياق، ئاتا، — ئەزەلدىن ئاتىسىنىڭ سۆزىدىن چىقمايكەلگەن ئىسمايىل بۇگۈن تۇنجى قېتىم ئۇنىڭ گېپىنى رەت قىلدى، — يەنە بىرنەچچە يىلدىن كېيىن ئۆيلەنسەمۇ كېچىكمەيمەن، تىراكتورنى ساتمايلى. دېھقانچىلىق ئىشلىرىمىزغا تىراكتور بولمىسا بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بوش ۋاقىتلىرىمدا باشقىلارنىڭ ئىشىنى قىلىپ، يامان ئەمەس پۇل تېپىۋاتىمەنغۇ. ساتمايلى، ئاتا.

ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلگىنىچە تۇرۇپ قالدى. دېمىسىمۇ تىراكتور بۇ ئائىلە ئۈچۈن بەك مۇھىم ئىدى. ئۇنىڭدىن سىرت تىراكتورنىڭ ئىش ھەققىدىن كىرىۋاتقان ئىككى ـ تۆت تەڭگە پۇلىمۇ ئائىلىنىڭ تۇرمۇش غېمىگە خېلى يامان ئەمەس ئەسقېتىپ كېلىۋاتاتتى.

— باشقا ئامال بولسىغۇ...

— ماقۇل دەڭ، ئاتا، يەنە بىرنەچچە يىل قاراپ باقايلى. تۇر-مۇشىمىزمۇ يىلدىن - يىلغا ياخشىلىنىۋاتامدۇ.

ئۆمەر خېلىل ئۇن چىقارماي تۇرۇپ قالدى. بۇ پەقەت ھا-زىرلا ئۇنىڭ كاللىسىغا كېلىپ قالغان خىيال ئىدى. شۇڭا، ئوغ-لىنىڭ دېگىنىگە بەك كۆچەپمۇ قارشى تۇرۇپ كەتمىدى.

— ئىختىيارىڭ، بالام، ھازىرچە سەن دېگەندەك بولسۇن بولسۇن.

— ماقۇل، ئاتا.

شۇ ھامان ئىسمايىلنىڭ چىرايىنى خۇشاللىق ئالامەتلىرى قاپلىدى. ئۇ بايا ئۇنتۇپ قالغاندەك تىراكتورنىڭ ئۈستىنى سۇر-تۇشكە باشلىدى. ھەربىرىكەتلىرى شۇنچىلىك ھاياجانلىق ئىدى. ئا-تىسى يېقىن دوستلىرى بىلەن ئويىنىشىغا قوشۇلغان بالىدەك ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇۋاتقانلىقى مانا مەن دەپ بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۆمەر خېلىل ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. قوش-نىسى ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ ئىشكى تاقالغىنىغا ھەيران ئېشىپ قالغانىدى. مۇئەللىم پېنسىيەگە چىققاندىن بېرى ئۆمەر خېلىلغا ياخشى بىر ئۇلپەت تېپىلغانىدى. مۇئەللىم نېمىلا بولسا ئوقۇغان، قىرىق نەچچە يىل ماڭارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللا-نغان، بىلىدىغىنىمۇ كۆپ بولغاچقا، گەپلىرى يېقىشلىق، ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئاچىدىغان يېڭى پىكىرلەر ئىدى. ئىلگىرى تاسادىپىي بولۇپ قالغان بىر - ئىككى ئېغىز پاراڭدىن باشقا، مۇئەللىمنىڭ خىزمىتى بەك ئالدىراش بولغاچقا، ئۇلارغا ئېچىلىپ - يېيىلىپ مۇڭداشقۇدەك پۇرسەتمۇ كۆپ بولمايتتى. ئۇ ئاخىر پېنسىيەگە چىقتى. ئۆمەر خېلىل بىلەن ئەتە - ئاخشاملاردا ئوبدانلا مۇڭ قېتىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۆمەر خېلىل بەزى كاللىسى يەتمەي چۈشىنەلمىگەن مەسىلىلەرنى ئۇنىڭدىن سورايتتى. مۇ-ئەللىم خۇددى مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس سۆزلەۋاتقاندەك

ئەستايىدىللىق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلايتتى. مانا ئەمدى بۇ ئادەمنىڭ تۇرۇپلا غايىب بولۇپ كەتكىنى ئۆمەر خېلىلغا ئېغىر كەلدى. ئۇ كۈندە نەچچە قېتىم ئۇنىڭ ئىشىكىنى يوقلايتتى. ھەر قېتىم ئىشىكتىكى قۇلۇپنى كۆرگىنىدە كۆڭلى يېرىم بولاتتى. ئاللىقانداق ئىشلارنى ئويلاپ مۇئەللىمدىن ئەنسىرەپمۇ قالاتتى. بالىلىرىنىڭ ئۆيىگە كەتتىمىكىن دېسە، ئەزەلدىن غۇرۇرى كۈچ-لۈك كەلگەن بۇ مۇئەللىم كېلىن، كۈيۈئوغۇللىرىنىڭ ئالدىدا ئۇزاق تۇرۇشنى خالىمايتتى.

ئۇ بۈگۈنمۇ ئىشىكتىكى قۇلۇپقا قاراپ بىرھازا تۇرۇپ كەت-تى.

ـــ ئاتا!

تۇيۇقسىز چىققان ئاۋاز ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ ئارقىسىغا بۇرىلىپ، ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان سۈلايمانىنى ۋە كېلىنى گۈل-چىزنى كۆردى. سۈلايمانىنىڭ قۇچىقىدا ئوغلى مەردان پىلتىڭلاپ تۇراتتى. ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۆڭلى ۋىللىدە يورۇغاندەك بولۇپ، ۋۇجۇدىنى ئىللىقلىق قاپلىدى. ئۇ سۈلايمانىنى بەكلا سېغىنغان-دى. بۇ سېغىنىشقا قاسىمغا بولغان سېغىنىشىمۇ قوشۇلۇپ كەت-كەندى. ئاتا ـ بالا قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۆمەر خېلىل كې-لىنىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن، سۈلايمانىنىڭ قۇ-چىقىدىكى نەۋرىسىنى قولىغا ئالدى.

ـــ ھوي ... ئوماق نەۋرەم. بىزدەك بوۋاك بىلەن موماڭنى سېغىنىدىكەنسۇ؟

نەۋرىسى چوڭ دادىسىنى كۆرۈپلا گۈڭۈرلاشقا باشلىدى. قول-لىرىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇنىڭ ساقىلىغا چاڭ سالدى. مونچاقتەك كۆزلىرىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بەدىنىدىن ئوغۇز سۈتىنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۆزىگە بۇ ئوماق نەۋرىسى خۇددى قاقشال دەرەختىن چىققان يېڭى بىختەك سۆيۈملۈك كۆ-رۈنۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ ئەۋلادى، شۇنداقلا جەمەتىنىڭ داۋامى

ئىدى. ھاياتلىق دەرياسى گويا قۇرۇماس ئېقىندەك ئۆزىنىڭ كۈي ـ شاۋقۇنى بىلەن داۋاملاشماقتا ئىدى.

ـــ ئاپام قانداقراق تۇرۇۋاتىدۇ؟ ـــ دېدى سۇلايمان ئاتىسى ـ نىڭ خۇشاللىق ۋە مۇڭ تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ.

ـــ ئاپاڭلار ياخشى، بالام. يەنىلا شۇ بۇرۇنقىدەك. بىر دەم بە ـ كار تۇرماي مىدىرلاپلا يۈرىدۇغۇ. ھە، ئىككى قۇداملار ئوبدان تۇ ـ رۇۋاتامدۇ؟

ـــ ئوبدان، دادا، ئۇلار سىلىگە سالام ئېيتتى، ـــ دېدى گۈلقىز.

ـــ سالامەت بولسۇن، ھەممىز سالامەت بولايلى.

ـــ بىرەر يەرگە ماڭغانمىدىڭىز؟ ـــ دېدى سۇلايمان ئاتىسى ـ نىڭ بايىقى قاپاقلىرى سېلىنغان، بىرنەرسە ئىزدەۋاتقاندەك سولغۇن كۆرۈنگەن قىياپىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ.

ـــ ياق، بالام، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل مۇئەللىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە بويۇنداپ قاراپ قويۇپ، ـــ ماۋۇ ئابدۇناسىر مۇئەللىم نەچچە كۈن ئاۋۇال پېنسىيەگە چىققانىكەن. ئوبدانلا بىرھال ـ مۇڭ بولۇشۇپ ئۆتۈۋاتاتتۇق، ھەپتىدىن ئاشتى ئىشكى تاقاق. نەگە كەتكىنىنى بىلمەيمەن.

ـــ بالىلىرىنىڭ ئۆيىگە كەتكەندۇ.

ـــ بىلمىدىم. بولدى يۈرۈڭلار، ئۆيگە كىرەيلى بالىلىرىم.

ئۇلار ئۆيگە قاراپ ماڭدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە تىراك ـ تورنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئارقىدىن ئىسمايىل چىقىپ كەلدى. ئۇ نېمىدىندۇر خۇشال بولۇپ كەتكەنىدى. ئاكىسىنى كۆرۈپ تە ـ راكتورنى توختىتىپ پەسكە چۈشتى.

ـــ ۋۇي، ئاكا، يەڭگە، قاچان كەلگەنسىلەر.

ـــ ھازىر كېلىشىمىز. ئىشىك ئالدىدا ئاتام بىلەن ئۇچرە ـ شىپ قېلىپ ...

ئىسمايىل مەردانىنى ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئېلىپ بىر ـ

ئىككى ئەركىلىتىپ قويدى. ئالدىراش بولمىسا ئۇنى قويغۇسى كەلمەيۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— مەن شېغىلغا ماڭغانىدىم، ئاكا.

— بولدى، مېڭىۋەرگىن. كەچتە پاراڭلىشايلى. مەن ئەمدى بازارغا بارمايمەن.

ئىسمايىلنىڭ چىرايىدا ھەيرانلىق ۋە قىزىقىشقا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر ئالامەت ئەكس ئېتىپراق يوقاپ كەتتى. ئارقىدىن يېقىملىق كۈلكە پەيدا بولدى.

— ماقۇل ئەمىسە، ئاكا. كەچتە كۆرۈشەيلى.

تىراكتور تاتالغان بىر ئاۋاز بىلەن قويۇق ئىس چىقىرىپ ھويلىدىن ئايرىلدى.

— راستلا قايتىپ كەلدىڭما، بالام؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭغا ئەجەبلەنگەندەك قاراپ.

— ھەئە، ئاتا. ئەمدى بارمايمەن.

— بىرەر ئىش بولمىغاندۇ؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل ئۇنى قېينىئاتىسى بىلەن كېلىشەلمەي، بىرەر خاپىلىق بولۇپ قالغاندۇ دېگەنلەر كۆڭلىدىن كېچىپ.

— ياق، ھېچ ئىش يوق، ئاتا. شۇ ... سىزنى قىينىلىپ قالدى دەپ ...

ئۇ ئوغلىنىڭ ئاقىرىپ، ئوبدانلا ئەت قونۇپ قالغان پارقىراق يۈزلىرىگە قارىغىنىچە جىمىپ كەتتى. قېينىئاتىسىغا يارەملەشىپ يۈرۈپ، بىرەر تىجارەتنىڭ بېشىنى تۇتۇپ قالار دەپ ئۇمىد كۈتكەن ئۆمەر خېلىل ئوغلىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەماللىققا سەل كۆڭلى يېرىم بولدى. بىراق، چىش يېرىپ بىرنەرسە دېمىدى. ئۆز ۋاقتىدا سۇلايمان بۇ ئىشنى ئاتىسىنىڭ سەمىگە سالغانىدا، ئۆمەر خېلىل بەك چوڭ ئىشەنچ بىلەن ئوغلىنى قوللىغانىدى. بىرەر يىلدىن كېيىن ئۇنىڭ بەل قويۇۋېتىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. تىجارەت قىلىشمۇ ئاسان ئەمەس، ھەممە ئىشنىڭ يولى

بولغىنىدەك، ئۇنىڭمۇ ئېپى - جېپىنى بىلەلمەي قارىسىغا ئىش تۇتسا، بىرمۇنچە پۇلىنىڭ بېشىغا سۇ قۇيۇپ، كۆڭۈلنى ئاچچىق قىلىدىغان پۇشايمان بىلەن قايتىدىغان گەپ. بولمىسا ھەممىلا ئادەم تىجارەت قىلىپ باي بولۇپ تىقىلىپ كەتمەمدۇ؟!

— بوپتۇ، — دېدى ئۆمەر خېلىل ئۇھ تارتىپ قۇيۇپ، — ئۆزۈڭ بىلىپ بىر ئىش قىلارسەن.

— مېنىڭمۇ ئويلىغىنىم بار، ئاتا، — دېدى سۇلايمان ئاتا-سىنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشقا تىرىشىپ، — ئەمدى بۇ-رۇنقىدەك يەرگىلا قاراپ ئۆتمەيمەن.

— ماقۇل.

ئۇلار ھويلىغا كىردى. دەل شۇ چاغدا رابىخانمۇ بىر قۇچاق ئوتنى كۆتۈرۈپ باغ ئىشىكىدىن چىقىپ كەلدى.

يەتتىنچى باب

1

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ساياھەتتىن قايتىپ كېلىپ ئەتىسىلا ئۆمەر خېلىل بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭ تۇرقىدىن سەپەر ھاردۇقى تارتقان ئالامەتلەر كۆرۈنمەيتتى. كۆزلىرى يالتىراپ، يۈزلىرى پارقىراپ تۇراتتى. سەل ياشىرىپ قالغاندەكمۇ بىلىنەتتى.

— ھوي مۇئەللىم، نەگە پوقاپ كەتتىلە؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل كۈلكىدىن ئېغىزىنى يۇمالماي. شۇنچە يىل قوشنا بولۇپ ئۆتۈپمۇ ئانچە ئىزدىشىپ كەتمىگەن بۇ ئادەم، نېمىشقىكىن، بۇ قېتىم ئۆمەر خېلىلنىڭ كۆزىدىن ئۇچۇپلا كەتكەندى. ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ ئولتۇراتتى.

مۇئەللىمۇ كۆزلىرىدىن قۇياشتەك نۇر تۆككىنىچە ئۆمەر خېلىلنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىككى قوشنا خۇددى ئۇزۇن ۋاقىت كۆرۈشمىگەن ئاغىنىلەردەك بىر خىل تەشنالىق، زارىقىش ئىچىدە قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۇئەللىم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قوشنام. سالامەت تۇردىلىمۇ؟

— سالامەتچىلىك. ئۆزلىرىمۇ سالامەت ئىكەنلا؟ ... ھە، نەلەرنى ئايلىنىپ كەلدىلە، مۇئەللىم؟

مۇئەللىمنىڭ ھاياجانلىق تۇيغۇلىرى تېشىغا تېپىپ، يۈزلىرى قىزارغان، كۆزلىرىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

— ئوغلۇم غەيرەتجان ئەر ـ ئايال ئىككىمىزنى بىر ساياھەت ئۆمىكىگە تىزىملىتىپ قويۇپتىكەن، شۇلار بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەرنى ئايلىنىپ كەلدۇق.

— قالتىس ئىش بوپتۇ، مۇئەللىم. قېرىغاندا بىر جاھان كۆرۈڭلا ـ دە؟

— شۇنى دېمەملا. ياش ۋاقتىلىرىم ئائىلە، خىزمەت دەپ ئۆتۈپ كېتىپتىكەن. بۇ قېتىم جاھان كۆرۈپ، دۇنيانى قايتا تونۇغاندەك بولدۇم. بۇرۇن خەۋەردە ئاڭلىغانلىرىمىز بويىچىلا چۈشىنىپ كەلگەنىكەنمىز.

— ئۇ تەرەپلەر بەك قالتىسمىكەن، مۇئەللىم؟

— ئۇنى بىر دېمىسىلە. ئۇ يەردىكى تەرەققىياتلارغا قاراپ ئاغزىم ئېچىلىپلا قالدى. بىز ئىشلىتىۋاتقان بەزى ئائىلە ئېلېكتىر سايمانلىرى ۋە باشقا بۇيۇملار كەنت، مەھەللىلەرنىڭ زاۋۇتلىرىدا ياسىلىپ چىقىدىكەن.

— ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ. كەنت، مەھەللىلەرنىڭمۇ زاۋۇتى بار ئىكەن دېسىلە، مۇئەللىم؟!

— شۇنداق، راستلا شۇنداق ئىكەن.

— توۋا، بىز يەر تاتىلاشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان ...

ئۆمەر خېلىل شۇنى دەپلا گېپىدىن توختىۋالدى. بۇنداق دېسە ئۇ ئۆز كەسپىدىن زارلاۋاتقاندەك تەسىر بېرىپ قويىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالغانىدى. ئۇ دېھقانچىلىقنى مۇقەددەس ئىش دەپ قارايتتى، ئەتىيازدا تېرىغان ئۇرۇقلىرى ئۇنۇپ چىقىشقا باشلىغاندا، تەبىئەت يېشىللىققا پۈركەنگەندە ئۆزىنىمۇ تەبىئەت بىلەن تەڭ ياشىرىۋاتقاندەك سېزەتتى. روھى باراقسان كۆكلەپ كېتەتتى. تۇرمۇش بېسىمى ۋە غەم ـ قايغۇلىرىغا كۆكلەملەردىن تەسەللى تاپاتتى. ئۇ ئاغزىدىن بىرەر غاپىل سۆز چىقىپ كەتكەندەك، بىرھازا ئىچىنى تىڭشاپ تۇرۇپ كەتتى.

— ھە، قوشنام، جىمىپ كەتلىغۇ؟ — دېدى مۇئەللىم ئۇنىڭ چىرايىغا زەن سالغاچ، — نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىلە؟

ئۆمەر خېلىل ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى.

— ھېچ ... ھېچنېمىنى، مۇئەللىم. شۇ ... گەپلىرىنى

ئاڭلاپ سەل ھەيران قالدىم.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم خۇش بولۇپ ھەجىيىۋىدى، كۈمۈش قاپلانغان چىشلىرى پارقىراپ كەتتى. ئۇنىڭ سەپەر ھاياجانلىرى قوزغىلىپ، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىدىن پەخىرلىنىپ كېتىۋاتاتتى. دېمىسىمۇ كۆرگەنلىرى مەملىكەتنىڭ ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئۆلكىلىرى بولغاچقا، ئۇنىڭدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلارنى قالدۇرغانىدى.

ـــ ئادەم جاھان كۆرمىسە بولمايدىكەن، ـــ دېدى مۇئەللىم بىردىنلا ئاۋازىنى سەل پەسلىتىپ ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پىچىرلاپ. ئارقىدىن ھاياجىنى تۇتۇپ ئاۋازى يەنە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، ـــ تاغ باغرىدا تېرەك نېمىشقا بەك كۆكلەيدۇ دېسە، ئۇ تاغ بىلەن بوي تالاشقۇدەك. شۇڭا، باشقا يەردىكى تېرەكلەر بىلەن تاغ باغرىدا كۆكلىگەن تېرەكنىڭ بوي پەرقى خېلىلا گەۋدىلىك. جاھان كۆرۈپ، باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىق، تەرەققىياتلىرىدىن ئۆگەنسەك تېخىمۇ ئالغا باسقىلى بولىدۇ. بېشىمىزنى چۆكۈرۈپ ئۆز ئىشىمىز بىلەنلا بولۇپ كەتسەك، خەق نېمە كويدا، بىز نېمە كويدا، بىلمەيمىز. نەتىجىدە ئارقىدا قالىمىز.

ئۆمەر خېلىل ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ خۇددى بالىلارغا دەرس سۆزلەۋاتقاندەك، قوللىرىنى ھەر خىل ئىپادىدە ھەرىكەتلەندۈرۈپ، پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن گەپ قىلىۋاتقان ھالىتىگە قايىللىق نەزىرى بىلەن تىكىلىپ تۇراتتى. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ماقۇللۇق بىلدۈرگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قوياتتى.

مۇئەللىم گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

ـــ بۇرۇن قورساق غېمىدىن ئېشىنالمايتتۇق. باشقا ئىشلارنى ئويلاشقىمۇ قۇربىمىز يەتمەيتتى. ياخشى بىر تويغان كۈنىمىز كاتتا بايلىققا ئېرىشكەن بىلەن باراۋەر ئىدى. ھازىر جاھان ئوخشىمايدۇ. خۇددى « ... تاز كاللىدا مەڭ خىيال» دېگەندەك، تۈرلۈك ـ تۈمەن خىيال، ئارزۇ ـ ئىستەكلەر بىلەن ياشىمىساق

بولمايدىغان بىر دەۋرگە قەدەم قويدۇق. تەرەققىي قىلىپ، ئەۋلادلىرىمىز ئۇچۇن گۈزەل كەلگۈسى بەرپا قىلىشىمىز كېرەك.

مۇئەللىم سۆزلىگەنسېرى ھاياجانلىناتتى. ھاياجانلانغانسېرى سۆزلىرى دەبدەبىلىك چىقاتتى. بارا ـ بارا سۆزلىرى دەرس تۇسىنى ئېلىۋاتاتتى.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ ھاياجانلىق تۇرقىغا قارىغىنىچە كۆزلىرىنى چىمچىقلىتاتتى. ئۇستىبېشى دېھقاندىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان، ھال ـ مۇڭ بولۇشقاندىمۇ دېھقانلاردەك ئاددىي سۆز ـ ئىبارىلەر بىلەن پاراڭلىشىدىغان بۇ مۇئەللىمنىڭ تۇرۇپلا بۇنداق سۆزلەپ كېتىشى، ئۇنى ھەيران قالدۇرمايمۇ قالمىغانىدى. ئۆزىنى بىرەر يېغىنغا قاتنىشۋاتقاندەكمۇ ھېس قىلىپ قېلىۋاتاتتى. مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىنى گاھ چۈشىنىپ، گاھ چۈشەنمەيتتى. ئەمما، مۇئەللىم بۇنىڭ بىلەن پەرۋايى پەلەك، ئالدىدىكى مۇنۇ «ئوقۇغۇچىسى»غا پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن دەرس سۆزلەۋاتاتتى.

مۇئەللىم سۆزلەپ ـ سۆزلەپ ئاخىر ھاردى بولغاي، گېپىنى توختىتىپ، ئۆمەر خېلىلغا قارىدى.

ـــ ناھايىتى ياخشى سۆزلىدىلە، مۇئەللىم، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل، بۇ سۆھبەتداشلىقنىڭ ئاددىي قائىدىسى ئىدى. بىر ئادەم گەپ قىلىۋاتسا بۈتەك ئولتۇرۇشمۇ ياخشى ئەمەس.

مۇئەللىم چىشلىرىنى پارقىرىتىپ كۈلدى.

ـــ سىلىنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇممىكىن دەپ ...

ـــ ياقەي، بەك بەلەن گەپ قىلىپ بەردىلە، مۇئەللىم. مەنمۇ جىق خىياللار پەيدا بولدى.

ـــ ھە ... ھە ... نېمىلەرنى ئويلىدىلا قوشنام؟ قېنى بىر دەپ باقسىلا؟

ـــ بۇ ... مۇئەللىم ...

ئۆمەر خېلىل دۈدۈقلاپ قالدى. خۇددى مۇئەللىم سورىغان دەرسكە جاۋاب بېرەلمىگەن ناچار ئوقۇغۇچىدەك تىرىنقىنى تاتـ

لىغىنىچە قىزىرىپ تۇرۇپ كەتتى. ئوي ئويلىمايدىغان ئادەم بول-مايدۇ. مۇئەللىم سۆزلەۋاتقاندا ئۇمۇ ھەقىقەتەن نۇرغۇن نەرسە-لەرنى ئويلىغانىدى، بىراق ھازىر كاللىسىغا ھېچنېمە كەلمىدى. ئۇ ئويلىغانلىرىنى بىردەمدە ئۇنتۇپ قالغانىدى. «مانا بۇ مەكتەپ-تە ئوقۇمىغانلىقىنىڭ زىيىنى» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۆمەر خېلىل.

— ھېچقىسى يوق، قوشنام، — دېدى مۇئەللىم كۇلۇپ، — ئادەم گاھىدا ئويلىغانلىرىنى ئېغىزىدا ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان ئەھۋالمۇ بولۇپ تۇرىدۇ.

— قارا قورساق ئادەم دېگەن شۇ ...

— ئۇنداق دېمىسىلە، سىلى - بىز چوڭ بولغان زامانىدا ھەممىلا ئادەمنىڭ ئوقۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىپ بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۆتكەن ئىش ئۆتتى، ئەمدى بالىلارنى ياخشىراق ئوقۇتساق، دەۋرگە ماسلاشقۇدەك تەربىيەلىسەك، قالغان پۇرسەت دېگەن شۇ.

مۇئەللىمنىڭ بۇ گېپى ئۆمەر خېلىلنىڭ يۈرەك يارىسىنى يەنە قوزغاپ قويدى. ئۇ بىرمۇ بالىسىنى چوڭراق مەكتەپلەرگىچە ئوقۇتالمىغانىدى. ھازىر ئۇ سەۋەنلىكىنى ئۆزىدىن ياكى بالىلىرى-دىن كۆرۈشنىمۇ بىلمەيتتى. پەقەت ئاچچىق بىر پۇشايمان يۈرەك-كىنى ئۆرتەيتتى. ئاخىر بېرىپ يەنىلا ئۆزىنى گۇناھكار ھېس-سابلايتتى. بىر ھېكمەتتە: «ئاتا مالچىغا ئوخشايدۇ، مالچى مالىل-رىنىڭ ئۈستىدىن ھېسابىنى بەرگەندەك، ئاتىمۇ بالىلىرى ئۈچۈن ھېساب بېرىدۇ» دېيىلگىنىنى ئاڭلىغانىدى. شۇنداق بولۇپ قالسا بالىلىرىنىڭ خاتالىقلىرى ئۈچۈن ئۆمەر خېلىل ھېساب بېرىشى كېرەك. ھەتتا قاسىمنىڭ تۇرمىگە كىرىپ كېتىشىدىمۇ ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتى بار، دېگەن گەپ. بالىنى ياخشى تەربىيەلىيەلمە-گەن، ياخشى باشقۇرالمىغان ئاتا لاياقەتلىك ئاتا ئەمەس.

ئۆمەر خېلىلنىڭ يۈرىكى سىقىلدى. ئۇ مەسئۇلىيەتنى ئۈس-

تىگە ئېلىشقا رازى ئىدى. ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىشقىمۇ رازى ئىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇ بۇ جازانى تارتىۋاتاتتى. تۇگىمەس غەم ـ قايغۇلارنىڭ قايسىبىرى شۇ جازادىن كەم قالسۇن؟!

مۇئەللىم ئۆمەر خېلىلىنىڭ بىردىنلا جىمىپ، كۆزلىرىدە مۇڭ ۋە ئاللىقانداق ئازابنىڭ شولىلىرى ئەلەڭلەپ يۇرگەنلىكىنى سېزىپ قالدى. ئۆزىنىڭ قايسى گەپنى خاتا قىلغانلىقىنى بىلەلمەي سەل بىئارام بولدى. بىر ئوبدان كېتىۋاتقان سۆھبەتنىڭ تۇرۇپلا بۇنداق كۆڭۈلسىز كەيپىيات ئىچىگە پېتىپ قېلىشى ئۇنى تەئەججۇپكە سالغانىدى.

ـــ نېمە بولدىلا قوشنام؟ بىرەر ئىش كۆڭۈللىرىگە تەگدىمۇ؟

ئۆمەر خېلىل ئېغىر بىر كەيپىيات ئىچىدە ئۇھ تارتىپ قويدى.

ـــ باشقا ئىشقۇ يوق، بالىلارنىڭ ئەھۋالى ...

مۇئەللىم شۇنداللا بۇ قوشنىسىنىڭ نېمىگە شۇنچە شۇكلەپ كەتكىنىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى. ئەمما، قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمىدى. مۇئەللىم قىرىق نەچچە يىل جەريانىدا نۇرغۇن بالىلارنى تەربىيەلەپ چىقتى. بەزىلىرى ئاخىرغىچە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۆيىگە قايتىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كەينىدىن كەتمەن كۆتۈرۈپ يۇرۇپ دېھقان بولۇپ كەتتى. يەنە بەزىلىرى تىرىشىپ ئوقۇپ ئالىي مەكتەپكە ئۆتتى. كادىر بولۇپ ھۆكۈمەتنىڭ نېنىنى يەيدىغان ئادەمگە ئايلاندى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىن يەنە چەت ئەلدە ئوقۇپ دوكتور بولغانلار، چوڭ ـ چوڭ ھوقۇق تۇتۇپ ئەمەلدار بولغانلارمۇ چىقتى. ئۇنى ھەقىقەتەن پېشقەدەم، تەجرىبىسى مول ئوقۇتقۇچى دېيىشكە بولاتتى. بىراق، مۇئەللىم گاھىدا بىر ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ، ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ قويۇشنىڭ نەچچە ساقلەپ دەرس سۆزلىگەندىنمۇ مۇشكۇل ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. كىشىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنمەك تولىمۇ تەس،

كۆڭلىنى باشقىلارغا چۈشەندۈرۈش ئۇنىڭدىنمۇ تەس. بەزىلەر ئو-قۇتقۇچىلارنى تولا سۆزلەيدۇ دەپ مازاق قىلىشىدۇ. شۇغىنىسى ئاشۇ كۆپ گەپ قىلىدىغان، سۆزلەشكە ئېرىنمەيدىغان ئوقۇتقۇچى لاياقەتلىك ئوقۇتقۇچى ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، دەرس قانچىكى ئەتراپلىق، مۇلاھىزىلىك چۈشەندۈرۈلسە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېسى-دە ئاسان قالىدۇ، ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىنى ئاچىدۇ. كىتابتىكى تەي-يار نەزەرىيە بىلەن ئۇلارنىڭ چاڭقىغان قەلبىنى قاندۇرۇش مۇم-كىن ئەمەس. ئۇ ھازىر مەكتەپتىكىگە ئوخشاش ھېسسىيات بىلەن ئۆمەر خېلىلغا بىرمۇنچە ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ كەتتى، ئەتتە-گىنەي، تۇزۇك مەكتەپ قارىسى كۆرمىگەن بۇ ئادەم مۇئەللىمنىڭ گەپلىرىنى قانچىلىك ھەزىم قىلالىدى، بىلىپ بولمايدۇ ياكى مۇ-ئەللىمنىڭ تولا گەپلىرىدىن بىزار بولۇپ كەتتىمۇ، نامەلۇم.

مۇئەللىم ئۆز تەجرىبىلىرى توغرىسىدىكى خىيالغا غەرق بولۇپ كەتكەندە، ئۆمەر خېلىلنىڭ ئېسىگە ئېتىزدىكى بۇغداي مايسىلىرى كەلدى. ھازىر بۇغداي غوللىرىدا مۇشۇكنىڭ قۇيرۇ-قىدەك ئىنچىكە، يۇمران باشاقلار بىخ سۇرۇپ چىقىشقا باشلىغا-نىدى. كەڭرى كەتكەن ئېتىزلىقتا بۇغداي مايسىلىرى دېڭىزدەك يېشىل دولقۇن بولۇپ چايقىلاتتى. ھاياتلىق ئۆركەشىدەك كۆ-ڭۈللەرنى مەھلىيا قىلاتتى. ئۇنىڭ ئېتىزغا بارغۇسى كەلدى. راستىنى ئېيتقاندا، مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرى ئۇنى ئويلاندۇرۇش بىلەن بىللە، نۇرغۇن تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان سوئاللار دۆ-ۋىسىگە كۆمۈپ قويغانىدى. ئۇنىڭ كاللىسى بۇنچە جىق ئىشلارنى ئويلاپ يېتىشكە چىدىمايتتى. ھەممە ئادەم ئۆز كەسپىنى ياخشى چۈشىنىدۇ، ئۆز كەسپىدىن ئېپتىخارلىنىدۇ، ھۆزۈرلىنىدۇ. ئۇ مىڭ ئاڭلىسىمۇ مۇئەللىم بىلەن تەڭ بولالمايدۇ. مۇئەللىمدەك جاھان كۆرۈشكىمۇ قۇدرىتى يەتمەيدۇ. پەقەت ئۆيىدىن چىقىپ ئېتىزلارنى ئايلىنىدۇ، ئۆزىنىڭ زىرائەتلىرى بىلەن، ئېرىقتىكى زىلال سۇلىرى بىلەن، تاڭ سەھەرنىڭ مەيىن شامالىرى بىلەن

مۇڭدىشىدۇ. مانا بۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن كەڭ جاھان ھېسابلىنىدۇ.

ئۆمەر خېلىل بايىقى چېچىلاڭغۇ خىيالىلاردىن قۇتۇلۇپ، بىردىنلا روھى كۆتۈرۈلۈپ قالغاندەك بولدى. چىرايىمۇ ئاستا ـ ئاستا ئېچىلدى.

ـــ رەھمەت، مۇئەللىم، ـــ دېدى ئۇ چىگىچىلىشىپ كەتكەن ساقاللىرىنى تۈزەشتۈرگەچ، ـــ ئوبدان پاراڭلاشتۇق، ئەمدى بىز ـ نىڭ ئۆيگە كىرىپ بىرەر پىيالىدىن چاي ئىچىشەيلى.

ـــ بولدى قايتاي، قوشنام. گەپكە تۇتۇپ جىق ۋاقىتلىرىنى ئېلىپ كەتتىم. سىلىمۇ ئىشلىرىدىن قالمىسىلا.

ـــ مۇشۇنىڭ ئۆزى غەنىيمەت، مۇئەللىم. ئەتە كىم بار، كىم يوق، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت. ئىش دېگەن ئۆلمىگۈچە تۈگىمەيدۇ.

ـــ بۇگۈنچە مۇشۇنچىلىك بولسۇن، يەنە پاراڭلىشارمىز.

ئۇلار بىردەم تەكەللۇپ قىلىشقاندىن كېيىن ئايرىلىشتى. مۇئەللىمنىڭ خىيالىنى يەنە ساياھەت قىلغان ئۆلكىلەردىكى تە ـ رەققىيات، يېڭىلىقلار تارتىپ كەتتى. ئۇ ئىككىنچى قايتىلانماي ـ دىغان ئاشۇ قىممەتلىك ساياھەت پۇرسىتىنى سېغىنىش ئىچىدە ئەسلەشكە باشلىدى. ئۆيگىمۇ قايتقۇسى كەلمىدى. تېخى ئۆمەر خېلىلغا ئېيتىشقىمۇ ئۇلگۈرمىگەن يېڭى بىر ئىشتىياق، خام ـ خىيالى ئىچىدە مەھەللىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە يۈرۈپ كەتتى. ئۇ يەردە چوڭ بىر ئۆستەڭ بار ئىدى. قىرغاقلاردا بۇك ـ باراقسان سۆگەتلەر ئايىنىپ كەتكەن، مەجنۇنتاللىرى سۇغا چىلىشىپ تۇ ـ راتتى. ھاۋاسى سالقىن، خىيال سۈرۈشكە قولايلىق ئىدى.

2

ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردە كۆرگەنلىرى توغرىسىدىكى يېڭى خەۋەر بىر مەزگىل مەھەللىدىكىلەرنىڭ قى ـ زىقىشىنى قوزغىغان بولسىمۇ، تېزلا كونا پاراڭغا ئايلىنىپ قال ـ

دى. هازىر ھەممە ئائىلىلەردە تېلېۋىزور بولغاچقا، كىشىلەر ئەتـ
راپىدىكى يېڭى خەۋەرلەرنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا بىلىپ تۇراتتى.
ھەتتا چەت ئەللەردە نېمە ئىشلارنىڭ بولۇۋاتقانلىقىدىنمۇ خەۋەر ـ
دار ئىدى. شۇڭا، مۇئەللىمنىڭ تەسىراتلىرىغمۇ ئانچە ئېتىبار
بېرىپ ئولتۇرمايتتى. بىراق، مۇئەللىم ئۇلارنى ئۆز كۆزى بىلەن
كۆرۈپ، بىۋاستە تەسىراتقا ئىگە بولغاچقا، ئۇنداق ئاسان ئېسـ
دىن چىقىپ كەتمەيتتى ھەم ئويلىنىشلىرىمۇ ئاسانلىقچە سۇسلاپ
قالمايتتى.

مۇئەللىمنىڭ بۇ ئىشتىياقىغا تۇنجى بولۇپ سۇلايمان ئىشـ
تىراك قىلغانىدى.

ـــ بىزمۇ شۇلاردەك ھەمكارلىشىپ زاۋۇت، كارخانا قۇرساق
بولىدۇ، ـــ دېگەنىدى مۇئەللىم ئىچكىرىدىكى تەرەققىياتلار تـوغ ـ
رىسىدا سۆزلەۋېتىپ بىر كۈنى، ـــ ھازىر شىمالدىكى ۋىلايەتلەر ـ
دە زاۋۇت قۇرغۇچىلار بىرقەدەر كۆپ، ئۇلار كۆلەملىشىشكە قاراپ
يۈزلەندى. بىزدىكى نۇرغۇن خام ئەشيانى شۇلار يۆتكەپ ئاپىرىپ،
مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇپ بازارغا چىقىرىدۇ ـ دە، قايتۇرۇپ بىزگە
ساتىدۇ.

ـــ سىلىچە، ـــ دېدى سۇلايمان مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىدىن
ھاياجانلىنىپ، ـــ بۇ يەرگە قانداق زاۋۇت قۇرسا ماس كېلىدۇ؟

ـــ قانداقلا بولسا بولىۋېرىدۇ. چۈنكى، خام ئەشيانىڭ ھەمـ
مىسى يۇرتىمىزدىن تېپىلىدۇ. پەقەت يېتەرلىك مەبلەغ ھەل
بولسىلا ...

ـــ زاۋۇت قۇرۇشقا قانچىلىك مەبلەغ كېتەر، مۇئەللىم؟

ـــ نەچچە يۈزمىڭ، نەچچە مىليون كېتىشى مۇمكىن.

قۇلىقىغا مەھەللە ئاسمىنىدىنمۇ چوڭ ئاڭلانغان بۇ سانلار
سۇلايماننىڭ كاللىسىنى قايدۇرۇۋەتتى. قاينـاۋاتقان قانلىرىمۇ
لاسسىدە سوۋۇپ قالدى.

ـــ مەبلەغ ئاز كېتىدىغان ئىشلارمۇ بار.

مۇئەللىم ئۇنى روھلاندۇرماقچى بولغاندەك قوشۇپ قويدى.

— ئۆزلىرىنىڭ ئويلىغان بىرەر پىلانلىرى بارمۇ، مۇئەللىم؟

مۇئەللىم ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ بىردەم تۇرۇپ كەتتى. سۇلايمانىنىڭ قىزىقىشى ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ قويغانىدى.

— پىلانغۇ بار، بىراق ...

— دېسىلە، مۇئەللىم.

— قىزىقمۇ؟ تامسىز؟

— ھەئە.

— چوكا زاۋۇتى قۇرساق بولىدۇ.

— چوكا؟ بىز تاماق يەيدىغانما؟

— شۇنداق دېسەكمۇ بولىدۇ، بىراق ئاساسلىقى ئاشخانىلاردا ئىشلىتىدۇ. بىر قېتىملا ئىشلىتىدىغان ئاق چوكىلارنى كۆرگەن بولغىيدىڭىز؟

— ھەئە، كۆرگەن.

— بىزدە ياغاچتىن تولا نەرسە يوق. خام ئەشيادىن قىينالمايمىز. ئاشخانىلارمۇ بىز ئۈچۈن چوڭ بازارغا ئايلىنىدۇ. مەن ئىچكىرىدە شۇنداق بىر زاۋۇتنى كۆردۈم. ئۆزى ئاددىي، مەشغۇلات قىلىش ئاسان ئىكەن. باھاسى 200 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا دەيدۇ. لېكىن، مەھسۇلاتىنىڭ سودىسى ياخشى ئىكەن. ئوتتۇزدەك ئادەم توختىماي ئىشلىسىمۇ بازار ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدىكەن.

— ئەجەب ئوبدان ئويلاپلا، مۇئەللىم.

— بىراق، بۇ گېپىم مەھەللىدىكىلەرنىڭ قۇلىقىغا خۇش ياقمىدى. مېنىڭغۇ ھەر ئايدا چىقىدىغان ماڭاشىم بار، ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىزنىڭ تۇرمۇشتىن غېمىمىز يوق. پەقەت مەھەللىدىكىلەر ئۈچۈن بىرەر ئىش قىلىپ بېرەي دەپلا ئويلىغانىدىم.

— ئۇلاردىن رەنجىمىسىلە.

— رەنجىمىدىم، ئۇلار بىر خىل تۇرمۇش يولىغا كۆنۈپ قال-

غان. باي بولۇشنى ئارزۇ قىلسىمۇ، يېڭىچە يوللار بىلەن مېڭىشىنى قورقىدۇ.

— بىلدىم، بەكرەك چۈشەندۈرۈپ باقسىلا، سىلى دېگەن مەھەللىمىزدىن چىققان مۇئەللىم، بىلىدىغانلىرى كۆپ، ئۇلارنى توغرا يولغا باشلىيالايلا.

— رەھمەت، ئۇكام، سىز بولسىڭىزمۇ چۈشەندىڭىز. ئاتىڭىزمۇ بىر ئىشنى ئەتراپلىق ئويلايدىغان ئادەم، نەقلا ئۇنى دوراپسىز.

سۇلايمان خۇش بولۇپ كۇلدى.

— مەھەللىمىزدە بىرەر يېڭى ئىشنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلمەن. بىر ئۆمۈر ئېتىزدا باش چۆكۈرۈپلا ئىشلەپ ئۆتۈپ كەتسەكمۇ بولماس. ئىزدەنمىسەك ئەسلا تەرەققىي قىلالمايمىز. بىزدىمۇ باشقىلاردەك كاللا، ئەقىل بارغۇ؟

— توغرا، توغرا، دېگەنلىرىڭىز بەك ئورۇنلۇق بولدى، ئۇكام.

هاياجاندا تازا قىزىپ سۆزلەۋاتقان سۇلايمان مۇئەللىمنىڭ ماختاشلىرىنى ئاڭلاپ بىردىنلا خجىل بولۇپ قىزىرىپ كەتتى.

— ئالدىلىرىدا ئاتىكارچىلىق قىلىپ قويدۇم، مۇئەللىم.

— ياقەي، بەك ياخشى سۆزلىدىڭىز. ياشلار دېگەن شۇنداق جۇرئەتلىك، تەۋەككۇلچىلىك روھىغا باي بولۇشى كېرەك.

— مەن سىلىگە ئەگىشىمەن، — دېدى سۇلايمان تېخىمۇ روھلىنىپ، ۋەدە بېرىۋاتقاندەك بىر خىل تەرزدە، — ئەگەر بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقىپ قالسا مەھەللىدىكىلەر چوقۇم خۇش بولىدۇ.

— گەپلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، ئىرادەم تېخىمۇ كۈچەيدى.

— ئىشنى قاچان باشلاي دەيدىلا، مۇئەللىم؟

— ئاۋۋال جامائەتنى قايىل قىلايلى. ئاندىن ئۇلارنى پاي توپلاشقا سەپەرۋەرلىك قىلىش زۆرۈر. مەبلەغ هەل بولمىسا هېچ

ئىشنى يۈرۈشتۈرگىلى بولمايدۇ.
— بىلدىم، مۇئەللىم.

3

سۈلايمان ئابدۇناسىر مۇئەللىم بىلەن دېيىشكەن ئەھۋاللارنى ئاتىسىغا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.
— مۇئەللىم شۇنداق ئويغا كەپتۇمۇ؟ — دېدى ئۆمەر خىياللىل.
— ھەئە، مەنچىمۇ بۇ ياخشى ئىش.
— ياخشىلىقىغۇ ياخشىدەك تۇرىدۇ، لېكىن مەھەللىدىكىلەر قانداق قارايدۇ، بۇنىسى نامەلۇم — دە.
— ھازىر مۇئەللىم ئۇلارغا چۈشەندۈرۈۋاتىدۇ، — سۈلايمان ئاتىسىغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. ئۆمەر خىياللىل چېكىسىنى تۈتۈپ خىيالغا پاتقانىدى، — ئاتا ... بىزمۇ ئازراق پۇل غەملىسەك بولاتتى.
ئۆمەر خىياللىل بېشىنى كۆتۈرۈپ، سۈلايمانغا لاپپىدە قاراپ قويدى. ئەمما، چىرايىدا خاپىلىق ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى. ھەممۇ ئۇنىڭ كاللىسى تۈرلۈك — تۈمەن خىياللار ئىسكەنجىسىدە گاراڭشىپ كەتكەنىدى.
— مەنمۇ قانداق قىلىشىمىزنى بىلمەيۋاتىمەن. كالا — قويلارنى ساتساقمۇ ھېچقانچە پۇلغا يارىمايدۇ. بىر تەرەپتىن ئىسمايىلنى ئۆيلەشنىڭ غېمى بېشىمنى قاتۇرۇۋاتىدۇ.
سۈلايمان جىم بولۇپ قالدى. دېمىسىمۇ مەھەللىدە ئىسمايىل بىلەن تەڭ ئوغۇللار ئۆيلىنىپ، بىر — ئىككىدىن بالىلىق بولۇپ كەتكەنىدى. ئەسلىدە ئۇ قېيىنئاتىسىغا يارەملىشىپ ئاز — تولا پۇل جۇغلىيالىسا، شۇ پۇل ئارقىلىق ئىنىسىنىڭ تويىغا يارەدەم قىلىش ئارقىلىق ئاتىسىنىڭ يۈكىنى يەڭگىللەتمەكچى بولغانىدى.

دى. ئەپسۇسكى، بۇ خىيالى ئەملگە ئاشماي قالدى. ئۇ بازارغا مېڭىش ئالدىدىكى ئاتىسىغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئويلىسا، خىجىل-لىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولاتتى. چۈنكى، ئاتىسى ئۇنىڭغا بەك چوڭ ئۈمىد باغلىغانىدى. ئەملىيەتتىمۇ ئۆمەر خېلىل سۇلايمانغا بەك ئىشىنەتتى. ئەما، مۇئەللىمنىڭ ئىشلىرىنى قول-لىمىسىمۇ بولمايتتى. مۇئەللىم مەھەللىدىكىلەرنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىۋاتقان يەردە، باشقىلار جىم تۇرۇۋالسا قاملاش-مايدۇ - دە. ئەگەر راستلا زاۋۇت قۇرۇلۇپ قالسا بىكار يۈرگەن ياشلارغىمۇ ئىش چىقاتتى. بالىلارنىڭ يامان يولغا مېڭىپ قېلى-شىدا ئاساسەن شۇ بىكارچىلىقىمۇ مۇھىم رول ئويناپ قېلىۋاتاتتى.

— ئاتا، — دېدى سۇلايمان ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ، — مۇئەللىمنى چوقۇم قوللىشىمىز كېرەك. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىز يېقىن قوشنا. مۇئەللىمنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ ھەممىسى مەھەل-لىمىز ئۈچۈن.

— بۇنى بىلىمەن، بالام. شۇ ... ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان بولسا بولاتتى.

— بەك بولمىسا، بانكىدىن قەرز ئالارمىز.

ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ سۆزلىرىگە ئىپادە بىلدۇرمىدى. بىراق، كۆڭلىدە كۈچلۈك بىر زىددىيەت توقۇنۇشى پەيدا بولدى. ئۇ خېلى - خېلى ئىشلارغا بەرداشلىق بېرىپ ئۆتكەن ئادەم بول-سىمۇ، قەرز ئىگىلىرىنىڭ قاتتىق - قۇرۇق گېپىنى كۆتۈرەل-مەيتتى. قەرزدارلىق — باشقىلار ئالدىدا تىل قىسىنچىلىق، بوي-نى ئېگىك، بېلى پۈكۈك، يۈزى چورۇق بولىدىغان بىر ئىش ئى-دى. پۈلنى ۋاقتىدا قايتۇرالمىسا بانكىمۇ يۈز - خاتىر قىلمايت-تى. يېنىكرەك بولسا زەھەردەك گەپلەرنى ئاڭلايدىغان، ئېغىر بولسا ماشىنىغا سولىنىپ جىنايەتچىدەك ساقچىخانىغا ئاپىرىلى-دىغان گەپ. ئۆمەر خېلىل بۇ ئىشلارنى بىۋاستە بېشىدىن ئۆتۈ-كۈزۈپ باقمىغان بولسىمۇ، مەھەللىدە نەچچە ئادەمنىڭ شۇنداق

كۈنلەرگە قالغانلىقىنى كۆرگەن، ئۇلارنىڭ غۇرۇرى سۇنغان، بـ-ەمالاللىق، بىئاماللىق چىقىپ تۇرغان بىچارە ھالىتىدىن يۈرىكى سىقىلغانىدى. ئالدىنقى قېتىم تىراكتور ئېلىش ئۈچۈن بانكىدىن قەرز ئالغاندىمۇ ئوغۇللىرىنىڭ رايىغا ئىلاجسىز بويسۇنغانىدى. ھېلىمۇ تەلىيىگە شۇ يىللىرى دېھقانچىلىق ياخشى ھوسۇل بەر-دى. ئوغۇللىرىمۇ كۆپ تىرىشتى. نەتىجىدە بانكىنىڭ ھەيدىكىگە چۈشمەيلا قەرزنى ۋاقتىدا قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ قەرزنىڭ گېپىنى ئاڭلىسىلا يۈرىكى سىرقىرايتتى، ئېنىقراق ئېيتقاندا قەرزدار-لىقتىن قورقاتتى. ئاز يېسىمۇ، كونا كىيىسىمۇ ئازادە ياشاشنى، تىنچ كۈن كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئاتىسىدىن كېچىك قېلىپ كۆرگەن ئاچچىق ـ تاتلىق كۈنلەر ئۇنى «قاينىاق سۇ ئىچ، كۆڭلۈڭ تىنچ» دېگەن بىر ئەقىدىگە يېتەكلىگەنىدى. شۇغىنىسى بۇ ھايات ۋە تۇرمۇش ئىنسانىنىڭ خاھىشى بويىچە بولمايدىكەن. ئۇنىڭغا ئۇنداق خاتىرجەملىك، تىنچلىق كۆپ نېسىپ بولمىدى. ھەر خىل كۆڭۈل ئاغرىتىدىغان ئازابلىق ئىشلار ماڭدامدا بىر ئۇنى پارا-كەندە قىلىپ تۇردى. ئۇ شۇنچە ئويلاپمۇ نېمە ئۈچۈن ھاياتنىڭ خۇشاللىقىدىن غەم ـ قايغۇسىنىڭ كۆپ بولىدىغانلىقىنىڭ تە-گىگە يېتەلمىدى.

ـــ ئەگەر ئىش ئوڭۇشلۇق بولماي قالسا، بانكىغا باغلىنىپ قالمىز، ـــ دېدى ئۆمەر خىلىل كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى يو-شۇرماي، ـــ پۈلنى ۋاقتىدا قايتۇرالمىساق، نېمە كۈنلەرگە قالـ-دىغانلىقىمىزنى سەن بىلمەيسەن، بالام.

ـــ ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەس، مۇئەللىم بىلىملىك ئادەم، جىق ئىش كۆرگەن. چوقۇم ياخشى قىلالايدۇ.

ئۆمەر خىلىل بېشىنى چايقىدى.

ـــ مۇئەللىمگە ئىشەنمىگىنىم ئەمەس، بالا ئوقۇتۇش بىلەن سودا قىلىش باشقا ـ باشقا گەپ. زاۋۇت قۇرۇشمۇ شۇ سودىغۇ؟!

ـــ ئىشىنىڭ ياخشى تەرىپىنى ئويلايلى، ئاتا.

— كۈندۈزنىڭ كېچىسى بولغاندەك، ياخشى ئىشنىڭمۇ ئويلىمىغان يامان تەرىپى بولۇپ قالىدۇ.

— كۆز قورقۇتۇپ ئولتۇرسا ھېچ ئىشنى باشقا ئاچىققىلى بولمايدۇ.

— بۇ يالغۇز مۇئەللىم بىلەن سېنىڭلا ئىشىڭ ئەمەس. پۈتۈن مەھەللىگە چېتىلىدۇ.

— توغرا، ئاتا. بىز قوشۇلمىساقمۇ باشقىلار قىلىۋېرىشى مۇمكىن. ھازىر سودىغا قىزىقىدىغانلار كۆپ.

— ئىرادەڭ بەك چىڭ ئوخشىمامدۇ، بالام؟

— ھەئە، ئاتا. ھامان بىر ئىش قىلىش كېرەككۇ؟

— بوپتۇ، — دېدى ئۆمەر خېلىل ئاخىر ئوغلىنىڭ رايىنى قايتۇرۇشقا كۆزى يەتمەي، — تەۋەككۈل قىلىپ باقاي دېسەڭ ئىختىيارىڭ. بىراق، ئىسمايىلنىڭ ئىشىنى ئۈنتۈپ قالما، ئۇنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن، بالام. قاسىم ... قاسىمۇ چوڭ بولۇپ قالدى. تۇرمىدىن چىقسا ...

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ كۆز جىيەكلىرىدە يالتىراپ تۇرغان ياش تامچىلىرىنى كۆرۈپ قالدى. قاسىم يادىغا يېتىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىپ قويغانىدى. بىر ئادەم بەش بارمىقىنىڭ ھەممىسىنى ياخشى كۆرگەندەك، بىر ئاتا بولغۇچىمۇ ھەممە بالىلىرىنى ئوخشاشلا ياخشى كۆرەتتى. گەرچە ئۇ شۇنداق ئەسكى بولسىمۇ. سۇلايمانىنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى. قاسىم ئۇنىڭ قېرىندىشى، خۇددى بىر غولدىن چىققان شاخلاردەك، بىر قولدىن چىققان بارماقلاردەك، بىر ئېدىشنىڭ سۈيىدەك. «يامانىنىڭ ئوتى يامان» دەپ، ئۇنىڭ ئىچ كۈيۈكى ئادەمنىڭ سىغىنچىنى قوزغايتتى. يامان ئىشلىرى چاپانىنىڭ كىرىدەك ياكى كىيىمگە قونغان چاڭ ـ توزاندەك بىلىنەتتى. يۈيۇۋەتسىلا چىقىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئائىلىنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرگەن قىلمىشلىرى ئۇنىڭ تۇلۇپ، ئۇنىڭغا بولغان نەپرەتلەر سۇسلاپ كەتكەنىدى. ئاقىللار

توغرا دەيدۇ: «ۋاقىت نېمىنى ئۇنتۇلدۇرمىغان».

— ئاتا، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، ھەممە ئىش ئوڭۇشلىپ كېتىدۇ، — دېدى سۇلايمان ئاتىسىغا تەسەللى بېرىپ. ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى جىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى.

ئۆمەر خېلىل ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

— مەن قېرىدىم، بالام. تۆت كۇنلۇكۇم قالدى. سەنمۇ ئاتا بولدۇڭ، ئۆزۈڭ خالىغان ئىشلارنى قىلىدىغان قەرەلگىمۇ يەتتىڭ. پەقەت ... پەقەت ئىنىلىرىڭغا ياخشى قاراپ، ئۇلارنى غېرىبسىندۇرۇپ قويماي باشپاناھ بولساڭلا مەن رازى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئاتا، — دېدى سۇلايمان، — ئۇمىدىڭىزنى يەردە قويمايمەن.

ئۆمەر خېلىل بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ ئۇندىمىدى.

4

ئابدۇناسىر مۇئەللىم زاۋۇت قۇرۇش توغرىسىدىكى پىلانىنى مەھەللىدىكىلەرگە ئېرىنمەي، زېرىكمەي چۈشەندۈرمەكتە ئىدى. بەزىلەر سەل قىزىقىپ قالدى، بەزىلەر مەبلەغ چىقىرىدىغانلىقىنى ئېتىنى ئاڭلاپ دېلىغۇل بولۇپ تۇراتتى. مەھەللىگە نىسبەتەن بۇ تېخى بىر يېڭىلىق بولغاچقا كىشىلەرنىڭ چۈشىنىشى، قارىشى ئوخشاش ئەمەس ئىدى. ئەمما، مۇئەللىم يالتىيىپ قالمىدى. بىر ئىشقا ئىرادە باغلىغان ئادەم، ئۇنداق ئالدىراپ بەل قويۇۋەتسە ھېچ ئىشنى باشقا ئاچىققىلى بولمايتتى. يەنە كېلىپ مۇئەللىم ھازىر بىكار، باشقا قىلىدىغان ئىشمۇ بولمىغاچقا، كۈنبويى مۇشۇ ئىشنىڭ كويىدىلا يۈرەتتى.

— مۇئەللىم، بىز زاۋۇت قۇرۇشقا پۇل چىقارساق، شېرىك ھېسابلىنىمىزمۇ يا؟ — دېدى ئىلگىرى ياغاچچىلىق ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ خېلى ھاللىنىپ قالغان تۇنىياز مەمەت ئە-

سىملىك دېھقان. ھازىر ياغاچچىلىق ھۈنىرى ئاقماس بولۇپ قالغاچقا، ئۇ دېھقانچىلىققىلا تايىنىپ كۈن كەچۈرۈۋاتاتتى.

— شۇنداق دېسەكمۇ بولىدۇ، — دېدى مۇئەللىم، — يېڭىچە قىلىپ ئېيتقاندا، پاي قوشۇش ھېسابلىنىدۇ. ھەربىر ئادەم پايچى ھېسابلىنىدۇ، قاتقان پېيىغا قارىتا پايدىغا ئېرىشىدۇ. جىق قاتقانلار جىق، ئاز قاتقانلار ئاز بەھرىمەن بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، زاۋۇتنىڭ ئىشلىرىغا نازارەتچىلىك قىلىدۇ. كېيىن پېيىمنى قايتۇرۇۋالمەن دېگەنلەر مۇۋاپىق پەيتتە قايتۇرۇۋالسا بولىدۇ. پاينى قايتۇرۇشنىڭ مۇھلىتى ھەر بەش يىلدا بىر قېتىم. ئارىلىقتا خالىغانچە پاينى قايتۇرۇۋېلىپ ئىشلەپچىقىرىشقا دەخلى قىلسا بولمايدۇ.

— ھە... توغرا، توغرا، مەن بىلدىم، — دېدى تۇنىياز مەمەت پاي قوشۇش دېگەننىڭ نېمىلىكىنى ئەڭ ئاۋۋال چۈشەنگەن ئادەمدەك ئۆزىدىن پەخىرلىنىپ، — بىراق، ئىلگىرى يېزىمىزغا تەمىنلەش سودا كوپېراتىپى، يېزا ئامانەت قەرز كوپېراتىپى دېگەنلەر قۇرۇلغاندىمۇ بىزدىن پاي يىغقان. لېكىن، ھازىرغىچە بىزگە بىر پۇڭ پايدا بېرىپ باقمىدى. ئامانەت قەرز كوپېراتىپىدا ئىشلەيدىغان تۇغقىنىمدىن ئاڭلىسام، ئۇلارغا يىل ئاخىرىدا 40 — 50 مىڭ يۈەندىن مۇكاپات بېرىدىكەن. پايدا ياخشى بولمىسا، ئۇ مۇكاپات نەدىن كېلىدۇ؟ كېيىنچە بۇ پېيىمىزمۇ شۇنداق بولۇپ قالامدۇيا، مۇئەللىم؟

— ياق، — دېدى مۇئەللىم كەسكىن ئىپادە بىلدۈرۈپ، — بۇ دېگەن پۇقرالار ئۆزلىرى پاي قوشۇپ قۇرغان كارخانا ھېسابلىنىدۇ. ھەممىڭلارنىڭ كارخانىنى نازارەت قىلىش، پايدا تەلەپ قىلىش ھوقۇقۇڭلار بولىدۇ.

— ئەمىسە مەن پاي قوشاي، مۇئەللىم.

— ماقۇل، ئاۋۋال ماۋۇ مۇددىئانامىگە قول قويۇڭ.

تۇنىياز مەمەت خىجىللىق ئارىلاش كۈلۈپ قويدى.

— بىللا، مۇئەللىم. مەن خەت يازالمايمەن.

— ئەمسە بارماق بېسىڭ. ھە، يەنە كىم بار؟

— مۇئەللىم، سىلىچە بۇ ئىش ئاقارمۇ؟ — دېدى سېۋەتچى كاسىگەر نۇرمەمەت ھاشىم. ئۇ سۆگەت، يۇلغۇن، توغراق چۇڭقۇر لىرىدا سېۋەت توقۇپ سېتىپ، يامان ئەمەس كىرىم قىلاتتى.

— ھازىرقى بازار ئېھتىياجىغا قارىغاندا چوقۇم ئاقىدۇ.

— قوشۇقمۇ ياسىغىلى بولامدۇ ئۇ زاۋۇتتا؟

— ياق، — دېدى مۇئەللىم كۇلۇپ، — ھەممىگىلار ئاشخانىلاردا تاماق يەپ باققان، بىر قېتىملا ئىشلىتىدىغان ئاق چوكىلار بارغۇ، ھە، شۇنىلا ئىشلەپچىقىرىمىز. ھەتتا لەڭپۇڭچىلار مۇ شۇ خىل چوكىلارنى ئىشلىتىدۇ ھازىر.

— نەگە ئاپىرىپ ساتىمىز؟ كوچىلاردا كۆتۈرۈپ يۈرۈپ ساتقىلى بولماس، ھەرقاچان؟

ناھىيە بازىرىدىكى توپ تارقىتىش ئورۇنلىرىغا ئۆتكۈزىمىز. بازارنى شۇلار ئاچىدۇ. دەسلەپتە سەل تەسرەك بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. كېيىنچە بىز ئىشلەپچىقىرىشنىلا بىلسەك، مال لازىم بولغانلار ئۆزى ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

— بولىدىغاندەك تۇرامدۇ نېمە، ئۇنداق بولسا ھەرىمىز قانچىلىكتىن چىقىرىمىز، مۇئەللىم؟

— قانچىلىك بولسا مەيلى، قاتنىشىدىغانلار ئاۋۋال مۇدىئانامگە قول قويىسىلەر.

— مۇددىئانامە دېگەن نېمە، مۇئەللىم؟

— ھەممىمىزنىڭ زاۋۇت قۇرۇش مۇددىئاسىنىڭ بىر يەردىن چىققانلىقى، ئۇنى قوللايدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرىدىغان كاپالەتنامە ياكى ۋەدە دەپ چۈشەنسەڭلارمۇ بولىدۇ.

— ئەگەر زىيان چىقىپ قالسىچۇ؟ — دېدى مۆمىن تەمبۇرچى. توي ـ تۆكۈنلەردە ۋە ئاللىقاندا سورۇنلاردا نەغمە ـ ناۋا قىلىپ جان باقىدىغان بۇ ئادەم سەل ھۇرۇن ئىدى. ئېتىز ئىشلە-

نى ئايالى قىلاتتى، ئۆزى نە ـ نەلەردە سورۇن قوغلاپ لاغايلاپ يۈرەتتى، ـــ زىياننى سىلى ئۈستىلىرىگە ئالامدىلا، بىز ئالىمىز ـ مۇ؟

بۇمۇ ئۆزگىچە بىر پىكىر بولغاندى. ئەلۋەتتە، كۈلكىنىڭ يېغىسى، يازنىڭ قىشى، كېچىنىڭ كۈندۈزى بولغىنىدەك، ياخشى ئىشنىڭمۇ يامان تەرىپىنى ئويلاپ قويۇشنى خاتا دېگىلى بولمايتى. مۇئەللىم ئەمدىلا بىرنەرسە دەي دەپ تۇرۇشىغا، ئەتراپتىكىلەر بەس ـ بەستە چۈرقىرىشىپ كەتتى:

ـــ راست، مۇئەللىم، زىياننى قانداق قىلىمىز؟

ـــ پاي قاتقان پۇلىمىز يوقاپ كېتەمدۇ؟

ـــ زىياننىمۇ پاينىڭ ئاز ـ جىقلىقىغا قاراپ تەقسىم قىلامدۇق؟

ـــ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىگە كىم مەسئۇل بولىدۇ؟

ئارقا ـ ئارقىدىن چۈشۈۋاتقان بۇ سوئاللار مۇئەللىمنى سەل گاڭگىرىتىپمۇ قويدى. ئۇ ئوقۇغان، بىر ئۆمۈر مائارىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ نۇرغۇن بالىلارنى تەربىيەلىگەن بولسىمۇ، تىجارەت ئىشىغا كەلگەندە تېخى تەجرىبىسى يوق، يەنىلا يېڭىياچە ئىدى. پەقەت ساياھەت جەريانىدا كۆرگەن يېڭىلىق، تەرەققىياتنىڭ تۈرتكىسىدە ئىلھاملىنىپ، مەھەللىسى ئۈچۈن بىرەر ئىش قىلىپ بەرمەكچى بولغانىدى. ئەمدى ئىش مۇھىم يەرگە كەلگەندە ئۇ بىردىنلا ئۆزىگە بېسىم ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئەسلىدە ئوغلى غەيرەتنى يارىدەمگە چاقىرسىمۇ بولاتتى. بىراق، ئابدۇناسىر مۇئەللىم دەسلەپتە بۇ ئىشنىڭ ئازراق شەپسىنى چىقىرىۋىدى، غەيرەت چورتلا رەت قىلدى: «قېرىغاندا ئۆزىڭىزگە ئىش تاپماي، سىڭگەن نېنىڭىزنى يەڭ، دادا، ـــ دېگەنىدى ئۇ، ـــ تىجارەت دېگەننىڭ بىر خىيىم ـ خەتىرى جىق. ئالىمادىس ئىش ئوڭغا تارتماي قالسا، ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ بولالمايسىز». مۇئەللىم ئوغلىنىڭ سۆزىگە قايىل بولمىدى. ئۇنىڭچە يۈرتداشلارنى

سەپەرۋەر قىلىپ زاۋۇتنى قۇرۇۋاتسىلا، ئىشنى دېتى بار بىرەرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزى ئارامخۇدا كۈننى ئالاتتى. ئۇنىڭغا زاۋۇتنىڭ پايدىسى، غوجايىنلىق ئورنى لازىم ئەمەس ئىدى. پەقەت مەھەللىسىگە بېيىش پۇرسىتى يارىتىپ بېرەلمىسىلا، شۇنىڭغا خۇش ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۇ ئىشنىڭ باشلىنىشىنى ھازىرچە ئوغلىغا ئېيتماسلىقنى قارار قىلغانىدى. تەييارلىقلار پۈتۈپ، ئىش ۋۇجۇدقا چىققاندا ئېيتسىمۇ كېچىكمەيتتى.

— مەن سىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ، زاۋۇت قۇرۇشنىلا ئويلىدىم، — دېدى مۇئەللىم، — كېيىن ئىشنى ئاراڭلاردىكى قابىلىراق بىرەرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن. پايدا ـ زىيان ئىشىغا كەلسەك، سوددا ھەققەتەن زىيان كۆرۈلىدىغان ئىشلارمۇ بولۇشى مۇمكىن. بىراق، ھەر قېتىم زىيان كۆرۈلگەندە ئۇنى بىر ـ بىر لەپ سىلەرگە چېچىش كەتمەيدۇ. يارىتىلغان پايدا ئارقىلىق زىيانىڭ ئورنىنى تولدۇرىمىز. زاۋۇتتا بىر ياكى ئىككى يىلنى قەرەل قىلىپ ھېسابات بوغمىز، نەق كىرىمدىن سىلەرگە پايدا ئايرىپ بېرىلىدۇ. سىلەر پەقەت قاتقان پېيىڭلارنىڭ پايدىسىغا ئېرىشىشنى بىلسەڭلارلا بولىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ جامائەت پەسكويغا چۈشتى.

مۇئەللىم خىلىلا جىددىيلەشكەنىدى. دېھقانلار زاۋۇت قۇرۇش، كارخانا باشقۇرۇشنىڭ نېمىلىكىنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمىگەچكە، ئۇنىڭ دېگەنلىرى بەئەينى تەجرىبىلىك بىر كارخانىچىنىڭ پىلان ـ تەدبىرلىرىدەك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى. لېكىن، مۇئەللىمنىڭ كارخانا باشقۇرۇش ئىلمىدىن تولۇق خەۋىرى يوق، پەقەت تېلېۋىزور خەۋەرلىرىدىكى كارخانىچىلارغا ئائىت پىروگراممىلاردىن، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئاڭلىغان ۋە ياكى دەرسلىكلەردىكى ئاراىلاپ ئۇچراپ قالىدىغان قىسقا ـ قىسقا بايانلاردىن بىلگەنلىرى بويىچىلا چۈشەندۈرۈش بەرگەنىدى. ئۇنىڭ ئورۇنلۇق بولغان ـ بولمىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلىپ كەتمەيتتى.

نېمىلا بولمىسۇن، جامائەت ئاخىر قايىل بولۇشتى. مۇددىئا-نامىگە قول قويىدىغان كۈنى ئۇلار مۇئەللىمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يىغىلىشتى. بۇ يەردە بىر خىل قاينام - تاشقىنلىق كەيپىيات ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. كىشىلەر پات ئارىدا بۇ مەھەللىدە بولىدىغان يېڭىلىقنى تېزرەك كۆرۈشكە تەقەززا بولۇۋاتاتتى. ئەلۋەتتە ئائىلە مۇددىئانامىگە قول قويۇشتى. يەنە بىر قىسىملار ئىشىنىڭ تەرەققىياتىغا قاراپ باقماقچى بولۇپ، تەلەي سىناش غەرىزىدە تۇرۇپ قالغانىدى. بۇ، مۇئەللىمنىڭ ئويلىغىنىدەكمۇ كۆپ ئېشىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ قىزغىنلىقى مۇئەللىمنىڭ ئىرادىسىنى تېخىمۇ چىڭىتتى، روھىنى كۆتۈرۈۋەتتى.

سۇلايمان بىرىنچى بولۇپ مۇددىئانامىگە قول قويۇپ، پۇل تاپشۇردى. ئۇ بانكىدىن بەش مىڭ يۈەن قەرز ئالغانىدى. بەش مىڭ يۈەننى گەرچە بەك جىق پۇل دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ، سۇلايمان ئۇچۇن ئەڭ چوڭ تەۋەككۇلچىلىك ھېسابلىناتتى.

پاي قېتىلغان پۇل بىر يۈز سەكسەن ئۇچ مىڭ يۈەن بولۇپ چىقتى. ئابدۇناسىر مۇئەللىم بۇرۇن كەنتنىڭ بوغالتىرلىق خىزمىتىنى ئىشلىگەن ئېزىز مەخسۇتنى بۇ قېتىمقى مەبلەغ باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى. سۇلايمان ئۇنىڭغا يارەملىشىدىغان ۋە زاۋۇتنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى مۇئەللىمگە ھەمكارلىشىپ ئىشلىشىپ بېرىدىغان بولدى. قالغان ئىشلارنى زاۋۇت پۈتكەنده پايچىلارنىڭ مۇزاكىرىسىگە قويۇپ ئاندىن بېكىتىش قارار قىلىندى. قارىماققا بۇ ئۇرۇنلاشتۇرۇش خېلى ئەتراپلىق بولغانەدەك تۇراتتى. مۇئەللىم ئىگىلىگەن دەسلەپكى ئۇچۇردا، چوكا ياسايدىغان ئۇ زاۋۇتنىڭ ئۇسكۇنىلىرىگە 200 مىڭ يۈەننىڭ تۆپسىدىرەك پۇل كېتىدىغانلىقى مەلۇم بولغانىدى. شۇنداق ھېسابلىغاندا قىرىق - ئەللىك مىڭ يۈەن كەملەيدۇ دېگەن گەپ. ئاساسلىق مەبلەغ ھەل بولغانكەن، ئۇنچىلىك پۇلنىڭ غېمىنى قىلىش ئازچە تەس ئەمەس ئىدى. زاۋۇت جاھازىسى مۇشۇ مەھەللىگە دەس-

سىگەن كۈنى كىشىلەرنىڭ ئىشەنچى تېخىمۇ ئاشاتتى، مەبلەغمۇ ئۆزلۈكىدىن ھەل بولۇپ كېتەتتى. شۇڭلاشقا، مۇئەللىم باشقا ئىشلارنى قۇيۇپ تۇرۇپ، ئىچكىرىدىكى شۇنداق ئۇسكۇنىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇت بىلەن ئالاقە ئورنىتىشنىڭ يولىغا چۈشەتتى.

مۇئەللىم ئىچكىرىنى ساياھەت قىلىپ، جىق يەرلەرنى، جىق ئىشلارنى كۆردۈم دەپ ئويلىغان بىلەن، ئۇنىڭ كۆرگەنلىرى يەنىلا تېخى مىڭنىڭ بىرىگە تۇغرا كەلمەيتتى. زاۋۇت قۇرۇش قىزغىنلىقى بولغان بىلەن، ئۇسكۇنىلەرنى نەدىن سېتىۋېلىشنى بىلمەيتتى. ھېلىمۇ يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ ئىشلەۋاتقان ساۋاقدىشى ھوشۇر ھاپىزنىڭ ئوغلى كەنجى تور ئارقىلىق مۇشۇنداق ئالاقە بىلەن ئاز ـ تولا شۇغۇللىنىدىغان بولۇپ چىقتى. مۇئەللىم كەنجى بىلەن بىر كۈن كومپيۇتېرنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، ئىچكىرىدىكى نۇرغۇن شىركەتلەر بىلەن ئالاقىلەشتى، ئاخىر شەندۇڭ ئۆلكىسىدە بۇنداق زاۋۇتلارنى كۆپ ئىشلەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى. شۇ ئاردا بىر ۋاستىچىلىك شىركىتى ئۇچۇر يوللاپ، ئەرزان باھادا بۇ خىل زاۋۇت بىلەن تەمىنلىيەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەگەر تەپسىلىي ئادرېسىنى يوللاپ بەرسە، بىر ئادەم بېرىپ سودىدا پۈتۈشۈش ۋە ئۇسكۇنىلەر يېتىپ بارغاندا قۇراشتۇرۇپ، ئىشقا كىرىشتۈرۈشكە مەسئۇل بولىدىغان بولدى. مۇئەللىم ئىشنىڭ بۇنچىلىك ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

مۇئەللىم بۇ خەۋەرنى مەھەللىدىكىلەرگە ئېيتمۇدى، ھەممەيلەن خۇش بولۇشۇپ كەتتى.

ئارىدىن ئون كۈن ئۆتكەندە راستلا بىر ئادەم ئۇلارنى ئىزدەپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدىكى ماتېرىيالدا چوكا زاۋۇتىنىڭ ھەر خىل سۈرەتلىرى بار ئىدى. ئۇ زاۋۇتنىڭ ئىشلىتىلىشى، ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى، باھاسى قاتارلىقلارنى تەپسىلىي چۈشەندۈردى.

مۇئەللىم ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر زاۋۇتنى تالليۋالدى. مۇئەللىم ئىچكىرىدە بۇ زاۋۇتنىڭ مەشغۇلات ئىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەچكە، پايچىلارمۇ ئۇنىڭ تاللىشىغا قوشۇلدى. ئەمەلىيەتتە مۇ ئۇلار زاۋۇتنىڭ ھېچنېمىسىنى چۈشەنمەيتتى.

زاۋۇت باھاسى ئىككى يۈز ئوتتۇز مىڭ يۈەنگە توختام بولدى. مۇئەللىم ئۆزىنىڭ بانكىدىكى پۇلىنى پاي پۇلىغا قېتىپ ئىككى يۈز ئون مىڭ يۈەن تەخلىگەنىدى. قالغان يىگىرمە مىڭ يۈەننى زاۋۇت يېتىپ كەلگەندە بېرىدىغانغا كېلىشىپ، پۇلىنى تاپشۇردى ۋە ئىككى تەرەپ سېتىش ـ سېتىۋېلىش توختامنامىسىگە قول قويۇشتى.

ـــ ماڭا ئەمدى زاۋۇت قۇرىدىغان ئورۇننى كۆرسىتىڭلار، ـــ دېدى ۋاستىچى خادىم پۇلنى ساناپ ئالغاندىن كېيىن.

مۇئەللىم بېغىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى بوش يەرنى زاۋۇت قۇرۇشقا پىلانلاپ قويغانىدى. بىراق، ۋاستىچى خادىم كۆرۈپ بېقىشنى چايقىدى،

ـــ بۇ يەر بولمايدىكەن.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ ئورنى تار ئىكەن. يەنە سۇ مەسىلىسىمۇ مۇھىم، چوكا ئىشلەشتە باشتىن ـ ئاخىر سۇ بىلەن ئارىلىشىپ ماڭىدىغان گەپ. سۇ كەم بولسا زادى بولمايدۇ. ھېچبولمىغاندا ئۇچ ئورۇنغا بېتون كۆلچەك ياسىلىشى كېرەك.

ئۇلارنىڭ بېشى قاتتى. مەھەللىدىغۇ يەر كۆپ، لېكىن ھەممە يەر خەقنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا، بىر پۇڭ يەرنىمۇ خالىغانچە ئىشلىتىشكە بولمايتتى. يەرنىڭ گېپىنى چەققاندا پايچىلارمۇ بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئۇندىمەي تۇرۇۋېلىشتى. كۆپ ساندىكىلەرنىڭ كۆڭلىدە، «بىز مۇئەللىمگە پۇل بەردۇق، قالغان ئىشنىڭ ھەممىسىنى ئۇ ئۆزى ھەل قىلىشى كېرەك، چۈنكى زاۋۇت قۇرۇشقا ئۇ بىزنى باشلىغان» دېگەن بىر ئوقۇم ھۆكۈم سۈرەتتى. ئىش

يەرنىڭ گېپىگە تاقاشقاندا ئۇلار ھەممىنى مۇئەللىمگە تاشلاپ قويۇپ، بىردىن ـ ئىككىدىن تارقىلىپ كېتىشتى.

مۇئەللىم بىر ئوبدان كېتىۋاتقان ئىشنىڭ ئويلىمىغان يەردىن قىيىنچىلىققا يولۇققىنىنى كۆرۈپ سەل گاڭگىراپ قالدى. يۈرتداشلىرىنىڭ ئەلپازىغا قاراپ، ئۇلاردىن ئەمدى ئۈمىد كۈتۈشكە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغىنىدا، بىردىنلا بۇ ئىشقا ئالدىراپ تۇتۇش قىلىپ قالغىنىغا تۇنجى قېتىم ئۆكۈندى. ئامانىڭ ئىشىنى قىلىش ھەقىقەتەن تەس ئىدى. دېھقانلار بىرده بولسا قاتمال، بىرده بولسا تەلەي سىناش غەرىزىده تۇرۇۋېلىپ ئىشنى ئاقسىتاتتى. بۇ تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويغۇچى مۇئەللىم ئۆزى بولغاچقا، يا ئۇلارغا تەنە ـ دوق، ئاچچىق قىلالمايتتى.

ـــ ئەمىسە ... ـــ دېدى مۇئەللىم تىترەك ئاۋازدا، ـــ ماۋۇ كۆچەتلەرنى قومۇرۇپ ...

ۋاستىچى خادىم شاخلاردا مەرۋايىتتەك پارقىراپ تۇرغان، ئەمدىلا سارغىيىشقا باشلىغان ئۆرۈكلەرگە، كۆك غورىلىرى بۇدۇشقاقتەك ساڭگىلىشىپ تۇرغان ئالما، نەشپۈتلەرگە قاراپ قويدى.

ـــ بۇلارنى بۇزۇشقا كۆڭۈللىرى چىدامدۇ؟

مۇئەللىمنىڭ يۈرەكلىرى ئېچىشىپ كەتتى. بۇ باغقا ئۇ نۇرغۇن ئەجىر قىلغانىدى. مېۋىلىرى سەرخىل بولۇپلا قالماي، مەنزىرىسىمۇ بەك ئېسىل ئىدى. ياز كۈنلىرى مۇئەللىم ئۇچۇن بۇ باغ خۇددى بېھىشنىڭ ئۆزى ئىدى. ھاۋاسى روھقا قۇۋۋەت، تەنگە راھەت بېغىشلايتتى. مۇئەللىم ھەقىقەتەن ئېغىر سىناقلا دۇچ كەلگەنىدى. مەھەللىدىكىلەر ئۇچۇن بىر ئىش قىلىپ بېرەمەن دەپ، مانا ئەمدى شۇنچە يىل پەرۋىش قىلغان كاتتا بېغىنى ژەيران قىلىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ كېچىكىنىڭ ئوتتۇرىغا كېلىپ قالغان، ئەمدى ئارقىغا يېنىشقا بولمايتتى، مەيلى قانچىلىك جاپا تارتىشىدىن، قانچىلىك بەدەل كېتىشىدىن قەتئىينەزەر ئالدىغا

قاراپ مېڭىشى كېرەك ئىدى.

مۇئەللىم چوڭقۇر ئۇھ تارتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن پىغانى سەل بوشىغاندەك بولۇپ، مەيۈسكىنە كۈلۈپ قويدى.

ــ ئامال يوق، بىزدە «ئاتقا مىنگەشمەك، مىنگەشكەندە كاسىسام ئاغرىدى دېمەك» دەيدىغان بىر ماقال بار. «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس»، قومۇرايلى.

ۋاستىچى ئىچى سىيرىلغان ھالدا باغقا يەنە بىر قېتىم نەزەر سېلىپ چىقتى. ئەمما، ئۆزىنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقلۇقىنى ئويلاپ، ئۇ تۈيغۇلاردىن ۋاز كەچتى. كۆڭلىدە ئۆز خامچوتىنى سوقۇشقا كىرىشتى.

مۇئەللىم كۆچەتلەرنى قومۇرۇشقا بىرنەچچە ئادەمنى يارداملىگە چاقىرىشقا تەرەددۇتلاندى. ئۇنىڭ ئېسىگە بىرىنچى بولۇپ سۇلايمان كەلدى. ئۇ بۇ قۇرۇلۇشتىكى مۇھىم ئادەملەرنىڭ بىرىسى بولسىمۇ، ئىككى كۈندىن بېرى جاڭگالدىكى شاللىقنىڭ يار ئېلىپ كەتكەن تىرگەنلىرىنى ئوڭشاش بىلەن بولۇپ كېتىپ، مۇئەللىمنىڭ ئىشلىرىغا قارىشالمىغانىدى. ۋاستىچى بىلەن بولغان سودىنىمۇ كۆرەلمىگەنىدى. مۇئەللىم ئۆزىنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقىدىغان بۇ بالىغا جىق ئىشلارنى چۈشەندۈرگۈسى، كۆڭلىدىكى مۇڭ ـ پىغانلىرىنى تۆككۈسى كېلەتتى. بىراق، جامائەتنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، يەنىلا چىشىنى چىشلەپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى.

مۇئەللىمنىڭ بېشى قېتىپ، ئۇنى ئويلاپ ئولتۇرغاندا سۇلايمان ئۇستىبېشىدىكى پاتقاقلارنى ئادالاشقىمۇ ئولگۇرمەيلا بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى.

ــ قانداق بولدى، مۇئەللىم؟ ــ دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ.

مۇئەللىم كۆڭلىدىكى مەيۈسلۇكنى يوشۇرالمىدى. كۆزلىرىدە ئاچچىق بىر ئەلەم يالتىراپ تۇراتتى.

ــ توختاملىشىپ پۇل تاپشۇردۇق، ــ دېدى ئۇ بىئارامىلىق

ئىچىدە.

سۇلايمان ئۇنىڭ تازا خۇشال ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ، يەنە سورىدى:

— يەنە بىرەر ئىش بارمۇ، مۇئەللىم؟

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۇھ تارتىپ قويدى. كۆزلىرى قىيىال-ماسلىق نەزىرى بىلەن باغ ئىچىگە تارتىشۇاتاتتى.

— ئورۇن مەسىلىسى ...

— بۇ يەر بولمامدىكەن؟

— ھەئە، تار ئىكەن دەيدۇ. يەنە سۇغا يېقىنراق يەر بولمىسا بولمايدىكەن.

سۇلايمانمۇ خىيالغا پاتتى. ئىشلار مۇشۇنچىلىك يەرگە كەل-گەندە، بەل قويۇۋېتىشكە زادىلا بولمايتتى.

— ئەمىسە بىرەركىمنىڭ يېرىنى ئالساقچۇ؟

— قارىسام ئۇلاردا يەر بېرىدىغان خىيال يوق.

— قانداق قىلىشنى ئويلاۋاتىدىلا؟

— بىلمىدىم، ئۇكام، بۇنداق دوقالغا دۇچ كېلىشىمنى ئويلاپمۇ باقماپتىكەنمەن. باغنى بۇزىدىغان ئوخشايمەن.

— ئۇنداق قىلمىسىلا، مۇئەللىم. بۇ باغنى بۇزمايلى.

— باشقا ئامال يوق، ئىشنى تەڭ قاپتالدا توختاتقىلى بول-مايدۇ.

— شۇنداقتىمۇ ...

— بىر قارارغا كېلىپ بولدۇم. ۋاستىچى بىزنى يەرنى تېزرەك كۆرسىتىشكە ئالدىرىتىۋاتىدۇ. زاۋۇت ئورنىنى پىلانلاپ بېرىپ ناھىيەگە قايتىدىكەن.

— نېمىشقا؟

— زاۋۇت كەلگۈچە شۇ يەردە مېھمانخانىدا تۇرىدىكەن.

— بىر جىددىيچىلىك بولغۇدەك ئەمىسە.

— شۇنداق. سىز كۆچەتلەرنى قومۇرۇشقا ياردەملەشسىڭىز.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۇنداق دېگەنبىلەن، سۇلايمانىنىڭ كۆڭ-چەتلەرنى قومۇرۇشقا قولى بارمايتتى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ خىيالىغا ئۆزلىرىنىڭ ئۆستەڭ بويىدىكى ئورمان سېپىلىنغان ئۈچ بۇرجەك بىر پارچە يېرى كېپىپ قالدى. ئۇ يەر ئەسلىي بىر يارداڭلىق بولۇپ، نەچچە يىل ئاۋۇال سۇلايمان ئىنىلىرى بىلەن تۇزلەپ يەر ئېچىۋالغانىدى. تۇپرىقى قۇمساڭغۇ، يەنە كېپىپ يول بويى بولغاچقا، چارۋا مالالار تېرىغان زىرائەتلەرنى يەپ كېتىپ تۇزۇك ھوسۇل ئالالمىغاچقا، كۆچەت قويۇپ، ئورمانلىق قىلىۋەتكەنىدى. ياغاچلىرىنىڭ ئالدى ھازىر ئۆيگە جەگە بولغۇدەك چوڭايغانىدى.

— بىزنىڭ ... ھېلىقى ئۆستەڭ بويىدىكى ئۈچ بۇرجەك يەر قانداق بولار، مۇئەللىم؟

— ئۇ يەر ئورمانغۇ؟

— شۇنداق. يول بويى ھەم سۇغا يېقىن.

— بولدىلا ئۇكام، بەرىبىر يەنە شۇ ئورمانىنى بۇزىدىغان ئىش، ھەممىسىدە ئوخشاشلا قۇربانلىق بېرىشكە توغرا كېپىدىكەن.

— بىراق ... بىراق مۇئەللىم، ئورمان دېگەن بەرىبىر كېسىلىدىغان نەرسە، باغ ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. يەنە كېپىپ زاۋۇتنى ماڭدۇرۇش ئۈچۈنمۇ ياغاچ كېرەكقۇ؟

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۇنىڭ ئويلىرىنى توغرا تاپتى. لېكىن، بۇ سۇلايمانىنىڭ قارارى بىلەن ھەل بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇمىد خىلىل ئائىلە باشلىقى، ئاتىنىڭ رۇخسىتى بولماسا، بىر بالىنىڭ قارارى نېمىگە ھېسابقا!

— بۇ پىلانىڭىزغۇ بولىدىكەن، بىراق ئاتىڭىز ...

— ئاتامنىڭ زاۋۇت قۇرۇشقا بولغان قارىشى ياخشى، مېنى باشتىلا قوللىغان. ھېلىمۇ گېپىمنى يېرىماس دەيمەن.

— ئەمىسە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېقىڭ.

— ئاۋۇال يەرنى بۇ كىشىگە كۆرسىتىپ باقايلى.

ـــ ماقۇل.
مۇئەللىم ۋاستىچىنى باشلاپ ئۆستەڭ بويىغا باردى.
يەرنى كۆرگەن ۋاستىچىنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.
ـــ مانا، مانا، زاۋۇت قۇرۇشقا بۇنىڭدىنمۇ ئەپلىك يەر بولماس. ھەتتا چوكا ماتېرىيالىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئىكەن.
ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۇستىدىن ئېغىر بىر يۈكنى ئىرغىتىۋەتكەندەك يەڭگىللەپ قالدى. چىرايىمۇ ئېچىلدى.
ـــ ئەمىسە ... مۇشۇ يەرگە قۇرايلى. پىلانىنى دەپ بېرىڭ.
ـــ مەن ناھىيەگە قايتىپ ئىككى كۈندىن كېيىن كېلەي. ئۇنىڭغىچە دەرەخلەرنى كېسىپ، يەرنى ئېچىپ تەييار قىلىڭلار.
ـــ ماقۇل.
ـــ مەنمۇ قايتىپ، ئاتام بىلەن سۆزلىشىپ كېلەي، ـــ دېدى سۇلايمان.
ـــ بولىدۇ، ئوكام، تېزرەك بولۇڭ.
ـــ تېز بولىمەن، خاتىرجەم بولسىلا، مۇئەللىم.
ئابدۇناسىر مۇئەللىم باشقا گەپ قىلماي بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھەم خۇشاللىق، ھەم تەشۋىش، ئۇمىد ۋە ئۇمىدسىزلىك تىركەشمەكتە ئىدى.

5

تومۇز يېتىپ كەلگەچكە، شال مايسىلىرىنىڭ سۇغا بولغان ئېھتىياجى تېخىمۇ كۈچىيەتتى. بىر ئېرىق سۇنى ھەممە ئادەم تالىشاتتى، ھەممىسى ئېچىقىلرىنى يوغان ئېچىپ ئۆز شاللىقىغا جىقراق سۇ باشلىۋېلىشقا تىرىشاتتى. ھەتتا بەزىدە سۇ تالىشىش سەۋەبىدىن جېدەل ـ ماجىرامۇ يۈز بېرىپ تۇراتتى. شۇنداق چاغلىرىدا ئۇلار بىر مەھەللىلىك، قولۇم ـ قوشنا ئىكەنلىكىلىرىنىمۇ ئۇنتۇپ، « بۆرە تېرىسى»نى كىيىشەتتى، بىر ـ بىرىگە زادىلا يۈز ـ

خاتىر قىلىشمايتتى. سۇ سەۋەبىدىن ئادەملەرمۇ سۇدەك سوغۇق-لىشىپ كېتەتتى.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى ئۆستەڭنىڭ سۈيى تۈيۈق-سىز ئاۋۇپ كەتتى. ئېرىق بېشىدىكى توسۇق پۈتۈن ئېلىۋېتىل-گەچكە، بىر توپ توسۇن ئاتتەك چاپچىپ، دولقۇنلاپ كېلىۋاتقان سۇلار ئېرىققا يوپۇرۇلدى. ئېرىق لىق تولدى. شال ئېچىقلىرىنىڭ ھەممىسى چوڭ ئېچىۋېتىلگەنىدى. شال ئېتىزلىرى ھەش - پەش دېگۈچە ياغ كەملىگەن چىنىدەك لىپىلداپ كەتتى، ئاندىن قىر ئاتلاپ تېشىشقا باشلىدى. قىرلار يار ئالدى، ئېچىق ئېغىزى ۋە يار ئېلىپ كەتكەن تىرگەننىڭ قاپتاللىرىدىكى شال مايسىلرىنى لاي بېسىپ كەتتى. بۇ خۇددى «نىيىتى يامانىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەندەك بىر ئىش بولغانىدى. شال ئىگىلىرى نەچچە كۈنگىچە قىر ئۆڭشاش، شالنىڭ لېيىنى تارتىش بىلەن ھەلەك بولدى. سۇلايمانمۇ ئىنىسى ئىسمايىل بىلەن ئىككى كۈن ئىشلەپ ئاران شاللىقنىڭ تىرگەنلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى. ھەممىسى دەردىنى ئېچىدە بىلىشەتتى، سۇ تالىشىش، نىيىتى يامانلىقنىڭ ئاقىۋىتىدىن پۇشايمان قىلىشاتتى.

ئۆمەر خېلىل شاللىقنى ئايلىنىپ، يار ئېلىپ كەتكەن قىر-نىڭ پۇختا ئۆڭشالغان - ئۆڭشالمىغانلىقىنى تەكشۈرۈپ چىققاز-دىن كېيىن، دەريا بويى تەرەپتىكى سۆگەتلىككە بېرىپ بىردەم ئولتۇردى. كۈن تىكلەنگەن، قىزىق ئاپتاپ گويا ئوتنىڭ تەپتىدەك زېمىنغا ھەمله قىلاتتى. دەريادىكى سۇ ئۇلۇغلۇقىغا باقماي، خۇد-دى ھاردۇق يەتكەن تايچاقلاردەك شاۋقۇن ئاۋازىمۇ سۇسلاپ كەتكە-نىدى. ئەتراپ چەكسىز ۋە تىمتاس بولۇپ، ئادەمگە ۋاقىت چاقى تولىمۇ ئاستا ئايلىنىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. ئۆمەر خېلىل سۇ يۇزىدىكى قۇياشنىڭ ئەكس نۇرىغا كۆزلىرى بەرداشلىق بېرەلمە-گۈچە قاراپ تۇردى. دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ پاكىز ۋە شۇن-داقلا ئەڭ كۈچلۈك نەرسە سۇ بولسا كېرەك. ئۇنىڭ قەدىمى يەت-

كەن يەردە ھاياتلىق بەرپا بولاتتى. دۇنيا گۈزەللىككە، مەئىشەتكە تولاتتى. سۇنى سۆيمەيدىغان، ئۇلۇغلىمايدىغان ئادەم بولمىسا كېرەك. سۇغا قاراپ ئولتۇرسا، كۆڭۈلدىكى غەمنى ئالمدۇ دەيدىغان گەپ بار. بۇنىڭ راست ـ يالغانلىقى ئۆمەر خېلىل ئۇچۇن بەرد-بىر، بىراق ئۇ سۇغا قاراپ ئولتۇرۇشقا ئامراق. ئۇنىڭ ئۇچۇن سۇ كۆڭۈلدىكى غەمنى ئېلىپلا قالماي، تىنىمسىز ھاياتنىڭ داۋا-مىدەك، خۇددى ئۇنىڭغا: «ئالدىرىما، ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال، دۇنيادا ھېچ نەرسە ئارقىسىغا قايتقان ئەمەس. ئۆتكەنگە ئۆكۈنمە، ئىلكىدە بارىغا پۇختا بول، كۇنلەرنى غەنىيمەت بىل، مەنىلىك يا-شا» دەۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. شۇڭا، ئۇ كەلگەن كۇلپەتلەرگە سەۋرى قىلىشقا، كۆڭلىنى ئازادە تۇتۇپ، ئاھ ئۇرماسلىققا تىرىشىدۇ. لېكىن، بۇنى قىلىش بەك تەس ئىدى. ئىنسان ھالقىلىق يەرگە كەلگەندە يەنىلا تەمتىرەيدۇ، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى پەش قىلغۇ-سى كېلىدۇ، ئاجىزلىقىغا تەن بېرىدۇ. نەتىجىدە غەم ـ قايغۇ يە-نىلا ئۇنى ئورىۋالىدۇ. نېمە چارە؟! شۇنداقتىمۇ ياشىماي بولمايدۇ. ئادەمنىڭ روھى نۇرغۇن نەرسىنى سېغىنىدۇ، موھتاج بولىدۇ. ئۇنىڭ بەزىلىرى ئەڭ ئاددىي، كۇندە دېگۈدەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان نەرسە بولۇشى، يەنە بەزىلىرى ئادەم مەڭ-گۈ ئېرىشكىلى بولمايدىغان نەرسە بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنداق نەرسىلەر ئۇچۇن كىشىلەر ھامان ئۇمتۇلۇش ئىچىدە ياشايدۇ. غا-يە ۋە تەسەللىنىڭ قىممىتىنى ھەركىم ئۆز تالىشى بويىچە ئۆل-چەيدۇ. ئۇنىڭ مەڭگۈ باھاسى بولمايدۇ ...

ئۆمەر خېلىلنىڭ ھاياجانلىق ۋە چەكسىز خىيالىنىڭ ئايىغى ئۇزۇلۇپ قالدى. سۆگەت سايىسىغا كىرىۋالغان بىر توپ پاشا ئۇ-نىڭغا ئارام بەرمىگەنىدى. يۇز ـ كۆزلىرى، بەدىنىنىڭ ھەرقانداق ئوچۇق يېرىگە ئۇلار توپ ـ توپ بولۇپ ھۇجۇم قىلىشاتتى. ئۇ شاپىلاقلاپ ئۇلگۈرەلمەي قالغاندا، قانغا تولغان قېپقىزىل قور-سىقىنى تەستە كۆتۈرۈپ ئۇچۇپ كېتىشەتتى. ئۆمەر خېلىل ئۇ-

لۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. «بۇ ھاياتتا ھېچ ـ قانداق غەم ـ غۇسسىسىز، كۈشەندىسىز ياشايمەن دېيىش مۇمكىن ئەمەس ئىكەن، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ـــ مۇشۇ كىچىككىنە پاشا ـ مۇ ئادەمنى بوزەك قىلىپ ئارامنى بۇزۇۋاتسا.»

ئۇ سۆگەت سايىسىدىن ئاپتاپقا چىقتى. قۇياشنىڭ كۆيدۈ ـ رۈشىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن پاشىلار ئۇنى تاشلاپ سايىگە قې ـ چىشتى. ئۇ كەشنى قولىغا ئېلىپ، سۇ تاشقاندا پاتقاق بىسىپ كەتكەن يوللار بىلەن قەدەمدە بىر تېيىلىپ يۇرۇپ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

دەرۋازا ئۇلۇغ ئوچۇق تۇراتتى. ئۇستىبېشىدىن ئاچچىق تەر پۇرقىراپ كەتكەن ئۆمەر خېلىل ھويلىغا كىرىپلا ئۇزۇم بېدىشى ئاستىدىكى سۇپىغا ئۆزىنى تاشلاشقا ئاران ئۇلگۈردى. جاڭگال بە ـ لەن ئۆينىڭ ئارىلىقى ئۇچ كىلومېتىردىن ئاشاتتى. ئۆمەر خې ـ لىلدەك ياشانغان ئادەم ئۇچۇن پىژغىرىم ئىسسىقتا بۇنچە يولنى بېسىش ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس ئىدى. ئۇ «ئۇھ» دەپ بېشىنى ياستۇققا قويدى. بىراق، بۇلۇڭدىكى قوي قوتىنىدىن كېلىۋاتقان چىلە پۇرىقى دىمىقىغا كىرىپ، كۆڭلىنى ئاينىتىۋەتتى. نەچچە كۈندە ئۇ بۇنى ھېس قىلمىغانىدى. بۇگۈن ئاپتاپىنىڭ تەپتىدە قىغىنىڭ پۇرىقى كۈچەيىپ كەتكەندۇ ياكى ئۇ سىرتنىڭ ساپ ھا ـ ۋاسىدا ئۇزۇنراق تۇرغاچقا، ھويلىدىكى غەيرىي پۇراقنى تېزرەك ھېس قىلىپ قالغاندۇ. نېمىلا بولمىسۇن، ئۇ بىئارامىلىقتىن قۇ ـ تۇلالمىدى. كاللىسىدا يەنە نۇرغۇن خىياللار چالغىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىدىكى بۇ ئايىغى چىقماس خىيالدىن ھەيران قالاتتى، زې ـ رىكەتتى، خىيالدىن قۇتۇلالماي ھېرىپ كېتەتتى. بىراق، تۇۋۈى تېشىلگەن چېلەكتەك، كاللىسىغا توختىماي ئېقىپ كىرىۋاتقان خىيالنى توسۇشقا ئامالسىز قالاتتى.

ـــ مەجەزلىرى يوقمۇ نېمە؟ ـــ دېدى رابىخان ئۇنىڭ بېشى ـ غا كېلىپ.

ئۆمەر خېلىل كۆزىنى ئېچىپ ئايالىغا قارىدى.

— ھېرىپ قاپتىمەن.

— بۇ ياشقا كەلگەندە ئېتىز ئىشىنى بالىلارغا قويۇۋەتسىلە-مۇ بولاتتى، — دېدى رابىخان ئېرىگە كۆيۈنۈپ.

— تېخى ھېچ ئىشقا يارىمىغۇدەك بولۇپ قالمىدىمغۇ؟!

— گۇس - گۇس كەتمەن چاپىدىغان چاغلىرى كەتتى - دە.

— شۇنداقتىمۇ، مىدىرلاپ تۇرماي بولمايدۇ، خوتۇن. ھە، با-لىلار كۆرۈنمەيدۇغۇ؟

— گۈلقىز تۇنۇگۈن نەۋرىمىزنى چوڭ دادا، چوڭ ئاپىلىرىغا كۆرسىتىش ئۈچۈن بازارغا كەتمىدىمۇ، ھېلىغىچە قايتىپ كې-لەر.

— ئوغۇللارنى دەيمەن؟

— ھە... سۇلايمان شۇ زاۋۇتنىڭ ئىشى بىلەن مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە چىقىپ كەتتى. ئىسمايىل تىراكتورنى بىرنېمە قىلىمەن دېدىمۇ، ئەيتاۋۇر بىر يەرگە ماڭدىغۇ.

ئۆمەر خېلىل ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ ھەسرەت چەككىنى ئەمەس، بەلكى ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان ئىشى ئىدى. ھەر قېتىم چوڭقۇر نەپەس ئالغاندا ئىچى بوشاپ، يەڭگىل-لەپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى.

— بىرەر ئىش بارمىدى، دادىسى؟ — دېدى رابىخان ئۇنىڭ ئەپتىگە قاراپ.

— ھويلا ئىچى چىلە پۈراپ كېتىپتۇ.

— ھە ... — رابىخان ھاۋانى ئىچىگە تارتىپ ھىدلاپ باقتى، — شۇنداقتەك تۇرىدۇ، ئەسلىي قوتانىنى ھويلىنىڭ سىرتىغا قىلىدى-غان ئىش ئىكەن، شۇنىڭدا ھويلىمۇ پاكىز تۇراتتى، بۇنداق سې-سىق پۈراقمۇ بولمايتتى.

— بالىلار قىغنى تارتىۋەتسە بولاتتى.

— ئىسمايىل كەلسە بىر گەپ بولار.

شۇ ئاردا ھويلىغا سۇلايمان كىرىپ كەلدى. سۇپىدا ياتقان ئاتىسىنى ۋە ئۇنىڭ بېشىدا قاراپ ئولتۇرغان ئاپىسىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى.

— مىجەزىڭىز يوقمۇ، ئاتا؟ — دېدى ئۇ كۆڭلىدە ئاتىسىغا قارىتا بىر ئەندىشە پەيدا بولۇپ.

ئۆمەر خېلىل بېشىنى كۆتۈردى.

— سالامەتمەن، بالام. شاللىقنى يوقلاپ كېلەي دەپ جاڭگالغا بارغانىدىم، قايتقۇچە سەل چارچاپ قاپتىمەن.

— ئۆيدە ئارام ئالسىڭىزمۇ بولاتتى، بىكار ئاۋارە بوپسىز. قىرلارنى پۈختا ئوڭشۇۋتكەنىدۇق. سۇمۇ كەڭرى ئىكەن.

— كۆڭلۈم تىنمىدى، بالام. بىر يىللىق ئەجرىمىز تۇرسا، خاتىرجەم بولالمىدىم. بىر - ئىككى كۈن سۈسىز قالسىمۇ مەيلى ئىدى، لېكىن لاي بېسىپ كەتسە شال تۇگىشىدۇ.

— ئېقىپ چۈشكەن پاتقاقلار قېتىپ بولغۇچىلا تازلىۋەتكەچكە، مايسىلارغا زىيان يەتمىدى.

— كۆردۈم، بالام، ياخشى قىپسەن، — ئۆمەر خېلىل رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى.

— چاي ئىچكەچ ئولتۇرامسىلەر؟ — دېدى رابىخان، — تاماق قىلالمىغانىدىم.

— ئۆيگە كىرىپ ئىچەيلى.

ئۆي ئىچى سالقىن ئىدى. سوقما ۋە كېسەك ئۆيلەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، قىش پەسلىدە ئىسسىق، ياز پەسلىدە سالقىن بولاتتى. بېتون، خىش قۇرۇلمىلىق ئۆيلەر پۈختا بولغان بىلەن بۇ خىل ئالاھىدىلىكتىن مەھرۇم ئىدى. ياز كۈنلىرى تونۇردەك ئىسسىپ كېتەتتى. لېكىن، ھازىر ئۆيلەر بىر - بىرلەپ خىش قۇرۇلمىغا ئۆزگىرىشكە باشلىدى. بۇنداق قىلمىسا زامانغا ماس كەلمەي قالاتتى. تەرەققىيات دېگەن شۇ، بىرىدە قۇربان بېرىپ، بىرىگە ئېرىشىدىغان گەپ. كونا چاپاننى ئىسسىق ئىدى دەپ، يېـ

كۆي چاپان كىيگىلى ئۇنىمسا قاملاشمايدۇ ـ دە؟!

ئۇلار چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغاندا ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ بىر گەپىي بارەڭ، پات ـ پات يەر تېگىدىن ئۆزىگە قاراپ قويۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى.

ـــ هە، زاۋۇتنىڭ ئىشى قانداق بولدى؟ ـــ دېدى ئۇ ئوغلىغا سىناق نەزىرىدە تىكىلىپ.

سۇلايمان ئىچىۋاتقان چېيىنى قويۇپ بېشىنى كۆتۈردى. چاينىڭ قىزىق تەپتىدە يۈزلىرى قىزىرىپ، پېشانىسىدىن ئۇشاق تەر تامچىلىرى ئۆرلەپ چىققانىدى. ئۇ ئالقىنى بىلەن تەر-لىرىنى سۈرتتى.

ـــ مۇئەللىم پۈلنى ۋاستىچىگە تاپشۇرۇپ بوپتۇ، زاۋۇت بىرەر ئاي ئىچىدە كېلىدىغاندەك. ئۇنىڭغىچە زاۋۇت قۇرۇلىدىغان ئورۇننى مۇقىملاپ، بەزى قۇرلۇشلارنى قىلىش زۆرۈر ئىكەن. مۇئەللىم يەر غېمىدە يۈرىدۇ.

ـــ مۇئەللىمنىڭ بېغى ئىچىگە قۇرىدىغانلىقىڭ پارىڭى بولۇ-ۋاتامتى؟

ـــ ئۇ يەر تار كېلىپ قالغۇدەك. مۇئەللىم باغنى بۇزمەن دەيدۇ، شۇنداق ئېسىل باغنى بۇزۇشقا ئادەمنىڭ كۆڭلى چىدام-دۇ؟! مەن باشقا يەر تاپايلى، دېدىم.

ـــ ھازىر يەرنىڭ ئىشى تەس بولۇپ كەتتى.

ـــ شۇنداق، مۇشۇ ئىشقا كەلگەندە ھەممە ئادەم ئۆزىنى تار-تىپلا تۇرىدۇ. مۇئەللىمنىڭ بېشى بەك قاتتى، ـــ سۇلايمان سەل تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، ـــ يەر ھەل بولمىسا زاۋۇتنىڭ ئىشى ئاقسايدىغان ئوخشايدۇ.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ نېمە چوت سوقۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن-دەك بولدى. بىراق، ئويلاپ كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ زاۋۇت قۇرۇشقا ماس كەلگۈدەك يېرىنىڭ يوقلۇقىنى بىلگىنىدە، بۇ خىيالىنىڭ ئورۇنسىزلىقىنى ھېس قىلىپ جىم بولۇپ قالدى. ئۇ ئەللىك ئا-

ئىلىنىڭ زاۋۇتقا پاي قاتقانلىقىدىن خەۋەردار ئىدى. ھەرقانچە بولسىمۇ ئەللىك ئائىلىنىڭ ھەممىسى قاراپ تۇرماس، دېھقان دېگەندە يەردىن باشقا نېمە بار. زاۋۇتنىڭ يېرىم يولدا توختاپ قې-لىشىنى ھېچكىم خالىمايدۇ. بۇ يالغۇز سۇلايماننىڭلا غېمى ئەمەس ئىدى.

— ئۇنداقمۇ بولماس، — دېدى ئۆمەر خېلىل ئۆز خىيالى بويىچە يەكۈن چىقىرىپ، — شۇنچە ئادەمنىڭ ئىچىدىن يەر بېرە-دىغانلار چىقماي قالمايدۇ.

سۇلايمان ئاتىسىنىڭ بۇ ئىشقا پەرۋا قىلمايۋاتقىنى ياكى قەستەن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمىدى. ئەسلىدە ئۇ ئا-تىسىنىڭ «يەرنى بىز چىقىرايلى» دېيىشىنى ئۇمىد قىلغانىدى، بىراق ئۇنداق بولمىدى. ئۇ ئەمدى گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلە-لمەي گاڭگىراپ قالدى.

چايمۇ ئىچىلىپ بولدى. سۇلايمان داستىخاندىن تۇرماي بې-شىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ زادى نېمە غەرەزدە باش قاتۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمىگەن ئۆمەر خېلىل ئامالسىز ئوغلىدىن سورىدى:

— بىرەر غېمىڭ بارمۇ، بالام؟

سۇلايمان بېشىنى كۆتۈردى. ئېغىزىنى ئۆمەللەپرەك تۇرۇپ قالدى. ئاتىسى جىق ئىشلاردا ئۇنىڭ رايىغا باققان ۋە ئوغلىنىڭ قارارىغا ھۆرمەت قىلغانىدى. ئۇمۇ ئاتىسىغا بەك ئىشىنەتتى. بى-راق، نېمە ئۈچۈنكىن بۇ قېتىم ئاتىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەل-مەيدىغاندەك بىر خىل تەشۋىش ئۇنىڭ روھىنى چۈشۈرۈپلا تۇراتـ-تى. يەر توغرۇلۇق ئاتىسىغا ئېغىز ئېچىشتىنمۇ ئەيمىنىۋاتاتتى. لېكىن، بەربىر ئېغىز ئاچماي بولمايتتى.

— ياق، ئاتا، — دېدى ئۇ ئاخىر گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەي.

— بەكلا خىيالغا پېتىپ قاپسەن، دېيىلمەيۋاتقان گەپلىرىڭ

بارمىكىن دەيمەن. ئۆزۈڭنى قىينىما، ئوغلۇم.

ئاتىسى ئۇنى نەق جاۋاب بېرىشكە ئۇندەۋاتاتتى. سۇلايمان بىردىنلا روھلىنىپ، كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى.

— يەرنىڭ ئىشى ...

ئۇ گېپىنى ئاخىرلاشتۇرمايلا توختاپ قالدى. ئەسلىدە بىرەر ئورۇنلۇق سەۋەب بىلەن ئاتىسىنى قايىل قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، قانداق سەۋەب كۆرسىتىشنى دەمالىققا ئېسىگە كەلتۈرەلمىدى.

— مۇئەللىم بىر ئىش قىلىۋاتىدۇ دەۋاتامتىڭ؟

— مۇئەللىمگىمۇ تەس، ئىشنى باشلاپ قويۇپ تۇرۇۋالغىلى بولمىسا.

— سېنىڭ بىرەر ئامالىڭ بارمىدى؟

— بار دېسەم، بار، يوق دېسەم، يوق.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ، بالام؟

— سىز قوشۇلمىسىڭىز مەن ھېچ ئىش قىلالمايمەن.

— مەن؟

— ھەئە، ئاتا، يەرنى ... بىز چىقارساق ...

ئۆمەر خېلىل سەل ھەيرانلىق ئىلكىدە ئوغلىغا قارىدى.

— قايسى يەرنى چىقىرىمىز؟ يېقىن ئەتراپىتا زاۋۇتقا ماس كەلگۈدەك يېرىمىز بولمىسا؟

— ئۆستەڭ بويىدىكى ئۇچ بۇرجەك يەرنى.

ئۆمەر خېلىل شۇ چاغدىلا ئۆستەڭ بويىدىكى بىر پارچە يەرنى ئېسىگە ئالدى. بۇ ئىلگىرى ئۆستەڭنىڭ سۈيى تاشقاندا يار ئېلىپ كەتكەن تاشلاندۇق يەر ئىدى. كېيىن سۇلايمان ئىنىسى ئىسمايىل بىلەن نەچچە كۈن ئىشلەپ تۇزلىۋالغان، مەھەللە باشلىقىمۇ بۇ يەرنى ئۇلارنىڭ ئىشلىتىشىگە قوشۇلغانىدى. بىر - ئىككى يىل تېرىغاندىن كېيىن، ھوسۇل ئالالمايلا ئورمان قويۇۋەتكەن. ھازىر بۇ ئورمانلارنىڭ ئالدى مەشنىڭ كانىيىدەك چوڭ-

لۇقتىكى تېرەككە ئايلانغانىدى.

— ئۇ يەردە ئورمان تۇرسا، بالام، — دېدى ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ غەربزىنى تازا چۈشىنەلمەي.

— ئورمانلارنى قومۇرۇپتىمىز، ياغاچلار زاۋۇتقا ماتېرىيال بولىدۇ. يەر بىلەن ئورمانىنى مۇڭاپىق باھالاپ، پايغا ئايلاندۇرىدىمىز.

— بۇ ئەقىلنى ساڭا كىم ئۆگەتتى، بالام؟

— ئۆزۈم شۇنداق ئويلىدىم، ئاتا. بىر ئىش قىلىش ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلمىسا بولمايدىكەن.

— بىزنىڭكىدىن ئېپىدىرەك يەرلىرى بار ئادەملەرمۇ بارغۇ؟

— باشقىلار ئىپادە بىلدۈرمەي تۇرۇۋالدى، مۇئەللىمنى قىيىن ئەھۋالدا قويساق بولماس، ئاتا؟

ئۆمەر خېلىل ئۇندىمىدى. ئادەم كۆپ يەردە ئىش ئاقمايدۇ، دېگەن گەپ بار. ئەگەر زاۋۇتقا لايىق يەرنى نەق پۇل تۆلەپ سېتىۋالمىغان ئىش بولسا بېرىدىغانلارمۇ چىقار ئىدى، لېكىن ئۇنى پايغا ھېسابقا قىلىپ، زاۋۇت ئىشقا چۈشۈپ پايدا كۆرۈلگەندە ئاندىن ئۇنۇمىنى كۆرىدىغان بولغاچقا، خۇددى توخۇ تۇخۇم تۇغۇپ، تۇخۇمدىن چۈجە چىقىپ دېگەندەك، خەقنىڭ قۇلقىغا تازا خۇش ياقمايتتى. ھېچكىمنىڭ بىرىنچى بولۇپ زىيان تارتقۇسى يوق، بىرەيلەن باشقا بىرىنىڭ بۇ قەدەمنى بېسىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، ئۇ يەنە بىرىنىڭ ئايىغىغا قاراپ تۇرۇۋالىدۇ. ئۇلار بىر ـ بىرىگە بەس سېلىشىپ يۈرۈپ، ئاخىرىدا پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. ئۆمەر خېلىلمۇ بۇ خىل نۇقساندىن خالىي ئەمەس، چۈنكى نۇرغۇن خۇي ـ مىجەز ئادەملەرگە ئورتاق. «ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرسە ئالا بوپتۇ» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان. ھازىرمۇ ئۇنىڭ كاللىسىدا «زاۋۇت ئەللىك ئائىلىنىڭ ھەمكارلىقىدا تۇرسا، نېمىدېپ بىرىنچى بولۇپ بىز يەر چىقىرىدىكەنمىز؟» دېگەن بىر ئۇقۇم تەكرارلىنىۋاتاتتى. گەرچە يەرنى چىقارغۇسى بولسىمۇ،

مۇشۇ مەسىلە ئىدىيەسىدىن ئۆتمىگەچكە جاھىللىقى تۇتاتتى.

— بۇ ئالدىراقسانلىق قىلىدىغان ئىش ئەمەس، — دېدى ئۇ مۇجمەللا قىلىپ، ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ رايىنى قايتۇرغۇسى ياكى ئالدىراپ ماقۇللۇق بىلدۈرگۈسىمۇ يوق ئىدى، — باشقىلارغا قاراپ باقايلى.

سۇلايمان بۇ قېتىم ئاتىسىنىڭ ئۆزىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بۇ ئىشتىكى ئىنتىلىشىنى بايقىدى. ئىشلارنى تولىمۇ ئەتراپلىق ئويلايدىغان، كۆڭلى يۇمشاق، باشقىلار ئۈچۈن غەم يەيدىغان بۇ ئادەم ھازىرنىڭ ئۆزىدە باشقىچىلا بىر تۈسكە كىرىپ قالغانىدى. بىر تۈرۈپ ئاتىسى ئۇنىڭ بىلەن قەستەن قېرىشىپ قويۇۋاتقاندەكمۇ تۇيۇلاتتى.

— ئۇ يەردىن كەچكۈنچە يوقلۇقىنى بىلمەن، — دېدى سۇلايمان ئاتىسى بىلەن يەنە ئازراق تىركىشىپ بېقىشنى خىيالىغا پۈكۈپ، — لېكىن، ھامان بىر ئادەم بۇ ئىشنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. مۇئەللىم پەقەت مەھەللىمىز ئۈچۈنلا مۇشۇنداق جاپا چېكىۋاتىدۇ. بولمىسا ئۇنىڭ نېمىسى كەم؟ ئارامخۇدا مائاشىنى يەپ ياتسىمۇ كۇنى ئۆتىۋېرەتتى.

ئۆمەر خىلىل ئوغلىغا لاپپىدە قاراپ قويدى.

— بۇ ئىشلارنى مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟ مۇئەللىمنى سېنىڭدىن ياخشىراق چۈشىنىمەن.

— ئەمىسە ...

— زاۋۇت بىر ـ ئىككى ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىش ئەمەس، باشقىلارغا قاراپراق يول تۇتقان ياخشى.

— ئۇلار يەنىلا دېلىغۇللۇق ئىچىدە تۇرۇۋاتىدۇ. قارىماسىز، خېلى باي ئائىلىلەرمۇ بەش مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پۇل چىقارغىلى ئۇنىمىدى. بۇ ئۇلارنىڭ تەلەي سىناۋاتقىنى ئەمەسمۇ؟! بۇنداق تۇرسا ئۇلاردىن قانداقمۇ ئۈمىد كۈتكىلى بولسۇن؟ ھەممە ئادەم بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرسا، زاۋۇت ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق، تەرتىپلىك مېڭىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس.

ئۆمەر خېلىلىنىڭ بېشى قاتتى. ئوغلىنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولغۇسى كېلەتتى ـ يۇ، بىر يەرلىردىن رايى تارتمايۋاتاتتى. زا-ۋۇت ئىشلىرى تولىمۇ چېچىلاڭغۇ، ھېچبىر تىجارەت تۈسى يوق-تەكلا بىلىنەتتى. مۇئەللىمنىڭ چۈشەندۈرۈشىنى ئاڭلىغان دەس-لەپتىكى چاغلاردىكىدەك قىزغىنلىقىمۇ قالمىغانىدى. ئۇنىڭ خە-يالىچە تىجارەت دېگەن ئازراق دەسمايە سېلىپ بىرنەرسىلەرنى سېتىۋالسا، ئۇنى بازارنىڭ ئېپىدە پايدىسىغا ساتالىسا بولىدىغان ئىش ئىدى. لېكىن، ھازىر زاۋۇت قۇرۇشتا باش ئاغرىتىدىغان ئىشلار سەل كۆپەرەكمۇ قانداق؟ ئۇنىڭدىن كۆرە باشقا بىرەر تىجا-رەتكە تۇتۇش قىلىپ باققان بولسا ...

لېكىن، ئوغلى ئاللىقاچان بانكىدىن بەش مىڭ يۈەن قەرز ئېلىپ، زاۋۇتقا پاي قوشۇۋەتكەنىدى. زاۋۇت بىر تەرەپ بولماي تۇرۇپ ئۇ پۇلنى قايتۇرۇۋېلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى ئۇنىڭ-غىمۇ ئايان ئىدى. بۇ راستلا باشنى قاتۇرىدىغان ئىش بولدى.

ئۇ ئويلىغانسېرى، ئوغلىنىڭ تەلىپىگە قوشۇلماي ئامالىنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلدى. ئەسلىدە باشتىلا ئۇنى شۇنداق ئۆگىتىپ قويغان، شۇڭلاشقا ھازىر تەلىپىنى كەسكىن رەت قىلىشقا ئۇ-نىڭدا ھېچ ئاساس يوق ئىدى. رەت قىلىشنى ئويلىسىلا ئوغلى بە-لەن يىراقلىشىپ كېتىدىغاندەك بىر خىل تۇيغۇ ئۇنى بىئارام قىلاتتى. ئوغلى قىلىۋاتقان ئىشنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى بىلىش-كىمۇ ئەقلى يەتمەيتى. پەقەت تەۋەككۈلچىسىگىلا ئىش تۇتاتتى. ئۇ ئۆتكەن ئىشلار توغرۇلۇق تولا خىيال قىلسىمۇ، كەلگۈسى توغرىسىدا بىرنەرسە دېيىشكە راستلا ئاجىزلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپلا كەتمىنىنى كۆتۈرۈپ ئېتىزغا ماڭغۇسى كەلدى. قالايمىقان خىياللار بىلەن تىنىپ كەتكەن كاللىسى ئې-تىزغا چىقسىلا ئېچىلىپ قالاتتى. ئۆزىنى روھلۇق، ئەركىن سې-زەتتى. تۇيغۇلىرى تەبىئەت بىلەن بىرىكىپ كېتەتتى. كۆڭلى خاتىرجەملىك ئىزدەپ تۇرغان ئادەم دۇنيانىڭ بۇنچە غوۋغالىرىغا

ئارىلىشىپ نېمە قىلىدۇ؟ ئەمما ... ئەما ... تۇرمۇشتا خىيال بىلەنلا ياشىغىلى بولمايدۇ ـ دە؟! تۇرغان ـ پۇتكىنى، ماڭغان ـ يانغىنىڭ ھەممىسى ئىقتىساد بىلەن ئوخشايدىغان گەپ. ئائىلە باشلىقىنىڭ چوققىسىدىن نەچچە قېتىم تۇتۇن چىقمىغۇچە، بىر ئائىلىنىڭ موربىسىدىن تۇتۇن چىقارغىلى بولمايدۇ. بۇ بىر ئاددىي ساۋات. ئۆمەر خېلىل مۇشۇ يېشىغىچە ئۆز ئائىلىسىنى قانداق قىلىپ گۈللەندۈرۈش، بالىلىرىغا بايلىق تۇرمۇش ئاتا قىلىش خىيالىدىن بىردەممۇ مۇستەسنا بولغان ئەمەس. پۇل ـ مال دېگەن ئارزۇ قىلغانغىلا ئاساساندىن چۈشمەيدۇ. نۇرغۇنلىغان جاپا ـ مۇ-شەققەت، غەلۋە ـ غەشلەرگە بەرداشلىق بەرگەندە ئاساندىن مەقسەت-كە يەتكىلى بولىدۇ. قارىغاندا ئۇ تىجارەت يوللىرىنى سەل ئاددىي چاغلاپ قالغانىدەك تۇرىدۇ. راستلا شۇنداق بولسا، ھەممىلا ئادەم ئاز جاپا تارتىپ، كۆپ پۇل تاپىدىغان بەرىكەتلىك يوللارنى تاللى-ۋالغان بولاتتى. ئۇ چاغدا كىمنىڭمۇ ئوتتەك كۆيدۈرىدىغان تومۇز ئاپتىپىدا كاۋاپ بولۇپ ئېتىزدا ئىشلىگۈسى كەلسۇن؟!

ئۆمەر خېلىل ئادىتى بويىچە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قوي-دى. كۆڭلى بوشاپ، چېچىلىپ كەتكەن خىياللىرى بىر يەرگە يى-غىلدى. ئۇمىدىنى ئوغۇلنىڭ چوڭى بولغان سۇلايمانغا باغلاپ، مۇھىم بىرنەرسىنى تاپشۇرماقچى بولغانىدەك، جىددىي ۋە چوڭقۇر مېھىر بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى.

ـــ بولىدۇ.

خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان سۇلايمان ئاتىسىنىڭ تۈيۇقسىز ئېيتقان بۇ سۆزىدىن دىڭگىده چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. ئارقا-دىن جىددىي بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالغان ئەسكەردەك قەددىنى رۇسلا-دى.

ـــ ئاتا ...

ـــ ئويلىغىنىڭ بويىچە قىلغىن.

ـــ ئەمىسە ... بۇ خەۋەرنى مۇئەللىمگە يەتكۈزەي.

— بارغىن، — دېدى ئۆمەر خېلىل بوش ئاۋازدا، ئەمما ئاۋا-زىدىن بىر خىل كۆيۈنۈش ئىپادىسى چىقىپ تۇراتتى. سۇلايمان كىچىك بالىدەك قىن - قىنىغا پاتمىغان هالدا ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا قاراپ ماڭدى، — يەر ۋە ئورمان ئۈچۈن مۇئەللىمدىن پۇختىلاپ خەت ئېلىۋال، — دېدى ئۇ سۇلايماننىڭ ئارقىسىدىن جېكىلەپ.

— بىلىمەن، ئاتا. خاتىرجەم بولۇڭ.

6

«بىر ئىشنى قىلماقتىن بۇزماق ئاسان» دەپ، بەش - ئالتە يىلدا ئاران كۆزگە كۆرۈنگەن ئورمانلار بىر كۈندە كېسىلىپ، كۆتەك، يىلتىزلىرى توپا قېزىش ماشىنىسىنىڭ كۈچى بىلەن نەچچە سائەت ئىچىدىلا پاك - پاكىز قومۇرۇپ تاشلاندى. ئىكىنچى كۈنى ۋاستىچى كېلىپ زاۋۇت جاهازىسى دەسسەيدىغان بېتون قۇيۇلمىنىڭ لايىهەسىنى، سۇ سىڭمەس قىلىپ ياسىلىدىغان ئىككى كۆلچەكنىڭ ئورنىنى ئۆلچەپ بەردى. ئىش تولىمۇ قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە داۋام قىلماقتا ئىدى. ئابدۇناسىر مۇ-ئەللىم يەنە ئازراق پۇلنىڭ غېمىنى قىلىپ، خىش، سېمونت، پولات چۈشۈق قاتارلىق ماتېرىياللارنى ئەكەلدۈردى. پۇلنى تېجەش ئۈچۈن، بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ ئۇستىكارلىقىنى ئۆزى قىلماقچى بولدى. ئۇ قازناق، ئاشخانا، هويلىدىكى گۈللۈكلىرىنىڭ خىش تاملىرىنى ئۆزى ئەتكەن، لايچىلىق ئىشلىرىغا خېلى ئېپى بار ئىدى.

ئالدىراش ئىشلەۋاتقان مۇئەللىم ۋاستىچىنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، نەگىدۇر مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئالدىراپ سورىدى:

— بىر يەرگە بارامسىز؟

دۆۋىلەكلىك ياغاچنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئايىغىغا قونۇ-ۋالغان چاڭ ـ توزانلارنى سۈرتۈۋاتقان ۋاستىچى خالار ـ خالـ-ماس بىر تەرزدە جاۋاب بەردى:

ـــ مەن قاراپ تۇرسامۇ بىكار، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە مېھمانخانا يوق، زاۋۇت كەلگۈچە ناھىيەدە تۇرۇپ تۇراي.

ـــ بىزنىڭ ئۆيلەردە تۇرسىڭىزمۇ بولاتتىغۇ؟ مېھمانخانىلار-دەك بەك كاتتا بولمىسىمۇ، كۆڭلىمىز ئېسىل ئىدى. مېھمانىنى بېشىمىزدا كۆتۈرەتتۇق.

ۋاستىچى ئاپپاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلدى.

ـــ كۆڭلۈڭلارنى چۈشىنىمەن. بۇ يەردە تۇرسام ياتاق ـ تا-مىقىم ھەقسىز، جىق پۇلنى ئىقتىساد قىلىپ قېلىشىمدا گەپ يوق، بىراق شىركەتنىڭ قائىدىسىدە ئىش بېجىرگەندە چوقۇم مېھمانخانىدا تۇرۇشىمىز بەلگىلەنگەن.

ـــ قىزىق قائىدەڭلار بار ئىكەن، ـــ دېدى مۇئەللىم، ـــ ئەسلىدە بىزدىمۇ يىراقتىن كەلگەن مېھمانىنى مېھمانخانىدا يات-قۇزىدىغان قائىدىمىز يوق ئىدى.

ـــ ئامال يوق، ـــ دېدى ۋاستىچى بېشىنى چايقاپ، ـــ بەل-گىلىمە بويىچە ئىش قىلمىسام، كامانداروپكام تۇتۇپ قېلىنىدۇ.

ـــ ئەمىسە ئىختىيارىڭىز، ـــ دېدى مۇئەللىم ۋە قوشۇپ قويدى، ـــ زاۋۇت قاچانراق كېلەر؟

ۋاستىچى سول بىلىكىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان ئالتۇن سا-ئىتىگە قاراپ قويدى.

ـــ ئاز قالدى، يەنە بىرەر ھەپتە ئىچىدە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

ـــ تېزرەك بولسا بولاتتى.

ـــ ھە، كېلىۋاتىدۇ. شەندۇڭ دېگەن يىراق جاي، يولدا نەچچە يەردە يۇك ئالمىشىدىغان گەپ.

ـــ شۇنداقتىمۇ، تېلېفون قىلىپ بىر سۆيلىۋەتسىڭىز بوپ-

تىكەن. كۆپچىلىكنىڭمۇ كۆڭلى تىنسا.

ــ ماقۇل، سىلەر خاتىرجەم ئىشىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار. مەن- مۇ ئالدىرايمەن، زاۋۇت قانچە بالدۇر كەلسە، مەنمۇ شۇنچە بالدۇر يۇرتۇمغا قايتالايمەن ئەمەسمۇ؟

ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئورۇنلۇق ھېس قىلغان مۇئەللىم ئارتۇق بىرنەرسە دېمىدى. پەقەت ئادەمگەرچىلىكىنى بىلدۈرۈپ قويدى.

ــ ئەمىسە بالىلاردىن بىرەرى موتوسىكلىت بىلەن چوڭ يولغا ئاچىقىپ قويسۇنمۇ؟

ــ بولدى... بولدى ... ئۆزۈم مېڭىپ چىقىۋالاي.

ۋاستىچى توپىلىق يولدا ماڭغان موتوسىكلىتىنىڭ ئارقا- سىدىن كۆتۈرۈلىدىغان ئاسمان ـ پەلەك چاڭ ـ توزاندىن قورققا- نىدى. موتوسىكلىتىنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئادەم مۇشۇ چاڭ ـ توزانىنىڭ دەستىدىن گۆردىن ئېچىۋالغان ئۆلۈككىلا ئوخشاپ قالاتتى.

مۇئەللىم ئىش مەيدانىغا قايتىپ كەلدى. بىرنەچچە ئادەم زا- ۋۇت نۇلىنى سېمونت لاي بىلەن قاتۇرۇش ئۈچۈن قېلىپ قۇيۇۋا- تاتتى. مۇئەللىم ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، ئۇلار بىلەن تەڭ ئىشقا چۈشۈپ كەتتى.

سەككزىنچى باب

1

مەھەللىدە چوكا زاۋۇتى قۇرۇلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خە-ۋەر تارقالغاندىن بۇيان، ئەتىسى - ئاخشاملاردا كىشىلەرنىڭ بۇ توغرىسىدىكى بەس - مۇنازىرىسى ئۇزۇلمىدى. پاي قاتقانلار ئىش-نىڭ ياخشى تەرىپىنى ئالسا، پاي قاتماي تەلەي سىناپ تۇرغانلار ئاللىقانداق كېلىشمەسلىك توغرىسىدا گەپ ساتاتتى - دە، شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ بىر - بىرىنى كەمسىتىش، ئازارلىشىشى بەدىلىگە بۇ سۆھبەتلەر ئاخىرلىشاتتى. بىراق، مەيلى پاي قا-تقانلار ياكى پاي قاتمىغانلار بولسۇن، سەللا ئىشتىن بوشسا ئۆس-تەڭ بويىغا بېرىپ، زاۋۇت قۇرۇلۇشىنىڭ قانداق كېتىۋاتقانلىقى-نى كۆرۈشكە ئالدىرىشاتتى.

زاۋۇت جاھازىسى دەسسەيدىغان ئۇل، ئىككى كۆلچەك ۋە مۇ-ئەللىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن سېلىنغان بىر ئېغىز ئۆينىڭ قۇ-رۇلۇشى تاماملاندى. گەرچە زاۋۇت تېخى رەسمىي قۇرۇلمىغان بولسىمۇ، كىشىلەرنىڭ ئىشەنچى ئېشىپ، مەھەللىدە بىر يېڭە-لىقنىڭ بولىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ قالغانىدى. پاي قاتمە-غانلارنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەسۋەسىلىرى كۈچىيىپ، تۇرالماي قېلە-ۋاتاتتى.

نەچچە كۈنلۈك ئالدىراش ئەمگەكتىن ئەمدى ئۇھ دېگەن مۇ-ئەللىم ۋاستىچىنىڭ مەھەللىگە كەلمىگىنىگە ئون كۈندىن ئاش-قانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئالدى. ئۇ ناھىيەگە ماڭار چاغدا ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرۇپلا قايتىپ كېلىمەن، دېگەندەك قىلغانىدى. لې-كىن، ئالدىراشلىق ئىچىدە شۇنچە كۈنلەرنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنىگە

مۇئەللىمۇ دىققەت قىلماپتۇ. ئېھتىمال ۋاستىچى ئۇلارنىڭ ئىشىنى ئۇزۇنراق مۆلچەرلەپ قويۇپ، مېھمانخانىدا راھەتلىنىپ ياتقان بولسا كېرەك. چۈنكى، ئۇنىڭ ھەممە چىقىمىنى شىركەت كۆتۈرىدىكەن ئەمەسمۇ، بىكارلىق پۇل خەجلەيدىغان يەردىن كىم-نىڭمۇ قاچقۇسى كەلسۇن، سەھرانى باغبارلىق، يېشىللىق دېگەن بىلەن، توپا ـ چاڭلىرىمۇ يامان. شەھەردىكى پاكىزلىقتا ياشاپ كۆنۈپ قالغان ئادەم مۇنداق توپا ـ چاڭنى كۆرسە ئەرۋاھى ئۇچىدۇ. بىراق، دېھقان ئۇچۇن سەھرانىڭ توپا ـ چېڭمۇ قىممەتلىك ۋە ھىممەتلىك. ئاشۇ تۇپراق بىلەن دېھقاننىڭ روھى يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن.

مۇئەللىم تاتلىق تۇيغۇلىرى سىڭىپ كەتكەن خىياللىرىدىن سۆيۈنۈپ، ئۆزىچە كۈلۈپ قويدى. گەرچە قىرىق نەچچە يىللىق ھاياتى مائارىپ بىلەن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يەنىلا دېھقانغا خاس خاراكتېر ساقلىنىپ قالغانىدى. بىر ھېسابتا بۇنى ئەسلىنى ئۇنتۇماسلىق دېيىشكىمۇ بولاتتى.

ھويلىدىن چىققان سۇلايمان مەجنۇنتاللىق سۆگەتنىڭ سايىسىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان مۇئەللىمنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

ـــ ئارام ئېلىۋاتامدىلا، مۇئەللىم؟

مۇئەللىم بېشىنى كۆتۈرۈپ سۇلايمانغا قارىدى. چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرۈشى بىلەن تەڭ، دەز ماڭغان ئەينەكتەك سانسىزلىغان سىزىقچىلار ئۇنىڭ يۈزىدە چوڭقۇر قورۇقلارنى ھاسىل قىلدى.

ـــ ھە... ھە... ئېرىق بويىدا بىردەم سالقىنلاي دەپ...

ياز بويى سۆگەت ئاستىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان كىچىك ئېرىق ئۆستەڭدە سۇ بولسىلا ئۆكسۈپ قالمايتتى. قاتار ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىن شىرىلداپ مېڭىپ، ئاخىر جاڭگالغا چۈشۈپ كېتەتتى. بۇ ئېرىق مەھەللىدىكىلەرنىڭ ھويلا، باغلىرىنى سۇغىرىشقا

ئىشلىتىلەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەربىر ئائىلە كۈندە دېگۈدەك ھويلا ـ ئارانلىرىنى سۈپۈرگەندىن باشقا، دەرۋازا ئالدىدىن باشلاپ چوڭ يولنىمۇ سۇ چېچىپ سۈپۈرەتتى. شۇڭا، مەھەللە ئىچىدىكى بۇ يول يالىغاندەك پاكىز كۆرۈنەتتى.

سۈلايمان مۇئەللىمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ــ بەك جاپا تارتتىلا، مۇئەللىم، ــ دېدى سۈلايمان ئۇنىڭ ھارغىنلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا سەپسالغاچ.

ــ تارتقان جاپانىڭ قىممىتى بولسا، ئادەم ھارغىنلىق ھېس قىلمايدىكەن، ــ دېدى مۇئەللىمۇ بىر خىل پەخىرلىنىش تۇيغۇسى ئىچىدە، ــ ھەرنېمە بولسا، ئىشلىرىمىزنى بىر يەرگە ئاپىرىۋالدۇق، زاۋۇت يېتىپ كەلسىلا ...

ــ ھېلىقى ۋاستىچىمۇ يوقاپلا كەتتىغۇ، مۇئەللىم؟

ــ ناھىيەدە ئارام ئېلىۋاتسا كېرەك، زاۋۇت كەلمىگەندىن كېيىن، ئېسىل مېھمانخانىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي قالدى بولغاي. ئۇنىڭ چىقىملىرىنى شىركەت كۆتۈرىدىكەن ئەمەسمۇ.

سۈلايمان بىر ئىشقا ئۆكۈنگەندەك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

ــ مۇشۇنداق ئىشلارنى ئاڭلىسا، جاپا تارتسا راھەت كۆرىدۇ دېگەن گەپكە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەي قالىدىكەن، مۇئەللىم. دۇنيا نېمىدېگەن تەڭشەلمىگەن ـ ھە؟!

مۇئەللىم كۈلۈپ قويدى.

ــ دۇنيا مۇرەككەپ، تۇرمۇش رەڭدار دېگەن شۇ. قانداق قىلىمىز، «قاغا قاق ئېتىدۇ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتىدۇ». بىزمۇ ئۆزىمىزگە تۇشلۇق ياشايمىز، قىلغان ئەجرىمىزدىن سۆيۈنىمىز، پەخىرلىنىمىز، گۈزەل ئارزۇلارغا چۆمۈلىمىز. ھاياتنىڭ قىممىتى ھەرگىز بىركىمنىڭ قانچىلىك راھەت كۆرۈشى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ.

سۈلايمان ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىڭ-

شىتىپ قويدى. مۇئەللىم گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدى.

— ئۆمەر قارىم كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ ساقسىز بولۇپ قالمىغاندۇ؟

— ئاتام ساق، مۇئەللىم. سەللا بىكار بولسا جاڭگالغا شال-لىقنى يوقلىغىلى بارىدۇ. ئۆيدە ئارام ئېلىڭ دېسەممۇ ئۇنمايدۇ شۇ.

— ھەي، ئىشلەپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەمنىڭ بىكار يۈرگۈسى كېلەمدۇ دەيسىز؟

— راست، ئاتام بىكار تۇرسا ئىچى پۇشىدۇ.

— خۇددى ھازىر دېگىنىمدەكلا، ھەممە ئادەمنىڭ مۇشۇنداق ئۆزىگە خاس ياشاش ئۇسۇلى بولىدۇ.

ئۇلار بىردەم جىمجىت ئولتۇرۇشتى.

— مەن ماڭاي، مۇئەللىم، — دېدى سۇلايمان ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئىش بولسا ھايت دەرلا.

— ماقۇل، ئوكام.

سۇلايمان كەتكەندىن كېيىن، مۇئەللىم يەنە بىردەم خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى. بىركەمدە ئۇنىڭ تۇرۇپلا ئۆستەڭ بويىغا بارغۇسى كېلىپ قالدى. ئەگەر زاۋۇت قۇرۇلسىلا بۇ يەرنىڭ ئاۋاتلىشىپ كېتىشىدە گەپ يوق ئىدى. ئۇ چاغدا مۇئەللىمىمۇ ئۆمەر خېلىلغا ئوخشاش ئۆيىدە تۇرغۇسى كەلمەي، تولا ۋاقتىلىرىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن. ئۇ بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ ئۆستەڭ بويىغا باردى. بۇرۇن بۇككىدە ئورمانلار سايە تاشلاپ تۇرغان بۇ يەر ھازىر ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتاتتى. قومۇرۇپ تاشلانغان ياش ئورمانلارغا بىر تۇرۇپ ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىپمۇ قالاتتى. لېكىن، مۇئەللىم زاۋۇت ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەندىن كېيىنكى قاينام - تاشقىنلىق مەنزىرىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بۇ كۆڭۈلسىز خىيالدىن تېزلا نېرى بولدى. بىرنەچچە بالا سېمونت كۆلچەكتە ئويناۋاتاتتى. مۇئەللىم ئۇلارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھاي... ھاي... نېرى بېرىپ ئوينىڭلار. يىقىلىپ كەتـ-

سەكىلار بىر يېرىكىلارنى زەخىملەندۈرۈۋالىسىلەر.

بالىلار مۇئەللىمنى كۆرۈپلا پارتىدە قېچىپ كېتىشتى. ئۇلار مۇئەللىم بىزنى ئۇرىدىغان بولدى دەپ ئويلاپ قېلىشقانىدى. مۇئەللىم قېچىپ كېتىۋاتقان بۇ نەچچە نارەسىدە بالىغا سۆيۈنۈش ئىچىدە قاراپ كۈلۈپ قويدى. ئۇلار ھازىر زاۋۇت دېگەننىكى نېمىلىكىنىمۇ بىلمەيتتى. بىراق، تەرەققىيات مۇشۇنداقلا ماڭسا، كەلگۈسىدە ئۇلار كاتتا كارخانىچىلاردىن بولۇپ كېتىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغقا بارغۇچە مۇئەللىم تۈپراقتا ئايلىنىپ كېتىدۇ. روھى چاك - توزان بولۇپ ئۇچۇپ يۈرۈپ شۇ كاتتا مەنزىرىلەرنى كۆرەلىگەن بولسا - ھە؟! ئۆمۈر چەكلىك، ھايات چەكسىز دېگەن شۇ. بۇ دۇنيا مۇشۇنداق كۆچ ئۇلاش ھەرىكىتىگە ئوخشاش ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان ھايات ئېقىنى ئارقىلىق ئۆزىنىك قۇدرىتىنى ساقلايدىكەن. مەيلى ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن ئۆتمۈش ئاستا - ئاستا ئۇنتۇلۇشقا باشلايدىكەن. شۇڭىمۇ قايسىبىر مۇتەپەككۇر: «ئۆزۈڭنى سۆيى!» دەپتىكەن. ئادەم ئۆزىنى سۆيۈشى، ئەتراپىدىكىلەرنى سۆيۈشى لازىم.

مۇئەللىمنىك خىيالى يەنە تۇرۇپلا ۋاستىچىگە بۇرالدى.

بۇ ئادەم نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ ئىشتىن بىرەر چاتاق چىقىپ قالماس - ھە؟!

2

ئارىدىن يەنە بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. يا ۋاستىچىدىن، يا زاۋۇتتىن خەۋەر يوق ئىدى. مەھەللىدە ئورما مەزگىلى يېقىنلىشىپ قالغان بولۇپ، دېھقانلار بىر يىللىق ئەجرىنىك تۇنجى مېۋىسى بولغان بۇغداي ئورمىسىنى ھاياجان، تەقەززالىق ئىچىدە كۈتمەكتە ئىدى. مۇئەللىمنىك تەقەززاسىمۇ ئۇلاردىن قېلىشمايتتى. ئاخىر ئۇ ئەنسىرەشكە باشلىدى. ئىلگىرى زاۋۇت قۇرۇش

قىزىقچىلىقىدا كاللىسىغا كەلمىگەن نۇرغۇن تەشۋىشلەر ئەمدى ئۇنىڭ روھىغا قوقاق سېلىۋاتاتتى. قويمىچىلار ھەققىدىكى ۋەقە-لەرمۇ بىر - بىرلەپ ئېسىگە كېلىۋاتاتتى. ئۇ پۈتى كۆيگەن تو-خۇدەك تۇرالماي قالدى. تەشۋىشى كۈچەيگەنسېرى ۋاستىچىنى ساقلاش خىيالىدىنمۇ يالتىيىشقا باشلىدى. نېمىلا بولسا ناھىيە-گە بېرىپ ۋاستىچىنى ئىزدەش قارارىغا كەلدى. ئەگەر ۋاستە-چى ناھىيەدە بار بولسىلا، زاۋۇتنىڭ كېلىشى سەل كېچىكسىمۇ، ئۇمىد بار دېگەن گەپ ئىدى.

ئۇ ناھىيەگە بېرىپ، چوڭ مېھمانخانىلارنىڭ ھەممىسىنى بىر قۇر ئىزدەشتۇرۇپ چىقتى. لېكىن، ۋاستىچىنىڭ ئۆزى ئە-مەس، مېھمانلار تىزىملىكىدىن ئۇنىڭ ئىسمىمۇ تېپىلمىدى. مۇ-ئەللىمنىڭ كۆڭلىگە رەسمىي قورقۇنچ چۈشتى. بىر تۇرۇپ، «پۇل تېجەپ يانچۇقۇمنى تومپايتىمەن دەپ ئەرزان مېھمانخانىلاردا تۇ-رۇۋاتقان بولسىچۇ؟» دېگەنلەرنىمۇ ئويلىدى. ئۇمۇمنىڭ پۇلىنى خەجلەيدىغانلار مۇشۇنداق ئۇسۇل ئارقىلىق ئاردىدىن پايدا ئۇندۇ-رۇۋالىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇراتتى. ئۇ ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىد - ئىشەنچى بىلەن ناھىيە بازىرىدىكى ئادەتتىكى مېھمانخانىلارنىمۇ ئىزدەپ كۆردى. ئىشىنىڭ نەتىجىسى دەسلەپتىكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ چىقتى. مۇئەللىم قورقاتتى، يەنە تەن بەرگۈسى كەلمەيت-تى. ئۇنى بىرەر باغدا ئويناپ يۈرگەندەكمۇ ھېس قىلاتتى. چۈد-كى، مۇشۇ كۈنلەردە ناھىيە بازىرىنىڭ ئەتراپىدا باغ ئارامگاھلىرى كۆپمىپ قالغانىدى. ئۇ دەسلەپتە ئۆزى بىلىدىغان بىرنەچچە ئا-رامگاھقا باردى. ئارامگاھلارنىڭ سالقىن ھاۋاسى، كۆڭۈللەرنى لال قىلىدىغان شادىيانە ناخشا - مۇزىكىلىرى بارغان ئادەمنى قايت-قۇسى كەلمەيدىغان قىلىپ قويماتتى. بىراق، ھازىر مۇئەللىم ئۇ-چۈن بۇ ئەۋزەللىكلەر بىر تېنىن، ھەتتا ئاشۇ ناخشا - سازلارمۇ قۇلاقتا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىناتتى. بۇنىڭدىن كاتتىراق كۆڭۈل خۇشى بولغان تەقدىردىمۇ، مۇئەللىمنىڭ رايى بارغۇدەك ئارامى

يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئازابلىق كۆڭلىده قىيامەت قايىم بولۇۋاتاتتى. ئۇ ئاخىر ھەممە ئارامگاھلارنى قېزىپ چىقتى، بىراق ۋاستىچىنىڭ قارىسىنىمۇ ئۇچراتالمىدى.

مۇئەللىمنىڭ يەنىلا بەل قويۇۋەتكۈسى كەلمەيتتى. ئۇ ئېسىگە كەلگەن ھەممە ئېھتىماللىقلارنى ئويلاپ چىقتى. ئاشۇ پەرىزلىرى بويىچە ئۆزى تۇرۇشلۇق يېزا بازىرىنىمۇ ئىزدىدى. بىراق زاردا مېھمانخانا يوق ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ سەل قارىغۈسى كەلمىدى. نەتىجە مۇئەللىم كۆتۈرۈپ قويقۇسىز ئازاب ۋە ھەسرەت بولدى. كۆز ئالدىدا يالقۇنلاپ كۆيۈۋاتقان بىر پارچە ئوتلا مەۋجۇت بولۇپ تۇراتتى. بۇ ئوت مۇئەللىمنى، ئۇنىڭ ھەممە... ھەممە نەرسىلىرىنى كۆيدۈرۈش ئالدىدا تۇراتتى.

مۇئەللىم مەھەللىگە قايتىپ كېلىپ، نەچچە كۈنگىچە ئۆيدىن چىقماي ياتتى. نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەنگە قارىماي، بۇ قېتىمقى كېلىشىمسىلىك ئۇنىڭغا ئېغىر دەرد قىلغانىدى. خېلى ياخشىلىنىپ قالغان يۈرەك كېسىلىمۇ شۇنىڭ بىلەن يەنە قوزغىلىپ قالدى. ئۇ ئۇن ـ تىنسىز ياتقىنى بىلەن، شۇنچە يىللار بىللە ياشاپ، مۇئەللىمنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىغىچە چۈشىنىپ كەتكەن ئايشىخان بىرەر ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى.

ـــ زاۋۇتنىڭ ئىشىدىن چاتاق چىققان ئوخشىمامدۇ، مۇئەللىم؟ ـــ دېدى ئايشىخان مۇئەللىمنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ئېھتىيات بىلەن.

مۇئەللىم ئېغىر كېسەل ئادەمدەك ئىنجىقلاپ ياتاتتى. ئۇ ئاياللىنىڭ سوئالىنى ئاڭلىمىغانغا سېلىشنى ئويلىدى ـ يۇ، يەنىلا ئۇنداق قىلالمىدى. گەرچە ئايشىخاننىڭ قولىدىن ئۇنىڭغا ياردەم بەرگۈدەك چوڭ ئىش كەلمەسمۇ، مۇشۇنداق چاغدا ئادەمنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ، ھالىغا مۇڭ قوشىدىغانغىمۇ بىرەرى بولىمىسا بولمايتتى.

ئۇ ئىنجىقلاپ تۇرۇپ بىر يانغا ئۆرۈلدى.

— ئىش... ئىش... چاتاقتەك تۇرىدۇ. بىز قويمىچىغا ئۇچراپ كەتكەن ئوخشايمىز.

ئايشىخان تۆيۈقسىز تاپىنىغا تىكەن كىرىپ كەتكەن ئادەمدەك ئاچچىق بىر تولغاندى، ۋۇجۇدىدا تەسۋىرلىگۈسىز ئاغرىق پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ۋارقىراپ ئاللا ـ توۋا كۆتۈرگۈسى، قار ـ يامغۇر ياش تۆكۈپ يىغلىغۇسى كەلدى. لېكىن، ئۇ ئۇنداق قىلالمايتتى. بۇ، ئىش كۆرمىگەن، كاللىسى ئاددىي نادان ئاياللارنىڭ قىلىقى ئىدى. بۇنداق قىلسا ئۆزىنى تۆگەشتۈرۈۋېلىش بىلەنلا قالماي، ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك، مۇئەللىمنىڭ ئازابىنىمۇ كۆچەيتىۋېتەتتى. ئۇ لەۋلىرىنى چىڭ چىشلىدى، كۆز چاناقلىرىدا لىغىرلاپ تۇرغان ياشلىرىنى زورغا يۇتۇۋەتتى.

— بۇنى قانداق بىلدىلە؟

مۇئەللىم تۆيۈقسىز كەلگەن يۆتەلدىن دېمى سىقىلىپ، بىر ـ پەس ھاسىراپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، خىرقىراق ئاۋازدا سۆزلەشكە باشلىدى:

— ۋاستىچى يوقاپ كەتتى. زاۋۇتتىنمۇ ھېچبىر خەۋەر يوق. قارىغاندا ئۇ بىزنى قويۇۋەتكەندەك قىلىدۇ.

— بىرەر ئىشى چىقىپ قاپتىپ كەتكەن بولسىچۇ؟

— بىز ۋاستىچى ئارقىلىق زاۋۇتنى زاكاز قىلغىلىمۇ بىر ئايدىن ئاشتى. ھەرقانچە بولسىمۇ بۇ كەمگىچە زاۋۇت كېلىشى كېرەك ئىدى.

— كېچىكىپرەك كېلىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس، ئۇنداق ئىچىلىرىگە ئېلىپ كەتمىسىلە.

— ياق، مەن تۆيۈپ بولدۇم، بىز قويۇلۇپ كەتتۇق.

— ئەمىسە ... ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

— مەنمۇ بىلمىدىم. قاراپ تۇرۇپ ساق بېشىمغا پىت سېلىۋاپتىمەن. بۇنداق ... بۇنداق بولۇشىنى بىلگەن بولسام ...

ـــ هېلىمۇ ئىشىنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى ئويلايلى، مۇئەللىم.

ـــ مېنى ئويلىمىدى دەمسىز؟ ئەمدى ئۆزۈمنى بەزلەشكە ئامالىم يوق.

ـــ ناھىيەگە بېرىپ، ئىشىنىڭ جەريانىنى غەيرەتجانغا ئېيتايلى بولمىسا.

ـــ قايسى يۈزۈم بىلەن بارىمەن؟ دەسلەپتە ئۇ مېنى توسقاندا، گېپىگە قۇلاق سالمىغان تۇرسام.

ـــ ئۇنىڭدىن باشقا كىمگە ئېيتىنمىز؟ مەھەللىدىكىلەر ئاڭلاپلا قالسا، چۇقان كۆتۈرۈپ ئىشنىڭ ئالدىغا كېلىۋالارمىكىن.

مۇئەللىم يەنە ئويلىنىشقا باشلىدى. بىر ھېسابتا ئايالىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭمۇ ئورنى بار ئىدى. باشقا كۈن چۈشكەندە قېرىندىشقا قېرىندىاش ئەسقاتمىسا كىم ئەسقاتىدۇ؟ پۈشايمان قىلىپ، ئاھ ئۇرۇشلار بىلەن ھېچ ئىشنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ.

ـــ ماڭا دورامنى ئەكېلىۋېتىڭا.

مۇئەللىم ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ پۈت ـ قولىرى شۇنچىلىك ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەنىدىكى، بۇ ئىشىنىڭ بېسىمى ھەيدەكچىلىك قىلمىغان بولسا، ئالدىغا تەختىراۋان ئەكەلگەن تەقدىردىمۇ ئورنىدىن تۇرغۇسى يوق ئىدى. ئۇ ئايالى ئەكەلگەن بىر پىيالە قايناق سۇ بىلەن بىرنەچچە تال تابلىتكا دورىنى ئىچىۋالدى.

ـــ مەن ناھىيەگە باراي.

ـــ مەنمۇ سىلى بىلەن بىللە باراي، ـــ دېدى ئايشىخان ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ.

مۇئەللىمۇ ئۇنىڭ بېرىشىنى خالاپ قالدى. ئوغلىغا بىر ـ ئىككى ئېغىز گەپ قىلىشقىمۇ ئادەم لازىم ئىدى. ئۇ بولغان ئىشلارنى ئوغلىغا قانداق چۈشەندۈرۈشنىمۇ بىلمەيۋاتاتتى.

3

غەيرەت ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىدە ئىشلەيتتى. مائارىپ سىستېمىسىنىڭ ئادەم سانى كۆپ بولغاچقا، قىلىدىغان خىزمىتى مۇ ئالدىراش بولاتتى. ناھىيەگە قاراشلىق بارلىق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى تەكشۈرۈشتىن تارتىپ، ئوقۇتقۇچىلار ئېلىپ كەلگەن مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشقۇچە بولغان تۈگىمەس ئىشلار ئۇلارنى ھاردۇرۇپ ھېچ ھالىنى قويمايتتى. يەنە نا-ھىيەلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىگە ھەمكارلاشمىسا بولمايتتى. تولا ھاللاردا شەنبە، يەكشەنبىلەردىكى ئارام كۈنلىرىنىمۇ خىزمەت بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. خىزمەتتىن سەل بوشانغان چاغلىرى بولسا يېقىن - يوۋۇقلارنىڭ توي - چاي-لىرى دېگەندەك مېھماندارچىلىقلارغا سەرپ بولۇپ كېتەتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ يېزىغا بېرىپ ئاتا - ئانىسىنى يوقلايدىغان ۋاقتى تولىمۇ ئاز چىقاتتى.

ئۇ ئىشتىن كېلىپ، ئەمدىلا ئۆزىنى كىرپىسلوغا تاشلاپ ئۈھ دەپ تۇرۇشىغا ئىشىك قوڭغۇرىقى بېسىلدى. ئايالى ئاشخانىدا كەچلىك تاماقنى تۈتۈش قىلىۋاتاتتى. غەيرەت ئېرىنچەكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى. مەكتەپ ئالمىشىدىغان ئوقۇتقۇچىلار ۋە شۇ-نىڭغا ئوخشاش تۈرلۈك قېيىنچىلىق سەۋەبىدىن ئۇنى ئىزدەيدى-غانلار ئاز ئەمەس ئىدى. گاھىلىرى مۇشۇنداق ئۇنىڭ ئىشتىن چۈشكەن ۋاقتىنى نىشانلاپ ئۆيىگىمۇ كېلەتتى.

غەيرەت خاپىغان بىر چىراي بىلەن ئىشىكنى ئاچتى. لې-كىن، ئىشىك تۈۋىدە بويۇن قىسىپ تۇرغىنى باشقا بىر ھاجەتمەن بولماستىن، نەچچە ئايدىن بېرى يوقلاشقا چولىسى تەگمىگەن مېھرىبان ئاتا - ئانىسى ئىدى.

— ۋۇي، سىلەرمىدىڭلار، دادا، ئاپا. ياخشى تۇردۇڭلارمۇ؟ —

غەيرەتنىڭ چىرايى ۋىللىدە ئېچىلدى. ئىتتىك بېرىپ دادىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، ئاپىسىنى قۇچاقلىدى. ئاندىن ئاشخانا ئۆيگە قاراپ توۋلىدى، ــ رەيھان، بۇياققا چىقىڭ، دادام، ئاپامىلار كەپتۇ.

رەيھانمۇ ئاشخانىدىن چىقىپ قېينىئاتا، قېينىئاپىسى بىلەن كۆرۈشتى. ئىككىسى بىرلىكتە چوڭلارنى كىرىسلوغا باشلىدى. مۇئەللىم ئادەت بويىچە قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلدى. دۇئادىن كېيىن ئۇلار يەنە بىر قېتىم تىنچ ـ ئامانلىق سوراشتى:

ــ دادا، ئاپا، سالامەت كەلدىڭلارمۇ؟

ــ خۇداغا شۈكۈر، بالىلىرىم، ئۆزۈڭلارمۇ سالامەت تۇرۇپسىلەر.

ــ ھەممىمىز سالامەت، قېنى ئازادە ئولتۇرۇڭ، دادا.

مۇئەللىم خۇددى بۇ ئۆيگە كەلمىگىلى ئۇزۇن بولغاندەك تۆت تامغا تەكشى قاراپ چىقتى. غەيرەتنىڭ چوڭ ئوغلى ئالىي مەكتەپكە، ئىككىنچى قىزى ئىچكىرىدىكى بىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاچقا، ئۆيدە ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى يالغۇز قالغانىدى.

غەيرەت دادىسىنىڭ كېسەل ئادەمدەك سولغۇن چىرايىغا، روھى چۈشكەن تۇرقىغا قاراپ ھەيران بولدى. ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ساياھەتتىن قايتىپ كەلگەندە ئۇ تولىمۇ روھلۇق ئىدى، ھەتتا نەچچە ياش ياشىرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

ــ دادا، مىجەزىڭىز يوقمۇ نېمە؟ ــ دېدى ئۇ بىر خىل ئەندىشە ئىچىدە.

مۇئەللىم ئۇندىمىدى. ئۇ گەپنى نەدىن باشلاشنىمۇ بىلمەيتتى. ئايشىخان ئېغىزىنى ئۆمىلەپرەك توختاپ قالدى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ دىتىغا ياقمايدىغان گەپنى قىلىپ، ئىشنى بۇزۇپ قويماي دەپ ئېھتىيات قىلىپ قالغانىدى.

غەيرەت چوقۇم بىر ئىش بولغانلىقىنى پەملىدى.

— بىر ئىش بولدىمۇ، دادا؟ — دېدى ئۇ يەنە.

مۇئەللىم ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى. بۇ يەرگە ئوغلىغا گەپ قىلىش ئۈچۈن كەلگەنىكەن، چوقۇم گەپ قىلىش كېرەك. بۇنداق چىشىنى چىشلەپ ئولتۇرىۋەرسىمۇ قاملاشماس.

— بالام ... — ئۇ گېپىنى باشلا ـ باشلىمايلا شۇكلەپ قالـدى، سەل تۇرۇۋېلىپ يەنە داۋاملاشتۇردى، — مەن ئوڭۇشسىز ـ لىقتا ئۇچرىدىم ...

خاتىرجەم پېنسىيە مائاشىنى يەپ ياتقان ئادەمنىڭ قانداق كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغىنىنى چۈشىنەلمىگەن غەيرەت قايتۇرۇپ سورىدى:

— ئوڭۇشسىزلىق؟ قانداق ئوڭۇشسىزلىق، دادا؟

— سېنىڭ گېپىڭنى ئاڭلىماي ... مەھەللىدىكىلەرنى سەـ پەرۋەر قىلىپ، زاۋۇت قۇرۇشنىڭ يولىنى قىلغانىدىم. ھەممە ئىش تەييار بولغاندا ۋاستىچى يوقاپ كەتتى.

— ۋاستىچى؟ نەدىن كەپتىكەن؟

— مەنمۇ بىلمىدىم، بالام، ھوشۇر ھاپىز شوجاڭنىڭ ئوغلى بىلەن توردا زاۋۇت ئالاقىلىشىۋاتساق، بىر ۋاستىچىلىك شىرـ كىتى پەيدا بولۇپ، بىز ئېھتىياجلىق زاۋۇتنى ئەرزان باھادا ئەـ كەلدۈرۈپ بېرەلەيدىغانلىقىنى، تەپسىلىي ئادرېسىمىزنى يوللاپ بەرسەك بىر ئادەم ئەۋەتىپ، زاۋۇتنى قۇراشتۇرۇپ ئىشقا چۈشـ كۈچە يېتەكچىلىك قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ئۇچۇر يوللىدى. ئۇنىڭغا ئىشىنىپ قاپتىمىز. ئادەمغۇ كەلدى. پۇلىنى تاپشۇرۇۋېـ لىپ، نەچچە كۈن بولغاندا، زاۋۇت كەلگۈچە ناھىيەدە مېھمانخانـ دا تۇرۇپ تۇراي دەپ بىر كەتكەنچە كۆزدىن يىتتى.

— قانچە پۇل تاپشۇرغانىدىڭلار؟

— 210 مىڭ يۈەن تاپشۇرغان.

غەيرەتنىڭمۇ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. 210 مىڭ يۈەن ئاز پۇل ئەمەس ئىدى. يەنە كېلىپ بۇ نۇرغۇن ئائىلىلەر يىغىش قىلغان

پۇل بولغاچقا، باش ئاغرىقىنىڭ كۆپ بولۇشىمۇ تەبىئىي ئىدى.

— ھەممە ئىشلارغا سىز باش بولغانمىدىڭىز؟

— شۇنداق ...

غەيرەت بىرنەچچە ئىغىز قاتتىق گەپ قىلماقچى بولۇپ توختاپ قالدى. ئەمدى ئۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىقىڭ نېمە پايدىسى؟ ھېلىمۇ دادىسى تۇڭشۇپ كېتىپتۇ. «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، دادىسى ئاران تۇرغاندا قاتتىق گەپ قىلىپ دىلىغا ئازار بەرسە قاملاشمايتتى. ئەڭ ياخشىسى بۇ ئىشنى ئوڭشاشنىڭ بىر يولىنى قىلىش زۆرۈر ئىدى.

ئۇ ھوشۇر ھاپىزغا تېلېفون قىلىپ ئوغلى كەنجىنىڭ نومۇرىنى سورىغاندىن كېيىن، كەنجىگە تېلېفون بېرىپ، ھېلىقى كۈنى دادىسى بىلەن كۆرگەن تور بېتىدىن، ئۇچۇر يوللىغان ۋاستىچىلىك شىركىتىگە ئالاقىدار ماتېرىياللارنى تېپىپ چىقىشنى ھاۋالە قىلدى. ئۇلار ساقلا ـ ساقلا يېرىم كېچە بولاي دەپ گەندە كەنجىدىن خەۋەر كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ۋاستىچىلىك شىركىتىنىڭ ئادرېسىنى تاپالماپتۇ. ھېلىقى كۈنى ئۇلارغا ئۇچۇر يوللىغان بىلوگمۇ ئېچىلماپتۇ. چەكسە بۇ بىلوگنىڭ تاقالغانلىقى توغرىسىدا بايانات چىقىپ تۇرۇۋاپتۇ. دېمەك، ئۇ مەۋجۇت ئەمەس بىر شىركەت بولۇپ، تېگى ـ تەكتىدىن ئالدامچىلار ئىكەنلىكى ئېنىق بولغانىدى.

— ئەتە دېلو مەلۇم قىلايلى، — دېدى غەيرەت.

مۇئەللىم چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

— مەھەللىدىكىلەر ئۇقۇپ قالسا ...

— ئامال يوق، «كېسەلنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارا» دەپ تىكەن. چوغنى پاختىنىڭ ئىچىدە ساقلىغىلى بولمايدۇ. ھازىر بۇ ئىشنى مەھەللىدىكىلەردىن يوشۇرۇشنىڭ غېمىنى قىلماي، قويۇپ مىچىلارنى تېزرەك تېپىشقا ئالدىرايلى. ساقچىلار ئۇلارنى ئىزدەپ باقسۇن.

— بۇنداق ئۇنۇمى بولارمۇ، بالام؟

— ھازىرچە بىرنەرسە دېگىلى بولمايدۇ، لېكىن ساقچىلارنىڭ كۆچىگە ئىشىنىشكە بولىدۇ.

— مەيلى، دېگىنىڭچە بولسۇن.

مۇئەللىم بىر قېتىم ئوغلىنىڭ گېپىگە كىرمەي بۇرنىغا يېگەچكە، ئەمدى ئۇنىڭ گېپىنى يېرىشقا پېتىنالمىدى. بىر ھەپتىسابتا، مەھەللىدىكىلەرنىڭ كېيىن ئۇققىنىدىن ھازىر ئۇققىنىمۇ تۇزۇكتەك قىلاتتى. بەربىر ئوتنىڭ تېشىدا كۆيسىمۇ شۇ ئازاب، ئىچىدە كۆيسىمۇ شۇ ئازاب ئەمەسمۇ؟!

ئۇلار ئەتىسى ناھىيەلىك ج خ ئىدارىسىگە كىرىپ دېلو مەلۇم قىلىشتى. ئالداپ كېتىلگەن پۇلنىڭ سوممىسى كۆپ بولغاچقا، ساقچىلارمۇ بۇ ئىشقا جىددىي مۇئامىلە قىلدى. مۇئەللىمدىن تەپسىلىي ئەھۋال ئىگىلىگەندىن كېيىن، نەچچە كۈن ئىچىدىلا رازۇېدكا خىزمىتىنى باشلىۋەتتى.

مۇئەللىم بىلەن بىر مەھەللىلىك كېرەم ساقچى ئۇزۇن يىل ج خ سىستېمىسىدا خىزمەت قىلىپ، يېڭىلا دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتىنى بېجىرگەنىدى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ بېشىغا كەلگەن ئوڭۇشسىزلىقتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، غەيرەتنىڭ ئۆيىگە ئۇنىڭدىن ھال سوراپ كەلدى.

— ئەنسىرىمىسىلە، مۇئەللىم، — دېدى ئۇ ئۇزۇن يىللىق ساقچىلىق ھاياتىدا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئېغىر - بېسىق مىجەزى بىلەن، — ئادەم ماڭغانىكەن، ئىزى قالىدۇ. مېنىڭ تەجرىبەمدىن قارىغاندا، بۇ قويمىچىلار تېخى پىشمىغانلاردىن ئىكەن.

— قانداق دەيسىز؟ — دېدى مۇئەللىم كۆزلىرىدە ۋىللىدە بىر ئۈمىد نۇرى ئۇچقۇنلىغاندەك بولۇپ.

— توردا مەشغۇلات قىلغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ سالاھىيىتى ئارخىپى ساقلىنىپ قالىدۇ. شۇ يەردىن ئىز قوغلاپ رازۇېدكا قىلسا چوقۇم يېپ ئۇچىغا ئېرىشكىلى بولىدۇ.

— شۇنداق بولغاي، ئىلاھىم، كاززاپلارنىڭ قۇيرۇقىنى تۇ-تۇۋالساقلا پۇللارنى قايتۇرۇۋالغىلى بولاتتى ھە، كېرەم ئاخۇن؟

— بەلكىم، مېنىڭچە بۇ دېلودا ئۈمىد بار.

— بولسا ... ئۆزىڭىز بىر ياردەم قىلسىڭىز...

كېرەم ساقچى كۈلۈپ قويدى.

— مەن دەم ئېلىشقا چىقىپ كەتتىم، بولمىسا چوقۇم بۇ دېلوغا قاتناشقان بولاتتىم. ھېلىھەم بولسىمۇ ياردىمىمنى ئايىماي-مەن، — كېرەم ساقچى مۇئەللىمگە يېقىنراق كېلىپ قوشۇپ قويدى، — ئاخىرقى ئۆمرۈمنى ھەرقايسىلىرى بىلەن ھەمسۆھبەت بولغاچ مەھەللىدە ئۆتكۈزەيمىكىن دەيمەن، قويۇنلىرىغا ئېلىشار-لىمۇ؟

مۇئەللىمنىڭ غەم بۇلۇتلىرى قاپلىغان چىرايىغا خۇشاللىق ئالامەتلىرى يامرىدى.

— ئالامدىغان، كىچىكىمىزدە بىللە ئويناپ چوڭ بوپتىمىز، كېيىن تۇرمۇش سەۋەبىدىن تەرەپ - تەرەپكە چېچىلدۇق. ئۆمرۈ-مىزنىڭ ئاخىرىدا يەنە بىر يەرگە جەم بولۇپ ياشىساق نېمىدېگەن ياخشى! ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەم ياشانغانسېرى مۇڭسىرايىدىغان، بە-رەرنى تېپىپ ھال ئېيتقۇسى كېلىدىغان بولۇپ قالىدىكەن.

— شۇ ئەمەسمۇ، بەك چارچاپ كەتتىممۇ ياكى ئۇدۇم تارتى-ۋاتامدۇ، بىلمىدىم، شەھەرنىڭ شاۋقۇن - سۇرەنلىرىدىن بەكلا زېرىكتىم، كۆڭلۈم مەھەللىنى تارتىپلا تۇرىدۇ. ئاتا - ئانامنىڭ تۇپراق بېشىنى ئايلانغاچ مەھەللىدە ئەل - جامائەتكە قېتىلىپ ئۆتەيمىكىن دەيمەن.

— ياخشى ئويلاپسىز. قاچانراق قايتاي دەيسىز؟

— مەھەللىدىكى چوڭلاردىن قالغان ئۆينى رېمونتلاش ئۈچۈن ئادەم سېلىپ قويغانىدىم. ئىش تۈگىسىلا قايتىمەن.

— ماقۇل ئەمىسە، مەھەللىگە بارغاندا كۆرۈشەيلى.

ئۇلار تولىمۇ قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە خوشلاشتى.

4

كېرەم ساقچىمۇ ياشلىقىدا ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ، بىر مەزگىل ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەنىدى. كېيىن ئۇ مائارىپ تەربىيەسى سىستېمىسىغا ئادەمنى قانۇن تەربىيەسى ئارقىلىق ئوڭشاشنى ئويلاپ قالدىمۇ، تۇرۇپلا ساقچىلىققا قىزىقىپ قالدى. ئۇنىڭ بىر ئىشنى قىلىنى قىرىققا يېرىپ مۇلاھىزە قىلىدىغان گىجىگ مىجەزى ساقچىلىق كەسپىگە دەل چۈشتى. بىر مەزگىل يېزىلىق ساقچىخانىلاردا ئىشلىگەندىن كېيىن، تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ ناھىيەگە يۆتكەلدى. ناھىيەدىمۇ رازىۋىدكا جەھەتتىكى ئالاھىدە ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇپ، خىزمەتداش، كەسىپداشلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى.

بىر قېتىم ناھىيە بازىرىنىڭ چېتىدىكى قارلىغاچتاغ سۇ ئېلېكتىر ئىستانسىسىنىڭ ئۆستىگىدىن چىپتا تاغارغا قاچىلاغان بىر جەسەت بايقالدى. تېخنىك خادىملارنىڭ ئىنچىكە تەكشۈرۈپ، ئانالىز قىلىشى نەتىجىسىدە: «ئۆلگۈچى ئەر، قىرىق بەش ياشلار ئەتراپىدا، باشقا جايدا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن تاغارغا قاچىلاپ ئۆستەڭگە تاشلىۋېتىلگەن. ئۆلگىنىگە تەخمىنەن ئۈچ كۈن بولغان. ئۆلۈش سەۋەبى، ئارغامچىدەك بىرنەرسە بىلەن كانىيى بوغۇلغاچقا، نەپەس يېتىشمەي تۇجۇقۇپ ئۆلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەدىنىنىڭ بىرنەچچە يېرىدە زەخمىلەنگەن ئىز بار» دەپ يەكۈن چىقىرىلدى.

ناھىيەلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، كېرەم ساقچى باش بولۇپ تۆت نەپەر ساقچىدىن تەركىب تاپقان رازۋىدكا گۇرۇپپىسى تەشكىللەندى. ئۇلار تەھلىل قىلىش ئارقىلىق، بىرەيلەن ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىنى ئېنىقلاشقا مەسئۇل بولۇپ، قالغان ئۈچەيلەن تەكشۈرۈش نۇقتىسىنى ئۆستەڭ بويى-

دىن باشلاشنى قارار قىلدى ۋە شۇ بويىچە ئىش كۆردى.

ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ كەتكەچكە، ئۆستەڭ بويىدا نۇرغۇن ئاياغ ئىزلىرى بار ئىدى. قايسىسىنىڭ گۇماندارنىڭ ئىزى ئىدىكەنلىكىنى بايقاشمۇ تەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار قىلچە بوشاشماستىن تەكشۈرۈشنى باشلىۋەتتى. جەسەت تاغارغا سېلىپ ئەكېلىنگەنكەن، ئەلۋەتتە ئۇنى هارۋا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش قاتناش ۋاستىسىگە سېلىشى مۇقەررەر ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ئادەم ئىزىدىن كۆرە، ئاشۇنداق ئىزلارغا بەكرەك دىققەت قىلدى.

بىر چاغدا كېرەم ساقچى ئۆستەڭ قىرىدا سۇغا قاراپ سۆرەلگەن ئازراقلا بىر ئىزنى بايقاپ قالدى. ئەگەر بۇ ئۆستەڭدىن يۇقىرىغا قاراپ سۆرەلگەن ئىز بولسا، چوقۇم سارقىغان سۇنىڭ ئىزى بولاتتى. ئۇنىڭ قۇرغاقلىقىدىن قارىغاندا، ئۆستەڭگە سۆرەلگەن نەرسىدىن قالغان ئىزلىقى مۇقەررەر، دەپ هۆكۈم قىلدى كېرەم ساقچى.

— ئالدىڭلارغا دىققەت قىلىڭلار، — دېدى ئۇ خىزمەتداشلىرىنى ئاگاهلاندۇرۇپ، — بۇ يەر جەسەت ئۆستەڭگە تاشلانغان نەق مەيدان بولۇشى مۇمكىن.

ئۇلار ئېهتىيات بىلەن دەسسەپ، گۇمانلىق ئىزغا يېقىنلاشتى. قىرغاقتىكى سۆرىلىش سەۋەبىدىن سۇنغان ئوت ـ چۆپلەرمۇ تېخى ئەسلىگە كەلمىگەنىدى. ئۇلارنىڭ يېتىشىغا قارىغاندىمۇ، ئىزنىڭ ئۆستەڭ ئىچىگە قاراپ سۆرەلگەنلىكى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

كېرەم ساقچى بىر تەرەپتىن خاتىرە قالدۇرۇپ، نەق مەيدانىڭ خەرىتىسىنى سىزىپ ماڭسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەتراپتىكى باشقا ئىزلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىۋاتاتتى.

— بۇ يەردە بىر ئىز بار ئىكەن، — دېدى ئۇنىڭ هەمراهى.

كېرەم ساقچىمۇ بايقىغانىدى. نۇرغۇن ئاياغ ئىزلىرى ئاستىدا ئۇ يەر ـ بۇ يېرى ئۇزۇك هالەتتە كۆرۈنگەن بۇ ئىز — رې-

زىنكە چاقلىق ھارۋىنىڭ ئىزىغا ئوخشاپ تۇراتتى.

— بۇ ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىتىنىڭ ئىزى ئىكەن، — دېدى كېرەم ساقچى، — بۇ مۇھىم ئىسپات، دەرھال سۈرەتكە تارتىڭلار.

ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىت شۇ چاغلاردا ئاساسلىق موتور لۇق قاتناش ۋاستىلىرى ھېسابلىناتتى. ساقچىلارمۇ شۇ خىل موتوسىكلىتنى ئىشلىتەتتى. مۇنداقراق ئائىلىلەرنىڭ ئۇنى سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمەيتتى.

ئۇلار ئۆستەڭ بويىدىكى نەق مەيدان خاتىرلىرىنى ئەكېلىپ، ئىدارىگە دوكلات قىلدى. شۇنىڭغا ئۇلگۇرۇپ، ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىمۇ ئېنىقلاندى. ئۆلگۈچى «ياۋاغ كەنتى»دە ئولتۇرۇش لۇق بەكرى پەتتار ئىسىملىك دېھقان، بۇنىڭدىن بىر ھەپتە ئىلگىرى ئۆيىدىن چىقىپ كېتىپ خەۋىرى بولمىغان. ئايالى گۈلنىساخان ئىمامنىياز، ئوتتۇز ياشلار ئەتراپىدا، بەكرى بىلەن توي قىلغىنىغا بەش يىل بولغان. چىراي شەكلى قاملاشقان ئايال. لېكىن، ھازىرغىچە تۇغمىغان. تولۇقسىز ئىسپاتلارغا قارىغاندا، مۇشۇ سەۋەبلىك ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا پات - پات ئۇرۇش - جېدەل يۈز بېرىپ تۇرغان. جەسەت تاپشۇرۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، گۈلنىساخان ھازىر ئېرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا غەيرىي ئەھۋال بايقالمىدى.

كېرەم ساقچى ئەتىسىلا رازۋېدكا گۇرۇپپىسىنى باشلاپ ئۇ ئائىلىگە باردى. ئۆلگۈچى يېڭىلا يەرلىكىدە قويۇلغان بولۇپ، ئۇرۇق - تۇغقانلار يىغىلىپ ھازا ئېچىشۋاتاتتى. نورمال ئۆلۈم بولسىمۇ بىر نۆرى، لېكىن ئۇنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئۆلگەنلىكى ئادەمنىڭ ئېچىنى ئېچىشتۇراتتى. قويۇق مۇسىبەت كەيپىياتى ھۆكۈم سۈرگەن بۇ ئائىلىگە قارىسا كىشىنى يىغا تۇتاتتى. بىراق، بۇنىڭلىق بىلەن دېلونى رازۋېدكا قىلىشنى توختىتىپ قويۇشقا بولمايتتى. قاتىل قانچە تېز تۇتۇلسا، مەرھۇمنىڭ

نىڭ روھى شۇنچە تېز ئەمەس تاپاتتى.

كېرەم ساقچى بۇ ئائىلىنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە تەكشۈرۈپ چىقتى. سىياسەت پۇقرالارنىڭ سودا - سېتىق ئىشلىرىغا رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن، بەكرى پەتتار مەھەللىدە بىرنېچى بولۇپ بۇ يولغا ماڭغان. دەسلەپتە چارۋا مال سودىسى بىلەن شۇغۇللانغان، كېيىن ئۆزىدىكى قىزىقىش بويىچە ئىلى، ئالتاي تەرەپلەردىن ئات ئەكېلىپ ساتقان. نەتىجىدە تىجارىتى رونىق تېپىپ تېزلا بېيىشقا باشلىغان. «توقلۇقتىن شوخلۇق چىقىدۇ» دېگەندەك، ئۇ پۇل تاپقاندا دوستى كۆپەيگەن، ئويۇن - تاماشىسى ئاۋۇپ قالغان. كۆزى ئېچىلغانسېرى ئىلگىرىكى جاپا - مۇشەققەتتە بىللە بولغان قەدىناس ئايالىدىن چېنىپ، ئۇنى قويۇۋەتكەن ۋە شۇ ئايدىلا چارشەنبە بازاردا داڭقى چىققان «گۈلنىسا سەتەك» بىلەن توي قىلغان. گۈلنىساخان يېشى كىچىك بولسىمۇ، ئىش كۆرگەن قاقباش خوتۇن بولغاچقا، تۇرلۇك ھىيلە - نەيرەڭلىرى بىلەن ئۇنى ئاغزىغا قارىتىۋالغان. ئۇ ئويۇن - تاماشىدىن قالمەن دەپمۇ، ئىشقىلىپ، تۇغماسلىققا دورا قىلىۋەتكەن. بەكرى باشقا ئىشلاردا ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىسىمۇ، مۇشۇ ئىشتا ئايالى بىلەن پات - پات غىژ - غىژلىشىپ تۇرغان. ئات سودىسى يۈرتمۇيۇرت سەپەر قىلىپ ماڭمىغان جاپالىق ئىش بولغاچقا، ئۇ ئىككى يىل ئاۋۇال ئات سودىسىنى تاشلاپ، كىيىم - كېچەك سودىسىغا كىرىشكەن. سودىسىغا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن، بىر دانە ئۈچ چاقلىق موتوسىكلىت سېتىۋالغان.

مەھەللىدىكىلەر «بەكرى پەتتارنىڭ بېشىغا مۇشۇ خوتۇن چىقتى» دەپ قارايتتى. ئەمما، ئۇلارنىڭ پەرىزىگە تايىنىپ ئېيتقان گەپلىرى بىلەنلا گۈلنىساخاننى گۇماندار قىلىپ بېكىتىشكە بولمايتتى.

كېرەم ساقچى تەكشۈرۈشنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە گۈلنىساخاننى قەستەن بوش قويۇۋەتتى. نەچچە قېتىملىق ئۈچرىشىش-

تا سالام ـ سەھەتتىن باشقا گەپ قىلمىدى. قارىماققا ئۇنىڭ بۇ دېلو بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتەكلا بىلىنەتتى. كېرەم ساقچى پەقەت بەكرىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، قوشنا ـ قو ـ لۇملاردىن ئارىلاپ بىر ـ ئىككى ئېغىزدىن گەپ سوراپ قويياتتى. باشقا چاغلاردا مەھەللە يولىدا قىلغىلى ئىش تاپالمىغان ئادەمدەك بېشىنى سېلىپ، ئۇن ـ تىنسىز ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇ شۇ مە ـ ھىشىدا مەھەللە ئىچىنى نەچچە قېتىم ئايلىنىپ چىقتى. بەكرە ـ نىڭ ئايالى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئۇنىڭ ئۇچ نەزىرىگە تەييار ـ لىق قىلمۇاتاتتى. كېرەم ساقچى ئۇلاردىن ھال سوراپ بۇ ھويلىغا يەنە بىر قېتىم كىردى. بەكرىنىڭ پېشايۋانلىق تۆت ئېغىز ئۆيە ـ نى بەك ھەشەمەتلىك دەپ كەتكىلى بولمايتتى. ئۇي ئىچى سە ـ رەمجانلىرىمۇ ئادەتتىكىچىلا ئىدى. ھويلىنىڭ كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ بولۇپ، بۇلۇڭدىكى لاپاسلىق قوتاندا يىگىرمە تۇياق ئەترا ـ پىدا قوي بوردىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا يانداشقان يەنە بىر ئالاھىدە قو ـ تاندا تۇرقى ئەرەب ئارغىماقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان، تولىمۇ قاملاشقان بىر ئارغىماق باغلاقلىق ئىدى. بەكرى گەرچە ئات سو ـ دىسىدىن قول ئۈزگەن بولسىمۇ، ئاتقا بولغان ھەۋىسىنى تاشلە ـ ماي، بۇ ئاتنى كۆڭۈل خۇشى ئۈچۈن بېقىۋاتقانىدى.

كېرەم ساقچى ئايلىنىپ يۈرۈپ، ھويلىنىڭ يەنە بىر بۇلۇ ـ ڭىدا ئۇستىگە پالاس يېپىپ قويۇلغان ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىت ـ نىڭ يېنىغا باردى. خۇددى موتوسىكلىتقا ھەۋىسى بار ئادەمدەك قىزىقىش ئىچىدە بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، پالاسنى تار ـ تىپ ئاچتى. موتوسىكلىت پاكىز يۇيۇپ تازىلانغانىدى. ھەتتا چاقلىرىغا يۇققان لاي ـ پاتقاقلارمۇ كۆرۈنمەيتتى. يانداكى يۇ ـ مىلاق كوزۇپىنىڭ ئىچىمۇ شۇنداق پاكىز تازىلانغانىدى. كېرەم ساقچى چاقنىڭ گۈللىرىنى كۆز سىندىن ئۆتكۈزۈپ، ئۆستەڭ بويىدىكى ھېلىقى ئىز بىلەن خىيالىدا سېلىشتۇرۇپ چىقتى. ئۇچ چاقتىكى ئالاھىدىلىك ئۇ ئىز بىلەن پۈتۈنلەي ئوخشاش ئە ـ

دى. دېمەك، بۇ موتوسىكلىت جەسەت يۆتكەشتە ئىشلىتىلگەن. ئۇنداقتا موتوسىكلىتنى كىم ھەيدەپ جەسەتنى ئۆستەڭ بويىغا ئاپارغان؟ بەلكىم قاتىل مۇشۇ ئائىلىدە بولۇشى ياكى مۇشۇ ئائىلىدىكى بىرەرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار بولۇشى مۇمكىن.

كېرەم ساقچى پالاسنى بۇرۇنقىدەك موتوسىكلىتنىڭ ئۈستىگە يېپىپ قويۇپ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئارقىسىغا ياندى. گەرچە ئۇ پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن موتوسىكلىتقا قىزىقىۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ھويلىدا ئۇچ نەزىرىنىڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش يۈرگەن ئادەملەرنىڭ ھەرىكىتىنى ئاستىرتىن كۆزىتىشكە سەل قارىمىغانىدى. بەزىلەر ئۇنىڭ ھويلىدا تىمىسقىلاپ يۈرگىنىنى تازا ياقتۇرمىغاندەك قىلاتتى، يەنە بەزىلەر ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى چۈشىنەلمەي، ھەيرانلىق، قىزىقىش ئىچىدە مۇذاقلا قاراپ قويياتتى. پەقەت گۈلنىساخانلا ئۇنى - بۇنى قىلىۋېتىپمۇ كۆزلىرى كېرەم ساقچىنىڭ ھەرىكىتىدە ئىدى. كېرەم ساقچى موتوسىكلىتنىڭ يېنىغا بارغاندا، بولۇپمۇ موتوسىكلىتنىڭ چاقلىرىنى سۈرەتكە تارتىۋاتقاندا ئۇنىڭ چىرايىدا دەللىلىك ئۆزگىرىش بولدى. دەسلەپتە مەڭزىگە ياللىدە قىزىللىق تەپتى، ئارقىدىنلا بېشىدىكى قارىلىق روملىدەك ئاقىرىپ كەتتى.

كېرەم ساقچى بۇ دېلوغا قارىتا مەلۇم دەلىل، قىياسلارغا ئېرىشكەندىن كېيىن، ئىدارىگە قايتىپ كەلدى - دە، شۇ كۈنى كەچتە دېلو گۇرۇپپىسىدىكى بارلىق خادىملار مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە دېلوغا قارىتا تەھلىل ئېلىپ بېرىش يېغىنى ئاچتى. ئۇ ئاۋۋال دېلوغا مۇناسىۋەتلىك سۈرەت، نەق مەيدان خاتىرىسى قاتارلىقلارنى قىسقىچە شەرھىلەپ ئۆتتى، ئاندىن ئۆزىنىڭ بۇ دېلوغا بولغا كۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مېنىڭچە، ئۆلگۈچىنىڭ ئايالى گۈلنىساخان بۇ دېلودىكى ئاساسلىق گۇماندار بولۇشى مۇمكىن. بىرىنچى، جەسەت ئۆستەڭگە تاشلانغان نەق مەيداندا ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىتنىڭ ئىز-

نزى بايقالغان. ئۆلگۈچىنىڭ ئۆيىدىمۇ دەل مۇشۇنداق موتوسىكلىتىن بىرى بار ئىكەن. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا، ئۇ ئىزنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۆيىدىكى موتوسىكلىت قالدۇرغان دەپ بېكىتىشكە بولىدۇ. ئىككىنچى، مەھەللىدىكىلەرنىڭ گۇلنىساخانغا قارىتا ئىنكاسى ياخشى ئەمەس. ئۇچىنچى، تەكشۈرۈش جەريانىدا گۇلنىساخانىنىڭ روھىي كەيپىياتىنىڭ نورمالسىزلىقى بايقالدى. بولۇپمۇ، مەن موتوسىكلىتىنى تەكشۈرۈۋاتقاندا ئۇ بەك جىددىيلىشىپ كەتتى. تۆتىنچى، ئۆلگۈچى بىر مەزگىللىك تىجارەت قىلىش جەريانىدا خېلى كۆپ پۇل تاپقانلىقى مەلۇم، ئىلگىرىكى ئايالى بىلەن ئاجراشقاندا ئىككى بالىسىنى ئايالىغا قالدۇرۇپ، تۇر-مۇش خىراجىتى ئۇچۇن ئىككى مىڭ يۈەن بەرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ئۆي قۇرۇلۇشىنى يېڭىلىمىغان، ئۆي سەرەمجانلىرىنى-مۇ كۆپ سېتىۋالمىغان، دېمەك، ئۇنىڭدا خېلى كۆپ نەق پۇل بار، دېگەن گەپ. بىراق، گۇلنىساخان بەكرىنىڭ تۇغقانلىرىغا پە-قەت بەش مىڭ يۈەنلا نەق پۇل بار، دەپ تۇرۇۋالغان. ئەگەر ئۇنىڭدا ئاز - تولا سەمىمىيلىك بار، ئېرىنىڭ ئۆلۈمى ئۇچۇن قايغۇرۇۋا-تىدۇ دەپ قارالسا، ھەرگىزمۇ بۇنداق قىلمىغان بولاتتى. بەكرى-نىڭ شۇنچە يىل تىجارەت قىلىپ تاپقان پۇلى نەگە كەتتى؟ بە-شىنچى، سەل قاراشقا بولمايدىغان يەنە بىر پاكىت شۇكى، گۇل-نىساخانىنىڭ كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىد-ىغان سەمەت ئەيسا بىلەن غەيرىي مۇناسىۋىتى بار ئىكەن. بەكرى سىرتقا چىقىپ كەتكەن مەزگىلدە سەمەتنىڭ بۇ ئۆيدە قونغانلى-قىنى قوشنىلىرى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. مۇشۇنداق بىر ئا-يالنىڭ پەزىلىتىدە، تۇرمۇش ئىستىلىدا مەسىلە بولماي قالامدۇ؟!

مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالغاچ، ئىچىدە مۇلاھىزە قىلىپ ئولتۇراتتى. كېرەم ساقچىنىڭ گېپىنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇ ئېغىز ئاچتى:

— قېنى باشقىلارمۇ بايقىغىنىڭلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باق-

مامسىلەر؟

— يەنە بىر ئىش، — دەپ گەپ قاتتى قۇربان ئىسمىلىك ساقچى، — بىز دەسلەپتە ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلىسىدىن پىكىر ئالـ غاندا، گۇلنىساخان ئېرى بەكرىنى 5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن، دېدى. بىراق، 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى يېرىم كېچىدە، سىرتقا ھاجەتكە چىققان بىر قوشنىسى ئۇلارنىڭ ئۆيـ دىن بەكرىنىڭ ئايالى بىلەن تەرگىشۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلىغان. ئۇ نېمىشقا بەكرىنىڭ ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن ۋاقتىنى يالغان ئېيتىدۇ؟

مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، يەنە سۆزلەيدىغانلار بارمۇ، دېگەندەك ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىقـ تى. باشقىلارمۇ بىر ـ ئىككى ئېغىزدىن پىكىر قاتناشتۇرغان بولدى.

— مەن گۇلنىساخان ئىمامنىيازنى چاقىرتىپ، سوراق قىـ لىش تەكلىپىنى بېرىمەن، — دېدى كېرەم ساقچى.

— بولىدۇ، — دېدى مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ئۇنىڭ تەكلـ پىگە قوشۇلۇپ، — قانداق قىينىچىلىق بولسا مەن ھەل قىلىپ بېرىمەن، سىلەرمۇ تىرىشىپ ئىشلەپ، دېلونى تېزرەك پاش قىـ لىشىڭلار كېرەك.

— خاتىرجەم بولۇڭ، سىزگە كاپالەت بېرەي.

ئەتىسى گۇلنىساخان ج خ ئىدارىسىگە چاقىرتىپ كېلىندى. ئۇ ئۇچىسىغا ئاپپاق قارىلىق كىيىمى كىيىۋالغان بولۇپ، قويۇق قارا قاشلىرى ئاستىدىكى بۇلاقتەك كۆزلىرى سەل نۇرسىزلاـ غان، تولا يىغلىغانلىقى سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، قاپاقلىرى ئىششىغانىدى. ئۆزىنى غەمكىن كۆرسىتىشكە تىرىشىۋاتقانىدەك قىلاتتى. مەيلى نېمىلا بولسۇن، ئۇنىڭ كېلىشكەن قامىتى، سەـ بىي قىزلاردەك تەسىر بېرىدىغان چىرايلىق يۈزلىرى، مۇڭلۇق كۆزلىرى ئىختىيارسىز ئادەمنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغايتتى. بۇ

تۇرقىغا قاراپ كىمنىڭمۇ ئۇنى قاتىل دېگۈسى كەلسۇن؟! بىراق، «ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋانىنىڭ ئالىسى تېشىدا» دېگەن گەپ بار. بىر ئادەمنىڭ سىرتقى قىياپىتىگە قاراپ باھا بەرگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ قاپاقلىرىنىڭ ئىششىپ كېتىشى، چىرايىدىكى سولغۇنلۇق ھەرگىز ئېرى ئۇچۇن ئازابلانغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئەمەس. ئۇ قورقۇۋاتىدۇ، قورقۇنچ ئىچىدە ياخشى ئۇخلىيالمىغان. كېرەم ساقچى ئاللىقاچان ئۇنىڭ روھىي كەيپىياتىنى بىلىپ بولدى.

سوراقخانىغا كىرىشىگە گۇلنىساخانىنىڭ چىرايى بۇزۇلۇشقا باشلىغانىدى. لېكىن، كېرەم ساقچى ئۇنىڭغا دىققەت قىلمىغاندەك، ئالدىدىكى خاتىرە دەپتېرىگە بىرنېمىلەرنى جىجىلاپ پەرۋا-سىز ئولتۇراتتى.

— قېنى بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇر!

قۇربان قاپىقىنىمۇ ئاچماستىن بۇيرۇق قىلدى. ساقچى ۋە سوراقخانىنىڭ سۇرىدىن ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىشقا باشلىغان گۇلنىساخان ھە دېگەندىلا ئۇلارنىڭ ئۆزىنى سەنلىشىدىن تېخىمۇ ئۇجۇقۇپ كەتتى. ئۇ بۇلۇڭدىكى ئورۇندۇقتا خۇددى تىكەننىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغاندەك قىپچىنىپ ئولتۇردى. ئۇچ نەپەر ساقچى سوراق ئۇستىلىدىن ئورۇن ئالغانىدى. ئۇلار ئەمدى جىددىي تۇسكە كىرگەن، گويا گۇلنىساخانىنىڭ ئىچ - باغرىنى تولۇق كۆ-رۈۋالماقچى بۇلۇشقاندەك، كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا مىختەك تىكىپ تۇرۇشاتتى.

قۇربان ئۇنىڭغا بۇ قېتىمقى سوراق قىلىش سەۋەبىنى، سو-راقنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىنى قىسقىچە چۈشەندۈردى.

سوراق رەسمىي باشلاندى:

— ئىسمىڭ نېمە؟

— گۇلنىسا ئىمامنىياز.

گۇلنىساخان خۇددى ھازىرلا يىغلىۋېتىدىغاندەك ئېغىزلىرى-

نى ئۇمچەيتىشكە باشلىدى.
— تۇرۇشلۇق جايىڭ؟
— ياۋاغ كەنتى قۇشدۆڭ مەھەللە.
— تۇغۇلغان ۋاقتىڭ؟
— 1956 - يىلى ياز كۈنلىرى تۇغۇلۇپتىكەنمەن. قايسى ئايلىقىنى ئېنىق بىلمەيمەن.
— بەكرى پەتتار بىلەن قاچان توي قىلغان؟
— 1981 - يىلى.
— ئادەتتە مۇناسىۋىتىڭلار قانداق ئىدى؟
— ياخشى.
— قانداق ياخشى؟ كونكرېتراق ئېيت؟
گۈلنىساخان تىرنىقىنى سىنچىلاپ جىم تۇردى.
— قېنى جاۋاب بەرمەمسەن؟
— ئۇ ماڭا بەك ئامراق ئىدى، مەنمۇ ...
— ئۇ ئۆيدىن نېمە سەۋەبتىن چىقىپ كەتكەن؟
— ئاغىنىلىرىنى ئىزدەپ ...
— قايسى ئاغىنىلىرىنى؟
— بىلمەيمەن.
— سەن ئۇنىڭ بىلەن توي قىلغىلى بەش يىل بوپتۇ، تېخىچە ئاغىنىلىرىنى بىلمەمسەن؟
— ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى بەك كۆپ.
— سەن بىلمىگۈدەك دەرىجىدە كۆپمۇ؟
— ھەئە.
— زادى قانچىلىك ئاغىنىسى بار؟
— بىلمەيمەن.
— سەن بۇ مەسىلىدىن قەستەن ئۆزۈڭنى قاچۇردۇڭغۇ دەيمەن؟
— ياق ... ياق ...

— ئۇ ساڭا قايسى ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىگە، نېمە سەۋەبتىن بارىدىغانلىقىنى ئېيتمىغانمىدى؟

— ئېيتمىغان.

— ئۇ قانداق چاغدا ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن؟

— ئەتىگەندە.

— ئالدىنقى قېتىم نېمىشقا كەچتە چىقىپ كەتتى دېدىڭ؟

گۈلنىساخان چاندۇرماي لېۋىنى چىشلىدى.

— زادى قانداق چاغ؟

— كەچتە.

— نېمىشقا ئىككى خىل جاۋاب بېرىسەن؟

گۈلنىساخان مىشلداپ يىغلاشقا باشلىدى. كۆز ياشلىرى ئاق كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە تارىلاپ تۆكۈلدى.

— تۈيۇقسىز ... مۇسىبەت كەلگەچكە گاڭگىراپ ...

— ئويلىنىپ جاۋاب بەر.

— ماقۇل.

— ئۇ چىقىپ كەتكەندە يېنىدا قانچىلىك پۇل بار ئىدى؟

— بىلمەيمەن.

— ئۇنىڭ بىرەرى بىلەن ئۆچ ـ ئاداۋىتى بارمىدى؟

گۈلنىساخان سەل ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— بۇرۇنقى ئايالى ... سېنى بىرنەرسە قىلدۇرۇۋېتىمەن دەپتىكەن. باشقىلىرىنى... بىلمەيمەن.

— ئۇنىڭغا ئىسپاتىڭ بارمۇ؟

— بەكرى ئاخۇن دەپ بەرگەن.

— ئېرىڭ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغۇچە بولغان ئارىلىقتا نە ـ نەلەردە يۈردۈڭ؟ كىملەر بىلەن كۆرۈشتۈڭ؟

— ئۆي... ئۆيدە تۇردۇم.

— سىرتقا چىقمىدىڭمۇ؟

— ياق.
— زادىلا چىقمىدىڭما؟
— چىقمىدىم.
— 5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى يەكشەنبە، سەن بازارغا بارمىدىڭ ـ ما؟
— بازارغا ... بازارغا ... باردىم ...
— ئەمىسە نېمىشقا سىرتقا چىقمىدىم دەيسەن؟
— ئۇنتۇپ قاپتىمەن.
— يەنە نېمىلەرنى ئۇنتۇپ قالدىڭ؟
— ...
كېرەم ساقچى تۈيۈقسىز سورىدى:
— سەن موتوسىكلىت ھەيدىيەلەمسەن؟
گۇلنىساخان دىككىدە چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭدىكى بۇ ئۆزگىرىش ساقچىلارنىمۇ ھەيران قالدۇردى. ئۇ ساقچىلارنىڭ ئۆزىگە جىددىي قاراۋاتقانلىقىنى سېزىپ، دەرھال كەيپىياتىنى ئوڭشىۋالدى.
— ياق، — دېدى ئۇ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ساقچىلارغا قاراپ قويۇپ.
ساقچىلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويدى.
سوراق شۇ خىل رېتىمدا داۋاملاشتى. ئۇنىڭ گەپلىرى چەك باسمايتتى. ساقچىلارنىڭ كۆڭلىدە نۇرغۇن گۇمانلار پەيدا بولغان بولسىمۇ، تېخى ئۇنىڭ قاتىللىق جىنايىتىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىت تولۇق ئەمەس ئىدى. ھازىر ھالقىلىق مەسىلە موتوسىكلىت بولۇپ قالدى. قولۇم ـ قوشنىلاردىن بىر ـ ئىككىسى گۇلنىسا خانىنىڭ موتوسىكلىت ھەيدىيەلەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزى ئېتىراپ قىلغىلى ئۇنمايۋاتاتتى.
ئەتىسى ساقچىلار ئىدارىنىڭ ئۈچ چاقلىق موتوسىكلىتى بىلەن ئۇنى ئۆستەڭ بويىغا ئاپاردى. ئىز بايقالغان يەرگە كەلگەندە

گۈلنىساخاننىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرىدە ئالاقزەدىلىك پەيدا بولدى. لېكىن، ئۇ قۇۋۇ تۇلكىدەك يەنىلا تەن بەرمەيۋاتاتتى.

ئۆستەڭ بويىدىن قايتىشتا ئۇلار ساي تەرەپ بىلەن ماڭدى. ماي ئېيىنىڭ ئاپتېپىدا تاشلارمۇ قىزىپ كەتكەنىدى. ساي يۈزىدە جىمىرلاپ تۇرغان گىرىمسەن خۇددى كەلكۈن سۈيى باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. شېغىللىق يولدا چاڭ توزۇتۇپ كېتىۋاتقان موتوسىكلىتنىڭ تۈيۇقسىز ئوتى ئۆچۈپ توختاپ قالدى. ئۇلار موتوسىكلىتتىن چۈشتى. كېرەم ساقچى موتوسىكلىتنىڭ موتورى بىلەن ئازراق ھەپىلىشىپ بېقىپ، ئارقىدىن موتور كەسىنى كۈچەپ تېپىشكە باشلىدى. بىراق، ھەرقانچە تەپسىمۇ موتور ئوت ئالمىدى، ئۇ ھارغاندىن كېيىن قۇربان تەپتى. ئۇلار نۆۋەتلىشىپ خېلى ئۇزۇن تەپكەن بولسىمۇ، موتور زادىلا ئوت ئالمىدى. ئاخىر ھېرىپ ھېچ ھالى قالمىغان كېرەم ساقچى بىلەن قۇربان قىزىق شېغىل ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ يېتىپ قېلىشتى. ئاپتاپ بارغانچە قىزدۇرۇشقا باشلىدى، ھەتتا تىنچىقتا ئۇلارنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ قىيىنلىشىپ كەتتى. يېقىن ئەتراپتا سايدىكى بىرەر تۇپ دەرەخمۇ يوق ئىدى. ئۇلار بۇ سايدىن قانداق چىقىپ كېتىشنىمۇ بىلمەيتتى.

كۈن تىكلەنگەنسېرى ئاپتاپ بەكرەك كۆيدۈرۈشكە باشلىدى. ئەمدى ئىسسىقنىڭ ئازابىغا ئۈسسۈزلۇق ئازابى قوشۇلۇپ، ئۇلارنى تېخىمۇ قىينىماقتا ئىدى. باياتىن بېرى بىر چەتتە شۇمشىيىپ ئولتۇرغان گۈلنىساخان ئاپتاپنىڭ چىدىغۇسىز كۆيدۈرۈشىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئاخىر ئورنىدىن تۇردى. موتوسىكلىتقا يېقىن كېلىپ، ئۇنىڭ موتورىنى كۆزىتىشكە باشلىدى. شۇ ھامان چىرايىدا خۇشاللىق ئالامەتلىرى پەيدا بولدى ۋە يەردە چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ سۈنايلىنىپ ياتقان ئىككى ساقچىغا مەنىستىمەسلىك نەزەر بىلەن قاراپ قويدى. «شۇ ئەپتىگە ساقچى بولۇپ قاپتۇ، ئادەمگە ھۆركىرەپ، قۇرۇق ھەيۋە كۆرسىتىپ

تىشىنلا بىلمدۇ. موتوسىكلىتنى كوركىرىتىپ مىنىشنى مىنگەن بىلەن، ئوتى ئۆچۈپ قالسا قانداق ئوت ئالدۇرۇشنىمۇ بىلىشمەيدۇ. ۋۇي هاماقەت كالانپايلار!»

ــ توك ئۆتكۈزگۈچ بوشاپ كېتىپتۇ، ــ دېدى ئۇ كېرەم ساقچىغا قاراپ مەغرۇرلۇق بىلەن، ئاندىن ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قولىغا كۈلۈچنى ئېلىپ، موتورنىڭ بىقىنمىدىكى قۇرۇپ قالغان سۆڭەكتەك دىڭگىيىپ تۇرغان توك ئۆتكۈزگۈچنى چىڭىتىشقا باشلىدى، ــ ئەمدى بولدى.

كېرەم ساقچى ئورنىدىن تۇرۇپ، موتوسىكلىتنىڭ يېنىغا كەلدى، ئەمما ئوت ئالدۇرۇشقا ئالدىرىمىدى. ئۇ گۈلنىساخانىڭ كۆزلىرىگە مىختەك تىكىلدى. بايات بېرى ئۇلارغا چوڭ يارەم قىلدىم دەپ خۇددىي بىلەلمەي قالغان گۈلنىساخان شۇندىلا بىر ئىشنى خاتا قىلغانلىقىنى سەزدى. بىراق، ئۇ كېچىككەنىدى. تامدەك تاتىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە كېرەم ساقچىنىڭ كۈچلۈك بىر شاپىلىقى تەگكەندىمۇ، ئۇ تېخى پۈشايمان ئىچىدە ئۆرتىنىش بىلەن مەشغۇل ئىدى.

ــ هۇ ئىپلاس بۇزۇق.

گۈلنىساخانىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى، تۈيۈقسىز يەر تەۋرىگەندەك، ئالەم ئۇستۇن ــ تۆۋەن بولۇشقا باشلىدى. كاللىسى گاراڭشىپ، ئەقلى ــ هوشىنى يوقاتقاندەك هاڭۋاققىنىچە تۇرىۋەردى.

ــ ئېيتە، ئېرىڭنى نېمە سەۋەبتىن ئۆلتۈردۇڭ؟

ئۇ ئاپتاپنىڭ قىزىقىنىمۇ ئونتۇپ قالغاندى، قانلىرى سۇۋۇپ، بەدەنلىرى بوشىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئېغىزىنى ئېچىپ گەپ قىلغۇدەكمۇ مادارى يوق ئىدى. بايىقى نەزىرىدىكى هاماقەت كالۋا ساقچىلار ئەمدى كۆزىگە بەئەينى ئەزرائىلنىڭ ئۆزى بولۇپ كۆرۈندى.

ئۇلار ئىدارىگە قايتىپ كېلىپلا سوراقنى باشلىۋەتتى. گۇل-

نىساخانىڭ مۇداپىئە توسۇقى بۆسۈپ تاشلانغاچقا، ئەمدى ئار-تۇقچە قارشىلىق كۆرسىتەلمەي، ياۋاشلىق بىلەن ئىقرار قىلدى.

ئەسلىدە 5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى بەكرىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كەتكىنى راست. ئەمما، ئۇ 5 ـ چېسلا كېچە تۈيۈقسىز قايتىپ كېلىپ، دەرۋازىنى قاقمايلا تامدىن ئارتىلىپ هويلىغا چۈشكەن. ئۆينىڭ ئىشكى مەھكەم تاقاق ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئا-يالى توغرىسىدىكى ئانچە ـ مۇنچە ئۆسەك سۆزلەر قۇلىقىغا كىر-گەچ، ئۆزىمۇ ئۇنىڭدىن سەل گۇمانلىنىپ يۈرگەن بەكرىنىڭ قورسىقىغا بىر جىن كىردى ـ دە، تور سېلىنمىغان دېرىزىنى پەم بىلەن ئېچىپ، دەھلىز ئۆيگە چۈشتى. ئاندىن ئوتتۇرا ئىشىك بىلەن ياندىكى هۇجرا ئۆيگە كىردى. ئۆي ئىچىدىن يېنىك پۇ-شۇلدىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ يېنىدىن سەرەڭگە چىقىر-ىپ شىرتتىدە ياندۇردى. سەرەڭگە يورۇقىدا ئايالىنىڭ يېنىدا راستلا بىر ئەر كىشىنىڭ ياتقانلىقىنى غۇۋا كۆردى. ئاڭغىچە قو-لىدىكى سەرەڭگە ئۆچۈپ قالدى. ئۇ ئىككىنچى قېتىم سەرەڭگىنى ياندۇرۇپ ئوچاق بېشىدىكى چىراغقا تۇتاشتۇردى. ئەمدى ئۆي ئىچى تولۇق يورۇدى.

ـــ قوپۇشە، ۋۇي رەسۋالار!

تۈيۈقسىز ئاڭلانغان قەهرلىك ئاۋاز بىر جۈپ ئەر ـ ئايالنىڭ شېرىن چۈشىنى بۇزۇۋەتتى. ئۇلار كۆزلىرىنى چالا ـ بۇلا ئېچىـ-شىپ، كۆرگىنىنىڭ چۈش ياكى رېئاللىق ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالغان بەكرى سۈپىغا ئېتىلىپ چىقىپ، ئايالىنىڭ چېچىدىن قاماللىغان پېتى پەسكە سۆرەپ چۈشتى.

ـــ پاسكىنا جالاپ، ئىسىت ساڭا قىلغان ئەقىدەم. سېنى دەپ ئون بەش يىللىق قەدىناسىمدىنمۇ كەچكەن ئەمەسمىدىم.

ـــ مېنى ... مېنى كەچۈرۈڭ، مەن ئېزىپتىمەن ... قەسەم قىلاي، ئەمدى ئىللا ـ بىللا بۇنداق ئىشنى قىلمايمەن.

ئەمما، بەكرىنىڭ قۇلىقىغا گەپ كىرمەيتتى. ئۇ گۈلنىسا-خانىنىڭ بىقىنىغا گۈرۈسۈلدىتىپ بىرنەچچىنى دەسسۈەتتى. ئاندىن ئىككىنچى قېتىم سۈپىغا ئېتىلىپ چىقىپ، ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا مۇشۇكتەك دىر - دىر تىترىگىنىچە تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان ئەرنى تارتىپ چۈشتى. بۇ ئەر كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىدىكى سەمەت ئەيسا ئىدى.

— هوي، خۇمسى ئوغرى، هۆكۈمەتنىڭ بەرگەن پۇلى بۇخا-ساتقان ئوخشىمامدۇ سېنى؟ بىر بەلەن ئائىلەڭ تۇرسا، نېمىدەپ مېنىڭ ئائىلەمنى بۇزىسەن؟!

— ئا ... ئا ... ئاكا ... ماڭا رەھىم قىلىڭ ...

— نېمىگە رەھىم قىلىمەن، گۇي، مېنىڭ ئورنۇمدا سەن بولساڭ، بوپتۇ دەمتىڭ؟ مەن دېگەن بىر ئەركەك، خەق خوتۇنىنى قۇچاقلاپ ياتسا بوپتۇ دەيدىغان لاتا بەللەردىن ئەمەس. هەي، سېنىڭ قەيسىرىڭ ئوقۇتقۇچى - هە؟ ئۆزۈڭ ئادەم تەربىيەلەيدىغان مۇئەللىم تۇرۇپ ...

ئۇ سەمەتنىڭ يېلىنىپ - يالۋۇرۇشلىرىغا قارىماي، ئۇنىمۇ گۈرسۈلدىتىپ دەسسەپ ئۆرۈشقا باشلىدى.

گۈلنىساخان سۈپىغا ئۆمىلەپ چىقىپ، بەكرىنىڭ پۇتىغا ئېسىلىۋالدى.

— بولدى ئۇرماڭ، مېنى كۆڭلىڭىز كۆتۈرمىسە، چىرايلىق ئاجرىشىپ كېتەيلى.

بەكرى سەمەتنى تاشلاپ گۈلنىساخانغا ئېسىلدى.

— ۋۇي نومۇسسىنى بىلمەيدىغان رەسۋا، سەن مۇشۇنداقلا قۇ-تۇلماقچىما؟ خىيالىڭنى خام چاغلاپ قاپسەن. ئىككىڭنى خەلقئا-لەم ئالدىدا رەسۋا قىلىمەن. ماۋۇ ئوغرى مۇشۇكنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ، خىزمەتتىنمۇ ئايرىۋېتىمەن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان سەمەت بايىقىدىنمۇ بەكرەك قورقۇشقا باشلىدى. خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا بولسا قانچىلىك ئىش ئىدى.

ئۇ دېگەن ئەر كىشى، بەك بولسا خەق ئۈنى «نېمىشقا ئېرى بار خوتۇن بىلەن ئارىلىشىپ قالغاندۇ» دەپ قويىدۇ. ئەمما، خىزمەت-تىن ئايرىلىپ قالسا بولمايدۇ. خىزمەت ئۈنىڭ يەۋاتقان نېنى، نادىن ئايرىلسا جاننىڭ نېمە ئىشى.

بەكرى ئۇلارنى ئۇرۇپ ـ دەسسەپ ھاردى. يەنە ئۇرۇۋەرگىلى بولمايتتى. ئەمدى ئۇرغۇدەكمۇ ماجالى قالمىغاندى. غەزەپ ۋە جىددىيلىشىش سەۋەبىدىن نەپىسى بوغۇلۇپ، غالجىر ئىتتەك توختىماي خىرقىرايتتى. ئىككى زىناخور بۇ بالا ـ قازادىن قاچاق قۇتۇلۇش توغرىسىدا چوت سوقسا، بەكرى ئۇلاردىن قانداق ئەپچىل ئۇسۇللار بىلەن ئۆچ ئېلىش توغرىسىدا خىيال سۈرەتتى. ئۇ ھازىرچە بۇ ئىككىسىنى باغلاپ قويۇش قارارىغا كەلدى. قالغان ئىشنى ئاستا ـ ئاستا ئويلىشىمۇ بولاتتى. تاك ئېتىشقا تېخى يەنە نەچچە سائەت بار ئىدى. ئۇ ھوجرا ئۆيىدىن چىقىپ، ئىشكىنى تېشىدىن زەنجىرلىدى. ئارغامچا ئىزدەپ قوتاندا تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ـــ مۇشۇنداقلا ... تۇگىشەمدۇق؟ ـــ دېدى سەمەت ئىڭراپ تۇرۇپ.

ـــ مەن نەدىن بىلەي، سىز ئەر كىشى بولغاندىن كېيىن بىر ئامال قىلمامسىز.

ـــ نېمە ئامال قىلىمەن؟ باسماقتا چۇشكەن كەپتەردەك ئۆيگە سولىنىپ ياتساق.

ـــ ئەمىسە مەن قانداق قىلاتتىم؟

ـــ ئويلاپ باقمامسىز؟ ئۆي سىزنىڭ بولغاندىن كېيىن، پايدىلىق ئامىللارنى بىلمەي قالمايسىز.

ـــ ھازىر قورقۇپ جېنىم چىقاي دېدى، كاللامغا بىرەر ئامال كېلىدىغاندەك ئەمەس. قاسساق ئوغرىنى بۇ كېچىدە قايتىپ كېلەر دەپ ئويلىماپتىمەن. يا سىزمۇ «كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ، باشقا كۈنى كېلىك» دېسەم ئۇنىمىدىڭىز.

— بۇنداق بولارنى نەدىن بىلەي.

ئۇلار بىردەم جىمىپ كېتىشتى. سىرتتا بەكرىنىڭ پالاق - پۇلۇق مېڭىپ يۈرگەن تىۋىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— مەن خىزمەتتىمدىن ئايرىلىپ قالسام بولمايدۇ، — دېدى سەمەت بىرپەستىن كېيىن غۇدۇرىغاندەك سۆزلەپ.

— مېنىڭمۇ ئەل - جامائەت ئالدىدا رەسۋا بولغىنىمدىن ئۆلگىنىم ياخشى. سىزغۇ قۇيرۇقىڭىزنى خادا قىلىپ يوقلار - سىز، بار تارتقۇلۇق ماڭا قالىدۇ.

— بۇ يەردىن قۇتۇلۇشقا تىرىشايلى.

— بەكرىباي سىرتتا نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ؟

— ۋايتاڭەي، بەلكىم ئادەم چاقىرغىلى كەتكەندۇ ياكى باشقا مەقسىتى باردۇ. نېمە كارىمىز، ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى قىلايلى.

— ئەمىسە ياتماي تۇرۇڭ ئورنىڭىزدىن.

— بىقىنىم ئاغرىپ ...

— سىز ياتسىڭىز مەن قانداق قىلىمەن؟ مېنىڭمۇ بەدىنىم گۆش، تاياقنى سىز يالغۇز يېمىدىڭىز يا.

— ماۋۇ چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتەمدۇق؟

— ئۆچۈرۈۋەتسىڭىز ئۆيۈ ئىچىنى قانداق كۆرگىلى بولىدۇ، بىردەم تۇرۇپ تۇرسۇن.

سەمەت ئۆمىلەپ يۇرۇپ چېچىلغان كىيىملىرىنى تېپىپ كىيىۋالغاندىن كېيىن، ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ كالا - لىسىدىمۇ قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر چارىسى يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ، ھەربىر ھەرىكەت قىلىپ باقسا بىر ئىش بولار، قول قوۋۇشتۇرۇپ ياتقاندىن ياخشىراقتۇر.

— سىزمۇ كىيىمىڭىزنى كىيىۋېلىڭ، — دېدى سەمەت چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، قارا چىراغ يورۇقىدا يالىڭاچ بەدىنى قىزغۇچ رەڭگە كىرىپ قالغان گۈلنىساخانىغا قاراپ. ئۇ سەمەتنىڭ كۆزىگە خۇددى بىر ئالۋاستىدەك كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى.

سەمەت ئىشكنى تارتىپ باقتى. زەنجىرنىڭ شىرىقلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاندى، ئەمما ئىشىك ئېچىلمىدى. ئۇ يەنە سۈپىغا چىقىپ، ئارقا تامدىكى روجەكنى سىلاشتۇردى. توم شادىنىڭ ئا-ياللىقىدىن مۇشۇكمۇ پاتمايتتى. سۈندۈرۈشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. سەمەت غۇدۇراشقا باشلىدى.

— ۋاي گىرى ئوغرى، ئەجەب پۇختا ئېتىۋېتىپتىكەن بۇ روجەكنى. يا باشقا دېرىزىمۇ قويماپتىكەن، بەئەينى جۇۋازخانىنىڭ ئۆزى.

— تامنى تېشەيلى بولمىسا، — دېدى گۈلنىساخان ئۇنىڭغا ئەقىل كۆرسىتىپ.

— نېمىدە تېشىمەن؟ مەن يا مۇشۇك بولمىسام تام تاتىلايدىغان.

— يېنىڭىزدا پىچاقمۇ يوقمۇ؟

— ئوقۇتقۇچى ئادەم پىچاق ئېسىپ يۈرگەن نەدە بار، خۇددى كوچا لۇكچەكلىرىدەك.

گۈلنىساخان ئازاب بىلەن ئىچىگە تىنىپ قويدى. بۇ بەكرى ئىككىسىنىڭ ھۇجرا ئۆيى بولغاچقا، يوتقان ـ كۆرپە ۋە پەگاھ-تىكى بىر تال ئەسكى ئورۇندۇقتىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى. ئۇلار خۇددى كەپتەرخانىغا سولىنىپ قالغان ئوغرى مۇشۇكتەك تېپىرلىشىپ يۈرگەندە، ئىشكنىڭ زەنجىرى شىرىقلاپ، ئۆيگە بەكرى كىرىپ كەلدى. ئىككىسى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا مەشرەپخا-نىدا بېيىت ئېيتىۋاتقان بىر جۈپلەردەك تىككىدە تۇراتتى.

— كىيىمىڭنى كىيىشۋاپسەن ـ دە، رەسۋالار. بوپتۇ، شۇنچىلىك نومۇس قىلىشقان بولساڭ ...

بەكرى غۇدۇرىغاچ قولىدىكى ئارغامچىنى سىلكىپ قويدى. ئىككىسى شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ نېمىشقا سىرتقا چىقىپ كەتكىنى-نىڭ تېگىگە يېتىشتى. «ۋاي ئوغرىيەي، بىزنى باغلىماقچىكەن ـ دە؟ قول ـ پۇتلىرى باغلىنىپ سازايى قىلىنىشتىنمۇ ئارتۇق ئە-

لەم، نومۇس، خورلۇق بولامدۇ كىشىگە؟ ئاھ، خۇدا، ئۆلگەندە ئەڭ قاتتىق جەھەننەم ئازابىغا سالساڭمۇ سالكى، تىرىكلىكتە بۇ خىل شەرمەندىچىلىكتە قويمىغىن!»

ئۇنىڭ خىيالىغا ئۇلاپلا، بەكرى گۈلنىساخانىغا قاراپ خىر-قىردى:

ــ ماۋۇ ئەپەندەكنى باغلا، ۋۇي قانجۇق، بولمىسا سېنى ...

گۈلنىساخان دىڭڭىدە چۆچۈپ بەكرىگە قارىدى. بەكرى قىستاپ كېلىپ ئارغامچىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. لېكىن، گۈلنىساخان بىرنەچچە قەدەم ئارقىسىغا داجىپ بېرىپ ئارغامچىنى تاشلىۋەتتى.

ــ مەن... مەن ... باغلىيالمايمەن، بەكرىباي. ماڭا رەھىم قىلىڭ، مەن بىر ئاجىز مەزلۇمە، ئەرلەرنى باغلاش قولۇمدىن كەلمەيدۇ.

ــ ئىچىڭ ئاغرىۋاتامدا؟

ــ نېمە دېسىڭىز مەيلى، باغلىيالمايمەن.

خوتۇنى ئېغىر گۇناھ ئۆتكۈزگەن مۇشۇ پەيتتە، بەكرى ئۇنى نېمە دېسەم ياۋاشلىق بىلەن بويسۇندۇ دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، بۇ بۇيرۇقىنىڭ ئىجرا قىلىنماسلىقى ئۇنى ئەلەمدە قويدى.

ــ خەپ، پاسكىنا...

بەكرى ئېغىر خورسىنىپ قويۇپ، ئېڭىشىپ ئارغامچىنى ئالدى ۋە ئارقىسىغا بۇرىلىپ سەمەتنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى. بىر - ئىككى قەدەم مېڭىپلا، بايا گۈلنىساخاننى سۆرىگەندە ئۇنىڭ پۇتىغا ئىلمىشىپ پەگاھقا چۈشۈپ كەتكەن يوتقانغا پۇتلىشىپ دۈم چۈشتى. دەل شۇ چاغدا گۈلنىساخاننىڭ كاللىسىغا چاقماق تېزلىكىدە بىر خىيال كەلدى - دە، ئېتىلىپ بېرىپ، ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان بەكرىنىڭ ئايىغىدىكى يوتقانىنى ئۇنىڭ بېشىغا چۈمكىدى.

ــ ۋۇي پاسكىنا، نېمە قىلىۋاتىسەن ...

بەكرىنىڭ ئۇنى بوغۇلدى. گۈلنىساخان ئۇنى ئاستىغا بېسىپ ھەدەپ نەقىلايتتى. بىراق، ئەر دېگەن ھامان ئەر، ئۇ ئاخىر جان ھەلقۇمىدا پۇتۇن كۈچىنى يىغىپ، يوتقاندىن بېشىنى چىقىرىۋالدى.

— خەپ جالاپ... سېنى...ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ...

قورقۇپ پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان گۈلنىساخان تېخىچە پەگاھتا تېڭىرقاپ تۇرغان سەمەتكە قاراپ ۋارقىرىدى:

— نې... نېمىگە قاراپ تۇرىسىز، تېز بولۇپ ئارغامچىنى ئېلىڭ، — سەمەت شۇندىلا يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك چۆچۈپ بېشىنى سىلكىدى ـ دە، يەردىكى ئارغامچىنى ئېلىپ گۈلنىساخاننىڭ پېنىغا كەلدى، — كانىيىنى بوغۇڭ!

سەمەت خۇددى كىچىك بالىدەك گۈلنىساخاننىڭ بۇيرۇقىنى بەجانىدىل ئورۇنلىدى. ئۆزىنى تۇنجۇقتۇرغان يوتقاندىن ئەمدىلا بېشىنى چىقارغان بەكرىنىڭ بوينىغا ئارغامچا سېلىندى. ئۇ سەت خىرقىرىدى، كۆزلىرى پۇلتىيىپ تېشىغا تەپتى، چېكىسىدىن يامغۇرەدەك تەر تامچىلىرى قۇيۇلدى. بىرسى ئۇنىڭ ئۇستىدىن باساتتى، بىرسى ئارغامچا بىلەن كانىيىنى بوغاتتى. ئىككىلىسى ئەسەبىيلىشىپ خۇددىنى يوقاتقاندى.

بەكرى ئاخىر لاسسىدە بوشاپ كەتتى. سەمەت بىلەن گۈلنىساخان بەكلا جىددىيلىشىپ كەتكەچكە، نەپىسى بوغۇلۇپ تىنالماي قالغاندى. بۇغۇلغۇچى بەكرى ئەمەس ئۆزلىرىدەك، كۈچەپ خىرقىرىشاتتى.

— ئۇ جىمىپ قالدى، — دېدى سەمەت سەل ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن.

گۈلنىساخاننىڭ ھاسىراشلىرى تېخىچە بېسىلمىغانىدى. ئۇ بەكرىنىڭ ئۈستىدىن بىر يانغا سىيرىلىپ چۈشتى.

— تىنىقى باردۇ ھە؟

— بىلمىدىم، — سەمەت بارمىقىنى ئۇنىڭ بۇرنىغا يېقىن ئاپاردى، — ۋاي خۇدايىم، بۇ ئوغرى ئۆلدىمۇ نېمە؟

گۈلنىساخان چۆچۈپ كەتتى.

— نېمە دەيدىغانسىز، ئانچىكىلا بوغۇپ قويغانغا ... ئۆلۈپمۇ قالماس؟

— تىنىقى توختاپتۇ ...

— ئېھ ... قاراپ تۇرۇپ ... بىز قاتىل ...

— قانداق قىلىمىز؟

سەمەتنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى. قورقۇنچتا يۈرىكى ھازىرلا ئېزىلىپ كېتىدىغاندەك سوۋۇشقا باشلىغانىدى.

— بىل ... مىدىم...

— مەن... مەن... كېتەي...

— نەگە بارىسىز؟ بۇلار سىز تاپقان بالا، ئەمدى بولغاندا ھەممىنى ماڭا تاشلاپ...

— سىز باشتىلا مېنى ئازدۇرۇپ ...

— بۇ ئۆيگە بوينىڭىزنى باغلاپ ئەكەلگەنمىدىم؟

— خەپ، خوتۇن خەق دېگەننىڭ ئارقىسىغىمۇ كىرەمدىغان.

— ئارقامغا كىرىۋالمىغان بولسىڭىز، مۇشۇ بالا ـ قازامۇ يوق ئىدى.

...

ئۇلار خېلى ئۇزاق گەپ تالاشتى.

— بولدى، — دېدى سەمەت بۇ ئۆيدىن تېزرەك قۇتۇلۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، — بىكار تالىشىۋەرمەي، ماۋۇ... جەسەتنى بىر تەرەپ قىلايلى.

— قانداق بىر تەرەپ قىلىمىز؟

— سىرتقا ئاچقىپ بىر يەرگە تاشلىۋېتەيلى ياكى كۆمۈۋېتەيلى.

— مۇشۇنداقلا...

— تاغار بارمۇ؟
— بار.
گۈلنىساخان سىرتقا چىقىپ بىر تال چىپتا تاغارنى كۆتۈرۈپ كىردى. تالادا باش توخۇنىڭ چىللىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.
— تېزرەك بولايلى، ھېلىلا تاڭ ئاتىدۇ.
ئۇلار بەكرىنىڭ جەسىتىنى تاغارغا قاچىلىدى.
— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟
— ئۆيىڭىزدىكى ئۇچ چاقلىق موتوسىكلىتقا باسايلى، سىز ھەيدەپ...
— مۇشۇ تاپتا پۈت ـ قولۇم بوشىشىپ، كالۋالىشىپلا كەتتى. موتو ھەيدەيدىغان ھالىم يوق.
— مەن... موتو ھەيدەشنى بىلمەيمەن، ئۆزىڭىز بىر ئىش قىلىڭ.
— ۋۇي لاتا بەل، سەندەكمۇ ئەپەندى بولامدۇ.
گۈلنىساخان يىغلىۋەتتى. بۇ قورقۇنچ يېشىغىمۇ، پۇشايمان يېشىغىمۇ ئوخشايتتى. سەمەتتىن نەپرەتلىنىش يېشىغىمۇ ئوخشايتتى.
— ئەمدى ... سەنلەپ كەتتىڭىزغۇ؟
— ھە، ئەرخەق دېگەننىڭ ھەممىڭ نامەرد.
— بۇنى دېيىشمەيلى.
— مېنى قارا بالاغا تىقتىڭ.
— بۇنى ئۆزىڭىزدىن كۆرۈڭ. ئۇنىڭ بېشىنى يوتقان بىلەن چۈمكىگەن كىم؟ مېنى ئارغامچا بىلەن بوغۇشقا بۇيرۇغان كىم؟
— ئاغزىڭنى يۇم، ھازىر نېمە دېسەڭ شۇ. مەن ئەسلىدىلا شور پېشانە ئىدىم. ئاخىر يەنە شۇ شور پېشانىلىكىم تۇتتى.
— ئۇنداقمۇ بولماس، بۇ ئىش تىنچ ئۆتۈپ كەتسە، بۇ ئوغرىدىن قالغان پۇلنى خاتىرجەم خەجلەپ كۇن ئۆتكۈزىسىز. پۇل خەجلىگەندە مېنىمۇ ئۇنتۇپ قالمايسىز. ئىككى ـ تۆت تال مائاشىم

هېچنېمىگە يەتمەيدۇ.

— توۋا، سەندەكمۇ ئەر بولامدۇ؟ «ئۆچكە جان قايغۇسىدا، قاسساپ ياغ قايغۇسىدا» دېگەن شۇدە.

— سىزمۇ ئۇنىڭ پۇلىنى دەپ تەگكەنغۇ؟

گۈلنىساخان بېشىنى چايقىدى. سەمەت ئۇنىڭ نېمىگە بېشىنى چايقاۋاتقانلىقىنىمۇ چۈشەنمىدى.

— ئەمىسە موتسىكلىتقا بېسىشىپ بەر.

— ماقۇل.

ئۇلار بەكرىنىڭ جەستىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، بۇلۇڭدىكى موتوسىكلىتىنىڭ كۇزۇپىغا قويدى. سەمەت بېرىپ دەرۋازىنى شەپە چىقارماي ئاچتى.

— ئەمىسە مەن كەتتىم. ئۇنتۇپ قالماڭ، بىز بۇگۈندىن باشلاپ بىر ـ بىرىمىزنى تونۇمايمىز.

— يوقال.

سەمەت دەرۋازىدىن چىقىپ تۇن قاراڭغۇسىدا غايىب بولدى. گۈلنىساخان قارا بېسىپ ئويغانغان ئادەمدەك بېشىنى كۆچەپ سىلكىۋېتىپ هويلىغا نەزەر تاشلىدى. گەرچە قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئەتراپنى ئوچۇق كۆرگىلى بولمىسىمۇ، مۇشۇ تاپتا ئۇنىڭ بەكرى بىلەن ئۆتكەن بەش يىللىق تۇرمۇشىنىڭ گۈزەل كارتىنىلىرى خىيال ئېكرانىدا ئەكس ئېتىشكە باشلىغانىدى. بەكرىنىڭ قوتاندىكى قويلىرى ئۇنىڭغا هازا ئېچىۋاتقاندەك توختىماي مەرىشەتتى، ئارغىمىقى ئۇنى ئۈزۈتىپ ئاچچىق ـ ئاچچىق كىشنەيتتى. ئاسمان بىلەن زېمىن بىرلىشىپ كەتكەندەك، مۇدهىش بىر قورقۇنچ گۈلنىساخانىنىڭ يۈرەك ـ باغرىغا، روهىغا چاڭ سالاتتى. ئۇمىدسىزلىك پاتقىقىغا پاتۇراتتى. تەگسىز ئازاب ئىچىدە ئۇنىڭ بىر تۇرۇپ بەكرى بىلەن تەڭلا تۇغقىنىدىن كېلەتتى. بىراق، شېرىن جاندىن ئۇنداق ئاسان كەچكىلى بولمايتتى. ئۇ تېخى نۇرغۇن نەرسىلەرگە تارتىشاتتى.

گۈلنىساخان موتوسىكلىتنى ئوت ئالدۇردى. موتورنىڭ گۈ-رۈلدىشى بىلەن تەڭ ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ دەھشەت بىر گۈرۈلدەش پەيدا بولدى. بېشىمۇ ھەرە كىرىۋالغاندەك غوڭۇلداشقا باشلىدى. ئارقىدىن بۇ ھويلا ۋە پۈتۈن مەھەللە ئىچى گۈرۈلدەشلەر بىلەن تولغاندەك تۇيۇلدى. بۇ ئاۋاز بەئەينى كىلىۋاتقان ئەزرائىلنىڭ شەپىسىگە ئوخشايتتى. گۈلنىساخاننىڭ قەلبىمۇ مۇشۇ كېچىگە ئوخشاش قاراڭغۇلۇق بىلەن تولغاندى.

*　　*　　*

بۇ دېلو پاش بولغاندىن كېيىن، ناھىيەدە كېرەم ساقچىنىڭ نامى تېخىمۇ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىلا جىنا-يەتچىلەرنى تىترەك باساتتى. مانا ئەمدى يىللارنىڭ تىنىمسىز دولقۇنلىرى ئۇنى قېرىتقاندى. سەپتىن چېكىنگەن جەڭچىدەك ھارغىن كۆرۈنەتتى. قېرى يولۇاستەك، ئاخىرقى ئۆمرىنى خىيا-ۋەت، تىنچ بىر جايدا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مەھەللىسىنى تاللىغاندى.

توققۇزىنچى باب

1

كىم ئېيتىپتىكىن، «گەپنىڭ تارقىلىشى شامالدىنمۇ تېز» دەپ. ئابدۇناسىر مۇئەللىم مەھەللىگە كىرىپ بولغۇچە، چوكا زا-ۋۇتى قۇرۇش ئۈچۈن يىغىلغان پۇللارنىڭ قويمىچىغا ئۇچراپ كەتكەنلىك توغرىسىدىكى خەۋەر ئاللىقاچان مەھەللىگە يېتىپ بولغانىدى. پاي قاتقانلار پۇلنىڭ غېمىگە چۈشتى. بۇ پۇللارنى كىمدىن ئېلىش كېرەك؟

ــ مەن ھېچنېمىنى ئۇقمايمەن، ــ دېدى ئېزىز بوغالتىر ئۆزىنى ئاقلاپ، ــ مۇئەللىم يىغىلغان پۇللارنىڭ ھېسابىنى چە-قىرىپ بېرىڭ، دېدى، چىقىرىپ بەردىم. شۇ... كىمنىڭ قانچە-لىك پۇل بەرگەنلىكىنى رويخەتكە چۈشۈردۈم. ۋاستىچىگە پۇل بېرىدىغاندىمۇ مۇئەللىم ساناپ بەردى. مەن پۇلنىڭ بۇرجىكىنى-مۇ تۈتۈپ باقمىدىم.

ــ مۇئەللىم كەلسۇن، ــ دېيىشتى ئۇلار، ــ جىم تۇرغان ئادەمنى زاۋۇت قۇرىمىز دەپ قىزىقتۇرۇپ ...

ــ شۇنداق قىلايلى، مۇئەللىم بىكار ئۇخلىسىمۇ ھەر ئايدا نەچچە مىڭ يۈەن چىققان بىلەن، بىز دۇمبىمىزنىڭ كۆيۈكىنى چىقىرىپ ئىشلەپ ئاران تاپقان پۇل ئۇ.

مەھەللە ئىچى زاۋۇت قۇرۇشنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى-دىنمۇ بەكرەك قاينىاپ كەتكەنىدى. دېھقانلارنى سەۋىيەسى تۆۋەن دەپ كىم ئېيتىدۇ؟ ئۇلار پۇل يوقالغانلىق توغرىسىدىكى خەۋەر تارقالغان ھامان، مۇئەللىمنىڭ مال ـ مۈلكىنى ھېسابلاشقا كى-رىشتى. ئۆي، باغ قاتارلىقلارنى پۇلغا سۈندۈردى. ئاندىن ئۇنىڭ

هەر ئايدا ئالىدىغان مائاشىنىڭ يىللىق جۇغلانمىسىنى ھېسابلاپ چىقاردى. «خۇداغا شۈكۈر بىرەر نامرات دېھقان بۇ ئىشقا باش بو- لۇپ قالغان بولسىمۇ چاتاق بولار ئىكەن. ھېلىمۇ مۇئەللىمەڭ ھۆكۈمەت باقىدىغان، تېگى بار ئادەم بولۇپ قاپتىكەن. ھەرنېمە بولسا پۇلىمىزنى بىر - ئىككى يىل ئىچىدە قايتۇرۇۋالالىغۇدەك- مىز. قوشنا كەنتكە ياتلىق بولغان قىزنىنى ھېسابقا ئالمىغاندىمۇ، غەيرەت بىلەن گۈلشەن مائاشلىق ئادەملەر. مۇئەللىمنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە ھەرگىز قاراپ تۇرمايدۇ.»

ئۇلار شۇنداق ئويلىشىپ سەل خاتىرجەم بولۇشتى. بىراق، پاي قاتمىغانلارنىڭ كىنايىلىرى، ۋەسۋەسىگە سېلىشلىرى بىلەن يەنە ئارامىنى بۇزۇشتى. خۇددى ئىچىگە جىن كىرىۋالغانىدەك توختىماي غۇدۇراشتى. بولۇپمۇ سادىر خېلىلىنىڭ گەپلىرى ئۇلارنىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك ئىز- تىراپقا سېلىۋەتتى.

— مەن بۇ ئىشلارنىڭ مۇشۇنداق بولۇشىنى باشتىلا بىلگەن، — دېدى ئۇ مۇغەمبەر كۆلكىسى بىلەن ھىجىيىپ، — پال سالسام، قۇر تاشلىرى دەسلەپتە بىر يەرگە چۈشتى. ئارقىدىن خۇددى بىرسى پۈۋلىگەندەك تەرەپ - تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى. چەمبەر- نىڭ ئىچى بوش قالدى. مانا بۇ يامانلىقنىڭ بېشارىتى، يىغلىغان پۇللارنىڭ غايىب بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان پال ئىدى. شۇ- ڭا، مەن پاي قېتىشقا قاتناشمىغان.

كىشىلەر ئاللىقاچان نەزىرىدىن چۈشكەن بۇ باخشىغا قايتە- دىن نەزەر سېلىشقا باشلىدى. «راست، بۇ ئادەم بۇرۇن جىن باغ- شىسى دەپ خېلى ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەن، ھېلىمۇ بىر خىس- لىتى بار جۇمۇ. بولمىسا مۇئەللىم ۋەدە بەرگەن شۇنچە پايدىغا قىزىقماي قالامتى؟ زادى بىر ئىشنى ئالدىن بىلىدىكەن بۇ ئا- دەم.»

ئۇنتۇلۇپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان بۇ باخشى خۇددى ئاسار -

ئەتىقىنىڭ بازىرى چىققاندەك كىشىلەرنىڭ قىزىق نۇقتىسىغا ئايلاندى.

ئۇلار شۇنداق قاينام تۇرغان كۇنلەرنىڭ بىرىدە، غەم ـ قايغۇنىڭ دەستىدە جۇدەپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، بەللىرى مۇكچەيگەن مۇئەللىم تولىمۇ هارغىن بىر قىياپەتتە مەھەللىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ مەھەللە دوقمۇشىغا كېلىشىگە، بىرىنچى بولۇپ ئەلەڭلەپ يۇرگەن مۇمىن تەمبۇرچىغا يولۇقتى.

ـــ هە، مۇئەللىم، كەلدىلىمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ مۇئەللىم بىلەن سالاملىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۇزۇندىن بېرى ئىزدەپ يۇرگەن ئۆچ ئادىمىنى ئاران تاپقاندەك چىرايىنىڭ ئۆڭسۈلى يوق، كۆزلىرىدىن كۇچلۇك ئاداۋەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان بىر قىياپەتتە.

مۇئەللىم گەپ قىلىشقىمۇ رايى بارماي، بېشىنى ئانچىكىلا لىڭشىتىپ قويدى.

مۇمىن تەمبۇرچى خۇددى ناخشا توۋلاۋاتقاندەك ئاۋازىنى ئالا ـ تاغىل چىقىرىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

ـــ هوي جامائەت، ئاڭلاڭلار، مۇئەللىم قايتىپ كەلدى. مانا هازىرلا...

خۇددى هېچ ئىش قىلماي سىرتتىكى شەپىگىلا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشقاندەك، مۇمىن تەمبۇرچىنىڭ گېپى ئاخىرلىشا ـ ئاخىرلاشمايلا يېقىن ئەتراپتىكى ئۆيلەردىن چىقىشقان ئادەملەر گۇررىدە مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا ئولاشتى. بۇ قانداقتۇر ئۇنى قارشى ئېلىش بولماستىن، پاي قاتقان پۇللارنى قايتۇرۇۋېلىش ۋەسۋەسىسىدە، مۇئەللىمدىن هېساب ئېلىشقا ئالدىراپ كېلىشلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا ئاچچىق ۋە جىددىيلىشىشتىن باشقا ئىپادە يوق ئىدى.

ـــ مۇئەللىم، ـــ دېدى نۇرمەمەت كاسىگەر مۇئەللىمگە دۆدەك چەكچىيىپ، ـــ پۇلىمىزنى هېلىقى ۋاستىچى قويۇۋېتىپتۇ دەيدۇ، بۇ راستما؟

مۇئەللىم خۇددى ئۇستىنى مىڭ پاتمان يۇك بىسىپ تۇرغاندەك تەستە بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنى چاپاق باسقان، لەۋلىرى قۇرۇپ گەز باغلاپ كەتكەنىدى. ئۇ يۇرتداشلىرىنىڭ چىرايىدىن ئۆزىگە نىسبەتەن بىرەر ھېسداشلىق نەزىرىنى ئىزدەپ بىرمۇبىر قاراپ چىقتى. بىراق، بۇ خىل تەسەللىگە ئېرىشەلمىدى. ئۇلار مۇئەللىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقىدىغان پۇل توغرىسىدىكى نەق گەپكە ئىنتىزار بولۇشماقتا ئىدى.

— شۇنداق ... — دېدى مۇئەللىم تولىمۇ زەئىپ بىر ئاۋازدا.

— ئەمىسە ... — دېدى تۇنىياز مەمەت، — بىز پۇلىمىزنى قانداق قىلىمىز؟

مۇئەللىم ئۇندىمىدى. ئۇنىڭ كۆتكىنى بۇ ئەمەس ئىدى. يۇرتداشلىرىنىڭ ھېچ بولمىسا ئۆزىنى بىر چۈشىنىشىنى، بىر ئىككى ئېغىز تەسەللى سۆزلىرىنى بايان قىلىشىنى شۇنداق ئۈمىد قىلاتتى. مۇئەللىم پەقەت مۇشۇلارنى دەپلا شۇنچە چوڭ خەتەرگە تەۋەككۇل قىلمىدىمۇ؟ مۇشۇ يۇرتداشلىرىنىڭ بەختىنى، كېلەچىكىنى ئويلاپ باش قاتۇرمىدىمۇ؟ يۇرت ـ جامائەت، مەھەللە ـ كوي دېگەن مۇشۇنداق بولامدۇ؟!

— مۇئەللىم گەپ قىلسىلا، بىز ساقلىيالمايمىز. بىزگە پۇلىمىز كېرەك.

— مەن بىر ئامالىنى قىلىمەن، — دېدى مۇئەللىم ئۇھ تارتىپ قويۇپ، — ساقچىلار ئۇ كاززاپنى ئىزدەۋاتىدۇ.

— نېمە دەيدىغاندۇ ماۋۇ ئادەم، — دېدى مۆمىن تەمبۇرچى، — ئۇ كاززاپنى ئىزدەش سىزنىڭ ئىشىڭىز. بىز پۇلنى سىزگە بېرىگەن، سىزدىن ئالىمىز.

— راست، بىز ئۇ ۋاستىچىنى تونۇمايمىز. ئۇنى نەدىن تېپىپ كەلگەنلىكلىرى ئۆزلىرىگە ئايان.

— توۋا دەڭلا كۆپچىلىك، مەن پەقەت سىلەرنى دەپ...

— بىز سىلىگە زاۋۇت قۇرۇپ بەرسىلە دېدىمۇ؟ خاتىرجەم

ئىشىمىزنى قىلىۋاتقان ئادەمنى ئۆزلىرى قىزىقتۇرۇپ...

— مەنمۇ ياخشى بولار دېگەن، ئەگەر زاۋۇت يۇرۇشۇپ كەتكەن بولسا، سىلەرمۇ پۇللۇق بولۇپ قالاتتىڭلار.

— ئەمدى ئۇچۇپ كەتكەن غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يېگەننىڭ پايدىسى يوق، مۇئەللىم. بىزگە پۇلىمىزنى بېرىۋەتسىلە.

مۇئەللىمنىڭ ئىچى شۇنچىلىك ئاچچىق بولۇپ كەتتىكى، ئۆتى تېشىپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. ئېغىزىدا نەم دەيدىغان نەرسە قالمىدى. گەپ قىلىشقا تەمشەلسىلا تىلى تامىقىغا چاپلىشىپ، ھەركەتلەندۈرۈش تەسكە توختايتتى.

— مەنمۇ ... مەنمۇ... — دېدى مۇئەللىم شامال داربې كەتكەن ئادەمدەك تىلىنى چايناپ، — ئوتتۇز مىڭ يۈەن پۇلۇمنى سېلىپ بەردىم... سىلەر... بەك بولسا تۆت ـ بەش مىڭ يۈەندىنلا پۇل قاتقان. كىمنىڭ زېمىنى چوڭ، بۇنىمۇ ئويلاپ بېقىڭلار.

— ماۋۇ گەپلىرى قاملاشمىدى، — دېدى يەنە مۆمىن تەمبۇرچى ئۆكتە قوپۇپ، — بىز سىلىنى پۇل قاتسىلا دېدۇقمۇ؟ ئۆزلىرى قىلغان ئىشقا ئۆزلىرى ئىگە بولسىلا مۇنداق. نېمىدېگىنە سىلە ھە دەپ گەپلىرىنى ئاڭلايدىغان مەكتەپ بالىلىرى ئەمەس بىز.

— ئەپەندى خەقنى ئەخمەق كېلىدۇ دېسە ئىشەنمەپتىكەن، مەن، — دېدى ئاربدىن بىرسى پوڭۈلدە، — راست ئىكەن. ئازراق يېڭىلىقنى كۆرۈپلا ھاياجانلىنىپ تۇرالماي، بىزنىمۇ پاتقاققا تىقتى مانا.

ئۇۋالچىلىقتىن مۇئەللىمنىڭ باغرى ئېزىلدى. ياخشى ئىش قىلىمەن دەپ تۇرۇپ، يامان ئاتاققا قېلىش نېمىدېگەن ئازاب؟! يەنە كېلىپ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مەھەللىسى، كىچىكىدە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان قوۋم ـ قېرىنداشلىرى. «ياتنىڭ گېپىي يادىدىن ئۆتەر، تۇغقاننىڭ گېپىي جاندىن» دەپ، ئۇلار ئۆزلىرى سەزىدى.

مىگەن بىلەن، مۇئەللىم ئۇچۇن ھەربىر ئېغىز گەپلىرى ئۆتكۈر پىچاقتىنمۇ ياماق قەھرلىك ئىدى. ئۇلار يۇز ـ خاتىر دېگەنلىرىنمۇ ئۇنتۇغانىدى. پايدا ـ مەنپەئەت ئادەمنى بۇزىدۇ دېسە مۇئەللىمىمۇ ئىشەنمەيتتى. بىراق، ئەمدى بىلدىكى، خۇددى ئاچچىق ئەقىلنى كەسكەندەك، پۇل ـ مالنىڭ ۋەسۋەسىسىمۇ ئادەمنى ئۆزگەرتىۋېتىدىكەن.

مۇئەللىمنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى. ئۇ خىلى ـ خىلى ئېغىر كۈنلەردىمۇ مۇنداق كۆڭلى بۇزۇلۇپ باقمىغانىدى. ئۇ بىر ئۆمۈر ئادەم تەربىيەلەش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ ـ يۇ، ئادەمنىڭ خاراكتېرىنى چۈشىنىشكە قادىر بولالماپتۇ. دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى ئالدىدىكى سەبىي بالىلارنىڭ داغ چۈشمىگەن يۈمران قەلبى بويىچە كۆزىتىپتۇ، باشقىلارغىمۇ شۇ خىل ئۆلچەم بۇيىچە مۇئامىلە قىپتۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن كىمدىن ئاغرىنىش كېرەك؟ ئۆزىدىنمۇ، ئۆزىنىڭ تۇز كۆڭۈللۈكىدىنمۇ ياكى دۇنيانىڭ رەڭدار ئويۇنلىرىدىن ئاغرىنىش كېرەكمۇ؟ ياق ! ياق ! سەۋەنلىك ئۇچۇن سەۋەب ئىزدەش تېخىمۇ ئەخمەقلىق. يۇز بېرىدىغان ئىشلارنى ھېچكىم ئالدىن بىلەلمەيدۇ، مانا بۇ ھەقىقەت. خۇددى مەكتەپ پىشىغا يەتكەن بالا بىرىنچى سىنىپقا كىرگەندە يېڭى بىر ئىشنىك ئېچىلغاندەك، ئىككىنچى سىنىپقا چىققاندا دۇنيا كەڭرىپ قالغاندەك، ئۇچىنچى سىنىپقا چىققاندا بىلىدىغانلىرى كۆپىيىپ قالغاندەك بىر ئىش. گاھىدا ئادەم باشقىلارنى مۇشۇنداق قىممەت بىلەن تونۇيدىغان ئىش بولىدۇ. مۇئەللىمىمۇ يۇرتداشلىرىنى بىر يۇز سەكسەن نەچچە مىڭ يۇەن بىلەن تونۇدى. بۇ سەل قىممەت كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. بىراق، كېرەك يوق. ئۆزىدىكى ئېسىللىكىنى بايقاشىمۇ گاھىدا چوڭ ئۇتۇق ۋە تەسەللى.

مۇئەللىمنىڭ روھى ئۇرغۇدى. كۆزلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ جاماڭتكە يۈزلەندى.

ـــ راست، مەن سىلەرنى زاۋۇت قۇرۇشقا قىزىقتۇردۇم،

ھېچكىم مەجبۇرلىمىسىمۇ ئۆزۈم پۇل قاتتىم. ئەسلىي كۆڭلۈم ياخشى ئىدى. ئاخىرقى ئۆمرۈمدە يۇرتداشلار ئۈچۈن بىرەر ئىش قىلىپ بېرىش مەقسىتىملا بار ئىدى. مېنى چۈشەنمىسەڭلارمۇ مەيلى، لېكىن ئوقۇتقۇچىلىق شەرىپىمنى مەسخىرە قىلساڭلار مەن چىدىمايمەن. سىلەر ئوقۇتقۇچىنىڭ زادى نېمىلىكىنى چۈشىنەمسىلەر؟ چۈشەنمەيسىلەر. بىر توپ ساددا بالىنى ئالدىغا يېغىپ، ئېغىزىغا قارىتىپ ئولتۇرىدىغان ئادەم، دەپلا ئويلايسىلەر. نۇرغۇنلىرىڭلار مەكتەپتە كۆپ ئوقۇمىغان، ئوقۇساڭلارمۇ بىر كۈن مەكتەپكە بارساڭلار ئىككى كۈن پادا بېقىپ ياكى نە ـ نە لەردە ئويۇن قوغلاپ ئۆتۈپ كەتكەنلەر. بىلسەڭلار، نۇرغۇن كاتتا ئالىم، ئىختىساس ئىگىلىرى دەل بىزگە ئوخشاش مۇئەللىملەر. نېمىڭ تەربىيەسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن. شۇلار بولغاچقىلا ئالەمشۇمۇل تەرەققىياتلار بارلىققا كېلىۋاتىدۇ. تەرەققىيات ھەرگىزمۇ تۈز سىزىق بويىچە ئەمەس، نۇرغۇن ئەگرى ـ توقايلىقلارنى بېسىش ئارقىلىق بارلىققا كېلىدۇ. مەن مۇشۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ، مۇشۇ مەھەللىدە چوڭ بولغان. بۇ مەھەللىگە مۇھەببىتىم چوڭقۇر. شۇڭا، دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن شەھەرگە كىرىپ كەتمەي، مۇشۇ مەھەللىدە تۇرۇۋاتىمەن. تاكى كۆزۈم يۇمۇلغۇچە ھېچ يەرگە كەتمەيمەن. ئۆلۈپ كەتسەممۇ ھەرقايسىڭلار يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكىمدە قويىسىلەر. دۇنيادا يۇرت مېھرىدىن مۇقەددەس، يۇرت مېھرىدىن چوڭقۇر نەرسە بولمايدۇ، ـــ مۇئەللىم ھاياجانلىنىپ كېتىپ، سەل تۇرۇپ قالدى. دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، ـــ خاتىرجەم بولۇڭلار، پۈتۈلۈڭلارنى چوقۇم قايتۇرىمەن. بۈگۈن ـ ئەتىنىڭ ئىچىدە تۈيۇقسىز ئۆلۈپ تارتىپ قالساممۇ، بالىلىرىمنىڭ بۇ قەرزىڭلارنى بەرگۈچىلىكى بار.

مۇئەللىم سۆزىنى تۈگىتىپلا دېمى سىقىلىپ يۆتىلىشكە باشلىدى. بەكرەك چىڭقىلىپ كەتكەچكىمۇ، كۆزلىرىدىن ياش

چىقىپ كەتتى. ئەھلىيەتتە ئۇ يىغلىمىغاندى. بىراق، جامائەت ئۇنى كۆز يېشى قىلدى دەپ ئويلاپ قالدى. ئاردىدىن يېشى چوڭراق ئىككىيلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەسەللى ئېيتىشقا باشلىدى:

— مۇئەللىم، خاپا بولمىسىلا، بالىلار ياشلىق قىلىپ قالدى.

— شۇ ... شۇ ... بۇ بىغەرەزلەر ھەممە ئىشتا مۇشۇنداق ئالدىراقسان، خاپا بولمىسىلا مۇئەللىم.

— ياق، — دېدى مۇئەللىم، — ھەقىقەتەن ئەيىب مەندە، ئۇلارنى زاۋۇت قۇرۇشقا قىزىقتۇرغانمۇ مەن. باشقىلارغا ئىشىنىپ كېتىپ پۇلنى تارتقۇزۇپ قويغانمۇ مەن. ھەممىگە مەن جاۋابكار.

— ياق... مۇئەللىم، كۆڭۈللىرى بىزگە ئايان. سىلىمۇ مۇشۇ مەھەللىنى، بىزلەرنى كۆزدە تۇتقان. مۇبادا ئىش خەيرلىك بولغان بولسا، پايدىسىنى ھەممىمىز تەڭ كۆرەتتۇق. پۇلنىڭ ئىشى چوڭ مەسىلە ئەمەس، مۇھىمى بىزنىڭ ئۆم ـ ئىناقلىقىمىز، — ئۇ جامائەتكە يۈزلەندى، — بىر ـ بىرىمىزنىڭ دىلىغا ئازار بەرمەيلى، جامائەت، مۇئەللىم ياشىنىپ قالغان ئادەم، ئۇنى رەنجىتمەڭلار.

جامائەت باشلىرىنى سالغىنىچە جىممىدە تۇرۇشۇپ كەتتى.

— ھە، يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ تارقالمامسىلەر؟ قىلمىغان باشقا ئىشىڭلار يوقمۇ؟

ئۇلار بىردىن ـ ئىككىدىن تارقىلىشقا باشلىدى. زاۋۇتقا پاي قاتمىغانلاردىن «تاماشىنىڭ قىزىقىنى كۆرۈش» ئۈچۈن كەلگەن بىرنەچچەيلەنمۇ ئاستا يولىغا راۋان بولۇشتى.

— سىلەرگە رەھمەت، — دېدى مۇئەللىم ئىككى مويسىپىتقا قاراپ.

— نېمىگە رەھمەت دەيلا، مۇئەللىم، ھېلىمۇ دىللىرى جىق ئازار يېدى، بىز سەل كېچىكسەك قاپتۇق، بولمىسا بۇ نادانلارنى ...

ـــ ياق، ئۇلارنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ. باشقىلار بولسىمۇ شۇنداق قىلاتتى.

ـــ باشقىلار دېگەن باشقىلار، مۇئەللىم. بىز دېگەن بىر مەھەللىلىك. «يىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىنداكى قوشنا ئەلا» دەيدىغان گەپ بار. بىر ـ بىرىمىزنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ، كۈلكىسىنى كۈلىدىغان خەق بىز.

ـــ ماقۇل ئەمىسە، مەن قايتاي.

ـــ ئۆزلىرىنى ئاسرىسىلا، مۇئەللىم.

مۇئەللىم ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ، مەھەللە دوقمۇشىدىن ئۆيى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

2

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۇئەللىم، ئەھۋاللىرى قانداقراق؟

ئاچچىق چاينى دەملەپ قويۇپ، خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان مۇئەللىم بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆمەر خېلىلغا قارىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلسىلە، قوشنام، ـــ ئۇ ئېزىلەكگۈلۈك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆمەر خېلىل بىلەن كۆرۈشتى ۋە كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى.

پاتمىدىن كېيىن، ئۆمەر خېلىل ئابدۇناسىر مۇئەللىمگە نەزەر سالدى. چىرايىدىن كۈلكە ئۆچمەيدىغان، دائىم خۇش پېئىل، خۇش مىجەز يۈرىدىغان بۇ ئادەم ھازىر بەكلا غەمكىن بولۇپ، كۆزلىرىنىڭ نۇرى قاچقان، چىرايى ئېغىر كېسەل تارتقان ئادەمدەك سارغايغانىدى. ئۇنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئۆمەر خېلىلنىڭ يۈرىكى ئېچىشتى، قولىدىن ئۇنىڭغا قۇرۇق تەسەللى ئېيتىشتىن باشقا ئىش كەلمەيدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا، خۇددى ئۆزىنىڭ بەرەر ئەزاسىدا ئاغرىق پەيدا بولغاندەك ئازاب ھېس قىلدى.

قوشنىسىنى كۆرسە گېپى تۈگىمەيدىغان مۇئەللىم ھازىر

بۇرۇنقى گەپخۇشلۇقىدىن قالغاندى. تۇرۇپ - تۇرۇپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويياتتى. «ھەر كاللىدا ھەر خىيال» دېگەندەك، مۇ - ئەللىمۇ ئۆز كۆڭلىدە ئۆمەر خېلىنى پۇلنىڭ گېپىنى قىلىپ كىردى بولغاي، دەپ ئويلاپ قالغاندى. ھېلىقى كۇنى مەھەللە دوقمۇشىدىكى غەلۋە - غەشلەردە ئۆمەر خېلىل ياكى سۇلايمان بولمىسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھامان ئۆزىنى ئىزدەيدىغانلىقى مۇئەللىمگە ئايان ئىدى. شۇنداق بولغاندىمۇ مۇئەللىمنىڭ ئۇلاردىن ئاغرىنىدىغانلىقىغا ئاساسى يوق ئىدى. سۇلايمان مۇئەللىمنى باشتىن - ئاياغ قوللاپ كەلدى. بۇ قوللاشلاردا ئەلۋەتتە ئۆمەر خېلىلنىڭمۇ چوڭ ھەسسىسى بار ئىدى. سۇلايمان ھەرقانچە قىلسىمۇ ئاتىسىنىڭ ئېغىزىغا قارىماي تۇرالمايتتى. بولۇپمۇ ئۆستەڭ بويىدىكى يەرنى ئىشلىتىشتە، يەنە نەچچە يىلدا جانغا ئەسقاتىدىغان بىر - مۇنچە ئورمانىنى قومۇرۇپ تاشلىۋەتتى. ئەگەر بۇ ئورمان باش - قىلارنىڭ بولۇپ قالغان بولسا، بۇ كەمگە مۇئەللىمنىڭ بېشىنى ئوچاق قىلىپ، مۇئەللىمنىڭ جېنىنى ياغاچتەك ھەرىدەپ كېپەك قىلىۋەتكەن بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئۆزىنى مۇشۇنچىلىك ئايىغىنى ئۇچۇنمۇ مۇئەللىم كۆڭلىدە بەك خۇرسەن. بىراق، مەنپەئەت ھەممە ئادەم ئۇچۇن مۇھىم، ئۆمەر خېلىلمۇ ئۇتتۇر ئوقەت ئادەم، پۇل ۋە ئورمانلىرىنىڭ دەۋاسىنى ھامان قىلماي قالمايدۇ.

مۇئەللىم بۇ قوشنىسىنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۇتۇپ جىم - جىت ئولتۇرىۋەردى. ھېلىقى كۇنى مەھەللە دوقمۇشىدا چوڭلار - نىڭ ئارىلىشىشى بىلەن تالاش - تارتىش بېسىققان بولسىمۇ، كېيىن كۇن ئارىلاپ ئۇنىڭ ئۆيىگە ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ ئا - يىغى ئۇزۇلمىگەنىدى. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەللىمدىن باشقىلارنىڭ پۇلىنى كېيىنرەك بەرسىمۇ، ئۆزلىرى قاتقان پاي پۇلىنى تېزرەك بېرىۋېتىشىنى، ھازىر جەددىي تۆلىمسە بولماي - دىغان ناھايىتى زۆرۈر بىر قەرز ئىشىنىڭ بارلىقى ياكى شۇ پۇل - غا بەكلا ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىگە ئوخشاش سەۋەبلەرنى كۆر -

ستىشەتتى. مۇئەللىم لايىقىدا ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئۇلارنى يولغا سالاتتى.

— مۇئەللىم، بەك غەم يەپ كەتمىسىلە، — دېدى ئاردىدىكى جىمجىتلىقتىن ئىچى پۇشقان ئۆمەر خېلىل ئاخىر ئېغىز ئېچىپ، — سىلى بىلەن بىزنىڭ بېشىمىزغا نېمە كۈنلەر كەلمەگەن؟ ئۆزلىرىنى كۆپرەك ئاسرىسىلا، سالامەت بولساق نى - نى ئىشلارمۇ تۈگەپ كېتىدۇ.

— رەھمەت، قوشنام. ئالدىلىرىدا بەك خىجىلمەن، بىر بەلەن ئورمانلارنى نابۇت قىلىۋەتتىم...

— بولدى... بولدى... مۇئەللىم، ھازىرچە بۇ گەپلەرنى دېيىشمەيلى. ئورمان دېگەننى يەنە تىكىۋالغىلى بولىدۇ. ئۆمرۈمدە ئۈنداق ئورماندىن نۇرغۇننى كېسىپ، نۇرغۇننى تىكىپ بولغاممەن. لېكىن، سىلى بىلەن بىز تۈگەپ كەتسەك قايتا تىكىۋالغىلى بولمايدۇ.

مۇئەللىم ئاز ۋە ساز سۆزلەيدىغان بۇ ساۋاتسىز قوشنىسىنىڭ گەپلىرىدىن تەسىرلىنىپ، كۆز جىيەكلىرى نەملەندى. غەم ۋە ئۇمىدسىزلىككە پېتىپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە بىر - ئىكىكى ئېغىز گەپمۇ گاھىدا ئادەمگە زور تەسەللى ئاتا قىلىدىكەن. «كۆڭۈل كۆڭۈلدىن سۇ ئىچىدۇ» دېگەن گەپ نېمىدېگەن توغرا ئېيتىلغان - ھە؟!

— مەن ... مەن ... ۋاقتىدا ... تىرىشمەن، قوشنام.

— سىلىدىن پۈل سۈيلەپ كىرمىدىم، مۇئەللىم. قولۇم بۇنىڭدىن قىسقا، بۇنىڭدىن ئېغىر كۈنلەرنىمۇ بېشىمدىن ئۆتكۈزگەنمەن. خۇداغا شۈكۈر، ھازىر كۈنلىرىمىز ياخشى. بۇرۇنقىدەك ھال - مۇڭ بولۇشۇپ تۇرايلى، يېشىمىزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى، بۇ دۇنيانىڭ غەلۋە - غەشلىرىنى غەم قىلىپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ. ۋاقتى - سائىتى كەلمىسە سىلى بىز ئالدىرىغان بىلەنمۇ بىكار. ھەر ئىشنىڭ ھەل بولىدىغان بىر قەرەلى بار.

ـــ رەھمەت ... قوشنام.

ـــ ئەمەسە، مەن چىقاي، ئوبدان ئارام ئالسىلا، مۇئەللىم.

ـــ رەھمەت، مېنى ياد ئەتكەن كۆڭۈللىرىگە مەڭگۈ دەرد ـ ئەلەم يوللىمىغاي!

ـــ سىلىگىمۇ رەھمەت، مۇئەللىم. بولدى ئۇزاتمىسىلا، ئوبدان ئارام ئالسىلا.

مۇئەللىم ئۆمەر خېلىلىنى ئۇزىتىپ قويۇپ ئۆيگە كىرىپلا، ئادەمگەرچىلىككە يات بىر قىلىقنى قىلىپ سالغىنىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. ئۇ ئۆمەر خېلىلغا بىر پىيالە چاي قويۇشنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. ئۆيگە كىرگەن مېھمانىنى قۇرۇق ئۇزىتىش بەكلا ناچار ئىللەت ئىدى. بۇنى مۇئەللىمدەك بىر ئۇقۇمۇشلۇق كىشى سادىر قىلسا تېخىمۇ بولمايتتى. ئۇ ئالدىراپ ئارقىسىغا ياندى. ئۆمەر خېلىل ئۇزاپ كەتكەنىدى. ئۇزىدىن ئۆزى رەنجىپ ئاچچىقى تۇتۇپ كەتكەن مۇئەللىم كۆپچىلىك ئەرلەرگە ئورتاق بولغان بىر ئادەتنى ئىشقا سالدى.

ـــ ھوي، ئايشىخان... ھوي، ئايشىخان قېنى سىلە؟!

ئايشىخاندىن سادا چىقمىدى. ئۇ ھازىر باغنىڭ قايسىبىر بۇلۇڭىدا كۆچەتلەرنىڭ تۈۋىدىكى ياۋا ئوت ـ چۆپلەرنى ئوتاش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. مۇئەللىم بىردىنلا پەسكويغا چۈشۈپ قالدى. ئايالى كەلسىمۇ نېمە دېيەلەيتتى. ئالدىدا ئايشىخان دەملەپ بەرگەن بىر چەينەك چاي تۇرۇپ، مېھمانىنى قۇرۇق ئۇزاتقان ئۆزى تۇرسا.

مۇئەللىم يەنە خىيالغا پاتتى. ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، غەم ـ قايغۇغا پەرۋا قىلماسلىق ئېغىزدا دېمەك ئوڭاي بولغان بىلەن ئەمەلىيەتتە قىلماق تەس ئىدى. كۆڭۈلسىز ئىشلار كەلكۈن سۈيىدەك دەۋرەپ كەلگەندە، ئۇنى توسۇشقىمۇ ئامالسىز قالاتتى ـ دە، ئۇنىڭ كۆچلۈك دولقۇنىغا غەرق بولاتتى. تەسكىنسىز ئازابتىن باغرى ئېزىلەتتى.

ئۆمەر خېلىل ئۆيگە قايتىپ كىرگەندە، سۈلايمان ئاتىسىنى ساقلاپ ئولتۇرغاندى. ئۇنىڭ مۇئەللىمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتكىنىنى ئاڭلىغىنىدا، پۈلنىڭ دېرىكىنى قىلىپ، مۇئەللىمنىڭ شىكەستىلەنگەن قەلبىگە ئازار بېرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ تۇرالماي قالغاندى.

— مۇئەللىمنىڭ يېنىغا كىرگەن ئوخشىمامسىز، ئاتا؟ — دېدى سۈلايمان يەر تېگىدىن ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسالغاچ.

— ھەئە.

— پۈلنىڭ گېپىنى قىلدىڭىزمۇ؟

ئۆمەر خېلىل ئوغلىنىڭ تىت ـ تىتىلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا مۇنداقلا قاراپ قويۇپ، ئىچىدە كۈلگۈسى كەلدى. «ئەخمەق بالام، مېنى مۇئەللىمدىن پۈل سۈيلەپ، پاراكەندە قىلغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قاپتۇ ـ دە. مەن ئۇ دەرىجىدە تاش يۈرەك ئەمەس» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

ئاتىسىنىڭ ئۇندىمەي تۇرغانلىقىنى كۆرگەن سۈلايمان تېخىمۇ جىددىيلىشىپ سۈرۈشتۈرگىلى تۇردى:

— ئۇ...ئۇ ... مۇئەللىم نېمە دېدى، ئاتا؟

— ھېچنېمە.

— سىز نېمە دېدىڭىز؟

ئۆمەر خېلىل راست گېپىنى ئېيتتى:

— پۈلنىڭ گېپىنى چىقارماقچىدىم، لېكىن ئۇنىڭ ھالىغا قاراپ تىلىم بارمىدى.

سۈلايمان ئاتىسىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلگىنىچە ۋىللىدە قىزاردى. ئۇ يەنىلا بالىلىق قىلغانىدى. ئاتىسىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىنى چۈشەنمىسە كاشكى. ئۇ تۇرۇپلا ئاتىسىنى ئىلھاملاندۇرۇش قارارىغا كېلىپ قالدى.

— توغرا قىپسىز، ئاتا. بىز قوشنا بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ھالىغا يەتمىسەك بولمايدۇ.

ئۆمەر خىياللىرىغا كېلىپ قويدى.

— بۇنى بىلمەن. لېكىن، بىزنىڭ ھالىمىزغا كىم يېتەر-كىن؟ ئەتە - ئۆگۈن بانكىنىڭ ئادەملىرى قەرز سۈيلەپ كەلگەندە كۆرسەن. بىر قېتىم كېلىشىدە، ماشىنىنىڭ مايى پۈلى ئۈچۈن ئىككى يۈز يۆەن ئالىدۇ، يا قەرزنىڭ ئۆسۈمىگە ھېساب بولمايدۇ. بىزلا چىدىساق ئۇلار شۇنداق كېلىۋېرىدۇ. ئاخىرىدا كىمنىڭ بەرداشلىق بېرەلمەي قالىدىغانلىقى ساڭا ئايان.

سۈلايماننىڭ قانلىرى سوۋۇپ، لاسسىدە بولۇپ قالدى. ئۇ بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ تەسىرى تېتىپ باققانىدى، شۇڭا ئاتىسىغا باشقا بىرنېمە دېيەلمىدى.

بىر چەتتە ئوغلىنى ئويناتقاچ، ئاستىرتىن ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان گۈلقىز گەپكە ئارىلاشتى:

— بولمىسا مەن دادامدىن پۇل كېلەي بانكىنىڭ قەرزىنى قايتۇرۇۋېتەيلى.

سۈلايمان گۈلقىزغا تۇنجى قېتىم ئالىيىپ قاراپ قويدى. ئۇنىڭ گەپلىرى قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىپ كەتكەندى. ئۇ بانكىدىكىلەرنىڭ ئالدىدا بىچارە بولۇشقا رازى ئىدىكى، قېيىنئاتىسىنىڭ ئالدىغا بويۇن قىسىپ بېرىشنى ئەسلا خالىمايتى.

ئۆمەر خىياللىرىغا كېلىنىگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ ئۇندىمىدى.

— بۇمۇ بولغۇدەك، — دېدى رابىخانمۇ ئەرلەرنىڭ سۆھبىتىگە ئارىلىشىپ، — «ياتنىڭ تۆرىدە ئولتۇرغۇچە، تۇغقانىنىڭ كۈلۈڭىدا ئولتۇر» دېگەن گەپ بار. بانكىدىكىلەرنىڭ ئالدىدا بويۇن قىسقىچە، قۇدام ئۆز ئادەم بولغاندىكىن...

— ئاپا...

سۈلايمان ئۇنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ قويدى.

— سىز غورۇرىڭىزنى بەك چوڭ بىلمىسىز، — دېدى گۈلقىزمۇ بوش كەلمەي، — ئەمما، موھتاجلىق قاتتىق ئىش. بۇ

دۇنيادا ھېچكىمگە مۇھتاج بولمايمەن دەيدىغان ئادەم چىقمايدۇ. بىر نەرسىنى بىلگۈدەك بولسام، بىزنىڭ ئائىلىمۇ شۇنداق نامرات ئىكەن. دادام تىجارەت باشلىغان دەسلەپكى مەزگىللىدە مەبلەغكە پۇل تاپالماي ، يالۇۇرمىغان ئادىمى قالمىغانىدى. قېينالسىمۇ تىجارەتنى باشلۇۋېلىۋىدى، كېيىن ئىشلار ئاستا ـ ئاستا ياخشى بولۇپ كەتتى. قەرزلەرنىمۇ قايتۇردۇق. ئاقىۋەتتە دادام باشقىلارغا پۇل قەرز بېرىپ تۇرىدىغان بولدى. بۇ دېگەن مۇشۇنداق ئۆتنە جاھان، ساڭا كەلدى، ماڭا كەلمەيدۇ، دېگىلى بولمايدۇ.

ئۆمەر خېلىلغا كېلىننىڭ سۆزلىرى خېلى ئورۇنلۇق تۇ- يۇلدى. ئۇ سۇلايمانغا يەنە نېمە دەركىن دېگەندەك يەر تېگىدىن قاراپ قويدى. ئەمما، سۇلايمان ئۇندىمىدى. ئۇمۇ گۇلقىزنىڭ سۆزلىرىنى ئويلىنىۋاتامدۇ ياكى باشقا خىيال سۇرۇۋاتامدۇ، بى- لىپ بولمايتتى.

ھەممىسىنىڭ جىمجىت تۇرغانلىقىنى كۆرگەن گۇلقىز يەنە گەپ باشلىدى:

ـــ دادا، سىلى بىرنېمە دېسىلە. مەن ھەرگىز سۇلايمانىنى تەڭلىكتە قويمايمەن.

ئۆمەر خېلىل سۇلايمانغا بىرنەرسە دېمەمسەن دېگەن مەنىدە قاراپ قويدى.

ـــ مەن ... مەن ... قوشۇلمايمەن.

ـــ جاھىللىق قىلماڭ. دادامدىن رەنجىگەن يەرلىرىڭىزنى مەن بىلىمەن. لېكىن، بۇنداق چاغدا غۇرۇرىڭىزغا ئېلىپ تۇرد- ۋالسىڭىز بولمايدۇ. بانكىدىن قەرز ئالمىغان چاغدىمۇ مەن ئا- تامدىن ئالايلى، بانكىغا بارمايلى، دېگەن. سىز ئۇنىمىدىڭىز. خۇددى مەن بۇ ئائىلىنىڭ قىزى بولغاندەك، سىزمۇ ئۇ ئائىلىنىڭ ئوغلى ھېسابلىنىسىز. باشقا كۇن چۇشكەندە ھەممە ئادەم ئۆز يې- قىنىغا يۆلەك بولىدۇ. دادامۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

سۇلايمانىڭ بېشى بەكلا قاتتى. ئادەم گاھىدا مۇشۇنداق بىر

ئىشقا قارار چىقىرىش تەس بولغان سىناقلارغىمۇ دۇچ كېلىدۇ. كەن. بۇ ئۆز ـ ئۆزىنى قىينىغانلىقمۇ ياكى غۇرۇرىنىڭ راستلا كۆچلۈكلۈكىمۇ؟ ھەقىقىي غۇرۇر زادى قانداق بولىدۇ؟ مۇشۇ تاپ. تا سۇلايمان ئۆزىمۇ بۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەيتتى.

گۈلقىز ئەمدى ئۇلارنى قىستاشقا باشلىدى:

ـــ دادا، سىلى رۇخسەت بەرسىلە، مەن چوڭ ئۆيگە بېرىپ كېلەي. بۇنداق ئىككى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىستىلىپ تۇرغاز. نىڭ پايدىسى يوق، ـــ ئۇ ئوبدانلا ئايىغى چىقىپ قالغان ئوغلىنى سۇلايمانىنىڭ ئالدىغا شەرەتلىدى، ـــ ماڭ، بالام، داداڭنىڭ ئالدىغا بار، ئۇ گەپ ئاڭلىسۇن.

بالا ئاپىسىنىڭ گېپىنى چۈشىنىپ، خۇددى دېڭىز بويىدىكى چىرايلىق پىنگۋىنلاردەك ئىرغاڭلىغىنىچە دادىسى تەرەپكە تايا. تاڭلاپ مېڭىپ كەتتى. سۇلايمان ئوغلىنى قۇچىقىغا ئېلىپ سۆ. يۈشكە باشلىدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا گۈلقىزنىڭ تۇغۇت جەريانىدا تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرى نامايان بولدى. قۇلىقىغا ئۇنىڭ ئازابلىق ئىڭراشلىرى قايتا ئاڭلانغاندەك تۇيۇلدى. ئۇ بە. شىنى كۆتۈرۈشى بىلەن تەڭ، كۆزلىرى گۈلقىزنىڭ ئۆزىگە ئۇ. مىد، ئىلتىجا بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچرا. شىپ قالدى. بۇ قاراشلار ئالدىدا ئۇنىڭ تەرسالىقى ئاستا ـ ئاستا يۇمشاپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ ئېغىز ئېچىپ ئىپادە بىلدۇ. رۇشكە ئاجىزلىق قىلمۇاتاتتى.

رابىخان ئەرلەرنىڭ ئاچچىقىدىن قورقۇپ، يا كېلىنىنىڭ تە. رىپىنى ئالالماي، يا ئەرلەرنىڭ تەرىپىنى ئالالماي تەڭقىسلىقتا تۇرۇپ قالغانىدى. ئاخىر ئۆمەر خېلىل ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەيلى، قىزىم، قۇدامغا ئوبدانراق چۈشەندۈرۈپ باقسىڭىز ...

ـــ خاتىرجەم بولسىلا، بىز بازاردىن قايتىپ كەلگەندىن كې. يىنمۇ، دادام بەرەر ئىش قىلساق يارەدەم بېرىدىغانلىقىنى كۆپ تەكىتلىگەن، لېكىن مەن سۇلايمانىنىڭ مەجەزىنى بىلگەچكە ئۇ.

ئىگىغا ئېيتمىغانىدىم. بۇ تەلىپىمنى ئاڭلىسا دادام تېخى خۇش بولىدۇ. ئۇنىڭمۇ ئويلىغان يېرى بار.

گۈلقىز گېپىنى تۈگىتىپ، يەر تېگىدىن سۈلايمانغا قاراپ قويدى.

— بارايمۇ؟

— ئاتام ئېيتتىغۇ، — دېدى سۈلايمان ئۇتتۇر جاۋاب بېرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ.

گۈلقىز پىسكىكىدە كۈلۈپ قويدى.

— ئاپا، خاپا بولماي بالىغا قاراپ تۇرسىلا، ئۇنى ئېلىۋالسام قايتىشتا هايالىشىپ قالىمەن.

كېلىنىنىڭ نېمە مەقسەتنى كۆزدە تۇتقانلىقىنى چۈشەنگەن رابىخان ئۇنىڭدىن تولىمۇ سۆيۈندى. ئۇلارنىڭ بۇ نەۋرىسىنى كۆرمىگىنىگىمۇ خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغانىدى. بالىنى ئېلىپ بارسا گۈلقىزنىڭ ئۆزۈنراق تۇرۇپ قېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى.

— ماقۇل، قىزىم، مېڭىۋېرىڭ.

گۈلقىز ئۆيگە كىيىم ئالماشتۇرغىلى كىرىپ كەتتى.

— ئاتا، مۇشۇنداق قىلساق توغرا بولارمۇ؟ — دېدى سۈلايمان يەنىلا دېلىغۇل بولۇپ.

— هازىر ئۇنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى ئايرىيدىغان چاغ ئەمەس، بالام. بىر ئىشقا ئالدىن هۆكۈم قىلماق تەس. لېكىن، يېقىن ـ يورۇقلار ئۆزئارا ئېلىم ـ بېرىم قىلىش بىر ئادەت. مۇئەللىمگە بېسىم قىلمايمىز دېسەك، بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. بىزنىڭ بوينىمىزمۇ باشقىلارنىڭ قولىدىكى قىلدا باغلاقلىق.

سۈلايمان ئۇھ تارتىپ قويۇپ جىمىدى. ئۇ ئۆزى تاپقان بۇ باش ئاغرىقىغا ئائىلىدىكى هەممە ئادەمنى سۆرەپ كىرگىنىگە ئىچى ئېچىشىۋاتاتتى. هېلىمۇ ئاتىسى ئۆستەڭ بويىدىكى ئورمانىڭ ئىشىنى ئۇنىڭ پېشانىسىگە قويمىدى. سۈلايمانىنىڭ نەزىرىدە پۈلدىنمۇ ئورمانىنىڭ ئىشى مۇهىمراق مەسىلە ئىدى. چۈنكى،

يەنە بىرنەچچە يىل تۇرسا ئۇ ئورمانلار راۋرۇس ياغاچ ماتېرىيالى بولۇپ يېتىلەتتى ـ دە، خېلى پۇلغا ياراپ قالاتتى. ئۇ مۇئەللىم ـ نىڭ بېغىنى ساقلاپ قېلىش بەدىلىگە ئۆز ئورمانلىقىنى نابۇت قىلغان بولسىمۇ، بەربىر زاۋۇتنىڭ ئىشى سۇغا چىلاشتى. بۇ ھەقىقەتەن ئېغىر زىيان ئىدى. زىيان كىمگە ئاچچىق ئەمەس؟ بىراق، پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سالغىلى بولمايدىكەن». مانا ئاتىسىمۇ ئېيتتى، بىر ئىشقا ئالدىن ھۆكۈم قىلماق تەس. ئادەم كۈندە دېگۈدەك ھەر خىل دوقالالارغا دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. ھەممىنى ئالدىن بىلىۋېلىش مۇمكىن بولسا، دۇنيا تولىمۇ ئاددىي، تۇرمۇش مەنىسىز تۈيۈلۈپ قالماسمىدى.

سۇلايمان ئۆز خىيالىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندەك بوشقىنا ئۇھسىنىپ قويدى. شۇ ئاردا گۈلقىز كېيىم ئالماشتۇرۇپ ئۆيدىن چىقتى. بالا ئاپىسىغا ئىنتىلىپ يىغلىغىلى تەمشىلدى. ئۇ تېخى ئەمدىلا يېشىغا توشقان بوۋاق بولسىمۇ، ئاپىسىنىڭ كەيىم ئالماشتۇرغىنىدىن ئۇنىڭ بىر يەرگە بارماقچى بولغانلىقىنى سېزىپ يەتكەنىدى. راست، بۇ دۇنيانىڭ مۆجىزىلىرىگە بىرنېمە دېمەك ھەقىقەتەن تەس ئىكەن.

ـــ بېرى كەل، بالام، ـــ رابىخان سۇلايمانىنىڭ قۇچىقىدىن بالىنى ئالدى. بالا تارتىشىپراق چوڭ ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا بارىدى، ـــ ساڭا يېڭى قايماق يېگۈزۈپ قويىمەن، ئوماق قوزام. يىغلىما ـ ھە؟!

رابىخان بالىنى ئېلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ـــ مەن سىزنى چوڭ يولغا ئاپىرىپ قويايى، ـــ دېدى سۇلايمان ئايالىغا ياندىشىپ كېلىپ.

گۈلقىز كۈلۈپ قويۇپ ئۇندىمىدى.

ئۇلار دەرۋازىدىن چىقىپ، چوڭ يول تەرەپكە بۇرالدى. گۈلقىز شۇ چاغدىلا ئارقىسىغا بىر قارىۋېتىپ سۇلايمانغا چاقچاق قىلدى.

— هۇ بوينى قاتتىق جاھىل.
— مېنى سىز شۇنداق جاھىل قىلىپ قويغان.
— نېمە، مەن؟ قانداق قىلىپ ...
— سىزگە ئېرىشىمەن دەپ شۇنداق جاھىللىشىپ كەتكەن. مەن. بولمىسا ھوشۇرغا تېگىپ كېتەتتىڭىز — ھە؟
— ۋاي قويۇڭا، نەدىكى گەپلەرنى قىلماي. ھوشۇرغا تەگكۈم بولسا سىزگە خەۋەر بېرىپ ئولتۇرماي، شۇ چاغدىلا تەگمەسمىدىم. ئۆز ۋاقتىدا گەپ قىلماي ئەمدى كۇنداشلىقىڭىز تۇتۇۋاتامدۇ؟
— ھەئە.
— ئاللا خۇدايىم، يەنە قانداق ئەسكى مىجەزىڭىزنى كۆرەرمەن ئەمدى؟ ئېرىم خېلى تۇزۇك يىگىت دەپ يۇرسەم...
— شۇڭا، قالايمىقان چىشمىغا تەگمەك جۇمۇ.
— سىزنىڭ چىشىڭىزغا تەگكىلى بولاتتىمۇ، بايىقىدەك بىر ھومىيىپ قويسىڭىز قورقۇپ قۇۋۇرغىلىرىم سۇنۇپ كېتەي دەپ قالدى.
— قاچان ئالايدىم سىزگە؟
— بايىچۇ.
— كۆردىڭىزما؟ ھېچ قارىغاندەك قىلمىغانسىدىڭىز ...
— كۆزۇمنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ تۇرسام، ئەسكى ...
— ئەمىسە يەنە نېمىشقا گېپىمنى ئاڭلىماي، ئۆز گېپىڭىزنى يورغىلىتىپ تۇرۇۋالمىسىز؟ ئاچچىقىمدىن راست قورقماپسىز جۇمۇ.
— چۇنكى، مەنمۇ جاھىل، سىزدىن ئۆگەنگەن.
ئىككىلىسى پىخىلداپ كۈلۈشۈپ كەتتى. سۇلايمان يولدا ئادەم يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ گۈلقىزنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى.
— سەت تۇرىدۇ، قويۇۋېتىڭ. دادام، ئاپامىلار ئارقىمىزدىن قاراۋاتقان بولسا ...

— ئەگەمدىن ئۆتۈپ كەتتۇق، ئۇلار كۆرمەيدۇ. يولدىمۇ ئا-دەم يوق.

— بۇ دېگەن مەھەللە ئىچى، ھېلى بىرەرى ئۆيىدىن چىقىپ قالسا ...

— كارىم يوق، تۇتسام ئۆزۈمنىڭ ئايالىنىڭ قولىنى تۇتتۇم. خەق بىلەن مۇناسىۋەتسىز.

— سىز راستلا بەك جاھىل.

— ياخشىراق بىلىۋېلىڭ. لېكىن، ئوبدان تەرەپلىرىمىز كۆپ.

— مەسىلەن...

— ئۆزىڭىز بىلىڭ، مەن دەپ ئولتۇرمايمەن. بۇنداق قىلىش ئەركەكلەرنىڭ ئىشى ئەمەس.

گۈلقىز ئېرىنىڭ قولىنى چىڭ سىقتى.

— بايا نېمىنى ئويلىغىنىمنى بىلەمسىز؟ — دېدى سۈلايمان ئايالىغا قىيا بېقىپ.

— نېمىنى ئويلىدىڭىز؟

— سىزنىڭ تۇغۇت جەريانىدىكى تارتقان ئازابلىرىڭىزنى، شۇنىڭ بىلەن بوشىشىپ كەتتىم. راستىنى ئېيتسام، سىزگە قىيمايمەن.

گۈلقىزنىڭ كۆڭلى يالىلدە ئىلىلىپ، مەڭزىگە قىزىللىق تەپتى. تاتلىق ـ تۇرۇم يېگەندەك شېرىن تۇيغۇلارغا غەرق بولدى. بارماقلىرى تېخىمۇ چىڭ كىرىشتى. تىنىقلىرى ئىتتىكلەپ، يەرگە قارىغىنىچە ئۇھ تارتتى.

— بىلدىم، — دېدى ئۇ پىچىرلىغاندەك بوش ئاۋازدا.

— كەچتە تېزرەك قايتىپ كېلىڭ.

— ماقۇل.

ئۇلار ھەش ـ پەش دېگۈچە چوڭ يولغا چىقىپ قالدى. شې-رىن ـ شېكەر سۆزلىرى تۇگىمەيلا چىقىپ قالغاچقا، شۇنداق تېز

تۇيۇلدى. شۇنىڭغا ئۇلگۈرۈپ ماشىنىمۇ كەلدى. ئۇلار خۇددى بىر ـ بىرىنى يىراق سەپەرگە ئۇزىتىۋاتقان ئاشىق ـ مەشۇقلاردەك، تو ـ لىمۇ قىيمىغان بىر ھالەتتە خوشلاشتى.

ـــ تېزرەك قايتىپ كېلىڭ، ـــ دېدى سۇلايمان ئۇنىڭ قۇ ـ لىقىغا يەنە پىچىرلاپ.

ـــ ماقۇل، ـــ دېدى گۇلقىزمۇ تەكرارلاپ. ئۇلارنىڭ تىنىق ـ لىرى بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلدى. قوللار ئاستا، شۇنداقلا تولىمۇ تەستە ئاجرىدى. ماشىنا قوزغالدى. قارىماي يول ئۇستىدە مۇھەب ـ بەت گىرىمىسىنى جىمىرلاشقا باشلىدى.

3

كېرەم ساقچى راستلا مەھەللىگە قايتىپ كەلدى. بىراۋلار ـ نىڭ: « ئادەم قېرىغانسېرى كىچىك بالىغا ئوخشاپ قالىدۇ» دېگە ـ نى توغرا ئىكەن. ھازىر ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى كەسىپىتە قازانغان نەتىجە، شان ـ شەرەپلەر ئەمەس، بالىلىقىدىكى سەبىي خاتىرىلەر ئىدى. ئۇ ئۇستىگە يامىشىپ چىقىپ، قاغا، پاختەك ۋە باشقا قۇشلارنىڭ تۇخۇمىنى ئېچۇشكەن قۇچاق يەتكۈسىز چوڭ تىوغ ـ راقلارنى، كۆڭۈللەرنى ۋەھىمە، تەشۋىشكە سالىدىغان، ئەما يە ـ نىلا تىلىسمات ئۆڭكۈرىدەك ئادەمنى ھاياجانلىق قىزىقتۇرىدىغان چوڭقۇر يارداڭلىقلارنى سېغىناتتى. ئەپسۇسكى، ئۇ توغراقلار مەڭگۈلۈك يوقالغان، يارداڭلىقلار تېيىزلاپ ئادەتتىكى ئېقىنلارغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى.

ئۇ كۈندە دېگۈدەك مەھەللە ئىچىنى ئايلاندى. ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ، مەجنۇنتاللىرى سۇنىڭ شاۋقۇن ئاۋازىغا ئەگىشىپ، لەر ـ زان تولغىنىۋاتقان چوڭ سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇپ سۇغا قاراپ خىيالغا پاتاتتى. خىيال سۇرۇپ ھارغاندا يەنە ئورنىدىن تۇ ـ رۇپ ئايلىنىشقا باشلايتتى. گاھىدا قوشنا مەھەللىلەرگىچە باراڭ ـ

تى. كۆپچىلىك كىشىلەر ئۇنى تونۇغاچقا، ئۇچراشقاندا چىرايلىق سالام ـ سەھەت قىلىشاتتى، بەزىلەر سالامدىن كېيىن ئۇتتۇر يو ـ لىغا كېتەتتى. يەنە بەزىلەر ئارقىسىدىن ئالىلىنېمىلەرنى دەپ كۈسۈرلىشاتتى. نەچچە كۈن ئاۋۇال قوشنا مەھەللىلىك ئىككى يىگىت يولدا ئۇنىڭ بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇلار ئالمان ـ تال ـ مان كېلىپ كېرەم ساقچى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ـــ ھە، كېرەمكا، ئايلىنىپ يۈرۈپسىزغۇ؟ ـــ دېدى تۇرقى ئاۋاق، قارامتۇل كەلگەن بىرسى، ـــ بىرەرنى پايلاۋاتقان ئوخ ـ شىمامسىز؟

كېرەم ساقچى ئۇلارنى تازا تونۇپ كەتمىدى. لېكىن، گەپ ـ سۆزلىرىدىن قورسىقىدا غۇمى بار بىرەرىدەك پەرەز قىلدى ـ دە، ئۇنىڭ سوئالىغا سوئال بىلەن جاۋاب قايتۇردى:

ـــ بىرەر يامان ئىش قىلمايۋاتقان بولغىيدىڭلار؟

ـــ يا... ياق... شۇ... مۇنداق ئايلىنىپ...

ـــ تىنچ ياشاڭلار، ئۆكىلىرىم، بىردەملىك ۋەسۋەسىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ، ياشلىقىڭلارنى نابۇت قىلماڭلار.

ـــ يا ... يامان ئىش قىلمىدۇق...خوش، كېرەمكا.

ئۇلار بىرنەچچە قەدەم ئۇزاپلا، ھېلىقى قارامتۇل يىگىتنىڭ ھەمراھى غۇدۇراشقا باشلىدى:

ـــ ساراڭمۇسەن، جىم تۇرغان ئىتقا چالما ئېتىپ. ئېغىزىڭ قىچىشىپ قاپتۇ ـ ھە؟

قارامتۇل ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى:

ـــ قورقمىغىنا، ئۇنى دەم ئېلىشقا چىقىپتۇ دەپ ئاڭلىغان، شۇڭا گەپ ئېتىپ قويدۇم. كاساپەت ئوغرى ھېلىقى يىلىدىكى قوي ئوغرىلاش دېلوسىدا مېنى يامان تېز تېپىۋالدى دەيمەن. بۇرنى بۆرىنىڭ بۇرنىدىن سەزگۈر بىر گۈي ئىكەن. قاراپ تۇرۇپ ئۇچ يىل تۇرمىدە ياتتىم.

ـــ شۇڭا دەيمەن، بۇنداق ئادەم بىلەن ئېيتىشما، زىيان تار ـ

تىپ قالىسەن.

— ئۇ ھازىر ساقچى ئەمەس، قورقۇپ كەتمەيمەن.

— دېگەنبىلەن يەنىلا ساقچىنىڭ ئادىمى ـ دە، «يولۇاسنىڭ ئۆلۈكىمۇ ئادەم قورقۇتالايدۇ» دېگەن گەپ بار. ئۆزۈڭگە ھېزى بول. غاپىللىق گېزى كەلسە باشقا بالا بولىدۇ.

ئۇلار يىراقلاپ كەتتى. كېرەم ساقچى بۇ سويمەكلەرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، بىر تۇرۇپ كۈلگۈسى كەلدى، بىر تۇرۇپ ئاچچىقى كەلدى. ئارقىدىن پەرۋا قىلغۇسى كەلمىدى. راست، ئۇ ئۇزۇن يىللىق ساقچىلىق ھاياتىدا بۇ ناھىيە ئىچىدىلا ئەمەس، ناھىيە سىرتى، ھەتتا ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىمۇ نۇرغۇن جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ تۇرمىگە يوللىدى. گاھىلىرى خۇددى مۇشۇلاردەك ئۇنىڭ ئېسىدە يوق. بىر كەسىپنى قىلغان ئادەم شۇنىڭغا پۇختا بولۇشى كېرەك، باشقىلارنىڭ نېمە دېيىشى مۇھىم ئەمەس. ئۇ ھېچكىمگە زىيان سالمىدى، ئەكسىچە باشقىلارغا زىيان سالغانلارنىڭ ئەدەپىنى بەردى. جاھان دېگەن شۇ، جەمئىيەتنىڭ تەرتىپىنى قوغدايدىغان ئادەم بولمىسا، ھەركىم ئۆز بىلگىنىنى قىلسا، بۇ دۇنيا نېمىگە ئوخشاپ قالىدۇ؟

كېرەم ساقچى مەھەللىگە يېڭى كەلگەن كۈنلەردە جامائەت تازا ئىچىگە ئالمىغاندەك تۇيغۇدا بولدى. كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئۆز مەھەللىسىدىمۇ يەكلىنىش نېمىدېگەن ئازاب ـ ھە؟ كۆپلىرى ئۆزى بىلەن تەڭداش، قۇرداشلار. قالغانلىرى ئىنى، بالىلىرى بىلەن تەڭ ياشلار. كېرەم ساقچى مەھەللىسىگە يۈز كېلەلمىگۈدەك ھېچ ئىش قىلمىدى. ناۋادا ئۇنىڭ ساقچى بولغىنى خاتا بولسا، ئۇ چاغدا يامان ئىش قىلغۇچىلار ياخشى ئادەمگە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ. شۇغىنىسى، جامائەتمۇ ئۇنداق يامان ئادەملەردىن نەپرەتلىنىدۇ، ئۇلارنىڭ جازالىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇنداق تۇرۇپ نېمىشقا ساقچى بولغان ئادەمگە غەيرىي كۆزدە قارىشىدۇ؟ ئادەملەرنىڭ كۆڭلىدە نېمە تەشۋىش بار؟

كېرەم ساقچى بۇلارنى ئويلاپ ئۆزىنى ئاۋارە قىلغۇسى كەل-مىدى. ھەتتا باشقىلار بىلەن پەرق سۈرۈشتۇرۇشنىمۇ راۋا كۆر-مىدى. دادىسى رەھمەتلىك ئۇنىڭغا ھالاللىق، توغرىلىق ھەققىدە كۆپ تەربىيە بېرەتتى. «بالام، ھالال تاپقان زاغراڭنى دوقمۇشقا چىقىپ يە» دېگەن گەپنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيتتى. ئۇ ھەممە-دىن بەك دادىسىنىڭ مۇشۇ سۆزىگە بەك قايىل. ئادەم باشقىلارغا زىيان سالمىسا، ئۆزىگە يۇز كېلەلمىسە بولغىنى. كىمنىڭ ياخشى، كىمنىڭ يامانلىقىنى ۋاقىت ئايرىيدۇ.

كېرەم ساقچى مەھەللىگە كەلگەندىن بۇيان، كۇن ئارىلاپ دېگۈدەك ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ تۇردى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئەڭ چوڭ تەسەللىمۇ مۇشۇ ئىدى. ئاللىقاچان تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بۇ بۇزرۇكلارنىڭ روھى ئۇنىڭ قەدەم تەۋرىشلە-رىنى تۇيۇپ تۇراتتى. ئۇ تۇپراق بېشىغا كەلگەن ھامان ئاتا ـ ئا-نىسىنىڭ سىيماسى ياللىدە كۆز ئالدىدا نامايان بولاتتى. ئاستا يۇكۇنۇپ، بىلگىنىنى ئوقۇپ خەتمىقۇرئان قىلاتتى. ئارقىدىن سۇكۇتكە چۆمۇپ، ئۇلار بىلەن ئۇن ـ تىنسىز مۇڭدىشاتتى. شە-ۋاقلار، چىغلار، تېرەكلەرگە يامىشىپ كەتكەن يۆگىمەچ ئوتلار قەبرىستانلىقنى سۈرلۈك بىر تۇسكە كىرگۈزۇپ قويغانىدى. بە-راق بۇلار كېرەم ساقچى ئۇچۇن ئانچە سۈرلۈك بىلىنمىدى. دۇنـ-يادا ئۆلۈمدىنمۇ قورقۇنچلۇق، سۈرلۈك نەرسە يوق. ئۇ نۇرغۇن خەتەرلىك مىنۇتلارنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن. نەچچە قېتىم جىنايەتچىلەر بىلەن ئېلىشىش جەريانىدا گۆر ئاغزىدىن ئامان قايتقان. ھەر ئىشنىڭ ئۆز ۋاقتى ـ سائىتى بولىدۇ. سەن ئۇنى يا ئالدىغا، يا ئارقىسىغا سۈرەلمەيسەن. مەيلى قورقۇپ ياشا، مەيلى باتۇرلۇق بىلەن ياشا، ئۇ سېنى ھامان ئىزدەپ كېلىدۇ. قېچىپمۇ قۇتۇلالمايسەن. بىلگەنلەر ئۇچۇن قېچىشمۇ بىھاجەت. شۇڭا، مەر-دانە، ئۇمىدۋار، تەمكىن ياشاش كېرەك. كۆپىنچە ئادەملەر بۇ دۇنـ-يادا ئۆزىنى ئۆزى قورقۇتۇپ ياشايدۇ. كۆڭلۈڭ دۇرۇس بولسا،

ئالدىڭغىمۇ مەغرۇر قارىيالايسەن.

كېرەم ساقچى يەنە بالىلارغا ئامراق ئىدى. بالىلارنىڭ ساددا تۇرقىدىن ئۆزىنى كۆرگەندەك بولاتتى. ئۇ ھەر كۈنى مەھەللىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، مەكتەپكە ماڭغان، مەكتەپتىن قايتىۋاتقان بالىلار بىلەن ئوچرىشىپ تۇراتتى. ئۇلار بىلەن قىزغىن پاراڭلىشاتتى. گاھىدا ئۇلارغا تېپىشماق تاپتۇراتتى. توغرا تاپقان بالىلارغا پۇلنى مۇكاپات قىلىپ بېرەتتى. شۇڭا، بالىلارمۇ ئۇنى كۆرسىلا چۈرۈقلىشىپ ئەتراپىغا ئولىشىۋالاتتى.

ــ كېرەم دادا، مەن بۈگۈن مەكتەپتە ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىن ئون كۇپلېت يادلىدىم، ــ دەيتتى بىر بالا مەغرۇرلىنىپ.

ــ قېنى ئوقۇپ باقە، بالام. توغرا ئوقۇيالساڭ مۇكاپات بېرىمەن.

ــ ماقۇل.

بالا ئوقۇشقا باشلايتتى:

ــ بۇ دۇنيادا ئۇچ نەرسە
ئىزدىگەنگە تېپىلماس.
ئۇلار ئاتا ھەم ئانا،
يەنە بىرسى قېرىنداش.

شاخ گۈلى بولغان بىلەن،
مېۋىسىز بولسا بىكار.
قېرىنداش بولغان بىلەن،
كۆيۈمسىز بولسا بىكار.

...

بالىنىڭ قوشاقلىرى خۇددى ئۇنىڭ ئۇچۇنلا ئوقۇلۇۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئويلىرى ئاتا ــ ئانىسى ھەققىدىكى خىيالىلارغا كېتەتتى. شۇغىنىسى، ئۇنىڭ يا كۆيۈملۈك، يا كۆيۈمسىز بولسۇن ھېچ قېرىندىشى يوق، يالغۇز ئوغۇل ئىدى. پەقەت كىشىلىك مۇناسىۋەت

جەريانىدا تونۇشۇپ ئۆتكەن دوست ـ بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ قېرىندىشى ئىدى، مەھەللىدىكى جامائەت ئۇنىڭ قېرىندىشى ئىدى.

ـــ كېرەم دادا، ئوقۇپ بولدۇم، ـــ دەيتتى بالا ھاڭۇنقىپ قالغان كېرەم ساقچىنى نۇقۇپ.

ـــ ھە... ھە... ئوقۇپ بولدۇڭمۇ، بالام، ئالە ماۋۇ پۇلنى. تاتلىق ـ تۇرۇم ئېلىپ يېگىن.

ئۇ بىرنەچچە يۈەن پارچە پۇلنى بالىغا تۇتقۇزاتتى.

ـــ كېرەم دادا، مەن تېپىشماق تاپالايمەن.

ـــ ھە، شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە...

ئۇ قايسىبىر تېپىشماقنى ئوتتۇرىغا قويۇاتتى، بالىلار چۇر ـ قىرىشىپ، بەس ـ بەستە تېپىشماق تېپىشقا كىرىشەتتى.

يولدا ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلارمۇ قىزىقىپ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشەتتى.

ـــ ھوي كېرىماخۇن، بالىلار بىلەن ئويناۋاتامسىز؟ بالىلىقىڭزنى سېغىنىپ قاپسىز ھە؟

كېرەم ساقچى كۈلۈپ قويۇاتتى.

ـــ ئۇلارنىڭ زېھنىنى سىناۋاتىمەن. مۇشۇنداق بولسا بالىلارنىڭ پىكرى تېخىمۇ بەك ئېچىلىدۇ.

ـــ ھە، مۇنداق دەڭ. بىز ئۇلارنى مەكتەپتىن كېلىسلا قوي بېقىشقا قوغلايمىز. نەدە بۇنداق چولا دەيسىز.

ـــ بالىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش، كەلگۈسىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىك، ـــ دەيتتى ئۇ قايسىبىر كىتاب سۆزىنى تەكرارلاپ.

ـــ كۆپ ئىشلارنى بىلىسىز ھە، كېرىماخۇن. ياخشى گەپلەر بولسا بىزگىمۇ دەپ تۇرۇڭ.

ـــ ماقۇل.

ـــ بولمىسا يۈرۈڭا، بىرەر پىيالىدىن چاي ئىچىشكەچ بىزنىڭ ئۆيدە بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرىمىز.

شۇنداق قىلىپ، مەھەللىدىكىلەر ئۇنى ئۆيلىرىگە باشلاپ ھال ـ

مۇڭ بولۇشۇپ كەتتى. بارا - بارا ئۇمۇ مەھەللىگە سىڭىشىپ قالدى. ئۆز مەھەللىسى ئەمەسمۇ، ۋەتەن دېگەن ئۇقۇم گاھىدا چوڭ بىر دۆلەتنى، گاھىدا بىر ئائىلە، يەنە گاھىدا كىچىككىنە بىر مەھەللىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋەتەن ئەزىز، ۋەتەن ئۇلۇغ، ۋەتەن مۇقەددەس!

كېرەم ساقچى ئايلىنىپ - ئايلىنىپ ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۆستەڭدە سۇ لىقىلداپ ئېقىۋاتاتتى. بۇ يەر خۇددى سۇرەتتەكلا چىرايلىق ئىدى. يوغان سۆگەتلەرنىڭ مەجنۇنتاللىرى لەرزان تەۋرىنەتتى. قىرغاقتىكى يولنىڭ يېرىمىغا سۆگەتنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇراتتى. گاھى يەرلەردە باشىنى ئېگىپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بىر توپ بالا سۇغا چۆمۈلۈۋاتاتتى. ئۇلار تېخى قىنىغا پېتىشماي سۆگەتنىڭ ئۇچىغا چىقىشۋالغان بولۇپ، شۇ ئېگىز - دىن ئولاش - چولاش هالدا ۋار - ۋۇر ۋارقىرىشىپ سۇغا سەكرەيتتى. بىر توپ بالىنىڭ ئېگىزدىن چۈشۈشى بىلەن ئۆستەڭ سۈيى قاتتىق داۋالغۇپ قىرغاقنى ئۇرۇلاتتى. بالىلار بىر تۇرۇپ، شوخلۇقىدىن ئەسەبىيلىشىپ كەتكەن مايمۇنلارغا، بىر تۇرۇپ دولقۇن يېرىپ ئۇزۇۋاتقان بېلىقلارغا ئوخشايتتى.

كېرەم ساقچى ئۇلارنىڭ سۆگەتنىڭ ئۇستىدىن سەكرىشىنى توسماقچى بولۇپراق تۇرۇپ قالدى. ئادەم ياشانغانسېرى ئېھتىياتچان ۋە سەل قورقۇنچاقراق بولۇپ قالىدىغىنى راست. بىراق، بۇ بالىلار هازىر قورقۇش دېگەننىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيتتى. قانچە ئېگىزدىن سەكرىسە شۇنچە هاياجانلىناتتى. هازىر ئۇلارنىڭ قاراملىقى چېكىدىن ئاشقانىدى. چوڭلار ئۇچۇن بالىلارنىڭ هەرقانداق ئىشى خەتەرلىك، شۇڭا هەممە ئىشتىن توسقۇسى كېلىدۇ. ئۇنداق بولسا ئۇلار زادى نېمە ئىش قىلىشى كېرەك؟ چوڭلارنىڭ توسۇشىغا قارىماي، ئوغرىلىقچە ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئىشلارنى قىلىشى نېمە سەۋەبتىن؟

كېرەم ساقچى بالىلارغا هېچنېمە دېمەستىن ئۆز يولىغا راۋان

بولدى. پەستكى بىر قولتۇقتا چوكا زاۋۇتى قۇرۇش ئۇچۇن تەيـ
يارلانغان كۆلچەك، ئۆي ۋە باشقا ئەسلىمىلەر بار ئىدى. ئىشلەتـ
مىگەچكە، كۆلچەكلەرمۇ ئەخلەتلەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى.
بۇلارنى كۆرۈپ ئۇنىڭ كۆڭلى بىرقىسمىلا بولۇپ قالدى. ئابدۇـ
ناسىر مۇئەللىمنىڭ بۇ ئۇلۇغۋار پىلانى قىزىل كۆز كاززاپلارنىڭ
كاساپىتىدىن مەغلۇپ بولغاچقا، ھازىر ئېغىر بېسىم، روھىـ
ئازاب ئىچىدە ئۆيدىن چىقماي ياتاتتى. ئەگەر جەمئىيەت مۇشۇنـ
داق قاتتىق ئىدارە قىلمىسىپ تۇرمىغان بولسا، رەزىللىك، جىنايەت
يەنە قانچە ئېشىپ كېتەتتى ـ ھە؟ بىراق، كىشىلەر ساقچىغا ھاـ
مان بىر خىل نەزەردە قارىشىدۇ. خۇددى ئېتىلىپ كېلىپلا چىشـ
لىۋالىدىغان ئىتتەك. ئۇنىڭدا مۇئەللىمنى بىر يوقلاپ ئۆتۈش
خىيالى پەيدا بولدى. ئۇمۇ ساقچى بولۇشتىن ئىلگىرى بىر مەزـ
گىل ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان، ئابدۇناسىر مۇئەللىم
بىلەنمۇ ياخشى ئۆتەتتى. كېيىن ئىككىسى ئىككى كەسىپكە ئايـ
رىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا ئاز ـ تولا ئىزدىشىپ تۇرغانىدى.
ھەتتا ئۇلارنىڭ دەم ئېلىشقا چىقىشىمۇ ئاساسەن بىر يىلغا تۇغـ
رىلىنىپ قالغانىدى.

ئۇ خىيال بىلەن مېڭىپ، مۇئەللىمنىڭ ئىشكى ئالدىغا كەلگىنىنىمۇ سەزمەي قالغانىدى. قۇياش خېلىلا يانغا چۈشكەن بولۇپ، يازنىڭ ئۇزۇن كۈنلىرى ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۆي ـ ئۆيلەرنىڭ تۈرخۈنلىرىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ئىس ـ تۈتەك مەھەللە ئاسمىنىدا نېپىز بىر قەۋەت تۈمان ھاسىل قىلغاـ نىدى. ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ھويلىغا كىردى. مۇئەلـ لىم ئۇزۇم بارىكى ئاستىدىكى كارىۋاتتا ئۆزىمەر خېلىل بىلەن پاـ راڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

كېرىم ساقچى يىراقتىنلا سالام قىلدى. ئىككىسى تەڭلا بۇرۇـ لىپ كېرىم ساقچىنى كۆردى ۋە ئالدىراپ كارىۋاتتىن چۈشۈشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېرەماخۇن، كەلسىلە، كەلسىلە...
— ۋاي بولدى، كارىۋاتتىن چۈشمەكلار، مەن...
ئۇلار قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، كېرەم ساقچىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي يۇقىرىغا باشلىدى. قىسقا پاتمەدىن كېيىن ئەھۋال سوراشلار باشلاندى.
— سالامەتلىكلىرى قانداقراق، مۇئەللىم؟
— ياخشى، ئۆزىڭىزچۇ؟
— مەھەللىنىڭ ساپ ھاۋاسىدا مۇشۇنچىلىك تۇردۇق، ئۇمەرجىنكا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۆي ئىچى، بالىچاقلار سالامەتتۇ؟
— سالامەتچىلىك.
— ھەممىمىزگە ساغلاملىق، خاتىرجەملىك يار بولسۇن.
— دېگىنىڭىز كەلسۇن.
ئۇلار بىردەم ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن پاراڭ قىلىپ ئولتۇردى.
— بىرەر خەۋەر بارمۇ، مۇئەللىم؟ — دېدى كېرەم ساقچى پۇل توغرىسىدىكى ئىشلار يادىغا يېتىپ.
مۇئەللىم بېشىنى چايقىدى.
— ھازىرغىچە جىم، ئومىد يوقتەك تۇرىدۇ.
— ئۇنداقمۇ بولماس، ھازىر دېگەن ئۇچۇر دەۋرى، ئەستايىدىل تەكشۈرسىلا نەتىجە چىقارغىلى بولىدۇ.
مۇئەللىم خورسىنىپ قويدى.
— ھەممىسى ئۆزۈمنىڭلا پۇلى بولسىمىغۇ بىر نۆرى ئىدى. ھەممىدىن ئېغىر كەلگىنى، مەھەللىدىكىلەرنىڭ قالايمىقان گەپ ـ سۆزلىرى بولۇۋاتىدۇ. خودىدى مەن ئۇلارنىڭ پۇلىنى قەستەن يۇتۇۋالغاندەكلا ...
— ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ئاستا ـ ئاستا بېسىقىدۇ. ئۆزلىرىنى بەكرەك ئاسرىسىلا، سالامەت بولساقلا ھەممە ئىش ھەل بولىدۇ.
— شۇ، شۇ، — دېدى ئۆمەر خىيالىغا گەپ قېتىپ، — مەنمۇ مۇئەللىمگە شۇنداق دەپ كېلىۋاتىمەن.

— هەرقايسىڭلارغا كۆپ رەھمەت، — دېدى مۇئەللىم هايا-جانلىنىپ، — مەندىن تەسەللى، رىغبەتلىرىڭلارنى ئايىمىدىڭلار. ئۆمەرئاخۇنمۇ پۈل توغرۇلۇق هازىرغىچە ئېغىز ئاچمىدى. قوش-نامنىڭ هالىمۇ ماڭا ئايان، بىراق ئۇ مېنى ئاياپلا جىم ئۆتۈۋاتى-دۇ. ئۇنىڭ بىر بەلەن ئورمانلىرىنىمۇ نابۇت قىلىۋەتتىم.

— بۇنى دېيىشمەيلى، مۇئەللىم، — دېدى ئۆمەر خىجىل سەل ئوڭايسىزلىنىپ، — بىز دېگەن ئۇزۇن يىللىق قوشنا، ئۇز-چىلىك بىر - بىرىمىزنىڭ هالىغا يەتمىسەك، بۇ قوشنىدارچىلىق دېگەننىڭ خاسىيىتى نەدە قالىدۇ.

— شۇنداقتىمۇ ... ئادەم سەل خىجىل بولىدىكەن، قوشنام.

— بولدى، ئۇ ئىشلارنى كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋەتسىلە.

كېرەم ساقچى بىر ئىش يادىغا يەتكەندەك، مۇئەللىم تەرەپكە سەل سۇرۇلۇپ گەپ باشلىدى:

— مەن دائىم دېلو پاش قىلىپ يۈرگەچكىمۇ، بۇ ئىش ئا-سانلا تۈيۈلىدۇ. هازىرقى پاش بالىلارمۇ يامان، بەلكىم بۇ ئىشنى ئۇزۇنغا بارمايلا ئېنىقلىشى مۇمكىن. ناۋادا ئىش ئوڭغا تارتىپ قالسا، زاۋۇت قۇرۇشنى داۋاملاشتۇراي دەملا، مۇئەللىم؟

مۇئەللىم خۇددى بىرسى مۇشت تەڭلەپ كەلگەندەك ئارقا-سىغا داجىدى.

— بولدى، بولدى، كېرىماخۇن. مۇشۇ باش ئاغرىقىمۇ يېتەر ئەمدى. تىنچ جېنىمغا جاپا سېلىپ نېمە قىلارمەن.

— دېمىسىمۇ باش ئاغرىقى جىق ئىش بۇ، — دېدى كېرەم ساقچى، — سىلى ئۇقمىغاچقا زاۋۇت قۇرۇشنىلا ئويلاپ، باشقا ئىش بىلەن كارىلىرى بولماپتىكەن. ئاز دېگەندە بەش يەردىن رەسمىيەت بېجىرىدىغان ئىش بار ئىكەن. بولۇپمۇ سەھىيە ئىدا-رىسى بىلەن ئورمانچىلىق ئىدارىسىنىڭ رەسمىيىتىنى بېجىرمەك بىرقەدەر تەس ئىكەن.

— مۇنداق دەڭ.

مۇئەللىم بېشىنى تۆتۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى. قىلغانلىرىنىڭ خۇددى كىچىك بالا ئويۇن ئوينىغاندەكلا بىر ئىش بولغانلىقىنى ھېس قىلىپ، چوڭقۇر خورسىنىپ قويدى. زاۋۇت قۇرۇش، تىجارەت قىلىش دېگەننى راستلا ئۇدۇل كەلگەن ئادەملا قىلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس ئىكەن. ھەر ئادەم ئۆزى چۈشەنگەن كەسىپنى قىلغىنى تۈزۈك ئىكەن. ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر سۆيگىنى، كۆيگىنى ئوقۇتقۇچىلىق، ئادەم تەربىيەلەش ئىدى ئەمەسمۇ؟ ئۇ شۇنداق قىلالىدى. ئەسلىي غەلىبە دېگەن مۇشۇ ئىكەن. ئۇ ئەسلىي زاۋۇت قۇرۇمەن دەپ نەدىكى يوقىلاڭ ئىشقا ئارىلىشىپ، ئۆزىگە باش ئاغرىقى تېپىپ يۈرمەي، ماۋارىپنىڭ تارىخى، بۈگۈنكى تەرەققىياتى توغرىسىدا بىرەر كىتاب يازغان بولسا توغرا بولار ئىكەن. يولنى ئۆزى خاتا تاللاپتۇ، يۈرتداشلاردىن ئاغرىنىشقا ھېچقانداق ھەققى يوق ئىكەن. ئۇلارنى زاۋۇت، كارخانا قۇرۇپ ئىگىلىك تىكلەشكە مۇئەللىمدەك بالا تەربىيەلەشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئادەم ئەمەس، مەخسۇس مۇشۇ كەسىپتە ئوقۇپ، ئەمەلىي ئىشلەپ باققان بىرەرى باشلىسا توغرا بولغۇدەك. بەلكىم تەرەققىيات مۇشۇنداقلا ئىلگىرىلەپ ماڭسا، ئاز كۇندە بۇ ئارزۇمۇ ئەمەلگە ئېشىپ قالغۇدەك.

شۇ ئارىدا ئاشخانا ئۆيي تەرەپتىن تاماقنىڭ مەززىلىك ھىدى تارقىلىشقا باشلىدى. ئايشىخان كېلىپ كارىۋاتقا داستىخان سالىدى. ئوخشىغان بىر چىنىدىن ئۇگرە ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇلغاندا، گەپ ـ سۆزلەرمۇ ئاخىرلىشىپ قالغانىدى. ئۇلار خوش ـ خوش بىلەن ئاشقا تۇتۇندى. ئىللىق بىر كەيپىيات ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈۋەتكەنىدى.

ئۇلار ئاشلىرىنى ئىچىپ بولۇپ، ئەمدىلا چىنىلىرىنى داستىخانغا قويۇپ تۇرۇشىغا، سۇلايمان ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ئۆمەر خىياللىنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى. سۇلايمان كېلىپ چوڭلار بىلەن

قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئاتىسىغا دېدى:

ــ هوشۇر ئاكامنىڭ ئايالى تۇغۇپ كېتىپتۇ.

ئولتۇرغانلارنىڭ چېھرىسىنى ئۆلۈم شامىلىنىڭ سەلكىنى يەڭگىل سىيپاپ ئۆتۈپ كەتتى. تەنلەر شۇركۈندى، ئاندىن ئۇلار-نىڭ ئىچىگە بىر مۇڭ چۈشتى. ھەممە ئادەمنىڭ بېشىدا مۇشۇ-داق بىر قارا كۈننىڭ بارلىقىنى ئويلىشىپ يۈرىكى ئېزىلدى. قىلماقچى بولغان زۆرۈر ئىشلىرىنى يادىغا ئېلىشتى. زېمىنغا قىزغۇچ شولا چېچىپ تۇرغان كەچكى شەپەق ئادەمگە ئاسمانىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ــ ئەلھۆكمىللا! ــ دېيىشتى ئۇلار تەڭلا ئۇھ تارتىشىپ، ــ مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىكى خەيرلىك بولسۇن!

ئونىنچى باب

1

هوشۇر ئوغۇللارنىڭ ئىككىنچىسى ئىدى. قاش - كۆزلىرى جايىدا، بوي - تۇرقىمۇ قاملاشقان، خېلى ئىسكەتلىك بىر ئەر بولۇپ يېتىلسىمۇ، ئاتىسىنىڭ باخشىلىقى سەۋەبلىك، ئوتتۇز يېشىغچە ئۆيلىنەلمىگەنىدى. كىشىلەر «تۇرمۇش دېگەننىڭ خۇددى ھاۋا رايىدەك يامغۇر، قارلىرى بولىدۇ. ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈن قۇياش پارلاپ تۇرمايدۇ. ناۋادا بالىلار ياخشى ئۆتەلمەي قالسا، سادىر باخشى ئوقۇپ بىرنەرسە قىلىپ قويىدۇ» دەپ قىز بېرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقانىدى. ئۆز ۋاقتىدا كاتتا شۆھرەت، ئىمتىياز، بايلىق ئاتا قىلغان بۇ باخشىلىق ئەمدى هوشۇرنىڭ بەختىگە ئولتۇرغانىدى. ئۇ ئەتراپىدىكى تەڭتۇشلىرىغا قارىسا ئىچى ئۆرتىنەتتى. ئۆزىنى خۇددى باشقىلاردىن بىر يەرلىرى كەمدەك هېس قىلاتتى. بۇ ئىشلارنىڭ ئەسلىي سەۋەبچىسى — ئۆز ئاتىسى سادىر باخشى ئىكەنلىكىنى، كىشىلەر ئۇنىڭدىن قورقۇپلا مۇشۇ ئاقسۆڭەكتە قالغىنىنى ئويلىغىنىدا، ئاتىسىنىڭ باخشىلىقىغا قاتتىق نەپرەتلىنەتتى. ئەمما، سادىر باخشىمۇ ئوغلىنىڭ بەختى ئۈچۈن تىنىمسىز قاتراپ ئىچىنىڭ چەمىمۇ قالمىدى. هەممە ئادەمنىڭ ئۆزىدىن قېچىۋاتقىنىنى كۆرگىنىدە، غەزەپى قىرىق گەز ئۆرلەيتتى. راستلا شۇلار ئويلىغاندەك كارامىتىنىڭ بولغىنىدا، ئۇ بىرلا ئەپسۇن بىلەن تالاي قىزلارنى ئوغلىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرتمەسمىدى؟ ئۇمۇ ئادەتتىكى بىر ئادەم. پەقەت باشقىلارنى چۈشىنىشكە ماهىرراق. بىراۋنىڭ روهىي هالىتىگە قاراپ ئۇنىڭ مەقسەتلىرىنى قىياس قىلالايدۇ. شۇ سەۋەبلىك بەزى پاللىرىدا ئۇتۇق قازانغان. ئۇ يەنە تۇنىسا باخشىدىن

باخشىلىقنىڭ ھەر خىل يوللىرىنى ئۆگەنگەن. ھەر كەسپىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق سىر ـ ھېكمىتى، سۇر ـ ھەيۋىسى بولىدۇ. بىلمىگەنلەر ئۇچۇن بۇ بىر كارامەت. ئازراق غەلىتە ئىشلارنى كۆرسە ھەيرانۇھەس قالىدىغان ئادەملەرنىڭ كۆپتۇرۇپ، مۇبالىغە قىلىشلىرى ئارقىلىق، ئۇنىڭغا ئوخشاشلارنىڭ بازىرى چىقىدۇ. كىشىلەر ئۆزلىرى ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ ئالدىنىدۇ. بۇ دۇنيا دېگەن شۇ، رىزىق كەڭ چېچىلغان، سەن ئۇنى قانداق ئىگىلەشنى بىلمىسەڭ، خەق ئىگىلەپ كېتىدۇ. سەن قىلالماي، قىلغاننى كۆرەلمەي، دۇنيادىن ۋايساش بىلەن ئۆتىسەن.

سادىر باخشى ئوغلىنىڭ بەختى ئۇچۇن ھەتتا بىر قورساق ئىنىسىنىڭ ئوغلىدىنمۇ قىز تالاشتى. بۇ تولىمۇ رەزىللىك بولۇشى مۇمكىن. بىراق، سەن نېمىنىڭ رەزىللىك، نېمىنىڭ ھەققانىيەت ئىكەنلىكىنى ئىلغاپ ئولتۇرساڭ مەڭگۇ ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيسەن. ھەممە يول ئۆزىگە تۇشلۇق ئەگرى ـ توقاي بولىدۇ.

سادىر باخشى شۇنداق ئويلىسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن ئىشلار يەنىلا ئۇنىڭ خاھىشى بويىچە بولمايتتى. مەۋھۇم بىر كۇچ ئۇنى چەكلەپ تۇراتتى. ئۇ ئوغلىنىڭ توي ئىشى ئۇچۇن توختىماي قاتىردى. كىشىلەرگە ئاڭلىغان ئادەمنىڭ كۆزلىرى قىزارغۇدەك كۆپ پۇللارنى ۋەدە قىلدى. بىراق، پۇللارمۇ خەقنىڭ مەيلىنى تارتالمىدى. گاھىدا ئادەم پۇل ـ مالدىنمۇ خاتىرجەملىك، كۆڭۇل ئەمىنلىكىنى چوڭ بىلىدىغان ئىش بار. دۇنيانىڭ مەنزىلىنى، تۇرمۇش تەرتىپلىرىنى سادىر خىياللىدەك ئويلايدىغان ئادەملەر بۇ نۇقتىنى چۇشەنمەيتتى. ئۇ چۇشەنمىگەنسېرى ئۆزى چوقۇنغان پۇلنىڭ كۇچ ـ قۇدرىتىدىن گۇمان قىلىدىغان بولۇپ قالدى.

زېمىندا ھەممە نەرسىنى جۇپ ـ جۇپى بىلەن يارىتقان خۇدانىڭ ھوشۇرغا ئىچى ئاغرىپ قالدىمۇ، ئاخىر نەۋرە ئىنىسى سۇلايماندىن نەچچە كۇن كېيىن، بازاردا ئولتۇرۇشلۇق نەجمىدىن سايىمنىڭ قىزى زورەم بىلەن توي قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى.

قىزمۇ «ئولتۇرۇپ» قالغانلاردىن ئىدى. توي ـ مەرىكىسى ھەقىقەتەن كاتتا ئۆتكۈزۈلدى. لېكىن، بەخت ھەرگىز ئۇنىڭ ھەشەمەتىدە ئەمەس. گاھىدا بىر نوگاي سوغۇق سۆمۈ ئادەمنى چەكسىز بەخت ھۇزۇرىغا چۆمۈلدۈرىدۇ. ھەقىقەتەن ھوشۇر ئوچۇن ئۇنىڭ ھەشەمەتىدىنمۇ، زورەمنىڭ ئىللىق باغرىغا ئېرىشىش ئەڭ كاتتا بەخت بولدى. تويدىن كېيىنكى شېرىن ئايلار ئۇنىڭغا ھاياتنىڭ ئەڭ چوڭ لەززىتىنى ھېس قىلدۇردى. ئۆزىنى دۇنياغا قايتا ئاپىرىدە بولغاندەك سەزدى.

زورەمنىڭ بىر كۆزى سەل قىسىق ئىدى. يۈزىدىكى شالاڭ سەپكۈنلىرى ھۆسنىگە ئانچە چوڭ تەسىر يەتكۈزەلمەسمۇ، ئېڭىكىنىڭ سول تەرىپىدىكى كىچىككىنە تاتۇق ئۇنى سەل سوغۇق چىراي كۆرسىتىپ قويساتتى. ئەمما، قانداقلا بولمىسۇن، دۇنيادىكى گۈللەرنىڭ ھەممىسى چىرايلىق ۋە خۇش پۇراق. كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ ئاددىي يوپۇرماقمۇ سەن گۈزەل دەپ قارىساڭ چوقۇم گۈزەل. ئىشلار سېنىڭ قانداق تونۇشۇڭغا باغلىق. ھوشۇر ئاران ئېرىشكەن بۇ گۈلنى، ئۆزىنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ چىرايلىق گۈل قاتارىدا كۆردى ۋە سۆيدى. كۈنلەر ئۆز مەنسىنى تاپتى، ھايات قۇياشى كۆكتە جۇلالىدى.

ئۇلار توي قىلىپ بىر يىلغا بارمايلا ھوشۇر ئوماققىنا بىر قىز پەرزەنتلىك بولدى. بۇمۇ ھاياتنىڭ ئۇنىڭغا بەخش ئەتكەن كاتتا ئىنئامى ئىدى. ئۇ تۇنجى پەرزەنتىنىڭ بەرىكەتلىك قەدەملىرىدىن سۆيۈنۈپ يۇرگەن كۈنلەردە، زورەمنىڭ يەنە بويىدا قالىدى. قىزى تېخى ئەمدى ئالتە ئايلىق بولغانىدى. ھوشۇر بۇنىڭدىن يا خۇش بولۇشىنى، يا خاپا بولۇشىنى بىلەلمەي قالدى. ئاخىر يەنىلا خۇش بولدى. پەرزەنت دېگەن ئائىلىنىڭ گۈلى، ئاتا ـ ئانىنىڭ كەلگۈسى. مۇشۇ بالا سەۋەبلىك نەچچىلىگەن ئائىلە بۇزۇلۇپ كەتتى ئەمەسمۇ؟ خەق ئايالىم تۇغمىدى دەپ قاقشايدۇ، ھوشۇر ئارقا ـ ئارقىدىن تۇغۇۋەتتى دەپ قاقشىسا، راستلا قاملاشمىغان

ئىش بولغۇدەك.

شۇنداق بىلەن هوشۇر يەنە بىر يېڭى جاننىڭ دۇنياغا كېلىش تەقەززاسىدا كۇنلىرىنى خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئەسلىدە هايات شۇنداق داۋام قىلسىمۇ بولاتتى، بىراق ئادەم نۇر ـ غۇن نەرسىلەرگە ئېھتىياجلىق، بەزىلىرىنىڭ بەزىلىرىگە دىلى يوق. ئاچلىقنىڭ ئازابىنى سۇ، ئۇسسۇزلۇقنىڭ ئازابىنى ئاش با ـ سالمايدۇ. پۇتقا كىيگەننى باشقا كىيگىلى بولمايدۇ. هوشۇر كې ـ چىكىپ توي قىلغاچقا، تېخى چاڭقىقى بېسىلغۇچە بولمىغانىدى. كۇتمىگەندە زورەم ئارقا ـ ئارقىدىن هامىلدار بولۇشقا باشلاپ، ئۇنىڭ بەزى تەقەززالىرى چەكلىمىگە ئۇچرىدى. ئۇ تاماكا چېكىپ باقتى، ئاغىنىلىرى بىلەن هاراق ئىچىپ، خۇددىنى بىلمىگۇدەك مەستمۇ بولۇپ كەتتى. كاللىسىنى چۈمكەپ، هېچنېمىنى ئويلا ـ ماي يېتىۋالدى. بىراق، هېلىقى ۋەسۋەسە بۇنىڭلىق بىلەن پە ـ سەيمەكتە يوق، تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى. ئايالى تاپا ـ تەنە، دوقلار بىلەن بەرگەن ئانچە ـ مۇنچە ئۇسسۇزلۇق ئۇنىڭ بۇ ئەسە ـ بىي چاڭقىقىنى قاندۇرالمايتتى.

هوشۇرنىڭ ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭدىن كۆڭلى سوۋۇشقا باش ـ لىدى. ئاتىسىغا ئوخشاشلا دۇنيانى پەقەت مەئىشەت ئۈچىقى دەپ قارايدىغانلا بۇ ئادەم نەپسى بالاسىدا قۇتۇرغىلى تۇردى. «تىلىسىڭ تاپارسەن» دېگەندەك، هوشۇر بۇ ئارزۇسىغا ئاخىر يەتتى. خۇددى ئىشلارنى ئۇنىڭغا ئوخشاش ئويلايدىغان، كۇنلىرىگە هەقىقىي مەنە ئەمەس، ئالدامچى هەۋەسلەرنىڭ شەۋكىتى بىلەن خۇشلۇق ئىز ـ دەيدىغان يەنە بىر ئايال ئۇنىڭغا ئۇسسۇزلۇق بەردى. بەرگەندىمۇ هوشۇر ئۇنتۇيالمىغۇدەك، ۋاز كېچەلمىگۇدەك دەرىجىدە بەردى. ئاھ، جاننىڭ ئارامى، هەۋەسنىڭ قىيامى، روهنىڭ لەززىتى ئا ـ يال. هوشۇر بۇ كۈچىدا سەرسان بولۇپ يۈرگەندە سەن نەلەردە قالغان بولغىيدىڭ؟ ئۇ پەقەت زورەمنىلا ئۆزىنىڭ تەقدىر ئاتا قىلغان بىردىنبىر رىزقى، نېمىتى دەپ چۈشىنىپ يۈرۈپتۇ. ئۇ

بولمىسا ئۆزىمۇ بولمايدىغاندەك ھاماقەتلەرچە خىيال سۈرۈپتۇ. ياق! دۇنيادا ئايال زاتى دېگەن كۈرمەك. ھوشۇر پەقەت كېچىكىپ-رەك بۇ جىنسقا يېقىنلاشتى. ئىش تېخى ئالدىدا، ئۇ ئەمدى بۇ باغدىن گۈللەرنىڭ سەرخىلىنى ئۈزۈشى كېرەك.

خالىدەم ئىسمىلىك بۇ ئايال چاتقاللار ئارىسىدا قالغان گۈل-دەك تۇيۇقسىز ھوشۇرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغاندا ھوشۇر ئۇچۇن دۇنيا قايتىدىن سېھىر ئىشكىنى ئاچتى. كىچىكىدە «ئاللا خالىدەم»نىڭ ناخشىسىنى توۋلاپ چوڭ بولغان ھوشۇر ئۇنىڭ ئۆزى ئۇچۇن تەقدىر قۇتىسىدا ساقلانغان ئاشۇ ئاشىق خالىدەم ئىكەنلىكىگە رەسمىي ئىشەندى.

ـــ ئايالىڭىزنى قويۇۋېتىڭ، ـــ دېدى خالىدەم قاش-كۆزىنى ئوينىتىپ، ـــ مەن خەققە ئاشنا بولىدىغان خوتۇن ئەمەس.

ـــ ئاتام ...

ـــ خوتۇننى سىز ئالغانمۇ، ئاتىڭىز ئالغانمۇ؟

ـــ ئارىمىزدا ئىككى بالا بار.

ـــ بالا دېگەن چوڭ بولىدۇ. مەنمۇ يېتىم ئىدىم.

ـــ ئويلىنىپ باقاي.

ـــ مېنىڭ مىكى-مىكى دەيدىغان ئىش بىلەن خۇشۇم يوق، ئۇنداق ئەرنىمۇ ئارقامغا تاشلاپ قويىمەن.

ـــ خەپ ... خەپ ...

ـــ نېمە بولدى؟ نېمىگە خەپ-خەپ دەۋېرىسىز؟ مېنى تىللاي دەمسىز يا؟!

ـــ ياق ... ياق ... سىزنى قانداقمۇ تىللىغىلى بولسۇن. ھو-مىيىپ قاراشقىمۇ بولمايدىغان تۇرسا.

ـــ ئەمىسە نېمىشقا خەپ دەيسىز؟

ـــ بۇرۇنراق... تونۇشماي قالغىنىمىزغا.

ـــ ھازىر تونۇشقىنىمىزمۇ بولدىغۇ، بەربىر سىزنىڭ ئىلكىڭىزگە ئۆتتۈم.

— ئۇغۇ شۇ ...

— ئەگەر ھازىرمۇ چاك تۇتمىسىڭىز، كېيىن تېخىمۇ چوڭ پۇشايماندا قالىسىز.

ھوشۇر ئەندىكىش ئىچىدە ئۇنىڭغا قارىدى.

— مېنى تاشلاپ كەتمەك ...

— ئۆزىڭىزگە باغلىق.

ھوشۇر بىر چەمبىرەكتىن چىقىپ، يەنە بىر چەمبىرەككە كىرگەنىدى. بۇمۇ بەلكىم ئىنسانلارنىڭ مەڭگۈ چەمبىرەك ئىچىدە ياشايدىغانلىقىنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك. ئەمما، ئۇ ئاچچىق بىلەن تاتلىق ئارىلىقىدا توختىماي قىينىلاتتى. زورەمدىن ژاز كېچىشنى ئويلىسا، ئىككى بالا خوددى ئىككى تال تۇۋرۇكتەك ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇراتتى. خالىدەمدىن ژاز كېچەي دېسە، شەيتانىنىڭ تۇرلۇك ـ تۇمەن نازۇ كەرەشمىلىرى، سېھىر ـ جادۇ ـ لىرى باشلىرىنى قايدۇراتتى. پاتقاقتا پېتىپ قالغان ئادەمدەك بىر ئىزىدىن سىلجىيالمايتتى. ئىككى پۇتى ئىككى كېمىگە باغلاقلىق ئىدى.

ھوشۇرنىڭ تەلىمىگە بۇ كۈنلەردە قوش نىكاھلىنىدىغان ئىشلار ئانچە ـ مۇنچە باش كۆتۈرۈپ قالغانىدى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ كۆڭلىگىمۇ جىن كىردى. ھەر ئىككىسىدىن ژاز كەچمەيمۇ بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغىلى بولىدىكەنغۇ؟

ئۇ يۇرىكىنى قاپتەك قىلىپ خالىدەمگە ئېغىز ئاچتى:

— مەن ... مەن ... سىزنى نىكاھىمغا ئالاي.

خالىدەم ھاڭۋاققىنىچە ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالدى.

— ئايالىڭىزنى تېخى قويۇۋەتمىگەن تۇرسىڭىز؟

— ئۇنى ... قويۇۋەتمەيمەن.

— نېمىشقا؟

— ئۇ بالىلىرىمنى باقىدۇ، سىز مەن بىلەن ...

خالىدەم پىسكىدە كۈلۈپ قويدى. ئۇ ھوشۇردەك يۇمشاق

لوق گۆشنى قولدىن چىقىرىپ قويۇشنى خالىمايتتى. يەنە كېلىپ قوش نىكاھلىنىش ئۇنىڭ ئۆچۈن تۇنجى قېتىملىق ئىش ئەمەس. ئۇ ئىككى خوتۇنلۇق ئەرلەرنىڭ ئەسلىدىكى ئايالىغا قارىغاندا تو- قاللىرىغا بەكرەك پۇل خەجلەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. ئۇ- نىڭمۇ ھەم بىر ئەرنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭ قۇلى بولۇپ يا- شاش ئارزۇسى يوق. جاپانى ئاز تارتىپ، كۇنلىرى پاراغەت ئىچىدە ئۆتسە، يېنىدا سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان ياۋاش مۇشۇكتىن بىرسى بولسىلا كۇپايە. ئۇ ئاغزىدىكى گۆشنى چاينا پ - چاينا پ، تە- مى قالمىغاندا تاشلاپ كېتىشكە خېلى ئۇستا. تەقدىر ئۆزى تىك- لىنىپ، بەخت ئۆزى قۇچاق ئاچسا ئۇ نېمىشقا رەت قىلغۇدەك؟ بۇنداق پۇرسەتنى تىلەپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان تۇرسا؟!

— ماقۇل، — دېدى خالىدەم خۇش تەبەسسۇم بىلەن ھو- شۇرغا بېقىپ، — بىراق ئايالىنىڭ ئالدىدا مېنى خورلاپ قويسىڭىز بولمايدۇ.

ئۇنىڭ بۇنداق تېز قوشۇلۇشىنى كۇتمىگەن ھوشۇر، بىرپەس ئېسەنگىرەپ قالدى. ئاندىن تۇيۇقسىز بەخت ساھىلىغا چىقىپ قالغان سەييا ھەتەك شادلىقتىن يۇرىكى ئويناپ كەتتى، ھاياجاندا ئېغىزىغا گەپمۇ كەلمىدى.

— ئەمىسە چوڭ توي قىلايلى، — دېدى خالىدەم ئۇنى سىناپ بېقىش غەرىزىدە.

— بولماسمىكىن، — دېدى ھوشۇر قورقۇپ، — مەنچە بول- سىغۇ يەتتە ئىقلىم ھاڭ - تاڭ قالغۇدەك كاتتا توي قىلىپ بەر- گۈم بار، بىراق باشقىلار بىلىپ قالسا، قانۇننىڭ جازاسىغا تارتى- لىمىز.

— مەن خوتۇنىڭىزنىڭ سايىسى بولۇپ ياشامدىم؟

— ياق، سىز مېنىڭ نەزىرىمدىكى خانىش، ئۇستىبېشىڭىزنى ئالتۇن - كۇموش بىلەن كۆمۇۋېتىمەن.

خالىدەمنىڭ ئارزۇ قىلىدىغىنىمۇ شۇ ئىدى. ئۇ پەقەت قو-

لىدىكى ئولجىنىڭ باشبېغىنى چىڭتىپ قويۇش ئۈچۈنلا ئويۇن ئويناپ چىققانىدى.

ــ ئەمىسە گېپىڭىزدە تۇرۇڭ، ــ دېدى خالىدەم ئۇنىڭ كۆزلىرىگە مىختەك تىكىلىپ.

ــ گېپىمدە تۇرىمەن.

ئىش شۇنىڭ بىلەن باشلاندى. هوشۇر خالىدەمنى قاراڭغۇ بۇلۇڭدا ئۆزىگە نىكاهلاپلا خوتۇن قىلىۋالدى. لېكىن، ئۇنى ئۆيگە قانداق ئەكېلىشنىڭ ئۆزى بىر مەسىلە ئىدى. ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئايالى زورەمگە قانداق چۈشەندۈرۈشنىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ بىر ئاخشىمى ئىككى بالىنى بېقىپ بولالماي بالا بىلەن تەڭ بالا بولۇپ كېتىۋاتقان زورەمگە گەپنى ئوچۇقلا ئېيتتى:

ــ مەن ئۇستۇڭگە خوتۇن ئالماقچى.

بالىلارنىڭ بىرسىنىڭ يىغىسى پەسەيسە، يەنە بىرسى يىغلاپ، قۇلاق ـ مېڭىسى گاراڭشىپ كەتكەن زورەمگە بۇ گەپ خۇددى بىر چاقچاقتەكلا بىلىندى. ئۇ چۈشەنمىگەندەك بېشىنى سىلكىۋېتىپ قايتىلاپ سورىدى:

ــ نېمە دېدىڭىز؟

ــ ئۇستۇڭگە خوتۇن ئالماقچى.

زورەم داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ ئەل ئىچىدە شۇنداق بىر ئىشلارنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان، لېكىن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. بۇ گەپ ئۇ-نىڭغا هوشۇرنىڭ نەچچە مۇشت ئۇرغىنىدىنمۇ ئېغىرراق تۇيۇلۇپ كەتتى. كۆزىگە ئۆي پىرقىراۋاتقاندەك، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈش-كەندەك بىلىندى. شۇ ئاچچىقىدا توختىماي مىقىراپ يىغلاۋاتقان قىزىنى ئۇنىڭ قۇچىقىغا گۈپپىدە تاشلىدى.

ــ سارىڭ بولۇپ قالمىغانسىز؟ مەن هايات تۇرۇپ ئۇستۇمگە خوتۇن ئالىمەن دېگەن قانداق گەپ؟

ــ شۇ ... شۇ ... باشقىلارمۇ ئاپتۇغۇ؟

— كىم ئاپىتۇ؟ خەق نېمە قىلسا، سىزمۇ شۇنى قىلامتىڭىز؟
— مەنمۇ ئوخشاش ئەر، كۆچ دېسە كۆچۈم، پۇل دېسە پۇلۇم بار. خەقتىن نەرسە كەم ئىكەن؟
— مەن قوشۇلمايمەن.
— ئاللىقاچان ئېلىپ بولدۇم.
— ۋۇي بېشىڭنى يەيدىغان سارىق، مەن ساڭا ئۆلۈپ بېرىمەن زادى ...
— ئۆلسەڭ ئۆل.
زورەمنىڭ قۇچىقىدىكى بالىنى تاشلاپ، ھوشۇرنىڭ كانىيىگە ئېسىلىش ئۈچۈن كۆتۈرگەن قوللىرى ھاۋادا لەيلەپ قالدى. ئۇ كۆز ئالدىدا ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇرغان ھوشۇرغا قاراپ كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئەجەبا ئۆز ۋاقتىدا، ئۆمرۈمدە سەندىن باشقىغا قارىمايمەن، كۆزۈڭدىن تامچە ياش چىقارمايمەن، ئايىغىڭدا پايانداز بولىمەن، بېشىڭدا سايىۋەن، قۇچىقىڭدا قۇياش بولىمەن دەپ قەسەملەرنى قىلغان ھوشۇر مۇشۇ شۇمىدۇ؟! ئادەمنىڭ ئۆزگىرىشى نېمىدېگەن تېز — ھە؟!
— مەن ئاجرىشىمەن، — دېدى زورەم سەل پەسكويغا چۈشۈپ.
— ئاجراشساڭ مەيلى، ئەگەر چىرايلىق ئۆيىمىزنى تۈتمىز دېسەڭ، بۇرۇنقىدەك ئۆتۈپ كېتىمىز. ئۇمۇ بىز بىللە تۇرىدۇ.
— مەن بۇنىڭغا كۆنەلمەيمەن.
— كۆنۈشۈڭ كېرەك. ئاجرىشىپ كەتسەڭ بالا قىينىلىپ قالىدۇ، سەنمۇ قىينىلىسەن. شۇڭا، ئۆيدە راھەت كۆرۈپ ئولتۇرغىن. بەك ھەددىمدىن ئاشمەن دېسەڭ، ئاتام ئوقۇپ سارىق قىلىپ قويسا مەن ئىگە ئەمەس.
زورەمنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى. ئادەمنى چۈشەنمەك ئەجەب تەسكەنە؟ ئىككى پۇتى بارنىڭ ھەممىسىنى ئادەم دەپ

گىلى بولمايدىكەن، كۆز ئالدىڭدا ھەجىيىپ تۇرسا، شەرىن ـ شېكەر گەپلەرنى قىلسا ئالدىنىپ قالىدىكەنسەن. ئەسلىي ئۇنىڭ شۇنچە ياشقا كىرىپمۇ ئۆيلىنىلمەي ئۆتۈپ كېتىشى بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە؟ لېكىن ئۆزىچۇ؟ ئۇمۇ «ئولتۇرۇپ» قالغان قىز ئەمەسمۇ. ئاھ، يۇرىكىم، شور پېشانەم، زاۋال باسقان بەختىم. تەقدىر مېنى نېمانچە قىينايدىغانسەن؟ مۇشۇنداق ۋىجدانسىز، قارا قورساقنىڭ قولىغا قالغۇچە، تۇل پېتى ياشاۋەرسەممۇ بۇلاتتىغۇ؟ مەن زادى نېمە بولغان ئادەم؟!

زورەم ئېسەدەپ يىغلايتتى، ناله قىلاتتى. بىراق، ئۇنىڭ نالىسىگە قۇلاق سالىدىغان ئادەم يوق. ئۇ دۇنيادىن، ھوشۇردىن، ئۆزىدىن، ھەتتا ئەتراپىدىكى ھەممە نەرسىدىن نەپرەتلىنەتتى. ئۆلۈۋېلىشنى ئويلايتتى، لېكىن بىر ۋىجدانسىز ئۈچۈن ئۆلۈۋېلىشنىڭ بەك ئەخمىقانە ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، يەنە تۇرۇپ قالاتتى. بوپتۇلا دېسە، ئىت جېنىمدا ئۆز يالىقىنى قورۇيدۇ. ئۇ دېگەن ئار ـ نومۇس، غۇرۇر ـ ۋىجدانى بار بىر ئادەم. ئۇنداق كۈنچىلىككە چىدىيالمايدۇ.

ئۇ تاڭ ئاتقۇچە يىغلاپ چىقتى. بىراق، قانداق قىلىشنى بىلەلمىدى. يەنە كېلىپ مۇشۇ كۈنلەردە ئىككىنچى ئاچىسىمۇ ئەردىن ئاجرىشىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇمۇ ئاجرىشىدىغان بولدۇم دەپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىشقا يۈزى چىدىمايتتى. ئۇ ئاخىر قېيىنئاتىسىغا ھال ئېيتىش قارارىغا كەلدى. سادىر خېلىل ئۇنىڭغا خېلى ياخشى مۇئامىلە قىلاتتى. كۆزىگىمۇ ئىسسىق كۆرۈنەتتى.

سادىر خېلىل ئىشىنىڭ جەريانىنى ئاڭلاپ، بىرھازا تۇرۇپ كەتتى. ئاندىن كىشىنىڭ ئىچ ـ باغرىدىكىنى بىلىۋالمىغۇچە بولدى قىلمايدىغان سىنچى كۆزلىرى بىلەن قارا يامغۇر ياش تۆكۈپ ئولتۇرغان كېلىنىنى ئۇزۇن كۆزەتتى.

ـــ ئۆزىڭىز قانداق قىلاي دەيسىز؟

قېينىئاتىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن زورەم نېمە دې-
يىشنى بىلەلمەي تىرىنقىغا سىنچىلىدى.

— ئۇنىڭ بىلەن داۋاملىق ئۆي تۇتقۇڭىز بارمۇ؟

پالچىنىڭ قاپىقىدەك يۇزلىرى سانسىزلىغان ئەگرى ـ بۈگ-
رى سىزىقچىلار بىلەن تولغان سادىر باخشى كېلىنىگە سوغۇق
نەزىرىنى تىكىپ تۇراتتى. بۇنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئىككى
ئېغىز ياخشى سۆز تەمە قىلىپ ئولتۇرغان زورەم لاسسىدە بولۇپ
قالدى. «ھاسا ئوغرى بىلەن مۇسا ئوغرىنىڭ گېپى بىر» دەيدىغان
ماقال ـ تەمسىل بولىدىغان، بۇلارنىڭ قىلمىقى شۇ ماقالنىڭ ئۆزى
ئىدى. تەلەي تەتۇر قارىغان ئادەمگە، تالادىكى تاش ـ داڭگالمۇ تەتۇر
قارايدۇ. ياۋاشنى تاپسا سېغىزخانمۇ چوقۇيدۇ، قاغىمۇ چوقۇيدۇ،
ھەتتا كىچىك قۇشقاچلارنىڭمۇ چوقۇپ باققۇسى كېلىدۇ. «خەير،
بۇ جاھاننىڭمۇ ئىگىسى بار. مەندەك بىر ئاجىزەنىڭ كۆزىدىن
ئاققان ياش، سىلەرنىڭمۇ كۆزۈڭلاردىن ئېقىپ قالار. نارەسىدە با-
لىلىرىمنىڭ ئاھۇ ـ زارى بولسىمۇ سىلەرنى تۇتارا!»

زورەم ئەلەم بىلەن بېشىنى چايقىدى.

— سىلى ... سىلى بىرنەرسە دېسىلە، دادا.

سادىر خېلىلىنىڭ كۆزلىرىدە ۋىللىدە بىر نۇر ئۇچقۇنلاپ ئۆ-
تۈپ كەتتى. ئۇ خىيالىدىكى پال تاشلىرىنى يەرگە تاشلىدى.

— ھوشۇراخۇن گەرچە مېنىڭ ئوغلۇم بولسىمۇ، ھازىر
ئىككى بالىنىڭ ئاتىسى، بىر ئائىلىگە ئىگە ئەر. ئۇنىڭ ھەممە
ئىشلىرىغا چېپىلمۇالسام قاملاشمايدۇ. ئەگەر ئۇ باشقا بىرەر يامان
ئىش قىلىپ قالغان بولسا ئەلۋەتتە توساتتىم، بىراق خوتۇن ئې-
لىشنى يامان ئىش دەپ كەتكىلى بولماس. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇمۇ
جاھاندا بار بىر ئادەت. باشقىلارمۇ قىلمۇاتىدۇ ئەنە. خوتۇن ـ با-
لىلىرىنى باقالىغۇچىلىكى بار ئەر كىشىگە دۇرۇس. سىز ئۆزۈ-
ڭىزنىڭ چوڭ خوتۇنلۇق ئورنىڭىزنى ساقلاپ، ئىشىڭىزنى قىلى-
ۋېرىڭ. ئۇلارمۇ ئۆتۈپ باقسۇن. كېلىشەلمەي قالسا، ھوشۇراخۇن

بەربىر يەنە سىزگە قالمىدىغان گەپ.

سادىر خېلىل زورەمنىڭ ئالدىدا خۇددى ئادەمنىڭ سۇغا چۈشكەن ئەكسىدەك ئەلەڭلەپ ئولتۇراتتى. يۈز تېرىلىرى ئېقىپ چۈشۈۋاتقان يېلىمغا ئوخشايتتى. كۆز قارىچۇقلىرىدا تۇمەنمىڭ ئۇششاق ھاشارات قىمىرلىشىپ يۈرگەندەك كۆرۈنەتتى. زورەم بىردىنلا ئۆزىنى غەلىتە مەخلۇقنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىپ، قىپقىنىپ كەتتى. ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولاشتى. تەشۋىش ۋە قورقۇنچ ئىچىدە كۆزىنى يۇمدى.

ـــ جادۇگەر ...

زورەم ئۆزىمۇ سەزمەيلا ئاۋازى تېشىغا چىقىپ كەتتى.

ـــ نېمە دەۋاتىسىز، بالام؟

زورەم قورقۇپ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى.

ـــ ھېچ ... ھېچ ... ھېچنېمە ...

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، دېگىنىمنى ئېسىڭىزدە ساقلاڭ، قالايمىقان ئىش قىلىپ يۈرمەڭ، ـــ سادىر خېلىل ئور-نىدىن تۇرۇپ سىرتقا قاراپ ماڭدى، ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا تۇ-يۇقسىز توختاپ، زورەمگە بۇرۇلدى، ـــ پۈتى دەسسىمەس، قولى تۇتماس، ئېغىزىدىن شۆلگەي ئېقىپ ئاغزى گەپكە كەلمەس بولۇپ قالغان ئادەملەرنى كۆرگەن بولغىيدىڭىز؟

زورەم ئۇندىمىدى. ئاللىقانداق بىر تەشۋىش ئىچىدە يۈرىكى مۇزلاپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. سادىر خېلىل ئۇنىڭغا تەھدىت سېلىۋاتاتتى.

سادىر خېلىل گېپىنى تۈگىتىپ چىقىپ كەتتى. زورەم ئولتۇرغان جايىدا ئولتۇرۇپلا قالدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن بۈ يو-رۇق دۇنيا تولىمۇ تار بىلىندى. قايسى تەرىپىگە قارىسا يىلان ـ چايانلار سوزۇلۇپ ئۇنىڭغا ھەملە قىلاتتى، ۋەھشي يىرتقۇچلار چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ خىرىس قىلاتتى.

ئىككى كۈن ئۆتۈپ بىر كەچلىكى ھوشۇر خالىدەمنى راستلا

ئۆيگە باشلاپ كەلدى. زورەم تولا يىغلاپ قاپاقلىرى ئىششىغان، چاچلىرى پاخپايغان، كۆزلىرىنىڭ خۇنى ئۆچكەن ھالدا بالىسىنى قۇچاقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ چۈشكۈن ھالىتى ھوشۇرنىڭ كۆ- زىگە تېخىمۇ غەلىتە كۆرۈنۈپ كەتتى. ھەتتا چىراغنىڭ ئاقۇچ نۇ- رىدا بەتبەشىرە بىر مەخلۇقنى كۆرگەندەك تۇيغۇغا كېلىپمۇ قالدى. ئەكسىچە خالىدەم بەئەينى بىر پەرىشتە، پەرىزاتنىڭ ئۆزى ئىدى.

ــ ئاچا، ياخشى تۇرىدىغىزمۇ؟

خالىدەم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، كۆيۈنگەن قىياپەتتە چۈۋۈل- غان چېكە چاچلىرىنى تۈزەپ قويدى. زورەم ئۇنىڭغا چەكچىيىپلا قاراپ قالغانىدى. گەپ قىلاي دېسىمۇ ئاغزىغا زۇۋان كەلمەيتتى. يۈرىكىدىكى قان ـ زەردابلارنى ئاغزىغا يىغىپ، بۇ ئازدۇرغۇچى شەيتاننىڭ يۈزىگە بىرنى تۈكۈرگۈسى كېلەتتى ـ يۇ، تۈكۈرگۇ- دەكمۇ ماجالى يوق ئىدى. ئۇنىڭ پۈت ـ قولى ئۇيۇشۇپ قالغاندەك ئېغىر ئىدى. تۇرۇپلا قېيىنئاتىسىنىڭ دېگەن گەپلىرى يادىغا يې- تىپ، ۋۇجۇدىنى يەنە قورقۇنچ چىرمىۋالدى. «ئۇ مېنى پالەچ قە- لىپ قويارمۇ؟» دېگەن ئەندىشە بىلەن قاراڭغۇ خىياللارغا غەرق بولدى.

ــ ئاچام چارچاپ قاپتۇ، ھوشۇرجان، تاماقنى مەن ئېتەي.

ــ ماقۇل.

خالىدەم تاماققا تۈتۈش قىلدى. زورەم ئۆزىنى بۇ ئۆينىڭ ئا- دىمى ئەمەستەك ياكى قاراڭغۇ بۇلۇڭدا بىراۋلارنىڭ قىزىقارلىق ئىشلىرىنى تاماشا قىلىۋاتقان كېچە ئەرۋاھلىرىدەك ھېس قىل- دى. خالىدەم بىلەن ھوشۇر بىر ـ بىرىگە نازلىق بېقىشىپ، قاش ـ كۆزلىرىنى ئوينىتىشىپ ئىشق سەۋدالىرىغا غەرق بولغانىدى. تا- ماقمۇ پىشتى. زورەم يېگىنىنىڭ ئاش ياكى زەھەر ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمىدى. مەيدىسىدە ئاچچىق بىر زوقۇم توقماقتەك تۇ- گۈلۈپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئاخىر ئۆزىنىڭ سەۋدالىرىنى ئۇنتۇپ ئىككى بالىسىنىڭ قورسىقىنى تويدۇرۇشقا كىرىشتى.

كېچە بىر يەرگە بارغاندا ئۇلار ئۇخلاشقا ياتتى. ھوشۇر بىلەن خالىدەم سىرتتىكى ئۆيدە ئۇخلىدى. زورەم ئىككى بالىسىنى باغرىغا بېسىپ ھۇجرا ئۆيىدە ياتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىنى بىرلا تام ئايرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزى ئۇيقۇغا بارا - بارمايلا ھوشۇر بىلەن خالىدەمنىڭ ئىشق سەۋدالىرى باشلىنىپ، خالىدەمنىڭ نازلىق ئىگراش، قىرقىراشلىرى كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزدى. ئۇنىڭ ھېسسىياتى راستلا شۇنداق كۆچلۈكمۇ ياكى زورەمگە كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن قەستەن شۇنداق زورۇقۇۋاتامدۇ، بىلىپ بولمايتتى.

ئايال كىشى دېگەن ئاجىز دەيدۇ چوڭلار، بۇ ھەرگىز نوقۇل ئۇنىڭ جىسمانىيىتىگە قارىتىلغان نەرسە ئەمەس. ئاياللار روھىي جەھەتتىمۇ ئاجىز. مەيلى ياخشى ئىش بولسۇن، مەيلى يامان ئىش بولسۇن، ئەرلەردىن ئاشۇرۇپ قىلىشقا قۇربى يەتمەيدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئەسلىدىلا بىر ئانا، ئانا بولغۇچىنىڭ قەلبى مېھىر - مۇ - ھەببەت بىلەن تولغان، ھالقىلىق يەرگە كەلگەندە ئۆزىدىكى كۆ - ڭۈلچەكلىكتىن چىقالماي كەتكۈزۈپ قويىدۇ. بۇنى ئەسلىي ئا - جىزلىق دېمەي، باغرى يۇمشاقلىق دېسە توغرا بولار ئىكەن. زو - رەمۇ ئاجىزلىقىغا تەن بەردى. دۇشمىنىنىڭ بېشىدا ياڭاق چې - قىشىغا بىئامال، بىماجال قاراپ تۇردى. لېكىن، نەچچە كۈن ئۆ - تۈپ ئۇنىڭدىن خۇن تەۋرەپ كەتتى. ئاچچىق ئۇنىڭ ئىچىگە ئۆتۈپ كەتكەندى. بۇمۇ ئاياللاردىكى بىر ئاجىزلىق. ئاياللار مۇشۇنداق زىيادە ئازاب ھېس قىلسىلا خۇن تەۋرەپ كېتىدۇ. زورەم بۇنىڭغا خۇددى ئادەت كۆرگەن چاغلىرىدىكىگە ئوخشاشلا سەل قاراپ يۈ - رىۋەردى. خالىدەم بىلەن ھوشۇر بۇ ئۆيدە ئۆزىدىن باشقا ئادەم يوقتەك بىر - بىرىنى چىمداپ، قاشلاپ، بىر - بىرىگە نازلىق، خۇمارلىق بېقىشىپ يۈرىۋەردى. زورەم ئۇلار ئۈچۈن ئۆزى يوق، ئىزى بار كۆزەتكۈچى ئەرۋاھقا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئون بەش كۈن بولغاندا زورەم بەرداشلىق بېرەلمەي قالدى. قان دېگەن ئادەم ھاياتىنىڭ ئېنېرگىيەسى، ئۇ توختىماي ئېقە -

ۇەرسە، ھايات زەنجىرىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ قىسقىرايدىغان گەپ. يوتقان ـ كۆرپە، كىيىم ـ كېچەكلەر قان بىلەن بۇلغاندى. ئۇنىڭ ئەتراپى خۇددى سۇ تەپچىرەپ تۇرغان سازلىقتا ئوخشاپ قالدى. قەيەرنى تۇتسا قان، قەيەرنى سىلىسا ھۆل. ھوشۇرمۇ بۇ مەينەتچىلىكلەرنى كۆرۈپ ھۇجرا ئۆيگە ئاياغ باسماس بولدى. زو ـ رەم ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىغا بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بۇ ئەپتى بىلەن ئۇلارغا كۆرۈنۈشنى راۋا تاپمىدى. «ياخشى ئىت ئۆ ـ لۈكىنى كۆرسەتمەيدۇ» دەيدۇ. ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى مىڭبىر جاپادا بېقىپ قاتارغا قوشتى. ئەمدى ئۇمۇ بىر ئانا بولۇپ، ئۆز ئىشىغا ئۆزى ئىگە بولغاندا يەنە ئۇلارنى ئاۋارە قىلىپ، كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بەرسە قاملاشمايدۇ.

دەرد ئېغىرلاشقانسېرى، زورەمنىڭ ھالىمۇ خارابلىشىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئۇن كىرمەيتتى، كاللىسى گاراڭ، ئەتراپ غۇۋا قاراڭغۇلۇق ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۆزىنى بوشلۇقتا لەيلەپ يۈرگەندەك ھېس قىلاتتى. يېنى يەر تار ـ تىپلا تۇراتتى. ئىككى بالىسىنىڭ ئەمەس، ئۆزىنىڭ ھالىدىن خە ـ ۋەر ئېلىشقىمۇ قۇربى يەتمەيتتى.

ـــ ئىش چاتاقتەك تۇرىدۇ، ـــ دېدى خالىدەم ھوشۇرنى نۇ ـ قۇپ، ـــ بۇنداق خۇن كېلىۋەرسە ئۇنىڭ ھاياتى خەۋپكە ئۇچرايدۇ.

ـــ قانداق قىلىمىز؟

ـــ دوختۇرغا ئاپىرايلىمىكىن.

ـــ بۇگۈن ناھىيە بازىرىغا بارماقچى ئىدۇققۇ؟

ـــ ئۇ مۇشۇنداق تۇرسا...

ـــ بىر ـ ئىككى كۈنلۈككە ھېچ ئىش بولماس. جان دېگەن ئۇنچە بوش نەرسىمۇ ئەمەس.

خالىدەم دېلىغۇل بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئاللا ـ قانداق بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك ئىدى. دېگەنىىلەن ئۇمۇ بىر ئايال زاتى، پۇل ـ مال، ياخشى تۇرمۇش ئۈچۈن بەزى چارىلەرنى

ئىشقا سالغان بولسىمۇ، ئۆزى سەۋەبلىك يەنە بىر ئايالنىڭ خاراب بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارسا، ھامان ئۇنىڭ ئۇۋالىغا قالىدىغاد-لىقىنىمۇ ئويلاپ يەتكەنىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى يۇمشاشقا باشلىدى، بۇ ئويۇننى ئەمدى داۋاملاشتۇرسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلـ-دى. زورەمگە ئىچى ئاغرىدى. ئۇ مۇشۇنىڭغا ماس كېلىدىغانراق دورىدىن بىرنەچچە تابلىتكىنى زورەمگە ئىچۈرۈپ قويدى.

— ئەمسە ھازىر ماڭايلى.

ھوشۇرنىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

— سىزنى كاتتا مېھمان قىلىمەن.

— ئەمسە كۆپرەك پۇل ئېلىۋېلىڭ.

— مۇشۇنىڭ ھەممىسى پۇل، — ھوشۇر تومپىيىپ تۇرغان يان يانچۇقىنى ئۇرۇپ قويدى.

— بولمىسا ... پۇلنى مەن ساقلاي.

— مەيلىگىز.

ھوشۇر بىر كاللەك پۇلنى ئېلىپ خالىدەمگە تۇتقۇزدى.

ئۇلار قان ئىچىدە ياتقان زورەمنى تاشلاپ، ناھىيە بازىرىغا ئەيش ـ ئىشرەت سۈرۈش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى. بىراق، ناھىيە بازىرىغا بېرىپ بىر سائەت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا خالىدەم غايىب بولـ-دى. ھوشۇر ئۇنى ئىزدەپ بارمىغان ئوي ـ دۆڭ، چوڭ كوچا، خالتا كوچىلار قالمىدى. بىر كېچە ناھىيە بازىرىدا تۇنەپ ئەتىسى قايتىپ كەلدى. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغانىدى. خالىدەم بەلكىم مېنى تاپالماي قايتىپ كەلگەن بولسا كېرەك، دېگەنلەرنى ئويلىد-غان ھوشۇر ئالدىراپ ئۆيگە كىردى. ئۆي ئىچى جىمجىت ئىدى. ھۇجرا ئۆي ئاللىقانداق پۇراقلار بىلەن تولغان، ئۇنىڭدىن ئادەم-نىڭ كۆڭلى ئاينىيەتتى. زورەم كىنگىز ئۇستىدە چىرايىدا قان دىدارى يوق ئوخدىچە ياتاتتى.

— خالىدەم كىردىمۇ؟ — دېدى ئۇ جىمجىت ياتقان زۆرەمگە قاراپ، ئۇنىڭ ئەس ـ يادى يەنىلا خالىدەمدە ئىدى.

زۆرەمدىن سادا چىقمىدى. ھوشۇر سەل ئەنسىرەپ ئۇنىڭ يېنىغا باردى.

— زورەم ... ھوي ... زورەم ...

زورەم يەنىلا جىمجىت ياتاتتى. ھوشۇر ئالدىراپ ئۇنىڭ بۇرنىغا بارمىقىنى تەگكۈزۈپ باقتى. تىنىق يوق. يۈرىكىنى تۇتۇپ باقتى، سادا يوق. ھوشۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى تىترەك باستى. كۆز ئالدىدا يۇز بەرگەن ئىشلارغا ئىشەنگۈسى كەلمىگەندەك، زورەمنى سىلكىپ تۇرتتى. زورەم تۇپتۇز قېتىپ قالغان، ئۇنىڭ ئازابلانغان روھى چەكسىز بىر ئالەمگە سەپەر قىلىپ كەتكەنىدى.

ھوشۇر ئاللا ـ توۋا كۆتۈرگىنىچە چوڭ ئۆيگە قاراپ يۈگۈردى. ئۇ ھەممىنى چۈشەنگەنىدى. خالىدەم ئۇنىڭغا خوتۇن ئەمەس، ۋاقىتلىق ھەمراھ ئىكەن. ئۇ پەقەت ھوشۇرنىڭ پۇلىغىلا قىزىقىدىكەن. مەقسەتكە يەتكەندە يولىغا راۋان بولىدىكەن. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئاڭلىسىمۇ ئانچە ئېرەنمىپ كەتمىگەن، ئىككى خوتۇن ئالغانلارنىڭ پاجىئەسى ئەمدى تولۇق ئېسىگە كېلىپ، ئۇنى پۈشايمانغا دورا يوق ئىدى. ئانىسىز قالغان ئىككى يېتىمنىڭ نالىسى ئۇنىڭ كانىيىنى بوغاتتى، يۈرىكىنى تاتىلايتتى. ئۇ يەنە شۇنىمۇ ھېس قىلىپ يەتتىكى، ئۇ ھازىر ئالتۇن بىلىق ھېكايىسىدىكى بوۋايغىلا ئوخشاپ قاپتۇ. قانائەتنى ئۇنتۇغان ئادەم ئاخىرىدا مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتكە قالىدۇ. ھوشۇر ئوتتۇز يېشىغىچە بويتاق ياشىدى، ئاران زورەمگە ئېرىشىۋىدى، تەقدىر ئۇنىڭغا ئويلىمىغان چاقچاقتىن بىرنى قىلدى. ئۇ سىناقتىن ئۆتەلمىدى. ئەمدى ئۇ بىر ئۆمۈر بويتاق ياشىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇنىڭ قىلمىشى ـ ئەتمىشى ئەل ـ جامائەت ئارىسىدا داۋراڭ بولىدۇ، قىز ـ ئايالىلار ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر جازا بولامدۇ؟!

ھوشۇر ئازاب ئىلكىدە بېشىنى خىيالىدىكى تۇمەنمىڭ تاشقا

ئۇردى.

كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدىكى شەپەق ئوتىقاشتەك جۇلالىنىپ تۇراتتى. قاراڭغۇلۇق چوققىلىرى ھاردۇق يەتكەن بوۋايلاردەك سۇ-كۇتكە چۆمگەنىدى. قىزارغان ئۇپۇق ئادەمگە ئاسمانىنىڭ بىر چەتىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

2

بامداتتىن كېيىن زورەمنىڭ مېيىت نامىزى ئوقۇلدى. نامازدا ئادەم جىق ئىدى. كىشىلەر مەرھۇمنىڭ ياش كەتكىنىگە ئېچىنىپ ھەسرەتلىنەتتى. چىرايلارنى مۇسىبەت تۇيغۇسى، ئۆلۈم تەشۋىشى قاپلىغانىدى. زورەمنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، «قىزىمىز ھايات چېغىدا ھوشۇراخۇننىڭ ئىلكىدە ئىدى، ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، ئۇنىڭ ئىختىيارىدا» دەپ، مېيىتنى مۇشۇ مەھەللىدىكى «ئاقئات بۇزرۇگاھ» قا قويۇشقا قوشۇلدى. ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوشنا ـ قولۇم، يېقىن ـ يورۇقلار يىغىلىپ، مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتكەنىدى. بۇلارنىڭ ئېچىدە سادىر خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنى ياخشى كۆرىدىغانلارمۇ، يامان كۆرىدىغانلارمۇ بار. لېكىن، بۇگۈنكىدەك سورۇندا ھېچكىم كونا ئاداۋەت، ئاچچىق زوقۇمنى ئېسىگە كەلتۈرمەيتتى. كۆڭۈللەر يۇمشاپ، يامغۇردىن كېيىنكى بىنەمدەك ئۇزلىشىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، ئىنسان ئۆچۈن ئۆلۈمدىن چوڭ غەم يوق، ئۆلۈم شۇ كىشىنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ، كۆيگەنلىرى، سۆيگەنلىرى، تالاشقان دۇنيالىرى قالىدۇ. يامانلىقمۇ ئۆزى بىلەن، ياخشىلىقمۇ ئۆزى بىلەن. ھەركىم ئاخىر مۇشۇنداق زېمىنغا قېتىلىپ، بىر ئوچۇم تۇپراققا ئايلىنىپ كېتىدىغىنىنى ئويلىسا، يامانلىققا، يامان نىيەتكە ئورۇن قالامدۇ؟!

مېيىت يۇيۇپ ـ تارىلىپ جىنازىغا سېلىنغاندىن كېيىن،

جامائەتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىندى. جامائەت زىچىدە بولۇپ سەپ تۈزۈپ تۇراتتى. باشلار ئېگىلگەن، چىرايلار قايغۇلۇق ۋە سولغۇن ئىدى. ئىككى مىنۇت ئىچىدە مېيىت نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى. جامائەت دۇررىدە ئولىشىپ كېلىپ جىنازىنى يەردىن ئېلىشتى. ئادەم توپى قەبرىستانلىق تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى چوڭ مازارلىق تارىخى ئۇزۇن، ئۆزى سۈرلۈك بىر جاي ئىدى. قۇچاق يەتكۈسىز تېرەكلەر، ئادەم بويى كۆكلەپ كەتكەن ئاق تىكەنلەر، چىغلار بۇ يەرنى تېخىمۇ سىرلىق تۇسكە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى. بەزى قەدىمىي قەبرىلەرنىڭ ئۈستىدىكى ئارقارنىڭ مۇڭگۇزلىرى جان تالىشىۋاتقان يوغان سازاق ياكى ئەجدىھارنىڭ تولغىنىۋاتقان ھالىتىنى ئەسكە سالاتتى.

ئاپپاق ئاخىرەتلىك كىيىمگە ئورالغان مېيىت يەرلىككە چۈشۈرۈلدى. نەپىسى تاقىلداپ ئاران تۇرغان قارا مەخلۇقنىڭ ئاغزىدەك بىر كامار مېيىتنى يۇتۇپ كەتتى. ئىچ يەرلىكنىڭ ئېغىزىچا ـ كېسەكلەر بىلەن ئېتىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككى دۇنيا ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئىشىك تاقالدى. مەرھۇم باغرىنى يېرىپ چىققان بىرجۈپ پەرزەنتى، مېھرىبان ئانىسى، جان كۆيەر ئاتىسى ۋە باشقا بارلىق يېقىن ـ يوۋۇق، دوست ـ بۇرادەر، تونۇش ـ بىلىشلەردىن ئايرىلىپ، بۇ يورۇق دۇنياغا ئاداققى ۋە مەڭگۈلۈك خوش دېدى. ھايات مۇساپىسى ھېچقاچان ئىنسانىنى قانائەت تاپتۇغان ئەمەس ھەم مەڭگۇ قانائەت تاپتۇمايدۇ. بىز تېگىرقاش ئىچىدە تۇغۇلۇپ، تېگىرقاش ئىچىدە كېتىپ قالىمىز. زېمىن ئۆزىگە مەنسۇپ، بىز زېمىنغا مەنسۇپ.

مېيىت يەرلىكىدە قويۇلۇپ ھەممە ئىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ يۇرەكنى تىترىتىدىغان مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ئاڭلاندى. جامائەت پۇتۇن ئىخلاسى بىلەن مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىشىپ، تۇپراق بېشىدىن قايتىشتى.

كېرەم ساقچى ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرىغا كۆپ قاتناشقان، نۇرغۇن جەسەتلەرنىڭ ئۈستىدە تۇرغان بولسىمۇ، مېيىتنى بىۋاسته يەرلىككە ئەكىرگىنىنى كۆرۈشى تۇنجى قېتىملىق ئىدى. بۇ ئۆلۈم ئۇنىڭغا بەكلا تەسىر قىلدى. ھاياتنىڭ قاينام ـ تاشقىنلىق مەۋسۇمىدا ئانچە بىلىنمەي كەتمىگەن بىلەن ئۆلۈمنىڭ دەل ئۈستىدە تۇرغاندا ھەرقانچە تاش يۈرەك ئادەممۇ تەشۋىشلىنەتتى، مۇڭلىناتتى، قورقۇنچ باساتتى. گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان بىر ئادەم كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئوتى ئۆچكەن ماشىنىدەك قۇرۇق مۇرىدىغا ئايلىنىپ قالسا كىممۇ ئەپسۇسلانمىسۇن؟!

جامائەت ئىككى ـ ئۈچتىن بولۇپ تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى. بايىقى بىر دەملىك مۇڭ، سۈكۈت ئاستا ـ ئاستا تارقىلىشقا باشلىغان بولۇپ، تىرىكلىك غېمى، دۇنيا، تۇرمۇش ۋەسۋەسىلىرى ئۇلارنى يەنە غىدىقلىغىلى تۇرغانىدى.

ـــ ئاڭلىسام ھوشۇراخۇن زورەمنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر ئايال ئېلىۋاپتىكەنمىشقۇ؟ ـــ دېدى سەمەت روسۇل ئىككى يېنىغا قاراپ قويۇپ.

ـــ بىسمىللا دەپ يوللىرىغا ماڭسىلا، ھوي، ـــ دېدى زىيادۇن قارىم خاپا بولۇپ، ـــ بىكار ئېغىزلىرىدىن بالاغا قالمىدىلا.

ـــ راست، ـــ دېدى سەمەت روسۇلمۇ بوش كەلمەي جاھىلىق بىلەن، ـــ ھوشۇراخۇن ئىككى ئايالىنى بىر ئۆيدە تۇرغۇزۇپ تىكەن.

ـــ يائاللا، مۇشۇ خەقنىڭ تاپايدىغان گېپى يوق.

ـــ نىكاھىنى سىلى ئوقۇمىغان بولغىيدىلە ـ ھە، قارىم؟ ـــ دېدى سەمەت روسۇل تېخىمۇ جىدەللەپ.

ـــ ئاھھاي، پوقتەك گەپ قىلمىدىكەنلا، ـــ دېدى زىياۋۇدۇن قارىم خاپا بولۇپ ۋە چاپىنىنىڭ پېشىنى قاققىنىچە باشقىلارنىڭ يېنىغا كەتتى.

ـــ سىلى نەدىن ئۇققانىدىلە؟ ـــ دېدى رېھىم نىياز سەل

قىزىقسىپ.

— بىزنىڭ چوڭ ئوغۇل بىلەن ماۋۇ ھوشۇراخۇن قوشنا ئە-مەسمۇ، ھە، ئەتە — ئاخشاملاردا كۆرىدىغان گەپ. زورەم شۇ ئاچ-چىقىدا...

— بولدى... بولدى... مەرھۇمنىڭ يېنى ئەمدى يەرگە تەگ-دى، مېيىت سوۋۇپ بولغۇچە غەيۋەتكە چۈشمەيلى جاماەت.

— بوپتۇ، بىلمىگەنگە سالايلى.

بۇ توپنىڭ ئادەملىرى غەيۋەتكە ئىشتىراك بولغۇچىنىڭ ئې-غىر گۇناھىدىن قورقتىمۇ ياكى تۈپراق بېشىدىن يانغاندا مەر-ھۇمنىڭ تەلىسىنى ئوقۇپ ماڭسا بەكرەك ساۋاب بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ قالدىمۇ، ئېغىزلىرى گەپتىن توختاپ، باشقا توپقا قوشۇلۇپ كەتتى.

— ماۋۇ خەقنى ... — دېدى سەمەت روسۇل يالغۇز قالغاندىن كېيىن ئۆزىچە غۇدۇراپ. ئۇ يېنىدا كېرەم ساقچىنىڭ بار ئىكەن-لىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا سۆڭداشتى، — ئەجەب ئىش — ھە، كې-رىماخۇن؟

— نېمىسىنى ئەجەب ئىش دەيلا؟

— راست گەپنى قىلسامۇ ماۋۇلارنىڭ چىچاڭشىپ كەتكى-نىنى دەيمەن.

كېرەم ساقچى ئۇندىمىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ گەپ قىلىشقا رەغبى يوق ئىدى. سەمەت روسۇلنىڭ ئەمدى ئۆزىگە يې-پىشۇالغانلىقىنى كۆرۈپ، باشقىلارغا قېتىلىپ كەتمىگىنىگە پۇشايمان قىلىپ قالدى.

— كېرىماخۇن، — دېدى سەمەت روسۇل تېخىمۇ يېپىشىپ، ئۇنىڭ بويى سەل پاكاررراق بولغاچقا، مۇرىسى كېرەم ساقچىنىڭ قولتۇقىغا كىرىپ قالدى، — سىلى ئۇزۇن يىل ساقچى بولغان ئادەم، ئېيتسىلىچۇ، مۇشۇنداق ئىككى خوتۇن ئالغان ئادەمگە قا-نۇنداً جازا بارمۇ، يوق؟

كېرەم ساقچى قەدەملىرىنى ئاستىلىتىپ ئۇنىڭغا قارىدى.

ــ جازا بار.

ــ ئەمسە نېمىشقا بۇلارنى...

ــ بىر تەرەپنىڭ ئەرزى بولمىسا دېلو تۇرغۇزۇش تەس. يەنە كېلىپ ئاساسلىق ئىسپات ئەسلىي زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىدىن ئېلىنىدۇ.

ــ ئەمسە ئۇلارغا گەپ يوق ئىكەن ــ دە؟

كېرەم ساقچى نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ مەھەللىدىكىلەرنى ياخشى چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ ھازىر دېگەن گەپلىرى كېيىن چوڭ بىر پىتنە ــ پاساتنىڭ مەنبەسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئاقىۋەتتە بۇ قانۇنغا تاقىشىدىغان مەسىلىگە ئايلىنىدۇ. قانۇن دېگەن زىل نەرسە، كېرەم ساقچى تەكشۈرۈلمىگەن ئىشلارغا قارىتا كەسكىن ئىپادە بىلدۈرسە بولمايدۇ.

كېرەم ساقچىدىن زۇۋان چىقمىغاندىن كېيىن، سەمەت روسۇلنىڭمۇ ئەرۋاھى ئۇچتى بولغاي، ئاستا ــ ئاستا ئارقىدا قالدى. مۇشۇ تاپتا كېرەم ساقچىمۇ ئۆزىگە چۆكۈپ كەتكەنىدى. نۇرغۇن خىياللار ئۇنىڭ ئېغىر تۇيغۇلىرىنى تالان ــ تاراج قىلماقتا ئىدى. ئۇ بىر دەملىك قالايمىقان خىيالدىن ئېسىنى يىغىپ، تەسەۋۋۇرىنى زورەمنىڭ ئىشلىرىغا مەركەزلەشتۈردى.

زورەمنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى دېلو مەلۇماتى يېتىپ كەلدى. ئىدارە باشلىقى كېرەم ساقچىغا يەنە ئۇچ نەپەر يارەمچى ساقچىنى قېتىپ، بۇ دېلونى تەكشۈرۈشكە بۇيرۇدى. بىرىنچى قەدەمدە ئۇلار تېخنىكلارنىڭ يارىدىمىدە جەسەتنى يېرىپ تەكشۈردى. جەسەت ئانالىز نەتىجىسى ئۆلگۈچىنىڭ جىددىي خاراكتېرلىك زەھەرلىك دورا بىلەن زەھەرلىنىپ ئۆلگەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ئەمدى ئۆزى ئۆلۈۋالغانمۇ ياكى باشقىلار زەھەر بېرىپ ئۆلتۈرگەنمۇ دېگەن گۇمانىنى يېشىشكە توغرا كەلدى.

دى. ئۆلگۈچى ئايال، يىگىرمە سەككىز ياش، تۇي قىلغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشقان. ئىككى بالىسى بار. ئېرى ھوشۇر بىلەن دەسلەپكى مۇناسىۋىتىنى ياخشى ئۆتكەن دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، دېلو مەلۇماتى يوللانغان پاش قىلىش ماتېرىيالىدا، يېقىندا ھوشۇرنىڭ تالاغا بۇزۇلۇپ، ئايالىنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر خوتۇن ئالغانلىقى يېزىلغان. زورەم ئۇنىڭ شۇنداق قىلىشىغا قوشۇلغانمۇ، يوق؟ قوشۇلمىغان بولسا ئۇ ئايال ھوشۇرنىڭ ئۆيىدە نېمە ئىش قىلىدۇ؟ ئەگەر قوشۇلغان بولسا، زورەم قىلچە غۇرۇرى، رەشكى يوق ھېسسىياتسىز ئايالمۇ؟

بىرتالاي مەسىلىلەر ئۇلارنىڭ بېشىنى قاتۇردى. نەچچە كۈنلۈك جىددىي تەكشۈرۈشتىن كېيىن، كېرەم ساقچى زورەمنىڭ كۈندىشى خالىدەمنى چاقىرتىپ سوراق قىلىش ئارقىلىق، دېلودا بۆسۈش ھاسىل قىلىش قارارىغا كەلدى. يەنە بىر ساقچىنى يېزا بازىرىدىكى دورا دۇكانلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئۆلگۈچى زەھەرلەنگەن دورىنى قايسى دۇكاندا ساتقان، كىم سېتىۋالغان دېگەن مەسىلىلەرگە جاۋاب تېپىشقا بۇيرۇدى.

خالىدەم چاقىرىپ كېلىندى. يۈز ـ كۆزلىرىگە قېنىق پەرداز قىلغان، بوي ـ تۇرقى قاملاشقان، يىگىرمە ئىككى ـ يىگىرمە ئۈچ ياشلاردىكى بۇ چوكان ئەتراپىغا ئالاقزەدىلىك ئىچىدە نەزەر تاشلايتتى.

ـــ ئىسمىڭ نېمە؟

ئۇ دىككىدە چۆچۈپ بېشىنى كۆتۇردى. كۆزلىرى بۇزۇلۇش ئالدىدىكى ھاۋا رايىدەك نەم ۋە ئالا ـ بۇلا ئىدى.

ـــ خا ... خالىدەم رېشىت.

ـــ تۇرۇشلۇق ئورنۇڭ؟

ـــ سەكپاچى يېزا، قومۇشكۆل كەنت.

ـــ بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسەن؟ ھوشۇر سادىرنىڭ ئۆيىگە نېمىگە كەلگەن؟

— مەن ... مەن ... هوشۇراخۇنىڭ ئۆيىگە كەلمىدىم.
— تەگە كەلدىڭ؟
— كۇچلۇك ئېسىرىم بار ئىدى، شۇڭا سادىر باخشىغا ئوقۇ-تاي دەپ ...
— سەن كەلگىلى قانچىلىك ۋاقىت بولدى؟
— بىر ئاي.
— تېخىچە ئوقۇتۇپ بولالمىدىڭما؟
— ئوقۇتۇپ ... بولغان، ئەمدى كېتەي دەپ ...
— ئۇلۇشكۇن ئاخشام نەدە ئىدىڭ؟
— سادىر باخشىمنىڭ ئۆيىدە.
— زورەم تۇرسۇنىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتكىنىدىن خەۋىرىڭ بارمۇ؟
— خەۋىرىم ... بار ...
— سەن هوشۇرنىڭ ئۆيىگە كىرىپ باققانمۇ؟
— هويلىسىغا كىرىپ باققان.
— زادى كىردىڭمۇ، يوق؟
— كىردىم، پەقەت هويلىسىغىلا ... بىر قېتىم ...
سوراق بىردىنلا قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك سۇسلاپ قالدى. كېرەم ساقچى قىلىدىغان گېپىنى تاپالمايۋاتقاندەك قالايمىقان سوئال سوراشقا باشلىدى:
— سىلەرنىڭ كەنتتە راستىلا قومۇشكۆل بارما؟
— بۇرۇن بار ئىكەندۇق، هازىر قۇرۇق نامىلا بار.
— سەن ئىلگىرى توي قىلغانمۇ؟
— ئىككى قېتىم توي قىلغان.
— قۇلاق ۋە بارماقلىرىڭدىكى ئاۋۇ ئالتۇن جابدۇقلار قايسى ئېرىڭدىن قالغان؟
خالىدەم خۇددى بىرسى كېلىپ ئۇستىبېشىدىكى ئالتۇن جابدۇقلىرىنى ئېلىۋالىدىغاندەك، ئىككى ئالىقىنى بىلەن ئىتتىك

ئىككى قۇلىقىنى تۇتۇۋالدى. ئارقىدىن قولىنى چۈشۈرۈپ بار-ماقلىرىنى ئۇشلاپ قويدى.

— ئۆزۈم... سېتىۋالغان.

— قانچە ئۇزۇن بولدى؟

— بىر يىل ... ياق ... ئىككى يىل بولدى.

— قۇلىقىڭدىكى ھالقىنىڭ بىرى جىڭ، بىرى جا ئىكەن - ھە؟

— ياق ...

خالىدەم دىڭڭىدە چۆچۈپ قۇلىقىنى تۇتۇپ قالدى.

— ئەمىسە نېمىشقا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ؟

خالىدەم ھالقىسىنى سىلاپ بېقىپ چۆچۈپ كەتتى.

— بۇ ... بۇ ...

— زورەم بىلەن نەچچە قېتىم يۈز كۆرۈشۈپ، پاراڭلىشىپ باقتىڭ؟

— مەن... زورەمنى كۆرمىگەن.

— ئۇنىڭ بۇزۇلۇپ كەتكەن ھالقىسىنى ياستىپ بەرمەكچى بوپتىكەنسەنغۇ؟

— بۇ ... مەن ...

— سېنى ھوشۇر باشلاپ كىردىمۇ ياكى ئۆزۈڭ كىردىڭمۇ؟

— ...

— سىلەر دوستلىشىشقا ۋەدىلەشكەنمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە نېمىشقا ھالقىلىرىڭلارنى ئالماشتۇردۇڭلار؟ يەنە كېلىپ پەقەت بىر پېيىنىلا؟

خالىدەمنى تەر بېسىپ كەتتى. پۈت - قوللىرى بىلىنەرلىك دەرىجىدە تىترەشكە باشلىدى.

— مەن ... مەن راستىنى ئېيتاي ... سادىر باخشىم مېنى كېلىنىگە يېقىنلاشماسلىقىغا ئاگاھلاندۇرغان، شۇڭا يوشۇرۇن ...

— ھە، ئۇنىڭ بىلەن دوستلاشتىم دېگىن؟

— شۇنداق.
— نېمە دېيىشتىڭلار؟
— كۆپ گەپ قىلىشمىدۇق، ئۇنىڭ مىجەزى يوق ئىكەن.
— نېمە كېسەل ئىكەن؟
— خۇن تەۋرەپ كېتىپتىكەن.
— نېمە سەۋەبتىن؟
— تۇغۇت ئىشىمۇ، باشقا ئىشمۇ، مەن بىلمىدىم.
— ھالقىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئۆزۈڭ سېلىپ قويدۇڭمۇ ياكى ئۇ ئۆزى سالدىمۇ؟
— مەن ... ياق ... ئۆزى...
— زادى كىم؟
— مەن.
— مۇشۇ ھالقا شۇمۇ؟ — كېرەم ساقچى كىچىك بىر كۇ-رۇپكىنى ئېچىپ، ئىچىدىن بىر ھالقىنى ئالدى، — سول قۇلى-قىڭدىكى بىلەن بىر جۇپقۇ دەيمەن؟
— شۇ ... شۇنداق.
— سەن ھالقىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا سېلىۋاتقاندا يوتقان ئى-لىۋالغان، ئۇ ئورۇندا ياتقانمىكەن؟ نېمىشقا ئىككىلىسىنى سا-مىدىڭ؟ ئۇ يوتقانغا ئىلىشىپ قالسىمۇ كارىڭ بولماپتا؟
— ئۆي قاراڭغۇ بولغاچقا...
— شۇ چاغدا ئۆيگە كىم كىرىپ قالغانىدى؟
— ھوشۇر ... ياق ... ئۇنداق ئەمەس. مەن بىرتال ھالقىنى ئۇنىڭغا بېرىپلا...
— ئۇنىڭكى سېنىڭدە، شۇنداقمۇ؟
خالىدەم قوللىرىنى سەل كۆتۈردى - يۇ، قولى بوشلۇقتا توختاپ قالدى، ئاغزىغا گەپ كەلمىدى.
— قولۇڭدىكى پىيالىنى نەدە قويدۇڭ؟
— پىيالە؟ مەن ...

ـــ هېلىقى دورا قويۇلغان پىياله؟

ـــ مەن...

ـــ سەن بۇ دورىنى ئۆزۈڭ ئۈچۈن سېتىۋالغانمۇ ياكى زورەم ئۈچۈن سېتىۋالغانمۇ؟

كېرەم ساقچى بىر بولاق دورا ۋە دورا قەغىزىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى.

خالىدەمنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. كۆزلىرى قورقۇنچ ئىچىدە پىلدىرلىدى.

ـــ سەن بەك قورقۇپ كېتىپ، بەزى ئىشلارنى ئۇنتۇپ قاپسەن، مەن ساڭا تەپسىلىي سۆزلەپ بېرەي، ـــ كېرەم ساقچى ئورنىدىن تۇرۇپ، سوراقخانا ئىچىدە ئايلىنىپ مېڭىشقا باشلىدى، ـــ سەن بىر ئاي بۇرۇن هوشۇر بىلەن تېپىشىپ قالغان، كېيىن ئۇنىڭغا ئىككىنچى خوتۇنلۇققا تەگدىڭ. بىراق، زورەم بۇنىڭغا قارشى تۇردى، ئىككىڭلار كۆپ قېتىم جېدەللىشىپ قالدىڭلار. هوشۇر سەن تەرەپتە تۇردى. كېيىن سەن بۇ خىل توقاللىق تۇرمۇشىدىن زېرىكىپ، ئۇنىڭغا ئايالىنى قويۇۋېتىش تەلىپىنى قويدۇڭ. لېكىن، هوشۇر نارەسىدە بالىلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنى قويۇۋېتىشكە قوشۇلمىدى. سەن هەممە ئىشتا گېپىڭنى يېرىماي كەلگەن هوشۇرنىڭ، بۇ قېتىم دېگەن يېرىڭدىن چىقمىغىنىغا چىدىماي، زورەمنى كۆزدىن يوقىتىش قارارىغا كەلدىڭ ـ دە، 9 ـ ئايىنىڭ 28 ـ كۈنى يېزا بازىرىدىكى دورا دۇكىنىدىن بۇ دورىنى سېتىۋالدىڭ. ئەتىسى ئۇنىڭ كېسەل ئازابىدا قىينىلىپ يانقان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، بۇ دورىنى ئىچۈردۈڭ. ئەمدى چىقىپ كېتەي دەپ تۇرغاندا، زورەمنىڭ قۇلىقىدىكى ئالتۇن هالقىغا كۆزۈڭ چۈشۈپ قالدى. سېنىڭ قۇلقىدىكى ئالتۇن هالقا بار ئىدى. سەن ئۆزۈڭنى ئەقىللىك هېسابلاپ، بۇ ئىشنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىر قۇلقىدىكى هالقىنى ئېلىپ ئۆزۈڭنىڭ قۇلقىغا سالدىڭ. ئۆزۈڭنىڭكىنى ئۇنىڭغا سېلىپ قويماقچى بولغاندا، سىرتتىن بىرسىنىڭ ئاياغ

تۇيۇقسىز ئاڭلىنىپ قالدى. سەن هودۇقۇپ كېتىپ، هالقىنى يوتقاڭ-
نى ئىلماشتۇرۇپ قويدۇڭ. ئۆيگە هوشۇر كىرىپ قالدى. سەن ئۇ
هالقىنى ئوڭشاشقا ئۇلگۈرەلمىدىڭ.

— نېمە ئىش قىلىۋاتىسىز؟ — دېدى هوشۇر سەندىن سو-
راپ.

— هېچ... هېچ ئىش قىلمىدىم. ئاچامغا دورا ئىچۈرۈپ
قويايى...

— نېمە دورا؟

— خۇن توختىدىغان دورا.

— يۈرۈڭ، بىر يەرگە بېرىپ كېلەيلى، — دېدى هوشۇر يې-
ڭىدىن تارتىپ.

— سەل تۇرۇپ...

— ياق، هازىرلا بارمىساق بولمايدۇ.

سەن ئامالسىز هوشۇرغا ئەگىشىپ سىرتقا ماڭدىڭ. دورا پې-
يالىسى سۇپىنىڭ قىرغىقىدا، سېنىڭ ساختا هالقاڭ يوتقانغا
ئىلماشقان پېتى قالدى.

خالىدەم لاسسىدە بولۇپ قالدى، ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىد شامىمۇ
ئۆچتى. ئۇنى كۇتۇپ تۇرغىنى قانۇنىنىڭ جازاسى ئىدى. ئۇ بىردىنلا
ئاللا ـ توۋا كۆتۈرۈپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، يىغلاشقا باشلىدى:

— مەن ئىقرار قىلاي، مەن قاتىل، مېنى ئېتىۋېتىڭلار. مەن
ئۆلۈمگە لايىق...

— كېرىماخۇن، هوي كېرىماخۇن!

كېرەم ساقچى چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى. تۇيۇقسىز بېشىدىن
قايتىۋاتقانلار ئاساسەن تارقىلىپ بولغانىدى، پەقەت ئۇنىڭ ئا-
ر-قىسىدا كېلىۋاتقان ئىككى ـ ئۈچ ئادەملا قالغانىدى. ئۇ قاڭ-
داقلارچە ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ قالغىنى-
نى بىلەلمىدى. هە راست، ئۇ بۇگۈن مۇئەللىمنى بىر يوقلاش قا-
رارىغا كەلگەن ئەمەسمۇ؟ ئۇ ئۇنتۇپ قالسامۇ، تۇيغۇلىرى ئۇنى

يەنىلا مۇئەللىمنىڭ ئىشىكى ئالدىغا باشلاپ كەپتۇ. بۇمۇ ئىنسان روھىدىكى بىر مۆجىزە ـ دە؟!

ـــ ھە، مۇئەللىم، ئۆزلىرى بالدۇر كېلىۋاپتىلا؟

ـــ پۈتۈم ئاغرىيدىغان بولغاچقا، تۇپراق بېشىغا بارالمىغاندىم. قارىسام كېلىۋاتىسىز، لېكىن خىيالىڭىز باشقا يەردە، چاقىرسام ئاڭلىمايسىز.

كېرەم ساقچى كۈلۈپ قويدى. بايا ئۇنىڭ پۈتۈن ئېسى تەسەۋۋۇرىدىكى دېلوغا تارتىلىپ كەتكەچكە، مۇئەللىمنىڭ دەسلەپ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىماي قالغانىدى. راست، ئۇ ئۆزىچە زورەمنىڭ ئۆلۈمىگە دېلو تۇرغۇزۇپ تەكشۈرۈپ چىقتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئىشتا قەستلەش، قەستلىنىش مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. نېمە دېگەن قىزىق، «توخۇ داڭگال چۈشەيدۇ، ئۆچكە جاڭگال» دېگەن شۇ ـ دە. ئۇ دەم ئېلىشقا چىققان بولسىمۇ، قېنىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ كەسپىي خاراكتېر ئۇنى ئارامىدا قويمىغانىدى.

كېرەم ساقچى ئۆز خىيالى بىلەن بولۇپ كېتىپ، مۇئەللىمنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلمىغانىدى. ئەمدى قاراپ ھەيران قالدى. ئۇنىڭ غەم ـ قايغۇ دەستىدىن سولاشقان قوغۇندەك پۈرلەشكەن چىرايى بۈگۈن بۆلەكچىلا نۇر ـ لىنىپ كەتكەنىدى. گويا نەچچە كۈن ھاۋا تۇتۇلۇپ، تۇيۇقسىز قۇياش پارلاپ چىققاندەك، كۆزلىرىدە يېقىملىق جىلۋە شولا چېچىپ تۇراتتى.

ـــ مۇئەللىم، بىرەر خۇشاللىق بار ئوخشىمامدۇ؟ ـــ دېدى كېرەم ساقچى يۈرىكى بىر ئالامەتنى سېزىپ.

ـــ ھەئە، ـــ دېدى مۇئەللىم خۇشاللىقتىن كۆزلىرى پۈرۈلۈپ، ـــ غەيرەتجان بالام ئەتىگەن خەۋەر يەتكۈزدى، ھېلىقى قويمىچى تۇتۇلۇپتۇ.

ـــ بەك كاتتا ئىش بوپتۇ، مۇئەللىم، ئەمدى باشلىرىمۇ سا-

قايغۇدەك.

— بىراق... — دېدى مۇئەللىم ئەپسۇسلانغان هالدا، — ئا-
ران بىر يۇز ئاتمىش مىڭ يۇەن ئەسلىگە كەپتۇ.

— بۇنىمۇ ياماڼ دېگىلى بولمايدۇ، مۇئەللىم. گاھىدا زىيان پەقەت ئەسلىگە كەلمەيدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ، جىنايەتچى جازالىنىدۇ، بىراق پۇل ئەسلىگە كەلمەيدۇ. بۇنىڭدا جىنايەتچى تۇتۇلغان بىلەن زىيان ئوخشاشلا بولىۇبرىدۇ.

— ھە...

— ئاۋۇال بارىنى تارقىتىپ تۇرسىلا، يەتمىگىنىگە بىر ئىش بولار. سىلى يا بىر كۇندىلا مەھەللىدىن كۆچۈپ كېتىدىغان ئادەم بولمىغاندىكىن، يۇرتداشلارمۇ توغرا چۈشىنەر.

— شۇ ئەمەسمۇ، لېكىن ئادەم ئوخشاش بولمايدىكەن، كېرە-
ماخۇن. بىر قىسىملارنىڭ تۇرقىلا ئادەم، گەپ يەيدىغان تەرى يوق. ھە، يۇرۇڭا ئۆيگە كىرىپ بىرەر پىيالىدىن چاي ئىچىشە-
مىز.

— رەھمەت، مۇئەللىم، ياخشى كۆرۈشۈڭالدۇق. ھېلىغىچە با-
لىلارنىڭ ئانىسىنى ئېلىپ ناھىيەگە بارىدىغان بىر ئىش بار ئىدى.

— مۇشۇنداقلا قايتامسىز؟

— چاي ئىچىشمىگەنلەر ئەمەسقۇ بىز. ئەتە ـ ئۆگۈنچە يەنە كېلەرمەن.

— ماقۇل ئەمىسە، بالىلارغا مەندىن سالام دەڭ.

— بولىدۇ، خوش، مۇئەللىم!

— خوش!

3

قاسىم ئىككى يىللىق جازا مۇددىتىنى تۇگىتىپ تۇرمىدىن قايتىپ چىقتى. بۇ ئىككى يىل ۋاقىت ئۆمەر خېلىل ئۇچۇن ئون

يىلدىنمۇ ئۇزۇنراق بىلىنىپ كەتتى. بۇ جەريانىدا ئۇ رابىخان، سۇلايمانلارنى ئېلىپ بىرنەچچە قېتىم قاسىمتى تۇرمىگە يوقلاپ بارغان بولسىمۇ، تۇرمىنىڭ ھەيۋىتىدىن بېشى ئايلىنىپ، بىر پاتمان غەمنى يۇدۇپ قايتىپ كەلگەنىدى. كېيىنكى قېتىملاردا ئۇ قاسىمنى يوقلاشقا بارمىدى. بۇ ئۇنىڭ ئوغلىدىن زېرىكىپ قالغىنى ئەمەس، دەرد ئۇستىگە دەرد قوشقۇسى كەلمىگەنلىكتىن بولغانىدى. دۇنيادا كەچ بولمايدىغان كۇن، تۇگىمەيدىغان غەم - قايغۇ بولمايدۇ. مانا قاسىمنۇ نۇرغۇن ئاچچىق قىسمەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۇزۇپ، ئاخىر ئىللىق ئائىلىسىگە قايتىپ كەلدى.

ئىككى يىل دېگەندىمۇ قاسىمدەك ئۆسۇپ يېتىلىۋاتقان بالىلاردا جىق ئۆزگىرىشلەر بولىدۇ. ئىلگىرى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن خۇددى خام قالغان ھورنانەك بىر خىل ئېزلەشكۈلۈك چىقىپ تۇراتتى. يولدا پۇتىغا بىرنەرسە پۇتلىشىپ تۇرسىمۇ، تېپىۋېتىپ ئۆتۈپ كېتەتتىكى، ئېڭىشىپ بىر چەتكە ئېلىۋېتەي دېمەيتتى. تاماق يېسە، قەيەردە ئولتۇرغان بولسا قاچىسىنى شۇ يەردە تاشلاپ قويۇپ قوپۇپ كېتەتتى. ئاپام قېرىغاندا دوڭغىيىپ - موڭغىيىپ جاپا تارتىپ قالمىسۇن، ئۆزۈم ئاش يېگەن قاچىنى بولسىمۇ قازان بېشىغا ئاپىرىۋېتەي، دېمەيتتى. خۇددى باشقىلارنىڭ ئۆيىدە ياشاۋاتقاندەك ئۆينىڭ ھېچ ئىشىغا چىن كۆڭلىدىن ئېرەنىشمەيتتى. نېمىلەرگە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقى، نېمىلەرنى ئويلايدىغانلىقىنى چۈشەنگىلى بولمايتتى. ھەم ئۇنى بىرنەرسىنى ئويلايدۇ دەپمۇ قارىغىلى بولمايتتى ئەمدى بولسا ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭدا روشەن ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولغانلىقىنى ھېس قىلدى. بوي - تۇرقىغۇ راستلا ئۆسۇپ قاپتۇ. بۇ دېگەن بۇ ياشتىكى بالىلاردا بولىدىغان تەبىئىي ئەھۋال. لېكىن، ئۇنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشى، گەپ - سۆزلىرى، ئىش - ھەرىكەتلىرىدىن تارتىپ ئۆزگىرىش بار ئىدى. ئىلگىرى نەچچە قېتىم چاقىرسىمۇ كۇن چۈش بولمىغۇچە ئورنىدىن تۇرمايدىغان ئادەم، ھازىر تاڭ يورۇپ بولغۇچە ئورنىدىن

تۇرۇپ كېتىدۇ. قىلغىلى ئىش تاپالمىسا، سىرتىنى ئايلىنىپ كېرىدۇ. قوتاندىكى قويلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ. تېخى بىر ئەتىگىنى سەھەردە ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ ھويلا سۈپۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى.

— ھوي، نېمە قىلىۋاتىسەن، بالام؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل ھەيران بولۇپ.

قاسىم ئىلگىرىكىدەك ئاتىسى گەپ قىلسا داشمىيىپ قاراپ تۇرىدىغان ئادەتنى تاشلىغانىدى. ئۇ بالىلارغا خاس تاتلىق كۈلكىسى بىلەن ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— تۇردىڭىزمۇ، ئاتا؟

— ھە، نېمە قىلىۋاتىسەن، بالام؟

— ھويلىنى سۈپۈرۈۋېتەي دەپ... ئاپام ھويلا سۈپۈرىمەن دېسە ئەتىگەنلىك تاماق كېچىكىپ قالىدىكەن. گۈلقىز ئاچامنىڭ مەجەزى يوق دەيدۇ.

— نېمە بوپتۇ گۈلقىزغا؟

— ئاپام ئاخشام، گۈلقىز ئاچاڭ سېزىك تارتىۋاتىدۇ، ئۇنى بەكرەك ئايىشىمىز كېرەك، دېگەنىدى.

— شۇنداقمۇ؟

ئۆمەر خېلىلنىڭ قەلبىنى ئىللىق بىر سېزىم قاپلىدى. ئۇ يەنە بىر نەۋرىلىك بولىدىكەن ـ دە. ئارقىدىن ئۇ يەنە غەمگە پاتىتى. ئىسمايىلنى تېخىچە ئۆيلىيەلمىدى، قاسىمنۇ تەييار بولۇپ قالدى. لېكىن، ھازىرقى ھالى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆيلەشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ. ئاھ، تۇرمۇش نېمىدېگەن رەھىمسىز. ئۇ كۆپ تىرىشتى، سۈلايمانمۇ ئائىلە ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن قىلمىغان ئىشلىرى قالمىدى. ھەممىسى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى. بۇلارنىڭ قولىدىن زادىلا بىر ئىش كەلمەسمۇ؟ تۇرمۇشى دائىم مۇشۇنداق نامراتلىق ئىچىدە ئۆتۈپ كېتەرمۇ؟

— ئاتا، نېمە ئويلاۋاتىسىز؟

ئۆمەر خېلىل بېشىنى كۆتۈرۈپ قاسىمغا قارىدى.

— ھېچ ئىش، بالام.

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئاتا، ھەممە ئىش ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

ئۆمەر خېلىل ھەيران قالدى. بۇ چوڭلارنىڭ دەيدىغان گېپىي ئىدى. ئەجەبا قاسىم بىر ئىشلارنى مۇشۇنچىلىك چوڭقۇر ئويلايدىغان بولۇپ كەتكەنمىدۇ؟ ئۇنىڭ راستلا كاللىسى ئېچىلغانمىدۇ؟ مۇشۇ تاپتا ئۇ قەلبىگە چوڭ ئىشلارنى پۈككەن يىگىتلەرگە ئوخشىغانىدى. ئۆمەر خېلىل ھاياجانلىنىپ كۆزلىرىنى يۇمدى، سۆيۈنۈش ۋە ئەزگۈلۈككە پاتقان قەلبىدىن شۇنداق نىدالار ئوقۇپ چۈدى: «ئېھ، خۇدا، باللىرىمغا ئىنساب، ھىدايەت بەرگەيسىز، ساغلام ئەقىل، ساغلام روھنى ئايىمىغايسىز. ھالال ياشايدىغان، ئائىلىسى، يۇرت ـ مەھەللە ئۈچۈن جان كۆيدۈرىدىغان ئادەم بولۇشقا نېسىپ قىلغايسىز، يامان ئىش، يامان نىيەتلەردىن يىراق قىلغايسىز!»

ئۆمەر خېلىل قەلب تىلىكىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ كۆزىنى ئاچتى. قاسىم تېخىچە ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. كۆزلىرى بۇرۇدۇقىدىن چىرايلىق ۋە مۇلايىم كۆرۈنەتتى.

— ماقۇل، بالام، ئىشىڭنى قىلىۋەر.

قاسىمنىڭ قايتىپ چىقىشى بىلەن ئۆمەر خېلىل ئۇزاقتىن بۇيان يۈرىكىنى سىقىۋاتقان بىر سانجىقتىن قۇتۇلغاندەك بولدى. كۆڭلىمۇ تەسكىن تېپىپ قالدى. ئۈچ ئوغلى ئالدىدا بولغاچقا، ئۆزىنى باھاردا قايتا ياشارغان دەرەختەك بېجىرىم ھېس قىلدى. ئاتا بىر غول بولسا، پەرزەنت ئۇنىڭ باراقسان شاخلىرى. شاخلىرى قىرقىۋېتىلگەن دەرەخنى قانداقمۇ دەرەخ دېگىلى بولسۇن؟! بۇگۈن ئۆمەر خېلىلنىڭ كۆڭلى ئەڭ تەسكىن تاپقان بىر كۈن بولدى. ئاتا ئۈچۈن ئائىلە ئىناقلىقى، ئائىلە خاتىرجەملىكى، پەرزەنت سۆيۈنۈشىدىنمۇ چوڭ بەخت بولامدۇ؟!

4

ئابدۇناسىر مۇئەللىم يىرتقۇچنىڭ ئاغزىدىن تارتىۋېلىنغان بىر پارچە گۆشتەك، تولۇق بولمىسىمۇ كۆپ قىسمى قولىغا تەگكەن پۇللار بىلەن زاۋۇتقا پاي قاتقۇچىلارنىڭ پۇلىنى قايتۇردى. ئىش خۇددى تۈيۇقسىز قۇيۇن كۆتۈرۈلگەندەكلا يۈز بەرگەنىدى. قۇيۇن توختىۋىدى، ھەممە ئىش پەسكويغا چۈشۈپ قالدى. كىشىلەر زاۋۇتقا پاي قاتقان پۇلىنىڭ ئانچە كۆپ پۇل ئەمەسلىكىنى ئەمدىلەتىن ھېس قىلغاندەك، بىردە قولىدىكى مۇئەللىم ساناپ بەرگەن پۇللارغا قارىسا، بىردە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ، ئۆزلىرىنىڭ ئادەمگەرچىلىكىدىن خىجىل بولۇشقا باشلىدى. مۇئەللىمگە قىلغانلىرىدىن يۈزلىرى قىزىرىشتى.

— جامائەت، زاۋۇت قۇرىمىز دەپ سىلەرنى بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىكتە قويدۇم، مېنى ئەپۇ قىلىڭلار، — دېدى مۇئەللىم ئۇلاردىن ئەپۇ سوراپ.

جامائەتمۇ ئۆزرە ئېيتتى:

— ياق، سىلىدىن ئاغرىنمايمىز، مۇئەللىم. سىلى ياخشى ئىش قىلغانىدىلە، بىز يۈزسىزلىك قىلىپ...

— بولدى، بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمدە بىر - بىرىمىزدىن ئاغرىنمايلى. بۇرۇنقىدەك ئىناق - ئېجىل ياشايلى.

— ناۋادا مۇئەللىم، سىلى قىينىلىپ قالغۇدەك بولسىلا... بۇ پۇللارنى كېيىنرەك ...

— ياق ... ياق ... سىلەر قانچە بالدۇر قولۇڭلارغا ئالساڭلار، مەنمۇ شۇنچە بالدۇر ئارام تاپىمەن. كېچىلىرى تۈزۈك ئۇخلاپ باقمىغىلى نەچچە ئايلار بولۇپ كېتىپتۇ ماڭا.

ئىلگىرى ئىچىگە جىن كىرىۋالغاندەك ۋەسۋەسە، ئالدىراقسانلىق بىلەن مۇئەللىمگە بىرمۇنچە ئازار بەرگەن بۇ ئادەملەر

ئەمدى بىردىنلا ياۋاشلاپ مېھرىبان، كۆڭۈل ئايايدىغان بولۇپ كەتكەنىدى.

— بىزنى كەچۈرسىلە، مۇئەللىم.

— ئۇنداق دېيىشمەيلى، جامائەت.

مۇئەللىم تۇيۇقسىز قارا باسقاندەك يۈز بەرگەن بۇ پېشكەل-چىلىكتىن ئاخىر قۇتۇلدى. توۋا، بەزى چاغلاردا ئادەمگە ئايمغىچىقماس چۆل - جەزىرىگە كىرىپ قالغاندەك، تۇيۇق ھاڭغا چۈشۈپ كەتكەندەك ئېغىر، ئۈمىدسىز بىلىنگەن ئىشلار بىر كۈنلىرى ھېچقانداق ئالاھىدىلىكى يوق، ھەتتا كۆڭۈل بۆلۈشكىمۇ ئەرزىمەيدىغاندەك تۇيۇلىدىكەن. بۇنداق بولارنى بىلسە كىمنىڭمۇ ئاھ ئۇرۇپ ئازاب تارتقۇسى، ئۆزىنى تۇتۇشتۇرۇۋەتكۈسى كەلسۇن؟! ئاقىللارنىڭ: «سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن ھېكمىتى تولىمۇ قىممەتلىك ئىكەن. شۇغىنىسى ئادەم ئاشۇ مەنزىلگە يەتكۈچە ھامان ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى چاندۇرىدۇ. ھېلىمۇ «ئۆت» تىن ئىبارەت بىر ئەزا بولۇپ قاپتىكەن، بولمىسا نۇرغۇن ئادەم ئاچچىقىنى سىڭدۈرەلمەي ئۆلۈپ كېتەرىكەن.

مۇئەللىم كىرىپ كەلگەندە، ئۆمەر خېلىل ئوچ ئوغلىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، بىر ئائىلە كىشىلىرى كەچلىك تاماق يەۋاتقانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مۇئەللىم، كەلسىلە ... كەلسىلە ...

— ۋۇي، تېخى تاماق يەپ بولالمىغانمىدىڭلار؟

— ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە، دەپتىكەن، مۇئەللىم. قېنى كەلسىلە.

مۇئەللىم داستىخانىنىڭ بىر بۇرجىكىدىن ئورۇن ئالدى. تېخى بايىلا تاماق يەۋاتقان بولسىمۇ، بىراق رابىخانىنىڭ سېرىق سەۋزە ۋە قوينىنىڭ قۇيرۇقىدەك ئاق چامغۇردا ئەتكەن شويلىسىنى كۆرۈپ يەنە ئىشتىھاسى ئېچىلىپ كەتتى. تاماقتىن كېيىن، مۇئەللىم بەش مىڭ يۈەن پۇلنى ئۆمەر خېلىلنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ سۇلايمانجان زاۋۇت قۇرۇشقا قولىدىن بەرگەن پۇل، ئورمانلىق ئىشلىرىنى دەسلەپتە باھالىغان بويىچە قىلساق سەلىگە زىيان بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇنى باشقىچە ئويلاشساق.

ئۆمەر خېلىل ياغلىشاڭغۇ بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى تاراپ قويغاندىن كېيىن، سۆز باشلىدى:

— ئادەم بۇ دۇنيادا تارتقان زىيانلىرىنى چوقۇم تۆلىتىۋېلىش كېرەك بولسا، گاھىلىرىغا مەڭگۈ شارائىت بولماسلىقى مۇمكىن، مۇئەللىم. ئىنسان ئۇچۇن ئاغرىق ـ سىزلاق، كۆتمىگەن بالا ـ قازا، تەبىئەت ئۇچۇن ھاۋا ۋە زېمىندىن كېلىدىغان زىيانلار. بۇلارنىڭ قايسىبىرىنى ھېسابلاپ چىققىلى، ئورنىنى تولدۇرغىلى بولسۇن؟ ئورمان كېسىلسە ياغاچلىرى بار، ئۇنى مۇزاپىق يەرلەرگە ئىشلىتىۋالساق بولىدۇ. لېكىن، زىيان دەپ قاراش بىھاجەت، مۇئەللىم.

— ئۇنداق دېسىلە مەن ئويلىپ قالمەن، قوشنام. ھېچبولمىسا...

— دېدىمغۇ، مۇئەللىم، ئېغىزغا ئالغۇچىلىكى يوق. ئۇ يەرمۇ بالىلار ئېچىۋالغان يەر ئىدى. بىكار تۇرسىمۇ تۇرىدۇ بەربىر.

مۇئەللىم ئۆمەر خېلىلنىڭ چىن دىلىدىن چىققان بۇ سەمىمي سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئارتۇق بىرنەرسە دېيىشكە تىلى بارمىدى. باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى رەت قىلىشمۇ ياخشى پەزىلەت ئەمەس، ئىنسانچىلىقتا ئادەمگەرچىلىك يەنە ئادەمگەرچىلىك بىلەن قايتۇرۇلىدۇ. ھەممىنى پۇل ۋە قىممەت بىلەن ئۆلچەش ھەقىقىي ئادەمىيلىككە يات.

مۇئەللىم گەرچە ئىنسانىنىڭ قەلبىنى يېرىپ كۆرۈشكە ئاجىز كەلسىمۇ، ئۆمەر خېلىلنىڭ ھەقىقەتەن ئېسىل ئادەملىكىنى تونۇپ يەتتى. يالغۇز ئۇنىڭغا كەڭ قورساقلىق قىلغىنىدىنلا ئەمەس، شۇنچە يىللار مابەينىدە قىلغان ـ ئەتكەنلىرى، تۇرمۇشقا، كىشىلىك مۇناسىۋەتكە تۇتقان مۇئامىلىسى جەھەتلەردىمۇ ئۇ ئۆ-

زىنى نامايان قىلغانىدى. مۇئەللىم ئۇنىڭ بىلەن تۇنۇگۇن - بۈ-گۈنكى قوشنىلاردىن ئەمەس، ئادەمنىڭ ياخشىلىقى قوشنىدار-چىلىقتا بىلىنىدۇ.

ئۇلار خېلى ئۇزۇن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. كېچىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. مۇئەللىم قايتىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇ-رۇۋېتىپ، بىردىنلا بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك ئۆمەر خېلىغا يۈزلەندى.

ـــ راست، قوشنام، بىرەر ئىش قىلغۇلىرى بارمىكىن؟

ـــ نېمە ئىش ئىدى، مۇئەللىم؟

ـــ ناھىيەلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسىدە باشلىق بولۇپ ئىشلەيدىغان بىر ئاغىنەم بولىدىغان، ئۇ ئىلگىرى ھەسەل ھەرە-سى باقمىچىلىقى قىلغان، مانا ئەمدى ئەمەل تۇتۇپ يۈرگەنده ئۇ ئىشلارغا يېتىشەلمەي قاپتۇ. ئادەم سالاي دېسە، بۇ بەك زىل ئىش بولغاچقا ئەپلەشمەيدىكەن. يېزىلاردا باغباراڭلىرى كەڭرەك تو-نۇشلىرىڭ بولسا سېتىۋەتسەك، دېگەن. مېنىڭغۇ تازا باققۇم بار ئىدى، لېكىن يالغۇزچىلىق تارتىپ قالىمەن. سىلىنىڭ بالىلار يېتىشىپ قالدى. شۇنىڭغا بىر تەۋەككۈل قىلىپ باقاملا يا؟

ئۆمەر خېلىل يېڭى گەپتىن بىرنى ئاڭلىغاندەك، مۇئەللىم-گە قىزىقسىنىش ئىچىده تىكىلدى.

ـــ ھەسەل ھەرىسى دېسىلە؟ قىلىپ باقمىغانلا بىر ئىش ئە-كەن بۇ، سىلىچە قاملىشارمۇ، مۇئەللىم؟

ـــ ھازىر كىشىلەر ھەسەلنىڭ كۆپ تەرەپلىك پايدىلىق خۇ-سۇسىيەتلىرىنى چۈشىنىپ كەتتى. شۇڭا، ھەسەلگە بولغان ئىس-تېمال سەۋىيەسىمۇ كۆندىن - كۈنگە ئېشىۋاتىدۇ. تېخنىكا تەل-پى بويىچە پەرۋىش قىلساق، بىر يىلدا خېلى زور كىرىم قىلغىلى بولىدىغانلىڭ گېپىنى قىلىدۇ ئۇ ئاغىنەم.

ـــ بىز سىلىگە ئىشىنىمىز، مۇبادا قاملاشقۇدەك ئىش بولسا ...

ـــ ئاۋۇال سەككىز - ئون ساندۇق ئەكىلىپ بېقىپ باقسىلا،

قاملاشقۇدەك بولسا داۋاملىق كېڭەيتىدىغان گەپ. مەنمۇ كىتاب ـ ماتېرىيال ئارقىلىق سىلىگە يېتەكچىلىك قىلىپ تۇرىمەن.

ئۆمەر خېلىل ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ھەسەل دېگەننى يەپ باقـقان، لېكىن ھەسەل ھەرسىنى بېقىش تۇگۇل كۆرۈپمۇ باقمىغـانـدى. ئۆمـرىدە چارۋا مـال بېقىپ كۆنۈپ كەتكەن ئادەم ئۇچۇن بەلكىم ئۇمۇ ئانچە قىينىغا توختىماس. ھەسەل ھەرسىمۇ بىر جانۋار، جانۋارلارنى بېقىپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشمۇ ساۋابلىق ئىشقۇ؟ ھەسەلنىڭ ئىسمىلا يېقىملىق بولۇپ قالماي، ھەر قېتىم ئۇنى تىلغا ئالغاندا ئېغىزدىمۇ، تۇيغۇلاردىمۇ بىر خىل شېرىنلىك پەيدا بولىدىكەن. «كىشى ياخشى كۆرگەن نەرسىدىن كىشىگىمۇ مەنپەئەت بار» دەيدىغان، مۇبادا ئۇنىڭ رىزقى مۇشۇ ھەرىچاقلار ئارقىلىق بەرىكەت تېپىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ـــ سىلى دېگەنچە بولسۇن، بىراق باھاسىغا چىقىش قىلالار ـ مىزمۇ، مۇئەللىم؟

ـــ ئۇنىڭدىن غەم يېمىسىلە.

ـــ ماقۇل ئەمىسە، سىلىگە تاپشۇردۇق.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا.

مۇئەللىم مۇشۇ قېتىملىق چوكا زاۋۇتى قۇرۇش ئىشىدا بەكلا پەندىيات قىلىپ كەتكەنىدى. گەرچە قەسەم قىلىۋېتىشكە ئۇلگۇرمىگەن بولسىمۇ، بۇنىڭدىن كېيىن كىشى ئۇچۇن بىر ئىش قىلماسمەن دېگەن نىيەتكە كەلگەنىدى. دېمىسىمۇ ياخشى ئىش قىلىمەن دەپ باشقىلاردىن خاپىلىق تارتىۋالسا ئادەمگە ھەقىقەتەن ئېغىر كېلىدۇ ـ دە؟ بىراق، ئۇ يەنىلا جىم يۇرەلمىدى، بۇگۇن قوشنىسىغا ھەسەل ھەرسى بېقىشنى تەۋسىيە قىلدى. ھەي، بۇ ـ نىڭمۇ ئاقىۋىتى قانداق بولاركىن؟ مۇئەللىمنىڭ ياخشى كۆڭلىگە ياراشا خەيرلىك بىر ئىش بولسا بولاتتى. قىلغان ياخشى ئىشىڭ ـ نىڭ نەتىجىسى كۆرۈلمىسە ئۆزۈڭمۇ ئۆكۈنۈپ قالىدىغان گەپ.

ئون بىرىنچى باب

1

ئۆمەر خېلىل ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ ئەتىسىلا كىچىك يۇك ماشىنىسىغا بېسىلغان ئون بەش ساندۇق ھەسەل ھەرىسىنى ئىشىك ئالدىغا پەيدا قىلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. چۈشلۇقى ئادەتتىكى كىيىم ـ كېچەك سالىدىغان ئارا ساندۇقچىلىك كېلىدىغان، سېرىق سىرلانغان تىزىق ـ تىزىق ساندۇقلار ماشىنا ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇراتتى. ساندۇقلار ۋە ماشىنا ئەتراپىدا سان ـ ساناقسىز ھەسەل ھەرىلىرى ۋىژىلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى. بەزىدە ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ھەرىلەر قۇلاق تۈۋىدىن « ۋىك» قىلىپ ئۆتۈپ، ئادەمنى چۆچۈتۈۋېتەتتى. بۇلارنى كۆرۈپ ئۆمەر خېلىلنىڭ بېشى قېيىپ كەتتى. بۇ ئۇششاق جانىۋارلارنىڭ نەگە بېرىپ، نەدە تۇرۇشىنى قانداقمۇ باشقۇرغىلى بولار؟ يا ئۇلارنى چوڭ ھايۋانلاردەك باغلاپ قويغىلى بولمىسا، يەنە كېلىپ ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ ھېچنېمىسىنى چۈشەنمىسە قانداقمۇ باقار؟ تېخى ھەرقانچە ھەسەل بەرگەن تەقدىردىمۇ بەرىبىر ھەرىغۇ، ئادەمنى چاقىدىغان خۇي ـ پەيلىمۇ باردۇر. ھەرە باقتىم دەپ كۈندە باش ـ كۆزى ئىششىق يۈرسە ...

مۇئەللىمنىڭ پۈتۈن دىققىتى ئۇچۇپ يۈرگەن ھەرىلەردە بولغاچقا، ئۆمەر خېلىلنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگىمۇ دىققەت قىلمىغانىدى.

ـــ قارىسىلا، قوشنام، ـــ دېدى ئۇ ئۆمەر خېلىلغا باش ئۈستىدە ئەگىپ يۈرگەن ھەرىلەرنى كۆرسىتىپ، ـــ نېمىدېگەن جانلىق ھەرىلەر بۇ، قىشتىنمۇ ساق ـ سالامەت چىقىپ كېتەلىدىغان ھەرىلەر بۇ، قىشتىنمۇ ساق ـ سالامەت چىقىپ كېتەلىدىغان

گۈدەك.

ئەمما، ئۆمەر خېلىل ئىپادە بىلدۈرمەي ھاڭۋاققىنىچە تۇرد-ۇەردى. قوي - كالىلارنىغۇ ئورۇق - سېمىز دەپ ئايرىيدۇ، لې-كىن ھەرىنى جانلىق، جانسىز دەپ ئايرىيدىغانلىقى توغرىسىدا ئۇ ھېچنېمىنى بىلمەيتتى. كىشىلەرنىڭ پاتىپاراق بولۇپ كەتكەن ئادەملەر توپىغا قاراپ «ئۇۋۇسى چۈۋۈلغان ھەرىدەك» دەپ ئوخ-شىتىشلىرى بىكار ئەمەس ئىكەن، مۇشۇ تاپتا ھەرىلەر تازا پې-تىراشقان، كىرىدىغان يېرىنى تاپالماي ئۈدۈل كەلگەن تەرەپكە ئۇسۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى. بىراق، ھەسەل ھەرىسىنى ئاز - تولا چۈشىنىدىغان ئادەم بولسا ئۇلارنىڭ ئايلىنىپ كېلىپ ساندۇقنىڭ شىمال تەرىپىگە قونغاندىن كېيىن، پۈتىدىكى ئاللىنېمىلەرنى ساندۇقنىڭ قىرىغا سۈزۈپ قويۇپ يەنە ئۈچۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئاسانلا بايقىغان بولاتتى. ساندۇقنىڭ ھەرىلەر قونغان شۇ تەرىپە-گە سارغۇچ نەرسىلەر چاپلىشىپ قالغاندى. بۇ ھەرىلەرنىڭ قا-داقتۇر كىرىدىغان يېرىنى تاپالماي يۈرگىنى ئەمەس، ئائىلىسىنى قوغداۋاتقىنى، كەچ كۈزدە قېلىپ قالغان بىر قىسىم گۈل - چې-چەكتىن پۈتلىرىغا يۇقتۇرغان گۈل چېڭىنى خىزمەت ئورنىغا قالدۇرۇۋاتقان ھالىتى ئىدى. ھەرىلەر قانداقلا يەردە بولسۇن تې-نىمسىز ئىشلەشنىلا بىلەتتى. ئۇلارنىڭ ئاشۇ پۈرچاقچىلىك كې-لىدىغان بەدىنى چوڭ بىر زاۋۇتنىڭ ۋەزىپىسىنى ئادا قىلاتتى.

ـــ ھە، قوشنام، بۇ ھەرىلەرنى قەيەرگىرەك چۈشۈرۈشنى ئويلاشتىلا؟ ـــ دېدى مۇئەللىم تېخىچە ئۈچۈشۈپ يۈرگەن ھەرد-لەرنى ساناۋاتقاندەك پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئۇلارغا قاراپ قېتىپ قالغان ئۆمەر خېلىلنى نوقۇپ.

ـــ ھە ... ھە ... بۇلارنى ....

ـــ كۈن نۇرى ياخشىراق چۈشىدىغان، خالىيراق يەر بولسا ياخشى بولاتتى.

ـــ ئەمىسە ئارقىدىكى باغقا چۈشۈرسەك بولارمۇ، مۇئەللىم؟

ئەسلىي ئۆمەر خېلىل بۇ ھەربىلەرنى قايتۇرۇۋېتىش توغرىسىدا مۇئەللىمگە قانداق ئېغىز ئېچىشنى بىلەلمەي تۇرغانىدى. مۇئەللىمنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن تېخىمۇ تەمتىرەپ، قىلىدىغان گېپىنى تاپالمايلا قالدى. ئاقىۋەتتە خۇددى بىر قۇچاق تىكەننى كۆتۈرگەن ئادەمدەك، ئاچچىق، بىزارلىق ۋە شۇركۇنۇش ئىچىدە ماشىنىغا يېقىنلاشتى. ئاڭغىچە سۇلايمان، ئىسمايىل، قاسىم ئۇچ ئوغۇل سەپراس بولۇپ، ھەربىلەرنى چۈشۈرۈشكە تەمشىلدى.

— ھاي، بالىلىرىم، ھەرە چېقىۋالمىسۇن، دېققەت قىلىڭلار! — دېدى ئۇ ئىچى سىقىلغان بىر خىل قىياپەتتە.

— ئۇنىڭ ئامالى بار، — دېدى مۇئەللىم ۋە ماشىنا كابىنىدىن بىر سومكىنى ئېلىپ ئېچىۋېدى، ئاستىغا تور نىقاب بېكىتىلگەن قالپاق، پەلەي دېگەندەك نەرسىلەرنى چىقاردى، — مانا بۇ ھەرە بېقىشتا كىيىدىغان مۇداپىئە كىيىمى.

قارىغاندا مۇئەللىم بۇ كىيىملەرنىمۇ ئۆمەر خېلىلنىڭ ئۇچ ئوغلىغا ئاتاپ ئەكەلگەندەكلا قىلاتتى. ئۇ دەل ئۇچ كىشىلىك ئىدى. بالىلار بىردەمدە قالپاق، پەلەيلەرنى كىيىپ بولدى. ئەمدى ئۇلار نىقابلانغان سىرلىق كىشىلەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. ساندۇقلار بىر - بىرلەپ ماشىنىدىن چۈشۈرۈلۈپ باغقا توشۇلدى. ساندۇقنىڭ ئىچىدىمۇ ھەربىلەرنىڭ كۆچلۈك گاز - گۈزلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەسلىدە يۆتكەشتىن بۇرۇن ساندۇقنىڭ ھەربىلەر چىقىپ - كىرىدىغان تۆشۈكى ئېتىۋېتىلەتتى. ھازىر ئۇچۇپ يۈرگەنلىرى بولسا تۆشۈك ئېتىلگەندە سىرتتا قالغانلىرى ئىدى. شۇنىسى ئۇلار يۈز نەچچە كىلومېتىر يەردىن ساندۇققا ئەگىشىپ مۇشۇ يەرگىچە كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنى سۆيۈشى، ئائىلىسىگە بولغان ساداقىتى نېمىدېگەن كۆچلۈك - ھە؟!

ئۇلار ھەرە ساندۇقلىرىنى باغنىڭ كۇنىگەي تام تەرىپىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەر شالاڭراق يەرلەرگە تىزىپ قويدى. باغ ئىچى بىردەمدە ھەربىلەرنىڭ ۋاز - ۋۇۋزلىرى بىلەن تولدى. كۆز يوپۇر-

ماقلىرى سارغىيىشقا باشلىغانىدى. ئۇزۇلۇش ئالدىدىكى ئالما ـ نەشپۈتلەرنىڭ خۇش پۇرىقى دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. مۇئەللىم سۇلايمانىنى بۇيرۇپ ساندۇقلارنىڭ ئاستى يان تەرىپىدىكى سەرەڭگە قېپى چوڭلۇقىدىكى تۆشۈكلەرنى ئاچتۇرۇۋەتتى. بىر كۈندىن بېرى ساندۇقتىن چىقالماي بۇرۇقتۇم بولۇپ كەتكەن ھەرىلەر بىر ـ بىرلەپ سىرتقا چىقىشقا باشلىدى. باغ ئىچى تېخىمۇ كۆچلۈك شاۋقۇنغا ئايلاندى.

ـــ كۈنمۇ كەچ بولۇپ قاپتۇ، ـــ دېدى مۇئەللىم، ـــ بۈگۈنچە مۇشۇنداق تۇرۇپ تۇرسۇن. ئەتە قالغان بەزى ئىشلارنى سىلەرگە چۈشەندۈرۈپ قويماي. ئاۋۇ يەشىكلەردە يەنە باشقا لازىمەتلىك نەرسىلەر بار.

ئۆمەر خېلىلىنىڭ قاپاقلىرى ھەرە چېقىۋالغاندەك ساڭگىلاپ كەتكەنىدى. مۇئەللىمگە قانداق ئىپادە بىلدۈرۈشنىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ تۇنۈگۈن ئويلانمايلا مۇئەللىمگە ماقۇل بولغىنىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى، ئەمدى ئىشنىڭ ئالدىغا كەلگەن ھەرىلەرنى قايتۇرۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مۇئەللىمنىڭ بۇنچە تېز ئېلىپ كېلىشىنى نەدىن بىلسۇن. ئۇ ئاخىر ئامالسىزلىق ئىچىدە ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىنلا سوراپ قويدى:

ـــ مۇئەللىم، بۇ جانىۋارلار نەچچە پۇللۇق بولغاندۇ؟

مۇئەللىم ئۇنىڭ نېمىگىدۇر خاپا بولغانىدەك بىر تۈرلۈك ئالامەت چىقىپ تۇرغان چىرايىغا مۇنداقلا قاراپ قويدى. ئۆمەر خېلىل پات ـ پاتلا مۇشۇنداق مۇڭغا پېتىپ شۇكلەپ قالاتتى، شۇڭا مۇئەللىم بۇنىڭغا ئارتۇقچە كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمىدى.

ـــ قوشنام، ئۆزلىرىگە ئوخشىمايلا قالدىلا جۇمۇ، ـــ دېدى ئۇ ئۆمەر خېلىلغا چاقچاق قىلىپ، ـــ بۇنداق ھېسابلىشىپ كەتسەك، تۇنۈگۈن ئاخشام ئۆزلىرى دېگەن يەردىن چىقالماي قالمىز. مەن سىلىگە ئېيتتىمغۇ، بۇ ئاغىنىمىنىڭ ھەرىسى ئىدى دەپ. بىر تەرەپ قىلىۋەتتىم، ھازىرچە بېقىپ تۇرسىلا.

ـــ شۇنداق بولسىمۇ ... بۇ ئاز نەرسە بولمىسا يا، مۇئەللىم.

ـــ جىق نەرسىمۇ ئەمەس. ئەگەر ياخشىراق راۋاج تېپىپ قالسا ئانچە ـ مۇنچە ھەسەل بىلەن تەمىنلەپ تۇرالا.

ـــ ئۇنىڭدىنمۇ گەپ يوق، لېكىن ...

ـــ بولدى ... بولدى ... قوشنام، مەن دېگەندەك بولسۇن. مېنىڭمۇ بىر ئادەمگەرچىلىك قىلىشىمغا يول بەرسىلە.

ئۆمەر خېلىلىنىڭ ئاغزى تۇۋاقلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئەجەبا، ئۇ كەڭ قورساق، قولى ئوچۇق، مەرد بولسا بولىدىكەن، باشقىلار قىلسا بولمامدىكەن؟ باشقىلارنىڭ ئۆمۈر بويى ئادەمگەرچىلىك قەرزىنى يۇدۇپ يۇرۇشىنى ئارزۇ قىلسا، بۇمۇ تازا ئادىللىق ئەمەس. لېكىن... لېكىن راستىنى ئېيتقاندا، ئۆمەر خېلىلىنىڭ پىتىراپ يۇرگەن بۇ بىر توپ گاز ـ گۇزۇنىڭ ئارىسىدا قالغۇسى يوق ئىدى. ئۇچۇشۇپ يۇرگەن توپ ـ توپ ھەرىلەرگە قارىسىلا بەدىنىگە تىترەك ئولىشاتتى.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئۆمەر خېلىلىنىڭ چىرايى ئېچىلمىدى. ھېلىھەم بىر توپ ھەرە باش ئۇستىدە پىرقىراپ يۇرگەندەك قۇلاق تۇۋىدىن گىزىلدىغان بىر ئاۋاز نېرى كەتمەيتتى. ئۇ مۇئەللىمنى ئۆيگە تەكلىپ قىلمىغىنىنى ئويلاپ، بىردىنلا ئەپسۇسلىنىشقا باشلىدى. ھەي، مۇئەللىم بىزنى دەپ جاپا تارتىپ پالاقلاپ يۇرسە، ئۆزۈمچە خاپا بولۇپ، ئۇنى ئۆيگىمۇ تەكلىپ قىلمىغىنىم نېمىسى؟ مەن ئادىمىيلىكتىن چىقىپ كەتتىممۇ نېمە؟ ھەتتا بۇ ھەرىلەرنى قانداق ئەكەلگىنىمۇ سوراپ قويماپتىمەن.

بالىلار بەس ـ بەستە ھەرىنىڭ پارىڭىغا چۈشۈپ كەتكەندى.

ـــ تۇرمىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىمۇ مۇشۇنداق ھەسەل ھەرىسى بېقىلاتتى، ـــ دەۋاتاتتى قاسىم، ـــ ئىشقا ماڭغاندا يول بويىدىكى ھەرە ساندۇقى يېنىدىن ئۆتەتتۇق، بۇرنىمىزغا ھەسەل ـ نىڭ مەززىلىك ھىدى پۇراپ كېتەتتى، بىراق ئېغىز تېگىلمەيتـ

تۇق. بۇلتۇر قىش بىر قېتىم ھەسەل سېتىپ بېرىۋىدى، نۇرغۇن بالىلارنىڭ ئۇششاق كېسىلى ساقىيىپ كەتتى. ئاشقازان، ئۆپكە كېسىلى بارلارمۇ ياخشىلىنىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن پات ـ پات ھەسەل سېتىپ بېرىدىغان بولغان.

ـــ ئەمىسە ئاپامغا بەك پايدا قىلىدىكەن ـ دە؟ ـــ دېدى سۇلايمانمۇ قىزىقىپ.

ئۆمەر خېلىل ھېچ ئۇندىمەي، بالىلىرىغا قارىغىنىچە تۇرۇۋەردى. ئاتىسىنىڭ روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سەزگەن سۇلايمان ئاستا ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـــ نېمە بولدىڭىز ئاتا؟ مىجەزىڭىز يوقمۇ يا؟

ئۆمەر خېلىل ئادەتتى بويىچە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

ـــ خېلى ساق تۇرغانىدەك قىلىمەن، لېكىن بېشىم ئاغرىپ ...

ئۆمەر خېلىل ھەسەل ھەرىسىگە بولغان نارازىلىقىنى بالىلىرىغا بىلدۈرۈشنى خالىمىدى. ئۇنداقتا ئۇ مۇئەللىمدىنمۇ ئاغرىنغان بولۇپ قالاتتى. «مۇئەللىم ھەسەل ھەرىسى باقسىلا دەپ، ماڭا بىرمۇنچە باش ئاغرىقى تېپىپ بەردى» دېگەنلەرنى قانداقمۇ ئاغزىدىن چىقىرالىسۇن؟! ئەمما، سۇلايمان ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئاز ـ تولا سېزىپ قالغانىدى.

ـــ ئاتا، ھەرە بېقىشقا تازا رايىڭىز يوقمۇ نېمە؟

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ چېچەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئىچىدە كۈلۈپ قويدى.

ـــ بەك ... خاپىلىقى تولا ئىشمۇ بۇ ...

ـــ مېنىڭچە، كەپتەر باققانىدەكلا بىر ئىش ئىكەن، ـــ دېدى ئىسمايىل ساددىلىق بىلەن.

ـــ كەپتەر باققانىدەك؟ قانداقلارچە كەپتەرگە ئوخشىتىپ قالدىڭ بالام بۇ ھەرىچاقلارنى؟

ئىسمايىل بېشىنى قاشلاپ قويۇپ يەنە كۈلدى.

ـــ شۇ ... ساندۇققا ئۆگىتىپ قويسىلا، يوقاپ كەتمەي ئۇ-

ۇسسنى تېپىپ كېلىدىكەن.

ئۆمەر خېلىلمۇ كۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى سەل - پەل ئېچىلىشقا باشلىغانىدى.

— ئۇنداقتا بېقىشقا قىزىقىپ قاپسەن - دە؟

— ھەئە، ئاتا، بەك قىزىقارلىق ئىكەن.

— قىزىقارلىقى بولغىنى ئۈچۈنلىما؟

ئىسمايىل ئاتىسىغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي، سۈلايمانغا قارىدى.

— مەنمۇ قىزىقىپ قالدىم، ئاتا، — دېدى سۈلايمان، — مۇ - ئەللىمنىڭ دېيىشچە، ئۆلچەملىك باققان بىر ساندۇق ھەرىدىن سەكسەن كىلوگىرام ئەتراپىدا ھەسەل ئالغىلى بولىدىكەن. مۇ - شۇنداق ھېسابلىسا ... مەن ئىشەنمەيلا قالدىم، كىرىمى بەكلا يۇ - قىرى ئىكەن.

ئۆمەر خېلىلنىڭ چىرايىغىمۇ ھەيرانلىق ئالامەتلىرى تەپتى.

— نېمە دەيدىغانسەن، بالام. مۇشۇ ئۇششاق جانۋارلار...

— بۇلارغا سەل قارىغىلى بولمايدۇ، ئاتا.

— لېكىن، بىز ئۇلارنى قانداق بېقىشنى بىلمىسەك؟

— مۇئەللىم ئىككى تال كىتاب ئالغاچ كەپتۇ. بەزى ئىشلار - نى شۇنىڭغا قاراپ قىلىمىز، قالغانلىرىغا بىر ئامال بولار. مۇ - ئەللىم يەنە ھېلىقى ئاغىنىسى بىلەن پات - پات ئالاقىلىشىپ يارىدەم سورايدىغان بولدى.

ئۆمەر خېلىلنىڭ كاللىسىدا نۇرغۇن مۇجمەللىكلەر بولىد - مۇ ، دەسلەپكى نارازىلىق كەيپىياتى خېلىلا سۈسلاپ قالغانىدى. بىر ھېسابتا بۇمۇ بىر تەلەي سىناش ھېسابلانغۇدەك، ئۇ ئۆمرىدە نۇرغۇن قېتىم تەلىيىنى سىناپ باقتى، كۆپ ھاللاردا ئىش ئوڭغا تارتمىدى. بۇ قېتىم ئەڭ غەلىتە، ھېچقانداق تونۇشلۇقى بولمىغان بىر كەسىپكە تەۋەككۈل قىلدى، ئاخىرى قانداق بولاركىن؟

— ھەممىگىلار بېقىشنى خالامسىلەر؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل

ئوغۇللىرىغا تەكشى قاراپ چىقىپ، خۇددى ئۇلاردىن ۋەدە ئېلىۋالغاندەك بىر خىل تەرزدە.

ــ خالايمىز! ــ دېدى ئۇچ ئوغۇل تەڭلا.

ئۆمەر خېلىل تۇنجى قېتىم بىرلىككە كەلگەن بۇ ئاۋازدىن شۇنچىلىك سۆيۈندى. بىر ئائىلە كىشىلىرى بىر نىيەت ــ بىر مەقسەتتە ئىشقا ئاتلانسا، يېڭىلمەيدىغان قىينىچىلىق بولمايدۇ. ئۇ مۇشۇنداق بىر كۈننىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلغانىدى. ئاتا ئۇ - چۈن پەرزەنتلەرنىڭ ئۆم ــ ئىناقلىقىدىنمۇ ئارتۇق قانائەت، پە - خىرلىنىش تۈيغۇسى بولامدۇ؟ ئىناقلىق بار يەردە بەرىكەت، ئى - ناقلىق بار يەردە بەخت ــ سائادەت بار.

ئۆمەر خېلىل ھاياجانلاندى. ئوغۇللىرىغا سۆيۈنۈش، ئىپ - تىخارلىق ئىچىدە نەزەر تاشلىغاچ، بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ بولىدۇ، بالىلىرىم، ئەگەر سىلەرنىڭ بۇ جانۇارلارنى بې - قىش قىزغىنلىقىڭلار بولسا باقايلى، مۇئەللىمىمۇ ئاز جاپا تارتى - مىدى، ئەمدى بولغاندا يالتىيىپ قالساقمۇ قاملاشماس.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، ئاتا، ــ دېدى سۇلايمان، ــ چوكا زا - ۋۇتى قۇرۇلماي قالغان بولسىمۇ، ھەرە بېقىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ قالساق ئەجەب ئەمەس.

ــ سىلەرگە ئىشىنىمەن، بالام. بىر ــ بىرىڭلارغا ياخشى ھەمدەم بولۇپ، ئۆزئارا كۆيۈنۈپ ئۆتۈڭلار.

ــ ماقۇل، ئاتا.

2

ئەتىسى بامداتتىن يانغان ئۆمەر خېلىل ھەر كۈندىكى ئادە - تىنى ئۆزگەرتىپ، جاڭگالغا بارماي ئۇدۇل باغقا كىردى. شەبنەم تېخى قۇرۇمىغانىدى. سارغايغان ياپراقلار ئەتىگەنلىك قۇياش نۇ - رىدا ئالتۇن رەڭدە تاۋلىنىپ تۇراتتى. يەرگىمۇ نېپىز بىر قەۋەت

يوپۇرماق تۆكۈلۈپ چۈشكەنىدى. شەبنەم سۈيىدە مەڭزى يۇيۇلغان ئالمىلار تارتىنچاق قىزلاردەك قىزىرىپ كەتكەنىدى، ئالما، نەشـ پۈتلەرنىڭ خۇش ھىدى دىماقلارغا ئۇرۇلاتتى. ئۆمەر خېلىل باغقا قەدەم بېسىشى بىلەن تەڭلا شاخلار ئارىسىدا ئۈچۈپ يۈرگەن ھەـ رىلەرگە كۆزى چۈشتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى شاختا تۇرۇپ مەلـۈم سەۋەبلەر تۈپەيلى زىدە بولغان ئالما، نەشپۈتلەرگە يېپىشقانىدى. يەنە بەزىلىرى نەلەرگىدۇر قاراپ ئـۇچۈپ چىقىپ كېتىـۋاتاتتى، نەلەردىندۇر ئۈچۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئالدىدىكى يوپۇرماق ئۈستىـ دە قانىتى سۈنۈپ يېتىپ قالغان بىر تال ھەسەل ھەرىسىنى كـۆـ رۈپ يەرگە ئېڭىشتى. ھەرىنىڭ زىغىـر رەڭگە مايىـل ئالا بالـداق قورسىقى توختىماي تىترەپ، گـىز ـ گـىز قىلغان ئاۋاز چىقىراتـ تى. سۈزۈك كۆزلىرى پارقىراپ تۇرغان بېشىنى ئۇيان ـ بۇيـان تولغايتتى. ئۆمەر خېلىلنىڭ بۇ بىچارە ھەرىچاققا ئىچى ئاغرىـپ قالدى. ئەمما، ئۇنىڭ قايتا پەرۋاز قىلىشىغا ياردەم بېرىش قولـ ىدىن كەلمەيتتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ نەچچە يۈزمىڭ ھەرىلەرنىڭ ئىـ چىدە كۆندە دېگۈدەك ئۆلۈم ـ يېتىم، يارلىنىش دېگەنلەر بولۇپ تۇراتتى.

باشقا زەھەرلىك ھەرىلەرگە قارىغاندا ھەسەل ھەرىسىنىڭ تۇرقىمۇ چىرايلىق ۋە ئوماق كۆرۈنەتتى. ئادەمنىڭ باش ئۇستىدە ئايلىنىپ يۈرسىمۇ ئالدىراپ چېقىۋالمايتتى. مۇشۇ تاپتا زەھـەرـ لىك ھەرە بولغان بولسا ئادەمگە ھۇجۇم قىلىشى تۇرغانلا گـەپ ئىدى. ئۇلار سەل ئاچچىقجان، ۋەھشىيرەك بولسا كېرەك. لېـ كىن، ھەسەل ھەرىسى پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئۆز ئىشىغا بېـ رىلگەن بولۇپ، ئادەمگە ئاسان چېقىلمايتتى. بۇمۇ خۇددى ياخشى ئادەمنىڭ كەڭ قورساق، مېھرىبان بولغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش ئىكەن.

ئۆمەر خېلىل بۇ ئۇششاق جانىۋارلارغا بارا ـ بارا مېھرى چۈشۈپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. تەبىئەتنى سۆيگەن ئـا ـ

دەمنىڭ تەبىئەت ئەركىلىرىنى ياخشى كۆرمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟!

قۇياش ئېگىزلىگەنسېرى ئاپتاپنىڭ جىلۋىلىرى تېخىمۇ روشەنلىشىشكە باشلىدى. ئەمدى ھەربىلەرنىڭ سۈزۈك قاناتلىرى قۇياش نۇرىدا يالت ـ يۇلت قىلىپ چاقناپ، قىسقا ـ قىسقا نۇر سىزىقلىرىنى پەيدا قىلدى. ئۇلار تولىمۇ ئالدىراش ئىدى. خۇددى كۇندىلىك ئەمگەك ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالماسلىقتىن قورقۇۋاتقان ئاجايىپ بىر خىل جىددىيچىلىك ئىچىدە ھەربىرى قىلاتتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

پۈتۈن دىققىتى بىلەن ھەربىرىنىڭ كۆزىتىۋاتقان ئۆمەر خىلىل مۇئەللىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئارقىسىغا بۇرالدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مۇئەللىم. ياخشى تۇرۇپلىمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، قوشنام، ھە، ئەتىگەندىلا بۇ جانىۋارلار بىلەن سىرداشىپ كېتىپلىغۇ؟

ئابدۇناسىر مۇئەللىم ئۇنىڭ كەيپىياتىنىڭ خىلىلا ياخشىلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەربىلەرگە قاراۋاتقان تۇرقىدىنلا بىر خىل قىزىقسىنىش چىقىپ تۇراتتى.

ـــ كېچىنىڭياقى قانداقراق تۇردىكىن دەپ ...

مۇئەللىم خۇش بولۇپ كۇلدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ قوشنىسىنىڭ ھەربىلەرنى ياقتۇرماسلىقىدىن سەل ئەندىشە قىلىپ قالغانىدى.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا، بۇنىڭ ئوغرىسى يوق، چارۋا مالدەك غەلۋىسى يوق. زىرائەتلىرىمنى يەپ كەتتى، كۆچەتلىرىمنى غاجاپ كەتتى دەپ خەق ئەرز قىلىپ يۇرمەيدۇ. تېخى ھەسەل ھەرىسى بىر قىلغان جايىنىڭ ئۆچۈرىسىدىكى باغ، چېچەكلىك زىرائەتلەرنىڭ چاڭلىشىش نىسبىتى يۇقىرى بولۇپ، مەھسۇلات ئاشىدۇ. ئاڭلىسام بىر قىسىم چوڭ باغ ئىگىلىرى ھەسەل ھەرىسى باققانلارغا

پۇل بېرىپ، ھەربىرىنى باغلىرىدا تۇرغۇزىدىكەن.

ئۆمەر خېلىل مۇئەللىمنىڭ گەپلىرىدىن بىر خىل يېڭىلىق ھېس قىلىپ، ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. ئاڭغىچە ئوغۇللارمۇ بىر-دىن - ئىككىدىن باغقا كىرىپ كەلدى.

— ئەمدى نېمە قىلىشىمىز كېرەك، مۇئەللىم؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل.

— ئاغىنەم ھەربىلەرنىڭ قىشلىق بېقىلىشىدا قىينىلىپ قالماسلىقىمىز ئۈچۈن، ھەسەل توشتۇرۇلغان كۆنەكلەرنى ئېلىپ-ۋالمىدى. سىلى مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدىلا بىرەر يۈز تال رامكا ياساتسىلا، ئۆلچىمىنىڭ چۈشەندۈرۈشى تۈنۈگۈن سىلىگە بەرگەن كىتابتا بار، سۈلايمانجان ئوقۇپ چۈشىنىلەيدۇ. ئاخشام ئەكەلگەن يەشىكتە سۈنئىي كۆنەك بار. ئۇنى رامكىغا ئورنىتىپ، ساندۇققا ئورۇنلاشتۇرىمىز. سانداقتىكى ھەسەل بار كۆنەكنى ئېلىۋالىمىز. كېيىنكى ھەپتىدىن باشلاپ ھەربىلەرگە قوشۇمچە ئوزۇق بېرىش باشلىنىدۇ.

— قوشۇمچە ئوزۇق دېگەن نېمە ئۇ، مۇئەللىم؟ — دېدى سۈلايمان، ئۇنىڭ سوئال سوراش ھالىتى بەئەينى مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارغا ئوخشاپ قالغانىدى. مۇئەللىم چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— ھازىر دالادا گۈل - چېچەكلەر ئاساسەن قالمىدى. شۇڭا، شېكەرنى سۈيۈلدۈرۈپ، ئۆزىنىڭ يەم تەڭنىسىگە قۇيۇپ بېرىمىز. ئۇلار شېكەر سۈيىنى ئىچىپ شىرنىگە ئايلاندۇرغاندىن كېيىن، كۆنەكلەرگە قاچىلايدۇ. ئۇ كۆنەكلەر توشقاندا ئېلىۋېلىپ يەنە يې-ڭى كۆنەك سېلىپ بېرىمىز. يىغۋالغان كۆنەكلەر ئۇلارنىڭ قىشلىق ئوزۇقى بولىدۇ. قىشتا ئۇلارنى ساندۇققا سېلىپ بېرى-مىز. ھەربىلەر شۇنى يەپ جان ساقلايدۇ.

ئابدۇناسىر مۇئەللىمنىڭ چۈشەندۈرۈشى ھەممەيلەنگە قىزى-قارلىق بىلىندى. ئۇلارنىڭ ھەرە بېقىش ئىشتىياقى كۈچەيدى.

— مۇئەللىم، سىلى بۇرۇن ھەرىسى بېقىپ كۆرگەن-مىدىلە؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل، مۇئەللىمنىڭ تەجرىبىلىرى ئۇ-نى سەل ھەيران قالدۇرغانىدى.

— ياق، — دېدى مۇئەللىم.

— ئەمىسە ھەرە توغرىسىدا تەجرىبىلىرى مول ئىكەنغۇ؟

— بەزىلىرىنى ئۇ ئاغىنەم دەپ بەردى. بەزىلىرىنى كېچىچە كىتاب كۆرۈپ بىلدىم.

شۇندىلا ئۆمەر خېلىل مۇئەللىمنىڭ ئۈيقۇسىزلىقتىن قىزارغان كۆزلىرىگە، تاتىراڭغۇ يۈزلىرىگە سەپسالدى. ئارقىدىن كۆڭلى ياللىدە ئىللىپ، كۆز جىيەكلىرى يالتىراشقا باشلىدى. ئادەملەر شەخسىيەتچىلىشىپ كېتىۋاتقان بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە مۇ-ئەللىمدەك ئادەمگەرچىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىۋېلىپ، ئۆزىنى قىيناپ يۈرگەن كىشىدىن نەچچىسى چىقار؟! ئۇنىڭ مۇشۇ تاپتىكى روھىدا نە تەمەخورلۇق، نە مىننەت، نە ئۆزىنى كۆرسە-تىش دېگەنلەردىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ئۇ پەقەت قىلغان ياخشى ئىشىنىڭ مۇڭۇپپەقىيىتى ئۈچۈنلا جان كۆيدۈرۈپ يۈرەتتى.

— مۇئەللىم، — دېدى ئۇنىڭغا قانداق رەھمەت ئېيتىشىنى بىلەلمىگەن ئۆمەر خېلىل، — ھېلىمۇ تارتقان ئەلەملىرى ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سالامەتلىكلىرى ياخشى بولمايۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، خاتىرجەم ئارامىلىرىنى ئالماي نېمىدەپ بۇ ئىشلارغا ئۆزلىرىنى ئۇپرىتىلا؟

مۇئەللىم كۈلۈپلا قويدى. سولغۇن چىرايىدا كەچ كۈزنىڭ ئاپتىپىدەك سۇس، ھارغىن بىر تەبەسسۇم جىلۋە قىلىپ تۇراتتى.

— كۆڭۈل خۇشاللىق تاپقان ئىشتىن جانغىمۇ ئارام بار، قوشنام. ھېچ ئىش قىلماسلىق خاتىرجەملىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ.

ئۆمەر خېلىل ئىچىنى تىڭشاپ تۇرۇپ قالدى. توۋا، ئوقۇغان

ئادەمنىڭ قارىشىمۇ باشقىچە بولىدىكەن. ئۇ زاۋۇت قورۇلۇش دەپ جىق دەرد تارتىۋالدى. شۇ خالىس نىيىتىنىڭ بەدىلىگە مەھەللە-دىكىلەرنىڭ توغرا چۈشىنىشىگە ئېرىشەلىگەن بولسىچۇ كاشكى. بۇ ھايات گاھىدا ئادەمنى شۇنداق تەتۈر قىلىنايدىكەن.

— سىلىدەك ئېسىل ئادەم بىلەن قوشنا بولالىغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن، مۇئەللىم، — دېدى ئۆمەر خىجىل ھاياجانلىنىپ.

— ئۇنداق دېمىسىلە، مەن بەك ئېسىل ئادەمىمۇ ئەمەس، پەقەت ئاددىي بىر ئوقۇتقۇچى. بىر ئۆمۈر بالىلار ئارىسىدا ياشاپتىمەن، گاھىدا ئۆزۈمنى راستلا بىر بالىدەك ھېس قىلىپ قالىمەن. ئەتراپىمدىكىلەرگە ياردىمىم يەتسە، قىلغان ئىشىمنىڭ ئۇنۇمىنى كۆرسەم شۇنداق خۇش بولۇپ كېتىمەن. قارىسىلا، ئاددىي بىر ئۆسۈملۈك چېغىدا باشقىلارنىڭ مەنپەئەتلىنىشى ئۈچۈن بىر ياز ياشايدۇ.

ئۆمەر خىجىل ئىشلارنى مۇئەللىمدەك ئىنچىكە، چوڭقۇر ئويلاپ كېتەلمەيدۇ. بىراق، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، ياخشى ئەمەللەر بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ بىر ئادەم ئۈچۈن ھاياتلىق مەجبۇرىيىتى ۋە مەسئۇلىيىتى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىدۇ. دۇنيادا ھەممە مەۋجۇدات ئۆز توپى، ئۆز خىلى بىلەن ياشىغاندەك، ئادەملەرمۇ سىردىشىش جەريانىدا پىكرى بىر يەردىن چىقىدىغان، ئىختىيارسىز يېقىنچىلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدىغان يەنە بىر ئادەمگە كۆڭلى چۈشىدىكەن. ساداقەت، سەمىمىيلىك شۇ ئارقىلىق تاۋلىنىدىكەن. ھاياتنىڭ مەنىسى، قىممىتى ئاشىدىكەن. ئۆمەر خىجىل گەرچە ساۋاتسىز دېھقان بولسىمۇ، ئۇزۇن يىل مۇئەللىم بىلەن قوشنا بولغاچقا، مۇڭدىشىش، سىردىشىش جەريانىدا ئۇنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئاز ـ تولا يۇققان بولسا كېرەك، شۇڭىمۇ غەلىتە خىياللىرىدىن گاھىدا ئۆزىمۇ ھەيران قالىدۇ.

— ئەمىسە بۇگۈنلا ئىشنى باشلايلى، — دېدى سۇلايمان ئالدىراپ، — ئۆستەڭ بويىدىكى كېسىۋەتكەن ئورمانىنىڭ ياغاچلىرى

خېلى سۇيى قېچىپ ئەكچىپ قالدى. رامكا ياساشقا تازا باب كېلىدۇ.

ــ بولسا شۇنداق قىلىڭلار، ــ دېدى مۇئەللىم سۇلايمانىڭ پىكرىنى قوللاپ، ــ قوشۇمچە ئوزۇق بېرىش قانچە بالدۇر باشلانسا، تەييارلىق شۇنچە پۇختا بولىدۇ. ئەتىيازلىقا ھەربىر ئۇچەكتىن چىققاندا جانلىق ھەربىرىكەت قىلىدۇ، ھەر خىل كېسەللەرگە قارشى تۇرۇش كۈچى يۇقىرى بولىدۇ.

ــ نېمە، بۇلارغىمۇ كېسەل تېگەمدۇ؟ ــ دېدى ئۆمەر خېلىل ھەيران بولۇپ.

ــ ئەلۋەتتە، جانلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆز تەبىئىتىگە خاس بولغان يۇقۇملۇق كېسەل تېگىدىغان، تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا ھەربىر ئاغرىپ قالغاندا قانداق قىلىمىز؟

ــ ئۇنىڭ يوللىرى ئاسان، ئاڭغىچە سۇلايمانجانمۇ بېقىش، داۋالاش يوللىرىنى ئىگىلەپ بولىدۇ.

ــ ماقۇل ئەمىسە، دېگەنلىرىدەك قىلايلى، مۇئەللىم.

ئۇلار شۇ كۈنىلا ئىشنى باشلاپ كەتتى. سۇلايمان ئۆستەڭ بويىدىكى شىرتاپ ياغاچلاردىن بىرنەچچە تالنى توك ھەرىگە ئايرىپ شادا تىلدۇرۇپ كەلدى. ئەسلىي رامكىلارنى بىرەر ياغاچچى تېپىپ ياستىشنى ئويلاشقانىدى، بىراق ئىسمايىل كىتابتىكى رامكا ياساشقا دائىر مەزمۇنلارنى بىرلا كۆرۈپ، ياغاچچىغا پۇل بەرگۈچە ئۆزۈم ياسايمەن دەپ تۇرۇۋالدى. ئەمەلىيەتتە، رامكا ياساش ئانچە تەسمۇ ئەمەس ئىدى. بىر تال قول ھەرە، رەندە، بولقا دېگەندەك ئۇچ ــ تۆت تال سايمان بولسىلا قىلىپ كەتكىلى بولاتتى. ئىسمايىل ياغاچچى ئاغىنىلىرىدىن سايمان سوراپ كېلىپ، قاسىم بىلەن ئىككى كۈن ئىچىدىلا يۈز تال رامكىنى ياساپ بولدى. ئۇ رامكىلار مۇئەللىمگىمۇ ياردى.

ــ ۋاھ، ئىسمايىلجاننىڭ قولىنىڭ بۇنچىلىك ئەپلىك ئىدى-

كەنلىكىنى ئويلىماپتىكەنمەن، ــ دېدى مۇئەللىم سۆيۈنۈپ، ــ قارىغاندا ھەرە باقىدىغان ساندۇقلارنىمۇ ياساپ كېتەلىگۈدەكسىز.

مۇئەللىمنىڭ ماختاشلىرىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىسمايىل قاشلىرىنى يوپۇرۇپ ھەجايدى.

ــ چوقۇم ياساپ كېتىمەن. بۇ كىتابتا ھەممە ئىشلارغا قارىتا شۇنداق تەپسىلىي چۈشەندۈرۈش بار ئىكەن.

ئىشلار ئاستا ـ ئاستا يۇرۇشۇپ كەتتى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا جاڭگالدىكى شاللارنى يىغىشقا توغرا كەلدى، ھەش ـ پەش دېگۈچە 11 ـ ئايمۇ كىرىپ قالغانىدى. بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى ئۇلىشىپ كەلگەن ئىشلار بىلەن ئالدىراش ئۆتۈپ كەتكەن ئۆمەر خېلىل ئائىلىسىدىكىلەر قىشنىڭ قانداق كىرگىنىنى سەزمەيلا قالغانىدى. ھەرە ساندۇقلىرىغا ھەسەل توشتۇرۇلغان كۆنەكلەرنى سېلىپ، باغنىڭ ئاپتاپلىق بۇلۇڭىدا شال پاخىلى بىلەن چۈمكىۋەتكەنىدى. يەنە بىرەر ئايغىچە ئۇلار كۆنەكلەردىكى ھەسەلنى يەپ ئۈچەكتە خاتىرجەم ياتاتتى. ئىسمايىل قىشتىكى ئارىسال ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزمەي ساندۇق ياساشقا كىرىشتى. دەسلەپتە ياسىغان بىرنەچچە ساندۇقى ئۆلچەمسىز، سەت چىقىپ قالغانىدى، كېيىن ياسىغانلىرى ھەرھالدا ئۆلچەمگە يەتتى. ئادەم بىر ئىشقا قىزىقىپ كەتسە ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنىنى سەزمەيلا قالىدىكەن، بۇ يىل قىش قويلارنىڭ ھالىدىن قاسىم خەۋەر ئالغاچقا، ئىسمايىل قىش چىققۇچە ساندۇق ياساش بىلەن ھەلەك بولدى. ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭى ساندۇق دۆۋىسىگە ئايلاندى. 2 ـ ئاي كىرىپ، سېرىق ئاپتاپ ئىللىق ھارارىتى بىلەن يۈزلەرگە يېپىشقىلى تۇرغاندا ھەرىلەر ساندۇقتىن چىقىشقا باشلىدى. لېكىن، ئانچە يىراق بارماي، ساندۇقنىڭ ئەتراپىدا ۋە باغنىڭ سوقما تاملىرىنىڭ ئاپتاپ چۈشكەن قولتۇقلىرىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇچۇشلىرى خۇددى يېڭى ئايىغى چىققان بالىدەك تەمتىلەش، ئېھتىيات ئىچىدە بولاتتى. چېچەك پەسلىگە

تېخى ئىككى ئايدىن ئارتۇقراق ۋاقىت بولغاچقا، ئۇلارنى يەنىلا زاپاس يەم بىلەن بېقىشقا توغرا كېلەتتى.

يازمۇ كىردى. ھەربىلەر باغ ئارىلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە ئۇچۇشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ سۈزۈك قانىتى قۇياش نۇرىدا يۇلتۇزدەك پارقىرايتتى. يۇمران چېچەكلەرنىڭ بالخانىسىدا قىمىرلىشىپ يۇرگەن ھەربىلەرنى كۆرگەندە، ئۆمەر خېلىلىنىڭ كۆڭلىمۇ شېرىن بىر تۇيغۇ ئىچىدە چېچەكلەشكە باشلايتتى. روھى ئۇرغۇپ ھەردىلەر بىلەن تەڭ پەرۋاز قىلاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ كىچىك جانىۋارلارغا شۇ دەرىجىدە ئامراق بولۇپ قېلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

مۇئەللىمنىڭ زېرىكمەي ـ تېرىكمەي يېتەكچىلىك قىلىشى، ئۇچ ئوغۇلنىڭ قىشچە ھەسەل ھەرىسى باقمىچىلىقى توغرىسىدىكى كىتابتىن ئۆگەنگەنلىرى بىلەن ئۇلار ھەرە بېقىش ئۇسۇللىرىنى ئاساسەن ئىگىلەپ بولغانىدى. بۇ يىل ھەسەل ئېلىشقا ئالدىراپ كەتمەي، ھەربىلەرنى كۆپەيتىشنى ئويلاشقانىدى. شۇنداقتىمۇ، قولى قىسقىلىق سەۋەبىدىن، چېچەكنىڭ ئەڭ مول بولغان 5 ـ ۋە 7 ـ ئايلاردىلا ئىككى قېتىم ھەسەل تارتىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىزچىل كۆنەك توشتۇرۇش بىلەنلا بولدى. ئاشۇ ئىككى قېتىملىق ھەسەلمۇ خېلى پۇلغا ياراپ قالغانىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر قىسىم كەم ـ كوتىسىنى تولۇقلىۋالدى. ئىككى قېتىملىق ھەسەلنىڭ كىرىمى ئۇلارغا ھەسەل ھەرىسى باقمىچىلىقىنىڭ ئىستىقبالىنى تونۇتقانىدى.

بىر يىللىق تىرىشچانلىق نەتىجىسىدە، ئەسلىدىكى ئون بەش ساندۇق ھەسەل ھەرىسى ئەللىك ساندۇققا كۆپەيدى.

3

ئۆمەر خېلىل دەريا بويىدىكى سۆگەت ئاستىدا سايىداپ ئولتۇرغىلى بىرەر سائەتچە بولۇپ قالغانىدى. نېرىدا ياپيېشىل شال

مايسىلىرى بىلەن تولغان ئېتىزلار يېيىلىپ ياتاتتى. قارىماققا بۇ كەڭرى جاڭگال بولۇق ئوت - چۆپلەر بىلەن تولغان بىپايان يايلاققا ئوخشاپ كېتەتتى. ئىلگىرى سەللا ئىچى پۇشسا ئېتىز - دالالارنى ئايلىنىپ، بىرەر تىنچ جايدا ئۇزاقتىن - ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كېتىدىغان ئۆمەر خېلىلغا، بۇ ئادەتتىنى دا - ۋاملاشتۇرمىغىلى ئىككى يىلدىن ئېشىپ قالغانىدى. قاچانكى ھەسەل ھەرىسى بېقىشنى باشلىدى، شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ بەكلا ئالدىراش بولۇپ كەتتى. بىكار بولۇپ قالغان چاغلاردىمۇ ئېتىز ئايلىنىشىنىڭ ئورنىغا ھەرە ساندۇقلىرىنى چۆرگۈلەپ ئۇلارنى كۆز - زىتەتتى. كۆزەتكەنسېرى ھەرىلەرنىڭ تەرتىپ - قائىدىلىرى، ئۆز جۈغىدىن نەچچە ئون ھەسسە ئارتۇق جاسارىتى، تىرىشچانلىقى، ئىشچانلىقىدىن ھەيران بولاتتى. بىر قېتىم ئۇلار چەتتىكى بىر ساندۇقنىڭ كۆزىتىلىشىگە سەل قاراپ قالغانىدى. ئانا ھەرە سۇ - پىسىدىن يۆتكىلىپ، ئورنىغا يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن يەنە بىر ئا - نا ھەرىنى ۋارىس قىلغانىدى. ئەسلىدە بۇلارنى ۋاقتىدا بايقىغانىدا بىر تال ئانا ھەرىنى دەرھال بىرەر ئاجىز توپقا ياكى يېڭى ساندۇق - قا ئورۇنلاشتۇرۇپ، كۆنەك تەڭشەپ بەرسە ، يەنە بىر توپ ھەرە كۆپەيگەن بولاتتى. لېكىن، ئۇلار بۇ ساندۇققا تازا دىققەت قىلالماي قالدى. يېڭى ئانا ھەرە تولۇق يېتىلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئا - نا ھەرە سۈپىنى بۇ يېڭى ئىزباسارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، بىر توپ ھەرىنى باشلاپ ساندۇقتىن ئايرىلدى. بۇ ھەرە بېقىش تېخنىكىسىدا «ھەرىلەرنىڭ توپلىشىپ قېچىشى» دەپ ئاتىلاتتى.

بىر ئىش بىلەن ئۆيگە قايتىپ كېتىۋاتقان ئۆمەر خېلىل تۇ - يۇقسىز باش ئۇستىدە خۇددى ئايروپىلاندەك دەھشەت بىر گۇر - كىرەشنى ئاڭلاپ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى. بىر ھەرە توپى غەل - ۋىرەدەك چوڭلۇقتا كاللەك بولۇپ ئون بەش - يىگىرمە مېتىر ئېگىزلىكتە ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۆمەر خېلىل قاچقان ھەرد - لەرنىڭ ئانا ھەرىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، خۇددى توپتەك يۇمىلاق

هالەتتە يۆتكىلىدىغانلىقىدىن تېخى خەۋەرسىز ئىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ بۇ ھەربىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ھەرە توپىدىن قاچقان ھەربىلەر ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىپ ئولگۈردى ـ دە، ئارقىسىغا بۇرىلىپ بالىلارنىڭ قېشىغا قاراپ يۈگۈردى. ھازىر ھەربىلەر ئۆستەڭ بويىدىكى ھېلىقى چوكا زاۋۇتى قۇرۇلۇشچى بولغان يەردە توختاتتى. تېخىنكا تەلىپى بويىچە ھەربىلەرنى ئېقىن سۈغا يېقىن يەردە قويسا ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، سالامەتلىك ئەھۋالىغا كۆپ پايدىلىق بولغاچقا، كېيىن مۇشۇ يەرنى تاللىغانىدى.

ـــ بىر توپ ھەرە... قېچىپ كېتىۋاتىدۇ، ـــ دېدى ئۆمەر خېلىل ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ساندۇقلارغا دېزىنفېكسىيە سۈيۈقلۇقى چېچىۋاتقان سۇلايمان بىلەن قاسىمغا قاراپ.

ـــ بىزنىڭ ھەربىلەر ئەمەستۇ؟ ـــ دېدى سۇلايمان تازا ئىشەنچ قىلالماي.

ـــ مۇشۇ تەرەپتىن كەلدى. بۇ ئەتراپتا بىزدىن باشقا ھەرە باقىدىغانلار بولمىسا.

سۇلايماننىڭ ئېسىگە تۇيۇقسىز كىتابتىكى ھەربىلەرنىڭ توپلىشىپ قېچىشى توغرىسىدىكى بايانلار كەلدى.

ـــ راست، راست، ئاتا. كىتابتا ئۇلارنىڭ قېچىشى توغرىسىدا گەپلەر بار ئىكەندۇق، بىز بەزى نۇقتىلارغا سەل قاراپ قالغانىدەك تۇرىمىز.

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز، بالام؟ ئۇلار گەپ يوق بىر سانىدۇق كېلىدۇ.

ـــ قوغلايلى.

ـــ قانداق قوغلايمىز؟ ئۇلار ھاۋادا ئۇچىدىغان تۇرسا؟

ـــ ئارقىسىدىن ئەگەشسەك بىر يەردە توختايدۇ. شۇ چاغدا تۇتۇۋالىمىز. كىتابتا شۇنداق يېزىپتۇ.

ـــ ئەمىسە قوغلايلى.

ـــ سىز بۇ يەردە قېلىڭ، ئاتا، ھېلىمۇ ھاسىراپ دېمىگىنى ئالالماي قاپسىز. قاسىم ماڭۇ قالپاق، پەلەيلەرنى ئال، ئۇكام، يەنە ئاۋۇ تېيىز ساندۇقنىمۇ ئېلىۋال. ئۇلار قايسى تەرەپكە ماڭدى، ئا-تا؟

ـــ توقاي تەرەپكە.

ـــ ھە، بىلدىم، ئۇلار قالايمىقان ئەگىلمەيدۇ. ئۇدۇل ماڭ-ساقلا تاپالايمىز، ـــ سۇلايمان يېقىندا سېتىۋالغان موتوسىكلى-تىنى بىر چەتكە تارتىپ ئوت ئالدۇردى، ئاندىن ئىنىسى قاسىمغا قاراپ توۋلىدى، ـــ چاپسان بول، ئۇكام، كېچىكىپ قالساق ئۇلارنى يىتتۇرۇپ قويىمىز.

ئۇلار توپا - چاڭ توزۇتقىنىچە توقاي تەرەپكە قاراپ يۇرۇپ كەتتى. مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى يارداڭلىقتىن چىقىشىغا قاسىم ئاكىسىنى نوقۇدى:

ـــ ئاكا ... ئاكا ... ئۇلار ئاۋۇ يەردە ئىكەن.

سۇلايمان موتوسىكلىتىنى توختاتتى. ھەرىلەر ئىرماش - چىرماش ھالەتتە ماڭغاچقا، ئۇچۇش سۇرئىتى بەكلا ئاستا ئىدى. لېكىن، گۇركىرىگەن ئاۋازى خېلى يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ـــ ئەگىشەيلى، ـــ دېدى سۇلايمان ۋە موتوسىكلىتىنى ئاستا ھەيدەپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭدى.

ھەرىلەر ئاخىر يولدىن چىقىپ، ئورمانلىق تەرەپكە قاراپ بۇرالدى. ئەمدى موتوسىكلىت بىلەن قوغلىغىلى بولمايتتى. سۇلايمان موتوسىكلىتىنى يول بويىغا توختىتىپ قويۇپ، قاسىم بىلەن ھەرىلەرنىڭ ئارقىسىدىن قارا كۆرۈنەر ئەگىشىپ ماڭدى. ئورمانلىققا كىرگەندىن كېيىن ھەرىلەر يوغان بىر كاللەك تې-رەكنىڭ كاۋىكىغا قىستالدى. قارىغاندا ئۇلار مۇشۇ يەرنى ماكان تۇتىدىغاندەك قىلاتتى. سۇلايمان بىلەن قاسىم ئىككىسى تور نە-قابلىق قالپاق ۋە پەلەيلەرنى كىيدى.

ـــ سەن بۇ ساندۇقنى تۇتۇپ پەستە تۇرغىن، مەن تېرەككە

يامشىپ ئۇلارنى تۇتاي.

ــ قانداق تۇتسەن، ئاكا؟ ــ دېدى قاسىم بىر ئىشتىن ئەپسۇسلانغاندەك، ــ ئالدىراشلىقتا تور چويلىنى ئۇنتۇپ قاپتىمىز.

ــ ھېچقىسى يوق، ئۇلارنىڭ توپى چۇۋۇلغۇچە ئانا ھەرىنى تۇتۇپلىۋالساق، قالغانلىرى ئەگىشىپ قايتىدۇ.

سۇلايمان قاپاق تېرەكنىڭ پۇتمقىغا دەسسەپ پەم بىلەن ھەرە كىرىۋالغان كاۋاكقا يېقىنلاشتى. ھەرىلەر تۇيۇقسىز بىر «دۇش-مەن» نىڭ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، غەزەپ بىلەن چۇۋۇلۇپ چىقىشقا باشلىدى. سۇلايماننىڭ باش ـ كۆزىگە نەچچە يۈزلىگەن ھەرىلەر چاڭ سېلىپ، ئۆتكۈر نەشتەرلىرىنى ئوردى، بىراق بېشىدا تور نىقابلىق قالپاق بولىغاچقا زىيان يەتكۈزەلمىدى. پەستە ئاكسىنى ساقلاپ تۇرغان قا-سىمغۇ بۇ ھۇجۇمدىن سىرتتا قالمىدى. سۇلايمان شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، كاۋاكتا ئانا ھەرىنى قوغداپ تۇرۇۋاتقان كىچىكرەك بىر كاللەكنى چاڭگاللاپ ئالدى. پەستە قاسىم ساندۇقنىڭ ئاغزى-نى ئېچىپ تەييار بولۇپ تۇرغانىدى. سۇلايمان پەسكە سەكرەپ چۈشكىنىچە قولىدىكى ھەرە كاللىكىنى ساندۇققا سالدى. بۇلار-نىڭ ئىچىدە ئانا ھەرىمۇ بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بىر تۇپ قاچقۇن ھەرىلەر ئاخىر قايتۇرۇپ كېلىندى.

ھازىر ئۆمەر خېلىل ئىلگىرىكىدەك پىغانلىق مۇڭغا چۆكۈپ كەتمەيتتى. كۆڭلى ئېچىلىپ، يېڭى ـ يېڭى ئارزۇ ـ ئۇمىدلەر-نىڭ قاينىمىدا ئۇزەتتى. ئائىلە ئىقتىسادىي ئەھۋالىمۇ زور ئۆزگىرىش بولغانىدى. ئۆز ۋاقتىدىكى بۇ ھەرىلەرنى كۆرۈپ خاپا بولۇپ قالغان ھالىتىنى ئويلىسا، ئىختىيارسىز كۈلگۈسى كې-لەتتى. ئۇ كىچىك ۋاقىتلىرىدا چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن نۇرغۇن چۆچەكلەرنى ئاڭلىغانىدى. چۆچەكلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە گۆھەر تۇغىدىغان توخۇغا ئۇچراپ قالغان ئوتۇنچى، غايىب خەزىنىگە يۇ-

لۇققان ئەلى بابا، سېھرىلىك چىراغقا ئىگە بولۇپ، ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنيانىڭ غوجىسىغا ئايلانغان يېتىم تازغا ئوخشاشلارنىڭ ۋەقەلىرى سۆزلىنەتتى. ئىشقىلىپ، چۆچەكتىكىلەر نىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر كېچىدىلا تۇيۇقسىز بېيىپ كەتكەنلەر ئىدى. ئۆمەر خېلىل گەرچە ئۇنداق ئەجىرسىز كېلىدىغان بايلىقلاردىن تەمەگەر بولمىسىمۇ، لېكىن شۇنداق بىر كۈننىڭ كېشىنى كۈتكەن. ئەمەلىيەتتە، چۆچەكلەرنىڭ ھەممىسى قۇرۇق خىيالدىن ئىبارەت. نەدىمۇ دۇنيادا ئۇنداق ئۆزى كېلىپ قالىدىغان تەييار بايلىق بولسۇن؟ ھەممىسى سان ـ ساناقسىز جاپا ـ مۇشەققەتنىڭ بەدىلىگە رويابقا چىقىدۇ. شۇغىنىسى، پۇرسەتنى تۇتۇشمۇ بەك مۇھىم ئىكەن. ھېچكىم ئىشىنىڭ نەتىجىسىگە كېسىپ بىرنېمە دېيەلمەيدۇ. شۇڭىمۇ دېلىغۇللۇق، كۆز قورقۇتۇشلاردەك ئىكىكىلىنىش ئادەمنى بەزى پۇرسەتلەردىن مەھرۇم قالدۇرۇشى مۇمكىن. ناۋادا ئۆمەر خېلىل شۇ چاغدا ئادەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتىدىغان بۇ ئۇششاق جانۋارلارنى بېقىشتىن ۋاز كەچكەن بولسا، بۇ گۈنكىدەك بايلىققىمۇ ئېرىشەلمەس ئىدى. ھەسەل يەتمىش ئىككى خىل كېسەلگە داۋا دەپ، ھەرە باقمىچىلىقىدىن كېيىن ئۇنىڭ كۈندىلىك ناشتىلىقى ھەسەل بىلەن بولاتتى، شۇڭىمۇ ھازىر ئۇنىڭ سالامەتلىكىمۇ جىق ياخشىلىنىپ كەتكەنىدى.

ئۇ بۇنىڭدىن ئارتۇق ئولتۇرۇشقا قىيمىدى. بوۋىلارنىڭ: «تۆشى يېلىڭنىڭ قويۇقۇسى كەلمەس، ئوتتۇرا باينىڭ ياتقۇسى كەلمەس» دەيدىغان بىر گەپى بار. ئۇ ھازىر كاتتا بايلاردىن بولالمىسىمۇ، ھەرھالدا قورقماي تۇرۇپ بىركىمگە نەچچە مىڭ يۇەننى ساناپ بېرەلىگۈدەك ھالغا يەتكەنىدى. ئەلۋەتتە، بۇ ئاشۇ ئىنسانلار ئۈچۈن تىنىمسىز، مىننەتسىز خىزمەت قىلىدىغان كىچىك جانۋارلارنىڭ تۆھپىسى ئىدى. گەرچە ئوغۇللىرى ئىشلارغا كەڭ ـ كۇشادە يېتىشىپ كېتەلىسىمۇ، ئۇنىڭ بىر چەتتە قاراپ تۇرغۇسى يوق ئىدى. ئەزەلدىن ئىشلەپ ئۆگىنىپ

قالغان ئادەمنىڭ قانداقمۇ بىكار تۇرۇشقا كۆڭلى ئۇنسۇن؟

ئۆمەر خېلىل دەريا بويىدىكى ساپ ھاۋا، گۈزەل مەنزىرىلەر-دىن ھۇزۇرلىنىپ، ئۇزۇندىن بېرى چارچىغان نېرۋىلىرىنى ياخ-شى بىر ئارام ئالدۇرۇۋالدى. ئۇ ئەمدى قايتىشى كېرەك. بالىلار ھەرىلەرنى تاغ باغرىدىكى قوشنا يېزىنىڭ قىچىزارلىقىغا يۆتكەپ كەتكەنىدى. نەچچە كۈن بولدى ئۇ ھەرىلەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر-سىز، شۇڭا شاللىقنى بىر ئايلىنىپ چىقىۋېتىپ شۇ يەرگە بار-ماقچىمىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، كەتمەنگە يۈقۇپ قالغان لايلارنى ئېرىقتىكى سۇدا پاكىز يۇغاندىن كېيىن، دولىسىغا سېـ-لىپ يولىغا راۋان بولدى. ئېتىز يولى يىللاردىكىدەكلا سۇ تېـ-شىپ، پاتقاق بېسىپ كەتكەنىدى. دېمىسىمۇ جاڭگال دېگەن ھەر-قانچە بولسىمۇ يەنىلا بىر سازلىق، ئېشەك سىيسىمۇ ھەپتىگىچە سىڭمەيدۇ. شۇڭا، بىر قېتىم سۇ يامراپ كەتسە قۇرۇمىقىمۇ تەس ئىدى. ئۇ ئايىغىنى سېلىۋېتىپ، پاتقاق كېچىپ كۆنۈپ كەتكەن پۇتلىرى بىلەن لايلارنى ئىككى يانغا چاچرىتىپ يولىنى دا-ۋاملاشتۇردى.

ئۇ يارداڭلىق ئىچىدىكى يول بىلەن دۆڭگە چىقىپ كېتىۋې-تىپ، مۇشۇ مەھەللىلىك ئىبراھىم كالتە قۇيرۇق دېگەن كىشى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بۇ زامانداا مەھەللىدىكى جىق كىشىلەر-نىڭ ئەجداد لەقمىي ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، مۇشۇ ئادەمنىڭ «كالتە قۇيرۇق» دېگەن لەقمىي تېخىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. باشقىلار كاسىسىنى يېپىپ تۇرغۇدەك كۆڭلەك، چاپان كىيسە، ئۇ ئۆزىنىڭ قۇيرۇقى يوقلۇقىنى ئىسپاتلىماقچى بولغاندەك دائىم قىسقا كۆڭلەك، چاپان كىيىپ يۈرەتتى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئىختىيارسىز ئۇنىڭ لەقمىنى ئېيسىگە ئالاتتى ـ دە، ئۇنتۇلۇشقا پۈرسەت بولمايتتى.

قىزغىن سالام ـ سەھەتتىن كېيىن، ئۆمەر خېلىل يولىغا ماڭماقچى بولدى، كۈتمىگەندە ئىبراھىم ئاخۇن يەنە ئېغىز ئې-

چىپ قالدى:

— بۇ يىل شاللىرى قالتىس ئوخشاپتۇ جۇمۇ، ئۆمەرقارى، — دېدى ئۇ گەپ تېشىپ.

— ھە ... ھە ... ياماڭ ئەمەس، — دېدى ئۆمەر خېلىل گەپ-نى ئاۋۇتقۇسى كەلمەي، قىسقىلا جاۋاب بېرىپ.

— ھەرىلەر ئوبدان ئاينىۋاتقاندۇ؟

— ياماڭ ئەمەس.

— ھەسەل دېگەن ياخشى نەرسە. مانا سىلى ھەرە باققاندىن باشلاپ بىزمۇ ھەسەلگە كۆنۈپ كەتتۇق. ئۆتكەندە ئۆزلىرىدىن ئالغان جىگدە ھەسىلىمۇ شۇنداق ساپ، بەلەن چىقتى. تەمىنىڭ ئېسىللىكىنى دېمەيلا.

— سىلىگە تېتىغان بولسا ياخشى بوپتۇ.

— ئىلگىرى ساختا ھەسەلگە ئۇچراپ قالارمىزمىكىن دەپ قورقۇپ، ئۇدۇل كەلگەن يەردىن ھەسەل سېتىۋالمايتتۇق. ئەمدى سىلى ئۆز ئادەم بولغاندىكىن، يەنە كېلىپ ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ تۇرغاچقا خاتىرجەم سېتىۋالىمىز.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ ۋاقتىنى ئالغانلىقىغا جىلە بولۇپ، ئارقىسىغىمۇ قارىماي كېتىپ قېلىشقا تاس ـ تاس قالدى. لېكىن، بۇنداق قىلىش بەكلا پەزىلەتسىزلىك ئىدى. ھەتتا بەزىلەر «ئۇ ئازراق پۇل تېپىۋىدى، ھال پەيدا بولۇپ، ئادەم مەنسىتمەيدىغان دەرىجىگە يەتتى» دەپ گەپ تېپىشتىنمۇ يانمايتتى.

— ماڭا ئىشەنگەنلىكلىرىگە رەھمەت، — دېدى ئۆمەر خېلىل گەپنى مۇشۇ يەردە ئۈزۈش قارارىغا كېلىپ، — خۇدايىم بۇيرۇسا، بىر ئۆمۈر ھالال ياشاپ ئۆتەرمەن، ساختىلىق، كازىزاپلىقتىن خۇدايىم ساقلىسۇن.

— مانا، مانا، ئېسىل ئادەمنىڭ ئەسلىمۇ ئېسىل، نەسلىمۇ ئېسىل دېگەن شۇ. بىكارلا ئارمانلىرىنى يېمەيمىز سىلىنىڭ.

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ ئۆزىنى مۇنچە ماختاپ كېتىشىدە بىر-
ەر غەرىزى بارلىقىنى ھېس قىلىپ قالدى. يا پۇل سورايدۇ، يا
باشقا بىرنەرسە. ئىشقىلىپ، بىر دەردى بار بۇ ئادەمنىڭ. ھال -
كۇنىغۇ ئۆمەر خېلىلدىن قېلىشمايدۇ، لېكىن ھەر بايلارنىڭمۇ
ئۆزىگە تۇشلۇق باشقىلارغا موھتاج بولىدىغان چاغلىرى كېلىپ
قالىدۇ.

— ھە، ئىبراھىم ئاخۇن، بىرەر كۆڭۈل سۆزلىرى بارەڭ
قىلىدىغۇ؟ — دېدى ئۆمەر خېلىل گەپنى ئۇزارتماي.

— بىلمۇاللا - ھە؟ — دېدى ئىبراھىم ئاخۇن خىجىللىق
ئارىلاشقان بىر خىل تەۋازۇ بىلەن، — نېمە دېسەم بولار، بۇ گەپ-
نى ئېغىزدىن چىقىرىشمۇ سەل بىئەپ. لېكىن، سىلى - بىز
تەڭتۇش، نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقنى بېشىمىزدىن ئۆتكۈز-
گەن. بىر - بىرىمىزنى توغرا چۈشىنىمىز.

— خىجىل بولماي ئېيتىۋەرسىلە، قولۇمدىن كېلىدىغانلا
ئىش بولسا...

— باشقا ئىشمىغۇ يوق ... — ئىبراھىم ئاخۇن ئۆمەر خې-
لىلنىڭ ئالدىغا يېقىنراق كېلىپ، تۇمشۇقىنى ئۇنىڭ قۇلاق تە-
رىپىگە توغرىلىدى، — سىلى بىلەن تۇغقان بولاي دەپ ...

ئۆمەر خېلىل ئۇنىڭ زادى نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى دە-
ماللىقا ئاڭقىرالماي، بېشىنى سىكار يان قىلغان پېتى تۇرۇپ
قالدى.

— گەپلىرىنى تازا چۈشىنەلمەي قالدىمغۇ، ئىبراھىم ئا-
خۇن؟

— ماڭۇ ئادەمنى، — دېدى ئىبراھىم ئاخۇن بېشىنى چايقاپ
قويۇپ، ئۇنىڭ يۈزلىرىگە بىلىنەرلىك دەرىجىدە قىزىللىق تەپكە-
نىدى، — بىر بەلەن ئوغۇللارنى چوڭ قىلدىلا، خۇدايىم ماڭا
كەلگەندە ئوغۇل پەرزەنتكە نېسىپ قىلماي قويدى. قىزلىرىمغۇ
ئەقلى - ھوشى جايىدا، گۈلنىڭ غۇنچىسىدەك ئادەم بولدى. شۇڭا،

ئوغۇللىرىنىڭ كىچىكىنى بالا قىلىۋالسام دەيدىغان ئارزۇيۇم بار.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئۆمەر خېلىلىنىڭ بايىقى ئالدىراشلىرى، ئىبراھىماخۇنۇنىڭ گەپلىرىگە بولغان بىئاراملىق تۈيغۇلىرى نەلەرگىدۇر يوقىلىپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى.

— ناھايىتى ياخشى ئويلاپتىلا، ئىبراھىم ئاخۇن، — دېدى ئۇ ھاياجىنىنى باسالماي، — ئۆزلىرىگە لايىق كەلسەكلا ...

— نېمە دەيدىغانلا، سىلىنى لايىق كۆرمىسەك كىمنى لايىق كۆرىمىز؟ شۇڭا، قىز ئىگىسى تۇرۇپ ئالدىلىرىدا سۆز ئېچىۋاتمامدىمەن.

— رەھمەت، رەھمەت، ئىبراھىم ئاخۇن. سىلى بىر تەرىم ئەتسىلە، مەن ئون تەرىم ئېتىمەن.

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، — دېدى ئىبراھىم ئاخۇن، — سىلى بالىلار ۋە قۇشناچىم بىلەن ئوبدان بىر مەسلىھەت قىلىشسىلا. قالغان گەپنى شۇ چاغدا دېيىشەيلى.

— ماقۇل.

ئۇلار خوشلاشقاندىن كېيىن ئۆمەر خېلىل باشقىچىلا بىر تۈيغۇغا كېلىپ قالدى. كۈتمىگەن بىر خۇشاللىق ئۇنىڭ يۈرىكىنى تېپىرلاتماقتا ئىدى. يېقىندا ئۇ ئىسمايىلنى ئۆيلەشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشكەنىدى. بۇ ئىشلار تېخى مەسلىھەت باسقۇچىدا بولسىمۇ، ئىككى كۈن ئاۋۋال قۇدا بولغۇچى تەرەپ ئېنىق جاۋابىنى يەتكۈزگەنىدى. ئىبراھىم ئاخۇنۇنىڭ سۆز ئېچىشى بىلەن ئۇنىڭ كاللىسىدا قاسىمنىڭ تويىنىمۇ ئاكىسىنىڭكى بىلەن قوشۇپ قىلىۋېتىش خىيالى پەيدا بولدى. بۇ تەرەپلەردە قىز تەرەپنىڭ ئوغۇل تەرەپكە سۆز ئېچىشى ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس ئىدى. قىز تەرەپنىڭ بىرەر ئائىلىگە كۆزى چۈشسە تەشەببۇسكار بولۇپ ئېغىز ئېچىۋېرەتتى. باشقىلار تەلەپ قىلمىغۇچە قىزلار ئولتۇرۇپ قالىدىغان ئىش بىركىم بەلگىلەپ بەرگەن قائىدە ئەمەس. چوڭلار «قىز بالا ئات گۆشى، خېرىدار چىقمىسا زورلاپ

تاڭغىلى بولمايدۇ» دەپ قارايدىغان ئىشلارمۇ بار. بىراق، قىز بىلەن ئادەم، ئۆزىگە ئىشەنچى بولسا مۇشۇنداق ئوغۇللارنى تاللاش هوقۇقىنى يۈرگۈزسىمۇ بولىۋېرىدۇ. قىز تەرەپنىڭ تاللىشىغا ئېرىشكەن ئائىلە شەرەپلىك ئائىلە، ئوغۇللار پەخىرلىك ئوغۇل.

شۇ تاپتا ئۆمەر خېلىل ئۆزىنى تولىمۇ بەختلىك هېس قىلىدى. قولى قىسقىلىق سەۋەبىدىن ئوغۇللار مۇشۇنچە بولۇپ كەتكىنىمۇ بىركىمنىڭ ئالدىغا قىز سوراپ بارالمىغانىدى. ئوغۇللارمۇ ئاغزىدا «ئۆيلىنىشكە ئالدىرىمايمەن» دېگەنبىلەن دەردىنى ئۆزى بىلەتتى. بىر - ئىككىدىن بالىنىڭ ئاتىسى بولۇپ قالغان تەڭتۇشلىرىنى كۆرگەندە، يۈرىكىنىڭ بىر يېرلىرى ئېچىشىپ قالاتتى. ئاخىر ئۇنىڭغىمۇ قىز تەرەپ تەلەپ قويۇپ باقتى. ئۇ بۇنداق بولۇشىنى ئويلىسا چۈشىدىمۇ كۆرەلمەيتتى. بۇلارنىڭ هەممىسى ئاشۇ سۈزۈك قاناتلىق جانىۋارلارنىڭ تۆھپىسى ئەمەسمۇ؟! «ئېھ، خۇدا! ئوغۇللىرىمنىڭ بەخت - تەلىيىنى ئوك، قولىلىرىنى بەرىكەتلىك، يوللىرىنى ئاق قىلسىلا!»

ئۆمەر خېلىل شۇ خۇشاللىقىدا ئۆيدىمۇ كۆپ تۇرمايلا، ماشىنىغا ئولتۇرۇپ قوشنا يېزىدىكى بالىلار هەرە بېقىۋاتقان قىزارلىققا باردى. هازىر چېچەكنىڭ مول ۋاقىتلىرى بولغاچقا، كۆنەكلەر هەسەل بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئوغۇللار قاتالتىر مالتاقا ئورنىتىلغان هەسەل ئايرىش ماشىنىسى بىلەن كۆنەكلەردىكى هەسەلنى ئايرىۋاتاتتى. ساپسېرىق هەسەل شىرنىسى كۆنەكتە ئۆلۈپ قالغان بىر قىسىم هەرىلەر بىلەن قوشۇلۇپ مالتاقا ئېقىپ چۈشۈۋاتاتتى. ئەتراپنى هەسەلنىڭ چۈچۈمەل پۇرىقى قاپلىغانىدى.

كەچتە ئۇلار ئېتىز بېشىغا تىكىلگەن چېدىر ئۆيدە ئارام ئېلىپ ئولتۇرغاندا، ئۆمەر خېلىل كۈندۈزى ئىبراهىم ئاخۇن بىلەن دېيىشكەن گەپلەرنى ئوغۇللىرىغا ئېيتىپ بەردى. ئوغۇللار خۇشاللىقا چۆمدى. قاسىم بىر كۈلۈپ، بىر قىزىرىپ ئولتۇراتتى.

— تەلىيىڭ كەپتۇ جۇمۇ سېنىڭ، — دېدى سۇلايمان ئىنىسى قاسىمنىڭ باشلىرىنى ئەركىلىتىپ، — قىزلار باش ئېگىپ ئالدىغا كەلسە نېمىدېگەن ياخشى؟!

— شۇ ئەمەسمۇ، — دېدى ئۆمەر خېلىلمۇ ھاياجىنىنى باسالماي، — «ياخشى ئېشىنى يەر، يامان بېشىنى يەر» دەپتىكەن. ياخشى ئادەمنى تەلەي ئۆزى ئىزدەپ كېلىدۇ مۇشۇنداق.

ئاتسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغان قاسىمنىڭ ئېسىگە ئۆتكەنكى كەچمىشلەر كېلىۋېلىپ يۈزلىرى چىملىداشقا باشلىدى. ئۇ ئاشۇ ئىشلارنى ئويلىسىلا خىجىللىقتا يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولاتتى. ئۇغرىلىق نېمىدېگەن شەرمەندىچىلىك ـ ھەا دۇنياسىنىڭ كۆيۈنىنى چېقىرىپ، ئاچچىق تەرگە مىلىنىپ ھالال ئىشلەپ، ھالال رىزىق بىلەن ياشاپ كەلگەن دېھقان پەرزەنتى ئۇچۇن ئوغرىلىق ئۆلۈم بىلەن تەڭ نومۇسلۇق ئىش ئىدى. گەرچە قاسىم نومۇس كۆچىدە ئۆلۈپ كەتمىگەن بولسىمۇ، تۇرمىدە تارتقان كۈنلىرىنى ئويلىسا ئۆلۈمدىن بەتتەر ئازابلىناتتى. بەزى ئادەملەرگە بىر قېتىملىق ئىبرەت، بىر قېتىملىق جازا بىر ئۆمۈر يېتەرلىك، لېكىن بىر قىسىملار ئۇچۇن جەمئىيەتكە ئۆچمەنلىك قىلىشنىڭ خېمىرتۇرۇچى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئالدىنقىسى قاراڭغۇلۇقتىن قايتىپ يورۇقلۇققا ئېرىشكەنلەر، كېيىنكىسى قاراڭغۇققا قاراپ ئىچكىرىلەپ ماڭغانلار. ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى ئېچىنىشلىق ھالاكەت. ئادەم بۇ دۇنياغا دۇنيا بىلەن بەسلەشكىلى، ۋاقىتنى پايخان قىلىپ رەزىللىككە قۇچاق ئاچقىلى ئەمەس، ھاياتنى قەدىرلەپ، دۇنيانى، تۇرمۇشنى، بارلىق گۈزەل نەرسىلەرنى سۆيۈش ئۇچۇن ئاپىرىدە قىلىنغان. ئادەمنىڭ ھاياتى تەقدىرنىڭ تىراگېدىيەسى بولۇپ قالسا بولمايدۇ. گۇل بولۇپ ئېچىلىش كېرەككى، تىكەن بولۇپ باشقىلارغا سانجىلىشتىن ھەزەر ئەيلەش لازىم.

قاسىمنىڭ شۇكلەپ كەتكىنىنى كۆرگەن ئۆمەر خېلىل بايا قىلغان گېپىنىڭ ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپكەندەك، ئوغلىنىڭ

يارىسىنى تاتىلاپ قويغىنىنى ھېس قىلدى ـ دە، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى.

ـــ بۇ قېتىم ھەسەلنى تېزرەك تارتىپ بىكار بولۇڭلار، تويۇنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشمىسەك بولمايدۇ.

ـــ بولدى، ئاتا، ـــ دېدى سۇلايمان، ـــ سىز ھەرىلەردىن خاتىرجەم بولۇپ، چوڭلار بىلەن توي ئىشىنى پۈتۈشۈۋېرىڭ. بۇ يەرگە بىز بار.

ـــ ئەنسىرىمەي تۇرالامدىم، بالام، ھاۋا بەك قىزىپ كېتىۋاتىدۇ، مۇشۇنداق چاغدا ھەرىلەرنىڭ ئىچى سۇرۇپ كېتىدىغان بىر ئىش بار.

ـــ دېدىمغۇ، سىز خاتىرجەم بولۇڭ. بۈگۈن ئىككىنچى قېتىملىق دورىلاشنى ئاياغلاشتۇردۇق. ھەپتىدىن كېيىن يەنە بىر نۆۋەت دورا پۈركۈۋەتسەك چاتاق چىقمايدۇ.

راستىنى ئېيتقاندا، ھەرە بېقىشتا ئۆمەر خېلىلغا قارىغاندا سۇلايمانىنىڭ تەجرىبىسى مولراق ئىدى. ئۇ بىكار بولسىلا ھەرە باقمىچىلىقىغا دائىر كىتابلارنى كۆرەتتى. گاھىدا مۇئەللىمنىڭ ناھىيەلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسىدىكى ئاغىنىسىدىن يارەم سورايتتى. شۇنداقتىمۇ، ئەسلىدىلا بىر ئىشلارنىڭ تۆپىدە تۇرۇپ، بالىلارغا ھەيدەكچىلىك قىلىپ ئۆگىنىپ قالغان ئۆمەر خېلىل بىر چەتتە قاراپ تۇرۇشقا زادىلا كۆنەلمەيتتى.

ـــ ئەتە سىز قايتىپ كېتىڭ، ـــ دېدى سۇلايمان ئاتىسىغا، ـــ بىز ھەسەلنى تارتىپ بولۇپ توپ ساتقۇچىلارغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئون كۈندىن كېيىن قاسىم بىلەن قايتايلى. ھەرىلەرگە ئىسمايىل قاراپ تۇرسۇن.

ـــ بوپتۇ، سەن دېگەندەك قىلاي، بالام، ـــ دېدى ئۆمەر خىلىل رايىشلىق بىلەن.

ھازىر ئوغۇللار ئۆز يولىنى تېپىپ ماڭالمىغۇدەك پىشىپ يېتىلمەكتە ئىدى. ئۇ ھە دېسىلا بالىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىۋې-

لىشىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىپ قالدى. ئە-گەر ئارغىماقنى بەيگىدە ئۇزۇپ چىقسۇن دېسەڭ، تىزگىننى بەك چىڭ تارتىۋالما، قالايمىقان قامچا شىلتىما. ئۆمەر خېلىل بۇنچە-لىك قائىدىنى بىلمەيدىغان يەردە ئەمەس.

4

8 ـ ئاي سەھرانىڭ ئەڭ مولچىلىق مەزگىلى. يازنىڭ تۇنجى ھوسۇلى بولغان بۇغداي خامىنى ئېلىنمىش بىلەن تەڭ، قوغۇن ـ تاۋۇز، ئەنجۇر، شاپتۇل دېگەندەك مېۋىلەر پىشىپ، داستىخان مە-ئىشەتلەر بىلەن تولىدۇ. دېھقانىنىڭ يانچۇقىغا پۇل كىرىدۇ، چىرا-يىغا كۇلكە يۈگۈرۈپ، قەددىنى تىكلەيدىغان چاغ. مۇشۇنداق خا-سىيەتلىك بىر پەسلىدە ئۆمەر خېلىل ئائىلىسىدە تۇيى شادلىقى قاينىشقا باشلىدى. ئالدىنقى ئىككى كۇن ئىچىدە ئۇلار ئىككى قۇدىسىنىڭ ئۆيىدىن قىز كۆچۈرۈپ كەلگەنىدى. بۈگۈن ئۆمەر خېلىلنىڭ ئۆيىدە يۇز ئاچقۇ بولۇۋاتاتتى. بۇ قوش تۇيى بولغاچقە-مۇ ياكى ئۆمەر خېلىل پۇل تاپقاندا قىلغان تۇنجى مەرىكىسى بولغاچقىمۇ، مېھمانلار كۆپ، تويىنىڭ داۋرىگىمۇ ئالاھىدە يۇقىرى ئىدى. تېخى نەچچە يىل ئاۋۇال ئۇزىنى كېسەلچان ھېسابلاپ، ئە-غىر خىياللار ئىلكىدە يۈرگەن ئۆمەر خېلىل ھازىر بىردىنلا يا-شىرىپ قالغاندەك تېتىك، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ساغلام بىر بوۋايغا ئايلانغانىدى. ياخشى تۇرمۇش كىمگە ياراشمايدۇ. شۇڭا، نۇرغۇن ئادەم كېچە ـ كۇندۇز تىرىشىپ مۇشۇ كۇنگە ئىنتىلىدۇ. بۇمۇ بىر نىشان، لېكىن ياشاشنىڭ ھەقىقىي ماھى-يىتى ئەمەس. پۇل تېپىپ قانداق خەجلەشنى بىلمىسە، ئالتۇن ـ كۇمۇشتە لاي ئېتىپ ھاجەتخانا سۇۋۇغاندەك بىر ئىش.

ئۆمەر خېلىل بۇ قوش تويىنىڭ ئىشلىرىغا قانداق يېتىشە-مەن دەپ غەم قىلىپ كەلگەنىدى. لېكىن، تۇيى كۇنى بازاردىكى

قۇدىسى ئەھەت ھېممەت، ئابدۇناسىر مۇئەللىم، كېرەم ساقچى، سادىر خېلىل قاتارلىق بىرمۇنچە ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىن ـ يو-ۋۇقلار توينىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، ئۇنىڭغا قىلغۇدەك يۇگۇر ـ يېتىم ئىشلىرىمۇ يەتمىدى. ئۇ پەقەت قول باغلاپ تۇرۇپ ئۇزاپ ماڭغان مېھمانلارغا خوش دېيىشكىلا يارىدى. بۇگۇنكى تويدا ئۆيـ-لەنگەن ئىككى ئوغلىدىن كۆرە، ئۆمەر خېلىل بەكرەك كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىدىكى كۆمۈش رەڭ كاستۇم ـ بۇرۇل-كىسى شۇنداق ياراشقان، بېشىدىكى بادام دوپپىسى شاھىنىڭ تا-جىدەك يىراقتىنلا ئالاھىدە جۇلالىنىپ تۇراتتى. ئەمما، ئۆمەر خېلىل كاستۇم كىيىپ ئادەتلەنمىگەچكە، بۇ كىيىملەرگە تازا كۆنەلمەيۋاتاتتى. ئەسلىدە ئۇنىڭ بۇنداق كىيىنىشىنى ئابدۇناسىر مۇئەللىم پىلانلىغانىدى. مۇئەللىم تېخى ئۇنىڭغا گالىستۇكمۇ تاقىماقچى ئىدى، لېكىن ئۆمەر خېلىل بىرسى كانىيىمغا سىرتـ-ماق سېلىۋالغانىدەك زادىلا چىدىيالمايدىكەنمەن، دەپ ئۇنمىدى.

ـــ سىلى يېڭى زامانىدا ياشاۋاتىدىلا، ـــ دېگەنىدى مۇئەللىم توي ھارپىسىدا ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ، ـــ مەھەللىدىكى يېڭىدىن بېيىغانلار قاتارىغىمۇ ئۆتتىلە، ناملىرىمۇ يىراق ـ يېقىنغا تارال-دى. شۇنداق ئىكەن، زامانغا لايىق كىيىنمىسىلە قانداق بولىدۇ؟ ھازىر ھېچكىم سەھرالىق، شەھەرلىك دەپ ئولتۇرمايدۇ. ھەممە ئادەم مەدەنىي ياشىشى كېرەك.

ـــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ شاپائىتى، ناۋادا ھەسەل ھەرىلىرىنى ئەكېلىپ بەرمىگەن بولسىلا ... لېكىن مۇئەللىم ... ماۋۇ كىيىم زادىلا قاملاشمىدى، خۇددى دۇمبەگە بىرنەرسە يۆ-گىشىۋالغانىدەك ...

ـــ ئاھاي، كونا خامانىنى سورۇمىسىلا، ھەممىسى ئۆزلىرى-نىڭ تىرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسى. يەنە مۇشۇنداق دېسىلە خاپا بولۇپ قالىمەن. بىراق، گالىستۇكنى تاقىمىسىلىمۇ، ماۋۇ كاس-تۇم ـ بۇرۇلكىنى چوقۇم كىيىشلىرى كېرەك.

ـــ مۇئەللىم، بۇ ...

ـــ ئەگەر مېنى ئۇزۇن يىللىق قوشنام، سىرداش ئاغىنەم دەپ قارىسىلا بۇ كىيىمنى كىيىسىلە.

ئۆمەر خىجىل ئىلاجسىز كاستۇم - بورۇلكىنى كىيدى. بىراق، ئۇ مۇشۇ تاپتا تويدىن كېيىن تويدا تارتىلغان سىنئالغۇ فىلىمىنى كۆرۈپ، هويلىدا مېڭىپ يۈرگەن سالاپەتلىك بىر بوۋاينى تۇنۇيالمىغىلى تاسلا قىلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى.

توي قاينام - تاشقىنلىق ئىچىدە داۋام قىلماقتا ئىدى. راۋان بۇ تويىنىڭ شاۋقۇن - سۇرەنلىرىدىن بېشى قېيىپ، نېمىنى ئالدى، نېمىنى قويدى بىلەلمىگۈدەك دەرىجىدە قايمۇقۇپ كەتكەنىدى. هېلىمۇ بازاردا چوڭ - چوڭ تويلارغا قاتنىشىپ كۆزى پىشىپ قالغان گۈلقىز قېينىئاپىسىنىڭ ئىشلىرىنى جىق ئاسانلاشتۇرۇپ بەردى. ئۇ ئىشلارنى جاي - جايىدا يۈرۈشتۇرگەندىن سىرت، مېهمانلارغا توشۇلۇۋاتقان نەرسىلەرگىمۇ زەن سېلىپ تۇراتتى. توي دېگەن بىر بازار. كەلگەن ئادەم ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلەر «بىر كۈنلۈك تۇي ئىكەن، خالىس بولايلى» دېمەي ئەپ تاپسا قولىغا چىققان نەرسىنى تىقىشتۇرۇپ ماڭىدىغان يامان ئادەتنىمۇ سادىر قىلىپ تۇراتتى. رابىخانمۇ بارا - بارا ئۆزىنى تۇتۇالدى. هەممە ئادەم ئۇنىڭغىلا قاراشلىق بولغاچقا، ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تولۇق ئادا قىلمىسا بولمايتتى. يەنە كېلىپ ئىككى قۇدا ئوتتۇرىسىدىكى بەزى قائىدە - يوسۇنلاردا سەللا بىخەستەلىك قىلسا بىرمۇنچە كۆڭۈل ئاغرىقى كېلىپ چىقاتتى.

ئۇزۇم بارىكى ئاستىدا مۇئەللىم تېپىپ كەلگەن سازەندىلەر نەغمە قىلىشۋاتاتتى. دەسلەپتە ئىككى قۇدا تەرەپنىڭ قىزلىرى ئوسۇلغا چۈشتى. گۈلقىز ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر كىيىملىكتىن ئەتلەسنى قىزلارنىڭ بوينىغا ئارتىپ قويدى. ئارقىدىن ئوغۇللار ئوسۇلغا چۈشتى، ئۇلارنىڭ بېلىگە تاۋاردىن بەلباغ باغلاندى. ئوسۇل ئەۋجىگە چىققانسېرى، سازەندىلەر تېخىمۇ ها-

ياجانلىنىپ، كەيپىياتنى يۇقىرى كۆتۈرۈۋەتتى. توي ناخشىسى پەلەككە يەتتى:

قوشاق بىلەن، ساز بىلەن
كېلىن كەلدى، يار ـ يار.
كېلىنچەكنىڭ سۆزلىرى
خۇددى مېغىز، يار ـ يار.

ئوت ـ پىراقى تۇتاشقان،
ۋاپالىق قىز، يار ـ يار.
كۆرپىگىزنىڭ جىيەكى
چىمەن ئىكەن، يار ـ يار.

كېلىنچەكنىڭ تەلىيى،
كۇلگەنىكەن، يار ـ يار.
كۆيگەن يىگىت ـــ ئاشىقى
چېۋەرمىدى، يار ـ يار.

مەرد بولمىسا ئاشۇ قىز
تېگەرمىدى، يار ـ يار.
چوڭ تۇغمەننىڭ ئاۋازى
كۆككە يەتتى، يار ـ يار.
ئاشىق ـ مەشۇق خۇشلۇقى
يۇرتقا يەتتى، يار ـ يار.

ئۇسسۇلغا چۈشمەي ئالدىراش مېڭىشىپ يۇرگەنلەرنىڭ پۈت ـ قوللىرىمۇ، ناخشا ـ سازنىڭ رىتمىغا ئەگىشىپ يەڭگىللەپ كېتىۋاتاتتى. داستىخانلىرىنى ئالدىغا قويۇپ ئولتۇرۇشقان مو ـ مايلار قىزلارنىڭ لەرزان ئۇسسۇللىرىنى كۆرگەندە، ئىختىيار ـ

سىز ئۆزلىرىنىڭ كەلمەسكە كەتكەن گۈزەل ياشلىق دەۋرىنى ئەسلىشىپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتىشاتتى.

توي تولىمۇ كۆڭۈللۈك ۋە خۇشاللىق ئىچىدە ئاخىرلاشتى. بىراق، مېھماندارچىلىق قۇدىلارنى ھاردۇق چىيىغا چاقىرىشىش، كېلىنلەرنى ئازنىلىققا ئاپىرىش دېگەندەك ئىشلار بىلەن بىر ھەپتە داۋاملاشتى.

5

ھەربىر توختىماي ئۇچاتتى، ئەمما ۋاقىت ئۇنىڭدىنمۇ تېز ئۇچاتتى. ھەش ـ پەش دېگۈچە ئاردىدىن يەنە ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. سۇلايمانىڭ ئوغلى مەكتەپ يېشىغا يەتتى، قىزىنىڭمۇ تاتلىق تىلى چىقىپ، ئادەمنىڭ يەتتە مېڭىسىدە يوق گەپلەرنى قىلىدۇ. ئاخشام ـ ئەتىلىرى ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن بالىلارنىڭ پاراڭ ـ لىرى بىلەن كۈلكىسى ئۇزۇلمەيدۇ. ھازىر سۇلايمان ئۆستەڭ بو ـ يىدىكى ھېلىقى يەرگە ئۆي سېلىپ، چوڭ ئۆيدىن ئايرىلىپ كەتـ ـ كەن بولسىمۇ، ھەرە باقمىچىلىقىنى ھەممىسى ئورتاق ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ئۆمەر خېلىلىنىڭ ئوغۇللىرىنى ئايرىۋەتكۈسى يوق ئىدى، ئۇلارنىڭ توخۇدەك ئۆز ئالدىغىلا تاتلايدىغان شەخسىيەتچى ئادەم ئەمەس، بىر ـ بىرىگە ھەمدەم، يار ـ يۆلەك بولىدىغان، سېنىڭ مېنىڭ دېمەي بارىنى تەڭ ئىشلىتىپ، ئۆزئارا كۆيۈنىدى ـ غان مېھرىبان قېرىنداشلاردىن بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى. ئىسما ـ يىل بىلەن قاسىمنىڭ بىردىن بالىنىڭ ئاتىسى بولۇپ قالدى. ئۆز ۋاقتىدا بانكىدىن قەرز ئېلىپ بىر كىچىك تېپتىكى تىراكتورغا ئاران ئېرىشكەن بۇ ئائىلىنىڭ ھازىر ئوتتۇرا تېپتىكى يوك ما ـ شىنىسى بار. ئۆمەر خېلىل سۇلايمانغا يەنە كىچىك ماشىنىدىن بىرنى ئېلىپ بەردى. ئۇچ ئوغۇلنىڭ ھەر بىرىدە بىردىن داڭلىق ماركىلىق يانفون بار بولدى.

ئۆز ۋاقتىدا ئانچە كۆزگە ئىلىنىپ كەتمىگەن بۇ كىچىك جا-
نىۋارلار ئۈلارغا كۈتمىگەن زور بايلىق ئاتا قىلغانىدى.

ئۈلار ھەرىنى سىرتقا يۆتكەش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش يۈرگەن كۈنلەردە، يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىرى ئۆمەر خې-
لىلنى ئىزدەپ كېلىپ قالدى. ئىلگىرىمۇ ئۈلار كۆپ قېتىم كەل-
گەن، ھەتتا ناھىيەنىڭ رەھبەرلىرىدىن تارتىپ خېلى چوڭ ـ چوڭ ئىدارىنىڭ باشلىقلىرىمۇ ئىشەنچلىك ھەسەل سېتىۋېلىش ئۈچۈن ئۈلارنىڭ ئۆيىگە كېلەتتى. شۇڭا، بۇ قېتىممۇ ئۆمەر خې-
لىل ئۈلارنى ھەسەل سېتىۋالغىلى كەلدى دەپ ئويلاپ، ئانچە ئې-
تىبار قىلىپ كەتمىدى.

ـــ ھە، ئۆمەرجىنكا، بۇ يىل كىرىملىرى قانداقراق؟ ـــ دې-
دى يېزا باشلىقى باش ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرگەن ھەرىلەردىن ئۆ-
زىنى قاچۇرغاچ.

ـــ چېچەك پەسلى ئەمدىلا باشلاندى، قالغىنىنى كېيىن كۆ-
رەرمىز، ـــ دېدى ئۇ باشلىقلار مېنىڭ كىرىم ئەھۋالىمنى ئۇ-
قۇشقىلى كەلگەن چېغى دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ.

ـــ بۈلارنى تېخىمۇ كېڭەيتىشنى ئويلاشمىدىلىمۇ؟ ئەگەر كۆلەملەشتۈرۈش خىيالىرى بولۇپ قالسا بىز يەر ھەل قىلىپ بەرسەك بولىدۇ.

ـــ ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت، ھازىرچە بۇنىڭدىن ئارتۇق كۆپەيتىشنى ئويلاشمىدۇق. جاپاسى ياماں ئىش بۇ، شاڭجاڭ. ئاران ـ ئاران يېتىشۋاتىمىز. ياز بويى دالادا يېتىپ ـ قوپىدىغان گەپ.

ـــ بولسا باشقا ئائىلىلەرنىمۇ ھەمكارلاشتۇرۇپ، ئورتاق بې-
يىشقا تىرىشىڭلار.

ئۆمەر خېلىل ئۇندىمىدى. ئۇ ھېلىقى يىلى مۇئەللىمنىڭ مەھەللىدىكىلەرگە چوكا زاۋۇتى قۇرۇپ بېرىمەن دەپ تارتقان خا-
پىلىقلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. بىراق، ئۇنى يېزا باشلىقىغا قانداقمۇ چۈشەندۈرۈپ بولالىسۇن. ئۇنىڭغۇ باشقىلارغا تازا يارەم

بەرگۈسى بار، بىراق ياخشى بولسىغۇ ياخشى، ناۋادا ھەرە بېقىشنى ئەپلەشتۈرەلمەي زىيان تارتىپ قالسا، ئۆمەر خېلىل ئۇلارنىڭ خاپىلىقىدىن قۇتۇلالمايدۇ. كىمنىڭمۇ ساق باشقا ئاغرىق تېپىدۇالغۇسى بار.

يېزا باشلىقى ئۆمەر خېلىلنىڭ ئالدىراشلىقىنى كۆرۈپ ۋاقىتىنى ئېلىپ قويماي دەپ ئويلىدىمۇ ياكى ئۆزى ئالدىرامدۇ، ئىشقىلىپ، سائىتىگە بىر قارىۋېتىپ، كېلىش مەقسىتىنى بايان قىلدى.

— مۇنداق ئىش ئۆمەرجىنكا، سىلى يېقىنقى يىللاردا ھەسەل ھەرىسى باقمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىپ، دېھقانلارغا تېز بېيىشنىڭ ئۇلگىسىنى تىكلەپ بەردىلە. شۇڭا، بىز مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق، سىلىنى ئىلھاملاندۇرۇش، قوللاش مەقسىتىدە بۇ يىللىق ھەجگە بېرىش ساندىن بىرنى سىلىگە بېرىشنى قارار قىلدۇق. قانداق، بېرىشقا قۇربىلىرى يېتەمدۇ؟ سالامەتلىكلىرى يار بېرەمدۇ؟

ھەرە ساندۇقىنى كۆتۈرۈشكە تەمشىلىپ تۇرغان ئۆمەر خېلىل بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، خۇددى قولى ساندۇققا چاپلىشىپ قېلىپ ئاجرىتالمايۋاتقان ئادەمدەك، قولىنى تارتىۋېلىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، ساندۇقنى تۇتقىنىچە قېتىپلا قالدى. بىرھازادىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ، يېزا باشلىقىغا قارىدى.

— شاڭجاڭ، بۇ... راستما؟

— راست بولمىسا ئاتايىتەن ساقلىمىنى سۆرەپ بۇ يەرگە ئۆزۈم كېلەمتىم، ئۆمەرجىنكا؟

— مەن ... مەن ... نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەيلا قالدىم، شاڭجاڭ. بۇ بەكمۇ تۇيۇقسىز بولدى.

— قانداق، بارغۇلىرى بارمۇيا؟

— بار، ئەلۋەتتە بار، شاڭجاڭ. ھەرقايسىلىرى كۆڭۈل بۆلۈپ بۇنداق پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن يەردە، ئۆمىلەپ بولسىمۇ بارىدۇ.

مەن.

— ئۆملەپ بارمايلا، — دېدى يېزا باشلىقى چاقچاق قىلىپ، — ئايروپىلان بىلەن ئاسماندا ئۇچۇپ بارىلا.

— شۇنداق، شۇنداق، شاڭجاڭ. مەن خۇشاللىقىمدا...

— ئەمىسە ئەتىلا يېزىغا بېرىپ رەسمىيەت ئۆتەشنى باشلىسىلا.

— ماقۇل، شاڭجاڭ.

ئۇلار ئۆمەر خېلىلىك مېھمان قىلىمەن دەپ شۇنچە تۇتقىنىغا ئۇنماي كېتىپ قېلىشتى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئۆمەر خېلىل خېلىغىچە هاياجاندىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغاندەك تۇرۇپ كەتتى. بۇ بىر مۇسۇلمان ئۇچۇن نېمىدېگەن ئۇلۇغ سەپەر، كاتتا شان - شەرەپ - هە؟! شۇغىنىسى ئۇ مۇشۇنداق تەڭداشسىز بىر خۇش خەۋەرنى ئېلىپ كەلگەنلەرگە لايىقىدا خۇشاللىقىنى بىلدۇرەلمەي قالدى.

— ئاتا، هەرەمگە بارامدىكەنسىز؟ — دېدى بايىاتىن بېرى چوڭلارنىڭ گېپىگە ئارىلاشماي ئۆز ئىشى بىلەن بولۇۋاتقان سۇلايمان.

— هەئە، بالىلىرىم. مەن ... مەن خۇددى چۇش كۆرگەندەكلا بولۇۋاتىمەن.

ئىسمايىل ئاتىسىنىڭ ئەپتىگە قاراپ كۇلۇپ كەتتى.

— ۋاي - ۋۇي، ئاتا، شۇنىڭغىمۇ دادىسى كەمپۇت بەرگەن كىچىك بالىدەك خۇش بولۇپ كەتكەن بارمۇ؟

— ئەلۋەتتە، خۇش بولۇشقا تېگىشلىك، بالام. بۇ هەممىلا ئادەمگە نېسىپ بولۇۋېرىدىغان ئىش ئەمەس. ئوتتۇز مىڭدىن ئار - تۇق نوپۇسقا ئىگە مۇشۇنداق بىر چوڭ يېزىدىمۇ بىر يىلدا ئاران نەچچىلا ئادەم هەجگە ماڭالايدۇ.

— ئەمدىزە هاجىمىنىڭ بالىلىرى بولۇپ قالىدىغان بولدۇقمۇ؟

— نېمىگە ئالدىرايسەن، — دېدى سۇلايمان، — ئاتام تېخى ماڭمىدىغۇ.

— بەربىر ماڭمدۇ، بالدۇررراق « ھاجىم» دەپ تۇرمايمىزمۇ. ھەممەيلەن پاراققدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

ئۆمەر خېلىلىنىڭ خۇشاللىقى ئىچ ـ ئىچىگە پاتمايۋاتاتتى. ئۇ ئىلگىرى مۇشۇنداق غەم ـ قايغۇ ئىچىدىلا ئۆتۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلىغانىدى. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بۇنداق ياخشى تۇرمۇش، كاتتا ساۋاب، كاتتا شان ـ شەرەپكە نائىل بولالىشىنى كىم خىيال قىلغان دەيسىز. چوڭلارنىڭ: «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگىنى بەرھەق توغرا ئىكەن. مانا ئۇنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى ئاخىر چىچەك ئاچتى. ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ياشىغىنى بىكار كەتمەپتۇ.

ئۆمەر خېلىلىنىڭ ھەجگە بېرىشى يېزىلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلاشتۇرغان ئىش بولغاچقا، رەسمىيەت بېجىرىش ئىشلىرىمۇ تېزلا ھەل بولدى. ئاخىرىدا رەسمىيەت تەلىپى بويىچە ئوتتۇز مىڭ يۈەن پۇل تاپشۇردى. ۋاقىت تولىمۇ ئالدىراش ئۆتۈۋاتاتتى. ئۆمەر خېلىلىنىڭ قەلبىدە شادلىق تۇيغۇلىرى بۇلاقتەك ئوقچۇپ تۇرغاچقا، چىرايىدىن تەبەسسۇم ئۆچمەيتتى. ئەتراپىدىكى ھەممە نەرسە كۆزلىرىگە شۇنچە يېقىملىق، شۇنچە گۈزەل كۆرۈنەتتى. كىملەرگىدۇر تەشەككۇر ئېيتقۇسى كېلەتتى. شۇ تاپتا يالغۇز ئۇنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ قەلبىدە ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز شادلىق دولقۇنلىرى مەۋج ئۇراتتى.

ئابدۇناسىر مۇئەللىم بىلەن كېرەم ساقچىنىڭ يوقلاپ كېرىشى ئۇنىڭ شادلىق تۇيغۇلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

— مۇبارەك بولسۇن، قوشنام. تولىمۇ خاسىيەتلىك بىر سەپەرگە ئاتلىنىدىغان بوپتىلا، — دېدى مۇئەللىم.

— رەھمەت، بۇمۇ ھەرقايسىڭلارنىڭ ھىممىتىدىن بولدى.

— ئۇنداق دېمىسىلە، بوۋىلىرىمىزنىڭ: «ياخشىلىق يەردە قالمايدۇ» دېگەن گېپى بار. ھەج قىلىش دېگەنمۇ سىلىدەك ئاق كۆڭۈل، ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرگە نىسىپ بولىدۇ.

— يەنە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار بولسا تارتىنماي ئېيتسىلا، — دېدى كېرەم ساقچى، — قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىمىز. سىلىنىڭ ھەج قىلىشلىرى بىزنىڭمۇ شەرىپىمىز.

— شۇنداق، ھازىر بىزمۇ سىلىدەك تۇيغۇدا. كۆڭلىمىز ھەرقاچان سىلىگە ھەمراھ ! — ئابدۇناسىر مۇئەللىم شۇنداق دېگەچ مىڭ يۈەن پۇلنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى، — ئاز بولسىمۇ يولدا خىراجەت قىلارلا.

— بۇنداق قىلىشمايلى، مۇئەللىم، بۇگۈنكىدەك كۈنگە ئېرىشىشىمىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ ياردىمىدىن بولغان. مېنى يەنە ئادەمگەرچىلىك قەرزىگە بوغۇپ قويمىسىلا. مەن بۇ قەرزنى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچىمۇ تۈگىتىپ بولالمايمەن.

— ماۋۇ گەپلىرى قاملاشمىدى، — دېدى مۇئەللىم، — ھېلىقى يىلى دېگەن گەپلىرى ئېسىلىرىدە باردۇ؟ مەن بىر ئوقۇتقۇچى تۇرۇپ شۇ چاغدا سىلى دېگەن گەپنى دېيىشنى ئويلاپ باقماپتىكەنمەن. پىكىرلىرى تولىمۇ چوڭقۇر ئىدى. ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ شۇ ئەقىدىسىگە ئۆزلىرى ئەمەل قىلسىلا.

— بۇ مېنىڭ كۆڭلۈم، — دېدى كېرەم ساقچىمۇ مىڭ يۈەن پۇلنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ.

— ئەستاغپۇرۇللا ... بۇنداق قىلىشمىساق بولاتتى قېرىنداشلىرىم.

— ھېچقىسى يوق، كۆڭلىمىزنى قايتۇرمىسىلا.

ئۆمەر خېلىل ئۆزىگە قىلىنىۋاتقان بۇ چەكسىز مەرھەمەت ۋە ھۆرمەتنىڭ ئالدىدا ئامالسىز قالدى. دېمىسىمۇ ئادەمگەرچىلىكتىنمۇ ۋەزنى ئېغىر، بۇيۇك چوققا بولماس. بۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرۇش، تەشەككۈر ئېيتىشقا ئۇنىڭ ئۆمرى يار بېرەرمىكىن؟!

شۇنىڭدىن كېيىن ھال سوراپ كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ئۇچ قۇدا كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ، خۇددى دېيىشىدە-

ۋالغاندەكلا بەش مىڭ يۈەندىن پۇل قويۇشتى.

مۇشۇ كۈنلەردە ئۆمەر خېلىل ئۇچۇن كېچە بىلەن كۈندۈز - نىڭ پەرقى بولماي قالدى. ئۇنىڭ قەلبى ھەرقاچان يورۇق تۇراتتى. تەقەززا ئىلكىدە كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى. ھاياجانلانماي دېسىمۇ تۇيغۇلىرى ئارام بەرمەيتتى. شۇنداق سوغۇققان، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان بىر ئادەمنىڭ بۇنداق ئېچىلىپ كېتىشى تولىمۇ ھەيران قالارلىق ئىش بولدى. دەرد - ئەلەم ئادەمنى ئازاب - ئوقۇبەت دېگىزىدا قىينىغاندەك، خۇشاللىقمۇ چەكسىز ھاياجان ئىلكىدە ئادەمنى ھاردۇرۇۋېتىدىكەن. بەزىلەرنىڭ تۇيۇقسىز يۇرەك كېسىلى بولۇپ قېلىشىمۇ بىكار ئەمەس ئىكەن - دە!

سەپەرگە چىقىش ۋاقتى يېقىنلاپ قالدى. بىر كۈنى ئۆمەر خېلىل ئۇزاقتىن بۇيان ئويلاۋاتقىنى بويىچە، ھەممە ئوغۇل ۋە كېلىنلەرنى ئالدىغا يىغدى. پۈتۈن ئائىلە ئەزالىرى جەم بولدى.

— مەن يىراقلا سەپەرگە چىقىش ئالدىدا تۇرىمەن، — دېدى ئۇ ھاياجاندا كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، — ئۆيلەيدىغانىنى ئۆيلەپ بولدۇم. باشقىلارغا بېرىدىغان قەرزىمىزمۇ يوق. ئەنسىرەيدىغىنىم نەۋرىلەر. قولىمىز قىسقىلىق سەۋەبىدىن سىلەرنى ياخشى ئوقۇتالمىدىم، ئەمدى نەۋرىلىرىم بولسىمۇ ياخشىراق ئوقۇسىكەن دېگەن ئۈمىدىم بار. شۇڭا، ماۋۇ چەكتىكى ئەللىك مىڭ يۈەن پۇلنى نەۋرىلەرنىڭ ئوقۇشىغا ئاتاپ قويدۇم. يەتمىگىنىگە كېيىن ئۆزۈڭلار بىر ئىش قىلارسىلەر. ئىسمايىلغا ئۆيلۈك يەر ئېلىپ قويدۇم، ماۋۇ چەكتىكى پۇلغا ئۆي سېلىڭالسۇن. ئوچىلارنىڭ ئويى ئوچ يەردە بولىدۇ، بىراق قەلبىڭلار ھەرگىز ئوچكە بۆلۈنۈپ كەتمىسۇن. ھەرقاچان بىر - بىرىڭلارغا يار - يۆلەك بولۇپ ياشاڭلار. مەندىن كېيىن قالغاندا سۇلايمان ئاكاڭلار سىلەرگە ھەم ئاكا، ھەم ئاتا بولىدۇ. ئۇنىڭ گېپىدىن زادى چىقماڭلار. ماۋۇ چەكتىكى يۇز مىڭ يۈەن ۋە بارلىق ھەسەل ھەرىسى سىلەرنىڭ ئورتاق مۇلكۈڭلار. مال - دۇنيا تالىشىپ زىددىيەتكە

پېتىپ قالىدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلماڭلار. پۇل ـ مال ئا-
دەمگە باقمي ـ بەخشەندە ئەمەس. ھەقىقىي مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ
ئورنىنى ھېچنېمە باسالمايدۇ.

ـــ ئاتا، خاتىرجەم بولۇڭ، ـــ دېدى سۇلايمان، ـــ ئىنىلە-
رىمغا ياخشى قارايمەن. چوقۇم سىز دېگەندەك ئەقىدە بىلەن يا-
شايمىز.

ـــ سەپەر دېگەننىڭ نەچچە خەتىرى بولىدۇ، ـــ دېدى ئۆمەر
خېلىل گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ ئالمادىس سەپەر جەريانىدا
ئۆلۈپ تارتىپ قالسام ...

ـــ ئاتا، ئۇنداق دېمەڭ، ـــ دېدى ئىسمايىل كۆزلىرىگە ياش
ئېلىپ، ـــ ياخشى سەپەرگە ئاتلانغان ئادەمنى خۇدايىم ساقلايدۇ.
بىزگە سىز كېرەك.

ـــ بەڭباشلىق قىلىپ سىزگە جىق خاپىلىقلارنى تېپىپ
بەردىم، ئاتا. مېنى كەچۈرۈڭ. بۇنىڭدىن كېيىن سىز رازى بول-
غۇدەك ياشاشقا تىرىشىمەن، ـــ دېدى قاسىم.

ـــ ماقۇل، بالام، خۇدايىم ھەممىڭلارنىڭ ئىنسابىنى، بەخ-
تىنى بەرسۇن!

ـــ قالايمىقان خىياللاردا بولمىسىلا، ـــ دېدى رابىخان، ـــ
بالىلارنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپ قالمىسۇن. ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن
بولار، ئىلاھىم.

ـــ جان بار يەردە قازا بار، خوتۇن، بۇ ھاياتقا بىرنېمە دەپ
بولمايدۇ.

ـــ شۇنداقتىمۇ، ياخشى تىلەكلەردە بولسىلا، خۇدايىم ھەم-
مىمىزنى خاتىرجەم ياشاشقا نېسىپ قىلسۇن.

ـــ مەنمۇ شۇنداق تىلەيمەن. بالىلىرىمغا خاتىرجەملىك،
ئىناقلىق مەڭگۈ يار بولسۇن!

ـــ ئاتا، سىز بىزنىڭ تۇڭرۇكىمىز.

كۆڭۈلدە ھاياجان، كۆزلەردە ياش ئەگىيتتى. بۇ غەم ـ قايغۇ

يېشى بولماستىن، بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ بەختىيارلىق ئىچىدىكى شادلىق يېشى ئىدى. مۇشۇ قېتىملىق ئائىلە يىغىلىشىدىن ئون كۈن ئۆتۈپ، ئۆمەر خېلىل ھەج سەپىرىگە ئاتلاندى. ئايروپىلان پەستىكى تۇمانلارنى يېرىپ ئۆتۈپ كۆككە كۆتۈرۈلگەندە، ئۇ كۆز-لىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. ئاسمان شۇنچىلىك سۈزۈك ۋە يېشىل ئىدى. قۇياش ئۇنىڭ يېنىدىلا پارلاپ تۇراتتى. ئالەم بىردىنلا كىچىكلەپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى. ۋاقىت تۇيغۇسى كۆك قەرىدە لەيلەپ قالغانىدى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنى خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى. راست، بۇ ھەقىقەتەن بىر چۈش. ئۇنىڭغا بىر جۈپ سۈزۈك قانات پەيدا بولدى. ئاستا ـ ئاستا ئۇچۇپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. دەل ـ دەرەخ، تاغۇدېڭىزلار ئاستىدا قېلىپ غۇۋالاشتى. ئۇ بارغانسېرى ئېگىزلەپ بېشى ئاسمانغا تاقاشتى. تاملىرى مەرۋا-يىتتىن، ئىشىكلىرى ئالتۇندىن ياسالغان كاتتا بىر ساراي كۆرۈن-دى. ئۇ يەردە تۇمەنلىگەن ئادەملەر مىغىلدىشىپ يۈرەتتى. «ئۇچۇپ چۈش كۆرسەك سەپەرنىڭ بېشارىتى» دېگەنىدى ئاتىسى. ئۇ ئۇچۇ-تى، ئۇچقاندىمۇ تولىمۇ ئېگىز ۋە راھەت ئىچىدە ئۇچتى. بۇ سە-پەرنىڭ بېشارىتى، مەن سەپەرگە چىققۇدەكمەن.

ئۆمەر خېلىل كۆزىنى لاپىدە ئاچتى. ئايروپىلان كۈتكۈچى-لىرى يېمەكلىك تارقىتىۋاتاتتى.

ـــ ئەپەندى، قانداق ئىچىملىك ئىچىسىز؟

ئۇ كۈتكۈچىگە قارىغىنىچە قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ چۈش كۆرمىگەنىدى، ئايروپىلاندا ئولتۇرۇپ بايىقى يا چۈشكە، يا خىيالغا ئوخشىمايدىغان تۇيغۇسىدا كۆرگەن مەرۋايىت قەسىرگە قا-راپ ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى.

2014 ـ يىلى 11 ـ ئاي، ئاقسۇ.

سۇزۇك قانات (رومان)

— رېئال تېمىدىكى ئەسەر

ئاپتورى: تۇرغۇن مىجىت
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇقەييۇم سايىم
مەسئۇل كوررېكتورى: سەنەۋەر ئىبراھىم
تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون: 0991-2827472
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 12.625
نەشرى: 2016 ـ يىلى 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى: 2016 ـ يىلى 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 3000 — 1
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 18773 - 7
باھاسى: 36.00 يۈەن